

T. C. KÜLTÜR BAKANLIĞI
ANITLAR VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

IX ARAŞTIRMA SONUÇLARI TOPLANTISI

ÇANAKKALE - 27 - 31 MAYIS 1991

ISBN 975-17-0984-9

Not : Bildiriler araştırmacılarından geldiği şekliyle ve sunuş sırasına göre yayınlanmıştır.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - ANKARA / 1992

İÇİNDEKİLER

Sayfa

<i>Paavo ROOS</i>	
A Water-Mill at the Lamas River	1
<i>H. Yaşar ÖZBEK</i>	
Olympos ve Rhodiapolis Tiyatroları Araştırması	9
<i>Frank KOLB</i>	
Bericht Über Feldforschungen in Kyaneai und Umgebung im Sommer 1990	21
<i>John James COULTON</i>	
Balboursa Survey 1988 -1990	47
<i>Eugenio La ROCCA</i>	
Archaeological Survey in the Gulf of Mandalya, 1988 - 89	59
Archaeological Survey in the Gulf of Mandalya, 1990	71
<i>Stephen HILL, James CROW</i>	
Amasra Yüzey Araştırması Ağustos 1990	83
Survey at Amasra	87
<i>Stephen MITCHELL</i>	
Ariassos 1990	93
<i>Bernard GEYER, Jacques LEFORT, François PLANET</i>	
Prospection Dans la Région de Bursa 1990	109
<i>Ayda AREL</i>	
Soma Yakınlarında Eski Bir Dağ Yerleşmesi: Tırhala Köyü	119
<i>Wolfgang BLÜMEL</i>	
Epigraphische in Knidos und in der Rhodischen Peraia 1990	131

<i>Ender VARİNLİOĞLU</i>	
Pisiköy	137
<i>David H. FRENCH</i>	
1990 Yılı Roma Yolları ve Miltaşları Çalışması	149
<i>Thomas DREW-BEAR</i>	
Frigya Bölgesinde Üç Köy	165
<i>Mustafa H. SAYAR</i>	
Doğu Trakya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları	171
<i>Bülent İPLİKÇİOĞLU, A. Vedat ÇELGİN, Güler ÇELGİN</i>	
Kuzey Likya'dan Yeni Yazıtlar	183
<i>A. Vedat ÇELGİN, Güler ÇELGİN, Bülent İPLİKÇİOĞLU</i>	
Antik Termessos Kenti ve Çevresinde Epigrafi Araştırmaları	193
<i>Mustafa H. SAYAR</i>	
Doğu Kilikya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları 1990	203
<i>Thomas CORSTEN</i>	
Caesarea Germanice	223
<i>Claudio CANEVA, Alberto M. PALMIERI, Kemal SERTOK</i>	
Archaeometallurgical Research in the Malatya Area	227
<i>Mahmut G. DRAHOR</i>	
Arkeolojik Alanlarda Jeofiziksel Prospeksiyonun Önemi	235
<i>Wolf KOENIGS</i>	
Priene 1990	251
<i>Anneliese PESCHLOW</i>	
Herakleia am Latmos 1990	271
<i>Christopher S. LIGHTFOOT</i>	
Satala Yüzey araştırması, 1990	289
<i>Sencer ŞAHİN</i>	
Nemrud-Dağ Projesi: 1989/90 Araştırma Sonuçları	303
<i>Nuşin ASGARI</i>	
Prokonnessos-1990 Çalışmaları	311

<i>Berna ALPAGUT, Mikael FORTELIUS</i> Survey Results for the Sinap Project, Kazan and Çubuk Provinces, Ankara, Turkey 1990	333
<i>Mehmet ÖZSAİT</i> 1990 Yılında Ordu-Mesudiye Çevresinde Yapılan Yüzey Araştırmaları	357
<i>Mehmet ÖZSAİT</i> 1990 Yılı Konya-Akşehir Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları	377
<i>Antonio SAGONA</i> Bayburt Survey 1990	397
<i>Mehmet ÖZDOĞAN, Murat AKMAN</i> 1990 Yılı Trakya ve Marmara Bölgesi Araştırmaları	405
<i>Guillermo ALGAZE</i> The Tigris-Euphrates Archeological Reconnaissance Project, 1990	425
<i>Michael ROSENBERG</i> The Batman River Archeological Reconnaissance Survey, 1990	447
<i>Nurettin YARDIMCI</i> 1990 Yılı Şanlıurfa Harran Ovası Yüzey Araştırmaları	461
<i>Oktay BELLİ</i> Van Bölgesinde Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması, 1990	479
<i>Geoffrey D. SUMMERS, David H. FRENCH</i> 1990 Adıyaman Yüzey Araştırması	505
<i>Hüseyin SEVER, Sabahattin BAYRAM, Salih ÇEÇEN</i> <i>Şeyhmus MENEKŞE</i> 1990 Yılı Nevşehir, Niğde ve Aksaray İlleri Yüzey Araştırması	523
<i>Sachihiro OMURA</i> 1990 Yılı Orta Anadolu'da Yürütülen Yüzey Araştırmaları	541
<i>Turan EFE</i> 1990 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzey Araştırmaları	561

Hayri ERTEM

1990 Yılı Yaz Aylarında Ankara Gölbaşı ve Haymana İlçe
Sınırları İçinde Gerçekleştirilen Satih Araştırmaları585

Cemal PULAK

Yahkavak Batığı-1990 Sualtı Araştırması 593

ODTÜ Sualtı Topluluğu

Çeşme Limanı ve Yakın Çevresi Sualtı Yüzey Araştırması 601

Gerhard KAHL, Eckart OLSHAUSEN

Bericht Über Die Epigraphische und Numismatische
Landesaufnahme im Samsun İli 1990 611

A WATER-MILL AT THE LAMAS RIVER

Paavo ROOS*

Anatolia is often considered the home of the water-mill, the establishment mentioned by Strabo in the palace of Mithridates in Kabeira being the earliest specimen in ancient literature¹. But the finds reported of ancient water-mills are few, especially in Anatolia, so every possible specimen would add considerably to the list. There are several reasons for the scarceness: water-mills have to be constructed in certain appropriate places, and excavations do not take place there, a water-mill constructed in an appropriate place will probably have followers in later periods, so that it is difficult to recognize the date of the original construction, etc. A water-mill might in fact also be known and reported but nevertheless neglected.

Such a specimen we have at the Lamas river (Limonlu çayı), which formed the border between Rough and Plain Cilicia, now the kaza of Erdemli (İçel). In 1892 an expedition consisting of the Austrians Rudolf Heberdey and Adolf Wilhelm travelled along the river. One hour upstreams from the coast they found a remarkable establishment, which they described in their travel report². Identifying the establishment as a water-mill was no difficulty for them, since they found one of the mill-stones still lying on the site. After that the mill was never mentioned and did not find its way into lists of ancient remains of mills. I saw the mill for the first time in 1988 and got a permission to make a survey of it in 1990³. Since the establishment is cut out of the rock, there is hardly anything that could be excavated. The measuring was made during one

* Paavo ROOS, Klassiska Institutionen Sölvegatan 2 223 62 Lund- ISVEÇ

1 Strabo XII 3.30.

2 R. Heberdey & A. Wilhelm, Reisen in Kilikien, *Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, Phil.-hist. Classe* 1896: 6, p. 47f.

3 For a first mention see Zu den antiken Wassermühlen in Kleinasien, *Festschrift Jale İnan*, Istanbul 1990, p. 496f. In the meantime it has also been mentioned by H. Hellenkemper & F. Hild, *Neue Forschungen in Kilikien, Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse* 186, Wien 1986, (Veröffentlichungen der Kommission für die Tabula Imperii Byzantini Bd 4), p. 123.

week in June 1990. The representative of the Turkish government was Akif Yücel of the Tarsus Museum.

The river forms a deep canyon, and the mill is situated on the western embankment between the river and the cliff, which steeply overhangs it (Fig. 1). Water is diverted from the river in a channel, at either side of a rock to a precipice about 5 m high, where it is divided into a number of grooves down the precipice (Fig. 2). The dividing rock has some strange cuttings, probably made for the purpose of cutting blocks for the floor below the precipice. It measures about 20x10 m, and parts of it are still intact (Fig. 3). The water from each groove is conducted into a tunnel under the floor, partly cut into the rock, partly built of stones. Beyond the floor the water continued down to the river again. Now there is water only in one channel, the one next to the river which does not run over the edge of the precipice. This channel is divided into two, so that one part turns to the river immediately at the end of the floor, whereas the other part continues further down. The floor has a marked edge at the end, with an irregular staircase in the middle (Fig. 4). Towards the precipice the floor above the tunnels does not reach the precipice but leaves a space of about 3.5 m (Fig. 3). No doubt there was the place of the mill itself in front of each tunnel, probably of the horizontal-wheeled type. In front of each tunnel is a small cone about 0.5 m high with a roughly rectangular surface about 0.5x0.3 m, placed very near the precipice (Fig. 5). No doubt the water was conducted to each mill in pipes of wood or some other material, and the cones have formed the support for the pipes. The grooves now visible in the side of the precipice have certainly been formed by water running outside the pipes.

As was told above the Austrians found a mill-stone on the site. Now there were fragments of two, lying in one of the channels. They did not seem ancient, and it turned out that the mill had been reused for a period, evidently in the forties. I found it impossible to obtain certain information of what had been made then and exactly how much of the establishment was used, but evidently only a few channels were concerned. Since details as the cones are rock-cut they cannot have been added later, and in fact there is nothing in the Austrian description that does not fit the present condition of the establishment. That also means that if we had not had the Austrian report, we might have got the impression that the whole establishment was made in modern times.

During the course of the work the establishment was cleaned and measured. In fact there are also a couple of mills on the other side of the river, about 100 m further down. They do not form a spectacular estab-

lishment like the one on the western side but are more irregularly connected. They were also reported to have been in use in the forties. They were studied and described but not cleaned nor drawn.

As for the date of the establishment I find it impossible to decide whether it is from Late Antiquity or from a later date. The big blocks certainly look ancient and can hardly have been placed there for any other purpose than the mill; however, this can hardly be reckoned as sufficient for dating the mill to Antiquity. But I find it probable that the mill is to be connected with the big building, situated half an hour's walk up the river (Fig. 6). It was considered as a monastery by the Austrians⁴, and in western Europe water-mills were often connected with monasteries. It has, however, never been properly studied and is therefore not dated.

4 Heberdey & Wilhelm, *loc. cit.*

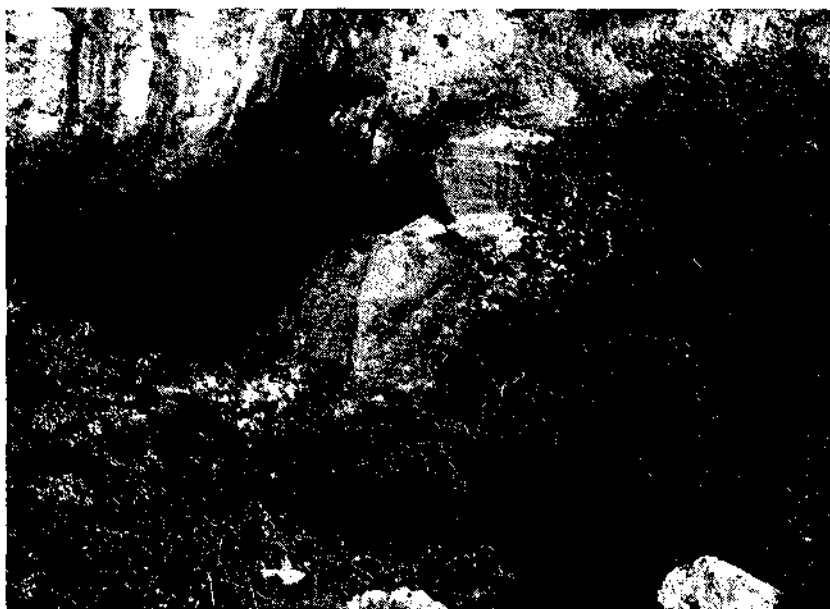

Fig. 1- The mill from the distance

Fig. 2- The precipice and the grooves from below

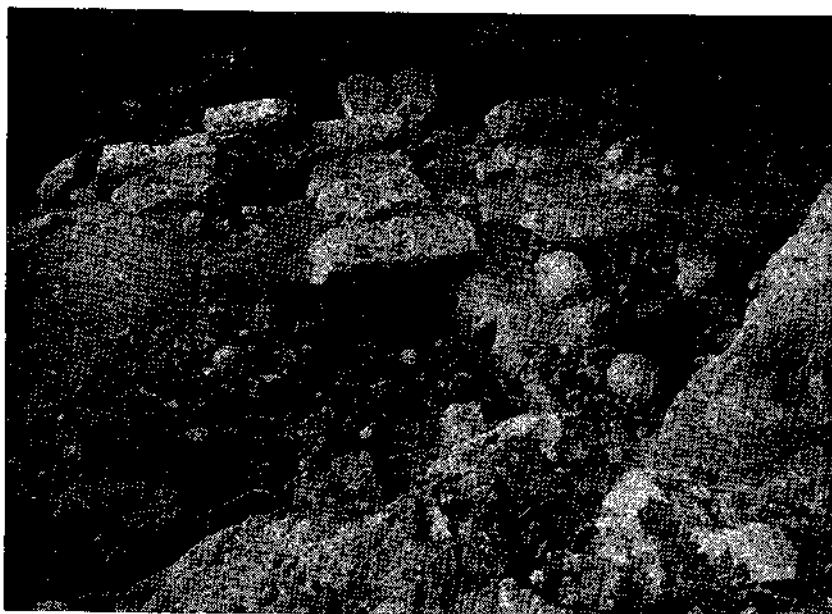

Fig. 3- The floor and the tunnels from above

Fig. 4- The tunnels from below

Fig. 5- The line of cones from the south

Fig. 6- The big building (monastery?)

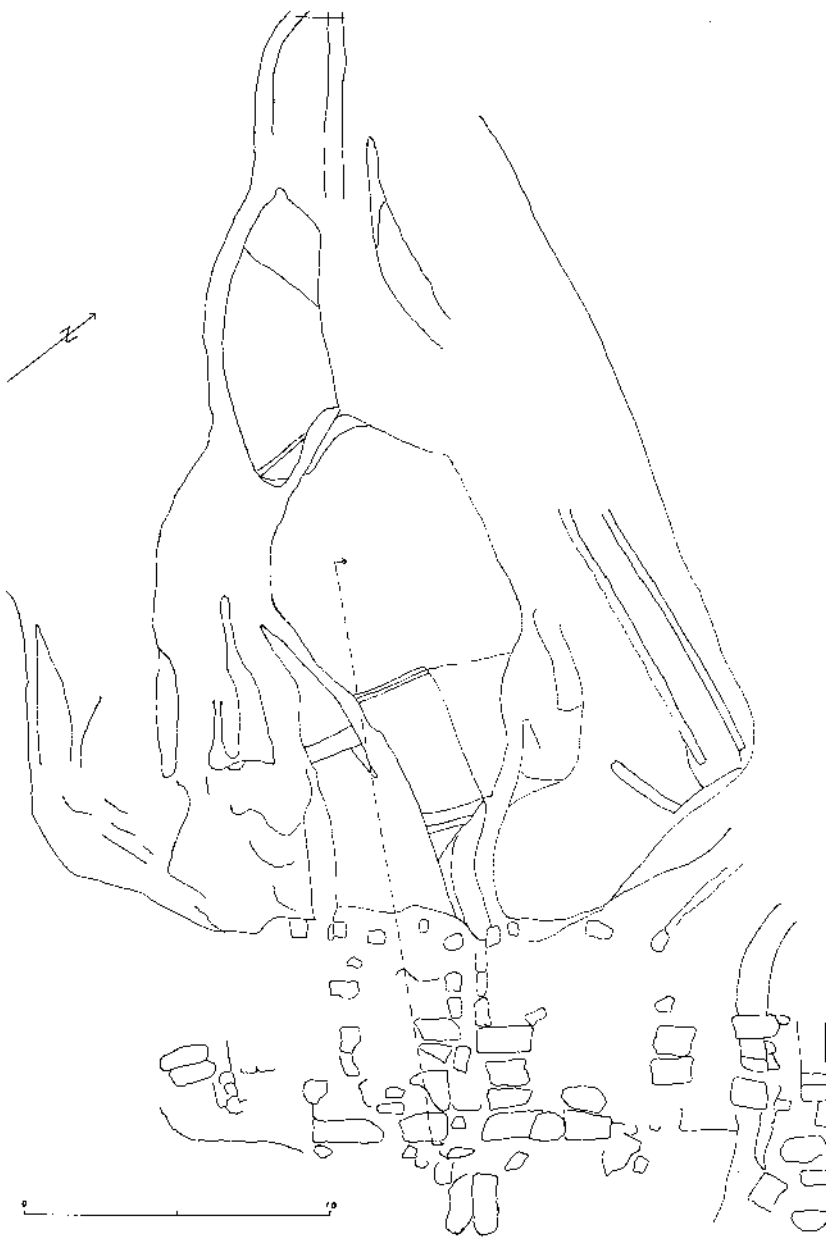

Fig. 7- The establishment, plan

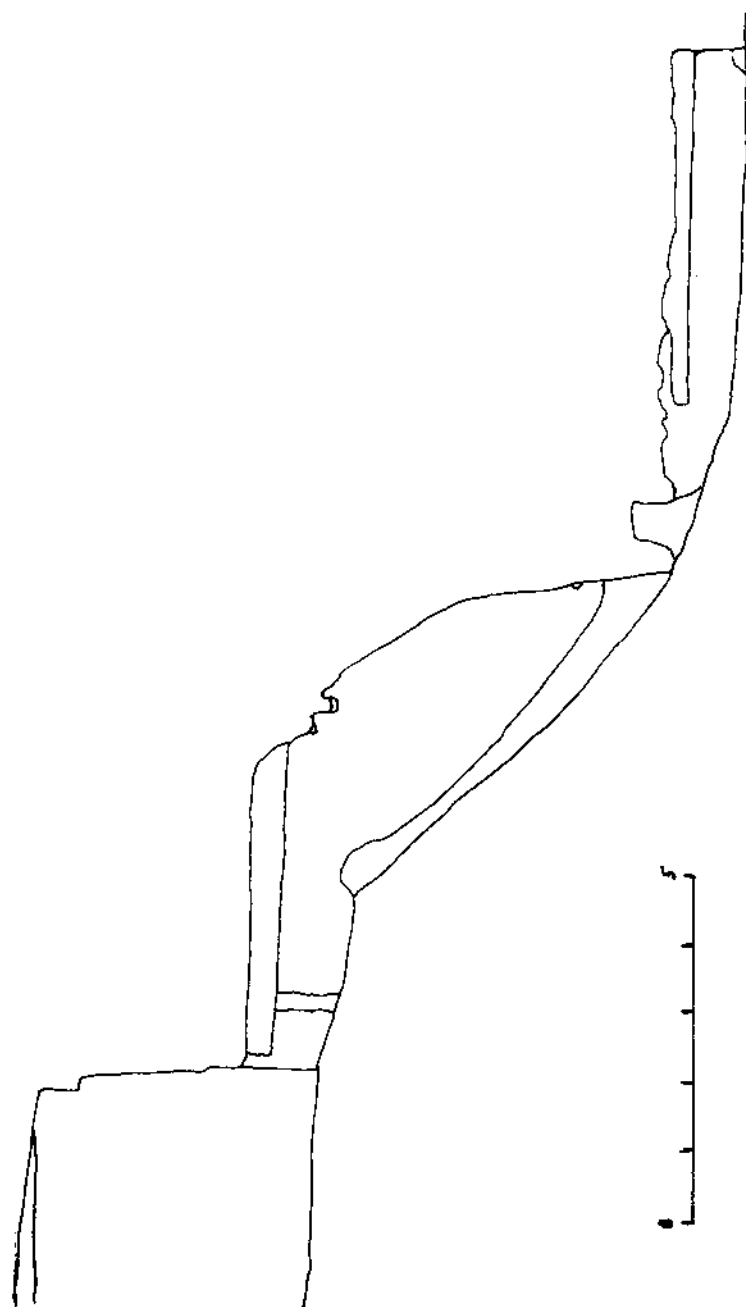

Fig. 8- The establishment, section from the south

OLYMPOS VE RHODİAPOLİS TİYATROLARI ARAŞTIRMASI

H. Yaşar ÖZBEK*

Likya bölgesinde yapmakta olduğumuz tiyatro araştırmalarının bu yılki bölümünde Olypmos ve Rhodiapolis tiyatroları incelenmiş, diğer bazı tiyatrolarda da lüzum görülen ilâve çalışmalar tamamlanmıştır¹.

Araştırılmasına bu yıl başlanan Olypmos antik kentindeki tiyatro, Antalya'nın yaklaşık 70 km güneyindeki Çıralı (Yanartaş) mevkiinde bulunmaktadır. Bölgede bugüne kadar hakkında en az yayın bulunan tiyatrolardan birisidir. Şehirde, kuzeyden güneye doğru akmakta olan Göksu ırmağının güneyinde inşa edilmiş olan tiyatro, özellikle Bizans döneminde oldukça hasar görmüş, kavea ve sahne binasına ait çok az mimari yapı elemanı korunmuştur. Tiyatronun kaveasına ait oturma sıraları ve basamakların büyük bir kısmı geç devir yapılarında kullanılmıştır.

Kumluca ilçesi, Hacıveliler köyü yakınlarındaki Rhodiapolis antik kentindeki tiyatronun kaveası oldukça iyi, sahne binası ise zemin kat seviyesinde kısmen korunmuş durumdadır. Yarım daireden büyük olarak inşa edilmiş olan kaveası güneye doğru açılmaktadır ve bir yamaca yaslanmaktadır.

Olypmos Tiyatrosu

Tiyatronun gerek kaveası, gerekse sahne binası oldukça harap durumdadır. Kireç taşı kullanılarak inşa edilmiş olan kavea, Likya bölgesindeki bir kaç örnekten biri olarak yarım daire şeklindedir ve kuzeye doğru açılmaktadır. Büyük bir ihtimal ile tiyatronun taş bloklarından kireç elde etmede kullanılan ocak, bugün orkestra yayı içinde görülebilir durumdadır. Yaklaşık 2 m çapındaki bu ocağın iç kısmı ufak taşlar ile örülerek yapılmıştır (Resim: 1).

* Hüsnü Yaşar ÖZBEK, Institut für Klassische Archäologie Universität Wien, Franz-Klein-Gasse 1, 1190 Wien-AVUSTURYA.

1 T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne bana bu araştırma fırsatını verdiğinden dolayı teşekkür ederim. Ayrıca Antalya ve Fethiye Müzeleri yetkililerine, İTÜ'den Mühendis Sayın A. Atınç Pilevne'ye yardımlarından dolayı teşekkürü borç bilirim.

İlk oturma sıralarının orkestra ile birleştikleri yer moloz yığını ile dolu olduğundan dolayı, ilk sıraların yapıları hakkında şimdilik bir şey söylemek zor. Kavea yapısı komşu şehir Phaselis'te bulunan oldukça iyi korunmuş ve temizlenmiş durumdaki kavea ile büyük benzerlik içindedir. Yapılan incelemelere göre tiyatrodaki 20 adet oturma sırası vardı. Oturma sıraları yaklaşık 0.35 m'lik yüksekliklere sahiptir. Kavea 9 merdiven sırası ile 8 kuneiyeye ayrılmıştır. Bu merdivenlerin basamakları, yaklaşık 0.64 m genişliğinde, 0.24 m derinliğinde ve 0.20 m yüksekliğindedir. En üst oturma sıralarından sonra, Phaselis'te olduğu gibi bir geçiş yeri bulunmakta ve muhtemelen yamacın üst kısmı ile bağlantıları sağlamakta idi.

Analemma duvarları, kaveanın yarım daire olan yapısından dolayı aynı doğrultu üzerinde bulunmaktadır ve aynı türde bosajlı olarak işlenmiş isodomos tekniğindeki sıralardan oluşmaktadır. İlk bakışta Hellenistik dönem izlenimi veren bu duvarlar kısmen hasarlı durumdadırlar (Resim: 2).

Tiyatroya girişleri sağlayan parodoslar açık olarak inşa edilmişler ve daha sonraki bir dönemde batı parodosun üzeri bir tonoz vasıtası ile kapatılmıştır (Resim: 3). Bu şekilde sahne binasına eklenen ilâve duvar vasıtası ile kavea ve sahne binası birleştirilmiştir. Yaklaşık 5 m'lik bir genişliğe sahip bulunan doğu parodos açık olarak bulunmakta ve üzerinin kapalı olduğuna dair izler bulunmamaktadır. Sahne binasının uzantısı ile kavea arasında bulunan tonozun üst kısmı irili ufaklı moloz taşlar ile doldurulmuş ve büyük bir ihtimal ile oturma sıraları eklenerek kaveanın kapasitesi artırılmıştır. Tiyatroya giriş kısmı oldukça iyi korunmuş durumdaki bu tonozun, orkestraya doğru olan kısmı yıkılmış ve taşlar çevreye yayılmıştır. Bu tonoz dış tarafta, bazı ve kuzey kısımlarda oldukça güzel işlenmiş isodomos taş sıralarından oluşan duvarlar vasıtası ile çevrelenmektedir. Kuzey kısımdan bakıldığında 7-8 sıra halinde düzenli taş sıralarından oluşan duvarlarda yükseklikleri 0.38 m ile 0.60 m arasında değişen taşlar kullanılmıştır. Üst sıraları yıkılmış durumdaki duvarların bugün yaklaşık 4.0 m'lik kısmı korunmuş durumdadır. Bu tür duvarlar doğu parodos tarafında bulunmamaktadır. Bu kısımda sahne binasının güneydoğu köşesi bir kaç sıra ile korunmuş olarak kalmıştır.

Sahne Binası

Tiyatronun kaveasındaki tahribat aynı şekilde sahne binasında da görülmektedir. İlk bakışta binanın çok az bir kısmı görülür durumdadır. Binanın kuzey kısmında bulunan geç devir yapısı muhtemelen tahribata sebep olmuştur.

Batı kısımdaki tonoz ile birleşme yeri, güneydoğudaki köşenin korunmuş birkaç sırası, scaenae fronsa ait kapıların kısmen korunmuş bazı parçaları ve çevreye yayılmış durumdaki bazı sütun parçaları haricinde sahne binasından fazla birşey korunmuş durumda değildir. Bu yüzden kesin olarak binanın ölçülerini ve yapısını tesbit etmek şimdilik mümkün değildir. Ön kısımda bulunan ve orkestraya açılan kapılardan bazılarının genişlikleri doğudan batıya doğru şöyledir; 1. kapı 1.00 m, 2. kapı 1.10 m, 4. kapı 1.10 m, 3. kapı (ortadaki) ve 5. kapının genişliklerini tam olarak tesbit etmek mümkün değildir. Bu kapılardan korunmuş durumda olanların bazılarına ait profilli yan taşlar bugün in situ olarak görülebilir durumdadır (Resim: 4).

Orkestranın ve scaenae fronsun ön kısmının moloz yığını ile dolu olmasından dolayı bu kısımların yapıları hakkında fazla birşey söylemek mümkün değil. Orkestra zemini ile ilk oturma sıraları arasında, komşu şehirler Phaselis ve Rhodiapolis'deki tiyatrolarda olduğu gibi 0.80 ve 1.00 m lik bir yükseklik farkı söz konusu olabilir.

Tiyatronun proskenion yapısını tesbit etmek şimdilik mümkün değildir. Kaveanın alt oturma sıralarının durumu, yan girişlerin genişlikleri ve scaenae fronsun kapılarının durumları dikkate alınırsa fazla derinliği olmayan bir proskenion yapısı düşünülebilir. Bu tiyatroya benzer yapıdaki Phaselis tiyatrosunda yaklaşık 2.60 m derinliğinde ve 2.60 m yüksekliğinde bir proskenion bulunmaktadır.

Sahne binası ön kısmında muhtemelen scaenae fronsa ait olması gereken sütunlara ait bir kaide bugün zemin üzerinde görülebilir durumdadır (Resim: 5). Kaide ve sütun altığının bir arada işlenerek yapıldığı bu blokta tahribattan dolayı tam olarak yüksekliği belirlemek mümkün değildir. Yalnız 0.25 m yüksekliğinde bir sütun altı kısmı bulunmaktadır. Aynı zamanda bina çevresinde büyük ihtimalle bu kaidelere ait olması gereken, taban kısımlarında 0.25 m yarıçapı bulunan granit sütun parçaları bulunmaktadır. Tam olarak korunmuş sütun olmadığı için bunların yüksekliklerini belirlemek mümkün değildir.

Likya bölgesindeki en kötü durumdaki tiyatrolardan birisi olan Olympos tiyatrosunun tarihlemesine yardımcı olacak fazla birşey yok. Beaufort ve Fellows tarafından Phaselis'te bulunmuş olan bir kitabe, Olympos'taki tiyatronun kurucu olarak Tyndaris isimli bir kadının ismi geçmektedir. Bu kadın tiyatroyu İmparator Hadrian'ın onuruna inşa ettirmiştir. M.S. II. yüzyılın ilk yarısına isabet eden bu dönemden önce Olympos'ta bir tiyatronun varlığını şu an için söyleyebilecek durumda değiliz.

Rhodiapolis Tiyatrosu

Rhodiapolis şehir alanı içinde yer alan tiyatronun kaveası yarım daireden büyük olarak ve kısmen yamaca yaslanmış durumda inşa edilmiştir (Resim: 6). Güneye doğru açılan kaveada 17 adet oturma sırası bulunmaktadır. Kavea 7 merdiven sırası ile 6 kuneiye ayrılmıştır. Kaveada ilk bakışta dikkati çeken şey özellikle oturma sıralarının fazla değişikliğe uğramamış olduklarıdır. Sıraların birbirleri üzerine binen kısımları, görülebildiği kadarı ile büyük bir uyum içindedir. Bu da değişiklik veya fazla bir tamirat görmediğini göstermektedir. Yani büyük ölçüde ilk inşa edildiği şekli muhafaza etmiş durumdadır.

Bugün görüldüğü şekli ile orkestra yayının ne şekilde olduğunu tam olarak belirlemek zordur. İlk oturma sıraları kısmen ve orkestra tamamen moloz yığını ve toprak ile doludur. Kaveada üstten beşinci sırada, yaklaşık 0.25 m çapındaki çadır direklerinin içlerine girdikleri delikler bulunmaktadır. En üst oturma sıraları; bölgedeki bir çok tiyatrodaki olduğu gibi arkalıklı olarak yapılmıştır. Bu sıralardan hemen sonra yer alan diazomanın arka duvarı kısmen korunmuş durumdadır (Resim: 7). Bu duvarın üst kısmında daha başka oturma sıralarının bulunup bulunmadıklarını söylemek mümkün değildir.

Bu tiyatrodaki da orkestra zemini ile oturma sıralarının başlangıçları arasında seviye farkı söz konusudur.

Tiyatronun sahne binasının uzunluğu, orkestra çapının iki katı kadardır. Bu da Vitruvius'un Roma tiyatrosu için verdiği kurala uymaktadır. Fakat tiyatrodaki Hellenistik özellikler daha ağırlıktadır.

Kaveanın dış kısmında, doğu ve kuzey tarafları polygonal teknikte yapılmış bir duvarla çevrilidir. Ayrıca bu duvar üzerinde kavea üzerindeki çadırın gerdirilmesi için kullanılan direklerin taşındığı yerler bulunmaktadır (Resim: 8). Bu duvar ile analemma duvarının bağlantı yeri yıkılmış durumda olduğundan yapısı hakkında birşey söylemek zor, fakat burada da Arykanda tiyatrosunda olduğu gibi bir bağlantı yeri tahmin edilebilir.

Analemma duvarları düzenli şekilde ve yüzleri keski ile işlenmiş kesme taşlardan oluşmaktadırlar. Taş sıralarının yükseklikleri 0.40 ile 0.45 m arasında değişmektedir. Batı analemma duvarından fazla bir şey korunmuş durumda değildir. Taşları muhtemelen başka yapılarda kullanılmıştır.

Kaveanın kuzeybatısında yüzeyde yer alan oldukça büyük yapıdaki bir korint başlığı yakında bulunan bir tapınağın varlığına işaret etmektedir.

Kaveadaki oturma sıraları ortalama olarak 0.40 m yüksekliklere sahiptir.

Sahne Binası

Sahne binası 16.60 m lik bir uzunluğa sahiptir. Bugün tamamen yıkılmış durumdaki binanın sadece zemin katına ait kısmı ve dışı kesme, içi moloz ve irili ufaklı taşlardan oluşan batı yan duvarı kısmen korunmuştur. Bu duvar 0.60 m kalınlığına sahip ve iç kısmı 0.30 m lik kalınlıkta moloz taş ile işlenmiş olarak yapılmıştır. Duvar kuzeye doğru aynı doğrultuda uzanmakta ve proskenionun batı yan duvarını oluşturmaktadır. Bu uzantının kuzeydeki en son taşının proskenion iç kısmına bakan tarafı niş şeklinde oyulmuştur. Aynı taşın batı taraftaki simetriği bugün görülür durumda değildir. Proskenionun doğu taraftaki yan duvarı 1.20 m genişliğinde ve yan yana iki taş sırasından oluşmaktadır.

Scaenae fronsun bulunduğu kısımda, sahne ön tarafında bugün yaklaşık, 0.87 m genişliğinde, 0.31 m yüksekliğinde ve farklı uzunluklarda beş adet taş blok aynı hat üzerinde sıralanmıştır (Resim: 9). Blokların güney kenarları, kenardan yaklaşık 0.16 m içeriye doğru ve 0.03 m derinliğinde yontulmuşlardır. Bloklar üzerinde irili ufaklı taşların harç ile birleştirilmesi sonucu yapılmış, muhtemelen geç devir duvar kalıntıları görülmektedir. Bu bloklar yaklaşık 1.90 m genişliğinde harç ve moloz taşlardan oluşan podyumun güney kısmı üzerinde sıralanmaktadır. Bugün bu oldukça geniş olarak yapılmış podyum veya duvar yapısının üzerinde herhangi birşey bulunmamaktadır. Bloklar altındaki bu alt yapı scaenae fronsun orta kapısının bulunduğu yerin tam altında, zemin katta 1.34 m lik bir açıklık bulunmaktadır (Resim: 10). Bu geçiş yeri sayesinde zemin kat ile orkestra arasındaki geçişler sağlanmakta idi. Bu geçiş yerinden, oldukça dar olarak ve köşeli ufak taşlar ile örülmüş girişler vasıtası ile proskenionun alt kısmındaki odalara (Hyposkenion) girişler bulunmaktadır. Aynı şekilde sahne binası zemin katının iç kısmında da bu tür dar kapılar iç odalara geçişleri mümkün kılmaktadır. Binanın ön kısmında proskenion yarım sütunlarına ait parçalar ve scaenae fronsa ait kapılardan bir tanesinin üst kısmına ait işlemeli taş blok yüzeyde görülebilir durumdadır.

Doğu parodosun bulunduğu yerde, sahne binası ön kısmında yığılmış durumdaki taşlar arasında birkaç adet özenli işlenmiş tonoz bağlantı taşı

görülmüştür. Büyüklüklerine göre muhtemelen Olympos tiyatrosunda olduğu gibi burada da doğu parodosun üzeri kapalı bulunmakta idi.

Sahne binasının hemen güneyinde Likyalı meşhur zengin Opramoas'ın kare plânlı yapısına ait üzerleri kitabelerle dolu taş bloklar yayılmış durumdadır.

Tiyatronun kaveası Bernardi Ferrero tarafından M.Ö. II. yüzyılın ortalarına tarihlenmiştir. Kaveayı çevreleyen, aralarında yatay sıraların da bulunduğu polygonal duvar işçiliği ve oturma sıralarının profilleri bu tarihi doğrulamaktadır.

Kavea büyük ölçüde orjinal yapısını fazla değişikliğe uğramadan korumuştur ve Likya bölgesindeki en erkene tarihlenen kavealardan birisidir. Sahne binası ana hatları ile eski şeklini muhafaza etmesine rağmen, tamiratlar görmüş ve değişikliğe uğramıştır.

Resim: 1- Olympos tiyatrosunda orkestra yayı içinde bulunan kireç ocağı

Resim: 2- Olympos tiyatrosu balı analemma duvarı

Resim: 3- Olympos tiyatrosunun batı girişini örten tonoz yapısı

Resim: 4- Olympos tiyatrosu scaenae fronsuna ait kapılardan bir tanesi

Resim: 5- Olympos tiyatrosu sahne binasına ait kaidelerden birisi

Resim: 6- Rhodiapolis tiyatrosu kaveasının güneyden görünüşü

Resim: 7- Rhodiapolis tiyatrosunun en üst oturma sıralarının görünümü

Resim: 8- Rhodiapolis tiyatrosu kaveasına ait çevre duvarı

Resim: 9- Rhodiapolis tiyatrosu sahne binası ön kısmına ait bloklar

Resim: 10- Rhodiapolis tiyatrosunun zemin katının ortasındaki açıklık

BERICHT ÜBER FELDFORSCHUNGEN IN KYANAEI UND UMGEBUNG IM SOMMER 1990

*Frank KOLB**

Die 1989 begonnenen Forschungen auf dem Territorium der zentral-lykischen Polis Kyaneai¹ konnten 1990 dank der großzügigen Forschungsgenehmigung durch die Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü sowie der generösen finanziellen Unterstützung seitens der Deutschen Forschungsgemeinschaft und der Daimler-Benz-AG erfolgreich fortgeführt werden. Dazu haben auch wiederum mehrere türkische und deutsche Freunde und Kollegen beigetragen, die bereits in dem Bericht über die Ergebnisse der Kampagne 1989 namentlich erwähnt wurden² und denen ich an dieser Stelle erneut meinen herzlichen Dank aussprechen möchte. Sehr verpflichtet sind wir auch unserem türkischen Regierungsvertreter, Mahir Atıcı vom Museum Aphrodisias, der unsere Arbeit außerordentlich gefördert hat. An der dies-jährigen Kampagne waren-außer dem Leiter- von der Universität Tübingen drei Althistoriker (Ralf Behrwald, Katja Sommer, Martin Zimmermann), drei Archäologen (Barbara Kupke, Martin Müller, Andreas Thomsen) sowie ein Geograph (Volker Höhfeld) beteiligt, ferner von der Universität Istanbul zwei Studentinnen der Archäologie (İpek Akyel, Banu Yener), von der Universität Halle ein Klassischer Philologe (Leif Berling), von der Universität Wien ein Archäologe (Thomas Marksteiner) sowie von der Fachhochschule Karlsruhe ein Architekturstudent (Bülent Canpolat). Vor allem konnten wir uns wieder auf die von Prof. Dr. Werner Böser initiierte, bewährte Mitarbeit von Geodäten der Fachhochschule Karlsruhe unter der Leitung von Andreas Rieger stützen (beteiligt waren ferner Oliver Schneider und Michael Vorrath).

* Prof. Dr. Frank KOLB, für Alte Geschichte an der Abteilung für Alte Geschichte des Historischen Seminars der Universität Tübingen.

1 Vgl. F. Kolb, Bericht über Oberflächenuntersuchungen in Kyaneai und Umgebung im Sommer 1989, in: VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı (Ankara 28.05.-01.06.1990), Ankara 1991, S. 355-377. F. Kolb u.a., Istanbul Mitteilungen 41, 1991 (im Druck).

Die allgemeinen Ziele des Forschungsprojekts sind im Bericht über die Kampagne 1989 aufgeführt; hier kann daher auf eine neuerliche Darlegung verzichtet werden.

Wir haben 1990 einerseits die Bauaufnahmen in Kyaneai selbst fortgesetzt und andererseits ein etwa 13 qkm großes Areal westlich und nordwestlich von Kyaneai systematisch durchkämmt, außerdem die bereits im vorigen Jahrhundert entdeckten Festungen von Korba, Tyberissos und Teimiusa vermessen sowie die gesamte spätarchaisch-klassische und hellenistische Bebauung von Trysa aufgenommen. Die Zahl der Befunde war so groß, daß in diesem Rahmen selbst von den wichtigeren nur wenige vorgestellt werden können. Im folgenden sollen zunächst Ergebnisse der Untersuchungen in dem geschlossen begangenen Gebiet westlich und nordwestlich von Kyaneai sowie in dieser Stadt selbst vorgestellt werden, sodann die Befunde in Trysa, Korba Tyberissos und Teimiusa.

Die Zahl der Siedlungsbefunde (identisch mit ausgefüllten Befundzetteln), die freilich je nach Situation einzelne Räume, Raumkomplexe, große Gebäude, Festungen, einzelne Zisternen, Olivenpressen usw. bezeichnen können, betrug in Kyaneai 67, im Umland 276 (ohne die klassischen und hellenistischen Befunde der Siedlung Trysa und die Burgen von Tyberissos und Teimiusa). Hinzu kamen ca. 550 Kleinfunde, die registriert und ins Museum Antalya transportiert wurden. Dazu gehörten außer Keramik, Glas, Eisenschlacke, Architekturfragmenten usw. auch die Fragmente eines lykischen Zwölf-Götter-Reliefs und eines archaischen Grabreliefs aus Trysa mit zwei kriegern und einem Löwenkopf, ferner eine eiserne Pfeilspitze sowie Knochenfunde aus einem klassischen Tumulus (s. unten), ein Inschriftenfragment und ein Miniaturaltar. Im folgenden werden die Ergebnisse der diesjährigen Kampagne in Auswahl dargestellt.

Die Beschreibung und Vermessung im Zentralort Kyaneai (Abb.1) schlossen an das im Vorjahr bearbeitete Areal im Osten, Süden und Norden des Stadtgebiets an; ca. 2/3 des Areals innerhalb der Mauern werden im jetzt zu erstellenden neuen Siedlungsplan erfaßt sein. Dabei stellte sich heraus, daß die neu vermessenen Stadtviertel zwar auch rechtwinklig angelegt sind, aber nicht unbedingt der Orientierung des im letzten Jahr vermessenen Zentrums der hellenistisch-römischen Stadt folgen. Wir haben es daher auf keinen Fall mit einem durchgehenden hippodamischen System zu tun. Dabei kann natürlich die Ausrichtung der lykischen Oberburg ohnehin nicht mitberücksichtigt werden, da sie vor der wahrscheinlich im 4. Jh. erfolgten Neuanlage der Siedlung bereits existierte

und eine solche Anlage dort aufgrund der Geländeverhältnisse unmöglich ist. Für die Oberburg konnten wir auf den Plan von Herrn Prof. Dr. Wolfgang Wurster, den dieser uns freundlicher Weise zur Verfügung gestellt hatte, als Skizzenvorlage für die geodätische Vermessung zurückgreifen.

Außer auf der Oberburg konnten wir auch im Osten der Stadt, nahe dem byzantinischen Tor, mögliche Spuren klassischer Siedlung registrieren. Ferner gibt es möglicherweise Indizien dafür, daß auch die Stadtmauer Steinmaterial der klassischen Zeit enthält.

Sodann konnte ein qualitätvoller, repräsentativer hellenistischer Bau noch unbekannter Funktion in der Südhälfte der Stadt entdeckt und eingemessen werden. In der weit überwiegenden Mehrzahl sind die vermessenen Bauwerke aber kaiserzeitlich, spätantik oder byzantinisch. Bemerkenswert sind vor allem folgende Bauten (Abb. 2).

Im Süden der Stadt fanden wir westlich an die dreischiffige Basilika anschließend eine ca. 30 m lange Halle mit einer Reihe überwölbter Räume auf der Nord-Seite sowie einer kleinen Apsis im Osten. Es mag sich um eine Art Markthalle gehandelt haben; das Mauerwerk datiert sie in die frühe oder hohe Kaiserzeit. In den gleichen Zeitraum dürfte der nordöstlich an die Agora anschließende zweischiffige, 14,08 m lange und 12,80 m breite Gewölbebau aus opus caementicium und gut behauenen Quadern gehören. Wohl stark umgebaut sind die nordöstlich angrenzenden großen Räume, die z.T. kaiserzeitliches Polygonalmauerwerk aufweisen. Hier stehen zwei Pfeiler mit langen Inschriften zu Ehren Iasons von Kyaneai, und auf jeden Fall in zweiter Verwendung ist eine Bauinschrift für das Buleuterion der Stadt vermauert (diese Inschriften wurden bereits von der österreichischen Expedition vor ca. 100 Jahren entdeckt, können aber jetzt exakt lokalisiert werden). Die Inschriften dürften nicht weit verschleppt worden sein, da der offizielle Charakter dieses Gebäudekomplexes auch durch eine Nische für eine Statue oder ein 'Bücherregal' und ein durch später zugesetztes Prunkportal mit zwei großen ionischen Säulen angezeigt wird. Ich vermute, daß wir hier die inschriftlich bezeugte kaiserzeitliche Bibliothek und das Buleuterion zu lokalisieren haben.

Genau vermessen wurde auch die Therme, während die Baubeschreibung nur teilweise fertiggestellt werden konnte. Neben dem Vorhandensein von Marmorverkleidung konnten drei Bauphasen festgestellt werden, die eine Verwendung des Baus als Therme noch bis in frühbyzantinische Zeit hinein bezeugen, bis schließlich eine Zweckentfremdung (teilweise Umwandlung in eine Zisterne?) erfolgte.

Der im letzten Jahr in der Zisterne der Nekropolenbasilika entdeckte Architrav des Tempels der Eleuthera, der Hauptgottheit von Kyaneai, wurde ebenso wie die anderen dort und in den übrigen Räumen der Basilika verbauten oder herumliegenden Architekturspolien sorgfältig vermessen und gezeichnet. Die Breite des Tempels muß demnach ca. 6,65 m betragen haben (Abb. 3).

In der Nekropolenbasilika wurde auch ein in byzantinischer Zeit eingebauter Gewölbebau vermessen. Die dreischiffige Basilika im Norden der Stadt wurde gleichfalls eingemessen; die Baubeschreibung soll in der nächsten Kampagne angefertigt werden. Nahe der Basilika entdeckten wir einen byzantinischen tonnengewölbten Bau mit Blendarkade. Ferner überprüften wir eine Vermutung, die anlässlich der Kampagne 1989 die Feststellung einer überdimensionierten Apsis-Ummantelung an der Kapelle nördlich der Agora sowie der Fund einer Stiftungsinschrift eines Bischofs Synesios für eine Marienkirche auf einem großen Türsturz ca. 25 m weiter westlich hervorgerufen hatten (Abb. 4). Zunächst stellten wir fest, daß infolge eines Vermessungsfehlers die Agora-Kapelle und die Apsis-Ummantelung in unserem Plan von 1989 verschoben eingezeichnet waren. Beide weichen in Wirklichkeit nicht von der sonstigen Orientierung dieses Stadtviertels ab. Eine sorgfältige Vermessung der im dichten Gebüsch meist verstürzt liegenden Mauerreste ergab sodann, daß unser Verdacht, die Kapelle sei in eine ältere, recht große Basilika hineingebaut worden, begründet war. Die betreffende Kirche war 24,60 m lang und 16,50 m breit und vermutlich dreischiffig. Die Apsisform datiert die Basilika wohl ins 6. Jh.n.Chr. Sie mag eine Zeitlang die Bischofskirche von Kyaneai gewesen sein.

Dieser Befund einer gleichzeitigen Existenz von drei recht großen Basiliken im Kyaneai des 6.Jhs.n.Chr. verstärkt den schon im Vorjahr gewonnenen Eindruck einer bemerkenswerten Vitalität der Stadt in frühbyzantinischer Zeit.

Unsere Aufmerksamkeit galt ferner zwei besonders wichtigen Monumenten im Stadtgebiet bzw. im suburbanen Bereich, dem klassischen Sarkophag nahe der Therme und der großen Iason-Inschrift an einem Aufweg von der Ebene nach Kyaneai. Von der Längsseite und einer Schmalseite des Sarkophags haben wir Silikon-Abklatsche genommen; außerdem wurde eine Profilzeichnung angefertigt. Und schließlich konnten wir dem bereits bekannten Teil der lykischen Grabinschrift einen weiteren Abschnitt hinzufügen und auf der östlichen Schmalseite des Sarkophags den 'parallelen' griechischen Text entdecken, von dem freilich der Anfang noch verschüttet ist. Es handelt sich mithin um eine Bi-

lingue. Die Buchstabenform der griechischen Schrift (Abb. 5) bestätigt die vom Stil der Reliefs her gebotene Datierung des Sarkophags in den Anfang des 4. Jhs. v.Chr. Es handelt sich um eine der frühesten für Kyaneai bekannten griechischen Inschriften. Der Text enthält anscheinend eine Sanktionsklausel griechischen Typs und bezeugt somit das Einwirken griechischer Fluchformeln auf lykische Texte sowie die 'Hellenisierung' der Führungsschicht Kyaneais zu Beginn des 4. Jhs.

Die Wiederentdeckung der von 100 Jahren von den Österreichern publizierten Iason-Inschrift soll zu einer erstmaligen Veröffentlichung dieses bemerkenswerten Monuments führen, welches nicht nur aus der Felsinschrift bestand, sondern offensichtlich eine anspruchsvolle architektonische Ausstattung aufwies. Im Stadtgebiet konnten wir auch diesmal weitere, von der österreichischen Expedition aufgenommene Inschriften präzise lokalisieren und außerdem etwa ein Dutzend von den Österreichern noch nicht gefundene Inschriften entdecken, darunter ein Fragment eines wohl hellenistischen Ehrendekrets sowie eine ca. 30 Zeilen lange hellenistische Inschrift mit einer Auflistung von Personen, die Geldspenden geleistet haben. Die große Mehrzahl der Namen ist lykisch; die Inschrift ist somit Indiz einer nur allmählichen Hellenisierung der Personennamen in Kyaneai.

Die Fortsetzung der systematischen Begehung des Umlandes westlich und nordwestlich von Kyaneai (Abb.6) hat auf einem begangenen Gebiet von ca. 13 qkm zur Entdeckung von einer großen Burganlage, neun z.T. recht großen Siedlungen, 25 Gutshöfen, sechs Turmgehöften, ca. 35 Hausanlagen, 25 Felsräumen noch unbekannter Zweckbestimmung, drei Kirchen, einem Tempel, zwei Felsaltären, 58 Zisternen und Brunnen, 15 Olivenpressen, vier Kalkbergwerken, sieben Felsgräbern, sechs antiken Wegen, wenigstens zwei Tumuli, einem 'Heroon', etwa 60 Terrassenmauer-Komplexen und zahlreichen in türkischen Gebäuden verbauten Spolien geführt. Das im Verlauf von zwei Kampagnen von uns erforschte 20 qkm große Areal weist fast 500 Siedlungsbefunde auf. Dies ist die größte Funddichte, welche bisher für irgendeine antike Landschaft festgestellt worden ist. Die diesjährigen Befunde bringen wesentliche neue Ergebnisse, widerlegen oder bestätigen z.T. Schlußfolgerungen bzw. beantworten Fragen, die nach der vorjährigen Kampagne aufgeworfen sind.

Die Entdeckung einer 'klassischen Landschaft' mit einer eindrucksvollen Festung und mehreren Siedlungen, Gutshöfen sowie Grabanlagen in der Hügelkette, welche die große Ova zwischen Sarılar und Sivişler nach Osten hin begrenzt, mit zwei Schwerpunkten um Kızılgöl und nahe

Büyük Çerler, gibt m.E. wichtige Aufschlüsse zur politischen Geographie des Yavu-Berglandes in klassischer Zeit. Insbesondere der von uns entdeckte große Herrensitz auf einer Akropolis gegenüber von Büyük Çerler (Abb.7), mit seinem großen Festungsturm, seiner drei-bis vierfachen, in Richtung auf den lykischen Herrensitz von Tüse orientierten Befestigungsmauer, seiner Hangbebauung nach Osten hin sowie mehreren Grabanlagen auf dem nördlich angrenzenden Hügel, bietet Anlaß zu grundlegenden Zweifeln an der Kontrolle dieses Teils des Yavu-Berglandes durch Kyaneai in klassischer Zeit. In dem der Festung am nächsten liegenden großen Tumulus fanden wir eine Pfeilspitze, Keramik-Und Knochenreste, die noch einer wissenschaftlichen Analyse bedürfen. Dem zweiten Tumulus nach Norden hin ist ein rechteckiges Grab benachbart, dessen Typus an "Heroengräber" der klassischen Zeit in Xanthos und Apollonia erinnert. Lage und Ausrichtung der Festung von Büyük Çerler deuten auf ein nicht spannungsfreies Verhältnis zu dem Herrensitz von Tüse hin; man stritt sich wohl um den Besitz der fruchtbaren Ova. Diese Situation spricht gegen eine Zugehörigkeit beider Herrensitze zu ein und demselben Herrschaftsbereich. Nach Osten, in Richtung Kyaneai und Korba, bildet das unwirtliche Bergland des Kumlu-Tepe eine Art Niemandsland ohne Siedlungsspuren-geeignet, die Unabhängigkeit des Herrensitzes von Büyük Çerler gegenüber Kyaneai zu schützen. Denkbar ist, daß die klassischen Siedlungen bei Kızılgöl ebenfalls dem Herrensitz von Büyük Çerler unterstanden. Die am nächsten zu Kızılgöl gelegene Siedlung weist eine-freilich erheblich schwächere- Befestigung sowie in ihrer Nähe einen Sarkophag und Felsgräber auf.

Eine nordwestlich von Kızılgöl gelegene klassische Siedlung verdient gleichfalls besonderes Interesse (Abb.8). Auf einer recht steilen Akropolis und dem nach Osten abfallenden Hang fanden wir Felsbebauung, eine Zisterne sowie Reste eines Pfeilergrabs und vor allem ein klassisches Heiligtum mit einem aus dem Felsen geschlagenen Altar. Dieses schlichte ländliche Oikos-Heiligtum ist der erste *mit Sicherheit* in die klassische Zeit datierbare *Tempel* Lykiens *mit griechischem Grundriß*.

Vor dem Hintergrund dieser Befunde klärt sich wohl auch die Zweckbestimmung der im Vorjahr entdeckten klassischen Befestigungsanlagen, die das Umland unmittelbar westlich von Kyaneai kontrollieren. Sie sind nicht mit Grabanlagen assoziiert, unterscheiden sich dadurch von den Herrensitzen. Sie können wohl nur Fluchtburgen bzw. vom Zentralort aus besetzte Verteidigungsanlagen gewesen sein, welche das Gebiet von Kyaneai gegen Tüse und Büyük Çerler im Westen und Nordwesten, Korba im Norden schützen sollten. Das Territorium des klassi-

schen Kyaneai reichte mithin im Westen vielleicht nur etwa bis zu dem modernen Weg, der von Çamlıboğaz nach Norden führte.

Für eine solche Interpretation spricht auch, daß die klassischen Festungen -außer jener des Hafens Teimiusa- anscheinend keine hellenistischen Ausbesserungen aufweisen und der klassische Herrnsitz von Büyük Çerler offensichtlich aufgegeben und von einem östlich von ihm am Hang gelegenen hellenistischen Turmgehöft abgelöst wurde. Wir haben bisher sieben derartige hellenistische Turmgehöfte verzeichnet (auch die im Vorjahr von uns als Wachturm interpretierte Turmanlage nahe der Hauptstraße muß wohl als solches gedeutet werden), diese repräsentative Variante des Landgutes (Abb.9) bildete offensichtlich die neue architektonische Ausdrucksform der Lebensweise einer in die Polis Kyaneai integrierten hellenistischen Aristokratie. Kyaneai hatte nun die Herrschaft über das Yavu-Bergland gewonnen. Ein in der Siedlung auf dem Cuma Tepesi mitten in der Ova von Sarılar entdeckter rhodischer Amphorenhenkel weist auf die Beteiligung Kyaneais am zentrallykischen Handel mit Rhodos hin. Die von uns entdeckte -in ihrem unteren Verlauf von Tirmisin nach Teimiusa auch bereits von David French nachgewiesene-, noch sehr schön erhaltene, z.T. gepflasterte, z.T. aus dem Felsen gehauene Straße von Kyaneai zum Meereshafen Teimiusa dürfte spätestens damals angelegt worden sein.

Im Hinblick auf die Formen ländlicher Besiedlung sind folgende Beobachtungen zu erwähnen: Außer zahlreichen Einzelgehöften gibt es kleine Weiler (*choria*) (Abb.10) und größere Dörfer (*komai*). Mit zunehmender Distanz von Kyaneai wächst die Zahl größerer Siedlungen. Sie erstrecken sich, wenn auch in eher lockerer Siedlungsweise, z.T. über mehrere hundert Meter in Länge und Breite und entstanden teilweise im Anschluß an hellenistische Turmgehöfte, deren Steine sie jedoch als Baumaterial nutzten (Abb. 11, 12). Mauerwerk und Keramik weisen auf kaiserzeitliche, spätantike und byzantinische Besiedlung hin. Ferner scheinen fast alle 'modernen' türkischen Siedlungen über antiken entstanden zu sein. Gebäudereste und Architekturspolien weisen in Sarılar, Güneyyaka, Kızılgöl, Kılacılar, Belkonak, Gökceyazı und Uzunceri auf antike Besiedlung hin. In Güneyyaka zeigt ein aus dem Felsen gehauenes Halbrund die Existenz eines theaterförmigen Versammlungsplatzes an, wie er z.B. für attische Landgemeinden als Versammlungsplatz für politische und festliche Veranstaltungen bekannt ist. Wir dürfen wohl davon ausgehen, daß sich in Güneyyaka das Zentrum einer Kome befand. Das bei Kızılgöl gefundene Fragment eines Zwölf-Götter-Reliefs weist die Existenz dieser Siedlung in der Kaiserzeit nach. Die entdeckten Wege- und Straßenreste tragen den vom heutigen Siedlungsbild teilweise verschiedenen

Schwerpunkten der antiken Besiedlung Rechnung; sie scheinen nach dem gegenwärtigen Eindruck alle in Richtung auf Kyaneai hin zu verlaufen, das sich somit auch in dieser Hinsicht als wirklicher Zentralort erweist.

Gerade die großen ländlichen Siedlungen weisen -wie schon angedeutet- spätantike und byzantinische Siedlungsspuren auf. Die beiden großen Siedlungen nordöstlich von Kızılğöl (Abb. 11, 12) haben eine bzw. zwei kleine Kirchen, so daß die auf dem Landgebiet von Kyaneai entdeckte Zahl von Kirchen bisher bereits neun beträgt. Dies bestätigt den schon bei der ersten Kampagne gewonnenen Eindruck ungebrochener Kontinuität ländlichen Lebens bis weit in die byzantinische Zeit hinein. Die Tatsache, daß die Bevölkerung sich keineswegs hinter die Mauern des Zentralortes zurückzog und die ländlichen Siedlungen nicht einmal befestigte, sondern sogar die Steine der hellenistischen Turmgehöfte anderweitig verwendete, diese Befestigungsanlagen somit außer Betrieb setzte, läßt die Bedrohung durch die Araber in 'milderem' Licht erscheinen.

In Trysa wurden die Burg und die Hangsiedlung aufgemessen. Als älteste Siedlungsspur kann jetzt ein im unteren Teil des Stadtgebietes entdecktes Fragment einer Hydria aus dem späten 7.Jh. v.Chr. gelten. Ein Fragment eines spätarchaischen Grabpfeilerreliefs sowie Reste archaischen polygonalen Mauerwerks, die u.a. nahe dem Süd-Ost-Tor der klassischen Siedlung und im Westen der Oberburg gefunden wurden, legen Zeugnis von einer archaisch/frühklassischen Besiedlung Trysas ab.

Zum Teil sehr gut erhalten ist die wohl im frühen 4.Jh. völlig neugestaltete, bis zu 300 m lange und 110 m breite (insgesamt ca. 2,5 ha umfassende) klassische Siedlung mit ihrer in drei Bereiche aufgeteilten Burg, dem berühmten Heroon, einer auf Terrassen angelegten Wohnsiedlung mit bis zu 300 qm Grundfläche aufweisenden, vielleicht als herrschaftlicher Wohnbereich zu interpretierenden Häusern, einer großen Votivnische sowie einer Gruppe von Grabhäusern und Sarkophagen (Abb. 13); Trysa muß Sitz eines einflußreichen, von Kyaneai sicherlich unabhängigen Dynasten gewesen sein. Das Fehlen von öffentlichen Bauten und Plätzen griechischen Typs belegt andererseits, daß Trysa, anders als Kyaneai, kein Polis-Zentrum geworden ist, sondern in der nachklassischen Zeit im Territorium von Kyaneai aufging. Die hellenistischen und kaiserzeitlichen Reste Trysas sind spärlich und umfassen einen kleinen Tempel sowie im Vorfeld der Siedlung u.a. ein Turmgehöft. In der spätantik-byzantinischen Epoche wurde die stark verfallene Burg wieder in Verteidigungszustand versetzt und eine Kirche im Zentrum der anschei-

nend vor allem agrarisch bestimmten Siedlung errichtet. Glasierte Keramik der mittel bzw. spätbyzantinischen Zeit bietet einen ungefähren Anhaltspunkt für die Besiedlungsdauer.

In dem im nördlichen Hinterland von Kyaneai gelegenen Korba gehört die z.T. aus großen polygonalen Blöcken errichtete, bis zu 60 x 60 m messende Burganlage (Abb.14) der frühklassischen Epoche an. Sie umfaßt -entsprechend dem in Lykien häufigen Schema- einen etwa 600 qm großen Befestigungskern (Oberburg), der in diesem Fall auch als herrschaftlicher Wohnbereich gedient haben mag. Auch die Burg von Korba scheint in der Spätzeit wieder benutzt worden zu sein.

Den Weg von Kyaneai zum Hafen Teimiusa kontrollierte in klassischer Zeit zweifellos die etwas mehr als 1 ha große Siedlung von Tyberissos oberhalb der fruchtbaren Ebene von Tirmisin. Eine auf zwei Bergkuppen verteilte, in hellenistisch-römischer Zeit dicht bebaute Siedlung trägt auf der höheren Kuppe eine wohl im späten 4.Jh. errichtete klassische Burg mit einem turmartigen, 17x15 m messenden Befestigungskern (Abb.15). An der Südflanke des Burghügels zieht sich eine in mancher Hinsicht an Trysa erinnernde klassische Wohnsiedlung entlang. Auf einer kleinen Hügelkuppe etwa 120 m südlich des Burghügels liegen ein hellenistisches Turmgehöft und ein kleiner, dem Apollon Patroos geweihter Tempel in dorischer Ordnung, in den später eine Kirche hineingebaut wurde. Westlich der Siedlung erstreckt sich eine große hellenistisch-römische Nekropole. Auch in Tyberissos sind bisher keine für eine Polis typischen Anlagen gefunden worden; in klassischer Zeit war die Siedlung zweifellos weniger bedeutend als Trysa, eher vergleichbar mit Korba. Tyberissos gehörte in hellenistisch-römischer Zeit nach Auskunft der Inschriften zum Territorium von Myra.

Die kleine ca. 20 m lange und 14 m breite Festung von Teimiusa (Abb. 16) gehört -gemeinsam mit einigen Felsräumen und Fassadengräbern- gleichfalls in klassische Zeit und ähnelt vom Mauerwerk her der Befestigungsanlage von Tyberissos. Hellenistische Umbauten zeigen in diesem Fall, daß die ursprünglich wohl als Herrensitz dienende Festung ihre Funktion als Defensivanlage behielt. Weitere archäologische Überreste bezeugen eine Besiedlung Teimiusas zumindest bis in die Spätantike.

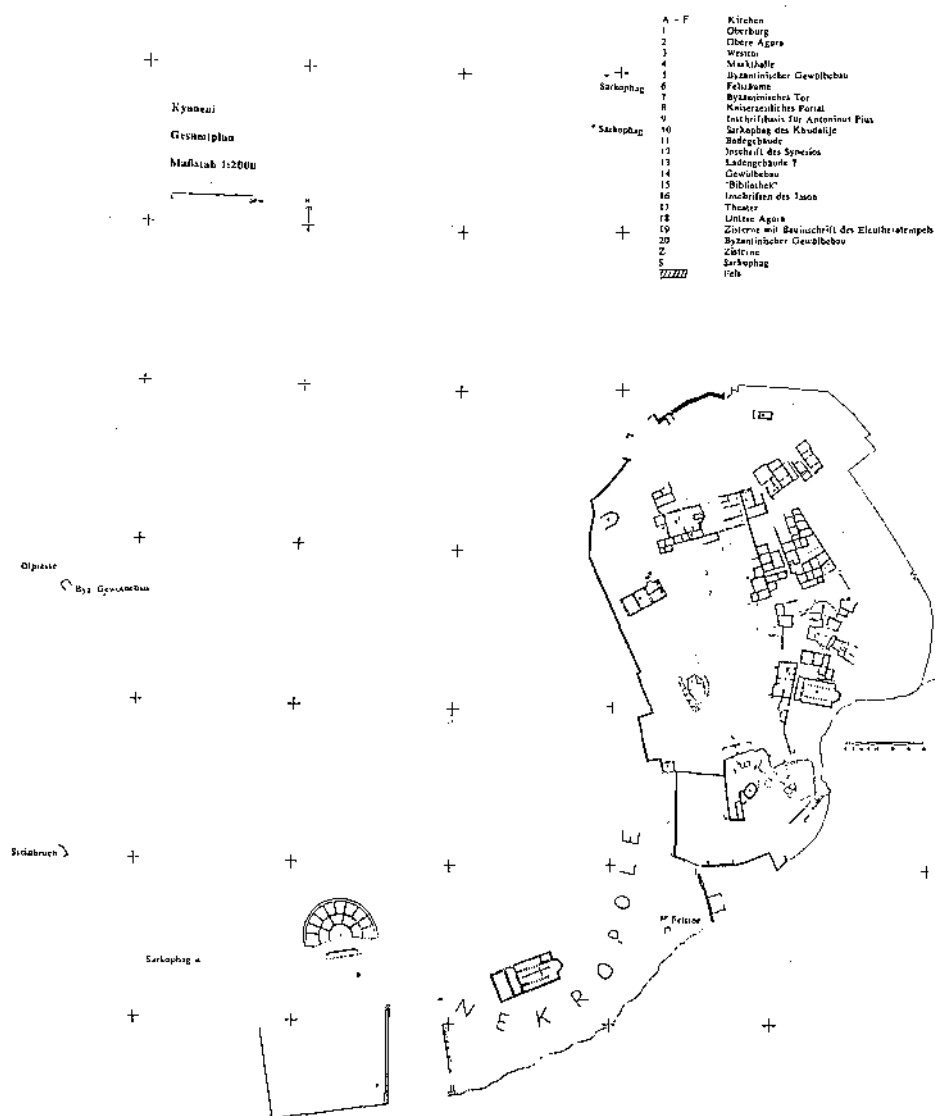

Abb. 1

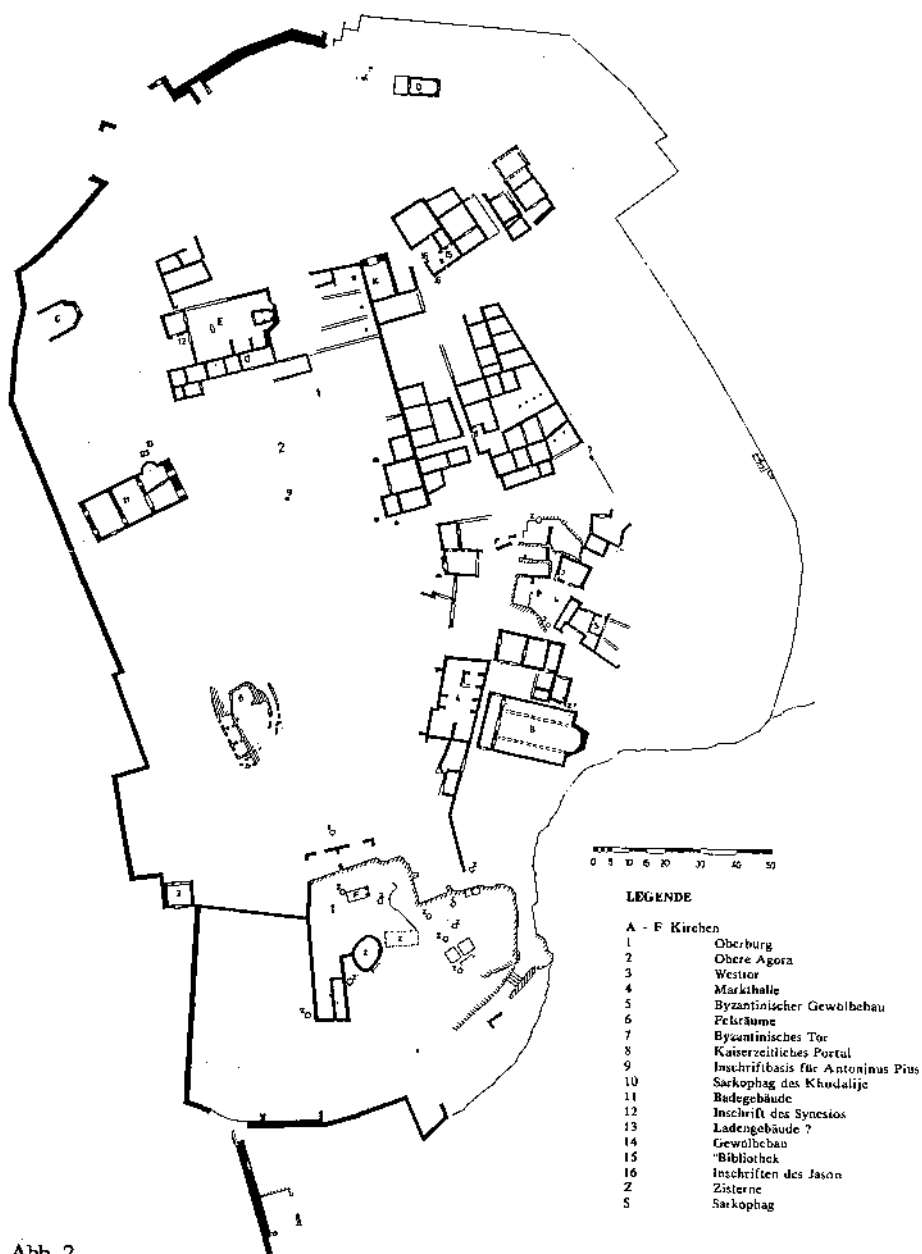

Abb. 2

NR. 4
 ARCHITRAVBLÖCKE LISTERWE BEF. NR. 300
 QUERSCHNITT 1/5
 MILLER 1. 10. 80

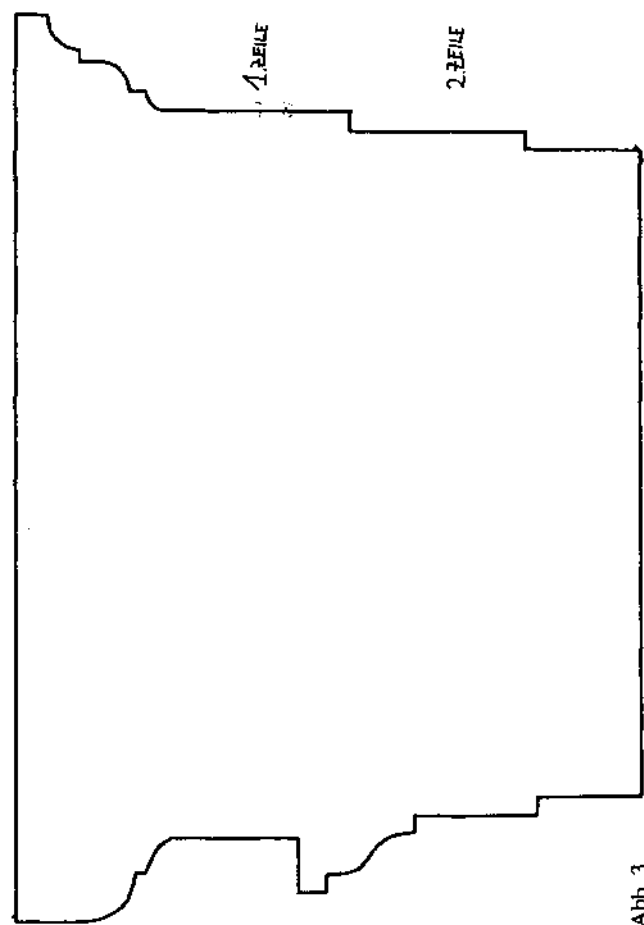

Abb. 3

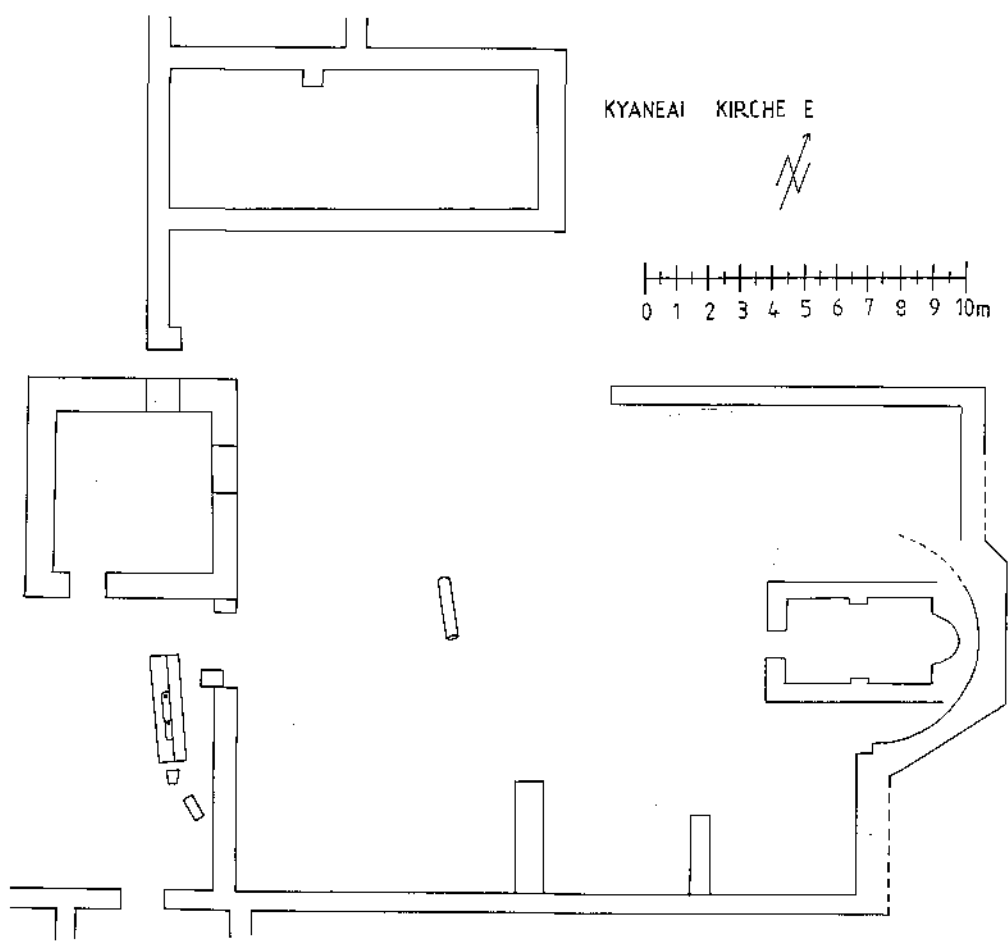

Abb. 4

Abb. 5

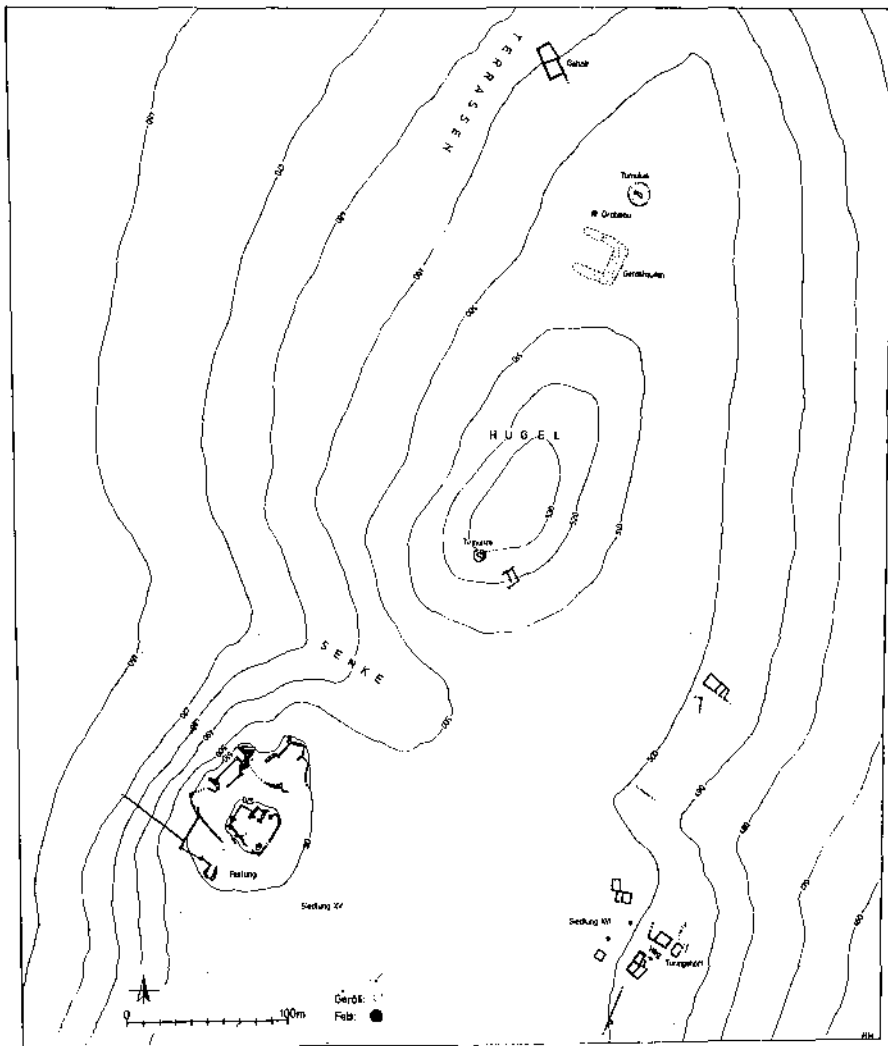
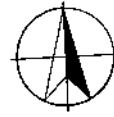
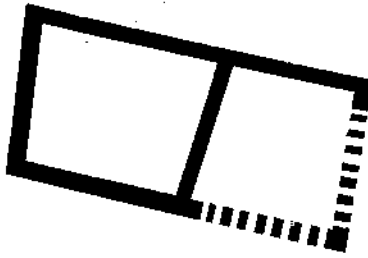
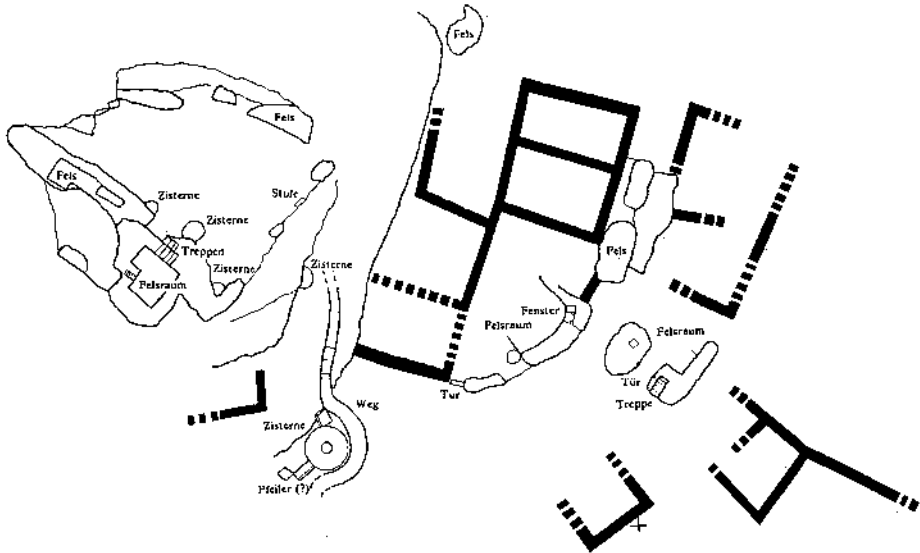

Abb. 7

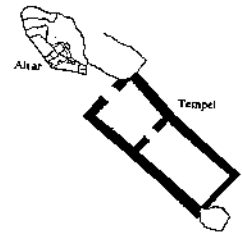
+

Kyaneai 1990
Klassische Siedlung mit Tempel
Planskizze Thomsen/Müller

0 10 m

Abb. 8

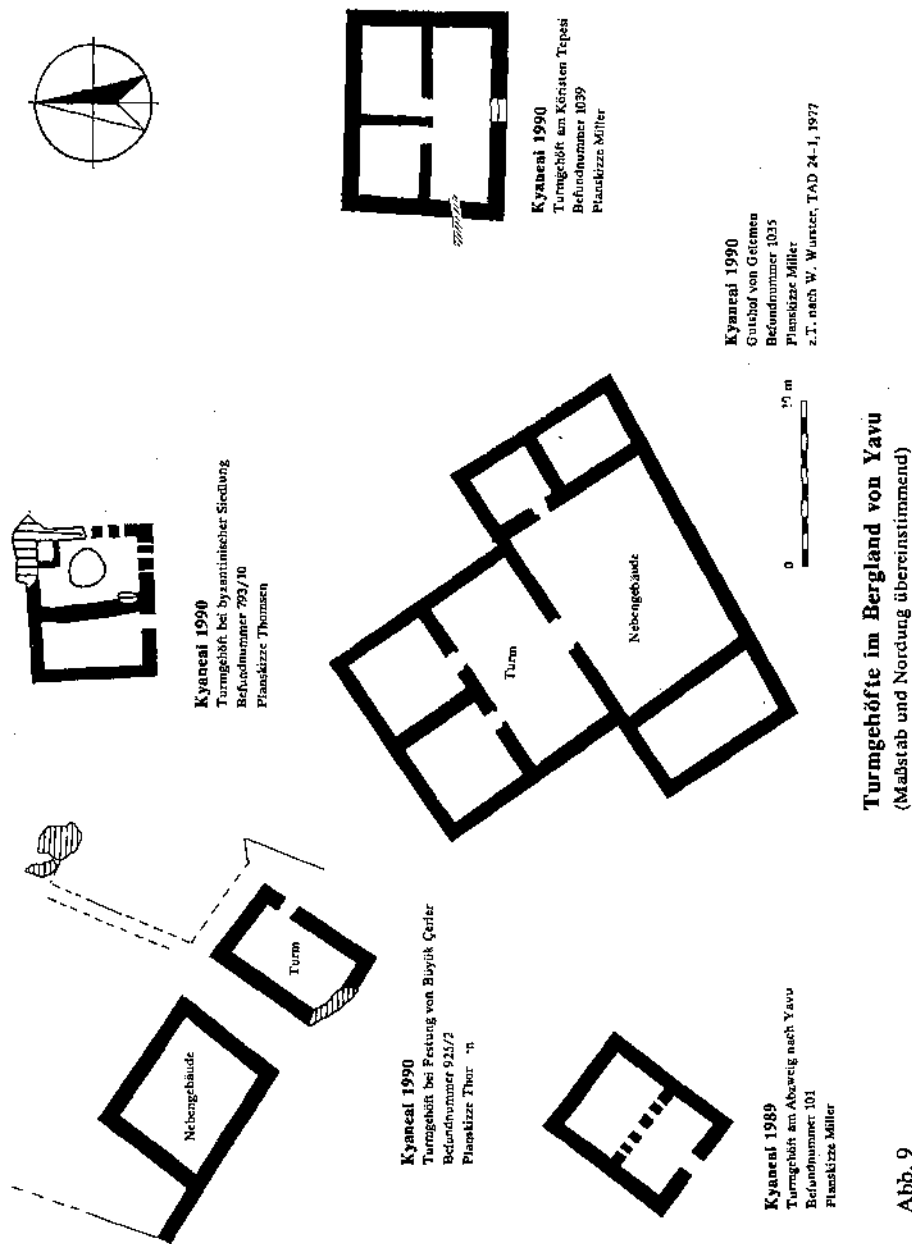
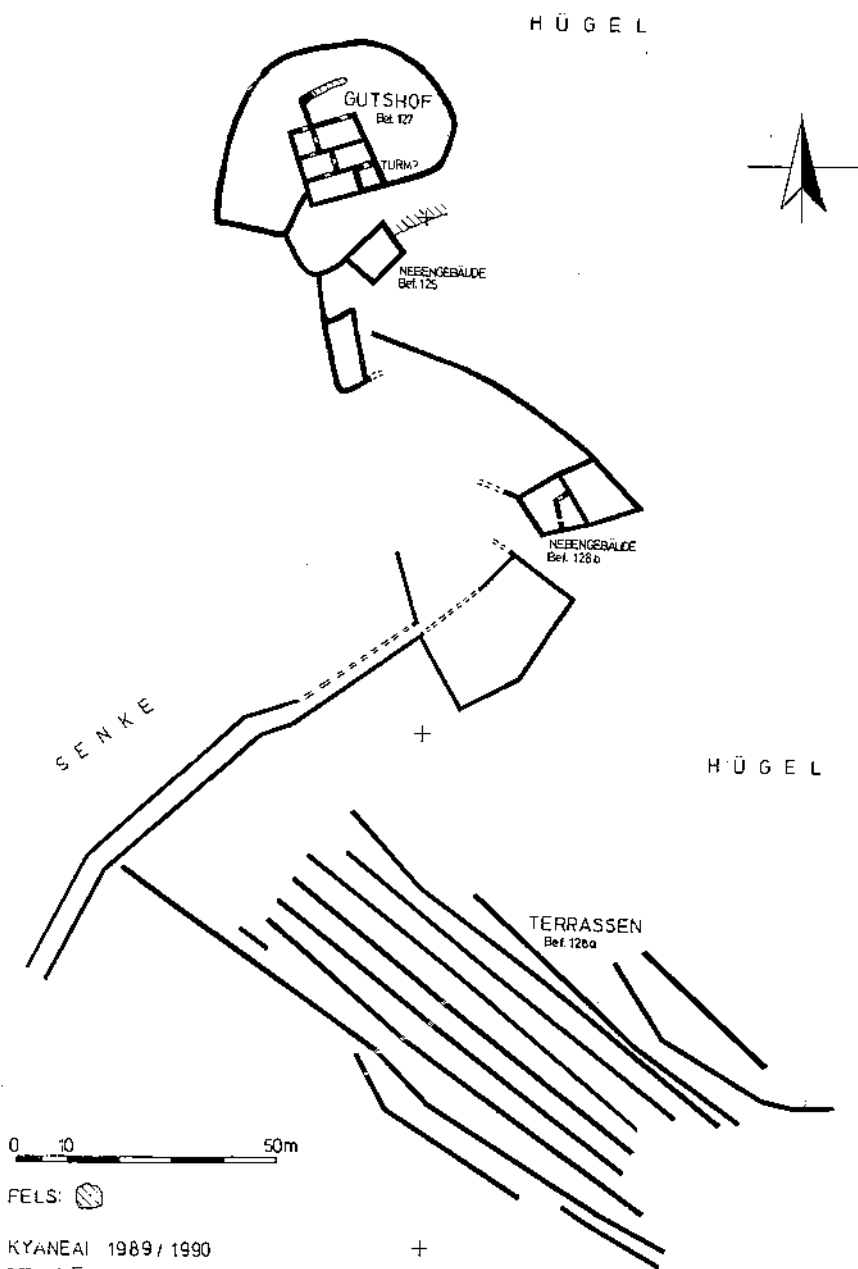

Abb. 9

KYANEAI 1989 / 1990
 SIEDLUNG V
 PLANSKIZZE MILLER

Abb. 10

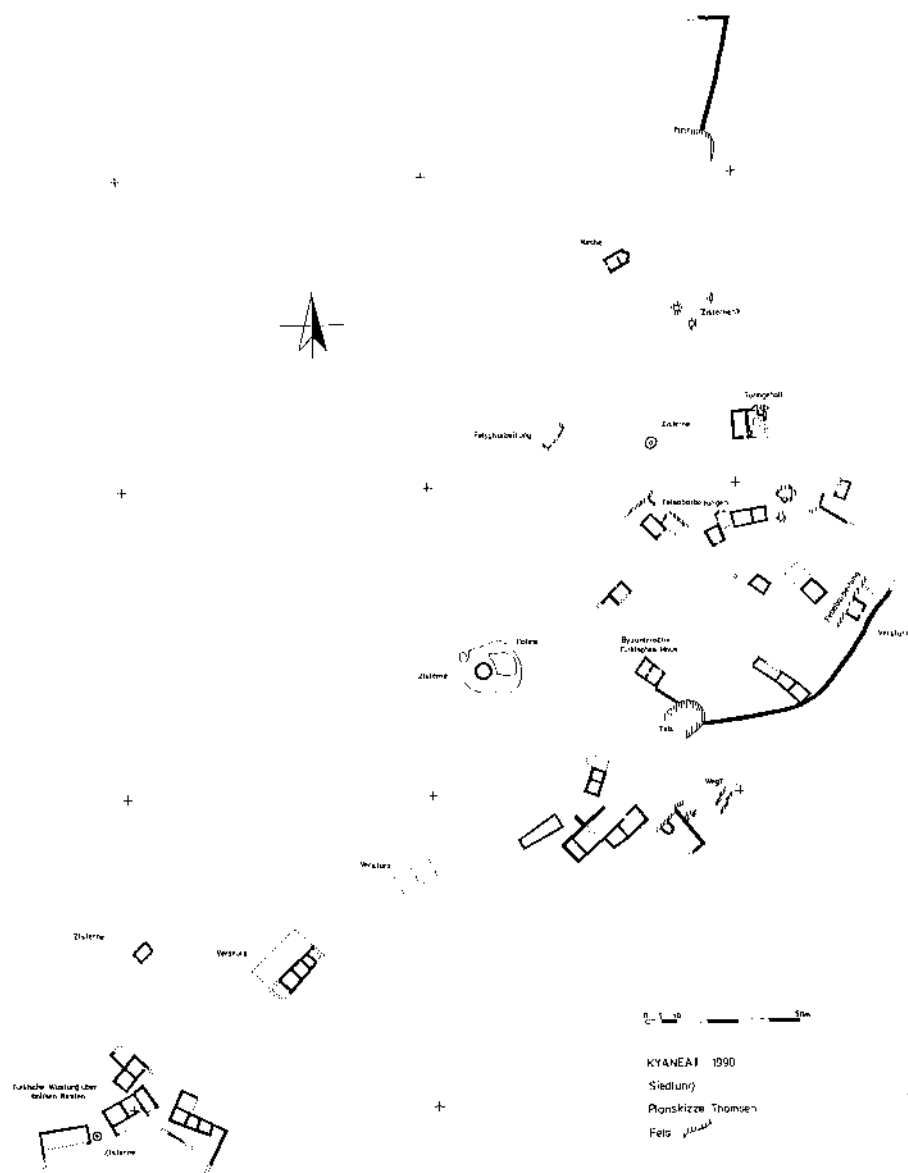

Abb. 11

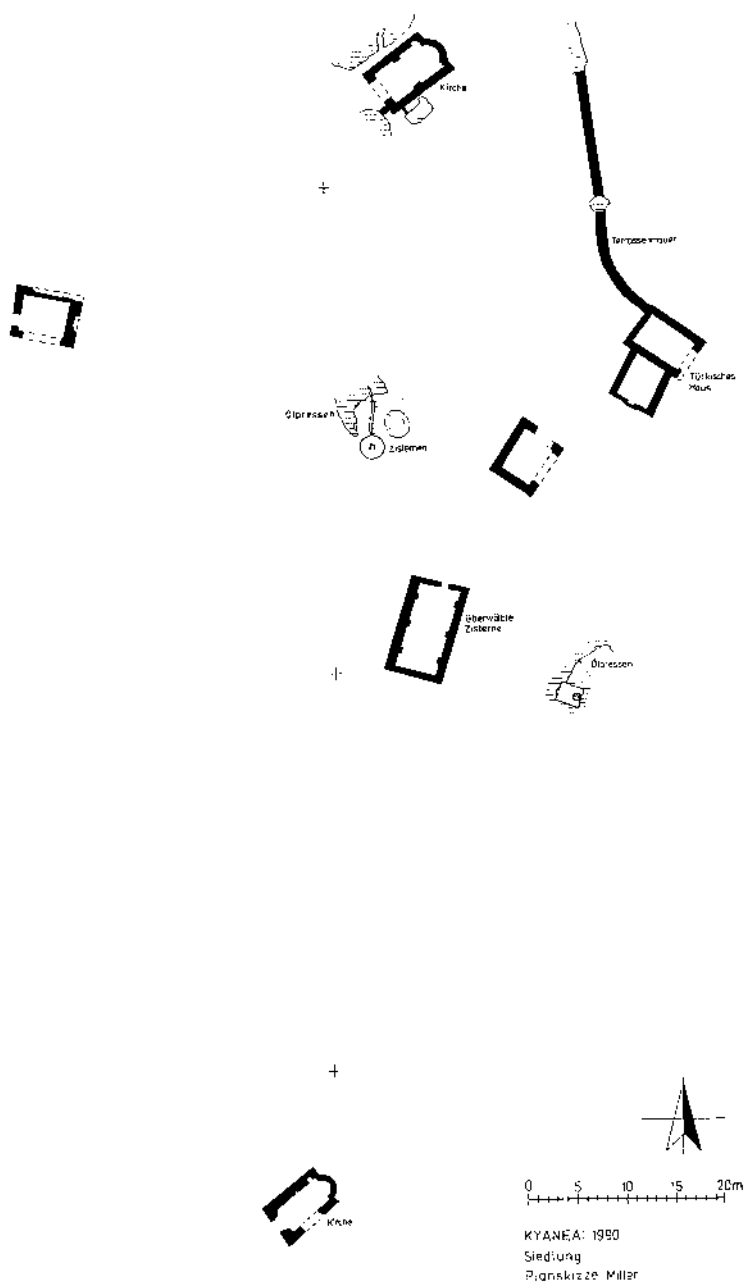

Abb. 12

Abb. 13

KORBA

Burg

M = 1:500

MARKSTEINER

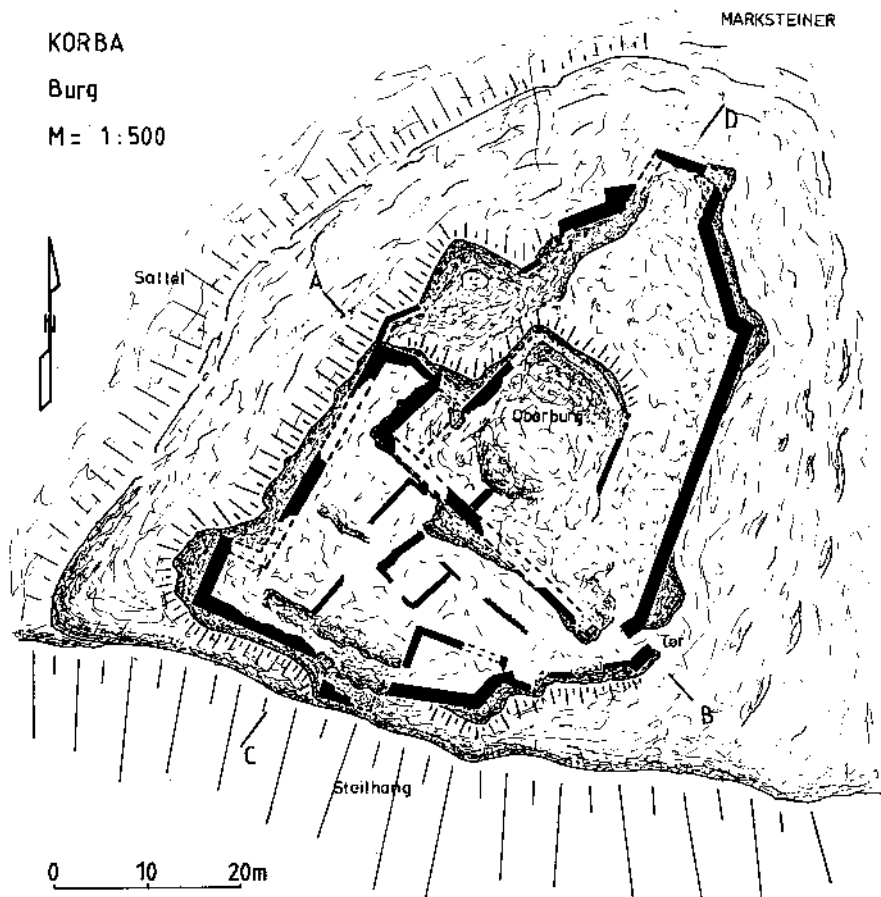

Abb. 14

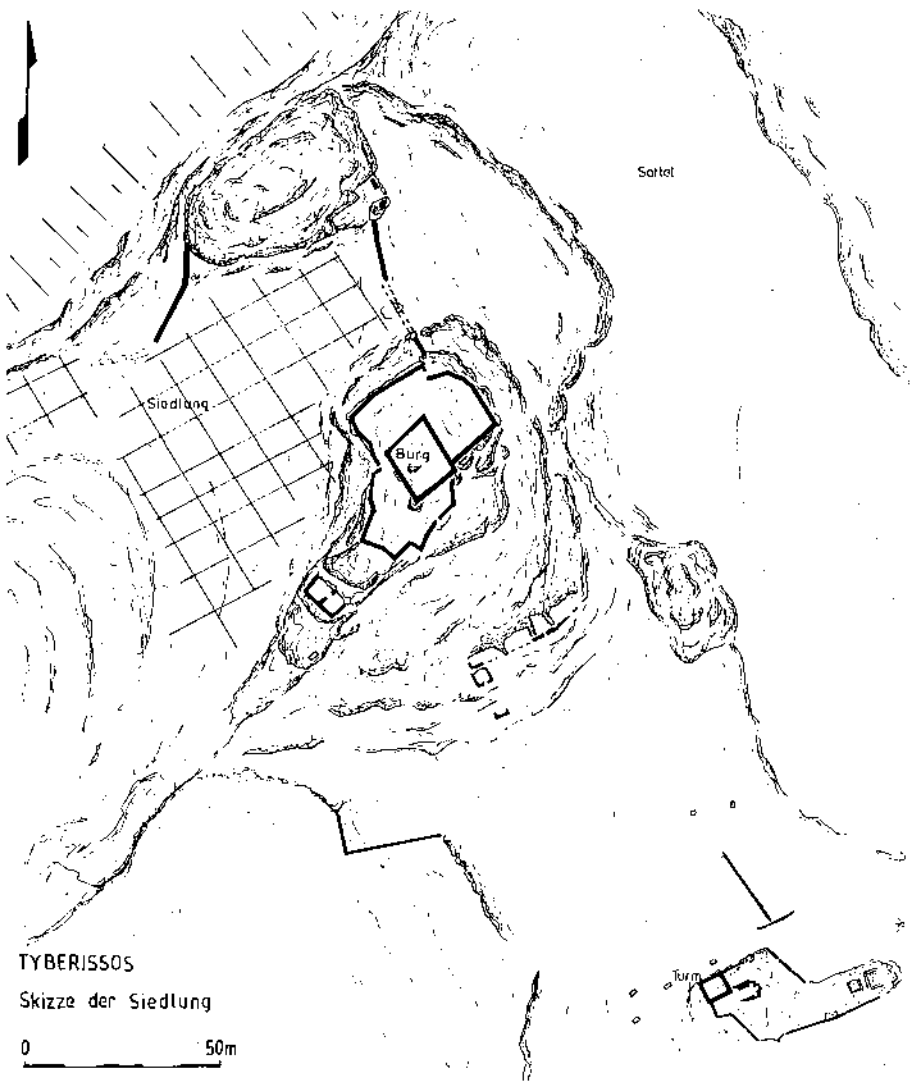

Abb. 15

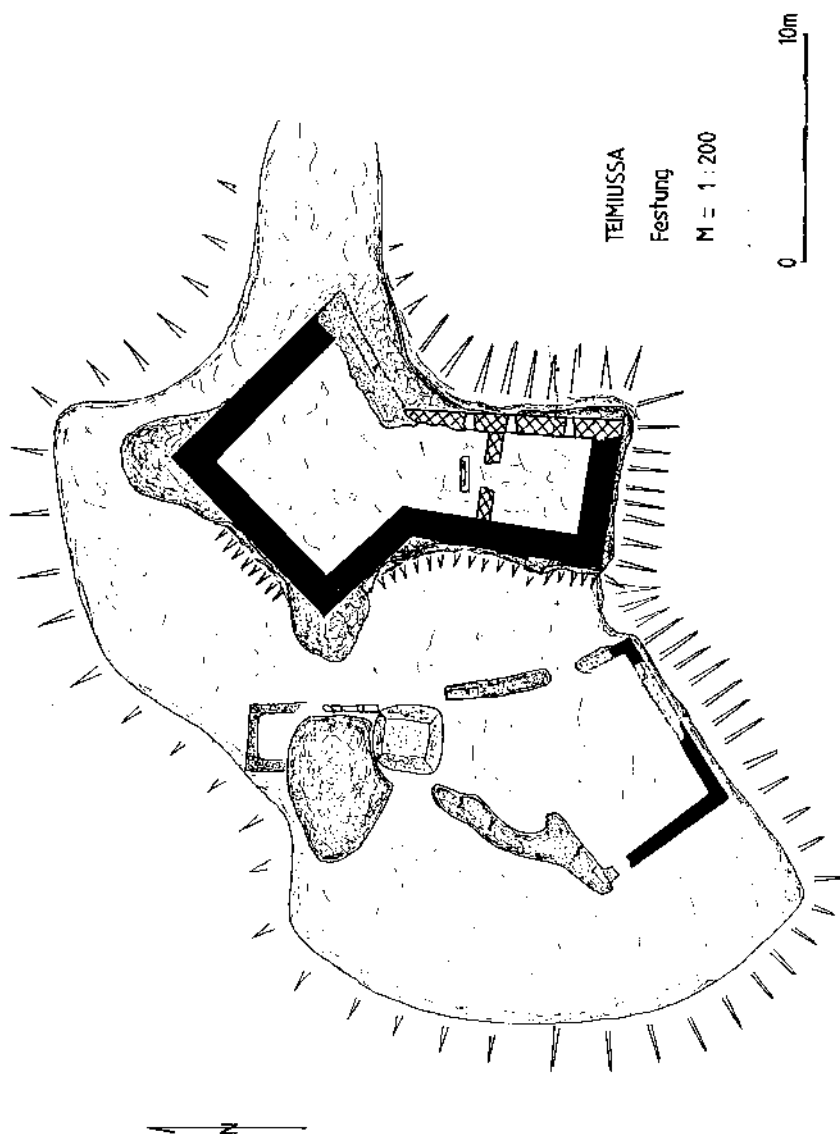

Abb. 16

BALBOURA SURVEY 1988, 1990

*John James COULTON**

The investigation of the city and territory of Balboursa (N.Lycia) continued in the summers of 1988 and 1990. As always we are most grateful to the General Directorate of Monuments and Museums at Ankara for permission to undertake the work, and to the representatives of the Ministry of Culture, (in 1988 Mr Haşim Yıldız of Niğde-Aksaray Museum and in 1990 Mr Nurettin Çelem of Eskişehir Museum) for their wholehearted support. The Director and staff of Fethiye Museum and the local authorities of Muğla province once more ensured that our work went smoothly, and financial support was generously provided by the British Institute of Archaeology at Ankara, under whose auspices the survey is conducted, by the British Academy, the University of Oxford Craven Committee, and Merton College, Oxford. My own thanks go also to all those who took part in the project, whose hard work and good will ensured its success.

During a 5-week season in 1988 we made a preliminary investigation of the western part of Balboursa's territory, within the upper valleys of the Karaculha and Küçüklu rivers (villages of Karaculhayaylası (and its mahalle of Karahasantaşı), Çaltılar, Çobanisa, Bekçiler and Doğanlar), and with the help of local informants we identified nearly 40 sites of different periods and types, which gave a rich, although inevitably incomplete, picture of the history of settlement in this part of Balboursa's territory.

The earliest settlement in the area was pushed back several thousand years by the examination of a substantial prehistoric mound near Çaltılar (Fig.1), in the lowest and best watered part of the district. Its pottery dates (in the view of Dr. D.H. French) from the 5th/4th, 3rd, and early 1st millennium B.C. This was apparently the major prehistoric settlement in the whole district, although a little 5th/4th millennium pottery was collected from a small hill near Karahasantaşı. Above Çaltılar early Iron

* Dr. John James COULTON, Ashmolean Museum, Oxford OX1 2PH, İNGİLTERE.

Age pottery was found around the cave from which votive inscriptions of the Roman period were published by Cousin in 1900, which suggests that it was already a sanctuary in prehistoric times.

From the early first millennium to the late Hellenistic period (when Balboursa was founded) there appears at present to be a gap. Study of the pottery may remove it, and it may be partly filled by four tombs which are probably pre-Roman: two rock cut tombs with sliding doors and two related tombs near Çaltılar, one built of large stone slabs with a decorated facade, now sadly smashed.

A series of small fortified enclosures may also belong to this period, but more probably to the early days of Balboursa when its control of the territory was still insecure. All but one are set in naturally fortified positions and except in one case there are no internal buildings visible (Fig. 2). The circuits, about 30 m. across, are of somewhat rough polygonal masonry but there is very little associated pottery to provide a date. Another fortification of uncertain date consists of two adjacent rectangular enclosures, both with internal subdivisions.

By far the most prominent period in the area investigated is the Roman-Late Roman period, with fourteen probable settlements sites, seven of them of substantial size (Fig.3). Other remains of the same period were also notable. Nineteen votive reliefs were recorded, most of them carved on rocks and all but three previously unknown. Twelve showed the local deities identified as the Dioskouroi, already well known in Balboursa's territory, and three showed the local male triad whose names are unknown. Four rock cut funerary stelai were noted, but the most striking funerary monuments are the twenty sarcophagi, two thirds of them with the lion lids so widely used at Balboursa itself. Both sarcophagi and stelai appear in isolated places as well as beside settlements.

The Roman-Late Roman settlements were unfortified, and, whether they are close to the main valley bottoms or well above that level (up to 1600m), their positions were apparently chosen to expropriate arable land nearby, not for their natural strength. In this connection special interest attaches to the large stone weights with perforated loops, which were found at four sites (and two further examples were earlier found at Balboursa itself). Their size and form suggest that they were used in presses. Since olive cultivation does not nowadays extend much higher than 1000m above sea level, and two of the sites with weights (above Çobanisa, and Doğanlar) are at about 1600m and associated with land at the same altitude, these presses were presumably for grapes, although vines are little grown in the area nowadays.

In addition to agriculture, animal rearing is likely to have been important, and in this connection a site found in 1987, in the mountains about 1.5 km S. of Barboura, is of interest. It lies on the southern slope of a steep rocky hill about 100 m. above a grassy basin with a good spring, occupied in summer by a modern shepherd's camp, and consists of three small 'fields', almost completely enclosed by low cliffs, and the largest of them improved by rubble walls (Fig. 4). Further investigation in 1990 produced pre-Byantine sherds among the pottery scattered thinly over these 'fields'. The location of the site at an altitude of c. 2000 m., and the absence of tiles or remains of ancient buildings, tend to confirm that the site was indeed an ancient shepherds' camp, on a more secure site than its modern counterpart.

Evidence of Christianity (blocks carved with crosses and/or recognizable churches) was found at five sites in 1988. One of them, on an isolated hilltop at about 1800m, was perhaps a monastic community. However, none of the settlements investigated seems to have survived into the Middle or Late Byzantine periods, and from the late seventh century AD the whole area apparently remained for many centuries without permanent settlements.

This need not mean complete abandonment, however. Although the villages of the Küçükklü river valley are nowadays permanently occupied (Çobanisa was already permanent in the 1840's), Karaculhayaylası and its mahalle of Karahasantaşı are occupied only in summer, the inhabitants spending winters in the coastal plains near Fethiye. Bean suggested that this transhumant style of occupation was practised by the Lycians, and one of the questions to be answered is whether seasonal occupation occurred in our district during the various periods of apparent abandonment.

During the four-week fieldwork season in summer 1990 we completed work on the site of the city of Balboura. The main task was the systematic collection of surface pottery from the upper city area, which was done by adapting the procedure used for the flatter areas of the lower city in 1986-87. The hillside was marked out into artificial zones or fields, using ancient walls as boundaries where possible (Fig. 1). They were arranged so that walking lines would generally follow the contours and would not exceed c. 100 m., and their boundaries were planned by pace and compass from and to points fixed on the topographic plan. Within each field, diagnostic sherds (rims, bases and decorated sherds) were collected along lines 15 m. apart, so as to determine whether different areas

of the site were occupied at different periods; and a count of sherds within 1 sq.m. was made at 10 m. intervals along each line to indicate overall differences in settlement density. In spite of the difficulties created by the steep, loose slopes, the trees and the crags, the whole area inside the city walls of all periods was covered in this way. Because of the risk of injury, the process was not continued down the lower south slope of the hill, which was apparently outside the city at all periods.

A preliminary plot of the results (Fig.5) suggests that occupation was in general heaviest down the southeast slope of the city hill, an area in which fragments of slag were also noticed. The earliest material from the city appears to be of Late Hellenistic date (one large pyxis lid perhaps dates to the early second century BC), and during the city's early years occupation was chiefly on the southern slopes and around the Upper Theatre; some possibly Hellenistic figurines may be associated with the rock votive reliefs on these slopes.

It is remarkable how little pottery can be firmly assigned to the Early Imperial period; none is *certainly* datable between the late second and late fourth century AD, although architecture and inscriptions show clearly that the city flourished at least through the Severan period. Late Antique pottery is much more plentiful, and in this period the most intense activity, and the latest, seems to have been on the acropolis and in the area within the upper Late Antique walls. Some small fragments of bronze found near one of the towers of the lower city wall, including one with locks of hair and some spills of molten metal, presumably derive from bronze sculpture broken and melted down at this period. An 11th century coin was found at the city in 1987, but the latest pottery there is of the late 6th-early 7th century AD.

In addition to covering the city area, we collected sherds in the same way from four strips, 60 m. wide and running away from the city to the NW, NE, SE and W, so as to assess the spread of pottery beyond the apparent limits of the city. There were virtually no sherds to the northwest (except near a small group of extramural buildings) and to the northeast, beyond the streambed by the north necropolis. But along the river valley a light scatter of sherds continued beyond both the west and east necropoleis.

The opportunity was also taken in 1990 to revise the city plan which has been redrawn by L. Bier. A number of ancient terrace walls and two new rock reliefs of the Dioskouroi were added on the south slope of the city hill, and the planning of the fortifications to the northwest of the city

was completed and corrected. Also to the northwest, the upper water supply line, the approach road to the upper city, and the small group of extramural buildings were planned. The location of the sarcophagi in all four cemeteries was also checked.

A detailed plan and study of the Upper Theatre and its immediate surroundings by L. Bier showed that the projecting rock in the upper cavea, which has been seen as an important feature of the theatre, was simply the result of incompleteness; it was being quarried away for seat blocks. The construction of the west *parodos* wall suggests that the cavea was built in two phases, and there were probably two phases also to the *skene* building.

In addition to the Upper Theatre, study of the three-arched North Gate of the agora was completed, clarifying its relationship to the surrounding porticoes (Fig. 6). In form it is similar to arches at Ariassos and Patara, but is much slighter, more show than substance. Two small tomb buildings were also investigated, and another church, the fifth at Balboura, was identified in a Late Roman building just south of the bath building, where a large number of athletic statue bases were reused.

In 1988 the pottery from the 1986 and 1987 seasons was studied at Fethiye Museum by P. Catling and P. Roberts, and in autumn 1990 they completed the study of all pottery collected from the city, revising and completing the type series created in 1988. The wide range of tablewares found at Balboura is generally paralleled at Tarsus, Antioch on the Orontes, Benghazi and Cyrene, but the variable quality of finish suggests local manufacture. The few imported pieces include Pompeian Red, Italian Sigillata, African Red Slip and Cypriot Red Slip, but together these account for only about 10 sherds in several thousand. A considerable number of misfired pieces, one notable concentration being at the northwest extramural buildings, shows pottery production at Balboura itself, and the bulk of the pottery was probably locally produced. The dating of this local material is not precise, given the lack of dated pottery from excavations in the area, but approximate dates can be based on similar forms in other parts of the Mediterranean.

The plentiful Late Antique pottery includes high quality local and imported late Imperial sigillatas and large quantities of seemingly late local coarse wares. Particularly common are bowls, jars, dishes, and flagons, decorated in red or black with random splashes and smears or with rough bands or chevrons. Another important class of pottery appears to

have had its surface wiped with a cloth when wet; this seems to be restricted to the Late Antique Balboursa, but elsewhere in Anatolia a similar technique is used in the earlier Imperial period.

Since our last report, publication of the results of the survey has continued, with papers in *Anatolian Studies* 1988 and 1989 on the buildings and inscriptions of Meleager and Onesimos (J.J. Coulton, N.P. Milner, and A.T. Reyes), and in *Anatolian Studies* 1990 on the sarcophagi (D.K. Money), the bath building (A. Farrington, and J.J. Coulton), and on the Lower Theatre (L. Bier). The important late Hellenistic allotment list with its many local names has been published by the late A.S. Hall and myself in *Chiron* 1990. Further papers on the athletic inscriptions (N.P. Milner), the Upper Theatre (L. Bier), and the East Tomb (C.H. Hallett) are in preparation, and a monograph publishing the pottery from the city (P. Catling, P. Roberts) is envisaged.

Work at the city of Balboursa is now effectively complete (although the unceasing activity of illegal excavators may unfortunately produce more to record); so too is the study of its pottery. We now intend to turn to the problems of Balboursa's territory. It is already clear that although these uplands were inhabited from the fourth millennium BC, there was a substantial increase in occupation during the Roman and late Roman period, when the city was at its height. The press weights as well as the village locations show that this occupation was based on agriculture. More intensive work is needed, however, to see whether the villages were interspersed with farms and/or isolated buildings, and to look for evidence from the apparently missing periods.

The vegetation history of the area also needs further investigation. Work by a Dutch team in the 1970s on pollen from the sediment of Söğüt Gölü suggested that clearance for agriculture occurred only in c. 1250 BC, and that heavy reafforestation began as early as the first century AD. The archaeological evidence is now clearly against this, and palaeobotanical work at Yazır Göl is planned with the aim of clarifying both the earlier beginning of agriculture and the Byzantine abandonment of settled occupation of the territory. In these ways we should be able to learn, for the first time in Asia Minor, how urban and rural occupation were related, and how external conditions affected settlement in this marginal agricultural area.

Fig. 1- Prehistoric mound near Çaltılar

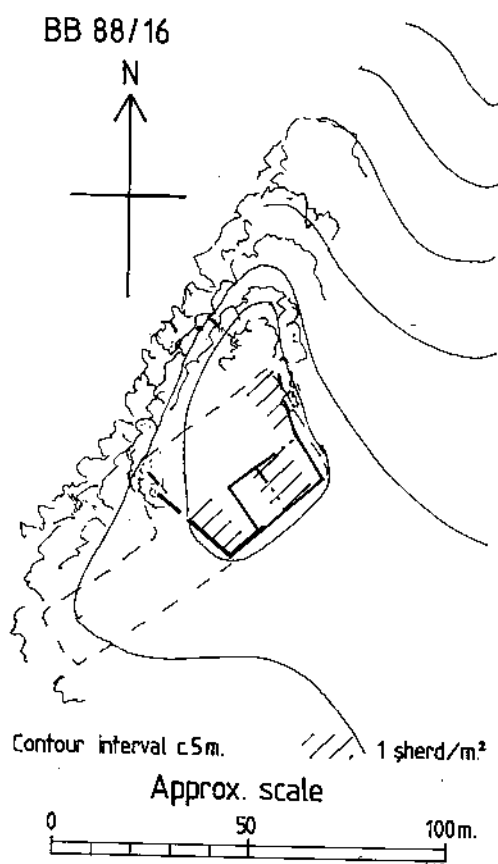

Fig. 2- Plan of Hellenistic (?) fort at Çobanisa, Asar

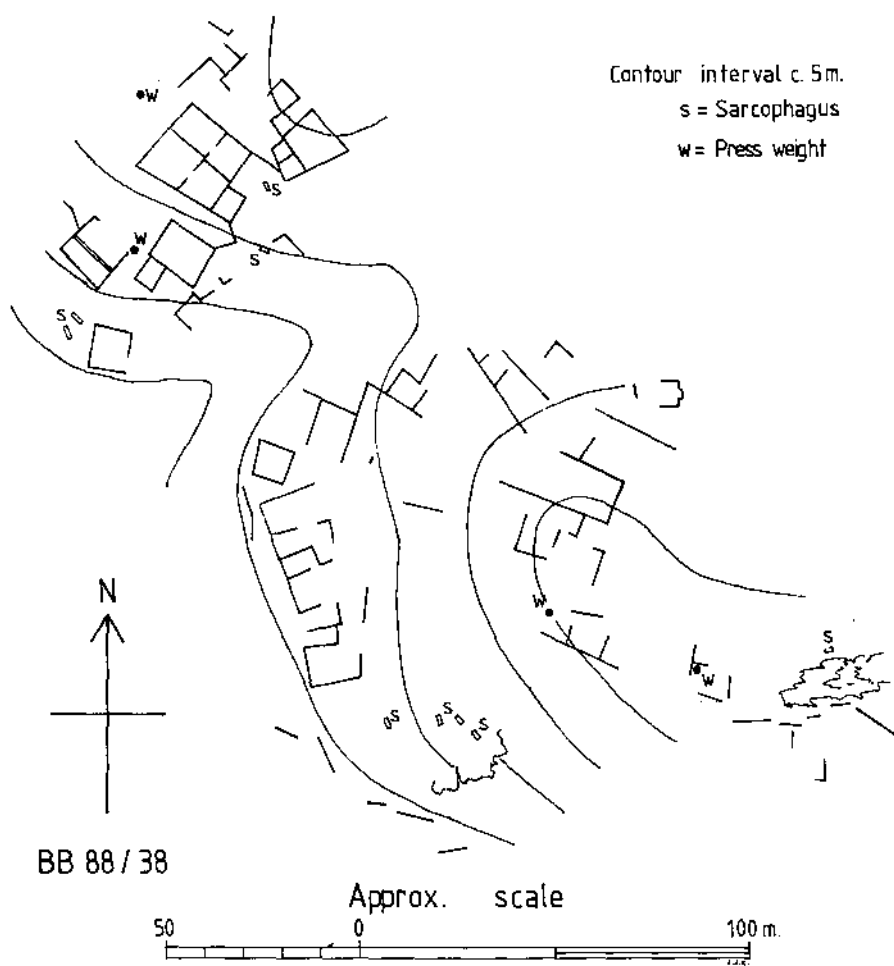

Fig. 3- Plan of Roman village at Doğanlar, Aslan mevki

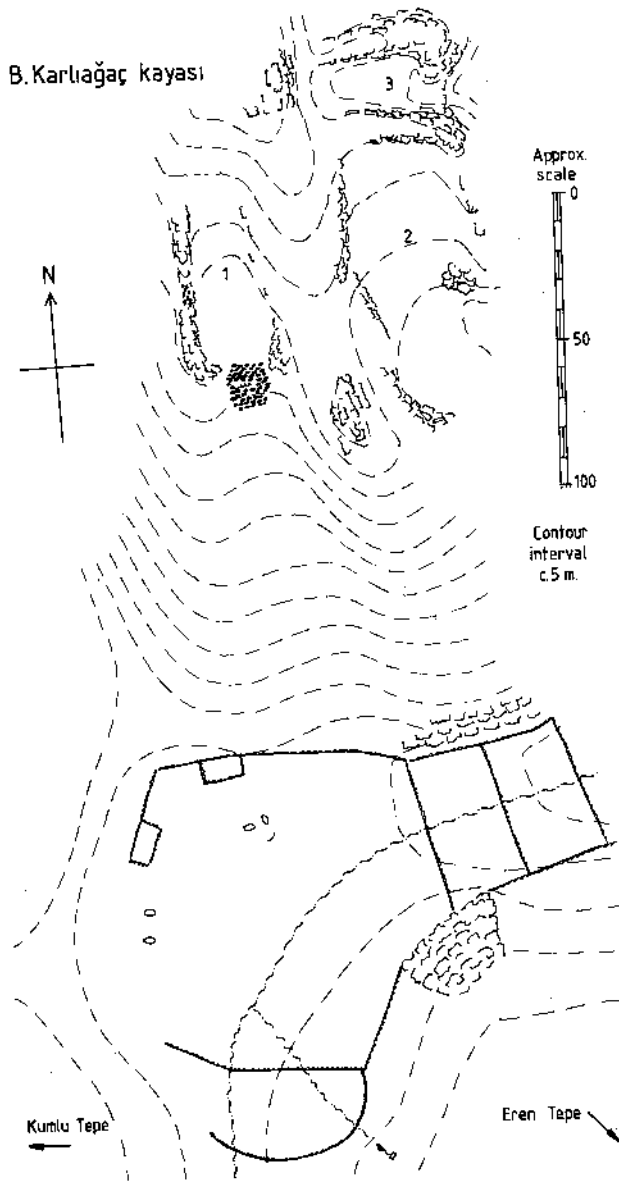

Fig. 4- Plan of ancient shepherds' camp at Karaculhayaylası, B. Karlıağaç kayası

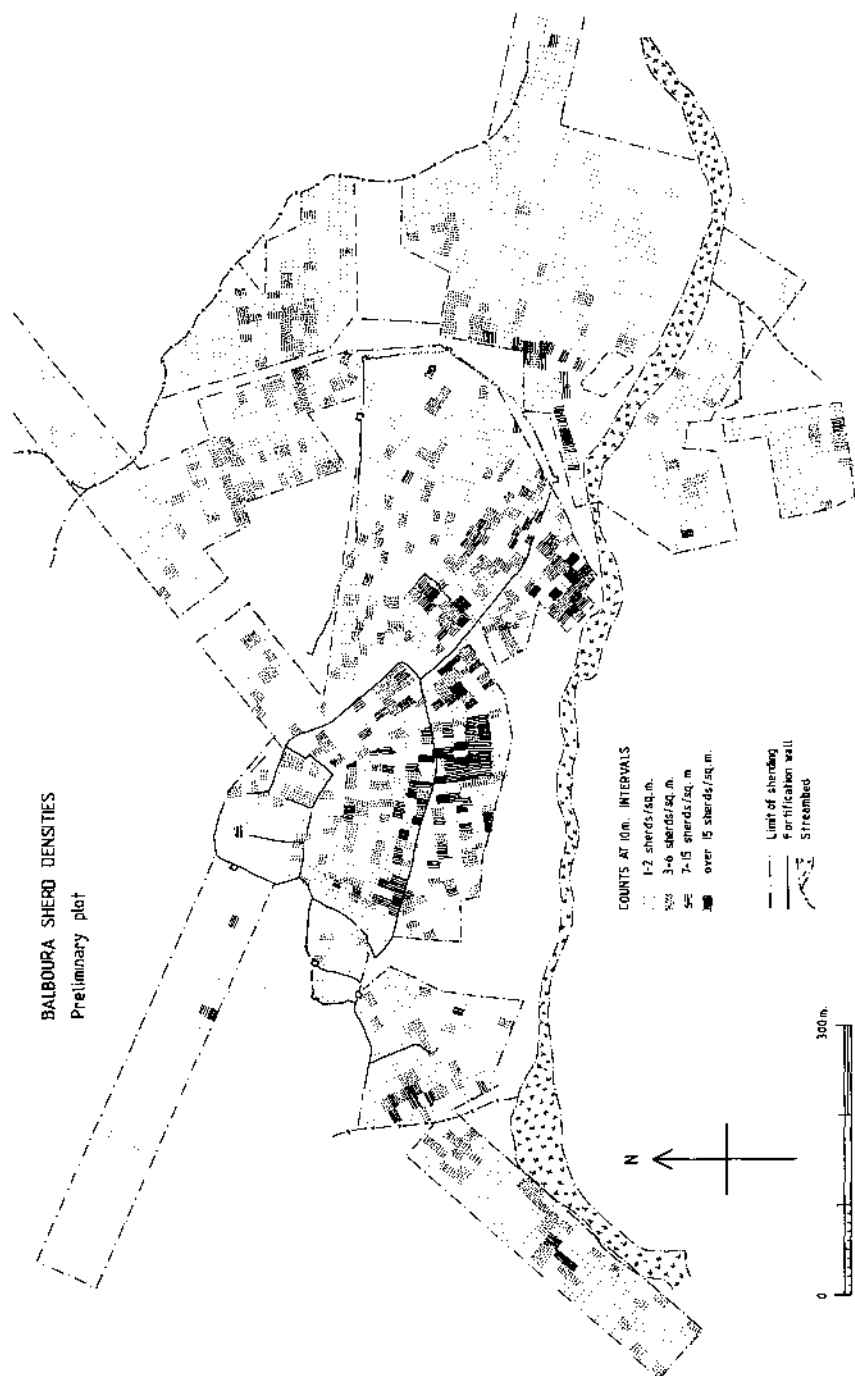

Fig. 5- Plan of Balboursa showing sherd densities

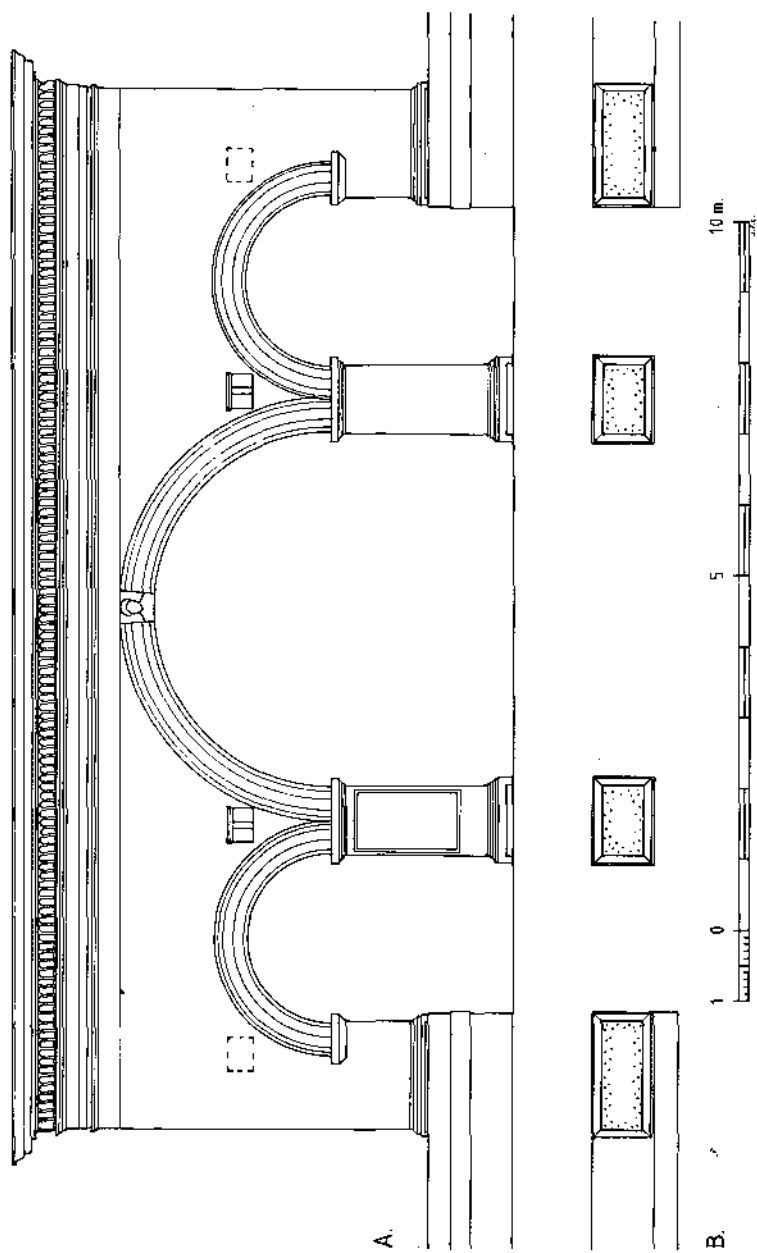

Fig. 6- Balbura: restored elevation and plan of the agora gate

ARCHAEOLOGICAL SURVEY IN THE GULF OF MANDALYA, 1988-89

*Eugenio La ROCCA**

In the summer of 1988, an archaeological mission from the University of Pisa, in collaboration with the universities of Naples, Siena and Chieti, began an investigation and survey in the territory of the Greek city of Iasos and the Gulf of Mandalya, an area bounded by Kazaklı Limanı on the north, the ruins of the ancient city of Bargylia on the south and, on the northwest, by the remains of a site known today as Alagün¹.

The project concluded with the archaeological mapping of the area in question and the study of its major sites.

The project-the results of which will be useful for development planning in the area as well as protection of the environment and cultural heritage-supplied a wealth of data on numerous settlements, on farming there over the centuries and on the boundaries between the Greek cities and their political and economic relationships (Fig.1).

The most interesting results were obtained east of the Iasos peninsula, in the area lying between Mount Grion and the alluvial plain of the Sarı Çay. There, the river, in particular the east-west stretch between Kazıklı Dağ and Sondra Dağ, appears to have been flanked by numerous

* Prof. Dr. Eugenio La ROCCA, Dipartimento di Scienze Archeologiche, Sede Amministrativa, Via Galvani, 1-56100 Pisa-ITALYA.

1 The participant in the mission that took place in June and July 1988 were Professor Eugenio La Rocca, Director of the reconnaissance, Professor Raffaella Pierobon, Professor Giuseppe Pucci, Dr. Jean Benoit, Dr. Marina Falfa Castelfranchi, Dr. Cynthia Mascione, Dr. Giusto Traina, the architect Alessandro Viscogliosi and finally Mr. Tevhit Kekeç of the Bergama Museum, as representative of the Turkish Ministry of Culture and Tourism. The participants in the July 1989 mission were: Professor Eugenio La Rocca, Director, Professor Giuseppe Pucci, Dr. Cynthia Mascione, Dr. Giusto Traina, the architects Enrico Benedetti and Alessandro Viscogliosi, Ms Beatrice Pinna Caboni, and finally Mr. Haluk Yalçınkaya of the Milas Museum, as representative of the Ministry of Culture and Tourism. In addition, we thank the General Direction of Museums and Antiquities, in Ankara, and especially Mr. Altan Akat and Ms Nimet Berkok, for permission to do the reconnaissance, and the Direction of the Milas Museum for its constant and helpful collaboration.

settlements, including some of Late Roman and Byzantine date; not far from the sea are the probable remains of the Roman coast road.

The quantity of material found in this area, even after only a superficial reconnaissance, leads us to believe with some certainty that the plain of the Sarı Çay, its western part now a marsh, can be identified with the so-called "Small Sea", a sheltered, fish-filled gulf, disputed by Iasos and Bargylia until the second half of the fourth century B.C. Interesting from this point of view is an inscription dedicated to two brothers of Iasos, Gorgos and Minnios, who by virtue of their friendship with Alexander, obtained for their city the possession of the precious coastal line along with fishing rights².

The presence of an ancient marble quarry in the vicinity of the source of the Sarı Çay, today not far from the road that links Kızılkışlacık to Milas, also seems to confirm the hypothesis that the Small Sea was navigable in Graeco-Roman times: a badly damaged Greek inscription from the quarry names the person to whom its exploitation was entrusted; the extraction of marble is attested in the area by marks left by the wooden levers used to detach the blocks of marble. In a large fortress on the crest of a hill opposite the Small Sea seems to have been dug a terrace on which the blocks were roughed out before being shipped by sea to workshops.

In the Byzantine period, beautiful slabs of Iassos marble, with red-pink veins, were used to create refined ornamental effects—for example, at Aya Sofya, in Istanbul, or San Vitale, in Ravenna. With time, however, the debris transported from the Sarı Çay, as happened with the Maeander, must have filled up the ancient port of Passala, which would then have been replaced by Güllük, the present-day port of Milas.

In the context of our research among the ruins of the principal centers of the region of the Gulf of Mandalya, the wealth of the results obtained at Bargylia stands out. The city stood next to a narrow mouth which leads from the Gulf of Mandalya into a narrow inlet that once reached the hill of Kyndia as well as the port, now partially buried and reduced to a marsh.

In the days of the British Admiralty a first and summary survey was made of the remains of the acropolis; it shows clearly the lines of the powerful circuit of walls of which remain unfortunately few, though picturesque, traces. One of the most interesting aspects of that study was the identification of a rigorously orthogonal plan from the northwest summit up the the flat section to the northwest/southeast. Moreover, the remains

2 W. Blümel, *die Inschriften von Iasos I*, 1985, p.45 s., n.30.

of the monuments offer many occasions for further work. On the high ground to the northwest of the acropolis, a four-sided building with cistern at the center and access by a stairway may be a large nymphaeum that formed a backdrop to the topmost terrace, in keeping with a town plan whose nearest parallel is found at the site of Cremna in Pisidia. A short distance to the east stood a Hellenistic temple oriented axially at the top of the cavea of the theater, which, from the eastern slopes of the high ground, overlooked the mouth of the strait leading from the Gulf of Mandalya to the bay of Varvil. Given its position, the temple might be identified as the temple of Aphrodite cited by Ampelius as containing a lamp atop a candelabrum, a sort of lighthouse *lucens a mare sub divo*, whose flame neither rain nor wind could extinguish.

The imposing remains of the Antonine Bouleuterion located to the south of the "piazzale" of the highest terrace are still distinguished by the excellent state of preservation in particular of numerous architectonic-decorative elements scattered in the area around the building.

The agora must have extended to the southeast of this building. Only its extreme limit can be identified at present thanks to the finding, *in situ*, of a series of plinths from honorific statues: one of these, now lost, bore an inscription datable to the first quarter of the third century attesting the erection of a statue to *theos Alexandros*.

The acropolis of Bargylia was built upon in the following period as well. The large Byzantine castle, with four-sided plan, which closed the area on the west, respected the primary orientation. Construction on the eastern slopes of the acropolis must have been no less conspicuous, to judge from the notable remains of the Christian buildings along the coast. The most imposing of these, consisting of three naves and a narthex, was dedicated to St. Peter and all the saints, as we learn from a dedicatory inscription to a certain Auxibios, a presbyter who, in the sixth century, made a gift to the basilica of the pavement and presbyterial enclosure³ (Figs. 2,3). The parts of the architectonic decoration are in large part reused material mostly from mid-Hellenistic buildings⁴.

The survey of Cam Limanı also proved productive. It led to the discovery of a large number of archaeological remains which have their epicenter at the site of Alagiın, located to the south of Kazıklı, in a broad and fertile plain surrounded by the mountain chains of Kazıklı Dağ (ancient Grion) to the northeast and of Salta Dağ to the west, and blessed

³ G. Traina, in *Orientalia Christiana Periodica* 56 (1990): 189 ff.

⁴ Preliminary reports can be found in: G. Guidi, in *AnnAtene* 4-5 (1921-22): 359 ff; G.E. Bean and J.M. Cook, in *ABSA* 52 (1957): 96 ff.

with a good port. It is therefore conceivable that Alagün was a town of some importance in Roman and Byzantine times (Fig. 4).

The extent of the inhabited area can be inferred from the presence of tombs on the summit of the two promontories and on the slopes of Karaköl Tepe. On the eastern promontory, along one of the access roads to the city, is preserved a necropolis datable to the middle Empire. The series of funerary buildings were originally covered by barrel vaulting and fall under the typology of "house tombs", quite widespread elsewhere in Asia Minor, including nearby Iasos. Both here and at Alagün the masonry, in blocks and slabs of schist set obliquely and joined by mortar, is irregular and shows little attention to detail.

Along the slopes of the promontory have been noted the remains of some structures known as "Lelegian" and, near the plain, are preserved the ruins of a small bath building, similar in building technique to the tombs of the necropolis described above and also datable to the middle Empire. Finds of fragments of colored marble permit the hypothesis that some rooms were decorated with marble revetment attached with iron clamps, some of which are still visible in the masonry. Some subterranean rooms seems to have been intended to collect the water flowing down then through terracotta pipes embedded in the walls of some rooms and thereby still partially preserved. It is, however, possible that the primary supply was by means of other systems, such as cisterns or deposits, of which, however, nothing of substance remains.

Not far from the bath are the remains of some Byzantine basilicas and, along the coast, the remains of fortifications and of a mole that once must have been joined to a nearby islet in the middle of the bay, thus creating an excellent breakwater for the port that would have opened immediately to the north. That the island itself was frequented in the high Roman Empire and later is attested by the find of a Hadrianic bronze coin and of fragments of *sigillata africana*, typical of the fourth and fifth centuries. There are also the remains of a Byzantine church.

The survey of the hinterland of Iasos proved to be of notable interest for Islamic remains as well: characteristic of the region appear, in fact, some cisterns belonging very probably on the period between the Emirate and the Ottoman conquest (1380-1450), which appears to be confirmed by the report of Piri Reis in 1521 on his travels in the region⁵. The disposition of the artifacts over the territory helps definitively to clarify

5 Piri Reis, *Das Segelhandbuch für das Mittelländische Meer vom Jahre 1521* (Berlin-Leipzig 1926/ 69 ff.

the layout of the ancient road system. Many cisterns are in an excellent state of preservation and are still in use, while others have been transformed into tombs. To his attests a funerary inscription from 1838-39 on the architrave of one of them.

Finally, this year's work paid particular attention to a small sanctuary located on the hill known as Çanacık Tepe, a offshoot of Kazikli Dağ that closed the plain of Iasos on the east. Already identified by Professor Akarca and briefly described by Doro Levi⁶, it can be considered an important extra-urban sanctuary, presumably dedicated to Artemis patron goddess of the city of Iasos, and positioned and oriented to dominate the mouth of the bay of the city itself. A clarification of the planimetric development and of the structure of the sanctuary, made possible thanks to the collaboration of dott. F. Berti, director of the excavations of the Iasos Mission, has permitted identification of several phases of construction and a rather original articulation (Fig. 5). The complex consisted of two buildings, one of which (that to the southeast) appears in the shape of an L, with foundations of large irregular block, identifiable perhaps as a portico, while the other (that to the north) seems to be the true sanctuary, rectangular in plan and divided into three rooms of which the central one is the largest. This room, reached by a short staircase, was the principal cella that contained the cult group, whose base has been completely reconstructed *in loco*. It shows three clear depressions to hold the plinths of the statues of the group; the central plinth, oval, belonged to the statue of Artemis, while the side ones, elongated rectangles held the two he-goats that flanked the goddess. The reconstruction of the cult group was made possible by the finding of numerous other fragments that could be joined to the largest, a large statue which, as professors Akarca and Levi have already noted, lies exactly in front of the temple: it was standing female figure, now unfortunately missing both head and arms as well as the lower part of the legs, dressed in peplos gathered at the waist by a belt (Fig. 6). Together with fragments of this statue, including a hand part of the drapery, were found fragments of the horns, hoofs and other parts of the body of the goats, whose skin is rendered with thick curls. This has permitted identification certainty of the principal statue as Artemis, and not as Athena as had been initially supposed. The entire group can be linked to an iconography belonging to typically Anatolian cult forms in which the Greek goddess was superimposed on a local *potnia theron*. Such processes of assimilation occurred in many other cities on the coast of Asia following the penetration of Greek culture. A good parallel for the Iasos statue of Artemis might be that preserved at Holkham Hall, a variant of

6 D. Levi, in *AnnAtene* 43-44 (1965-66) 401, figs. 1-2.

the type known as Beirut-Venice⁷, whose prototype dates back to the fourth century B.C., although there we note the absence of the bulge under the *apoptygma*.

In its first phase, the building, consisted of a vast space divided into three rooms with a sort of pronaos or access corridor. The central room enclosed a natural cavity of the rock, perhaps a primitive cult place, later filled in with earth and sealed off by the base of the cult group. Later, perhaps under the Empire, the dividing walls were extended to the facade wall of the sanctuary, whose lateral rooms thus remained accessible only through independent doors; the threshold of one of the cellae has been found. The central room, thus isolated, was articulated in a vestibule and a true naos reached from a marble threshold.

Finds of Hellenistic coins are quite significant in that they come from Rhodes, Myndus and Halicarnassus and thus supply proof of the fame of the sanctuary even outside the territory of Iasos.

In closing, we note that the discovery of some votive terracottas of male gods, some young, others old with a long beard, identifiable as Zeus, one of the principal divinities of Caria, suggests that the sanctuary of Çanacık Tepe was dedicated to more than one divinity and probably to the goddess of Iasos, Artemis Astias, and to the principal divinity of Caria, Zeus; their cult is, moreover, well known at Iasos under the *epiclesis* of Megistos.

7 *LIMCII*, 636 ff. nos. 129-136 (L. Kahil).

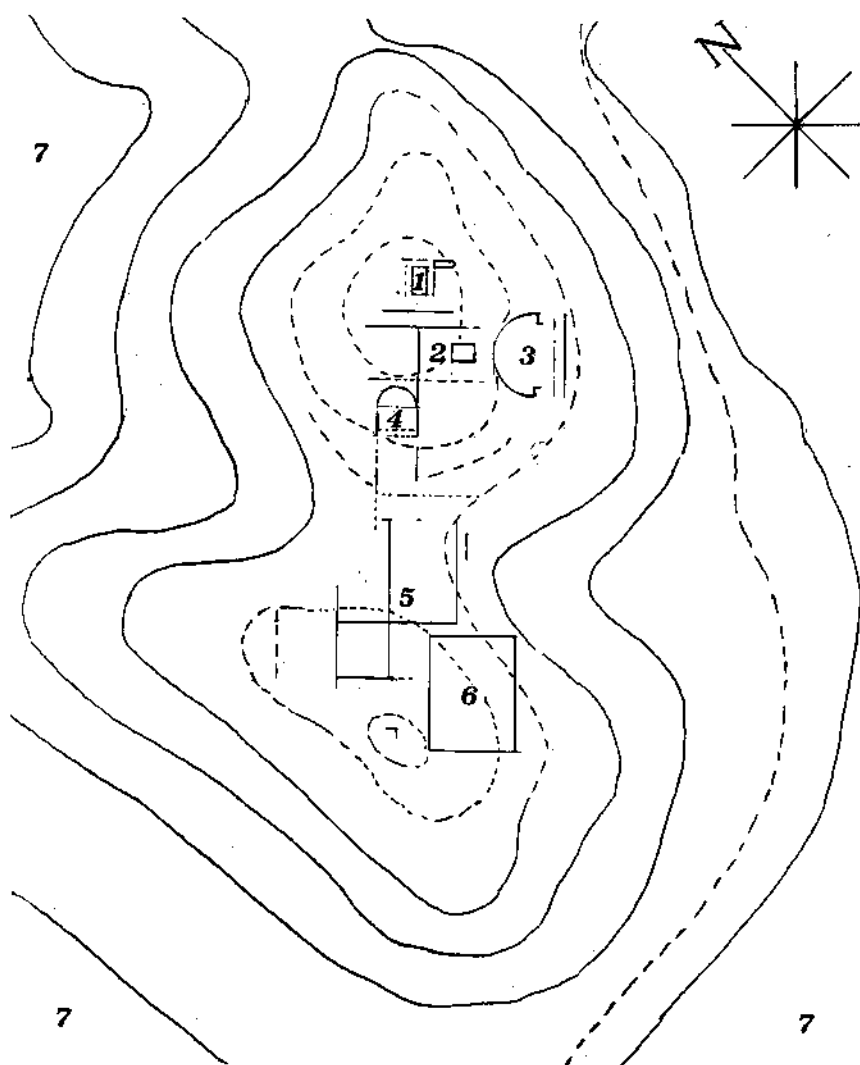
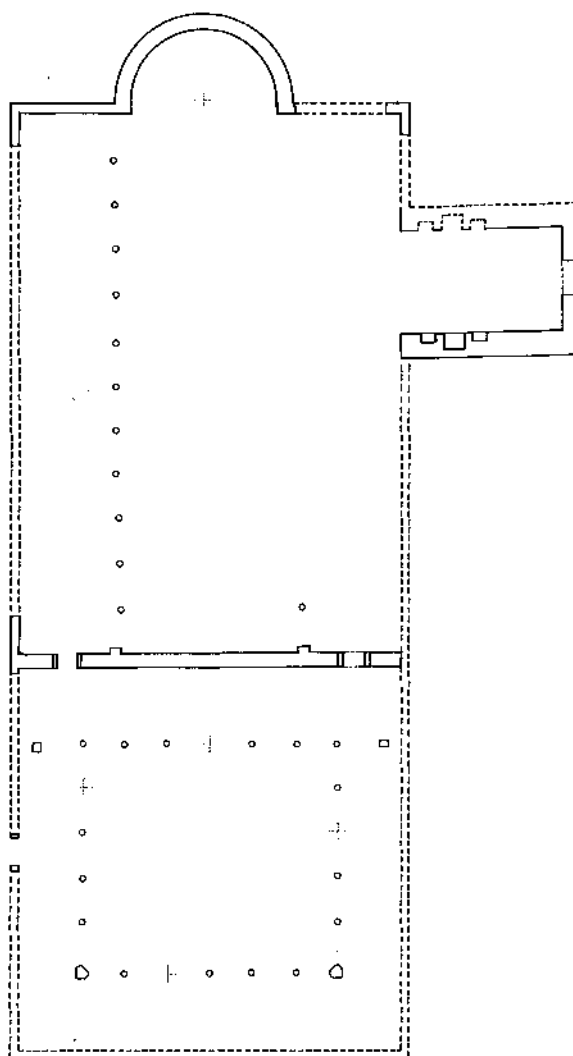

Fig. 1- Bargylia, plan of the acropolis:

1. Alleged nymphaeum, 2. Tempel, 3. Theatre, 4. Bouleuterion, 5. Alleged Agora,
6. Byzantine Fortress, 7. Varvil Bay

BARGYLIA - PIANTA DELLA BASILICA - rapp. 1:200

Fig. 2- Bargylia: plan of the main basilica

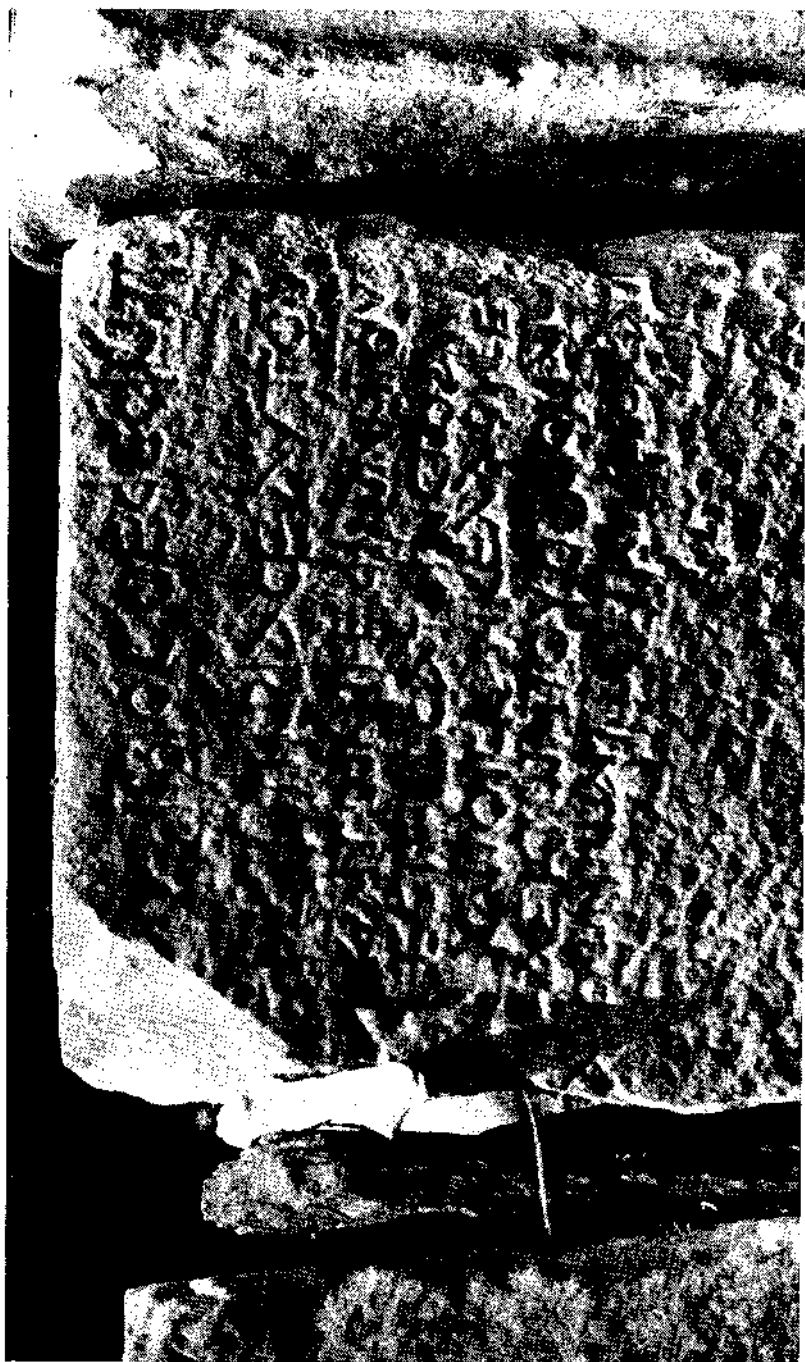

Fig. 3- Bargylia: part of the *plutei* of the main basilika

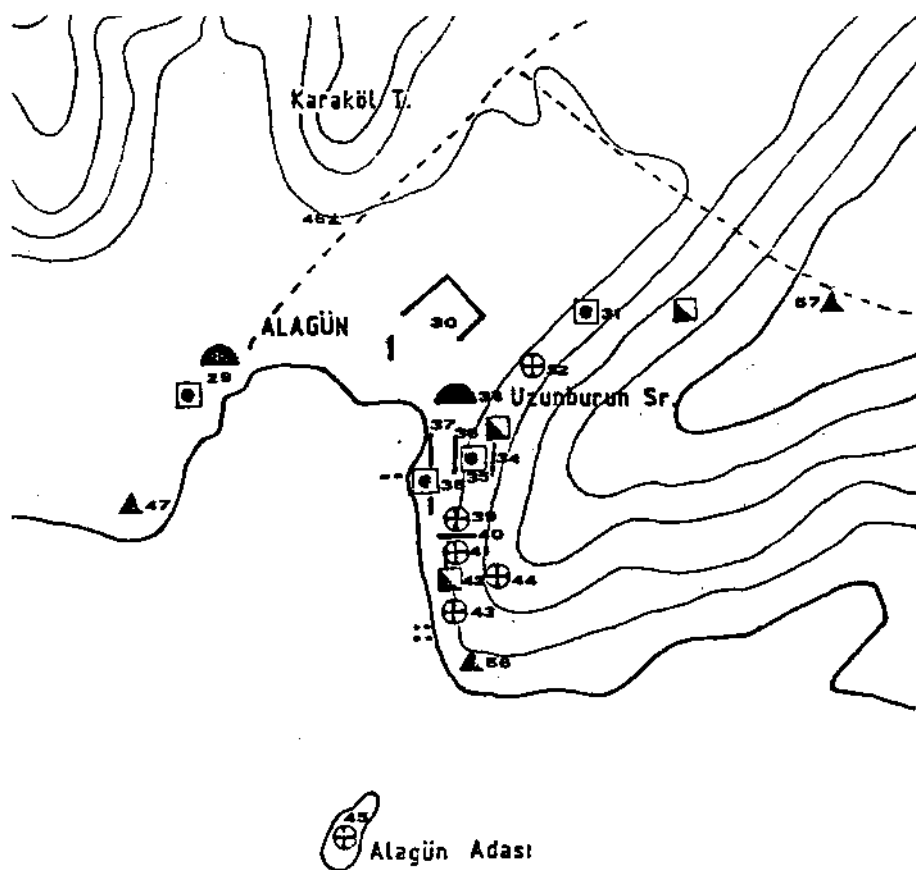
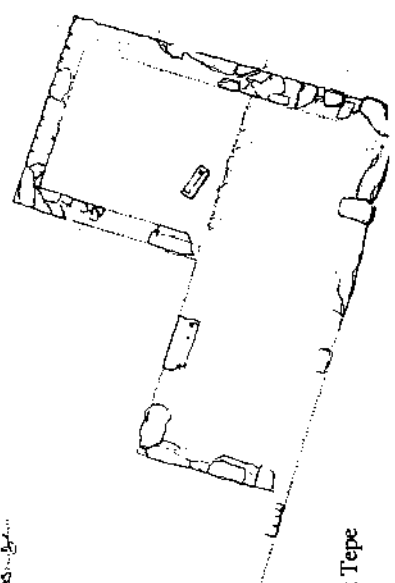
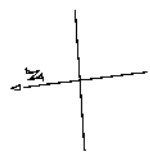
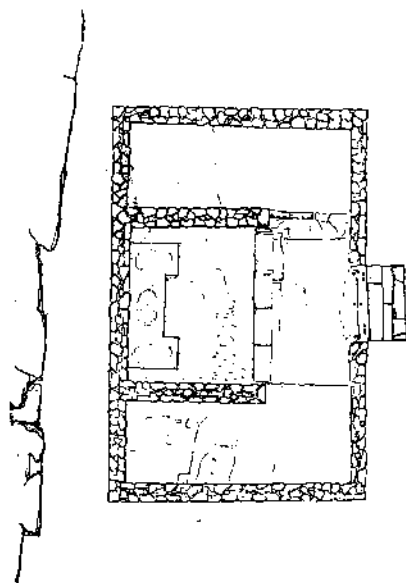

Fig. 4- Alagün: general planimetry of the main archaeological remains

SANTUARIO SUL ÇANAÇIK
TEPE - PIANTA 1:
ARCH. A. VISCOGLIOSI

Fig. 5- Iasos: plan of the sanctuary on the Çanacık Tepe

Fig. 6- Iasos: female cult statue of the sanctuary on the Çanakkale Tepe

ARCHAEOLOGICAL SURVEY IN THE GULF OF MANDALYA, 1990

*Eugenio La ROCCA**

In the summer of 1990, the archaeological mission from the University of Pisa, in collaboration with the Universities of Naples, Siena and Chieti, continued the investigation and survey in the territory of the Greek city of Iasos and the Gulf of Mandalya, an area bounded by the Kazıklı Limanı on the north, the ruins of the ancient city of Bargylia on the south and, on the northwest, by the remains of a site known today as Alagün¹.

1. The mission continued the exploration of the area between Iasos and Alagün. This year, the fieldwork was extended towards the hills which separate the northern territory of Iasos from the Gulf of Kazıklı. A road, which seems to have been abandoned only in modern times (the 1947 1:200,000 map shows it as still existing), was the main route of the area. The large amount of pottery sherds found along its course gives evidence of its ancient use. The route must have joined the hinterland of Iasos to the area of Kazıklı, whence it would lead to Didyma and Miletus. Its path is mainly flat: only at a huge hill, which dominates both the plain of Alagün and the territory of Iasos, the route climbs a gentle slope.

In this sector there are many sites of the so-called "Lelegian" type, namely walled enclosures of different sizes. These structures apparently controlled the pass, and also served for rural settlement. A huge walled enclosure exists on the top of a hill facing the route; its surface measures about 500 m², and the ramparts are made of large, roughly cut blocks of

* Prof. Dr. Eugenio La ROCCA, Dipartimento di Scienze Archeologiche, Sede Amministrativa, Via Galvani, 1-56100 Pisa-ITALY.

1 The participants in the mission were Professor Eugenio La Rocca, director, Professor Raffaella Pierobon Benoit, Dr. Marina Falla Castelfranchi, Dr. Giusto Traina, Dr. Beatrice Pinna Caboni, Dr. Giuseppe Ragone, the architects Enrico Benedetti and Alessandro Viscogliosi, Mr Georges Marchand, and finally Ms. Emel Erten Yağcı, of the General Direction of Museums and Antiquities in Ankara, whom I would like to thank for her competent and helpful assistance.

stone; inside of this enclosure there are the remains of smaller buildings, mostly covered by rich vegetation. Another large enclosure, between the hill and Çanacık Tepe, is known today as "Zindan Kale". Moving toward Iasos, on the hills above the road, there are the remains of many smaller "Lelegian" structures; over Çanacık Tepe there is another enclosure: inside there were smaller fences (huts?) and at least one tower.

The distribution of the sites gives evidence of a well-developed land organization. The enclosures and the smaller structures, although impressive, were not mere strongholds, and their number can only be justified by an economy based on sheep- or cattle-rearing. The dating of the sites, however, is not simple: from the evidence of tiles we should argue for a date in the Classical period.

In the narrow valley just behind the outer wall of Iasos there is a necropolis, or rather a series of tomb groups. The structure of the tombs is simple, but many carved blocks show evidence of monumental graves. Among the tombs there are also other sites, with a concentration of pottery, bricks, tiles and large jars. These could have been houses, or also workshops.

In the modern village of Kıyıkışlacık, recent intervention has revealed structures built on the outer rampart of the city. These are extensive, barrel-vaulted spaces, supporting a terrace; on the top of it we found materials from the Archaic period.

2. The survey of Bargylia was also continued, in order to work out a suitable map of the ancient site. It is now possible to make some assumptions about the plan of the ancient city.

The acropolis is on a hill, divided in two by a slight saddle (Fig. 1). On the North-West summit, which is rather steep, the main public buildings are preserved; this part of the hill was possibly not walled. The other part, which was walled in the Hellenistic period, was also terraced; we can argue that it was destined for the residential quarters and- as Ionic columns of the portico, and inscribed bases of statues, are still *in situ*- to the agora.

The monuments, which belong mainly to the second century AD, are oriented on a NW-SE axis. This orientation seems to give evidence of an orthogonal plan; since there are no variations in the foundations, we can conjecture it was the original plan of the Hellenistic city.

A plan has been made of some of the major buildings. The first one, on the NW summit, was formerly believed to be a temple: actually, it is a

public building with a peristyle court, with a huge underground cistern. It had a tetrastyle front, supported by columns and pillars with Corinthian capitals, comparable to the façade of the temple of Divus Hadrianus in Ephesus, and perhaps would have had a similar "Syrian" pediment. The cistern, as well as the scenographic position of the building, make it possible to identify it as a nymphaeum.

The alleged nymphaeum lies on a stairway, that rises from a great terrace. Eastwards, there are the remains of a temple, built on the same axis as the theatre. On the terrace was also found an altar, known from former descriptions, decorated with images of gods. The altar was brought to Milas, where it is now kept in the Museum, and will be shortly restored (Fig. 2).

A plan was also made of the theatre. The remains of its scaena, in limestone, are well-preserved. The lowest level of the monument consists in five vaulted rooms, in communication with the stage. The central room is also opened to the rear of the *scaena*. Part of the decoration is still *in situ* (the sculpture of a mask was brought to Milas), and allows a conjectural reconstruction. The stage must have consisted in a *logeion* of Doric order; the trabeation, of mixed order, was decorated with dentils and symae with lion heads, which can be compared to the decoration of the theatre at Aphrodisias (Fig. 3 a-d). The scaena had at least two upper orders, with the characteristic rectangular alternating aediculae.

The third monument surveyed was the Bouleuterion. Its cavea is supported by a cryptoporticus. Remains of massive columns and Composite capitals are allegedly part of its bearing structure; there are also isolated fragments of columns and of trabeation related to the *scaenae frons* (Fig. 4 a-b).

The survey of the site made it possible to recover some sculptures and inscriptions, which were partly known from former explorations, yet only in a summary account. Some inscriptions are in the alleged agora, namely the base of the statue of Divus Alexander, a base of an imperial statue and a dedication to Titus. Another inscription was found in the Byzantine walls.

The exploration was also extended to a Byzantine complex near the ancient harbour, outside of the Hellenistic ramparts (Fig. 5). This complex consists of two (maybe three) Christian cult buildings, dating—roughly speaking—from the beginning of the sixth century. A three-aisled church called "basilica A" has one semicircular apse, and a sort of nar-

thex, supported by the ramparts. This structure, which dominates the lagoon, communicated by a stairway with the basilica B, nearer to the harbour. The latter basilica has three aisles as well, and has a large quadriporticus in front of it. In all probability, it had no *pastophoria*. From this church come two inscribed slabs, which received preliminary publication by Dr. G. Traina². One of these inscriptions bear the dedication "to St Peter and the Saints". The datation of the complex is corroborated by the study of the plutei, which are partly of local manufacture, and partly imitate models from Constantinople and from other centres of Caria (Fig. 6).

In concluding this preliminary report, I would like to remember the generous and amicable assistance of the Direction of the Museum of Milas. Thanks to the constant and helpful collaboration of Mr. Haluk Yalçinkaya, we could save from further damage and theft some important sculptures from Bargylia, as well as the cult statue of Artemis from the temple at Çanacık Tepe, which had been identified during the 1988 survey.

2 G. Traina, *Iscrizioni bizantine da Bargylia (Caria)*, *Orientalia Christiana Periodica* 56 (1990), pp. 189-92.

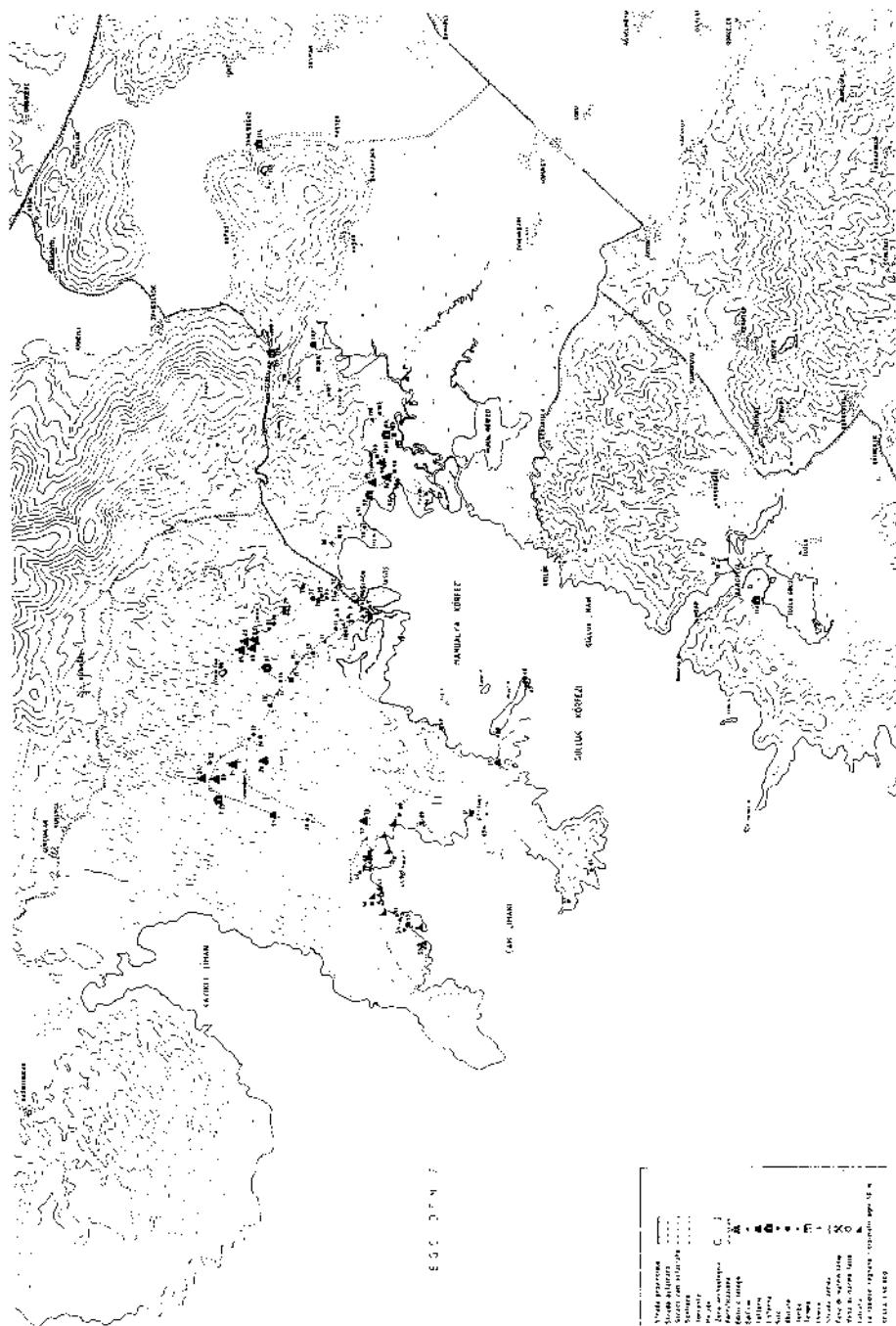

Fig. 2- Bargylia. Altar from the Acropolis. Detail of the relief: Agathos Daimon

Fig. 3a- Bargylia. The Theatre. Trabeation of a column from the scaenae frons, architrave

Fig. 3b- Bargylia. The Theatre. Trabeation of a column from the scaenae frons, frieze

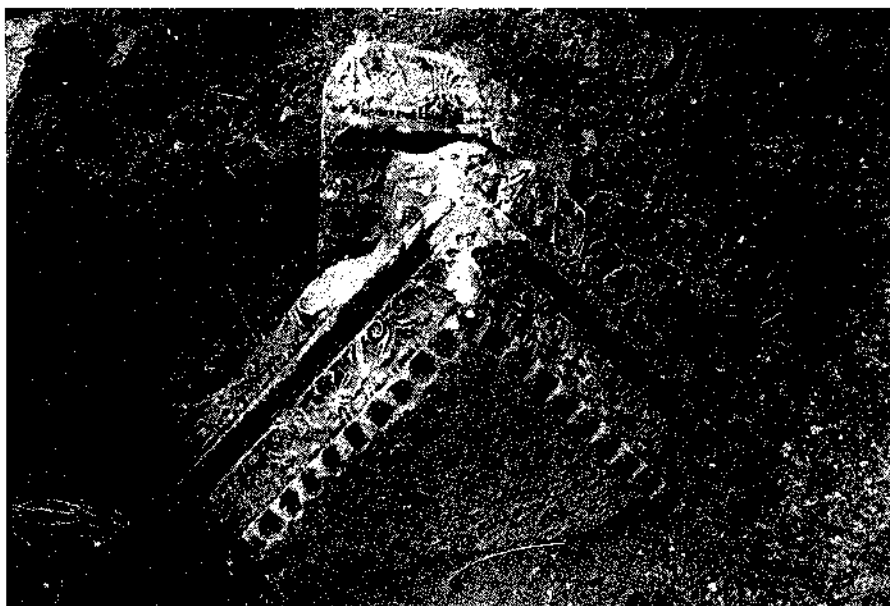

Fig. 3c- Bargylia. The Theatre. Trabeation of a column from the scaenae frons, syma

Fig. 3d- Bargylia. The Theatre. Trabeation of a column from the scaenae frons, syma, detail

Fig. 4a- Bargylia. The Bouleuterion. Massive composite capital

Fig. 4b- Brgylia. The Bouleuterion, Trabecation of a column

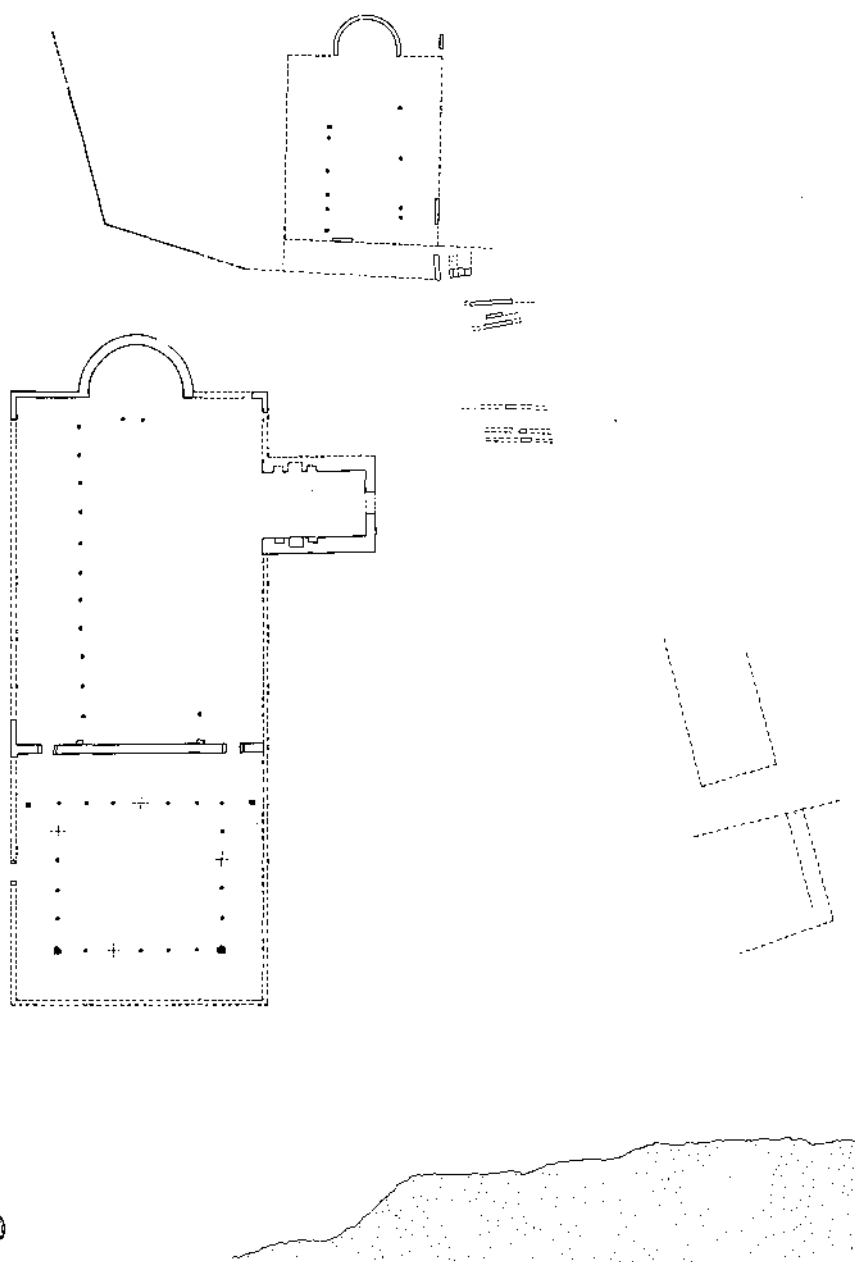

Fig. 5- Plan of the Byzantine sacred complex near the harbour

Fig. 6- Bargyllia. Byzantine sacred complex. Basilica B: pluteus

AMASRA YÜZEY ARAŞTIRMASI AĞUSTOS 1990

*Stephen HILL**
James CROW

Dr. Stephen Hill başkanlığında gerçekleştirilmiş olan 3. dönem Amasra yüzey araştırmasında Geç Roma ve Bizans dönemlerine ait Kale ve Boz Tepe koruma duvarlarının incelenmesi tamamlanmıştır. Bu çalışmada Bay J.G. Crow, Bayan S. L. Carless, Bay D. Griffin, Bayan F. Hall (University of Warwick), Bay A. Kirby, Bayan G. Nicholl, Bayan D. Simpson (Belfast, The Queen's University), Bay M. Bow (Royal Commision of Historic Monuments) ve B. V. Williams görev almışlardır. Ayrıca burada bu çalışmayı gerçekleştirebilmemizi sağlayan Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Bakanlık Temsilcimiz Sayın Cengiz İçten'e (Efes Müzesi'nden) ve Amasra Müzesi Müdürlüğü'ne tüm yardımları için en içten teşekkürlerimizi sunmak isteriz.

Bu seneki çalışmalarımız özellikle kalenin deniz surları ve Boz Tepe Adası koruma duvarlarının doğu uzantısı üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Kuzeyindeki küçük bir kayıp kısım dışında, temel seviyesinde de olsa kale duvarlarının tüm hattı izlenebilmektedir. Her ne kadar kalenin kuzey duvarları çoğu kez yoğun bitki örtüsü nedeniyle görülemiyorsa da, duvarın birçok bölümü günümüze kadar orijinal yüksekliğinde korunagelmıştır. Kalenin kara tarafına bakan surlarında ve Boz Tepe'nin güney ve doğu duvarlarında görüldüğü gibi, Amasra şehir surlarının kolay zede-
nebilir kısımlarının da çift duvardan oluştuğu ortaya konmuştur. Boz Tepe'nin kuzeydoğu ucunda ise farklı üç sıra duvara ait kalıntılar bulunmuştur. En içerdeki duvarın bu noktasında Sinop güney şehir surlarının batı ucundaki kulelere benzeyen çıkıntılı üçgen kuleler vardır. Amasra surlarının incelenmesinin tamamlanması, aslında birbirleriyle ilişkili olan ana ve yan giriş yerlerinin tespit edilmesine olanak vermiştir. duvar ya-

* Dr. Stephen HILL, Department of Classics and Ancient History, University of Warwick, Coventry-İNGİLTERE.
James CROW, Department of Archaeology, The University New Castle Upon Tyne-İNGİLTERE.

pıları içerisinde bulunan ayrıntılı birimler üzerinde oldukça önemle durulmuştur; örneğin mazgallı siperlerin hazırlanması, kulelerin ve girişlerin yapım metodları gibi. Boz Tepe koruma duvarlarına ek olarak, bu duvarlarla oldukça ilişkili iki geniş yapıya ait kalıntılar da kayıtlara geçirilmiştir. Bunlardan doğuda olanı 320 metre kareden daha fazla bir alanı kaplamaktadır ve bir sıra tuğla, bir sıra blok taşlarla örülmüş duvarlara sahiptir. Bu yapıların surlarla çağdaş, en azından karşılaştırılabilir yapısal özelliklere sahip olduğu gözükmemektedir. Ayrıca bu yapıların sivil yerleşim amacı taşımaktan ziyade, askeri amaçlarla tesis edilmiş olmaları oldukça mümkündür. Eğer bu varsayımımız doğru ise, asıl deniz garnizonunun Boz Tepe Adası'nda olduğu ve kale duvarları ile de Amastris halkının korunmaya çalışılmış olduğu sanılmaktadır. Kalenin kuzey duvarlarının ve İç Kale inşasının incelenmesi sonucu, İlk kalenin Amasra Kalesi'nin ilk plânına dahil olduğu ve 15. yüzyılda Cenevizliler tarafından bazı değişikliklerle kaleye eklendiği ortaya konmuştur. Gelecek yıl Amasra surları üzerinde sürdürülmekte olan inceleme çalışmasının tamamlanabilmesini ve inşaat evrelerinin ve duvar yüzlerinde değişiklik gösteren yapım tekniklerinin detaylı olarak ortaya çıkarılabilmesini ümit etmekteyim. Bu yıl özellikle ilgi çekici olan bir buluş, kalenin güneyinde yer alan Bizans dış duvarlarının Amasra akropolisine ait Hellenistik duvarların kayalara oyulmuş yüzü üzerine direk olarak inşa edilmiş olmalarıdır. Bu durumun 1991 yılında daha detaylı olarak araştırılması için çaba sarfedilecektir.

Bizans dönemi kiliselerine ait plânların doğru olarak çıkarılabilmesi için elimizden gelen gayreti sarfettik. Kayıtlara geçirmeyi başardığımız kilise sayısı 11'den az değildir. Kale içerisinde bulunan ve camiye dönüştürülmüş olan Geç Bizans dönemine ait iki kilise daha hâlâ ayakta durmaktadır. Bunlardan küçük olanının çatısı kaybolmuş durumdadır. Oldukça detaylı olan ön cephesinin doğru olarak çizilebilmesi için oldukça çaba harcanmıştır¹. Kale içerisindeki üçüncü kilise ise kuzeydoğu köşe kulesinin içinde yer almaktadır. Boz Tepe'de ise iki kiliseye ait temeller saptanmıştır; bunlardan ilki Tavşan Adası'nda, deniz duvarlarının aşağısında yer alan sarp kayalıkların eteklerinde karaya çıkma noktasının tam karşısında yer almaktadır ve 13. ve 14. yüzyılları özgü "cloisonne" tipi taş yapım işçiliğine sahiptir. Daha geniş olan ikinci kiliseye ait çok belirgin olmayan kalıntılar ise, adanın tepe noktasında klasik döneme ait tapınağın temel kalıntılarına yakın bir yerde tespit edilmiştir. Boz Tepe'de tespit edilmiş olan ve üç apsisli bir plâna sahip olduğu tahmin edilen bu ikinci kilisenin, yörede yaşamış olan azizlerden St. Gerorge veya St. Hyacinthus hatırasına inşa edilmiş olması da olasıdır. Ayrıca Tavşan

1 Bkz. S. Eyice *Küçük Amasra Tarihi ve Eski Eserleri Kılavuzu* Ankara 1965.

Adası'nda, kuzey tarafında bir manastıra ait olabilecek özelliklere sahip dört tarafı kapalı bir mekân² olan bir kiliseye ait kalıntılar, adanın kuzey ucunda yer alan iki küçük kiliseye ait kalıntılarla birlikte kayıtlara geçirilmiştir. Klâsik dönem şehri sınırları içerisinde ise Erken Bizans dönemine ait üç kilise bulunmaktadır. Bu kiliselerin karşılaştırmalı bilgilere dayanılarak tarihlendirilmesleri mümkündür. Ayrıca kiliselerin konumları üzerinde yapmış olduğumuz çalışma, yerleşimin Klasik ve Geç Antik dönem "*polis*"inden, Bizans kalesi ve ilişkili yerleşim birimlerine kaymasıyla ilgili sonuçlar çıkarmamıza da olanak vermektedir.

Amasra'da kurulmuş olan ilk yerleşim büyük olasılıkla bugünkü Amasra yerleşim merkezine oldukça yakındı. Günümüz postahanesinin karşısında bulunan ve Tekke Tepesi olarak bilinen tepenin yüzünde meydana gelen erozyon yerleşimin yapay bir tepe veya höyükten oluştuğunu Bronz Çağ çanak çömleği ile birlikte ortaya koymaktadır. Yunan kolonisi Sesamos'un yerleşim yeri henüz kesin olarak bilinmemektedir; fakat Hellenistik akropolisin kale üzerinde kurulmuş olduğuna dair kesin delil vardır. Yerleşim, şehre ismini vermiş olan Kraliçe Amastris zamanında genişlemiş ve İ.S. 2. yüzyılda güneye doğru uzanan vadiye yayılmış ve Roma dönemi Batı Limanı'ndan (Küçük Liman) başlamak üzere 1200 metreden daha fazla bir alanı kaplayan bir büyüklüğe ulaşmıştır. Erken Bizans dönemi kiliseleri ve kullanım amacı tam olarak anlaşılmamış olan perde duvar, Geç Antik dönemde şehrin liman içerisinde 400 metrelik bir alana sıkışmış olduğunu ortaya koymaktadır; fakat başarı ve refah müzede görülebilecek mimari parçaların da ortaya koyduğu gibi 7. yüzyıla kadar devam etmiştir. Zaman içerisinde yaşanan alanın küçülmesi ve yapıların azalması Küçük Asya'nın batısında yer alan birçok Erken Orta Çağ şehrinde ortak özellik olarak gözlenmiştir. bu durum Amasra'da, Klâsik dönem "*polis*" inden, Bizans kalesine dönüşümün bir göstergesidir. Aynı tip değişim Ankara'da, Sart'da ve Amorion'da da gözlenmiştir³.

Her ne kadar yörede yaşamış olan azizlerden St. George'nin hayatıyla ilgili bilgiler nüfusun en azından bir kısmının surların dışında yaşadığını söylemekten de, Amasra'da bu değişim Kale ve Boz Tepe surlarıyla oldukça belirgindir. 19. yüzyıl başlarında şehir duvarları dışında gözlenen yerleşimin olasılıkla büyük bir benzeri, Amasra erken dönem haritası üzerinde görülmektedir⁴. Pliny tarafından tanımlanmış olan Erken Roma dönemi su kanalı boyunca yeni bir drenaj sistemi üzerinde yapılan kazı Geç Klâsik dönem yapıları üzerinde 2.5 metre yükseklikte koluvyon/

2 Bu kiliseyle ilgili daha erken bir araştırma için bkz. S. Eyice "Amasra 'Büyükada' sında bir Bizans Kilisesi" *Belleten* 15 (1951) 469-496.

3 Bkz. C. Foss ve D. Winfield, *Byzantine Fortifications, an Introduction* (Pritoria 1986).

4 N. Sakaoglu *Amasra'nın Üç Bin Yılı* (İstanbul 1987) s. 119.

aluvyon birikintisi olduğunu ortaya koymuştur. Bu birikinti üzerinde daha geç yerleşmelere ait çok az iz vardır. Şekil 2, aynı ölçekte çizilmiş olan Erken Bizans kalelerinin karşılaştırmalı plânını göstermektedir. Amasra Kalesi kapladığı alan ve karmaşıklığı açısından 7. ve 9. yüzyıllar arasında arap akınlarına karşı koymuş olan Ankara, Amorion ve Amasya kaleleriyle benzerlik göstermektedir. Bu üç önemli askeri kale aynı zamanda Bizans "Karanlık Çağı"nın idari bölge kaleleriydi.

Amasra'da korunagelmış olan yapıları bu çerçeveye içerisinde düşünmek ve incelemek gerekmektedir. Ayrıca Amasra'da kaleye ek olarak, daha karmaşık bir yapıya sahip olan ve daha geniş iç yapılara ait kalıntılar içeren Boz Tepe surları vardır. Bu sezon Boz Tepe'de görülmüş olan en önemli kalıntılardan biri kapının batısında korunagelmış olan ve kalıpta şekillendirilmiş geniş kapı silmesidir. Benzer özellikler İznik'ten (Nicaea) Leo III ve Konstantin V tarafından 727 yılında meydana gelmiş Arap istilasından sonra yeniden inşa edilmiş 70 ve 94 no.lu kulelerden bilinmektedir⁵. Hem Amasra hem de İznik'te bulunmuş olan silmeler, Konstantinopolis'de bulunan "Altın Kapı"nın 4. yüzyıl sonlarına ait mermer silmelerini hatırlatmaktadır. Erken İmparatorluk dönemi modelinin özellikle yapılmış kopyesi olan bu kapı silmesi, olasılıkla Boz Tepe kalesinin savunulmasından imparatorluğun özel rolünü göstermeye çalışmaktadır. Tarihi kaynaklar 9. yüzyıldan öncesine ait çok az bilgi vermektedir. Kale surlarından tamamıyla farklı olan Boz Tepe surları ise kullanım amaçları hakkında bir başka tartışmayı ortaya çıkarmaktadır. Çalışmanın tamamlanmasından önce araştırılması gereken bir başka olasılık ise, Kırım yarımadasının güneybatı uç noktasında Cherson'da bulunan Bizans karakolu ile Karadeniz üzerinden bulunulan direk ilişkilerde Amasra'nın deniz üssü olarak rolünün araştırılmasıdır. Gelecek yıl epigrafik ve tarihi kaynaklarla karşılaştırmalı bir kronolojinin ortaya konabilmesi için, surların yapısal düzeninin ve kiliselerin daha detaylı olarak incelenmesi ümit edilmektedir.

5 A.M. Schneider ve W. Karnapp, Die Stadtmauer von İznik (Nicaea) (Berlin 1938) Şek. 36 ve 42.

SURVEY AT AMASRA

*Stephen HILL**
James CROW

The third season of survey work at Amasra in August saw the completion of the area survey of the late Roman and Byzantine defences of the Kale and Boz Tepe. The work directed by Dr S Hill and the survey team consisted of JG Crow, Miss SL Carless, D Griffin, Mrs F Hill (University of Warwick), A Kirby, Miss G Nicholl, D Simpson (The Queen's University of Belfast), M Bowden (Royal Commission of Historic Monuments) and BV Williams. We wish to express our thanks once again to the Ministry of Culture for permission to carry out this work. We also wish to thank Mr. Cengiz İcmen of the Ephesus Museum, who was our Turkish government representative, and to Mr. Soner Ateşoğlu of the Amasra Museum for all their help and support.

Particular attention was paid to the Sea walls of the Kale and the eastern stretch of defences on the island of Boz Tepe. It was possible to demonstrate that apart from a small stretch on the north side of the Kale, the walls survive, at least at foundation level, throughout their entire circuit. Many sections, of course, still stand to their full, original height, although the northern walls of the Kale are often hidden from view by dense vegetation. It is now clear that the more vulnerable sections of the defences at Amasra had a double wall, as was the case with the landward facing walls of the Kale and the southern and eastern sections of the walls of Boz Tepe. At northeast end of Boz Tepe three distinct lines of walls were found. The innermost wall at this point has projecting triangular towers which resemble the towers at the west end of the south walls of Sinop. The completion of the survey of the circuit of walls at Amasra enabled us to position gates and posterns actually in relation to each other. Considerable attention was paid to detailed features within the wall structure, such as provision of crenellations, and the method of construction of towers and gates. In addition to the defensive walls of Boz Tepe traces of two large buildings were recorded in close association with the defences, one of which on the east side covered an area in excess of 320 square metres and was built with alternating brick and blockwork courses. These buildings appear to be contemporary with the defenses, or, at any rate, of comparable build, and may well have been constructed as military rather than civilian installations. If this hypothesis is correct, the

* Dr. Stephen HILL, Department of Classics and Ancient History, University of Warwick, Coventry-INGILTÈRE.
James CROW, Department of Archaeology, The University New Castle Upon Tyne-INGILTÈRE.

island of Boz Tepe may have held the original naval garrison, whilst the citizens of Amastris sought protection within the walls of the Kale. Analysis of the north walls of the Kale and the construction of the İç Kale proved that the latter was part of the original plan of Amasra Kale, and had been altered and added to by the Genoese in the 15th century. It is hoped to complete the analysis of the walls of Amasra next year with a detailed study of the phases of construction and variations of construction techniques which are visible in the wall faces. A particularly interesting discovery, which we hope to explore further in 1991 was that the foundations of the Byzantine outer wall on the south side of the Kale are placed directly on the rock-cut face of the Hellenistic walls of the acropolis of Amastris.

Considerable effort was devoted to obtaining good plans of the Byzantine churches. We were able to record the presence of no less than eleven of these. Two Byzantine churches within the Kale were converted into mosques, and are still standing. The smaller of these two has lost its roof, and particular attention was devoted to drawing its interesting façades in great detail¹. A third church survives within the Kale inside the northeast corner tower. The foundation of two churches were found on Boz Tepe: a small church was built opposite the landing point on Tavşan Adası, at the foot of the cliffs below the sea walls, construction included cloisonné masonry typical of the 13th or 14th centuries. The very faint traces of larger church were discovered on the summit of the island, close to the foundations of the classical temple. This church appears to have been of triconchal plan, and may well have commemorated one of the local saints, perhaps St. George of Amastris or St. Hyacinthus. On Tavşan Adası plans were made of the church with a monastic enclosure on the north side². Traces of two smaller churches were recorded at the north end of the island. The remains of three early Byzantine churches were also recorded within the area of the classical city. The churches may be dated on comparative ground and a study of their location allows us to draw conclusions about the shifting focus of urban settlements from the classical and late antique *polis* to the Byzantine kale and associated settlement.

The earliest settlement at Amasra was probably close to the centre of modern town, where erosion in the face of the hill known as Tekke Tepe-si, opposite the present Post Office, has revealed that the site is an artificial mound, or höyük with pottery evidence dating from the Bronze Age.

1 See S. Eyice *Küçük Amasra Tarihi ve Eski Eserleri Kılavuzu* Ankara 1965

2 For an earlier study of this church see: S. Eyice "Amasra 'Büyükada' sında Bir Bizans Kilisesi" *Belleten* 15 (1951) 469-496.

The location of the Greek colony of Sesamos is not yet known, but there is clear evidence that the Hellenistic acropolis was sited on the Kale. The city flourished under its eponymous refounder Queen Amastris and by the 2nd century AD a significant city filled the valley to the south, more than 1200 metres from the Roman west harbour (küçük liman). In late antiquity evidence from the early Byzantine churches and an enigmatic curtain wall suggests that the main areas of settlement had contracted to within 400 metres of the harbour, but continuing prosperity is attested up to the 7th century by the wealth of architectural fragments to be seen in the museum. The evidence for structural decay and the reduction of the area of urban settlement are features commonly found in many of the early medieval cities of western Asia Minor. This is indicative of the transformation of the classical *polis* into the Byzantine fortress, examples of which are seen at Ankara, Sardis and Amorion³.

At Amasra this transformation is apparent in the fortification of the Kale and Boz Tepe, although a reference in the life of St. George of Amastris indicates that a part, at least of the population lived outside the walls. An area probably little different from the early 19th century extramural settlement seen on an early map of Amasra⁴. The excavation of a new drainage system along the line of the earlier Roman water channel described by Pliny showed colluvial/alluvial fill up to 2.5 metres over late classical buildings, with little trace of subsequent occupation. Figure 2 shows a comparative plan of early Byzantine fortresses drawn to the same scale. Amasra kale is similar in area and complexity to fortifications at Ankara, Amorion and Amasya, major military command centres against the Arab raids from the 7th to the 9th centuries and three of the principal *theme* fortresses of Byzantine 'Dark Age'.

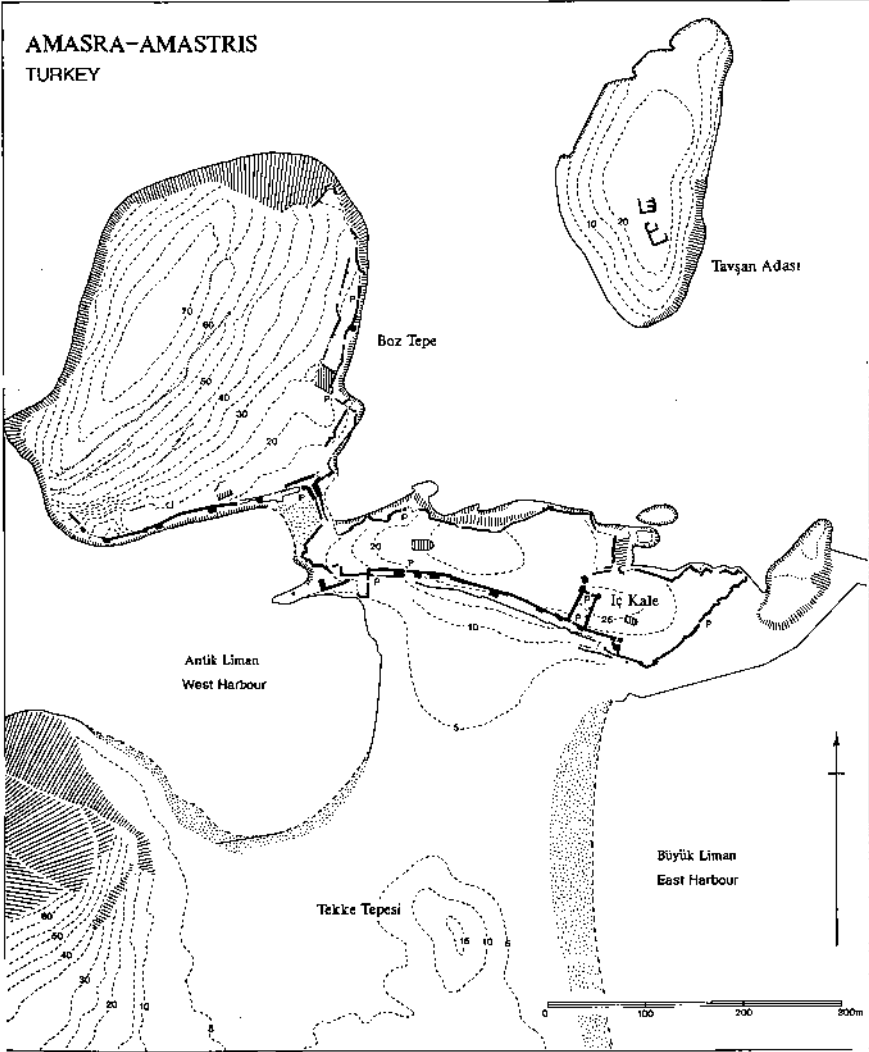
We need to view the surviving structures at Amasra in this context. Yet at Amasra there is in addition to the Kale the more complex fortifications of Boz Tepe, including the remains of large internal structures. One notable feature observed this season was the moulded cornice which survives on the west side of the projecting gate of Boz Tepe. Similar features are known from Nicaea (İznik) at towers 70 and 94 rebuilt by Leo III and Constantine V after an Arab attack in 727⁵. Both the Amasra and Nicaea cornices recall the late fourth century marble cornices at the Golden Gate in Constantinople, a conscious imitation of an earlier Imperial model and perhaps indicating a specific Imperial role in the defences

3 See C. Foss ve D. Winfield, *Byzantine Fortifications, an Introduction* (Pretoria 1986)

4 N. Sakaoglu, *Amasra'nın Üç Bin Yılı* (İstanbul 1987) s. 119.

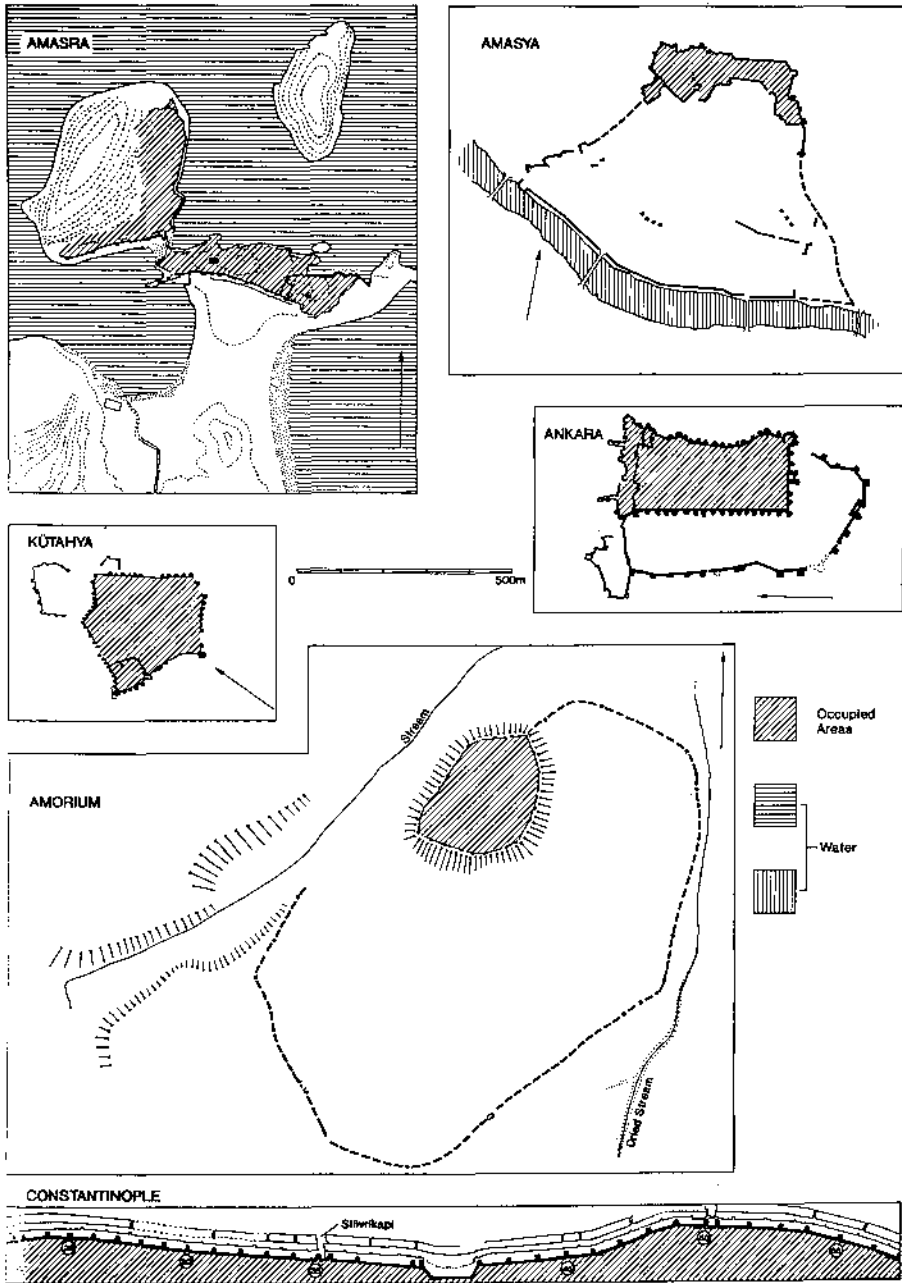
5 A.M. Schneider ve W. Karnapp, *Die Stadtmauer von İznik (Nicaea)* (Berlin 1938) Şek. 36 ve 42.

of Boz Tepe and the Kale. The historical sources add little to our knowledge before the 9th century, but the quite separate fortifications of Boz Tepe argue for function distinct from the defended town of the Kale. One possibility, which remains to be fully explored, is Amasra's role as a naval base with direct communications across the Black Sea to the Byzantine outpost at Cherson at the southwest tip of the Crimea. It is hoped next season to study in greater detail the structural sequence of the walls and the churches in order to establish a comparative chronology which can be related to the epigraphic and historical sources.

Şekil: 1- Amasra'da bulunan Bizans ve Ceneviz surlarını gösteren plân; Roma ve Geç Antik döneme ait yapılar dahil edilmemiştir. P harfi yan kapıların konumunu göstermektedir

Fig. 1- Plan showing the Byzantine and Genoese fortifications at Amasra; Roman and Late Antique structures are omitted. P shows the position of postern gates

Şekil: 2- Anadolu Bizans kalelerinin karşılaştırmalı plânları
 Fig. 2- Comparative plans of Byzantine fortresses in Anatolia

ARIASSOS 1990

*Stephen MITCHELL**

The survey of Ariassos, which we had begun in 1988, was completed between 24 August and 24 September 1990. The team members were Dr. Stephen Mitchell, Dr Eddie Owens, Linda Keyes, and Ian Williams (University College of Swansea), Sabri Aydal (Antalya Museum), Jan Pollet and Danny Gysen (Leuven), Sarah Cormack (Yale), Armin Schulz (Münster) Claudia Rutherford (Oxford), and Yusuf Gül (İzmir Museum, representing the Turkish Department of Antiquities). Funds for the season were provided by the British Academy, the British Institute of Archaeology at Ankara, the Roman Society, and the Craven Committee. The student members of the group were also aided by travel grants from their various universities. The Institute at Ankara, as ever, provided invaluable logistic support, notably the use of a landrover, and I am particular grateful to Chris Lightfoot for helping to arrange our accommodation before work began. Special thanks are due to our many friends in the small town of Bademağaç, notably to Ramazan Şener and his family and to Ayfer Orbay, our 'landlady'.

Ariassos lies at a height around 1000 metres above sea level, immediately north of the Çubuk Boğazı, a kilometer west of the modern highway which runs north from Antalya. During the first season Sabri Aydal had made a preliminary version of a city map at 1:500 and we had drawn detailed plans of two areas: a group to important hellenistic public buildings which we could identify as the original civic centre on a western shoulder of the hill-slope (AS 39 (1989), Fig. 1 opposite p.65), and a complex of Roman public buildings at the south west end of the lower part of the city, comprising a Nymphaeum, Cisterns, a Gymnasium with Exedra, and a very ruined Bath House (AS 39 (1989), 63-7). In addition, the visible inscriptions had been recorded and several important built tombs planned (see S. Cormack, AS 39 (1989), 31-40). Strenuous efforts in 1990 have added much more to this initial record.

* Stephen MITCHELL, Friedensstraße 16 3400 Göttingen-ALMANYA.

1. *The City Plan and the Hellenistic Fortifications.* The hellenistic city was defended by a fortification wall, which was constructed in a variety of masonry styles, ranging from rough, lightly-mortared field stones to fine monumental ashlar. Contrary to our original impression, the whole construction, not simply the foundations, seems to date to the later hellenistic period. In 1988 we had mapped a 300 metre stretch along the north side (Fig. 1), usually about 1.80 m, thick, including two rectangular towers, the north east corner bastion, and a small gateway which opened onto a track which ran steeply downhill north east from the city. Inside this gate, which was protected by small projections on either side, there was a modest building about thirty metres long, with two rows of rooms about four metres deep and a cistern in front. It is better interpreted as stables, or some other provision for travellers, than as a house.

In 1990 we were able to trace another 300 metres of wall along the west side of the city, and to reconstruct its course where it ran for about 150 metres down the steep north east slope from the north east corner bastion. A rectangular tower, later extended to form a house, was planned here, and there are also traces of an outlying defensive system on the shoulder of the hill to the east. Near the bottom of the slope the impressive east corner, built of ashlar masonry, still stands 9.5 m. high. This later formed part of a large Roman peristyle house. Here the wall turned a right angle and can be followed for about 110 metres almost as far as the Roman Arch which dominates the eastern approach to the city. The fortifications must have continued for about 300 metres further to the south west until they joined the western section, but all traces have disappeared under the remains of Roman buildings on the lower southeast-facing terraces of the city. Here and at several other points, it was clear that Roman houses were built outside and even astride the earlier fortifications, which had no purpose to serve during the *pax Romana*. The entire defensive wall was about 1250 metres long and enclosed an area of between nine and ten hectares.

2. *The Hellenistic Civic Centre.* Additional work in this area enabled us to modify the plan published in AS 1989. The close relationship between the Prytaneion (?), small Temple, Bouleuterion, and Stoa appears clear, although the reconstruction of the Stoa inevitably remains conjectural since the building was so much altered in the later Roman period. The two side doors of the Bouleuterion apparently belong to an early phase of the building, before its twelve rows of seats were installed. Since the undergrowth was less thick than it had been in 1988 we were able to establish that these were arranged in orthodox fashion as a semi-

circle, without rows of benches running parallel to the side walls at the south east end, as we had suggested earlier. The plan, although now more precisely measured, corresponds more closely to the older reconstructions (cf. AS 39 (1989), 65 n. 9).

Further work on the small Temple opposite the Bouleuterion, confirms that it must have been a prostyle building, with two columns in the front between antae, and was reached by six steps from the level of the pavement in front (Fig. 2). Mortar in the foundation courses resembled that found in parts of the city wall, and we found a small piece of door-moulding, which suggests a hellenistic not a Roman date. Moreover the plan of the building, set on a podium with steps in front, is reminiscent of Pergamene architecture of the second century B.C., whose influence can also be seen on the Doric Temple at Sagalassos (Waelkens, AS 37 (1987), 42).

3. The Roman Arch and Other Roman Public Buildings. The most conspicuous monument of Ariassos is the almost completely preserved three-arched gateway which stands at the north east end of the dry valley where most of the Roman public buildings were situated. Its position was balanced by the corresponding facade of the Nymphaeum to the south west. It may occupy the site of an earlier hellenistic city gate, but no trace of this is visible today. The piers and superstructure of the Arch are built of ashlar masonry around a compact rubble and mortar core. On top the arch was 18.60 m. wide; the end piers were 5.40 m. and the central section 3.02 m. deep: the cornice stands eleven metres above the present ground level, and the original height was perhaps a metre higher. We made use of a ladder provided by Bademağaç Belediye from their fire-engine to complete the measurements of the elevations and to climb to the top of the structure (Fig. 3). The end and central piers, measuring approximately 6x2.35 and 1.84x3.80 metres respectively, were separated by side passages 2.90 m. wide and a central opening of 4.30 m. The north pier appears to be out of alignment with the others. This is partly due to subsequent displacement of the foundations, for there are significant gaps in lower courses of the stone work at this end, but the discrepancy in the plan is such that there must have been some irregularity in the original construction.

The austere decoration of the interior and exterior facades was essentially the same. The piers were surmounted by wide splayed capitals which support the arches, themselves decorated with three plain fasciae. Consoles, to support statues which have long since disappeared, project

forwards and backwards from the two end piers at the level of the capitals, and between the arches themselves 1.80 and 1.90 m. above them. The walls were capped by a frieze course with four plain bands across it, and an equally simple cornice which projected about forty five centimetres from the wall line. The construction of the top of the Arch is similar to that lower down, except that no mortar was used to bind together the core, which here consists of large uncut blocks packed in small stone chips.

Four large statue bases originally stood facing out of the city. The remains of the southernmost, identified by part of its inscription, lie on the ground outside the southern side passage (Fig. 4). The northern base is in situ but badly damaged; the two central bases are intact, although battered, and supported statues of standing figures, which can be identified from their eroded inscriptions as Severus Alexander (south, the second name deliberately erased) and a divinity or emperor (Carcalla ?), who is identified as *theos... megas* (north). All were erected by the council and people from funds provided by Diotimos son of Samos. Diotimos is known to have been a leading figure at Ariassos during the second quarter of the third century, who was honoured with a statue himself between A.D. 236 and 242, probably in 238, when he was gymnasiarch, and wrote an interesting inscribed letter to the city in which he promised to donate a parcel of land whose revenues were to pay for oil for the gymnasium (cf. AS 39 (1989), 63 and 65). The date of his activity is now confirmed by the inscriptions from the Arch, in particular the base for Severus Alexander who ruled between 222 and 235. These also suggest a similar date for the Arch itself, for although it is possible that the statues were added to an earlier building, it is more plausible that they are contemporary with the main fabric. We may reasonably deduce that this imposing monument dates between the 220s and the 240s A.D., and not to the second century, or to the reign of Hadrian, as has been widely suggested.

The main street of the city extended to the south west. Rock cut foundations for three steps beside it can be traced beside the south pier, where a large fallen base carries an illegible inscription., perhaps the support for a statue of some third century emperor. About eighty metres from the Arch the street reached the area of the original Roman agora or Forum. Most of the buildings here have been obscured by a Christian Basilica (see below), but two rectangular structures, with antae projecting south west and north east respectively, may originally have been small podium temples sited roughly at the east and west corners of this small central 'Forum'. It appears that the several inscriptions honouring emperors of the second and third centuries, including statue bases for Lucius

Verus and Commodus, as well as the huge base set up for Caracalla, probably in 215 (AS 39 (1989), 63), stood in this central area. Beyond this the street skirted the north side of the Bath House and Gymnasium studied in 1988 (AS 39 (1989), 64).

4. *Christian Basilicas.* Two apsidal buildings with three aisles were identified in the lower city. One stood inside the Roman Arch, immediately to the south west of the north pier, aligned with the street on its north side. Excluding the very damaged area of the atrium and narthex, which added nearly fifteen metres at the south west end, the Basilica was about twenty seven metres long and seventeen metres wide. Eight rectangular or columnar piers, made of re-used material, separated the aisles from the nave.

The second Basilica, first identified as such by H. Rott (*Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien, und Lykien* (1908), 25), occupied the earlier area of the Forum and was also oriented along the line of the main street. The whole complex was surrounded by a rough stone wall which incorporated some earlier structures. The church was built almost entirely from re-used material, including many inscriptions. The main apsidal hall was 23,4 m. long and 14.4 m. wide, with two rows of eight square piers dividing the aisles from a 6.8 m. wide nave. The apse at the east end contained a three-stepped dais, recognisable from its foundations. At the west end a narthex, about 6.3 m. wide, extended across the width of the northern aisle and the nave. Its roof was also partly supported by square piers. At the south east corner of the church there was a separate room, measuring about 11x6.5 metres, reached by a door in the south west corner which stood at a higher level than presumed floor level both of this room and of the narthex. This chamber is perhaps to be interpreted as a baptistery, whose floor was sunk to accommodate a baptismal pool. If so, it was handily situated next to the Gymnasium complex, and perhaps could draw water from the cisterns and aqueduct which had fed the Bath House.

5. *The Domestic Quarters and the Terracing of the Upper City.* Much attention was paid to the abundant but badly ruined remains of houses, streets, cisterns, and other features which cover the south-east and south-west facing slopes of the city hill. On the larger and more favoured south east slope there were eight more or less clearly defined terraces, which contained rows of houses with two over-ground storeys at the front (Fig. 5), but sometimes reduced to a single storey at the rear where the slope rose. Narrow streets usually ran along the front, or between two rows of buildings on the larger terraces, and in the gaps

between the houses, where steps were often necessary. Despite the steep gradient of the hill-side there was usually space for a small courtyard in front of or beside the dwellings, where plaster-lined bottle-shaped cisterns were dug into the rock or built from rough mortared stones and shored up on the lower slope with huge retaining walls. Especially higher up the hillside rock faces were frequently cut vertically to form the rear wall of houses. Vaulted basement rooms were also common.

Some of the houses certainly date back to the Hellenistic period. One well - preserved example lay close to the north - east bastion of the defences. Some five rooms were arranged in an L-shape, opening onto an east-facing porch and a courtyard, below which was a large stone built cistern and a subterranean cellar (Fig. 6). Cuttings for pipes, which presumably collected water for storage from the roofs, are visible in the ashlar masonry of the house walls. The largest hellenistic houses were built on the lower terraces of the south-east slope. Some of the facades, with windows and doors intact, are well-preserved, and as many as eight or ten rooms are visible in the larger ground plans. Higher up, and on the south-west slope, the houses were typically smaller, sometimes with only two or three visible rooms, although these too usually had more than one storey.

Public buildings were also incorporated into these terraces. On the south west slope, for instance, there is a public well-house with three arched shelters where water could be drawn from a row of vaulted cisterns. The hellenistic Bouleuterion occupied the full depth of the fifth terrace of the south east slope, but was entered from the sixth terrace above, which contained the small civic agora (see above). Another Roman well house which lay north east of the Bouleuterion was also reached from the fifth terrace, although the cisterns which supplied it were built so as to project into the fourth terrace below. The design incorporated decorative arches, which were also a feature of some of the larger private houses.

Another public building of unusual design lay immediately to the east of the Bouleuterion on the fourth terrace. At the north-west side of an open area a double stairway ran up to what may have been a temple built behind a thirty metre terrace wall, which was surmounted by a facade of rectangular pilasters and perhaps, columns on square bases. Decorative elements include two small triangular gables decorated with a shield and a plumed Pisidian helmet (Fig. 7). The whole structure was enclosed by an irregular temenos wall, partly built, partly cut from the rock. The decoration suggests a late hellenistic or early imperial date.

The Hellenistic houses of the steep terraces can be contrasted with a large rectangular Roman peristyle house which occupied a prominent position north east of the Roman Arch and overlooked the road into the city. A street from the Roman Arch led directly to a small courtyard in front of the house, which may have been entered through an impressive arch itself. Rooms can be traced at two levels; an underground, cellar area, with extremely thick walls and relatively narrow doors, survives in the south west corner; larger rooms at ground level can be traced on the east side. They opened onto a rectangular courtyard which had colonnades on all four sides and at least two rectangular vaulted cisterns beneath the paved floor. Most of the east and south walls of the house followed the line of the hellenistic fortification, much of which survived to provide an exceptionally sturdy fabric for this fine 'urban villa' (Fig.8).

6. *The Cemeteries* (by Sarah Cormack). Apart from the Roman Arch the most striking standing buildings of Ariassos are the monumental built tombs (cf. AS 39 (1989) 66). Nine of the largest examples, including the so-called Mausoleum (AS 39 (1989), 31-40) make up the North Necropolis which forms a wedge running up the ridge from the saddle at the south west end of the site so as to separate the south-east and south-west facing slopes of the city. The South West Necropolis, which lies on the rising slope south of the saddle, contains forty built tombs of simpler design, usually rectangular in plan with a one-or two-stepped krepis, no antae, and a plain central doorway. Another group of six built tombs, including the imposing double vaulted tomb with decorated orthostats, which was illustrated by Lanckoronski's team (*Städte Pamphyliens und Pisidiens* II, 125 fig. 98; p. XXII, C and D), and an adjacent example with a two-stepped krepis and six steps leading up at the front, was positioned to overlook the main Roman street from the south west. Like the North Necropolis, the tombs of this Street Necropolis were virtually integrated into the public buildings of the city, although they were not, strictly speaking, intra-mural. The East Necropolis includes nine tombs situated beyond the Roman Arch and the eastern stretch of the Hellenistic fortifications, where they would have commanded the attention of visitors approaching Ariassos from this direction. In design and decoration they are generally comparable to the tombs of the South Necropolis.

In addition to the built tombs there are numerous limestone sarcophagi and rock cut cist-sarcophagi at the site. Although some of the former belong to built-tomb complexes, for example being placed on platforms in front of a heroon, the majority are clustered on a hillock adjoining the saddle which separates the North from the South Necropolis, placed in a

spiral formation which winds up to the top of the mound. The better examples are large limestone *somatothecae*, usually with a *tabula ansata* flanked by Pisidian shields on the long side, and a shield motif on the short ends. Occasionally a sarcophagus was elevated on a platform, underneath which a secondary burial could be inserted.

7. *The Aqueduct and the Roman Road to Termessos*. In 1988 we had briefly observed a well-preserved stretch of Roman road, about 2.5 m. broad, which climbs in a steep zig-zag up the hill slope from the south west, no doubt bringing travellers from Termessos and Isinda to the West Gate of Ariassos. High on the rocky hill above the road, running almost due south from the city, a Roman aqueduct snaked along the contour line from a source above the modern village of Akkoç, about four kilometres away. A further area about 500 metres square was added to the existing city plan at the south west so as to illustrate the course of the road and the final section of the aqueduct.

The road was made from large traverse rectangular blocks, which form shallow steps in the steeper sections (Fig. 9). The construction is similar to that of the Roman road leading to Selge from the south, which has, criminally, been almost completely destroyed by modern road work. To accommodate the slope, one side of the road often rested on a terrace built from massive blocks up to two metres high, while the other was cut into the natural rock of the steeply rising hill-side.

The aqueduct seems to have operated exclusively by gravity, without recourse to siphons at any point. About 400 metres south of the site a stone built bridge, about 1.5 m. high and solid except for a central conduit designed to evacuate flood water, carried the terracotta pipeline across a small valley. At either end of this bridge, and at short intervals throughout the whole course of the aqueduct the pipe entered small rectangular stone tanks (Fig. 10), which were presumably designed to relieve pressure in the system and to facilitate cleaning and maintenance. From the 'bridge' the pipe looped westward round the hilly outcrop south of the city, and entered Ariassos at the saddle which divides the North and South Necropolis. Here the water level was about eighteen metres below the top of the ridge and a deep gallery, which is now almost completely filled by rock fall and débris (Fig. 11), had to be cut on the east and west sides of the saddle, with a ten metre tunnel through the highest part. A parallel for these deep-cut galleries and tunnel can be found in the probably hellenistic upper aqueduct at Sagalassos (Owens, AS 40 (1990), 197). According to the inhabitants of Akkoç a similar tunnel, now

covered up by concrete construction connected with the water supply of the modern village, was cut into the rock at the head of the aqueduct to give access to the spring.

8. *Conclusion.* The survey of Ariassos has produced a detailed picture of the architecture and city plan of one of the smaller Pisidian cities, including a large quantity of domestic architecture, extensive cemeteries, and representative public buildings dating between the late hellenistic and early Christian period. Earlier and later occupation was represented only by part of a Bronze Age handaxe, perhaps collected as a relic in Classical times, and a few fragments of Islamic glazed pottery. The main difficulty in interpreting the architecture is the lack of evidence for a precise chronology. Architectural decoration was for the most part very simple and perfunctory, and only the Roman Arch can be directly dated by inscriptions. Despite these limitations, the site has provided much important information about the urban settlement of Pisidia which could not be observed or inferred from our earlier survey work at Antioch, Cremna and Sagalassos, and Ariassos should assume a significant place in wider assessments of the archaeology of Graeco-Roman Asia Minor.

Fig. 1

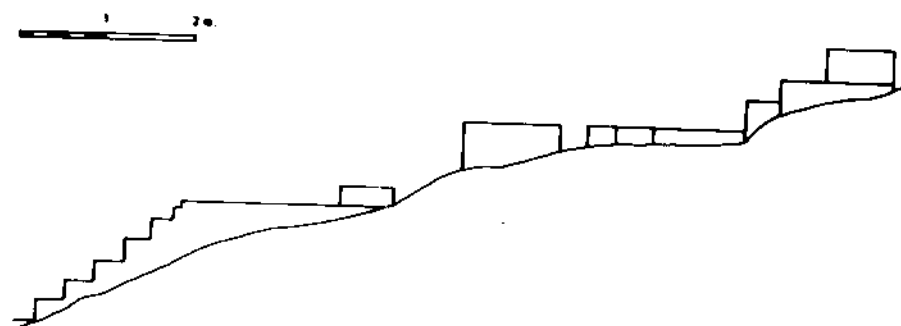
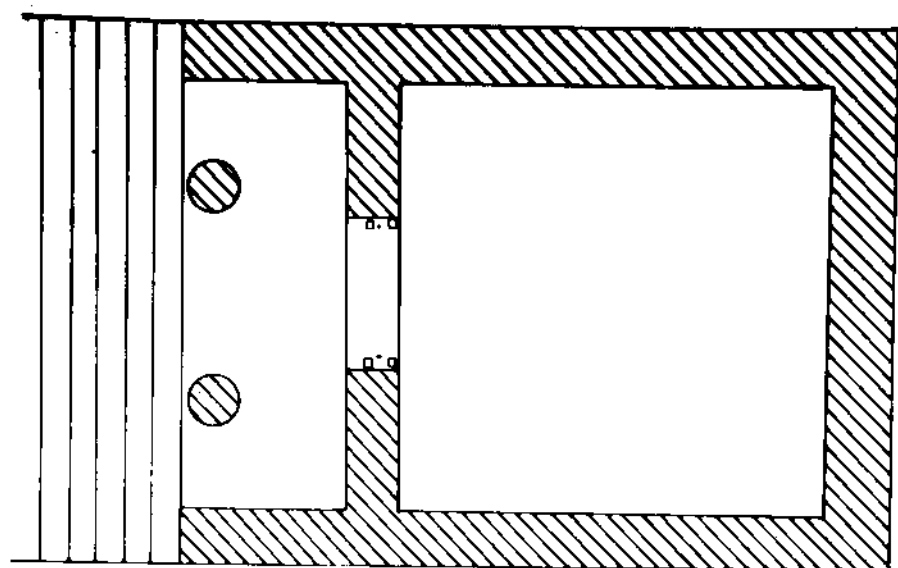

Fig. 2

Fig. 3

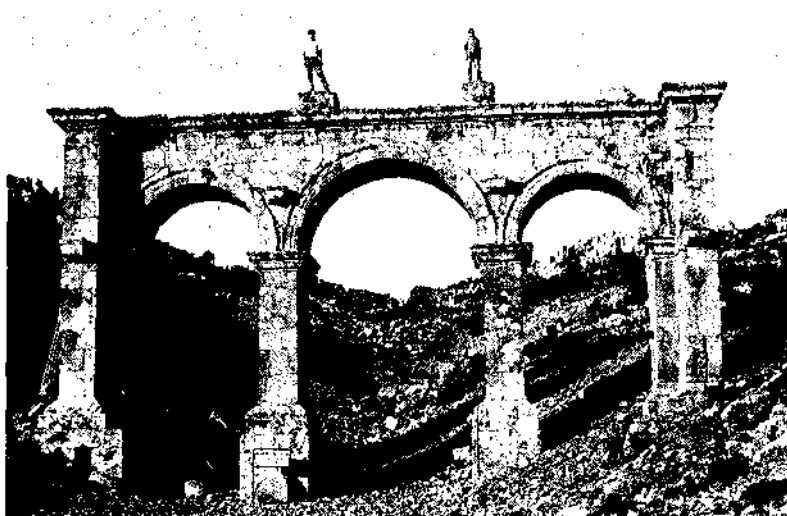

Fig. 4

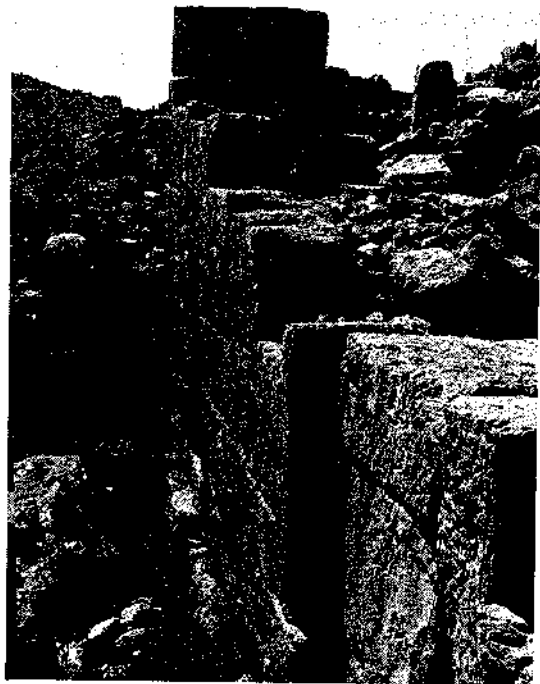

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

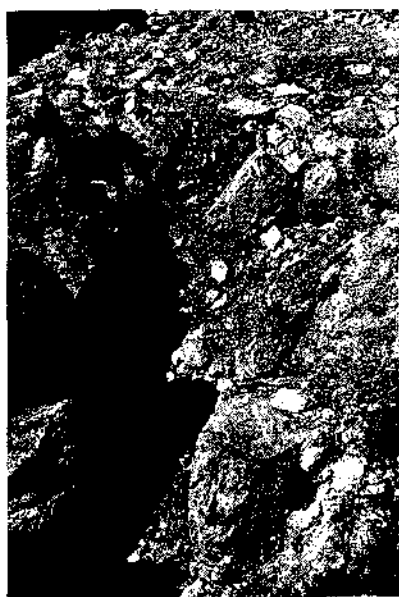

Fig. 11

PROSPECTION DANS LA RÉGION DE BURSA 1990

*Bernard GEYER**
Jacques LEFORT
François PLANET

La recherche entreprise dans la région de Bursa vise à reconstituer l'évolution du paysage (peuplement et occupation du sol) aux époques romaine, byzantine et ottomane dans une province anatolienne de l'Empire. La région concernée est comprise entre Cyzique à l'Ouest, le fleuve Sakarya à l'Est, la mer de Marmara au Nord et les retombées méridionales de l'Uludağ au Sud. Le programme est fondé d'une part sur un séminaire qui se tient à l'École Pratique des Hautes Études, d'autre part sur des travaux de terrain.

Lors du séminaire sont étudiés d'une part les sources écrites, essentiellement byzantines et ottomanes (vies de saints, chroniques, règlements monastiques, documents d'archives, en particulier fiscaux, etc.), d'autre part les récits des voyageurs qui ont traversé la région du XVIe siècle au début du XXe siècle.

La mission de terrain s'est déroulée au mois de septembre 1990. Y ont participé: Marie-France Auzépy, Bernard Geyer, Véronique François, Christophe Giros, Vassiliki Kravari, Jacques Lefort et François Planet. Elle a eu trois objectifs.

- Le premier consistait à localiser, à identifier et à décrire villes et châteaux byzantins dans le cadre d'une enquête sur l'évolution du réseau urbain, préalable indispensable à une meilleure connaissance du peuplement de la région.

* Bernard GEYER, URA 913-GREMO, Maison de l'Orient, Université Lumière-Lyon 2-CNRS.

Jacques LEFORT, Ecole Pratique des Hautes Etudes, IVe section et URA 186, Collège de France-CNRS.

François PLANET, Musée des Beaux-Arts de Lyon.

- Le second objectif portait plus spécifiquement sur l'occupation des sols en milieu rural et était fondé sur la prospection de plusieurs bassins versants de la région d'Iznik.

- Le dernier objectif consistait en une recherche sur le monnayage antique et médiéval de la région à partir des collections conservées dans les musées et des trouvailles isolées sur le terrain.

LE RESEAU DES VILLES ET DES PLACES FORTES

L'espace bithynien, comme d'ailleurs l'ensemble de l'Empire byzantin, était structuré par un réseau de villes et de places fortes dont les garnisons assuraient la sécurité des communications et, peut être dans une moindre mesure, celle des villages avoisinants. Il est donc particulièrement important, pour comprendre quel a été le peuplement d'une région à un moment donné, d'arriver à obtenir une image précise de la distribution des sites fortifiés. Pour ce faire, nous disposons de trois types de sources nous permettant de préciser la situation au XIIIe siècle: les textes byzantins, certaines sources ottomanes et la prospection.

Les sources byzantines

Depuis l'invasion selcuk, mais aussi du fait de la poussée des armées ottomanes, l'importance stratégique de la Bithynie, rempart de Constantinople, s'était accrue. La conséquence en a été le renforcement des défenses de la province, notamment sous les Comnènes. Les chroniqueurs relatent la restauration ou l'édification de certaines de ces forteresses, nous indiquant parfois même la date des travaux. Ainsi sait-on qu'Alexis Ier a fait fortifier Kibôtos, situé sans doute dans les environs d'Ersek Héliénopolis et Sidéra, à proximité du lac de Sapanca. Jean II a fortifié Achyraous et Lopadion. Contre les Nicéens, les Latins ont fortifié Charax, Kibôtos-Le Chivetot et restauré les murailles de Cyzique. Anne Comnène mentionne un certain nombre de fortifications qui ne sont pas localisées avec précision: Sidéra, Kyr Georges sur la rive Nord du lac de Nicée, Arménokastron qui pourrait être l'actuelle Pazaryeri. Pachymère, à propos de l'invasion ottomane en Bithynie au début du XIVe siècle, mentionne, dans la région de Nicée, plusieurs agglomérations dont la plupart semblent fortifiées.

Les villes importantes sont évidemment bien documentées: ainsi sait-on que les empereurs de Nicée ont restauré les murailles de Nicée et de Brousse, lesquelles avaient d'ailleurs été entretenues constamment depuis l'Antiquité.

- Les sites moins importants restent, hélas, souvent non localisés du fait d'une toponymie qui a largement changé et de l'absence d'archives byzantines. Aussi doit-on souvent se contenter de savoir, ou de déduire¹, que tel site a été fortifié au XIIe ou au XIIIe siècle sans pouvoir pour autant le localiser.

Au total, sur 45 sites vraisemblablement fortifiés au XIIIe siècle d'après les sources byzantines, moins de la moitié, 19, peuvent être localisés. Mais les textes byzantins ne représentent pas notre seule source d'information. De l'époque ottomane nous vient une chronique de première importance en ce qui concerne les places fortes et leur localisation.

La chronique ottomane d'Aşıkpaşazade

Écrite à la fin du XVe siècle, cette chronique relate la conquête de la Bithynie par Osman et Orhan et mentionne un certain nombre de places fortes tenues par des gouverneurs ou seigneurs byzantins et prises par les Ottomans. La confrontation des textes et de données archéologiques nous a convaincu que les informations fournies par Aşıkpaşazade étaient fiables, que l'ensemble des sites fortifiés qu'il mentionne ont vraisemblablement été détenus par des chrétiens et qu'il correspondent donc à des sites fortifiés byzantins.

Le chroniqueur mentionne dans la région 38 sites fortifiés chrétiens, dont 29 sont identifiés. Nous avons visité 23 de ces sites. Les vestiges trouvés sur place permettent de dire que 16 d'entre eux, sur 23, étaient occupés au XIIIe siècle.

Au total, aux 19 agglomérations fortifiées ou fortifications localisées qui nous sont connues par les sources byzantines, Aşıkpaşazade permet d'ajouter 17 sites nouveaux.

Nous mentionnerons ici quelques uns d'entre eux, à titre d'exemple:

- *Ulubat*, aujourd'hui Uluabat, est Lopadion. Les fortifications byzantines sont conservées.

- *Apolyont*, aujourd'hui Apolyontköy, est Apollônias. L'enceinte subsiste.

- *Kite*, appelé Ürünü depuis 1960. Les ruines du château sont à 50 m au sud-est du village; on observe sur le parement une esquisse de cloison-

1 Dans le cas d'Apamée (la moderne Moudanya) et de Prainétos (Karamürsel), le seul indice que nous ayons de la fortification du site est l'existence d'un évêché ou d'un archevêché.

né et de pseudo-damier. On trouve au sol de la céramique byzantine des XIIIe et XIVe siècles et de la céramique ottomane.

- *Adranos* est Adrianoi, aujourd'hui Orhaneli, connu par des listes d'évêchés. Les ruines de l'Adrianoi romain et paléochrétien se trouvent à 2.5 km à l'ouest d'Orhaneli. Une colline fortifiée située à 2 km au nord correspond vraisemblablement au site byzantin. L'espace fortifié fait 100 m sur 70; deux tours sont bien conservées, avec un type de parement connu ailleurs, dans la région et en Macédoine, vers le XIIIe siècle. Le sol est couvert de tessons byzantins. De nombreuses dalles de marbre pourraient provenir d'une église.

- *Kestel*, à l'est de Bursa. L'enceinte subsiste.

- *Yarhisar*, au sud d'Iznik, aujourd'hui le village de Yarhisar. Des vestiges de la fortification subsistent au sommet d'un éperon rocheux. En contrebas, abondante céramique des XIIIe-XVIe siècles.

- *Çavusköyü* "près de Lefke à l'entrée de la vallée de la rivière de Yenisehir" comme le précise Aşıkpaşazade, doit être identifié au site dit *Kuleler*. C'est une forteresse érigée sur un ensellement dominant le Kocasu. Deux tours et des traces de murs sont conservées. La céramique est du XIIIe siècle.

- *Mekece*, déjà mentionné par Ibn Battuta en 1331. A 1 km du village actuel, sur un piton, se trouvent des vestiges anciens; dans la plaine, on observe les restes d'une enceinte mal conservée de 52 m au moins sur 12 m. On y trouve de la céramique byzantine et ottomane.

- *Akhisar*, au nord-est de Mekece, à l'ouest de Pamukova, près du hameau de Paşalar, était une puissante ville fortifiée. Sur un piton est conservée une vaste enceinte de plus de 100 m de long, des époques hellénistique, romaine, paléochrétienne et byzantine. La céramique est hellénistique, romaine et byzantine (XIIIe-XIVe siècles), pour très peu ottomane. Sur un ensellement en contrebas se trouvait une ville basse non fortifiée. Nous avons donc là une ville byzantine occupée au XIIIe siècle, dont nous ne connaissons pas le nom.

La prospection

En parcourant la région, nous avons rencontré d'autres fortifications, non identifiables par les sources écrites évoquées ci-dessus. Parmi celles-ci, six datent vraisemblablement du XIIe ou du XIIIe siècle.

- *Eskihisar*, sur la rive nord du golfe de Nicomédie, pourrait être Nikètiata mentionné par Cantacuzène. C'est une vaste enceinte byzantine.

La porte est conservée et au centre s'élève un grand bâtiment rectangulaire à 3 niveaux. Le mur d'enceinte est pourvu de tours.

- *Çoban Kale*, dans la vallée du Yalakdere, était une colline fortifiée à mi-pente; au moins six tours subsistent ainsi que, par endroits, des traces de bâtiments appuyés à la muraille interne. La céramique va de la seconde moitié du XIIIe siècle à la fin du XIVe siècle. Deux monnaies mal conservées ont été retrouvées: des trachéa de billon datant de la seconde moitié du XIIe ou du XIIIe siècle.

- *Burcun*, sur la route Sölöz-Yenişehir, a aujourd'hui l'aspect d'une butte aplanie. Le mur médiéval est visible à certains endroits. L'enceinte mesurait 50 m par 30 m. On y trouve de la céramique byzantine tardive.

- *Büyük Kale*, sur la rive gauche du Sangarios, au sud de Beşköprü. Dans la plaine, commandant l'entrée du défilé du Sangarios, une vaste enceinte est percée d'une porte.

- *Sögütlü*, au nord d'Adapazarı, rive gauche du Sangarios, est un très grand château byzantin du même type que le précédent, mais beaucoup plus important. Les tours sont carrées, le mur est percé de trois portes étroites. Nous n'avons pas trouvé de céramique datable. Ce château, de même que *Büyük Kale*, pourrait faire partie des fortifications édifiées par Michel VIII pour défendre la frontière du Sangarios.

Au total, plus de 40 sites fortifiés ont été localisés. D'autres restent à repérer. Mais, en l'état, la carte ci-jointe donne une première image de la défense du pays au XIIIe siècle. Cette carte ne fait pas de distinction entre ville et château-fort, car l'état de la documentation et celui de notre recherche ne permettent pas toujours de se prononcer. Notons que la sécurité des communications exigeait la présence, tous les 25 ou 30 km, d'une agglomération fortifiée. Eu égard à ce fait, il paraît vraisemblable que nous connaissions maintenant, par leur nom byzantin ou ottoman, la plupart des villes de la région. Le réseau des villes était complété par un réseau de châteaux-forts, dont un petit nombre a été repéré.

La Bithynie paraît avoir été bien mise en défense au XIIIe siècle. Les résultats de cette première mission de prospection archéologique tendraient à confirmer les propos tenus par Pachymère: la Bithynie était, dans le siècle précédant la conquête ottomane, une région prospère, bien peuplée et bien défendue.

L'OCCUPATION DES SOLS EN MILIEU RURAL

Si la confrontation des textes et du terrain permet d'obtenir une image acceptable du réseau urbain, il n'en va pas de même pour les cam-

pagnes; ici la stratégie d'investigation doit être différente. Reconstituer le réseau des villages à l'époque byzantine n'est pas une mince affaire, si tant est que cela soit possible en l'absence de documents cadastraux byzantins. Dès lors, c'est bien plus les étapes successives de l'occupation du sol, l'évolution du paysage rural, qui doivent être recherchées et, si possible, explicitées.

En schématisant, on peut considérer que le relief bithynien est fait d'une succession de fossés d'effondrement-les plaines, souvent partiellement envahies par les eaux- et de compartiments soulevés-les massifs, qui représentent autant d'obstacles à la pénétration mais aussi aux communications. Une évolution géologique complexe est à l'origine du façonnement de ces divers compartiments, qui ont été inégalement occupés et mis en valeur au cours des temps. Si la présence des Néolithiques est mainte fois attestée dans les basses plaines, partiellement occupées par des lacs ou, du moins, très largement marécageuses jusqu'il y a peu, et si l'on peut sans crainte de se tromper affirmer que ces plaines ainsi que les piémonts qui les bordent ont toujours été occupées, la situation semble beaucoup plus complexe dès que l'on aborde les versants des massifs. Ces derniers, du fait de leur structure (des blocs soulevés orientés grossièrement est-ouest) sont relativement peu larges. Ils présentent, dans l'ensemble, des pentes assez fortes qui relient entre elles plusieurs surfaces ou lambeaux de surfaces étagés. L'occupation du sol, dont on peut supposer qu'elle a été progressive des plaines vers les sommets, a forcément été influencée par l'existence de ces paliers. Le premier point important est donc de savoir à quelle époque ou à quelles époques a été réalisée la mise en valeur de ces surfaces hautes, et à quel rythme.

Pour ce faire, nous avons exploré systématiquement plusieurs bassins-versants de la région d'Iznik en essayant de mettre en relation trois types de données: l'état des paysages actuels (type de milieu, état de la végétation, type d'exploitation), les vestiges archéologiques et les formations alluviales holocènes. En effet l'analyse des formations alluviales, dont la mise en place au fond des vallées est la conséquence directe de l'érosion des versants situés en amont et leur confrontation avec les résultats de l'enquête archéologique doivent nous permettre de cerner, pour l'instant sur des espaces restreints, les différentes phases de l'occupation des sols (expansion, récession, abandon).

Les résultats des analyses effectuées sur un premier ensemble de formations alluviales de la région d'Iznik semble indiquer trois phases d'érosion sur les versants. La première se situerait à l'Age du bronze (mais nous n'en avons qu'un seul indice pour l'instant), la seconde remonterait à

la fin de l'époque romaine, la dernière se situerait à la fin de l'époque byzantine ou au début de l'époque ottomane. C'est cette dernière phase qui est actuellement la mieux documentée et qui semble se retrouver dans tous les bassins versants explorés. Elle se caractérise par une formation alluviale qui semble s'être mise en place sur un laps de temps assez court et qui occupe largement les fonds de vallées, aujourd'hui cultivés. Ces derniers sont donc de formation très récente et l'on peut en déduire que des surfaces importantes se sont trouvées, à un moment donné de l'histoire récente de ces vallées (fin de l'époque byzantine?, début de l'époque ottomane?) impropres à toute mise en culture.

Mais quel est le facteur déclenchant ces phases d'érosion qui ont abouti à la formation de ces terrasses? Une des hypothèses de travail était que ces formations, témoins des crises de déprise sur les versants, étaient la conséquence des défrichements progressifs de paliers de plus en plus élevés. L'érosion serait donc directement liée à un accroissement de la pression humaine sur des milieux fragiles (pentes fortes, exploitation forestière ou élevage en marge des terroirs). Or un des enseignements de la prospection archéologique est que nombre de hautes surfaces étaient déjà densément occupées et cultivées à l'époque romaine. A partir du moment où l'on sait que des hautes terres ont été mises en valeur dès l'Antiquité, on ne peut plus guère mettre directement en relation la dernière phase d'alluvionnement constatée dans les fonds de vallée avec le progrès des défrichements médiévaux. Une nouvelle hypothèse est alors à considérer, à savoir si les alluvionnements historiques considérables observés un peu partout dans la région ne seraient pas à mettre plutôt en relation avec des épisodes d'abandon des terres. La poursuite de la prospection devrait permettre d'éclaircir ce point, mais des études fines des formations alluviales (macrorestes végétaux et pollens) pourront peut être, elles aussi, apporter des éléments de réponse.

CIRCULATION DU MONNAYAGE AUX EPOQUES ROMAINE ET BYZANTINE

L'apport de la numismatique au projet d'étude des paysages de Bithynie se traduit par l'étude des monnaies de bronze circulant dans des espaces géographiquement limités. Le premier aspect du travail concerne les monnaies rencontrées durant les missions de prospection, dans des zones parfaitement définies telles les plaines cotières ou lacustres à caractère agricole, les zones de passage (cols et grands axes routiers) ou encore les vallées d'altitude à vocation forestière ou pastorale. Sont également mis à contribution les registres d'entrée dans les musées locaux afin de relever

l'origine géographique des monnaies. Ainsi, la collection du musée d'Iznik a pu être étudiée en 1990.

Depuis Louis Robert, nous savons que les petites monnaies de bronze, à la différence des espèces en argent à forte valeur libératoire réservées au commerce et au paiement des troupes, servaient de manière quasi-systématique pour les échanges quotidiens mais que leur utilisation se limitait au territoire contrôlé par la cité émettrice. Ces monnaies de bronze souvent frappées en petite quantité, comparée aux importantes masses monétaires introduites par les souverains hellénistiques, permettent de localiser les cités antiques puisqu'elles n'ont généralement que peu circulé. Ainsi, les rares monnaies d'époque impériale frappées par Nicée que nous ayons rencontrées lors des prospections ou au musée proviennent des environs immédiats d'Iznik et non des régions d'Izmit ou de Bursa. De plus, la grande masse des monnaies d'époque impériale conservées au musée d'Iznik provient de l'atelier municipal; rares sont celles frappées par les autres grands centres urbains régionaux à la même époque (seul Cyzique est abondamment représenté).

A l'échelle de la collection numismatique du musée d'Iznik, et uniquement pour les exemplaires dont l'origine a été relevée, mais aussi du matériel rencontré lors de la prospection, il semblerait que les monnaies hellénistiques ou impériales proviennent généralement des zones proches des anciennes cités antiques ou des villages situés sur les axes de passage, alors que les zones d'altitude ou les sites refuges n'ont révélé à ce jour que des monnaies d'époque byzantine tardive, contemporaines des grands domaines monastiques ou de la conquête ottomane (XIe-XIVe siècles).

Cette étude de la circulation monétaire à l'échelle de la Bithynie permet également d'aborder le délicat problème de l'atelier ou des ateliers monétaires sous les rois de Bithynie, au IIIe siècle avant notre ère. En effet, deux cités (Nicomédie et Brousse), voire trois (Nicée) peuvent avoir eu sous les Prusias un atelier royal. Or ces trois cités correspondent, nous l'avons vu, à des zones géographiquement différenciées et séparées par des espaces montagneux limitant les échanges commerciaux.

Les monnaies de bronze des Prusias sont très communes et leur identification est, tout du moins au musée d'Iznik, certaine. Ainsi sur 625 monnaies antiques étudiées cette année à Iznik, 50 exemplaires, soit près de 8%, appartiennent au monnayage des Prusias. Dans les années à venir, l'étude des médailliers de Bursa et d'Izmit fournira les informations nécessaires pour une comparaison des trois centres potentiels de production et donc la localisation de l'atelier royal.

Le principal mode d'approvisionnement des musées régionaux de Turquie, à savoir l'achat auprès des inventeurs, nous assure de la provenance locale des objets étudiés. Outre des trésors dont la date d'enfouissement précise la chronologie des émissions monétaires qui le composent, la grande masse des monnaies généralement de bronze et de médiocre qualité nous renseigne sur la nature du numéraire circulant à l'échelle des cités antiques ou médiévales. Toute abondance, ou, *a contrario*, toute absence, correspond bien à une réalité historique dont nous ignorons, à ce jour, le plus souvent l'existence.

The map illustrates the region of Bithynie Byzantine, with the Marmara Sea (MER DE MARMARA) to the west. Key locations and features include:

- Cities and Towns:** CONSTANTINOPE, ESKİ HİSAR, CHARAX, NİCOMÉDIE, DAKİDYZA, HÉLÉNÓPOLIS, PRANÉTOS, PYLAI, ÇOBAN KALE, KIOS, NİĞE, BURÇUN, KOYUNHİSAR, KESTEL, AYNEĞÜL, KALACA, ADRIANOI, KIRMAŞLI, ESKİ MARYAS, ACHYRAOUS, TERAZLI, MEKECE, AKHİSAR, KABEİA, BÜYÜK KALE, AKYAZI, SİĞİRİ, HİPTARION, CYZIQUE, LOPADION, APOLLONIAS, KİLE, BROSSE, KAPUSKÖYÜ, KÖPRÜHİSAR, BİLECİK, HARMANKAYA.
- Fortifications:** Sites fortified in the 13th century are indicated by small squares (■).
- Toponymy:** Byzantine toponyms are listed in the legend.
- Scale:** 0 to 50 km.

■ Site fortifié, ou vraisemblablement fortifié, au XIIIe siècle

Toponymes byzantin

Toponymes ottoman ou actuel

Yerbisar

0 50 km

SOMA YAKINLARINDA ESKİ BİR DAĞ YERLEŞMESİ: TIRHALA KÖYÜ¹

Ayda AREL*

Tırhala, ya da bugünkü adıyla *Darkale* Köyü², Soma ilçesinin iki kilometre kadar güneyinde bulunan küçük bir derbent yerleşmesidir. Ramsay tarafından Bizans döneminin *Trakhoula*'sı olarak tanımlanan³ ve *Gandeia* ile birlikte iki şehirli bir piskoposluğu oluşturduğu belirlenen bu yerleşme hakkındaki en eski kayıt, bir Trakhoula piskoposunun ikinci İznik Konsili'ne katıldığını gösteren 787 tarihli kayıttır⁴. Ramsay, eski Germe kasabası olarak belirlediği Soma'nın⁵ da Geç Bizans döneminde Trakhoula'ya bağlı olduğunu öne sürer. Bu bağımlılık Osmanlı döneminde de sürmüştür: gerçekten de, 19. yüzyıl içlerine kadar bir kaza merkezi olduğu çeşitli belgelerden anlaşılan Tırhala⁶ sonraları tam bilinmeyen bir nedenden ötürü gerilemiş ve gelişme gösteren Soma'ya bağlı bir köy durumuna gelmiştir. Nitekim 1892 Salnamesinde Soma bir kaza olarak gösterilmiştir⁷. Bununla birlikte, aşağıda göreceğimiz gibi, yerleşmenin mer-

* Prof. Dr. Ayda AREL, Ethemefendi Cad. 9/1 Çim apt. D. 2 Erenköy 81060-İSTANBUL.

1 Tırhala'ya 1964, 1989 ve 1990 yıllarında gitme fırsatını bulduk. Bu ziyaretler Tırhala'nın henüz bozulmamış ve yapılaşmamış bir dokuyu koruduğunu ortaya koyduğundan, bu köyün ivedilikle sit bölgesi ilân edilerek doğal güzelliğinin ve tarihsel dokusunun korunmaya alınması bir zorunluluktur.

2 Tırhala adı eski kayıtlarda değişik imlâlarla yazılmışsa da, bu adı "*Türkçeleştirmek*" çabası Cumhuriyet dönemine aittir. C.K. Orkun'un *Manisa Coğrafyası* (Manisa Halkevi Yay. 3, İst. 1937) adlı eserinde köye yakıştırılan ad *Turgutalp* (s. 34) iken, 1964 yılında köye ilk ziyaretimiz sırasında bu ad "*Altunli*"ya dönüşmüştü. 1990 yılında ise, Tırhala adı fonetik olarak tarihsel ağırlığını duyurmuş olmalıdır ki "*Darkale*" adında karar kılındığını öğrendik.

3 W.M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, (Ro. Geo. Soc., Supp. Pap. vol. IV), Londra 1890, s. 127.

4 Bkz: Pauly-Wissowa, "Trakoula" maddesi.

5 Ramsay, a.g.e., s. 127 ve 155.

6 İ. Gökçen, *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar*, İst. 1946, s. 221: tarihi belli olmayan bir belgede, Tarhala kazasındaki bir tahinhanenin Manisa'daki Muradiye camine vakfedildiğini yazar. Aynı yazarın bir başka eserinde ise, 958 tarihli bir belgede Tarhala'nın bir kadılık merkezi olarak zikredildiğini, adının Tarhaniyet olarak geçtiği ikinci bir belgede ise, kaza gelirlerinin 17 Zilhicce 1010 tarihinde iltizama verildiği bildirilmektedir. *Saruhan'da Yürük ve Türkmenler*, İst. 1946, s. 28 vd, 73. Feridun Emecen'in *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989 adlı eserinde zikredilen 984 H/1576 ve 975 H/1567 tarihli iki hükümde Tırhala bir kazadır (S. 36, not 157).

7 Bkz: *Yurt Ansiklopedisi*, "Manisa" maddesi.

kezindeki Kırkoluk Camii'nin 19. yüzyılda esaslı bir onarımdan geçmiş olması ve o dönemde moda olan barok üslûbunda bezemelerle donatılması, Tırhala'nın o yıllarda da önemini büsbütün yitirmemiş olduğunun kanıtıdır.

Özgün ve Arkaik karakterini koruyan ilginç bir dağ yerleşmesi olan ve bugün Soma linyit madenlerinde çalışan işçi ailelerinin oturduğu küçük bir köy olan Tırhala'nın Türklerin ne zaman eline geçtiği kesin olarak bilinmemektedir: İbrahim Gökçen'in naklettiği bir rivayete bakılırsa, Manisa bölgesini kuzeyden inerek ele geçiren Horezmlî aşiretler, burayı da tıpkı Manisa'yı olduğu gibi hile ile zaptetmişlerdir. Yazar bu yerleşmenin Saruhan Beyliği'nin ilk merkezlerinden olabileceği varsayımı üzerinde duruyor⁸. Ne var ki, Hammer Tırhala'yı Karesi Beyliği mülkündeki yerleşmeler arasında saymaktadır⁹. Ne var ki, Osmanlı yönetimi sıralarında Tırhala kazasına bağlı olan Soma'da Saruhan beylerinden Hızır Şah'a ait bir caminin vakfedilmiş olması, Karesi Saruhan Beyliği sınırındaki bu derbent kasabasının Karesi ile 1345 tarihinde tümüyle Osmanlılara ilhak olduktan sonra bile Saruhan mülküne geçmiş olduğunu gösteriyor¹⁰.

Tırhala, Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 8.7.1977 tarih ve A 633 sayılı kararlarıyla korumaya alınmıştır. Bu kararla köyde bulunan ve eski eser niteliğinde olan sekiz yapı tescil edilmiş, köy için bir sit tesbiti kararlaştırılmıştır¹¹. Kanımızca özgün ve Arkaik karakterini koruyan ve yenilenme ile yapılaşmaya henüz açılmamış olan bu köyün en kısa zamanda tümüyle sit bölgesi olarak tescili gerekmektedir (Resim: 1).

Bu köyün çalışmamız açısından önemi, pitoresk karakteri ve içinde barok bezemeler bulunan eski bir camiye sahip olmasıyla sınırlı değildir: gerçekten de, bugüne kadar Batı Anadolu'da 18. ve 19. yüzyıllarda etkin olan a'yân ve derebeyi ailelerinin bıraktıkları eserler üzerinde yaptığımız çalışmalar, bu ailelerin büyük ölçüde köy ve kasabalarda bulunan emlak ve evkafının bu ailelerin kırsal kesimdeki statüsüyle ilgili olduğunu düşündürmüştür. Keza, Osmanlı mirî rejiminin çözülmesi sırasındaki koşulları değerlendirip geniş araziye sahip olan ve zenginleşen bu ailelerin güçlenmesi sadece dönemin siyasal ve ekonomik konjonktüründen kaynaklanan rastlantılara değil, ama, aynı zamanda bu ailelerin yerel statüsüne bağlı olmalıydı. Bu statü, belki de bu ailelerin bir kısmının Batı Ana-

8 Ç. Uluçay, İ. Gökçen, *Manisa Tarihi*, İst. 1940, s. 23 ve 42.

9 Von Hammer-Purgstall, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. 1/III, s.

10 J. Mordtmann, Über das türkischen Fürstengeschlecht der Karasi in Mysien, *Sitzb. d. kön. Preuss. Akad. d. Wiss.*, 1911, s. 3-7.

11 Bu bilgileri bana sağlayan İzmir İl. Bölge Kurulu Üyesi ve Manisa Müzesi uzmanlarından Sayın İlhami Bilgin'e teşekkür ederim.

dolu'nun fethiyle ilgisi olan bir soyla ilişkilerinden ileri gelmekteydi. Bu varsayımımızı pekiştirecek bazı veriler saptamış bulunuyoruz. Söz gelimi, 18. yüzyıl ortalarında Koçarlı'ya bağlı çok eski bir yerleşme olan Dedeköy'de Cihanoğlu Mehmet Bey'in onarttığı cami, Menteşeoğullarından İlyas Bey'e ait bir yapı idi¹². Cihanoğullarının gerek Kocarlı, gerek Aydın'daki camileri daha eski bir yapının yerine inşa edilmiştir. Ayrıca bu ailenin Aydınoğulları ailesiyle kan bağları vardır¹³. Arpaz'da, Osman Beyler ailesinin konağı olan müstahkem çiftliğin biraz ilerisinde, fetih döneminden kalmış bir zaviyeye ait olması muhtemel küçük Arkaik bir türbe durmaktadır. Bu örnekler çoğaltılabilir. Ancak bu saptamalar, Batı Anadolu'da iskânın sürekliliğine ve biçimine, dolayısıyla bu bölgenin Türkleşmesi ve Türkleştikten sonra kavuştuğu sosyal yapılaşmaya ışık tutacak nitelikte olduğundan, geç dönemde canlılığını koruyan eski yerleşmeler bize konumuz açısından ilgi çekici gözükmiştir. Tırhala da bunlardan biridir.

Köyde bugün altı adet eski eser saptanabiliyorsa da, bunların bir kısmı çok harap durumdadır. Özellikle köyün girişinde ve Soma yolunun başında duran bedesten hemen tümüyle ortadan kalkmış, hamam ise yarı yarıya yıkılmıştır. "Minareli Cami" olarak bilinen ve köyün en yüksek yerinde duran cami, Bizans devri devşirme taşları kullanılarak yapılmış Arkaik görünümlü minaresiyle dikkati çekmekte ve yerleşmenin eskiliğini kanıtlamaktadır.

Köyün en sağlam yapıları, köy meydanında duran "*Kırkoluk Camii*" ve onun gerisindeki "*Çamaşırhane*"dir (Resim: 2, 3). Cami dere kenarına inşa edilmiş taraça şeklindeki bir düzlüğün üzerine oturur. Köyün üst kısımlarından inen taş döşeli yol taraçanın önünde genişleyerek bir meydan oluşturur, sonra aşağılara doğru inerek hamamın batısından geçer gider.

Cami fevkanidir ve tonozlu bir subasmanın üzerine oturur. Bu subasmandaki tonozlu mekânların önceleri dükkân oldukları, caminin önündeki düzlükte ise pazar kurulduğu anlatılmıştır. Ancak bugün bu dükkânların girişi olan kemerler tahtalarla kapatılmış ve mekânlar battal bırakılmış ya da depo olarak kullanılmıştır. Subasmanın kuzey kısmı, yani fevkanî olan caminin sayfiyesinin altına rastlayan kısmı, ortası havuzlu, çevresi sekilerle çevrili bir açık oturma mahalidir (Resim: 4). Subasmanın duvarları boyunca sıralanan abdest musluklarının ayna taşları ise, kimi devşirme Bizans dönemi kavatmaları, kimi de barok Osmanlı uslubunda

12 A. Arel, "Belgesel içerikli bir yapı: Cihanoğlu Mehmet Bey Camii", Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü yayını, "Müze" "Museum". sayı: 4, 1991.

13 Cihanoğlu ailesinin bana verdikleri iki ayrı soyağacında bu açıkça belli olduğu gibi, ailenin fertleriyle yaptığım görüşmelerde bu hısımlığa sürekli olarak atıfta bulunulmuştur.

işlenmiş mermer levhalardır ve caminin onarımı sırasında buraya getirilmiş olmalıdır (Resim: 5, 6).

Asıl cami, düz ahşap tavanla örtülü dikdörtgen bir alandır, kible dışındaki duvarları boyunca da ahşap dikeylere oturan bir mahfelle çevrilidir. Yapının son cemaat yeri iki kemer açıklığı boyunca kuzeye uzayan bir sayfiyelik şeklinde tasarlanmıştır (Resim: 7). Ağaç direkleri kullanılarak inşa edilen bu sayfiyelik kısmı yöresel konstrüksiyon yöntemleri açısından ilginç ve özgün bir örnek oluşturur (Resim: 8). Caminin kuzeydoğu köşesinde bir de çeşme durmaktadır.

Caminin oturduğu tonozlu platformun gerisinde ve bu platformun devamı olarak, içinden su fışkıran doğal bir kovuğun etrafında sıralanan tonozlu hacimlerden oluşan ve "Çamaşırhane" olarak bilinen yapı durur (Resim: 3). Halen kadınların çamaşır yıkadıkları ancak belki de köyün şimdilerde ortadan kalkmış olan tabakhaneleriyle ilgili olması gereken bu yapının ortasından akan su, tonozlu bir geçitle caminin altından -abdest musluklarını ve havuzu besleyerek- akar ve hamam yönünde devam eder (Resim: 9). Suyun çevresinde asimetrik bir dikdörtgen oluşturacak şekilde sıralanan hacimler ise, kısmen doğal kaya kovuğu kullanılarak (ya da oyulma suretiyle genişletilerek) kısmen de yığma tekniği kullanılarak oluşturulmuştur. Çamaşırhanenin batı yanındaki hücre dışı çifte kemerle açılır (Resim: 10). Kuzey eyvanının yanında ise, belki de bir helâ olan küçük bir hücre durur. Çamaşırlığın güney tarafındaki yüksekçe düzlüğe batıdaki hücrenin yanından yükselen bir merdivenle çıkılır.

Bu yapıların dışında, köyün evleri gerek eğimli yamaca oturmuş biçimleri, gerekse kendi kuruluş düzenleri ile oldukça ilgi çekici bir bütün oluştururlar. Bu evlerin büyük çoğunluğu eskidir ve bölgeye özgü bir yerleşme düzenini ifade ettikleri için tümüyle sit alanına alınıp korunmalıdır.

THE VILLAGE OF TIRHALA: AN OLD SETTLEMENT IN THE NEIGHBOURHOOD OF SOMA

(English Summary)

The village of *Tırhala* (the former Byzantine *Trakhoula*, identified by Ramsay as being, together with Hiera Gandeia, a too-town bishopry) is located near a mountain pass, two kilometers to the south of Soma, in the district of Manisa. This settlement, first listed by Hammer as belonging to the Emirate of Karesi, must have been conquered prior to 1345 by the Emirate of Sarukhan. Under Ottoman rule, *Tırhala* became a judicial

district, a *kaza*, as attested by various documents. Yet, the importance of the town must have declined in the course of the 19th century, as it appears as a subordinate to the newly appointed kaza of Soma in the *Salname* of 1892.

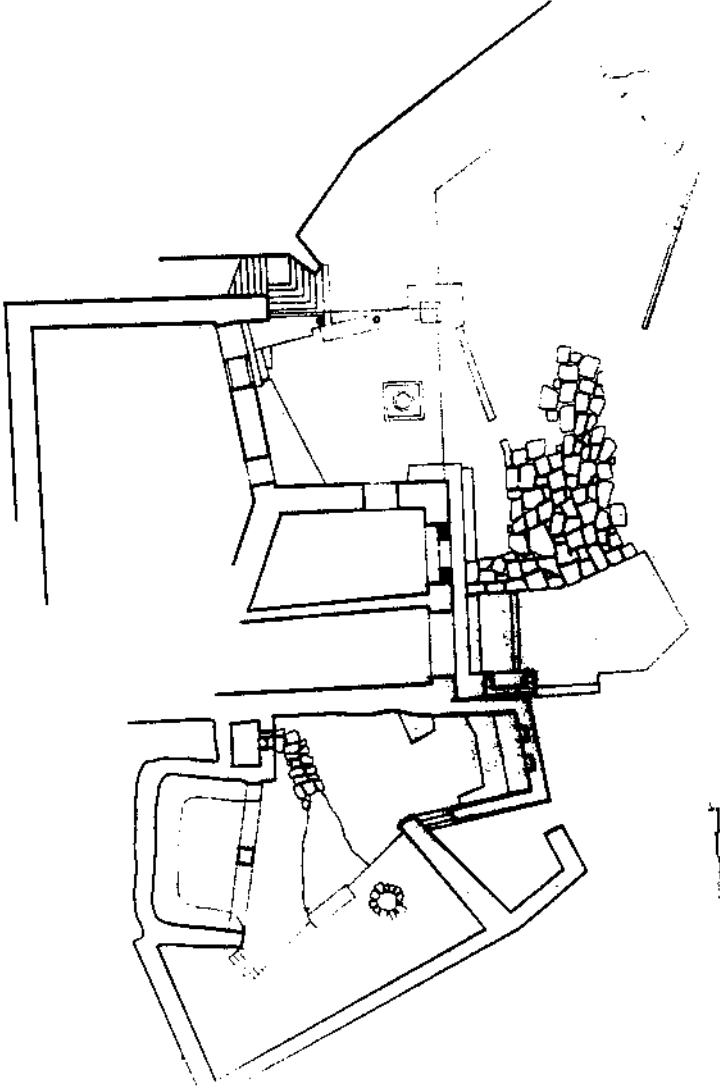
The village hangs picturesquely on the slopes of the Demirci mountain range, and it has maintained its traditional character and settlement pattern. Hence, the necessity to promote its conservation. The village contains the ruins of two *Hammams*, a *Bedesten* and an archaic hilltop mosque but its most important and better preserved monument is the "*Kirkoluk Mosque*" which stands on the village square. This mosque is an interesting building which combines an upper-floor wooden praying hall with a vaulted stone substructure. This substructure which used to house various shops has on its southern side a laundry-yard surrounded by vaulted alcoves and irregular eyvans. A natural water-spring runs in the middle of the yard and under the mosque. This laundry-yard, might well be connected to leather processing, which was a basic economic activity in the village before the exploitation of the nearby coal mines had begun.

Resim: 1- Kırkoluk Camii'nin sayfiyesinden yerleşmenin genel görüntüsü

Resim: 2- Tırhala Köyü meydanı ve Kırkoluk Camii, kuzeydoğudan görünüm

Resim: 3- Cami subasmanı ve "çamaşırhane" düzenini gösterir plân (1964, A. Doğay tarafından çizilmiştir)

Resim: 4- Cami sayfiyesinin altındaki havuzlu oturma mahallii: geride abdest muslukları ile caminin altından akan pınar suyunun geçtiği tonozlu geçidi görülmektedir.

Resim: 5- Tırhala, Kırkoluk Camii subasmanında kullanılmış olan Bizans dönemi taş kabartma

Resim: 6- Truhala, Kırkoluk Camii: abdest musluğu aynası olarak kullanılmış olan cami tasvirli mermer kabartma

Resim: 7- Tırhala, Kırkoluk Camii: son cemaat yeri

Resim: 8- Tırhala, Kırkoluk Camii: sayfiyelik yapısını gösteren ayrıntı

Resim: 9- Tırhala, Kırkoluk Camii:
subasmanda, çamaşırlıktan gelen
pınar suyunun aktığı tonozlu
geçit

Resim: 10- Tırhala, Kırkoluk Camii'nin
kible duvarının gerisindeki
"çamaşırhane"nin batı hücresi

EPIGRAPHISCHE IN KNIDOS UND IN DER RHODISCHEN PERAIA 1990

Wolfgang BLÜMEL*

Im Jahr 1990 habe ich, wie schon in früheren Jahren, in verschiedenen Teilen Kariens epigraphische und topographische Forschungen durchgeführt, mit besonderem Schwerpunkt aber einerseits in Knidos im Ausgrabungsteam von Prof. Ramazan Özgan und andererseits im südlichen Teil der Datça Yarımadası, meist Loryma-Halbinsel genannt, die in antiker Zeit zu dem Festlandsgebiet von Rhodos, der rhodischen Peraia, gehörte. Unter den Inschriften, die ich auf dieser Reise aufgenommen habe, sind zwei, die ich wegen ihrer Bedeutung für die Geschichte der Region vorstellen möchte¹.

Während der Ausgrabungskampagne 1990 in Knidos hat der Ausgrabungsleiter selbst einen Inschriftstein gefunden, der in einem Wasserkanal aus vermutlich byzantinischer Zeit verbaut war, ihn herausnehmen und in das Grabungsdepot bringen lassen. Es handelt sich um einen rechteckigen Quader aus blaugrauem Kalkstein, der auf der linken Seite gebrochen ist. Er trägt das Bruchstück eines Proxeniadekrets der Art, die in letzter Zeit in Knidos vermehrt zutage gekommen ist, also eines Proxeniadekrets aus dem 4. Jahrhundert v. Chr., abgefaßt in dem mittlerweile geläufigen Formular, allerdings mit einem bemerkenswerten Unterschied: die Buchstaben sind auf dem Stein στοιχηδόν angeordnet. Dies ist die erste στοιχηδόν-Inschrift und damit auch die älteste Inschrift die in Knidos (Tekir) bisher gefunden worden ist, und in die gleiche Zeit (1. Hälfte 4. Jahrhundert v. Chr.) zu datieren wie die στοιχηδόν-Inschriften aus der Region von Datça/Burgaz, die G. E. Bean und J. M. Cook zu

* Prof. Dr. Wolfgang BLÜMEL, Leyboldstraße 68, 5000 Köln 51-ALMANYA.

1 Ich danke der Generaldirektion für Altertümer und Museen im Kultusministerium der Republik Türkei für die Forschungsgenehmigung und dem Repräsentanten der Generaldirektion, Mehmet Cakıcı (Museum Bodrum), für die Zusammenarbeit. Mein besonderer Dank gilt wiederum dem Leiter der Ausgrabungen in Knidos, Prof. Dr. ramazan Özgan (Selçuk Üniversitesi, Konya), der mir die Bearbeitung der neugefundenen Inschriften von Knidos anvertraut hat.

der Hypothese einer Lokalisierung von Alt-Knidos bei Datça und einer Umsiedlung oder Neugründung von Knidos in Tekir in der 2. Hälfte des 4. Jahrhunderts v. Chr. verleiteten. Nach dem Fund der Inschrift muß diese Hypothese, soweit sie auf epigraphischen Evidenzen basiert, endgültig als falsifiziert angesehen werden.

Von der Inschrift ist nur der rechte Teil mit 17 bis 19 Buchstaben pro Zeile erhalten. Da sich aber die vollständige Lesung in 5 Zeilen rekonstruieren läßt, kann man ausrechnen, daß ursprünglich 44 Buchstaben in jeder Zeile gestanden haben müssen. Der Text lautet wie folgt (*Die Inschriften von Knidos* [in Vorb.] Nr. 1):

	ΙΕΔΟΞΕΚΝΙΔΙΟΙΣΓΝΩΜΑΠΡΟΣΤΑΤΑΝΤΟΣΗΡΟΦΙΛΒΟΠΑΙΔΑΣ
	[ΕΥΑΝΘΗΚΑΙΔΙΟΝΥΣΙΟΝΗΙΛΗΣΙΟΣΠΡ
	ΙΟΞΕΝΟΣΗΜΕΝΤΑΣΠΟΛΙΟΣΚΑΙΑΥΤΟΙΣΚΑΙΕΓΓΟΝΟΣΜΕΤΑΤΩΝ
4	ΙΑΛΛΩΝΠΡΟΞΕΝΩΝ]ΩΙΚΑΙΥΠΑΡΧΕΝΑΥΤΟΙΣ
	ΚΑΙΕΓΓΟΝΟΙΣΕΣΠΛΟΝΚΑΙΕΚΠΛΟΝ]ΑΣΥΛΙΚΑΙΑΣΠΟΝΔΙΚΑΙ
	ΙΕΜΠΟΛΕΜΩΙΚΑΙΕΝΙΡΗΝΑΙΚΑΙΛΙΠΤΙΝΟΣΚΑΑΛΛΟΥΠΙΟ]ΤΙΔΕΩ
	ΝΤΑΙΤΑΣΠΟΛΙΟΣΥΠΟΡΓΕΙΝΑΥΤΟΙΣΚΝΙΔΙΟΣΕΣΤΙΟΔΥΝΑΤΟ
8	ΙΝ]ΑΝΕΥΑΝΘΕΙΤΩΙΜΙΛΗΣΙΩ
	ΙΙ]ΙΤΑΙΕΓΚΤΗΣΙΓΓΑΣΚΑΙ
	ΙΟΙΚΙΑΣ]

	["Εδοξε Κνιδίους, γνώμα προστατᾶν· τὸς Ηροφιλβο παῖδας
	[?Ευάνθη καὶ Διονύσιον Μιλησίος πρ-
	{οξένος ἡμεν τὰς πόλιος καὶ αὐτοῖς καὶ ἐγγόνος μετὰ τῶν
4	[ἄλλων προξένων]ΩΙ· καὶ ὑπάρχεν αὐτοῖς
	[καὶ ἐγγόνους ἔσπλον καὶ ἔκπλον] ἄσυλὶ καὶ ἀσπονδὶ καὶ
	[ἐμ πολέμῳ καὶ ἐν ἱρήνῃ· καὶ αἵ] τινὸς κα ἄλλου π[ο]τιδέω-
	[νται τὰς πόλιος, ὑποργεῖν αὐτοῖς Κνιδίους ἐς τ[ὴ] δυνατό-
8	[ν]ΑΝ Εὐάνθει τῷ Μιλησίῳ-
	ΙΙ]ΙΤΑΙ ἔγκτησι γᾶς καὶ
	[οικίας] vacat

"Beschluß der Knidier, Antrag der Vorsteher: daß die Söhne des Herophilbos?...Euanthes und Dionysios, Milesier, sie und ihre Nachkommen Proxenoι der Stadt sein sollen mit den anderen Proxenoι...; daß sie und ihre Nachkommen das Recht auf freie Einfahrt und Ausfahrt haben sollen, unverletzlich und ohne besondere Vereinbarung; und daß, wenn sie darüber hinaus etwas brauchen von der Stadt, die Knidier ihnen helfen sollen, soweit sie dazu in der Lage sind;... dem Milesier Euanthes...das Recht, Land und Haus zu besitzen..."

Die Lesung der Inschrift ist, obwohl der Stein von tiefen Furchen durchzogen und die Unterscheidung von Buchstaben und natürlichen Vertiefungen nicht immer leicht ist, sicher; lediglich der Name in der ersten Zeile bereitet Schwierigkeiten. Ἡροφιλος ist bisher nicht belegt; es gibt Ἡρόφιλος und Στίλβος, aber das element -φιλος findet weder im Griechischen noch in den einheimischen Sprachen Kleinasiens Anschluß. Eine Lesung Tau an Stelle von Beta (Φιλτῆς) ist ausgeschlossen.

So weit zu den Inschriften von Knidos. Ein weiteres Ziel meines Surveys war wieder die sogenannte Loryma-Halbinsel, die sich im Süden an die knidische Halbinsel anschließt. In den antiken Ruinen bei Hisarburnu an der Ostküste der Halbinsel fand ich einen großen, rechteckigen Block aus hellgrauem Marmor, der auf einer der Schmalseiten eine Inschrift trägt. Es handelt sich um eine dreizeilige Grabschrift in einem archaischen Alphabet. Die Buchstaben sind äußerst schwierig zu erkennen; das mag der Grund dafür sein, daß die Inschrift der Aufmerksamkeit früherer Forscher entgangen ist, auch der G.E. Beans, der Mitte der fünfziger Jahre an diesem Ort zahlreiche Inschriften gefunden und dadurch die Identifizierung mit der aus anderen Quellen bekannten Stadt Amos gesichert hat. Soweit ich den Text entziffern konnte, lautet er wie folgt (*Die Inschriften der rhodischen Peraia* [in Vorb.] Nr. 351):

Ἰππομένεος τόδε σᾶμα ἀγαθὸ [κ]αλὸν ἐνγὸς ΟΛΟΙ Ν
πολλὰν ἦβαν? πεδάμοιρος ἔγεντο ΗΩΜΙΔΕΑΛΗΩΝΟΣ καὶ . . . α-
γορέας φίλος ἡνιός

Ἰππομένεος ist Genitiv Singular zu dem geläufigen Personennamen Ἰππομένης. Auffallend ist, daß der zur gleichen Zeit an anderen Orten bezeugte Hauchlaut am Anfang des Namens nicht bezeichnet ist, obwohl in dieser Inschrift Heta wie etwa in ἡνιός geschrieben wird. Das griechische Wort für, Pferd, ἵππος, wirft allerdings zwei Probleme auf, die bisher nicht befriedigend gelöst sind. Für die indogermanische Grundsprache wird auf Grund von ai. asva-, altiran. aspa-, lat. equo-, festlandkelt. epo (Kompositionsglied in zahlreichen Personen-, Orts-, und Götternamen) und Vertretungen in weiteren indogermanischen Sprachen sicher die Grundform *ekuo-rekonstruiert. Wenn sich diese Grundform im Griechischen fortgesetzt hat, hätte sie *ἔππος oder *ἔκκος ergeben müssen;

ἵππος ist also entweder nicht indogermanisches Erbwort (sondern Entlehnung aus einer anderen Sprache) oder unterlag im Griechischen Veränderungen, die ohne Parallele sind. Weder für den Hauchlaut am Wortanfang noch für den Vokal/i/ anstelle von/e/ in der ersten Silbe haben sich bisher einleuchtende Erklärungen finden lassen. Der i-Vokalismus ist bereits in den frühesten Belegen des Wortes, myk. iqo, erreicht und findet sich auch in der Dublette ἵκκος, die durch das Etymologicum Magnum für das Dorische bezeugt wird. Die Aspiration am Wortanfang muß sekundär sein, was bereits durch ἵκκος und das Kompositum Λεύκιππος indirekt erwiesen wurde und nun durch Ἱππομένης in der vorliegenden Inschrift meines Wissens erstmals direkt nachgewiesen wird. Der neue Beleg beantwortet nicht die Frage, wie die Aspiration in ἵππος entstanden ist, aber es ist bemerkenswert, daß die nicht-aspirierte Form sich bis in das 6. Jahrhundert v. Chr. am Rande des griechischen Sprachgebiets behauptet hat.

Die folgenden Wörter werfen keine Probleme auf. τόδε σᾶμα, dies (ist) das Grabmal, ἀγαθῷ, bezogen auf Ἱππομένεος, des tüchtigen Ippomenes, καλόν zu σᾶμα, also, das schöne Grabmal. Die gesperrte Stellung von Nomen und Attribut, Ἱππομένεος --- ἀγαθῷ ist auf archaischen Grabinschriften häufig nachweisbar und Merkmal einer besonders feierlich-würdevollen Diktion. Das letzte Wort in dieser Zeile, das ich entziffern konnte, ist ἐνγὺς, nahe, dann lese ich Omikron, Lambda oder Delta, dann wieder Omikron, vermutlich Iota, dann noch Spuren, die ich keinem Buchstaben sicher zuordnen kann, und am Ende der Zeile Ny. Aus dem, was ich über die Schreibung des Hauchlauts gesagt habe, ergibt sich natürlich, daß nicht gelesen werden kann ἐνγὺς ὁδοῶ oder ἐνγὺς ὁδοῖο, denn dann wäre zu erwarten, daß die Aspiration am Wortanfang durch den Buchstaben Heta bezeichnet wäre. (Die Straße, die heute tatsächlich nahe an dem Stein vorbeiführt, wurde erst in den letzten Jahren angelegt.)

In der zweiten Zeile lese ich πολλόν, dann ηβόν, geschrieben Heta, Beta, Alpha, Ny; beide Formen können Akkusativ Singular oder Genitiv Plural sein. Die Einfachschreibung oder Kurzschreibung in ηβόν, also die Schreibung des Buchstabens Heta für den Hauchlaut und das folgende Eta, ist im archaischen Griechischen nicht ungewöhnlich und auch für

dieses Wort noch einmal in einer Inschrift aus der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts aus Paros (CEG 150) nachweisbar. Dann ist klar erkennbar πεδάμοιρος und ἔγεντο, eine vor allem in der dorischen Poesie gebräuchliche Form in der gleichen Bedeutung wie ἐγένετο. πεδάμοιρος ist ein Wort, das im Griechischen bisher nicht belegt war, aber Komposita mit -μοιρος, auch solche mit Präpositionen, sind geläufig, z. B. ἐμμοιρος, ἐπίμοιρος beide in der Bedeutung, teilhaftig und mit dem Genitiv konstruiert, aber keine mit μετά, der ion. -att. Entsprechung von dor. πεδά. Man könnte erwägen, auch für πεδάμοιρος eine Bedeutung wie, teilhaftig zu postulieren; der zugehörige Genitiv wäre dann πολλῶν ἡβῶν. Eine andere Möglichkeit der Deutung könnte darin bestehen, in πεδάμοιρος eine Bildung wie πρόμοιρος, vorzeitig, vor seiner Zeit verstorben zu vermuten und eine Bedeutung wie, seinem Schicksal gemäß anzusetzen, aber dafür wird im Griechischen die Junktur κατὰ μοῖραν verwendet. Man erwartete dann auch als Prädikat ein Verbum wie ἔθανε, er starb und πολλὰν ἡβὰν bliebe syntaktisch ohne Bezug. Aber noch bleiben Schwierigkeiten bestehen. Wenn πεδάμοιρος ein Adjektiv ist, das den Genitiv regiert, kann πολλὰν ἡβὰν als Genitiv Plural aufgefaßt werden, aber zu ἥβη ist ein Plural schwerlich vorstellbar. Was sollte, vieler jugenden teilhaftig bedeuten? Ich habe für diese schwierige Stelle auch andere Deutungen erwogen, die ich hier nicht im einzelnen erörtere, weil sie zu keiner befriedigenden Lösung geführt haben.

In der Folge nach ἔγεντο kann ich einzelne Buchstaben erkennen, aber kein sinnvolles Wort abtrennen. Ich vermute lediglich, daß-ωνος Ausgang des Genitivs eines maskulinen Personennamens ist. Darauf folgt καί, wiederum 3 bis 4 Buchstaben nicht lesbar und am Ende der Zeile Alpha. In der dritten Zeile steht-γορέας, also Genitiv eines femininen Personennamens wie Κριταγόρεα, (1. Knidos 630.2), und schließlich φίλος ἡυῖος. Die u-stämmige Form des Wortes für, Sohn ist im Griechischen die ältere und besonders im dorischen Sprachgebiet gut bezeugt; die Bildung mit o-Stamm, υῖος, ist sekundär, wenn auch die Einzelheiten ihrer Entstehung nicht restlos geklärt sind. Damit ergibt sich in

Bruchstücken der Sinn dieser Grabschrift: "Dies ist das schöne Grabmal des tüchtigen Ippomenes nahe... Er wurde teilhaftig? vieler..., der liebe Sohn des -ōn und der -gorea."

Wie ich bereits eingangs erwähnte, wird in dieser Inschrift ein archaisches Alphabet verwendet. Vergleichsmöglichkeiten aus Amos oder überhaupt von der Loryma-Halbinsel fehlen, denn diese Inschrift ist die älteste, die bisher in dieser Region gefunden wurde, und einzige in einem archaischen Alphabet. Im großen und ganzen stimmen die Buchstabenformen überein mit denen, die in der dorischen Pentapolis (Lindos, Ialysos, Kameiros, Knidos und Kos) vertreten sind; leider fehlen charakteristische Buchstaben wie Psi, Chi oder Xi, die eine genauere Eingrenzung ermöglichen könnten. Eine Besonderheit allerdings fällt auf. In unserer Inschrift wird für kurzes /o/ ein halbmondförmiger Buchstabe und für langes /o:/ ein Buchstabe verwendet, der dem Omikron in anderen Alphabeten entspricht (in der obenstehenden Transkription werden die traditionellen Buchstaben Omikron resp. Omega verwendet). Diese Besonderheit ist aus Thera und Melos bekannt, aber besonders charakteristisch für das archaische Alphabet von Knidos. Daß wir ein herausragendes Merkmal des knidischen Alphabets auf der Loryma-Halbinsel antreffen, ist meines Erachtens ein Indiz dafür, daß diese Region zu dieser Zeit zu dem Einflußgebiet von Knidos oder gar zu dem Territorium von Knidos gehörte. Man hat schon lange vermutet, daß die, "Halbinsel", die in antiken literarischen Quellen in Zusammenhang mit Knidos genannt wird, die Loryma-Halbinsel gewesen ist, und J.M. Cook hat in einer 1961 erschienenen, ausführlichen Untersuchung (*Journ. Hell. Studies* 81, 58-72) auf der Grundlage von literarischen, archäologischen, numismatischen und epigraphischen Zeugnissen zu zeigen versucht, daß die Halbinsel in früher griechischer Zeit in knidischem Besitz war. Daraus wäre dann zu folgern, daß die Halbinsel nicht, wie es bei Livius (XXXII, 33, 6) heißt, "von alters her" unter der Oberherrschaft der Rhodier stand, sondern frühestens im 5. Jahrhundert v. Chr. unter rhodischen Einfluß geriet und seitdem das Festlandsgebiet der Rhodier, die rhodische Peraia, bildete.

PİSİKÖY

Ender VARİNLİOĞLU*

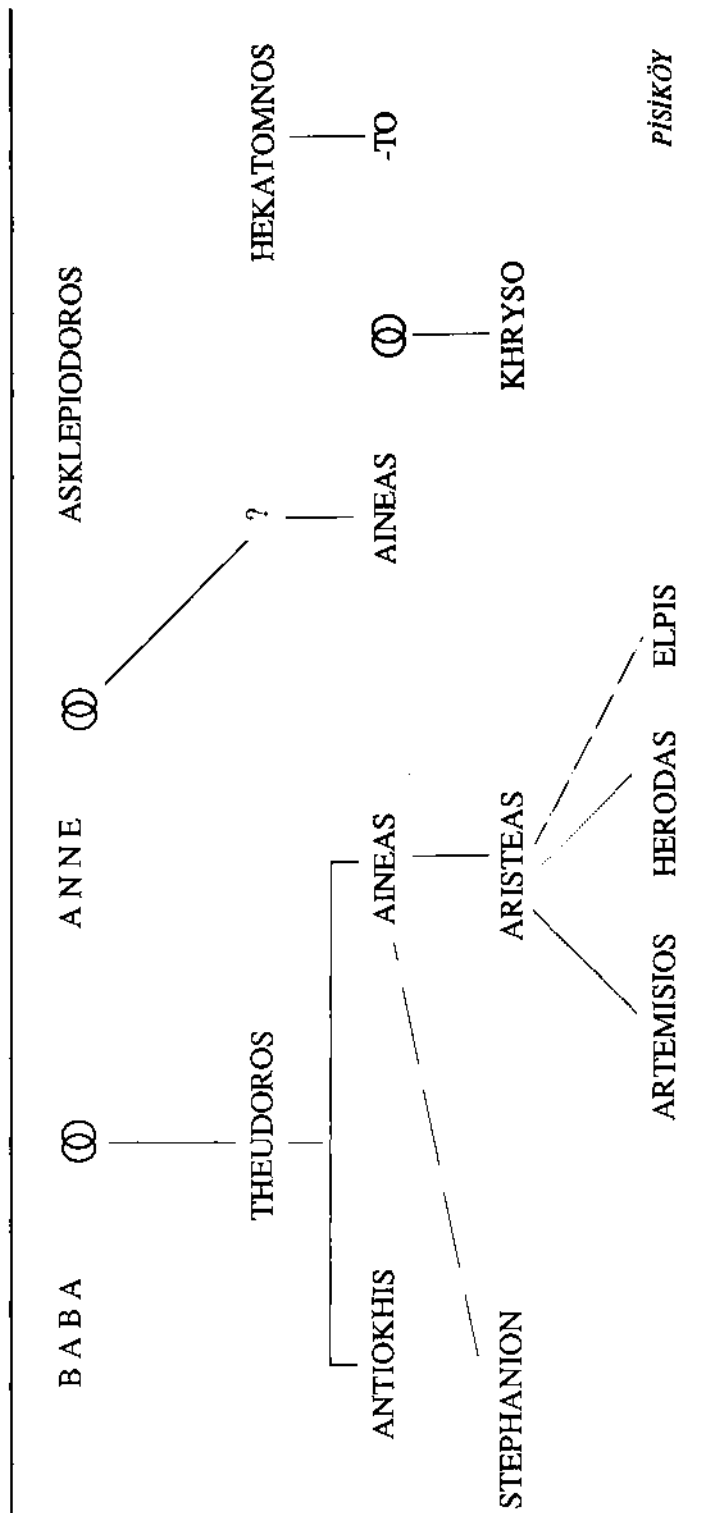
Pisiköy, Muğla'nın 20 km güneybatısında, yüksek tepelerin çevrelediği verimli bir ovanın güneydoğu ucundadır. Muğla'dan sonra, Eskihi-sar-Yatağan yönünde Pisi'ninki kadar büyük toprağı (ovası) olan başka antik yerleşme yoktur.

Pisiköy, özgün adını yakın zamanlara değin koruyabilmiş çok eski yerleşmedir. Sonradan Yeşilyurt olarak değiştirilen bu yerleşmenin adı eski Yunan kaynaklarında bir kez *Pitye* olarak geçmişse de, yaygın biçimiyle *Pisye*'dir: sondaki Yunanca -e takısı atılınca, geride *Pisy-* kalır ki, önceleri "ü" sesi veren "y"nın sonradan "i" okunduğu göz önünde tutulursa, "Pisi" adı özgün biçimini hemen hemen korumuş olmaktadır.

Bu yerleşmeden söz eden ilk yazılı belge İ.Ö. 196 yılındandır. Belgede, Rodos'lu general Nikagoras'ın *Idyma* ve *Kyllandos*'un topraklarıyla birlikte *Pisye*'ninkileri de -olasılıkla Makedonya Kralı V. Filip'in elinden -geri aldığı yazılıdır. Demek, Pisi ve yöresi daha önce Rodos'un Karşıyaka'daki (Pera, güneybatı Anadolu) topraklarının parçasıymış.

Yörede ele geçen kimi belgeler *Pisye*'nin *Pladasa* adlı önemli bir yerleşmeyle *koinon* (birlik) oluşturduğunu ve birliğin merkezi olduğunu göstermektedir. *Pladasa*'nın adı İ.Ö. 5. yüzyılda Atina Vergi Listelerinde geçmektedir. *Pisye*'nin adı listelerde yoktur. Ancak, yukarıda sözünü ettiğimiz *Idyma* ile *Kyllandos*'un adı listelerde geçmektedir. Belki, *Idyma* gibi *Kyllandos* da o zamanlar deniz kıyısında idi, Atina'nın kurmuş olduğu deniz birliğine katılmıştı; *Pisye* deniz kıyısında değildi, bu yüzden birliğe katılmamıştı. Ancak, *Pisye*'nin bu tarihlerde önemli bir yerleşme olduğu Pisiköy'ün 1 km kadar kuzeyindeki Asar'dan anlaşılmaktadır. *Pisye*'nin ilk yerleşme alanı burası olmalıdır. Burada, Karya'daki araştırma gezilerimizde karşılaştığımız büyük çokgen taşlardan oluşan surlara benzeyen kalıntıların tarihi eskiye işaret etmektedir. *Pisye*'liler sonradan Asar'ı terkedip Hellenistik dönemde ovaya yerleşmiştir. Ovanın kuzeybatı

* Doç. Dr. Ender VARİNLİOĞLU, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Klâsik Arkeoloji Anabilim Dalı Öğretim Üyesi-ANKARA.

PROSPECTION ARCHEOLOGIQUE ET EPIGRAPHIQUE EN CARIE DU SUD¹

*Prof. Pierre DEBORD**

La région que nous étudions depuis 1989 se situe entre Ören (Kéramos) et Muğla (Mobolla). Nous sommes donc en Carie du Sud, au nord du Golfe Céramique. Dans l'Antiquité, c'est ce dernier qui unifiait l'ensemble et permettait les contacts avec le monde extérieur - aussi bien que les invasions. Il est bien connu que les premiers savants modernes qui ont voyagé dans le secteur se déplaçaient par la voie maritime et, jusqu'à une époque proche de nous, ils ont jugé que l'accès vers l'intérieur à partir de la côte, était très difficile et que, par, conséquent, la présence humaine ancienne devait être médiocre. En effet, cette région est constituée essentiellement par un plateau calcaire dont le rebord méridional, qui dépasse par endroits 1000 m d'altitude, paraît tomber de façon abrupte dans la mer. Cette impression de "barrière" est cependant assez trompeuse. Notre prospection montre que des accès étaient possibles vers l'intérieur à partir de sites côtiers (le meilleur exemple étant Akbük). Dès le bord de la mer, il apparaît que le pays était assez largement peuplé dans l'Antiquité. Le plateau est surplombé de systèmes montagneux assez importants (Marşal Dağ) mais aussi parsemé de poljes de tailles diverses qui déterminent autant de terroirs propices à l'occupation humaine; c'est au total une centaine de sites dont nous avons pu repérer les vestiges et qu'il convient ensuite de tenter de hiérarchiser.

La première chose qui frappe est l'abondance des systèmes de défense. On comprend immédiatement pourquoi, en fonction du relief et des fortifications, Alexandre a choisi de contourner la région par le nord (Arrien, *Anabase* II, 5, 5) après le siège d'Halicarnasse. Les murailles importantes (e.g. Sarnıç) ou les très nombreux forts et fortins que nous avons pu repérer couvrent une très large fourchette chronologique. Cependant il est clair que la majeure partie date de l'époque de la domination achéménide (en d'autres termes hékatomnide) puis de la première période hellénistique. Une étude d'ensemble des systèmes de fortification en Carie (que nous souhaitons menier avec les chercheurs concernés) permettra sans doute d'affiner les chronologies absolues.

* Prof. Dr. Pierre DEBORD, Université de Bordeaux III.

¹ La mission 1989 était composée de E. Varinlioğlu professeur à l'Université d'Ankara, de A. Bresson, P. Brun, P. Debord, R. Descat, membres du Centre G. Radet de l'Université de Bordeaux III, de V. Phalenfe, architecte D.P.L.G. Nous étions accompagnés par Ö. Özden, commissaire. La mission 1990 accueillait en outre P. Briant, professeur à l'Université de Toulouse et D. Daunan, étudiant. Le commissaire était Y. Gemalmaz.

Les tombes, rupestres ou construites, représentent évidemment un autre élément fort de notre prospection. Bon nombre d'entre elles étaient connues. Les plus anciennes présentent d'évidents traits de parenté avec celles de Caunos publiées par P. Roos et mériteront une étude similaire. La facture de celles de Karadiken permet d'affirmer que les modèles -directs ou indirects- reproduits par les façades étaient en bois. Des tombes complexes (en particulier à Doğanköy) invitent à penser que nous sommes là en présence de sépultures de familles élargies, voire gentilices.

Aujourd'hui la région est très boisée et les résineux y dominent; dans les endroits les plus reculés, la présence humaine est surtout liée à l'apiculture. Cependant les plaines les plus vastes et les mieux irriguées sont encore exploitées pour l'agriculture (tabac, légumes, céréales, etc...). Dans l'Antiquité le paysage était probablement un peu différent dans la mesure où la culture de la vigne et de l'olivier devaient concerner des zones plus étendues qu'aujourd'hui (abondance des témoins de l'extraction de l'huile et ateliers amphoriques jalonnant la côte du golfe Céramique).

Grâce à l'exploitation systématique des vestiges et du matériel nous espérons contribuer à la constitution de la carte archéologique de la région. Une telle entreprise est en effet particulièrement souhaitable dans les zones côtières qui sont actuellement concernées par le rapide développement du tourisme qui risque d'entraîner la disparition d'un certain nombre de vestiges ou même de sites.

Du point de vue historique, il est possible de livrer quelques observations générales. La région est densément peuplée aux hautes époques. Les témoignages de la présence hékatomnide sont très nets (inscriptions², constructions) de même que ceux de la période hellénistique: c'est alors la domination de Rhodes, que rendent évidente inscriptions et monnaies, après la période agitée des diadoques dont nous avons aussi la trace. A l'époque de la paix romaine, en revanche, la partie sud, dont la mise en valeur était plus difficile, paraît limiter son activité à l'exploitation des meilleurs terroirs agricoles et des ressources minières (cf. l'établissement de Çingan Mezarlığı), tandis que la zone septentrionale vit désormais au rythme de Stratonicee. L'occupation paraît redevenir plus dense à la fin de l'Empire et à l'époque byzantine; une certaine insécurité, qui se poursuit au delà, fait retrouver les anciens sites fortifiés désormais dotés

2 Une inédite à Sarnıç, les autres venant de Sekköy et publiées par W. Blümel, *EA*, 16, 1990, p. 29-44.

d'une citerne qui permet d'assurer l'autonomie de la garnison, alors que l'on était descendu, de l'époque hellénistique au début de l'époque byzantine, vers des secteurs plus aisément habitables. Certaines fortifications sont encore utilisées à l'époque ottomane.

La découverte d'une trentaine de nouvelles inscriptions³ et la relecture de quelques autres, permet d'insérer ces sites dans l'histoire régionale et parfois même dans la "grande histoire". L'ensemble de nos constatations et de nos conclusions trouvera sa place dans un volume collectif dont la rédaction est déjà largement avancée.

GÜNEY KARYA'DA ARKEOLOJİK VE EPİGRAFİK ARAŞTIRMA

(Fransızca Bildirinin Özeti)

1989 yılından bu yana Ören'le (Keramos) Muğla (Mobolla) arasında sürdürdüğümüz araştırmalar sonunda elde edilen zengin buluntular, daha önce bölgede çalışmış bilim adamlarının yöreyle ilgili tasarımlarını değiştirecek niteliktedir. Sanılıyordu ki, kıyıdan yalıyarlarla ayrılmış 1000 m yüksekliğindeki bu platonun dış dünya ile ilişkisi azdı ve nüfus da o ölçüde sık değildi. Oysa, şimdi olduğu gibi İlk Çağ'da da kıyıdan içerilere uzanan geçitler vardı ve araştırmalarımız sonunda, yüz kadar yerleşim yeri kalıntısı ile karşılaşılmıştır.

Bölgede ilk göze çarpan, savunma amacıyla yapılmış kalelerdir. Büyük İskender'in Halikarnassos'u aldıktan sonra bölgenin kuzeyinden doluşmayı neden yeğlediği şimdi anlaşılmaktadır. Bölgede Sarnıç'taki gibi, önemli kaleler ve çok sayıda savunma ve gözetleme kulesi ile karşılaşılmıştır. Bunların büyük çoğunluğu Akhaimenid'ler döneminde (Hekatomnid'ler döneminde), sonra da Hellenistik dönemin başında yapılmıştır.

Bölgede karşılaşılan yapıların içinde ikinci sırayı kaya mezarları almaktadır. Bulduklarımızın çoğu daha önce yayımlanmıştır. Bizim Karadiken'de bulduklarımız, bu mezarların doğrudan ya da dolaylı olarak ağaç façadlı yapılardan geldiğini göstermektedir.

Bugün bölge ormanlarla kaplıdır. Yörede en çok yetişen kültür bitkisi asmadır. Sulak topraklarda, geniş ovalarda tütün, sebze ve tahıl yetiştirilmektedir. İlk Çağ'da durum bundan az farklı idi; büyük ölçüde zeytin ve üzüm yetiştiriliyordu. Yağhane kalıntıları ve kıyı boyunca amfora atölyeleri bunun kanıtlarıdır.

3 Cf. l'inscription de Çandüşiren: décret de la cité de Pladasa en 319/8 pour un Platéen qui assure la localisation de cette cité autour de la petite anse qui jouxte Akbüük: REA 92, 1990, p. 59-78.

Kalıntıların sistemli araştırılması sonucunda, bölgenin arkeolojik haritasını çıkaracağımızı umuyoruz. Bölgenin turizme açılması, kalıntıların, giderek sitlerin hızla yok olmasına neden olmaktadır.

Tarih açısından bölgeyle ilgili gözlemlerimiz şöyledir: İlk Çağ başlarında nüfus yoğunluğu. Hekatomnid'ler döneminden belirgin kalıntılar vardır: yazıtlar, yapılar... Aynı şey Hellenistik dönem için de söylenebilir. Diadokh'larla başlayan çalkantılı dönemin arkasından gelen Rodos egemenliği kendini yazıtlarda, paralarda açık biçimde belli etmektedir. Roma döneminde etkinlik Karya'nın güneyinde daha çok tarım alanları ve maden ocaklarının işletilmesiyle sınırlanmıştır. Roma dönemi sonunda, Bizans döneminde nüfus yoğunluğu artmıştır. Öte yandan güvenlik için eski yerleşim alanları surlarla çevrilmiş, kendine yetecek suyu sarnıçlardan sağlar duruma getirilmiştir. Bu yerleşim birimlerinin kimileri Osmanlılar döneminde de kullanılmıştır.

Elimize otuz kadar yazıt geçmiştir. Bunlar kimi yerlerin bölgenin tarihine girmesini sağladığı gibi, genel tarihin içinde de anılmasını sağlayacaktır. Bölgenin toplu tarihi ile ilgili çalışmalarımız oldukça ileri aşamaya gelmiştir.

Fig. 1- La presqu'île d'Akbük et l'emplacement du port antique

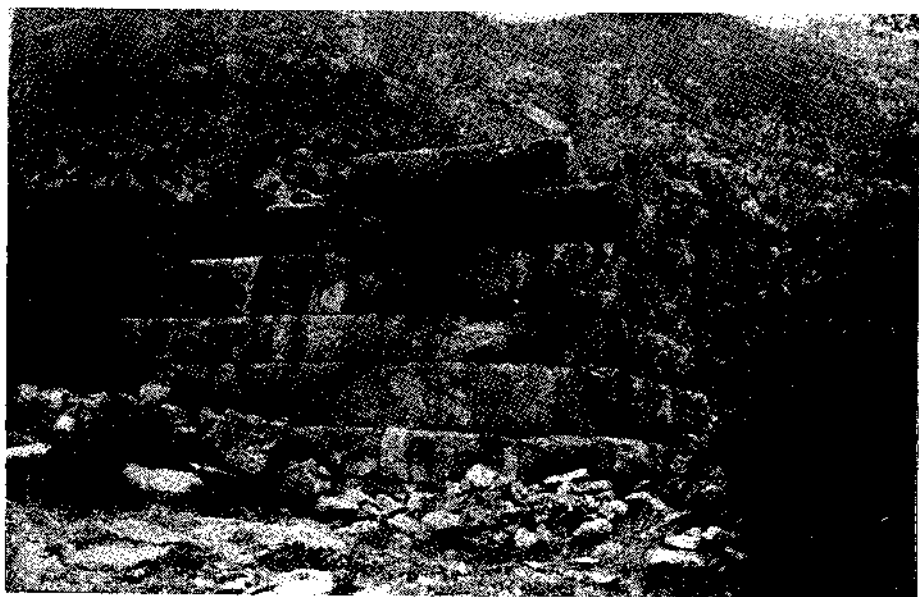

Fig. 2- Fortin côtier à l'est d'Akbük

Fig. 3- L'acropole de Samiç. Au fond, le Sivri Dag

Fig. 4- L'inscription de Çandüşüren-Pladasa

1990 YILI ROMA YOLLARI VE MİLTAŞLARI ÇALIŞMASI

*David H. FRENCH**

08 Haziran günü başlayan 1990 yılı Roma Yolları ve Miltaşları çalışması 23 Temmuz tarihinde sona ermiştir. Çalışmaya 03-08 Temmuz tarihleri arasında bayram nedeniyle ara verilmiştir.

Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi araştırmacılarından Bayan Sena Mutlu, araştırmada Bakanlık Temsilcisi olarak görev yaptı. Bu uzun çalışma sırasında yapmış olduğu işbirliği ve tüm yardımlar için kendisine en içten teşekkürlerimi sunarım.

Aynı zamanda bu çalışma sırasında, araştırmaya ilgi duymuş ve yardımlarını esirgememiş olan tüm ilgili Müze Müdürlerine ve personeline de burada teşekkürlerimi sunmak isterim.

Sinop

08 Haziran Cuma günü başladığımız çalışma 3 gün sürmüştür. Asıl amacımız Boyabat İtfaiye Müze Müdürü tarafından tespit edilmiş olan miltaşının kayıtlara geçirilmesiydi. Taş üzerindeki yazıt incelenmiş ve Probus'e (MS 276-282) ait bir metin olduğu doğrulanmıştır. Üzerinde herhangi bir mil işareti bulunmamaktadır. Bu taşın Pompeiopolis'den (Taşköprü'den) Neoclaudiopolis'e (Vezirköprü) uzanan yol üzerinde bulunan ve daha önce kayıtlara geçirilmiş (RRMAM 2. 915-917) bir grup taş serisine ait olduğunu düşünmekteyim (Resim: 1).

Sinop Müze Müdürü ile birlikte Kayaboğazı Kırcalı Mahallesi'nde bir mezartası tespit edilmiştir. Üzerinde bulunan Lâtince yazıtla büyük bir olasılıkla emekli bir asker anılmaktadır. Kastamonu Müzesi'nde bulunan benzerleri dolayısıyla iyi bilinen bu taş, mezar anıtlarına güzel bir örnek oluşturmaktadır. Bu tip taşların Sinop'tan ziyade Pompeiopolis ile

* Dr. David H. FRENCH, İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Müdürü, Tahran Caddesi No. 24 Kavaklıdere-ANKARA.

daha ilgili oldukları olasıdır. Belki de Kastamonu bölgesinde bu tip mezar taşlarını üreten bir atölye vardı (Resim: 2).

Yine Sinop Müzesi Müdürü ile Dodurga yakınlarında bulunan çok önemli bir kaya anıtını ziyaret ettik. Kayanın köyün batısındaki vadiye bakan yüzünde bir erkek yüzüne veya büstüne ait bir tasvir bulunmaktadır. Cepheden çalışılmış olan bu tasvir kazıma tekniği ile dış hatların belirtilmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir. Yapım tarihi kesin olarak belli olmamakla birlikte Hellenistik, olasılıkla Mithridates VI Eupator (d. MÖ 63) dönemine ait olduğunu tahmin etmekteyim. Üzerinde bir alınlığa ait olabilecek izler bulunması nedeniyle cenazeye ilgili bir anıt olması ve Amasya'da bulunan Pontus Kral Mezarları ve daha az bilinen Kırkdilim (III. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 143 ve 2, 3 no'lu figürler) anıtıyla ilişkisi olması olasıdır.

Aynı gün Çukurhan yakınlarındaki kaleyi de ziyaret ettik. Henüz yayınlanmamış olan bu kale, Boyabat'tan Sinop'a giden yolları kontrol eden çok önemli bir noktada yer almaktadır. Hiç şüphesiz Hellenistik dönemde yapılmış olan bu anıt, Pontus Krallığı'na ait ve oldukça stratejik bir noktada bulunan müstahkem bir yer olmalıdır.

Yukarıda bahsedilen yerlerin ziyaret edilmesi nedeniyle ortaya çıkmış olan imkânı değerlendirerek, Sinop içinde ve çevresinde bulunan yazıtların ve anıtların fotoğraflarını da çektim.

Amasya

11-13 Haziran tarihleri arasında ziyaret edilmiştir.

Müzede bulunan ve her ikisi de Uygur'dan gelmiş olan iki miltaşını kayıtlara geçirdim. Bunlardan bir tanesi Constantinus ve Licinius'un (MS 317-325) ortak krallık dönemine, ikincisi ise Maximinus (MS 235) ve Diocletianus ve üç meslektaşları (MS 293-305) dönemine tarihlenmektedir.

Çorum

14 Haziran'da ziyaret edilmiştir.

Amacımız Çitli'de bulunduğu rapor edilen miltaşının tekrar görülmesiydi. Müze Müdürü ile birlikte şu anda köy camiiinde bulunan bu taş incelenmiştir. Üzerinde: (1) Carus ve oğulları (MS 282-283), (2) Diocletianus ve üç meslektaşı (MS 293-305) ve (3) Constantinus ve oğulları ile ilgili en az üç metin ve 39 rakamını veren mil işareti vardır (Amasya'dan Ankara'ya doğru).

Kütahya

16-21 Haziran tarihleri arasında bu il sınırları içerisinde sürdürmüş olduğumuz çalışma 1990 yılı araştırmasının en başarılı kısmını oluşturmaktadır. Her ne kadar yalnızca bir miltaşı bulunmuşsa da (Aslantepe yakınlarındaki Pınarbaşı'nda) Roma yol sistemini daha belirgin hale getirmesi nedeniyle oldukça önem taşımaktadır. İleriki çalışmalar (1991 yılında gerçekleştirilecek olan), 1990 yılında elde edilmiş sonuçları tamamlayıcı nitelikte olacaktır.

Kütahya'nın kuzeyinde iki yol araştırılmıştır. (1) Dorylaeum - Cotia-eum yolu, (2) Nicaea-Cotiaeum yolu. Çok iyi korunmuş durumda olmalarına rağmen, her iki yolun da hatları bellidir ve her ikisi de özellikle Sabuncupınar bölgesinde Porsuk Çayı'ndan oldukça uzaklaşmaktadır.

Kütahya'nın güneybatısında ve güneyinde özellikle Pullar (Resim: 3), Dereköy (Resim: 4) ve Susuzkaya (Kütahya'nın güneyi) ve Göynükören'de (Aslanapa'nın batısı) (1) Cotiaeum-Aezani, (2) Aezani - Docimeum yollarının en belirgin izleri gözlenmiştir.

1991 yılı sonbaharında yapılması plânlanan çalışmanın yaz aylarında gerçekleştirilmiş olan bu çalışmadan daha verimli olabilmesini ümit etmekteyim. Çünkü haziran ayında yapılan bu çalışma sırasında ekinlerin henüz biçilmemiş olması yollara ait korunagelmüş izlerin bulunmasına engel teşkil etmektedir.

Görülen sayısız yazıt ve eser arasında (Resim: 5 ve 6) bir tanesi özellikle dikkat çekicidir. Dereköy'de görülmüş olan bu yazıtla ilgili bir çalışma Sayın Alp için yayınlanacak olan anı kitabında yer alacaktır.

Zobu, Gökağaç ve Hacımahmut'ta daha önceki araştırmacılar tarafından kayıtlara geçirilmiş olan miltaşları bulunamamıştır. Daha önce kayıtlara geçirilememiş bir başka miltaşı ise Pınarbaşı mezarlığı duvarı içerisinde tespit edilmiştir. Ümidimiz 1991 yılında, muhtarın bu taşı açığa çıkarabilmesinin mümkün olmasıdır.

Pınarbaşı'nda bulunan önemli bir sınır taşı (daha önce Drew Bear tarafından kayıtlara geçirilmiş ve 1983 yılında yayınlanmış olan) yeniden görülmüş ve Pınarbaşı Muhtarı taşın önemli olması nedeniyle korunması gerektiği konusunda ikna edilmeye çalışılmıştır.

Uşak

23-29 Haziran tarihleri arasında ziyaret edilmiştir.

İl sınırları içerisinde başlanan bu çalışma gelecek için oldukça ümit verici gözükmetedir. 1991 yılı sonbaharında ekinler biçildikten sonra üç bitişik ilde (Uşak, Afyon, Kütahya) sürdürülecek çalışma çok verimli olmaktadır.

Temenotherae'dan (Uşak'dan) güneye Sebaste'ye (Selcikler'e) uzanan yol her ne kadar korunagelmiş olan kalıntılar oldukça azsa da kayıtlara geçirilmiştir (Resim: 7). Azizler'de Banaz Çayı'nı aşan antik bir köprüye ait olabilecek herhangi bir ize rastlanılmadığı gibi, Karayakuplu yakınlarındaki köprü de Bizans dönemine aittir.

Sebaste'den kuzeye Acmonia'ya (Ahat'a) doğru uzanan Roma yolu detaylı olarak incelenmiştir. Korunagelmiş kalıntılar çok az olmasına rağmen, hat rahatlıkla takip edilebilmektedir. Eldeniz bölgesinde taş ocakları dahil olmak üzere birçok yerleşim kayıtlara geçirilmiştir.

Sebaste'nin güneyinde uzanan yol, Kütahya'nın güneyinde uzanan yolla kıyaslandığında, daha iyi korunmuş durumda olduğu ortaya çıkar. Fakat yolla ilişkili kalıntılar daha az sayıdadır. Bununla birlikte Ağaçbeyli (eski Kureyş) yakınlarında, köyün yaklaşık 3 km doğusunda geniş bir kaleye ait kalıntılar tespit edilmiştir. Yolum hemen yanında yer alan ve Anderson tarafından (bugün "Kale" olarak adlandırılan bu yapı, o zaman "Hendek" olarak adlandırılmaktaydı) 1897 yılında kayıtlara geçirilmiş olan bu yapı 130x150 metre boyutlarındadır.

Anderson bu kalıntıların antik Bria'ya ait olduğunu düşünmekteydi; bense bu kalıntıları bir Roma askeri birimine ait *castellum* veya *castra*, belki de *cohors* olarak yorumlamaktayım. Kalıntıların hemen hemen hepsi (sütunlar, pencere destekleri, çanak-çömlek, tuğla parçaları) Hellenistik dönemden daha sonraki dönemlere tarihlendirilmiştir.

Banaz'dan doğuya doğru uzanan Roma yoluna ait herhangi bir ize rastlanılmamıştır. 1881 ve 1883 yıllarında Ramsay tarafından Hamam Boğazi'nde görülen miltaşları da (RRMAM 2. 968) bulunamamıştır. 1991 yılında Afyon ve Kütahya il sınırları içerisinde sürdürülecek olan çalışmanın bir karara varmamızı sağlayacak sonuçlar vermesini ümit etmekteyim. Şu anda geçici olarak karar verilebilecek iki olası yol vardır: (1) Banaz-Altıntaş (Kütahya sınırları içerisinde), (2) Banaz-Sincanlı (Afyon sınırları içerisinde).

Karahallı yakınlarında kayıtlara geçirilmiş ve Roma yolu olduğu iddia edilen yolun ("Uluyol") ilk yaptığım araştırmalar sonrasında antik bir yol olmadığını söyleyebilirim. Karahallı ve Çivril (Denizli) arasında yürütülecek ileriki çalışmalar bu soruna daha yeterli bir cevap bulunmasını sağlayacaktır.

Epigrafik açıdan oldukça ilginç sonuçlar elde edilmiştir. Bunlardan en önemlisi Çorum'da bulunmuş olan bir yazıttır. Bu taş bir şehirden (hiç şüphesiz Alia) ve Clodius Celsinus isimli bir yöneticiden bahsetmektedir. Bu isimler daha önce Muğla yöresindeki miltaşlarından bildiğimiz isimlerdir.

Afyon

29 Haziran-02 Temmuz tarihleri arasında ve 10 Temmuz tarihinde ziyaret edilmiştir.

Roma yollarına ait olabilecek herhangi bir yeni ize rastlanılmamış olmasına rağmen Yıldırımkemalet de Diocletianus ve üç meslektaşı (MS 293-305) dönemine tarihlenen yeni bir miltaşı kayıtlara geçirilmiştir (Resim: 8).

Bu il sınırları içerisinde zamanımızın çoğunu Müze Müdürü ile birlikte Çölovası'nda bulunan Nemrut Ören gibi bilinen yerleşim ve mahallerin ziyaretine ayırdım. Nemrut Ören bir yerleşim değildir; ovanın ortasında doğal bir yükselti durumundadır. Tatarlı metropolisi için önerilen konumu, kasabanın yukarısında bulunan kaleye yaptığım ziyaret ile doğruladım. Aynı bölgede, özellikle İrbili Tekke ve Burçakçı mevkiinde diğer yerleşimler ve Cidyessus için önerilen Çayhisar yerleşimi de ziyaret edilmiştir. Antik bir yerleşim olmasına rağmen herhangi önemli bir buluntuya sahip değildir.

Bu bölgede de bazı yazıtlar tespit edilmiştir. Bunlar içerisinde en önemlisi Tatarlı'da bulunan ve İmparatorluğa ait olan bir mektuptur (1968 yılında Drew Bear tarafından görülmüş ve 1978 yılında yayınlanmıştı). Bu mektup detaylı olarak kayıtlara geçirilmiştir.

Denizli

11-16 Temmuz tarihleri arasında ziyaret edilmiş ve üç yol üzerinde çalışılmıştır.

Buldan bölgesinde 1897 yılında Anderson tarafından (RRMAM 2. 357) ve 1988 (?)'de Drew Bear tarafından görülmüş olan miltaşı çok kısa bir süre önce parçalara ayrılmıştır. Bu parçalar biraraya toplanarak, bir köy azası tarafından korunmaya alınmıştır. Ümidimiz bu taşın en kısa zamanda müzeye getirilebilmesidir. Köyün aşağısında bulunan vadide bir Roma yolu ve yol üzerinde bir tesis (yörede kilise olarak bilinmektedir) tespit edilmiştir. Bunlar Philadelphia'dan (Alaşehir'den) Tripolis'e (Yeni-ce'ye) uzanan yola aittirler.

Kadıköy Camii'nde çok iyi durumda bir yazıt tespit edilmiş; müze ve ilgili meslektaşlar konudan haberdar edilmişlerdir.

Sebaste'nin (Sivaslı, Uşak) güneyinden Peltae'ye (Çivril'e) uzanan Roma yolu, Bulgaz mevkiinde araştırılmıştır. Yola ait oldukça az sayıda iz bulunmasına rağmen, Cabar'da oldukça iyi durumda bir miltaşı bulunmuştur. Üzerinde bulunan yazıt geç döneme aitse de (4. ve 5. yüzyıllar) Eumenia'dan (Işıklı'dan) söz etmektedir. Köylülerden, köyün yaklaşık 1 km güneyinde bir yerleşim bulunduğunu ("Ören") ve taşın yaklaşık 5 yıl önce buradan getirilmiş olduğunu öğrenmiş bulunuyoruz.

Üçüncü olarak Hierapolis'in güneyinden Kibyra'ya (Göhlisar'a, Burdur) doğru uzanan Roma yolu Denizli Cankurtaran geçidi mevkiinde incelenmiştir. Yol oldukça iyi (veya çok yakın bir geçmişe kadar) korunmuş durumdadır. Bu yoldan bulunmuş olan bir miltaşı Serinhisar'a (eskiden Kızılhisar) getirilmiştir. Taşın üzerinde bulunan yazıtın okunması hemen hemen olanaksız durumdadır.

Yine bu yol üzerinde bulunmuş (Alaettin'de) bir başka taş ise şu anda Pamukkale Müzesi'nde bulunmaktadır (env. no. E 1739). Taş üzerindeki en erken yazıt Septimius Severus (MS 198?) dönemine; diğerleri ise daha geç döneme aittir (4. yüzyıl).

Pamukkale Müzesi'nde dört miltaşı daha görülmüştür. Bunlardan en erkeni Domitianus (MS 81-96) dönemine aittir. Diğer üç miltaşı daha önce kayıtlara geçirilmişti.

Karahöyük (Acıpayam) ve Emirhisar'da (Çivril) bir çok yazıt ve bir yol görülmüştür (Resim: 9).

Isparta

17-19 Temmuz tarihleri arasında ziyaret edilmiş ve çalışma yollarından ziyade miltaşları üzerinde yoğunlaştırılmıştır.

İğdecik yakınlarında bulunan mezarlıkta, 1948 yılında Robert tarafından görülmüş olan yazıt tarafımızdan yeniden bulunmuş ve kopyesi çıkarılmıştır. Üzerinde iki metin bulunmaktadır (1) Constantinus ve Licinius (MS 317-325), (2) Constantinus ve üç oğlu (MS 333-335). Bu yazıt Conana şehrinin adını vermektedir. Aynı mezarlıkta ikinci bir miltaşı (Diocletianus ve üç meslektaşından bahseden) daha tespit edilmiştir.

Senir'de Tepecik'ten (eskiden Hamidiye) getirilmiş oldukça iyi durumda bir miltaşı bulunmaktadır. Septimius Severus'un 7. yönetim yılına (MS 199) tarihlenen bu taş, Burdur Gölü'nün güneybatı köşesinden başla-

yıp, Barla'nın kuzeyine Eğridir Gölü'ne kadar uzanan tüm arazinin Likya-Pamfilya sınırları içerisinde olduğunu kesin olarak belirtmektedir. Bu ilin yöneticisi olarak da C. Sulpicius Iustus ismini vermektedir.

Bölgede birkaç yazıt görülmüş ve kayıtlara geçirilmiştir. Bunlar Gölbaşı'nda (mezartaşı), İğdecik'de (Conana şehrine şeref payesi veren bir resmi yazı) (1948 de Robert tarafından görüldüğü söylenmektedir) ve Kılıç'ta (Baris'e şeref payesi veren resmi bir yazı) (Bean tarafından *Anatolian Studies* 9 1959, 82 no. 26 da yayınlanmıştır) bulunmaktadır.

Antalya

21-23 Temmuz tarihleri arasında ziyaret edilmiştir.

1990 yılı çalışmasının bu son bölümünde elde edilen sonuçlar mükemmeldir.

Side yakınlarındaki Caesar Otel'de Pamfilya sınırları içerisindeki bir Roma yolunun varlığını ispatlayan mükemmel bir belge bulunmaktadır. Önceden akla gelmeyen bu taş Manius Aquillius'un prokonsüllük dönemine tarihlendirilmektedir (MÖ 129-126) ve daha erken, Attalus III (MÖ 134-133) Krallığı dönemindeki Roma faaliyetleri ile ilgili temel teşkil edecek bilgiler vermektedir. Üzerindeki mil işareti CCCXXXI, 331 mil sayısını vermektedir. Bu mesafe yalnızca Bergama'dan ölçülmüş olmalıdır.

St. Nicholas'da bulunan mil taşı görevli ekibin burada olmaması nedeniyle görülememiştir (itiraf etmem gerekir ki, bu ziyareti pazar günü yaptık!).

Döşeme Boğazı'nda yer alan anıtlar (Resim: 10) ve Roma yolu (Resim: 11, 12) Sabri Aydal'la birlikte detaylı bir topografik araştırmanın yürütülebilmesi için gerekli bilgilerin derlenebilmesi amacıyla incelenmiştir.

Aşağı Döşeme Boğazı'nda bulunan mil taşının Augustan dönemine ait olduğu anlaşılmıştır. Üzerinde CXXXX, 140 mil rakamı okunmaktadır. Bu Antiochia'dan (şimdiki Yalvaç) olan uzaklığı göstermektedir.

Not: Çalışma sırasında, müze personelini bu yıl veya geçen yıllarda ziyaret edilmiş bölgelere ve buluntulara ulaştırmak için elimden gelen tüm gayreti gösterdim. Bunun mümkün olmadığı durumlarda, ilgili makamlara gerekli olan bilgiyi bütün detaylarıyla sözlü olarak ilettim.

Resim: 1- Sinop, Boyabat: mil. 2

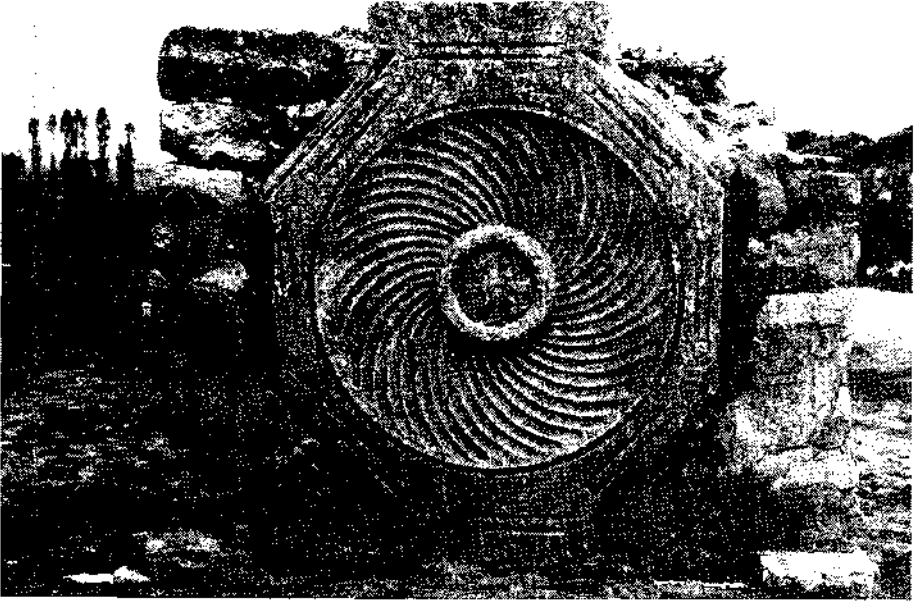
Resim: 2- Sinop, Kırcalı mahallesi: yazıt

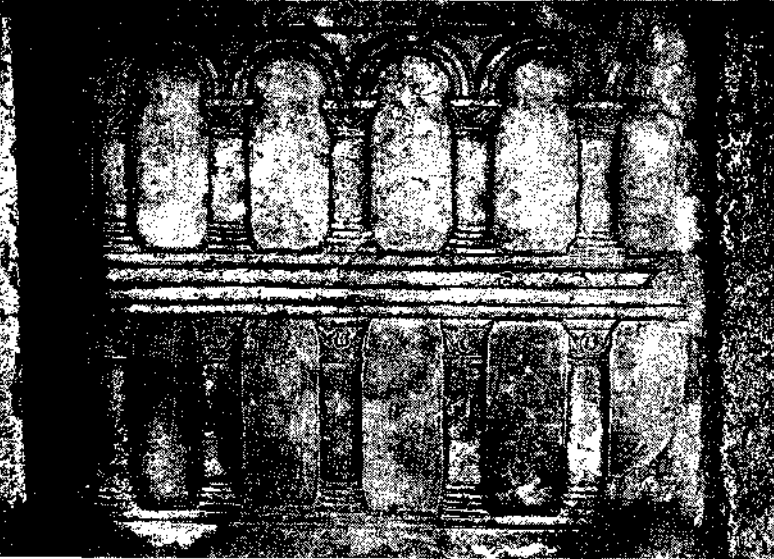
Resim: 3- Kütahya, Pullar: Roma yolu, güneye doğru

Resim: 4- Kütahya, Dereköy: Roma yolu, güneye doğru

Resim: 5- Kütahya, Hacımahmut: Bizans masası

Resim: 6- Kütahya, Gökağaç: Roma kabartması

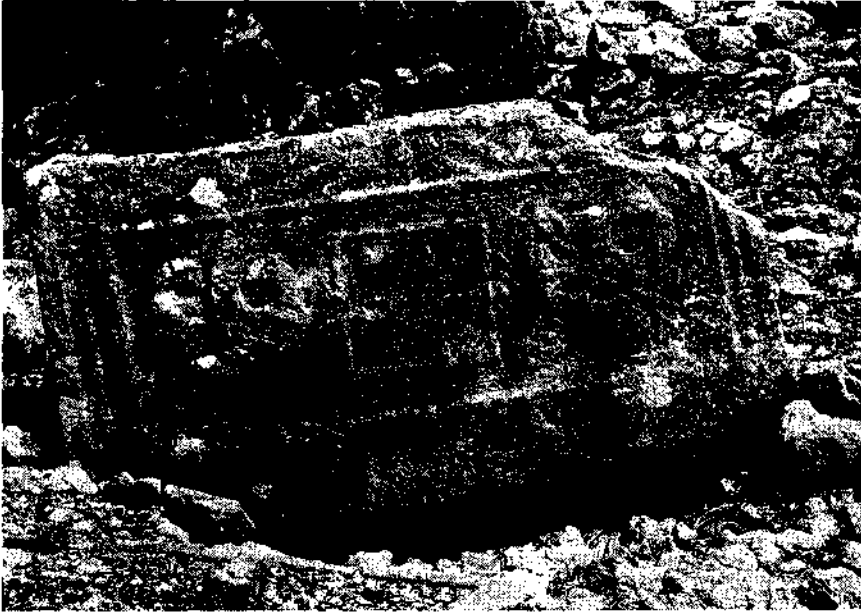
Resim: 7- Uşak, Yapağlar: taş döşeli geçit, güneye doğru

Resim: 8- Afyon, Yıldırımkehal: mil

Resim: 9- Denizli, Karahöyük: Roma yolu, güneye doğru

Resim: 10- Döşeme Boğazı: Lâhit

Resim: 11- Döşeme Boğazı: Roma yolu, güneye doğru

Resim: 12- Döşeme Boğazı: Roma yolu, kuzeye doğru

FRİGYA BÖLGESİNDE ÜÇ KÖY

Thomas DREW-BEAR*

Bu araştırma imkanını tanıyan Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün başta Sayın Genel Müdürü olmak üzere, tüm çalışanlarına sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İngiliz seyyahlardan W. J. Hamilton XIX. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da yaptığı seyahatlerde bir çok antik kent buldu. Bunlar arasında Pessinus ve Amorium'u sayabiliriz. Pessinus ile Amorium arasında seyahat ederken Emirdağ ilçesi sınırları içinde bugünkü adı Ortaköy olan Alikan Türkmen köyünde bir çok antik taşın bulunduğu İslami mezarlığı gördü. Mezarlıkta yaptığı incelemede üç yazıt buldu. İki yazıtta Orkistos kentinin adı geçiyordu. Orkistos kentini aradığında, Ortaköy'ün hemen yakınında ve günümüzde halen ayakta duran tekkenin civarında yeraldığını keşfetti. Taşlardan üçüncüsünde ise; Türkçe "Attios köyü sınırı" anlamında olan ОРОС АТТІОУКВМННС yazıtı yazılmıştır. Bu köyün ve daha sonraki yazıtlarda adı geçen iki köyün adlarının yazılmış olduğu sınır yazıtları M.S. II. ve III. yüzyıllarda yazılmıştır.

W.M. Calder 1913 yılında aynı yazıtı görerek yukarıdaki biçimde kopya etmiş, ancak fotoğraf vermemiş. Değişik yıllarda Ortaköy'ü ziyaretlerim sırasında ben taşı göremedim. Attios adlı köyün tam yerini bilemiyoruz. Çünkü taş hece taşı olarak kullanılmak üzere orijinal yerinden sökülerek buraya getirilmiştir. Yine de Attios köyünün Orkistos kenti yakınlarında olduğunu söyleyebiliriz.

Attios adının etimolojisi hakkında L. Zgusta, *Kleinasiatische Personennamen* ("Küçük Asya'nın Kişi Adları") adlı kitabında Attios adının Latince Attius adından olduğunu öne sürmüştür. Fakat Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen* ("Küçük Asya'nın Yer Adları") adlı ikinci kitabında Attiou Köme adına yer vererek bunun Anadolu'nun yerli adı olduğunu ifade etmiştir. İki kitabından birisinin doğru olacağına göre yukarıda verdiğimiz yazıtı dayanarak Attios adının Anadolu'nun yerli adı olduğunu söyleyebiliriz.

* Thomas DREW-BEAR, Université Lyon II, 1 Rue Raulin, 69007 Lyon-FRANSA.

Bu bölgede köy köy yaptığım sistematik araştırmalarım sırasında, eski adı Hırsız Ören - Şükraniye olan, bugün Bey Ören adıyla bilinen köyde, köye 4.5 km uzaklıkta, düz ova ortasında yükselen, kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanan ve Kaynak Başı Kayaları adıyla tanınan tepenin dibinde önemli bir su kaynağını gördüm. Bugün bu kaynağın suyu bir pompa ile Ortaköy'e pompalanmakta ve içme suyu olarak kullanılmaktadır. Bu kaynak Orkistos kentinin 10 km kadar batısındadır.

Bu kaynağın çevresinde her zaman küçük ve büyük baş hayvanların otlağı, yeşil bir kuşak bulunmaktadır. Kaynağın hemen yanında küçük bir antik köyün bulunduğunu, sürülmüş tarlalarda bol miktarda dağınık çanak-çömlektan anlamaktayız.

Sözünü edeceğimiz büyük taş blokları ise buranın hemen batı karşısında yer alan tepenin eteğindeki terk edilmiş mezarlığa bu örenyerinden taşınmıştır.

Üstü düz plato biçiminde olan Kaynak Başı kayalığının batısında kalan yarın dibinde, kaynağın yakınındaki yerli kayaya oyularak yazılmış ve Türkçesi "Köy Sınırı" anlamında olan OPOI KWMHC yazıtı bulunmaktadır (Resim: 1). Yazıtı baktığımızda ikinci satırın, birinci satırın alt ortasında başladığını görürüz. Dikkatlice incelediğimizde, yazıtın tam olmadığı ve zamanında köyler arasındaki çekişme nedeni ile birinci satırın sonunun, ikinci satırın başının kazınarak silindiğini görmekteyiz. Bu kazıma sonucunda geriye kalan harf izlerinden yazıtı tamamlamak mümkün olmaktadır.

Yazıt, Türkçe "Attios köyünün sınırı" anlamında olup OPOI ATTIOYKWMHC şeklinde tamamlanmaktadır. Birinci yazıtın yazılışından sonra, köyün adı olan ATTIOY sözcüğünün kazınarak genel anlamdaki "köy sınırı" ibaresinin bırakıldığı görülmektedir. Aynı kayanın üzerinde birinci yazıtın az aşağısında ikinci bir yazıtta Türkçe "Lagonia'nın Sınırı" anlamındaki OPOI ΛΑΓΟΝΙΑC yazısı vardır. Bu yazıt, birinci yazıtın kazınması sırasında yazılmış olmalıdır. Bu yazıtlardan Attiou köyü ile Lagonia köyü arasında bir çekişme olduğunu anlamaktayız.

Yukarıda verdiğimiz kazınmış yazıtın tamamlanmış biçimine belki itiraz edenler olabilir. Ancak biraz önce sözünü ettiğimiz terk edilmiş İslami mezarlıkta heçe taşı olarak kullanılmış başka bir sınır taşında, Türkçe "Attiou köyünün sınırları" anlamında olan OPOI ATTIOYKWMHC [...] yazısı bulunmaktadır (Resim: 2). Ne yazık ki yazıtın sonundaki sözcükleri tam okuyamadım ve inandırıcı bir yorum getiremedim. Fakat bu yazıtın baş tarafında geçen Attiou köy adı bir önceki tamamlama çalışmamızın doğruluğunu göstermektedir. Bu yazıt orijinal yerinden sökülerek

ikinci kez kullanıldığı buraya getirilmesi nedeniyle sınırı tam olarak tespit etmemiz mümkün değildir. Bir önceki yerli kayaya yazılmış sınır yazısı, sınırın yerini tartışmaya yer vermiyecek biçimde göstermektedir. Bugün içme suyunu bu kaynaktan getiren Ortaköy halkı, mezarlıklarında Hamilton tarafından görülen sınır taşını bu kaynağın civarından sökerek mezarlıklarına taşıyarak kullanmış olmalıdırlar. Attiou köyünün adının geçtiği sınır taşının Ortaköy mezarlığında bulunmasına rağmen Attiou köyünün sınırlarının Orkistos kentine kadar uzanmış olabileceğini söylemek pek mümkün değildir. Çünkü sınır taşı orijinal yerinde değildir.

Kaynağın yanında yeni yapılan çeşmenin 200 m kadar güneydoğusunda, Kaynak Başı Kayalığı'nın yamacındaki düz bir alanda, yerli kayaya oyularak yazılmış bir başka yazıt daha bulunmaktadır. Bu yazıtın sağ tarafı çeşmede kullanmak ve altında define olup-olmadığını kontrol etmek amacıyla kırılmıştır. Yazıt OP[OI] AA[FO]NIA[C] biçiminde olup Türkçe "Lagonia'nın sınırları" anlamındadır.

Lagonia köylüleri kendi sınırlarını belirterek güvence altına almak üzere, taşınabilir bir çok yazıtın yanı sıra, yerli kayaya bu sınır yazıtını yazmak ihtiyacını duymuş olmalıdırlar. Bugün Ortaköy ile Bey Ören köyleri arasındaki köy sınırı Kaynak Başı kayalarından geçmektedir. Bulduğumuz ve yerli kayaya yazılmış sınır yazıtları da Orkistos ile Lagonia arasındaki sınırın hemen hemen bugünkü sınırlardan geçmekte olduğunu göstermektedir.

Bey Ören halkı, Kaynak Başı Kayalığı'nın 2 km kadar güneyinde, Bey Ören'in 4 km kadar doğusunda terkedilmiş ve Kara Ahmetler Ağılı adıyla tanınan yıkılmış bir yapı kalıntısında bir başka yazıtın bulunduğunu bildirdi. Yerinde yaptığım incelemede kireç taşı bloğunun üzerinde "Laginion sınırı" anlamında OPOC AATNWN yazıldığını tespit ettik. Ağıl çok uzun zaman önce yapılmış, kullanılmış ve terk edilmiş olduğundan, taşın geliş yerini öğrenemedik. Bu nedenle de sınırın nereden geçtiğini bilemiyoruz. Ancak bulunan bu yazıtlar Roma Dönemi'nde ve önceki dönemlerde burada Laginoi adlı bir köyün varlığını göstermektedir. Her ne kadar bu yazıtlar M.S. II. veya III. yüzyılda yazılmışlarsa da, yer adları çok daha eskiye dayanmakta ve Anadolu kökenli olmaktadır.

Tarafımızdan bulunan Lagonia ve Laginoi adlı iki köy adına benzeyen Kütahya'da Lagaine, Akşehir'de Lageinoi, Pamukkale'de Lageina, Eskişehir'da ve Perge'de aynı sessiz harflerle yazılmış köy adlarının varlığını biliyoruz. Bunlar da yukarıda bulduğumuz köy adlarının Anadolu'nun yerli adları olduğuna kanıt olmaktadır.

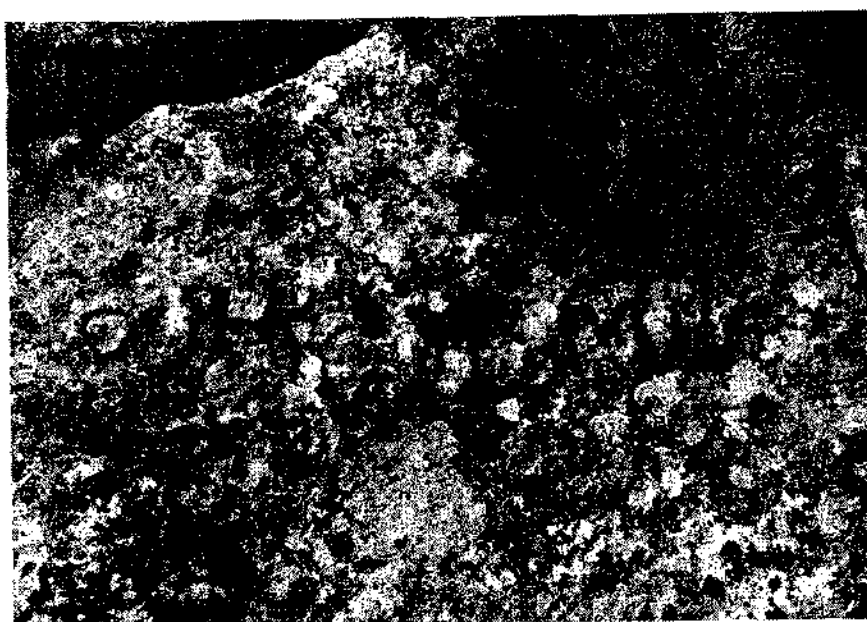
Kaynak Başı'nda bulduğumuz antik köyün 2 km kadar batısında yer alan Söğütlük mevkiinde bir başka antik köy yerleşimi daha bulunmaktadır. Bu yerleşim yeri, iki tarafı kayalık olan bir vadi içinde, merkeze yaklaştıkça geç dönem çanak-çömleğin yoğunlaştığı, höyük biçimindedir. Höyüğün batısında küçük bir akarsu, güneyinde ise bir su kuyusu bulunmaktadır. Büyük bir olasılıkla, yazıtlarımızda adı geçen üç köyden bir tanesi burası olmalıdır.

Bey Ören köyünün 2 km kadar batısında Emirdağ-Eskişehir karayolunun hemen yakınında üçüncü bir antik köy yerleşimi yer almıştır. Bu höyüğün güneydoğu tarafında sürülmüş bir tarlada Roma ve Bizans dönemine ait çanak-çömlek ve andezitten bir pres taşı tarafımızdan görüldü. Bey Ören köyünde bir evin bahçe duvarında sıva altında kalmış yazılı bir taşın olduğu köylülerce söylendi. Bu örenyerine günümüzde Ören üstü mevki denilmekte, bugünkü köy bu ören üzerine kurulmuş ve adını bu örenden almıştır. Bu ören yeri oldukça önemli bir yer olmalı ki bugünkü köye adını vermiştir. Yazıtlarımızda adı geçen köylerden bir tanesi de burası olmalıdır.

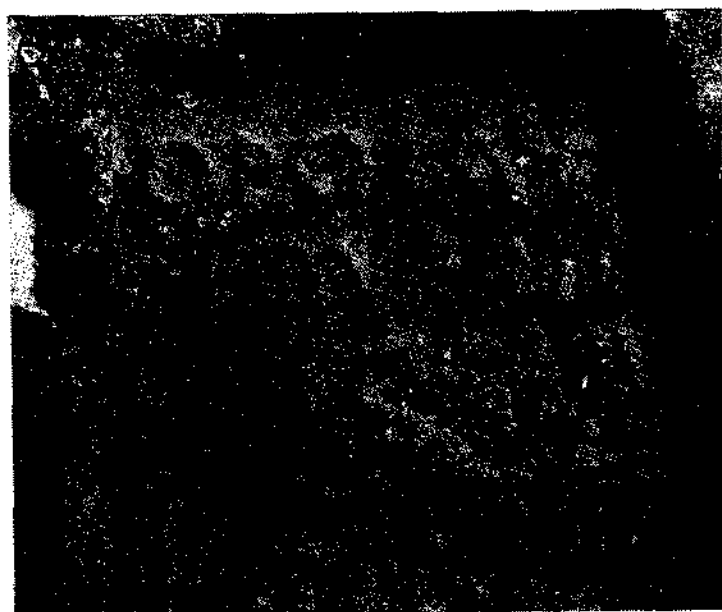
Bu bölgede yer alan antik köyler arasında su kaynağı nedeniyle şiddetli geçimsizliğin olduğunu, bu kadar çok sınır yazıtının olması ve yerli kayaya yazılmış sınır yazıtının tahrip edilerek altına bir başka köyün adının yazılmış olduğundan anlıyoruz. Düşüncemiz doğru ise, zamanında sınır yazıtının çok daha fazla olması gerekmektedir. Ancak günümüze bu kadar gelebilmiştir.

Günümüzdeki topoğrafya ile antik topoğrafya arasında farklılık olmaması lâzımdır. Yani, günümüzde Ortaköy'ün içme suyunu sağlayan ve hayati önemi olan bu kaynak, antik dönemde de bu adı geçen üç köy için önemli ve kıymetli idi. Bu nedenle suya sahip olmak için köylerin çekişme içinde olması ve mülkiyeti belirtmek için sınır taşlarının dikilmesi, son derecede normaldir.

Sonuç olarak Hamilton'dan bir anekdot ile bildirimi bitiriyorum. Hamilton Orkistos'dan Amorium'a giderken aharı antik bir lâhit olan ve suyu akmayan çeşmeden başka bir damla su görmediğini, bu nedenle Kaynak Başı su kaynağının stepte ne kadar önemli olduğunu ve bu kaynağa sahip olmak için büyük çatışmaların olabileceğini vurgulamıştır.

Resim: 1

Resim: 2

DOĞU TRAKYA'DA EPIĞRAFI VE TARİHİ - COĞRAFYA ARAŞTIRMALARI

Mustafa H. SAYAR*

Araştırmamızın bu yılki amaçlarından biri *Selymbria* antik kenti (=bugünkü Silivri) ve çevresinde epigrafik ve tarihi-coğrafik çalışmalar yapmaktı¹ (Resim: 1). Bu maksatla Silivri ilçe merkezinde bulunan ve bugün Akgün Silivrilili'nin varislerine ait olan evin bahçesinde bulunan eserler incelenmiştir (Resim: 2). Söz konusu eserler bu evde 1922 yılına kadar oturan Anastasios Stamulis isimli bir Rum tüccar tarafından Trakya'nın çeşitli yerlerinden toplanmışlardır. Stamulis'in koleksiyonunun çok zengin olduğu I. Dünya Savaşı öncesinde Silivri'ye gelip bu koleksiyon üzerinde çalışan bilim adamlarının yayınlarından anlaşılmaktadır². Taş eserlerin yanı sıra sikkeleri³ ve mühürleri de içeren koleksiyon-dan bugün sadece evin bahçesinde görülebilen *Perinthos*'tan (=bugünkü Marmara Ereğlisi) getirilmiş olan iki adet yazıtlı mezar sunağı⁴ ile yine buluntu yeri büyük bir olasılıkla *Perinthos* olan yazıtlı ve *Hermes Psychopompos* kabartmalı bir lâhit tekne parçasının⁵ yanı sıra nereden getirildiği kesin olarak bilinmeyen ve bahçe duvarlarından birine inşa edilmiş bir satır yazıtlı Arkaik bir mezar steli arta kalmıştır (Resim: 3)⁶. Bu yılki incelemelerimiz sırasında yine bahçe duvarına inşa edilmiş ve üzerinde sadece birkaç kabartma harf kalmış olan bir sur yazıtı parçası tespit ettik

* Dr. Mustafa H. SAYAR, Institut für alte Geschichte, Universität Wien, Dr. Karl Lueger Ring 1, 1010 Wien-AVUSTURYA.

1 Doğu Trakya çalışmalarına izin veren T.C. Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne ve Bakanlık temsilcisi Şengül Gündoğan'a değerli katkıları için teşekkür ederim.

2 Bu yayınların en kapsamlılarından biri Silivri'yi 1910 yılında ziyaret eden G. Seure tarafından yapılmıştır. Bu yayın için bkz. G. Seure, *Antiquités Thraces de la Propontide, Collection Stamolis*, BCH 36, 1912, sf. 534-641.

3 Stamulis'in topladığı sikkeleri beraberinde Atina'ya götürdüğü anlaşılmaktadır. Bu sikkeler 1934 yılında ölümünden sonra yayınlanmıştır. bkz. Αναστασιου Κ. Π. Σταμουλη, Νομισματική Συλλογή, Atina 1955.

4 Her iki mezar sunağı için bkz. Seure 1912 (=yuk. dipnot 2) sf. 613 no. 72, vesf. 614 No. 73.

5 Bu lâhit tekne parçası hakkında bkz. N. Asgari, *Die halbfabrikate kleinasiatischer Girlandensarkophage und ihre Herkunft*, AA 1977, 329-380, Res. 5.

6 Stamulis koleksiyonundan arta kalan buluntular hakkındaki haber için bkz. N. Asgari, *Perinthos (Marmara Ereğlisi) Çalışması, 1981*, IV. Kazı Sonuçları Toplantısı, sf. 340, Resim 8.

(Resim: 4). Koleksiyonun diğer taş eserlerinin bugün nerede oldukları bilinmemektedir⁷.

Çevrede yaptığımız araştırmalar sırasında da Silivri'nin 10 km kuzeyindeki Fener köyünün hemen kuzey çıkışındaki metruk Rum kilisesinin kuzey duvarına inşa edilmiş cenaze ziyafeti sahneli ve Gerekçe yazıtlı Geç Hellenistik bir mezar steli görülmüştür (Resim: 5).

Bu yıl yapılan Trakya araştırmalarının diğer bir amacı da Perinthos antik kenti arazisinin doğu yönündeki yayılma alanının sınırlarını tespit etmektir⁸. Bu amaçla Selymbria ve Perinthos kentleri arazileri arasında doğal bir sınır oluşturan Kınalıköprü⁹ ve çevresinde yaptığımız gözlemler sırasında, 1980 yılında aynı yere yaptığımız bir gezi esnasında deniz kıyısında görülen sur duvarlarından (Resim: 6-7) bugün geriye sadece sur duvarının yuvarlak kulelerinden birinin temelleri kalmış olduğunu saptadık (Resim: 8). Bu duvarların hemen gerisinde bulunan tatil sitesinin inşaatı sırasında da 1980 yılında bazı mimari parçalar ortaya çıkmıştı (Resim: 9-10). Bunlar büyük bir olasılıkla antik kaynaklarda *Perinthos* ile *Selymbria* arasında olduğu bildirilen *Daunioiechos*¹⁰ antik kentinin toprak üzerinde görülebilen izleridir.

Araştırmalarımızın daha sonraki bölümünü ise Tekirdağ Müzesi'ndeki epigrafik buluntular üzerinde yaptığımız çalışmalar oluşturmuştur¹¹. Müzedeki çok sayıda yazıtlı eserden burada sadece birkaçına kısaca değinmekle yetineceğim; bunlardan biri, müzenin çekirdeğini oluşturan Şakir Taner koleksiyonundan müzeye gelmiş olup buluntu yeri bilinmeyen alınlıklı mermer bir steldir. Yazı karakteri bakımından Erken Hellenistik devre tarihlenebilen ve bölgenin din tarihi yönünden önemli bir belgesi olan bu yazıtta büyük bir olasılıkla *Herakles* kültü ile ilgili

7 Stamulis koleksiyonu hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. L.D. Loukopoulou, *Contribution à l'histoire de la Thrace Propontique durant la période archaïque*, Athenes 1989, 29-36; Resim 1-5.

8 Bkz. M.H. Sayar, *Tarakya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları*, VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Antalya 1989, 214.

9 Buradaki antik köprü kalıntısı civarında İmparator Cladius'u ayakta gösteren mermer heykel bulunmuştur; bu eserin buluntu haberi hakkında bkz. N. Fıratlı, *Trakya'dan Bazı Yeni Buluntular*, VIII. Türk Tarihi Kongresi, 11-15 Ekim 1976, Kongreye sunulan Bildiriler, I. Cilt, Ankara 1979, 442; Kınalıköprü civarında prehistorik kültür izlerine de rastlanmıştır. Bu konuda bkz. Ş.A. Kansu, *Kınalıköprü Kalkolitikine ait Yeni Keramik Belgeler*, Belleten 27, 1963, 289-291.

10 Daunioiechos antik kenti hakkında bkz. B.D. Meritt- H. T. Wade-Gery- M.F. McGregor, *Athenian Tribute Lists*, Volume I Cambridge-Massachusetts 1939, 525; Ps Skylax 67; Stephanos Byz. s.v. Daunioiechos; Bizans devri kaynaklarında adı geçen Daonion yerleşmesi Daunioiechos ile özdeş olmalıdır; bkz. Theophyl. Simoccat. VI, I, 13.

11 Tekirdağ Müzesi Müdürü M. Akif Işın ve çalışma arkadaşlarına değerli yardımlarından ötürü teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

olan bir tapınağın rahibeliğini satın alacak kişilerin yapması gerekenler sayılmaktadır; bunlar arasında tapınağın bakımının nasıl yapılacağı, hangi aylarda hangi dini bayramlarda ne tür tapınım seremonileri yapılacağı ve rahibenin kent halkından sunduğu kurbanlar için ne kadar para alacağı belirtilmektedir. Stelin buluntu yeri bilinmediğinden maalesef burada hangi kentin söz konusu olduğunu da tespit etmek mümkün olmamaktadır. Yalnızca yazıtta geçen ay adları *Byzantion* da kullanılan ay adları¹² olduğundan stelin *Byzantion* ya da onun gibi bir *Megara* kolonisi olduğundan aynı takvimi kullanan *Selymbria* civarında bulunmuş olduğu düşünülebilir. Civardaki *Perinthos* ve *Bisanthe* gibi diğer kantler *Samos* kolonisi olduklarından başka bir takvim kullanmaktaydılar.

Hellenistik Devir'den bir başka eser de üzerinde çeşitli büyüklüklerde hazneleri olan ve hacim büyüklükleri sayılarla belirtilen bir sıvı ölçme kabıdır. Tekirdağ yakınlarında deniz kıyısında bulunmuş yazıtlı bir lâhit parçasının ise Erdek ya da Marmara Adası'ndan buraya gemi safrası olarak buluntu yeri civarına getirilip bırakıldığı yazıtın başlangıcında geçen ve *Kyzikos* ile *Prokonessos*'ta Roma İmparatorluk devrinde lâhitler için kullanılan „Υπόμνημα” kelimesinden anlaşılmaktadır.

Trakya'da Roma devrinde askeri birlik olarak lejyonlar değil, sadece yardımcı suvari birlikleri vardı. Bu birliklerden birinin varlığını belgeleyen önemli bir eser de Barbaros'ta bulunmuş olan Lâtince yazıtlı ve zıvanalı bir mezar stelidir. Yazıtından anlaşıldığına göre mezar steli roma devrinde *Moesia inferior* eyaleti içerisinde ve Tuna nehri boyunda üslenmiş olan *cohors Mattiacorum* isimli atlı yardımcı birliğin mensuplarından bir asker için dikilmiştir. Bu birliğin mensuplarından birinin mezar stelinin Marmara denizi kıyısında bulunması ya bu birliği *Moesia inferior* eyaleti yanısıra Trakya'da da gerektiğinde kullanıldığını ya da Tuna boyundaki bu birliğin askerlerinden bazılarının bir doğu seferine giderken veya dönerken İmparatorluk ordusu ile birlikte Trakya'dan geçtiklerini göstermektedir. Yazıtına göre bu eser M.S. 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlenebilir. Stelin üst yarısındaki süvari kabartması henüz tamamlanmadan bırakılmıştır.

Diğer bir ilginç epigrafik buluntu da, imparator *Claudius* tarafından emekli askerleri yerleştirmek amacıyla kurulmuş olan bir Roma kolonisi olan *Apri*'de¹³ (=bugün Malkara ilçesi'nin Kermeyan köyü) bulunmuş olan bir gladyatörün mezar stelidir.

12 Byzantin takvimindeki ay adları için bkz. A.E. Samuel, *Grek and Roman Chronology, Calendars and Years in Classical Antiquity*, München 1972, 87.

13 Apri hakkında bkz. Z. Taşlıkioğlu, *Trakya'da Epigrafya Araştırmaları I/ İstanbul 1971, 70-87.*

Yine *Apri'*de bulunmuş olan bir mil taşı, bu antik kentten geçtiği seyahatnamelerde belirtilen *Via Egnatia* adıyla bilinen antik yolu belgelemektedir. Bu mil taşının üzerinde ki farklı devirde yazılmış olan iki Lâ-tince metin bulunmaktadır. Metinlerden biri Büyük *Constantin* ve -harf kalıntılarından okunabildiği kadarıyla- kendisi ile birlikte İmparatorluğun doğu kısmında hüküm sürmüş olan oğullarından *Constantius* ile birlikte İmparatorluk yaptıkları M.S. 330-337 yılları arasındaki dönemde yazılmış olmalıdır. Ancak yazıtın son üç satırı daha sonra kazınmış ve buraya -harf kalıntılarından okunabildiği kadarıyla- imparator *Iulianus*'un (361-364) adı yazılmıştır. Mil taşının üzerindeki diğer yazıt imparatorlar *Gratian* (M.S. 367-383), *II. Valentinianus* (M.S. 375-392) ve *I. Theodosius*'un (M.S. 379-395) ortaklaşa hüküm sürdükleri 19 Ocak 379- 25 Ağustos 383 arasına tarihlenmektedir.

Araştırmalarımıza Roma devrinde *Ordu Yolu* olarak bilinen antik yolun güzergâhının araştırılması çalışmalarıyla devam ettik. E-5 karayolunun Çorlu, Büyük Karıştıran, Lüleburgaz ve Babaeski civarında yapılan incelemelerde antik yola ilişkin herhangi bir ize rastlayamadık. Bu güzergâh üzerinde bugün de halen kullanılan Osmanlı köprüleri üzerinden geçen yol büyük bir olasılıkla Roma devrinde de bu güzergâhı izliyordu¹⁴. Çorlu'nun yaklaşık 8 km kuzeybatısındaki Kırkgöz köyünde görülen köprü kalıntısı dışında antik yoldan görünürde günümüze başka bir iz kalmamıştır¹⁵. Çorlu ilçe merkezinde, Çorlu kalesinin yakınında bir kahvehane-nin önünde Çorlu çevresindeki köylerin birinden getirilmiş mermer bir *Herme* heykeli görülmüştür (Resim: 11-12).

Bu yılki araştırmaların diğer bir bölümünü de Edirne Müzesi'nde bulunan epigrafik buluntular üzerindeki çalışmalar oluşturmıştır. Müzede-ki yazıtlı eserler arasında Büyük Karıştıran'dan getirilmiş olan *Hermes* kabartmalı ve iki satır Gerekçe yazıtlı bir sunak (Resim: 13), Demirci-köy'den getirilmiş üçgen alınlıklı bir mezar steli (Resim: 14) ile Edirne içinde bulunmuş olan yazıtlı bir Roma devri lâhti dikkati çekmektedir¹⁶.

1990 çalışmalarının son aşamasına *Thineas* antik kentiyle özdeş ol-duğu tahmin edilen İğneada'da yaptığımız gözlemler oluşturdu. İlk göz-lemelere göre burada herhangi bir antik yerleşme kalıntısı saptanamamış-tır.

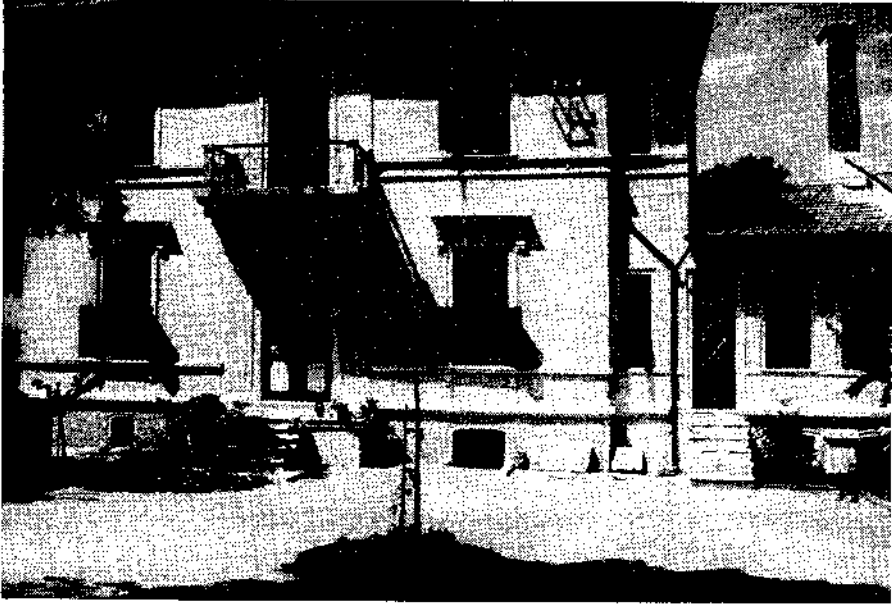
14 Bu konu hakkında bkz. O. Zirojevic, *Zur historischen Topographie der Heerstraße nach Konstantinopel zur Zeit der Osmanischen Herrschaft. Das Interesse an der Heerstraße nach Konstantinopel vom 15. Jahrhundert bis heute*, Études balkaniques 23, 1987, sf. 81-106; ay-rica bkz. G. Küçükaya, *Mimar Sinan Dönemi İstanbul-Belgrad Arası Menzil Yapıları Hak-kında Bir Deneme*, Vakıflar dergisi 21, 1990, 183-246.

15 Bu köprü hakkında bkz. M.H. Sayar Trakya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Antalya 18-23 Mayıs 1989, 213.

16 Bu lâhit hakkında bkz. Ü. Çakan, *Edirne Aile Lâhti*, Arkeoloji ve sanat Dergisi 40/41, 1988, sf. 18-21.

Resim: 1- Silivri genel görünümü (batıdan-doğuya)

Resim: 2- Akgün Silivrilî'nin evi ve önünde Stamoulis koleksiyonundan arta kalan eserler

Resim: 3- Bahçe duvarına inşa edilmiş durumdaki mezar steli

Resim: 4- Bahçe Duvarına inşa edilmiş durumdaki sur yazıtı parçası

Resim: 5- Fener Köyündeki metruk kilisenin kuzey duvarına inşa edilmiş durumdaki mezar steli

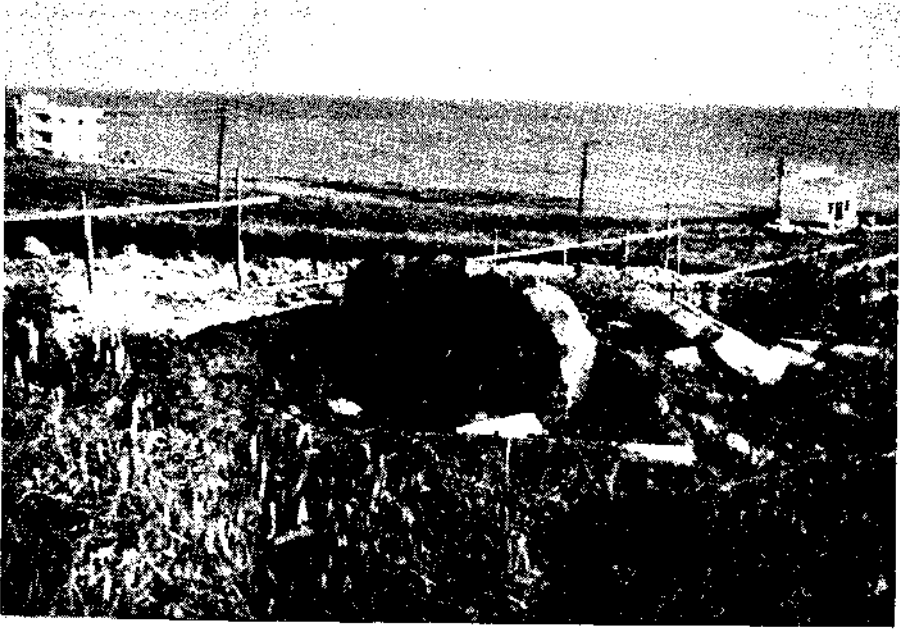
Resim: 6- Kınalıköprü sahilinde 1980 yılında görülen duvar kalıntıları

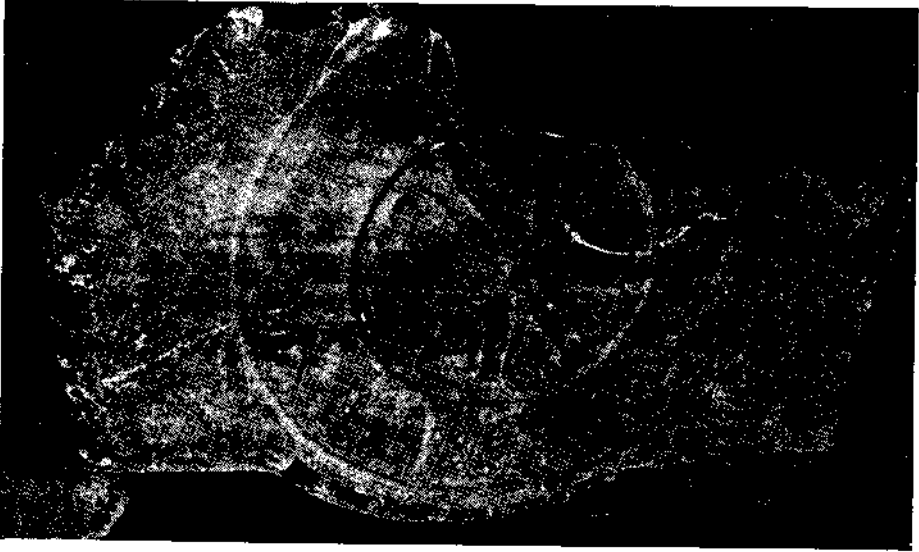
Resim: 7- Kınalıköprü sahilinde 1980 yılında görülen duvar kalıntıları

Resim: 8- Sur kulelerinden birinin kalıntıları

Resim: 9- 1980 yılında temel kazıları sırasında Kınalıköprü sahilinde ortaya çıkan mimari parçalar

Resim: 10- 1980 yılında Kınalıköprü sahilinde yapılan temel kazılarında ortaya çıkan mimari kalıntılardan biri

Resim: 11- Çorlu Kalesi kalıntıları

Resim: 12- Çorlu çevresindeki köylerden birinden
Çorlu'ya getirilmiş olan mermer Herme
heykeli

Resim: 13- Büyük Karıştıran'dan Edirne Müzesi'ne getirilmiş olan Hermes sunağı

Resim: 14- Demirciköy'den Edirne Müzesi'ne getirilmiş olan mezar steli

KUZEY LİKYA'DAN YENİ YAZITLAR

Bülent İPLİKÇİOĞLU*

A. Vedat ÇELGİN

Güler ÇELGİN

Batı ve Doğu Likya yazıtları Viyana'da yayımlanan *Tituli Asiae Minoris* serisinin ilk üç cildinde toplanmış olmakla birlikte, Orta ve Kuzey Likya için ya oldukça eskimiş ya da belirli alanlarla sınırlandırılmış yayınlar bulunmaktadır. Likya'nın bugün Elmalı ve Korkuteli ilçelerinin bulunduğu kuzey bölümünde şimdiye değin en önemli epigrafya tarihî coğrafya çalışmalarını gerçekleştiren bilim adamlarının başında Sparrt, Forbes, Petersen, Von Luschan, Heberdey, Kalinka, Bean ve Naour gelmektedir. Sözüünü ettiğimiz bölgede şimdiye değin geniş kapsamlı araştırmaların yapılmamış olması, iskân tarihi ile ilgili sorunların daha iyi yanıtlanabilmesi amacıyla bizi burada sistematik bir epigrafya-tarihî coğrafya projesi uygulanması gerektiği düşüncesine götürmüş ve hazırlanan proje Avusturya Bilimler Akademisi'nden sağlanan ödenekle Doç. Dr. Bülent İplikçioğlu tarafından, Yrd. Doç. Dr. Güler Çelgin ve Dr. A. Vedat Çelgin ile ortaklaşa, 1990 yılı yaz aylarında uygulamaya konulmuştur. T.C. Kültür Bakanlığı'nın Hatice Kalkan tarafından temsil edildiği çalışmalar, bu ilk sezonda Elmalı bölgesinde yoğunlaştırılmış olup, ayrıca Avusturya Bilimler akademisi Küçük Asya Komisyonu adına planladığımız ve esas itibariyle Kuzeydoğu Likya bölgesinin yazıtlarını kapsayacak olan, *Tituli Asiae Minoris*'in 2. cildinin 6. fasikülü için yeni epigrafik malzeme sağlama amacını da gütmektedir.

Elmalı'nın yaklaşık 40 km güneydoğusunda, Gömbe'ye 3,5 km uzaklıktaki Kapaklı köyü yakınındaki Çayboğazı mevkiinde bulduğumuz bir miltaş, olasılıkla ırmak yolunda sürüklenerek, yukarıdaki Antik Komba kentinden buraya gelmiştir:

* Doç. Dr. Bülent İPLİKÇİOĞLU, Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Başkanı, İSTANBUL.
Yrd. Doç. Dr. Güler ÇELGİN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İSTANBUL.
Dr. A. Vedat ÇELGİN, Mimar Sinan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Uzmanı, İSTANBUL.

- Ἀὐτοκράτορσιν
 2 [Κ]αίσαρσιν Πουβλίῳ
 Λικιννίῳ
 4 Οὐαλεριανῷ τὸ α'
 καὶ Πουβλίῳ Λικιννίῳ
 6 Γαλλιηνῷ τὸ α'
 εὐσεβέσιν εὐτυχέ-
 8 σιν Σεβαστοῖς.

"Imperator Caesar Publius Licinnius Valerianus Augustus'a ve Imperator Caesar Publius Licinnius Gallienus Augustus'a birinci (hükümdarlık) yıllarında..."

İ.S. 253 yılına tarihlenen yazıttaki uzaklık açıklaması, olasılıkla miltaşının kaidesi ile birlikte kaybolmuştur.

Elmalı'nın 41 km kadar doğu-kuzeydoğusundaki Ovacık köyünün batı-güneybatısına düşen Söbüova'da bir tarla içinde kaide taşı ya da podium bulduk. Önyüzün ortasındaki yuvarlak bir çıkıntının sağ ve solunda satırların altı çizilmiş iki ayrı yazıt bulunmaktadır. Sağdaki yazıt, *prae-fectus* Valerius Euethios'un Kiliortes adlı kişiye yazdığı mektuptur:

- Οὐαλ(έριος) Εὐήθιος ἑπαρχος Κιλιορτη
 2 προοίκῳ κώμης Α...εων χαίρειν·
 ἐπειδὴ πυνθάνομαι ἐκ τοῦ συστήματ[ος]
 4 τῶν ἐπιπολασάντων Τητερμησέων
 'Ραληστων ὑπολελῖφθαι [ca. 13]
 6 τὴν ἀποικίαν καὶ ΠΕΠ.[ca. 16]
 διὰ τοῦ συνλημφθῆ[ναι ca. 16]
 8 [...].[..].....[ca. 19]

"Praefectus Valerius Euethios, A...lıların köyünün prooikos'u Kiliortes'i selamlar; tetermes-Rhalest'-lilerden önde gelen kişilerin oluşturduğu heyetten öğrendiğime göre ...(yazıtın 5. satırından itibaren tercümesi, kötü korunma durumu nedeniyle tam olarak yapılamamaktadır)".

Mektubu kaleme alan ἑπαρχος= *praefectus (Orientis)* Valerius Euthios, İ.S. 302-304 yıllarında Mısır'da maliye işlerinde görevli bir memurlukta (*rationalis Aegypti*) bulunmasıyla tanınmaktadır. Eğer bu mektup, taşın önyüzünün ortasındaki yuvarlak çıkıntının solunda yer alan yazıt ile aynı zamanda yazılmış ise-yazı karakteri her iki yazıtın da aynı zamanda yazıldığını göstermektedir, İ.S. 324 ve 337 arasına tarihlenebilmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla, Valerius Euthios Tetermes-Rehalest'lilerden Kiliortes'in başında bulunduğu köyü ilgilendiren bir şey öğrenmiştir. Fakat bunun ne olduğu (sat. 5'ten itibaren) tam olarak anlaşılamamaktadır. Bu yazıttaki iki *ethnikon* vasıtasıyla şimdiye değin bilinmeyen iki yer ismi ile karşılaşmış bulunuyoruz: sat. 2'deki "A-'lilar" ve sat. 4 vd.ndaki "Tetermes-Rhalest-'liler". Bunlardan birincisi, yazıtı bulduğumuz ve açıkça antik yerleşim izleri taşıyan yere ait olmalıdır.

Taşın önyüzündeki yuvarlak çıkıntının solundaki yazıtta ise, yukarıda sözünü ettiğimiz mektubu alan Kiliortes, danışma ve Halk Meclislerinin kararı ile onurlandırılıyor:

- Βουλῆς δήμου δόγματι
 2 τὸν ἀξιολογώτατον καὶ ἐνδοξό-
 τατον καὶ εἰρήνης προστάτην, ἀρχι-
 4 ερέα γενόμενον τοῦ ἀνεικῆτου Σεβαστοῦ
 καὶ τῶν ἐπιφανεστάτων Καيسάρων καὶ πᾶσαν λει-
 6ουργεῖαν τελέσας(ντα) Μᾶρ(κον) Αὐρ(ήλιον) Κιλιορτην, υἱὸν τοῦ γε-
 νομένου Μάρ(κου) Αὐρ(ηλίου) Ἑρμαίου Ασκουρεῶ[ς ca. 3-4] ΣΤΑΤΟΥ
 8 [ca. 12]...Σ[.....]ΜΕΝΟ[- - -

"Çok itibarlı ve ünlü kişi, barışın koruyucusu, yenilmez Augustus ve pek seçkin Caesar'ların eski arkhieus'i, her türlü görevi (başarı ile) yerine getirmiş olan, Askoureus oğlu müteveffa M. Aurelius Hermaios'un oğlu M. Aurelius Kiliortes, Danışma ve Halk Meclislerinin kararıyla (onurlandırıldı)."

Sat. 4 vd.nda sözü edilen Augustus ve Caesar'lar, Büyük Constantinus ve oğulları (II. Constantinus, Crispus, II. Constantius ve I. Constans) olmalıdır; bu, detaylarıyla verilmeyen formül, Constantinus'un oğullarının değişik tarihlerde Caesar oldukları dikkate alınacak olursa, yazıtın tarihlenmesi bakımından birçok olasılık yaratmakla birlikte, esas itibarıyla İ.S. 324 ve 337 tarihleri arasına işaret etmektedir. Adı epikorik bir isim

olarak ilk kez karşımıza çıkan M. Aurelius Kiliortes'in, I. Constantinus zamanında *arkhiereus*, yani imparator kültünün başrahibi olarak onurlandırılmış olması dikkati çekmekle birlikte, bu durum, imparatorun henüz Hristiyanlaşmamış olan ve imparatorluk ahalisinin büyük bölümünü oluşturan halk kesimine karşı hoşgörüsü ile açıklanabilir. 7. satırda sözü edilen, Kiliortes'in babası, Askoureus oğlu M. Aurelius Hermaios, daha önce yine aynı yerde bulunan bir başka yazıtta, yaptığı yararlıklardan dolayı övülmektedir. Epikorik bir isim olan *Askoureus*, eğer bir yer adından türetildi ise, Kiliortes'in ailesi *prooikos*'un bulunduğu köye sonradan gelmiş olacaktır.

Elmalı'nın 18 km güneybatısındaki İslâmlar köyünün 1 km kuzeybatısında bulunan Aytas mevkiinde, kaya üzerinde tasvir edilmiş bir kalkanın altındaki yazıt, Artimas'ın öldükten sonra babası Hermaios tarafından onurlandırılmasıyla ilgilidir:

Ἑρμαῖος Ἀρτίμου Οσα-
 2 ῖμιος Ἀρτίμαν τὸν υἱὸν
 φιλοστοργίας ἔνεκεν.

"Osaimis oğlu Artimas'ın oğlu Hermaios, oğlu Artimas'ı sevgiyle (anar)."

Artimas ve Osaimis, epikorik isimlerdir.

Elmalı yakınındaki Bayındır köyünün 750 m kadar güney-güneybatısında bulunan Çağıltemeller mevkiindeki bir tarla içinde Antalya Müzesi tarafından kazılan bir şapelde devşirme taş olarak kullanılmış bir kaide üzerindeki yazıtta da, *dekáprotos* ve Zeus rahibi, Terponell-'li, Silloas oğlu Diogenes, öldükten sonra çocukları tarafından onurlandırılıyor:

Διογένην Σίλλου τοῦ	τῷ ἀγάλματι ὁλκῆς
2 Διογένους τοῦ Καπιλ-	10 χρυσῶν Ἰταλικῶν δε-
λου Τερπονελλέα δε-	κάπεντε, Σίλλοας καὶ
4 καπρωτεύσαντα καὶ	12 Ἀπολλώνιος καὶ Ἀρτε-
ἱερατεύσαντα τοῦ με-	μεις ἢ καὶ Αφφια, οἱ Διο-
6 γίστου θεοῦ [Διὸς] Ὀλυμ-	14 γένους Τερπονελλεῖς,
πίου, περιτεθεικότα δὲ	τὸν ἑαυτῶν πατέρα
8 καὶ στέφανον χρύσεων	

"Diogenes'in çocukları terponel-'li Silloas, Apollonios ve Artemeis, diğer adıyla Affia, babaları dekáprotos (yani 10 memurdan oluşan kent kurulunun üyesi), en büyük tanrı [Zeus] Olympios'un rahibi, 15 altın denar ağırlığında bir çelenkle (tanrının) heykelini süsleyen, Kapillos oğlu Diogenes oğlu Silloas'ın oğlu Terponell-'li Diogenes'i saygıyla anarlar."

Sat. 3 ve 14'de geçen Τερπονελλεύς *ethnikon*'unun neresi ile ilgili olduğu kesinlikle anlaşılmamakla birlikte, aynı yerde bulunan ve aynı *ethnikon*'un zikredildiği aşağıda ele alacağımız bir başka kaide taşı ile El-malı'nın 15 km kadar kuzeyindeki Yarangediği mevkiinde, aşağı yukarı 1200 m yükseklikte, bir kaya üzerindeki sınır yazıtı dikkate alınacak olursa, buluntu yerinin 1 ve 3,5 km kadar kuzeybatısında izlerini belirlediğimiz, belki bir bütün oluşturan antik yerleşim yerleri Terponell-adını taşımış olabilir. Aurelius adının görülmemesi nedeniyle bu yazıtı İ.Ö. 212 yılından önceye tarihlememiz mümkündür.

Aynı yerde yine devşirme taş olarak kullanılmış, sütun biçimli bir başka kaide üzerindeki yazıtta ise, terponell-'li emekli asker Iulius Aelius Hermaios, vasiyeti üzerine, ölümünden sonra karısı ve oğlu tarafından onurlandırılmaktadır:

- Ἰούλιον Αἴλιον Ἑρμαῖον
2 Τερπονελλέα, οὐετρα-
νὸν στρατευσάμε-
4 νον, ἀνέστησαν
Ἰουλία Ουαυα ἡ πρό-
6 τερον Ουαυα Τερμιλου
Τερπειτὶς καὶ Τερπονελ-
8 λῖς, γυνὴ αὐτοῦ, καὶ
Ἰούλιος Ἀντώνιος ὁ πρό-
10 τερον Μάνης Ἑρμαίου δῖς
Τερπονελλεύς, ὁ υἱὸς αὐ-
12 τοῦ, καθὼς διετάξατο.

"Savaşta bulunmuş emekli asker, Terponell-'li Iulius Aelius Hermaios'u (n heykelini), vasiyetnamesinde verdiği talimata uygun olarak, karısı Terpeit-'li ve Terponel-'li Iulia Ouaua, eski adıyla Termilas kızı Ouaua,

ve oğlu, Terponel-'li Iulius Antonius, eski adıyla Hermaios oğlu Hermaios'un oğlu Manes, (buraya) diktiler."

Ἰούλιος Αἰλίος Ἑρμαῖος'un askerlik görevini Roma ordusunun yardımcı birliklerinden birinde tamamladığı anlaşılmaktadır; bunun nedeni karısı ve oğlunun Roma vatandaşlık hakkını yeni kazanmış görünmeleridir. Bilindiği gibi, önceleri, yardımcı birliklerden emekli olan askerler Roma vatandaşlık hakkını aileleri ile birlikte kazanıyorlardı. Hermaios'un emekli olunca Aelius gens adını almış olmasından, onun Hadrianus ya da Antoninus Pius zamanında terhis edildiği sonucuna varabiliyor isek de, o zaman, karısı ve oğlunun da taşıdığı Iulius adının nereden geldiği sorusu ortaya çıkmaktadır. Antoninus Pius zamanında (İ.S 144) yapılan yeni bir düzenlemeye göre, yardımcı birliklerden emekli olan asker ailelerinin artık eskisi gibi doğrudan doğruya Roma vatandaşlık hakkı kazanmadıklarını görüyoruz. Bu durumda Hermaios, Iulius adını taşıyan bir Roma vatandaşı tarafından adopte edilmiş ve bu adopsiyona dayanarak Hermaios'un karısı ve oğlu da Roma vatandaşlığı hakkını kazanmış olmalıdır. Bu durumda Hermaios'un Antoninus Pius zamanında terhis edildiği de kesinlik kazanıyor. Yazıtın 7. satırında zikredilen ve Hermaios'un karısının muhtemelen doğum yerinin adından gelen Τερπειτίς *ethnikon*'unun nereye ait olduğu anlaşılammakla birlikte, bu yerin de buluntu yerinden fazla uzakta olmaması gerektiği kanısındayız.

Elmalı'nın 15 km kadar kuzeyindeki Yarangediği mevkiinde, aşağı yukarı 1200 m yükseklikte, bir kaya üzerinde yukarıda sözünü ettiğimiz Terponel (I)-'in sınır yazıtı ile de karşılaştık:

Ὅρος

2 Φιλίππεων [καὶ?]

Τερπονελέων.

"Philip (p)-'lilerin [ve ?] Terponel (I)-'lilerin (ortak) sınırı." ya da "Philip(p)-Terponel(I)-'lilerin sınırı."

Bu yazıtta ya, *territorium*'ların burada ortak sınır oluşturan iki yerin adı veya bunların *ethnikon*'ları söz konusudur, ya da Τερπονελ(λ)- aynı zamanda Φιλίπ(π)-lâkabını taşımaktadır (belki bir *plurale tantum*; o zaman, yukarıda tanıttığımız iki yazıttaki şahısların kendilerine neden yalnızca Τερπονελλεῖς dedikleri sorusu ortaya çıkmaktadır). Eğer iki ayrı yer söz konusu ise, o zaman Philip(p)-'lilerin iskânı, buluntu yerinin 2 km kadar kuzeyinde antik yerleşim izlerinin görüldüğü yerde olabilir. Terpo-

nel(1)-'in yeri için ise, buluntu yerinin 3 ve 5,5km kadar güneydoğusunda belirlediğimiz, belki bir bütün oluşturan antik yerleşim izlerini daha önce yukarıda teklif etmiştik.

Elmalı'nın 13 km güneydoğusundaki Küçük Söğle köyünde, imam evinin bahçe duvarına konulmuş bulunan ve köyün 500 m kadar kuzeybatısında bulunan höyükten getirilmiş olması muhtemel olan bir başka kaide taşı üzerindeki yazıt, Aurelius Trokondas'ın Zeus Olympios'a adanmıştır:

Ἀγαθῇ Τύχῃ

- 2 Αὐρ(ήλιος) Τροκονδᾶς δις
Ἑρμαγόρου, ἐπιμελητῆ-
4 ς πόρων τὸ β' · καὶ ἀμπελο-
φύλαξ ἱερατεύσας δὲ καὶ
6 Δι·ὶ · Ὀλυμπίῳ ἐπὶ τῇ γενο-
μένῃ αὐτοῦ εὐφορίᾳ Δι·ὶ · ἐπη-
8 κόῳ εὐχῆν.

"(Görevinde) ikinci yılını idrak eden gelir memuru ve Zeus Olympios'un rahipliğinde bulunmuş bağ bekçisi, Hermagoras oğlu Trokondas'ın oğlu Aurelius Trokondas, (rahiplik görevinde gösterdiği) beceri için İşi-ten" Zeus'a (bu) adağı (sundu)."

Sat. 3vd.ındaki ἐπιμελητῆς πόρων=gelir memuru ile neyin kastedildiği tam olarak anlaşılamamakla birlikte, bu, Roma vergi sistemi içinde lokal bir fonksiyon olabilir.

Elmalı'nın 18 km güneybatısındaki İslâmlar köyünün güneydoğu girişinde bulunan bir kireçtaşı bloğu üzerindeki Dioskur'lar ve Helena tasvirlerinin altındaki yazıt ise şöyledir:

Ἑρμαῖος Σελλεισβου

- 2 καὶ Γης, ἡ γυνὴ αὐτοῦ,
Διοσκόροις εὐχῆν.

"Sellieisbos oğlu Hermaios ve karısı Ges, Dioskur'lara (bu) adağı (sundular)."

1. satırda geçen epikorik Σελλεισβος adı, ilk kez karşımıza çıkıyor; bununla birlikte Σελλις şeklinde bir epikorik isim, yine-βος ile biten başka epikorik isimler vardır.

Küçük Söğle köyünün güneydoğusundaki Küçükburun Tepesi eteklerinde bulunan dört köşe bir taş ise, Stephanos oğlu Oromos'un Herakles'e adağıdır:

Ορομως
2 Στεφάνου
δὲς θεῶ Ἡρα-
4 κλει εὐχήν.

"Stephanos oğlu Stephanos'un oğlu Oromos, Tanrı Herakles'e (bu) adağı (sundu)."

Epikorik Ορομως adı, bu formda ilk kez karşımıza çıkıyor.

İslâmlar köyünün 1 km kuzeybatısındaki Aytaş mevkiinde, tapınak olarak tanımlanabilecek bir yapının 100 m kadar güneyinde, anakaya üzerinde iki cepheli olarak işlenmiş, üstü düzeltilmiş, yaklaşık prizma biçiminde bir kaide üzerinde Molesis'in "aynı tapınakta toplanan tanrılara" adak yazıtı bulunmaktadır:

Μολεις ...[
2 Εἰσιδιανοῦ Μολ(εσιος) θεοῖς
συννάοις καὶ συμβώμοις
4 κατευχήν.

"Molesis oğlu Eisdianos oğlu filancanın oğlu Molesis, aynı tapınak ve sunaklarda tebci edilen tanrılara (bu) adağı (sundu)."

Şimdiye kadar bilinmeyen Εἰσιδιανός adı, Εἶσις ya da Ἴσις tanrı adının Lâtince -ianus soneki ile bir kombinasyonu sonucu oluşmuş ol-

malıdır. "Aynı tapınak ve sunaklarda tebcil edilen tanrılara" adaklar konusunda özellikle Khios ve Delos'tan örnekler vardır.

Elmalı'nın kuş uçuşu 13km kadar kuzey-kuzeydoğusundaki Gümüşyaka köyünün 3 km güneyinde yer alan Asartepe'nin güney yamacında, yan yana yer alan yuvarlak mezar yapılarından birinin yazıtını ise, molozlar arasında, bir sütunun üst kısmına ilişkin parça üzerinde bulduk:

Λοῦκις Ἀντώνις
2 Ἀμαδιμο[τ]ος καὶ
Κοδλαπειμος
4 ΠΡΟ.[.].ΜΕΣΙΚΙΟΣ
.[.].ΤΗΣ.Ε.
6 [.].ΑΝΤ.

Sat. 1: Λοῦκις Ἀντώνις= Λούκιος Ἀντώνιος. Epikorik Ἀμαδιμο[τ]ος ve Κοδλαπειμος isimleri ilk kez karşımıza çıkmaktadır. Αμα şeklinde epikorik bir isim ve -διμος ya da -διωτος sonekini taşıyan başka epikorik isimler vardır. Amadimos ve Kodlapeimos'un mezarın asıl sahipleri mi olduğu yoksa mezarı başka kişiler için (de) mi yaptırdıkları, yazıtın 4. satırdan itibaren kötü korunmuş olması nedeniyle anlaşılamamaktadır.

Aynı yerde başka bir mezara ait taşın üzerindeki yazıt ise şöyledir:

Ἑρμαῖος Μολεσιου
2 Μολεσιν Ὀρέστου
τὸν ἑαυτοῦ τρέψαν-
4 [τ]α καὶ Ἀβαν τὴν ἑαυ-
[τ]οῦ τρέψασαν φι-
6 λ[ο]στοργείας καὶ
μνήμης ἔνεκεν.

"Molesios oğlu Hermaios, kendisini yetiştiren Orestes oğlu Molesios ve (onun karısı) Aba'yı (saygı ve) sevgiyle anar."

Sat. 3 vd., 5:3 f.: τρέψαν/[τ]α = θρέψαν/[τ]α; τρέψασαν = θρέψασαν (*dissimilatio*). Sat 1'deki epikorik Μολεσιος adı, 2. satırdaki Μολεσις adının ilk kez karşımıza çıkan bir variantıdır.

Küçük Söğle köyünde bir de mezar steli bulduk:

Μολης καὶ Δημητρία
2 καὶ Αρτεμιδεις καὶ Αρμαστα,
[οἱ] Μολεους, Μολην τὸν πατέρα
4 [φι]λοστοργίας ἔνεκεν.

"*Moles'in çocukları Moles, Demetria, Artemideis ve Armasta, babaları Moles'i sevgiyle (anarlar).*"

1. satırdaki epikorik Μολης adı (bkz. bir önceki yazıttaki Μολεσιος ve Μολεσις adları), Prof. Günter Neumann'dan edindiğimiz bilgiye göre eski bir sıfat olan *muwalla*'dan (= "yiğit, mert"); 2. satırdaki epikorik Αρτεμιδεις, *Artemis* tanrı adından; yine epikorik olan Αρμαστα ise, Luvice *Arma* tanrı adından gelmektedir. Yazı karakterine göre, yazıtı Geç Hellenistik Devre (İ.Ö. 1 yy.?) tarihlemek mümkün görünüyor.

İslâmlar köyünün 1km kadar kuzeybatısındaki Aytaş Tepesi'nde, cephesi köye doğru anakayaya kabartma tarzında işlenmiş bir stel üzerindeki mezar yazıtı, Oa adlı bir bayana aittir:

Τερ[β]ημις Τροκονδου Οαν
2 [?Κο]ττεους Ἑρμαίου
γυναῖ[κ]α. Θεᾶ.

"*Trokondas oğlu Terbemis, karısı, Hermaios oğlu [? Ko] ttes'in kızı Oa'ya (bu mezarı yaptırdı). Tanrıça'ya (emanet olsun!).*"

Τερβημις, Τροκονδας, Οα ve [?Κο]ττης gibi bilinen epikorik adların geçtiği yazıtın 3. satırında hangi tanrıçanın kastedildiği anlaşılamamaktadır; mezar, (açıkça belirtilmemesine rağmen) yörenin insanları tarafından tanınan bir tanrıçanın korumasına emanet edilmişti.

ANTİK TERMESSOS KENTİ VE ÇEVRESİNDE EPIGRAFYA ARAŞTIRMALARI

A. Vedat ÇELGİN*
Güler ÇELGİN
Bülent İPLİKÇİOĞLU

1989 yılında Prof. Dr. Halûk Abbasoğlu'nun başkanlığında sürdürülen Termessos yüzey araştırmaları çerçevesinde, Avusturya Bilimler Akademisi'nden sağlanan ödenekle Doç. Dr. Bülent İplikçioğlu'nun yönetiminde ilk kez uygulamaya konulan Epigrafiya Projesi'ne ilişkin çalışmalar, 1990 yılında Dr. A. Vedat Çelgi'nin araştırma başkanlığını üstlenmesi ve Yrd. Doç. Dr. Güler Çelgin'in katkısı ile devam etmiş ve T.C. Kültür Bakanlığının Nesrin Aylıkçı tarafından temsil edildiği bu çalışmalar, özellikle kent alanı içinde yoğunlaştırılmıştır.

Termessos'daki H. Gimnasyumu ana girişinin 5 m kadar doğusunda, C 1 Caddesi kenarında, olasılıkla *in situ* olarak bulunan, kireçtaştan bir kaide üzerindeki yazıt, Tiberius Claudius Varus ve Tiberius Claudius Asklepiodotos adlı iki kardeşin onuruna düzenlenen çocuklararası güreş karşılaşmalarının şampiyonu Ti. Claudius Zenodotianos Mollianos ile ilgilidir:

1. Κλ. Ζηνοδοτιανός	8 καὶ Ἀσκληπιοδότου ὑπὸ τῶν
2 Μολλιανός, υἱὸς · Τι(βερίου)	γονέων αὐτῶν · ἱερέως · Τι(βερίου)
Κλ(αυδίου) Φλώρου, νεική-	10 Κλ(αυδίου) Τειμοδόρου · καὶ Τιβε-
4 ρας παίδων πάλην	ρίας Κλαυδίας Περικλέ-
ἀγῶνα τὸν ἀχθέν-	12 ας τῆς γυναικός, τῶν
6 τα πρῶτον ἐπὶ μνήμῃ Τι-	γυμνασιάρχων, προ(βούλου)
βερίων Κλαυδίων Οὐάρου	

* Dr. A. Vedat ÇELGİN Mimar Sinan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Uzmanı.
Yrd. Doç. Dr. Güler ÇELGİN İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
Doç. Dr. Bülent İPLİKÇİOĞLU, Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Başkanı.

14 Κόνωνος Διοτεΐμου Κόνωνος.

"Konon oğlu Dioteimos'un oğlu Konon'un probul'lüğü zamanında, Tiberius Claudius Florus'un oğlu Tiberius Claudius Zenodotianos Mollianos, Tiberius Claudius Varus ve Tiberius Claudius Asklepiodotos'un anısına, ebeveynleri rahip, gimnasiarh Tiberius Claudius Teimodoros ve eşi gimnasirarh Tiberia Claudia Perikleia tarafından ilk kez düzenlenen çocuklararası güreş yarışmasını kazandı."

Onurlandırılan atlet Ti. Cl. Zenodotianos Mollianos, R. HEBERDEY tarafından daha önce saptanmış bulunan, Termessos'daki M ailesinin bir üyesidir. Yaşamının ortaları İ.S. 210 yıllarına rastlamaktadır. Babası Ti. Claudius Florus da birçok Termessos yazıtından tanınmaktadır. Termessos'un resmi *agon*'ları, iki yaş kategorisinde düzenlenmiştir: çocuklar ve yetişkinler. Zenodotianos, sözü edilen *agon* düzenlendiği sırada henüz yetişkinler kategorisinde yarışacak yaşa gelmemiştir. *Agon* 'u düzenleyen Ti. Claudius Teimodoros ve eşi Tiberia Claudia Perikleia da daha başka Termessos yazıtlarından tanınmakta olup, yaşamlarının ortaları İ.S. 180 yıllarına rastlamaktadır. Bu bakımdan, şampiyon Zenodotianos ile aşağı yukarı aynı yıllarda doğmuş olması gereken, onurlarına karşılaşma düzenledikleri çocukları Ti. Claudius Varus ve Ti. Claudius Asklepiodotos, erken yaşta ölmüş olmalıdırlar. Ayrıca, probul Konon'un iki ayrı yazıtta sözü edilen aynı adlı kişilerle, daha önce Heberdey tarafından kuşku ile karşılanan aynılığı, bu yazıt yoluyla kesinlik kazanmış bulunmaktadır. Burada detaylarına giremeyeceğimiz konu ile ilgili tüm zamansal kriterler bir araya getirilecek ve Termessos *agon*'larında çocuklar ve yetişkinler arasındaki yaş sınırının 20, çocuklararası güreş yarışmalarındaki asgari yaşın ise 16 olduğu göz önünde tutulacak olursa, yazıtımız İ.S. 200 yıllarına tarihlenebilmekte ve Termessos'da yeni bir *agon*'un saptanmasına olanak sağlamaktadır.

E 5 Nekropolü ve "Yukarı Tahkimat" arasında bulunan, kireçtaşından kalın bir plâka üzerindeki yazıtta Moles oğlu Trokondas, arkadaşları tarafından onurlandırılmaktadır:

Τροκον-
2 δαν Μο(λεους) γ' Ψαι-
γούριος οἱ
4 ἐταῖροι

"Arkadaşları, Saigouris oğlu Moles oğlu Moles oğlu Moles'in oğlu Trokondas'ı (onurlandırdılar)."

Aurelius adının görünmemesi nedeniyle İ.Ö. 212'den öncesine tarihlenilebileceğimiz yazıtta geçen epikorik isimlerden Ψαίγουρις, ilk kez karşımıza çıkmaktadır. Prof. Günter Neumann'dan edindiğimiz bilgiye göre, buradaki Ψ işareti eğer Pamphylia yazıtlarında sıkça görülen ve /ss/ ya da /s/ sesi veren Ϸ işareti ile aynı ise, bu ismi "Saigouris" biçiminde okumamız gerekecektir. Teofor bir isim olan Τροκονδας, değişik biçimlerle Anadolu'nun güneyinde oldukça yaygındır. Μολης ise, Luvice eski bir sıfat olan *muwalla*'dan (= "yiğit, mert") gelmektedir. Bir önceki yazıtta geçen Μολλιανός adı da, yine Μολης'in Latince *-ianus* soneki ile oluşturulmuş bir şekilden ibarettir.

Termessos egemenlik alanı içindeki Nebiler köyü yakınlarında bulunan kireçtaşından bir stel üzerindeki yazıt ise, Artemon oğlu Hermaios'un Kakasbos'a adağı ile ilgilidir:

- 1 [Ερ]μαῖος Ἀρτέμωνος δῖς
- 2 Κακασβω εὐχή[ν].

"Artemon oğlu Artemon'un oğlu Hermaios, Kakasbos'a (bu) adağı (sundu)."

Yazıtımız, Küçük Asya tanrısı Kakasbos'la ilgili ilk Termessos buluntusudur.

Termessos yakınlarındaki Yukarı Karaman Köyünde bulunan bir başka adak yazıtı da, olasılıkla yine Kakasbos'a aittir:

- 1 Τροκονδας Ἀσκλά-
- 2 πω νος εὐχήν.

"Asklaapon oğlu Trokondas (Kakasbos'a? bu) adağı (sundu)."

Bu onur ve adak yazıtlarına ilaveten, hepsi de kireçtaşından ve *in situ* olmak üzere lâhitler üzerinde toplam 11 adet mezar yazıtı bulunmuştur; bu mezarların yerleri ve sahipleri şöyledir:

E 1 Nekropolü'nün güney kısmında Gerontios kızı Aurelia ve eşi Aurelius Hermaios:

- 1 Αὐ(ρη)λία) Γερωντίου τὴν σωματοθή[κην] ἑαυτῇ καὶ τῷ γενομέν[ω]

αὐτῆς ἀνδρ[ι]

2 vacat Αὐρ. Ἑρμαίῳ ἀπελ[ευθέρῳ - - -

"Geerontios kızı Aurelia- - -, bu lâhdi kendisi ve müteveffa kocası azadlı Aurelius Hermaios için (yaptırdı)."

Aynı yerle Claudius Kendeas oğlu Konon'un kızı Aurelia Armasta:

Αὐρ. Αρμαστα, θυ(γάτηρ) Κόνωνος Κλαυ(δίου)

2 [Κ]ενδεου, χήρα, τὴν σωματοθήκην

κατέστησεν

4 ἐαυτῇ ζῶσα· ἄλ-

λφ οὐδενὶ δὲ ἐ-

6 ξέσται ἐπισ-

βαλεῖν ἔτε-

8 ρον πτώμα,

ὁ δὲ πειράσας ἐκτεῖσει Διὶ Σολυ-

10 μεῖ ·Χ· α.

"Claudius Kendeas oğlu Konon'un kızı, dul (kadın) Aurelia Armasta, bu lâhdi hayatta iken kendisi için yaptırdı; başka hiçbir kimse- nin (bu lâhde) başka bir ceset koymasına izin verilmeyecektir, (böyle bir şeye) girişen kişi Zeus Solymeus'e ceza olarak 1.000 denar ödeyecektir."

Epikorik bir isim olan Αρμαστα'nın baş kısmında kuşkusuz, Luvice ay tanrısının adı *Arma* bulunmaktadır; bunu izleyen -στα'nın bir son ek mi yoksa ikinci bir sözcük gövdesi mi olduğu şimdilik anlaşılamamaktadır; Κενδεας ise, herhalde, Hititçe-Luvice nominal bir gövde olan *ḫant* = "ön yüz, ön tarafta, cephede"den gelmektedir; Prof. Laroche, *Ḫantitaššu* şeklinde Hititçe bir isimden söz ediyor.

E1 Nekropoli'nün orta kısmında Aurelia Letoïs, eşi Aurelius Moschos ve oğulları Komazon:

Αὐρ. Λητωῖς τὴν σωματοθήκην ἑαυτῇ καὶ τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς Αὐρ.

2

Μόσχῳιτου καὶ τῷ

υἱῷ αὐτ[ῶν]

4

Κωμάζοντι·

ἄλλῳ δὲ οὐ-

6

δενὶ ἐξέσται

ἀνῶξαι

8

ἢ ἐπιθάψαι,

ἐπεὶ ἐκτεῖσει προστείμου Διὶ Σολυμεῖ ·Χ· α·.

"Aurelia Letoïs, bu lâhdi kendisi ve kocası filanca oğlu Aurelius Moskhos ve oğulları Komazon için (yaptırdı); başka hiçbir kimsenin (bu mezarı) açmasına ya da yeniden (birisini) gömmesine izin verilmeyecektir; (böyle bir şey) vaki olursa, (buna girişen kişi) ceza olarak Zeus Soly-meus'a 1.000 denar ödeyecektir."

E 1 Nekropolü'nün güneyinde Aurelius ya da Aurelia Koro- - -:

Αὐρ. Koro..... τὴν σωματοθήκην [- - -

2 καὶ [

ca. 18-20

] Αὐρ. Νο[- - -

[ca.10]

4 []

ἐπ[εὶ]

6 []

καὶ []

8 []

ματι [τυμβωρυ]-

10 [χίας]

Yazıtın elverişsiz muhafaza durumu, metni tümüyle tercüme etmemizi önlemektedir; tam olarak okunamayan Koro- - - adı, *femininum*

Κορόκη ismini anımsatmakla birlikte, okunamayan harflerin Κορόκη'dekilerden fazla oluşu bu olasılığı ortadan kaldırmaktadır.

Aynı yerde M. Aurelius Dioteimianos Artemon ve eşi Aurelia Kastoris:

- 1 Μ. Αὐρ. Διοτειμιανὸς] Ἀρτέμων ὁ καὶ Διότειμος καὶ κατὰ ἐντολὴν τοῦ
πατρὸς μου
 - 2 Διοτείμου δις Ἀπολλωνίου τήνδε τίθεμαι πρόρρησιν ἐπὶ τῷ μετὰ
 - 3 τὴν τελευτὴν ἐμοῦ τε καὶ τῆς γυναικὸς μου Αὐρ(ηλίας) Καστορίδος
 - 4 κατατεθῆναι ἡμᾶς ἐν τῇ σωματοθήκῃ ταύτῃ ὑπὸ τῶν
κληρονόμων· μετὰ δὲ τὴν
 - 6 ἀπόθεσιν ἡμῶν οὐδε-
νὶ ἐξέσται ἐπενθάψαι
 - 8 τινά, εἰ δὲ μὴ ὁ πειράσας
ἐκτείσει τῷ δήμῳ εἰς
 - 10 ἀσφάλιον τῶν τεύχων
- X ε.

"Ben M. Aurelius Dioteimianos Artemon, diğer adıyla Dioteimos, babam, Apollonios oğlu Dioteimos'un oğlu dioteimos'un talimatına uygun olarak, ben ve karım Aurelia Kastoris öldükten sonra mirasçılar tarafından bu lahde konulmamız için işbu ilânı yapıyorum; (lâhde) koyulmamızdan sonra hiçbir kimsenin yeniden (buraya) birisini gömmesine izin verilmeyecektir; aksi takdirde, (buna) girişen kişi, ceza olarak (kent) surlarının korunmasına (harcamak üzere) Halk Meclisine 5.000 denar ödeyecektir."

Sat. 9 vd.nda, mezarın izinsiz olarak kullanımı durumunda verilecek cezanın εἰς ἀσφάλιον τῶν τεύχων, yani "(kent) surlarının korunmasına (harcanmak üzere)" ödeneceği belirtilmiştir; bu durum, anlaşıldığı kadarıyla uzun süredir bakımı yapılmayan kent surlarının yeniden önem kazanmasına yol açan, kent çevresindeki güvensiz birtakım koşulların varlığına işaret etmektedir.

Bu lâhtin hemen yanında rahip M. Aurelius Dioteimos ve diğerleri:

1 Ἴ(ερεὺς) Μᾶρ(κος) Αὐρ(ήλιος) Διότειμος β' Ἀπολλωνίου τὴν σωματοθή-
κην αὐτῷ τε καὶ τοῖς προενοῦσιν

2 Ἀπολλωνίῳ τῷ ἀδελφῷ καὶ Ἀρτεμει Μορσιος τῇ γ(υναικί) καὶ Θεα-
γένει τῷ υἱῷ

μόνον· ἐτέρῳ δὲ

4 οὐδενὶ ἐξέστε με-

τὰ τὴν τελευτὴν μ-

6 ου ἐπιθάψε τινά,

ἐπεὶ ὁ πειράσας τι

8 τούτων ἐκτεῖσει

Διὶ Σολυμεῖ Χ α.

"Ben Apollonios oğlu Dioteimos'un oğlu rahip M. Aurelius Diotei-
mos, bu lahti yalnız kendim ve (şimdi lâhtin) içinde bulunan kardeşim
Apollonios ve karım Morsis kızı Artemeis ve oğlum Theagenes için (yap-
tırdım); ölümünden sonra başka hiçbir kimsenin yeniden (buraya) birisi-
ni gömesine izin verilmeyecektir; (böyle bir şey) vaki olursa, buna giri-
şen kişi Zeus Solymeus'a ceza olarak 1.000 denar ödeyecektir."

Dioteimos, bir önceki lahdin sahibi Dioteimianos'un babasıdır; lâhdi
paylaşan kişiler arasında Dioteimos'un eşi, Morsis kızı Artemeis de bu-
lunmaktadır; Ἀρτεμεις adı, Artemis'in epikorik bir formudur; daha önce
Τροκονδας adında da gördüğümüz gibi, insanların tanrı isimleri almaları
özellikle Anadolu'da az rastlanmayan bir durumdur; yine epikorik Μορ-
σις adının şimdilik herhangi bir sözcükle bağlantısı kurulamamakla bir-
likte, Hititçe kral adı *Muršiliš*'e benzeyişi dikkati çekmektedir.

Yine E1 Nekropolü'nün güney kısmında Hermaios oğlu azadlı Aure-
lius Syriarkhes ve diğerleri:

1 Αὐρ. Συριάρχης Ἐρ(μαίου), ἀπε(λεύθερος) τῆς γενομένης Αὐ(ρηλίας)
Λάλλης Ἐρ(μαίου), τὴν σωματοθήκην

2 τῇ προενοῦσῃ αὐτοῦ ἀδελφῇ Οἶα καὶ τῷ υἱῷ αὐτῆς Αὐρ(ηλίῳ) Ἀγοράστῳ

3 Ξυστικοῦ καὶ τῇ γυ(ναικί) αὐτοῦ Αὐ(ρηλία) Παρησίᾳ καὶ ὃ ἂν ἐτέρῳ
διατάξεται

4 ὁ Συριάρχης· ἄλλῳ δὲ οὐδενὶ ἐξέσται ἐπιθάψαι τινά, ἐπεὶ ὁ πει-

5 ράσας ἐνσχεθήσεται πράγματι τυμβωρυχίας.

"Hermaios kızı müteveffa Aurelia Lalle'nin azadlısı, Hermaios oğlu Aurelius Syriarkhes, bu lâhdi (şimdi lâhdin) içinde bulunan kızkardeşi Oa ve onun oğlu, Ksystikos oğlu Aurelius Agorastos ve onun karısı Aurelia Paresia ve Syriarkhes'in vasiyetnamesinde belirlediği diğer kişiler için (yaptırmıştır); başka hiçbir kimsenin (bu lâhde) yeniden birisini gömmesine izin verilmeyecektir; (böyle bir şey) vaki olursa, (buna) girişen kişi mezar hursuzluğuyla suçlanacaktır."

Lâhdi paylaştan kişiler arasında yazıtın ikinci satırında Syriarkhes'in kızkardeşi Oa'dan da söz ediliyor; epikorik bir isim olan Oa ya da Ουα'nın, İ. Ö. 2. binyıldan *femininum* bir şahıs adı olan Uwa'da da görüldüğü gibi, Likçe uwa="sığır" sözcüğünden gelme olasılığı vardır.

E1 Nekropolü'nün orta bölümünde Herakleon:

Αὐ(ρ.) Θεών Μου(σαίου)
2 Ἡρακλέωνι
τῷ ἀδελφῷ
4 τὴν σωματο-
θήκην.

"Mousaios oğlu Aurelius Theon, kardeşi Herakleon için bu lâhdi (yaptırdı)."

E1 Nekropolü'nün güney ucunda Obrimotes oğlu Hermaios ve eşi Oples kızı Nannelis (yazıt 8. satırdan itibaren halen toprak altındadır):

Ἡ σωματοθήκη Ἑρμαίου
2 Οβριμοτου καὶ γυναικὸς
Ναννηλίδος Οπλεους.
4 Πρόρησις· μηδὲν ἔτι
πτῶμα ἐπιθάπτεσθαι,
6 ἐὰν δέ τις πειράσῃ ἐπι-
θάψαι τινά, ὑποκεισ-
8 θήσεται -----

"Bu lahit, Obrimotes oğlu Hermaios ve karısı Oples kızı Nannelis'e aittir. İlân: yeniden başka hiçbir ceset gömülmesin! Eğer birisi yeniden birisini (buraya gömmeye girişirse...(ile) yüklü kalacak."

Epikorik bir isim olan Οβριμοτης, Hititçe *Upparamuwa* adında da görüldüğü gibi, olasılıkla *uppara*= "daha üstteki" sözcüğünden oluşan bir *compositum*'dur; Ναυνηλις, özellikle Pisidia'da yaygın yerli bir isimdir, ayrıca Hititçe ve Luvicede *Nanna* şeklinde bir şahıs adına rastlanmaktadır; epikorik olduğu sanılan Οπλης ise belki Hellence kaynaklı olabilir.

E1 Nekropolü'nün orta bölümünde masas kızı Oa:

- Οα Μασαντος 'Ερ(μαίου)
2 Διογενιανός Διο-
γένους ὁ υἱὸς αὐτῆς
4 τὴν σωματοθήκην
κατὰ διαθήκην.

"Bu lâhdi, Hermaios oğlu Masas'ın kızı Oa için oğlu Diogenes oğlu Diogenianos vasiyet üzerine yaptırdı."

Epikorik Οα adından yukarıda söz etmiştik; yine epikorik olan Μασας adının ise, Hititçe ve Luvicede rastlanan *Masa*-şahıs adı ile akraba olma olasılığı vardır.

E1 Nekropolü'nün güney bölümünde ev köleleri Prosdokimos, Eukhristos ve anneleri Eudia:

- 1 Προσδόκιμος καὶ Εὐχάριστο[ς], οἰκέται Λουκίου Ἰουλίου Κορνηλιανοῦ
καὶ Αὐρ(ηλίας)
2 Γῆς Ἑρμαίου, ἐφέσι τῶ(ν) δεσποτῶν τὴν σωματοθήκην τῇ προενούσῃ μητ-
ρὶ αὐτῶν
3 Εὐδία καὶ ἑαυτοῖς· ἄλλω δὲ οὐδενὶ ἐξέσται ἐπιθάψαι τινά, ἐπεὶ ἐκτεῖσει τῷ
δήμῳ Χ ..

"*L. Iulius Cornelianus'un ve Hermaios kızı Aurelia Ge'nin ev köleleri Prosdokimos ve Eukharistos, efendilerinin izniyle bu lâhdi (şimdi lâhdin) içinde bulunan anneleri Eudia ve kendileri için (yaptırdılar); başka hiçbir kimsenin (bu lâhde) yeniden birisini gömmesine izin verilmeyecektir; (böyle bir şey) vaki olursa, (buna giren kişi) ceza olarak Halk Meclisi-ne...denar ödeyecektir.*"

Ve Termessos'ta bulunup Antalya Müzesi'ne getirilen bir mezar steli:

Μολης γ' ὁ καὶ Βεκκωβε-

2 αῖς καὶ Ἑρμᾶς Γαμοδι(ο)ς
ΘΟΥΓΑ[ca. 5-6]ΟΥΓΑΣΙΝ
4 [μνήμης ἔν]εκεν.

"*Moles oğlu Moles'in oğlu Moles, diğer adıyla Bekkobeais, ve Gamodis oğlu Hermas, filanca kişi (ya da kişilerin) anısına (bu mezarı yaptırılar).*"

Moles oğlu Moles ve Gamodis oğlu Hermas tarafından yaptırılan mezarın kim ya da kimlere ait olduğu 3. satırda zikredilmekle birlikte (belki şimdiye değin tanınmayan epikorik bir isim ya da isimler), yazıtın kötü korunma durumu nedeniyle bu kişi ya da kişilerin kim olduğu tam olarak anlaşılamamaktadır; Moles'in diğer adı olarak verilen epikorik Βεκκωβεαῖς ilk kez karşımıza çıkıyor; -αῖς bitimi, Eski Frigcedeki *Arki-aevais*, *Kanutieivais*, *Memevais* gibi şahıs isimlerini anımsatmaktadır; adın başında βεκος="ekmek" sözcüğünün olup olmadığı tümüyle belirsizdir; yine epikorik yeni bir isim olan Γαμοδις ise, aynı sonekle biten Likçe isimleri anımsatmakta, fakat γαμ- gövdesinin şimdilik başka herhangi bir sözcük ya da gövde ile bağlantısı kurulamamaktadır.

DOĞU KİLİKYA'DA EPIGRAFI VE TARİHİ-COĞRAFYA ARAŞTIRMALARI 1990

Mustafa H. SAYAR*

Doğu Kilikya'da 1988 yılında başlanan¹ ve 1989 yılında sürdürülen epigrafik yüzey araştırmalarına² 1990 yılı Ağustos ve Eylül aylarında 8 hafta süreyle devam edilmiştir³. 1990 yılında çalışılan 8 antik yerleşme ve çevresinde toplam 301 antik yazıt tespit edilmiştir. Bu yazıtların 287'si mezar yazıtı, 5'i adak yazıtı, 4'ü onur yazıtı, 2'si mil taşı, 2'si yapı yazıtı ve bir tanesi de üzerinde Doğu Kilikya'nın din ve politika tarihi yönünden büyük önem taşıyan iki mektubun metninin yer aldığı yazıtlı bir bloktur.

1990 yılı araştırmalarının ağırlık noktasını bugün Adana ili, Kozan ilçesi, Dilekkaya köyünde bulunan *Anazarbos* antik kenti oluşturmuştur⁴ (Resim:1). Roma İmparatorluk Devri boyunca ovalık Kilikya'nın önemli kentlerinden biri olan *Anazarbos*'u M.Ö. 19 yılında ziyaret eden İmparator *Augustus* kente *Anazarbos* adına ilaveten *Kaisareia* ismini de vermiş ve kent bundan böyle *Καϊσάρεια ἢ πρὸς Ἀναζάρβω* olarak ta adlandırılmıştır. M.S. 204/205 yılından beri *Anazarbos*'un *Metropolis* ünvanını taşıdığı bilinmektedir. M.S. 408 yılında İmparator II. *Theodosius* tarafından ovalık Kilikya'nın *cilicia prima* ve *cilicia secunda* olarak ayrılma-

* Dr. Mustafa H. SAYAR, Institut für Alte Geschichte, Universität Wien, Dr. Karl Lueger Ring 1, 1010 Wien-AVUSTURYA.

1 1988 yılı araştırmaları hakkında bkz. P. Siewert-H. Taeuber- M.H. Sayar, *Ergebnisse Eines Epigraphischen Aufenthaltes in Hierapolis- Kastabala*, VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Antalya 18-23 Mayıs 1989, 203-210.

2 1989 yılı araştırmaları hakkında bkz. P. Siewert - H. Taeuber - M. H. Sayar, *Ergebnisse Eines Epigraphischen Forschungsaufenthaltes in Ostkilikien*, VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 28 Mayıs-1 Haziran 1990, 241-245.

3 1990 yılı araştırmamız için izin veren T.C. Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Bakanlık temsilcisi olarak çalışmalara eşlik eden ve değerli yardımları ile araştırma gezimize büyük katkıları olan Hatay Müzesi araştırma görevlilerinden Lale M. Saraç'a ve araştırmalarımızı parasal yönden destekleyen Avusturya Cumhuriyeti Bilim ve Araştırma Bakanlığı, Bilimsel Araştırmaları Destekleme Fonu'na teşekkür ederim.

4 *Anazarbos* ve çevresindeki çalışmalarımıza değerli yardımlarıyla katkıda bulunan ören yeri bekçileri Amber ve Hatun Dilci'ye teşekkür ederim.

sıyla kurulan iki yeni eyaletten *cilicia secunda*'nın başkenti *Anazarbos* oldu⁵. *Anazarbos* antik kenti üzerinde bulunan Dilekkaya köyü ve yakın çevrede bulunan diğer köylerde 1990 yılında yapmış olduğumuz araştırma sırasında toplam 247 adet henüz yayınlanmamış antik yazıt tespit edilmiştir. Büyük çoğunluğunu mezar yazıtlarının teşkil ettiği bu epigrafik buluntular arasında kentin tarihi bakımından en önemlilerinden biri kentin güneybatı kenarında bulunan amfiteyatronun yaklaşık 100 m batısındaki bir tarlanın sürümü sırasında ortaya çıkmış olan Lâtince yazıtlı bir mezar stelidir. Yazıtından anlaşıldığına göre bu stel Roma imparatorlarına seferlere çıktıkları sırada eşlik eden atlı muhafız birliğinin silah sorumlularından biri olan *Lindius Sollianus* isimli askere aittir. Önceki yıllarda yine aynı tarlada bulunan dört adet yazıtlı mezar sunağı da aynı atlı muhafız birliğinin mensuplarına aittirler. İkisi Grekçe ve Lâtince, diğer ikisi sadece Lâtince yazıtlı olan bu mezar sunakları M.S. 3. yüzyıl başlarına tarihlenmekte olup, yeni bulunan mezar steli ile birlikte, *Anazarbos*'un bu dönemde Part ve Sasanilere karşı sık sık sefere çıkan Roma imparatorlarının ve ordularının bir konaklama yeri olduğunu belgelemektedirler⁶.

Anazarbos'un bir antik yol üzerinde olduğunu gösteren diğer bir önemli buluntu da kentin yaklaşık 1,5 km güneybatısında bir höyüğün tesviyesi sırasında ortaya çıkmış olan bir mil taşının üst yarısıdır. Üzerindeki beş satır eski Yunanca yazıta göre bu mil taşı imparator *Severus Alexander* döneminde (M.S. 222-235) dikilmiştir. Hem imparatorun hem de annesi *Iulia Mamaea*'nın adları M.S. 235 yılında öldürülmelerinden sonra lanetlendikleri için, diğer yazıtlarda olduğu gibi burada da mil taşının üzerinden kazınmıştır. Bu miltaşının buluntu yerinin hemen yakınında 1950 yılında İmparator *Macrinus* devrinde (M.S. 217-218) dikilmiş bir diğer mil taşı da bulunmuştur⁷. Bu mil taşının üzerinde uzaklık işareti olarak 1 Mil anlamına gelen M (Milion) harfi bulunmaktadır. Buluntu yerinin kente olan uzaklığı bugün de 1,5 km=yaklaşık bir Roma Mili oldu-

5 Anazarbos kentinin tarihçesi hakkında bkz. M. Gough, *Anazarbos*, *Anatolian Studies* 2, 1952, sf. 85-150; aynı yazar, *Anazarbos*, *Princeton Encyclopedia of Classical Sites*, Princeton 1976, sf. 53 vd.; Streck, *Aynzarba* (*Anazarba*, *Anazarbus*, *İslam Ansiklopedisi*, 2, 1979, sf. 74-75; H. Hellenkemper-F.Hild, *Kilikien und Isaurien* (Tabula Imperii Byzantini 5) Wien 1990, sf. 178-185.

6 Bu yazıtlar hakkında bkz. M.H. Sayar, *Equites singulares Augusti in neuen Inschriften aus Anazarbos*, *Epigraphica Anatolica* 17, 1991, sf. 19-40.; Anazarbos'un Roma imparatorlarının ve ordularının doğu seferleri sırasında önemli bir rol oynadığını kentin sikkeleri de belgelemektedir; bu konu hakkında bkz. R. Ziegler, *Städtisches Prestige und kaiserliche Politik. Studien zum Festwesen in Ostkilikien im 2. und 3. Jahrh. n. Chr.* Düsseldorf 1985, sf. 13 vd.; aynı yazar, *Münzprägung und Kriegsführung. Die Rolle des kaiserzeitlichen Aes-Geldes in einem Heeresdurchzugsgebiet. Untersucht an der Münzprägung von Anazarbos in Kilikien*, Düsseldorf 1989 (henüz yayınlanmamış doçentlik tezi).

7 Bu mil taşı hakkında bkz. M. Gough 1952 (bkz. yuk. dipnot 5) sf. 137 no.16.

ğuna göre bu mil taşı asıl dikili olduğu yerin hemen yakınında bulunmuştur. Yeni bulunan *Severus Alexander* döneminde dikilmiş mil taşının kırılarak kaybolmuş olan alt yarısında büyük bir olasılıkla uzaklık işareti olarak M = 1 Mil yazılıydı. Mil taşlarının buluntu yeri büyük bir olasılıkla *mopsuhestia*'dan gelip *Anazarbos*'tan geçip kuzeye doğru giden antik yolun güzergâhı üzerinde bulunmaktaydı⁸. İmparator *Severus Alexander* döneminde dikilmiş diğer bir mil taşı da *Anazarbos*'un 3 km doğusundaki Tekeli köyünün hemen yakınında bulunmuştur⁹. *Severus Alexander* döneminde dikilmiş iki mil taşı bu imparatorun artan Sasani saldırıları nedeniyle çıktığı doğu seferi sırasında 231 yılında Doğu Kilikya'ya geldiği sırada *Anazarbos* çevresindeki yolları da onarttığını belgelemektedir¹⁰.

Anazarbos çevresindeki araştırmalarımız sırasında Tekeli köyünde Lâtince ve Grekçe yazıtlı bir mil taşı daha tespit ettik. Grekçe yazıtta *Anazarbos* metropolis olarak tanımlandığından bu mil taşını en erken kentin bu unvanı aldığı 204/205 yılına tarihleyebiliriz. Tekeli köyünde bulunan iki mil taşı büyük olasılıkla *Anazarbos*'tan doğuya *Hierapolis* - *Kastabala* yönüne giden bir antik yolun güzergâhı üzerindeydiler. Bu olasılığı kuvvetlendiren diğer önemli bir kanıt Orta Tozlu köyündeki batı-doğu yönünde uzanan antik köprüdür (Resim: 2).

Anazarbos'un yaklaşık 2km kadar güneybatısındaki Akdam köyünde saptadığımız çok sayıda epigrafik ve arkeolojik eser arasında Tanrıça Roma'ya (=ΘΕΑΡΩΜΗ) adanmış yuvarlak bir sunağın bir satır Grekçe yazıtlı üst yarısı dikkati çekmektedir¹¹. Araştırmalarımız sırasında 1968 yılında *Anazarbos*'tan Kozan ilçe merkezindeki liseye bazı eserler getirilmiş olduğunu öğrenmemiz üzerine buraya yaptığımız ziyaret sırasında çok sayıda heykel parçaları, mimari parçalar, mezar buluntuları ve sikkelerin yanı sıra 18 adet yazıt tespit ettik. Bu yazıtlar arasında kült merkezi *Anazarbos* ve yakın çevresi olduğu Roma'da geçen yüzyıl bulunmuş olan bir yazıttan bilinen *Zeus Olybris*'e adanmış olan Grekçe yazıtlı bir sunak bölgenin din tarihi yönünden önem taşımaktadır. Bu yazıt Ana-

8 Bu yol hakkında bkz. R. Ziegler 1985 (bkz. yuk. dipnot 6) sf. 13 ve 14'teki harita.

9 Bu mil taşı hakkında bkz. M. Gough, 1952 (bkz. yuk. dipnot 5) sf. 143 no. 25.

10 *Anazarbos*'ta bulunmuş yazıtlardan birinde İmparator *Severus Alexander* onurlandırılmaktadır; bu yazıt için bkz. G. Dagron- D. Feissel, *Inscriptions de Cilicie*, Paris 1987, sf. 161 no. 101, lev. 42.

11 *Anazarbos*'ta Tanrıça Roma kültünün varlığı *Anazarbos* civarında bulunan bir diğer adak yazıtı ile *Anazarbos*'ta bulunan bir yazıtta adları geçen iki *Dea Roma* rahibi dolayısıyla bilinmektedir; bu yazıtlar hakkında bkz. Dagron-Feissel 1987 (bkz. yuk. dipnot: 10) sf. 159 nr. 99; R. Mellor, *The Worship of the Goddess Roma in the Greek World*, Göttingen 1975, sf. 88 vd ve sf. 226 No: 220.

zarbos'ta *Zeus Olybris* kültü ile ilgili ilk epigrafik buluntudur¹². *Zeus Olybris* tıpkı batı Kilikya kentlerinden *Olba*'daki *Zeus Olbios* gibi bir dağ tanrısı olup, kültü Çukurova'nın ortasında bir ada gibi yükselen *Anazarbos*'un kaya kütesinden kaynaklanmış olmalıdır.

Kozan Lisesi'ndeki yazıtlı eserler arasında bulunan yuvarlak bir mezar sunağının üzerindeki Lâtince yazıtta 38 yaşında ölmüş bir imparator kölesi söz konusu edilmektedir.

1990 yılında yapılan araştırmaların en önemli sonuçlarından birisi de *Anazarbos* çevresinde çok sayıda antik nekropol alanının tespiti olmuştur. Alçak höyükler halindeki bu antik nekropol alanları arazinin tarıma elverişli hale getirilmesi amacıyla tesviye edildiğinde çok sayıda epigrafik ve arkeolojik buluntu ortaya çıkarılmıştır¹³. Bunlar; *Anazarbos*'un kaya kütesinin doğusunda, Taşlıhöyük, Babamoğlu Höyük ve Mehmet Ali Hoca Höyük, kuzeyde Karahoroz ve Kocakışla köyleri civarındaki höyüklerle, güneybatıda Akdam köyü civarındaki höyüktür. Babamoğlu Höyük'te bulunan çok sayıdaki yazıtlı eser arasında yazıtından Tanrı Zeus'a adandığı anlaşılan yuvarlak bir sunakçık dikkati çekmektedir. Kısasanlı mevkiinde bulunmuş olup üzerindeki yazıtından yine bir dağ tanrısı olan *Zeus Olympos* için dikildiği anlaşılan diğer bir yuvarlak sunak *Anazarbos* ve yakın çevresindeki Zeus kültünün diğer bir belgesidir.

Anazarbos'un yaklaşık 10 km kadar doğusundaki Kerimli köyünde de yine bir höyüğün tesviyesi sırasında bir kilisenin temelleri (Resim: 3) ve Roma İmparatorluk devrine tarihlenebilen Grekçe yazıtlı üç mezar steli ortaya çıkmıştır. Büyük bir ihtimalle burası *Anazarbos* ve *Hierapolis* -*Kastabala* arasında kalan antik bir köy yerleşmesi idi.

Çukurova'nın diğer antik yerleşmelerinin araştırılmasına Kozan ilçe merkezinin yaklaşık 5 km kadar kuzeydoğusundaki Göreken Yayla'da bulunan ören yerini incelemekle başladık¹⁴ (Resim: 4). Burada yaptığımız gözlemlerde biri oldukça iyi durumda kalmış (Resim: 5) iki Bizans devri kilisesi ve bir Roma devri Heroon yapısının kalıntılarının yanısıra kiliselerden birinin yapı yazıtını ve diğer kilisede kapı söğesi olarak kullanılmış Roma İmparatorluk devrine ait Grekçe bir mezar yazıtı tespit ettik.

12 Zeus Olybris kültü ile ilgili olarak Anadolu'da bugüne değin biri Kappadokya'daki Komana antik kentinde, diğeri Ankara'da olmak üzere iki yazıt bilinmekteydi. Bu yazıtlar hakkında bkz. L. Robert, *Inscriptions et Reliefs d'Ankara*, Hellenica IX 1950, sf. 67 vd.; ayrıca H. Schwabl, RE XIX, 2 (1972) 342, Zeus maddesi. 1991 yılında Doğu Kilikya'da yaptığımız araştırmalar sırasında *Anazarbos*'un yaklaşık 25 km doğusundaki Hemite Dağı'nın *Anazarbos*'a bakan yamacında kaya üzerine oyulmuş durumda bir Zeus Olybris yazıtı gördük. Büyük bir olasılıkla burada Zeus Olybris'in tapınım gördüğü bir kült yeri vardı.

13 Bu araştırma sırasında bulunan arkeolojik eserlerin yayınları hazırlanmaktadır.

14 Göreken Yayla hakkında bkz. Hellenkemper-Hild 1990 (bkz. yuk. dipnot 5) sf. 262.

Gezimizin bundan sonraki durağı Ceyhan (*Pyramos*) nehri kenarında bulunan, Hemite (=Gökçedam) köyü idi (Resim: 6). Hemite, gerek kalesi, gerekse köyün hemen güney kenarında Ceyhan nehri kıyısındaki bir Hitit kaya kabartması nedeniyle daha önce de Çukurova'da dolaşan gezginlerin dikkatini çekmişti. Burada yaptığımız araştırmalarda Hemite Dağı'nın batı yamacından getirilmiş 4 adet mezar steli tespit ettik. Burası Roma İmparatorluk devrinde kullanılmış olan geniş bir antik nekropol alanı olup kaya zemine oyulmuş yeraltı mezar odası girişleri görülmektedir. Civardaki Gültepe ve Tülüçüler köylerinde de aynı nekropolden götürülmüş yazıtlı yuvarlak mezar taşları saptadık.

Araştırma gezimize *Hierapolis-Kastabala*¹⁵ antik kentinde yapılan çalışmalarla devam ettik¹⁶ (Resim: 7). Adana'nın Osmaniye ilçesinin yaklaşık 10 km kadar kuzeyinde bulunan *Hierapolis-Kastabala* antik kenti ve yakın çevresinde 1988 yılında başlayan epigrafik yüzey araştırmalarının¹⁷ sürdürülmesinin yanı sıra antik kentin toprak üzerindeki yapı kalıntılarının 1/2000 ölçekli arkeolojik haritasının çıkarılması çalışmaları da yapılmıştır¹⁸. Antik kentin güneyindeki yamaçta üzerindeki Grekçe yazıtından İmparator *Traian*'ı onurlandırmak için dikildiği anlaşılan yuvarlak bir kaide tespit edilmiştir. Yazıtta *Traian*'ın unvanları arasında $\alpha\rho\iota\sigma\tau\omicron\varsigma$ (=Optimus) unvanının da bulunması nedeniyle bu kaidenin *Traian*'ın bu unvanı aldığı M.S. 114 ile öldüğü 117 yılları arasında dikildiği anlaşılmaktadır. *Traian* bu yılları Parth seferleri dolayısıyla Suriye'de geçirmiştir. Yine antik kentin güney kesimindeki kilisenin hemen yakınında bulunan bir diğer Grekçe yazıtta kentin halk meclisi *Eumenes Theodoros* adlı şahsı onurlandığından bahsedilmektedir. *Hierapolis-Kastabala* ören yerinde yaptığımız araştırmalar sırasında, normal insan ölçüleri üzerinde büyüklükteki bir heykele ait bir kol parçası görülmüştür.

Hierapolis-Kastabala çevresinde yaptığımız araştırmalar sırasında Kırmacılı köyü Hediören Mahallesi'nde üç satır Arami yazıtlı bir steli in-

- 15 Kastabala hakkında bkz. Hellenkemper-Hild 1990 (bkz. yuk. dipnot 5) sf. 293-294.
- 16 Kastabala ören yerinde yaptığımız çalışmalar sırasında her türlü kolaylığı gösteren ören yeri bekçisi Yılmaz Küncü'ye değerli yardımlarından ötürü teşekkür ederim.
- 17 1988 yılında bulunan yazıtlar hakkında bkz. M. Sayar, P. Siewert, H. Taeuber, *Inschriften aus Hierapolis-Kastabala. Bericht über eine Reise nach Ost-Kilikien*, Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, phil. hist. Klasse 547, 1989.
- 18 Bu haritanın çizimi çalışmalarını üstlenen Viyana Üniversitesi Klasik Arkeoloji Enstitüsü'nden Prof. Dr. F. Krinzinger ve topoğraf R. Nikitsch'e göstermiş oldukları işbirliğinden ötürü teşekkür ederim; bu çalışma hakkında bkz. F. Krinzinger-W. Reiter-G. Jenewein, *Archäologische Forschungen in Hierapolis-Kastabala*, şu yayında: Die epigraphische und alttumskundliche Erforschung Kleinasiens, 100 Jahre Kleinasiatische Kommission der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Akten des Symposiums 23-25 Ekim 1990, Ergänzungsbände der Tituli Asiae Minoris 14, 1992.

celeme olanağı bulduk. *Kastabala* çevresinde daha önce de Bahadırli civarında bulunmuş bir Arami yazıtı bilinmekteydi¹⁹. Kırmacılı köyü ilkokulunun bahçesinde de üç adet yazıtlı yuvarlak mezar taşı saptanmıştır. Bu yazıtlardan biri bir mezar şiridir. Ayrıca *Kastabala* antik kentinin yaklaşık 3 km kuzeybatısında bulunan Bahçe Köy İlkokulu'nun duvarına inşa edilmiş durumda *Kastabala* antik kenti nekropolünden getirilmiş vezinli bir mezar yazıtı gördük. Ateist olduğu izlenimi veren mezar sahibi şirde "Daha önce yukarıda iken yukardakilerin hiçbirine inanmazdım. Şimdi aşağıdayım ve aşağıdakilerin hiçbirisine inanmıyorum" diyor.

Büyük bir olasılıkla *Flavias*²⁰ antik kentiyle özdeş olan Kadirli ilçe merkezi ve çevresindeki incelemeler, 1990 yılı çalışmalarımızın diğer bir aşamasını oluşturdu²¹. Bu çalışmalarımız sırasında Kadirli ilçe merkezindeki Ala Camii içi ve bahçesinde toplanmış yazıtların incelenmesine başladık (Resim: 8). Buradaki eserler arasında cippus tipinde henüz yayınlanmamış dokuz adet Grekçe yazıtlı yuvarlak mezar taşı tespit ettik²². Kadirli çevresindeki araştırmalarımız sırasında ilçe merkezinin birkaç km kuzeyinde antik kentin su yolunun kalıntılarını (Resim: 9) ve Köse-pınar köyü civarında antik bir taş ocağının kalıntılarını tespit ettik (Resim: 10).

Araştırmamızın daha sonraki etabını, varlığı antik kaynaklardan ve sikkelerden bilinen, ovalık Kilikya'nın en doğusundaki antik kent olan *Eirenopolis* ile özdeş olduğu tahmin edilen Düziçi ilçe merkezi ve çevresi oluşturdu²³. Düziçi Öğretmen Okulu'nun bahçesinde bulunan dört adet yazıtlı eserden üçü Grekçe mezar yazıtı olup, dördüncüsü bir antik kentin halk ve şehir meclisi tarafından bir mermer blok üzerine yazdırılmış Grekçe onur yazıtıdır. Onurlandırma kararı alan meclisler herhalde *Eirenopolis* kentinin kurumlarıydı. Düziçi ilçesinin Hacılar Mahallesi'nde de bir evin bahçesinde iki adet Grekçe yazıtlı mezar sunağı tespit edilmiştir. Düziçi ilçesinin yaklaşık 5 km kadar kuzeydoğusundaki Gökbayır köyünde de Grekçe yazıtlı bir mezar steli ve Çerçioğlu köyünden getirilmiş bir Hitit kabartması görülmüştür (Resim: 11).

Gezimizin bundan sonraki bölümünü *Mopsuestia* antik kentindeki araştırmalar oluşturdu (Resim: 12). Ceyhan nehrinin iki kıyısını birbirine

19 Bu yazıt hakkında bkz. A. Dupont-Sommer-L. Robert, *La déesse de Hiérapolis/ Castabala (Cilicie)* Paris 1964, sf. 7 vd.

20 *Flavias* hakkında bkz. Hellenkemper-Hild 1990 (bkz. yuk. Dipnot 5) sf. 378-379.

21 Bu çalışmalarımız sırasında bize değerli yardımlarını esirgemeyen Kadirli Belediye Başkanı Mustafa Kara'ya burada teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

22 Kadirli ve çevresinde bulunan ve Ala Camii'ne getirilen yazıtlar hakkında bkz. U. Bahadır Alkım-H. Th. Bossert, *Karatepe-Kadirli ve Dolayları, ikinci ön rapor, İstanbul Üniversitesi Yayınları* Nr. 340 İstanbul 1947, sf. 17 vd.

23 *Eirenopolis* hakkında bkz. Hellenkemper-Hild 1990 (bkz. yuk. Dipnot: 5) 245-248.

bağlayan, imparator *Valerianus* tarafından yapılan antik köprüünün başında ve Kilikya'yı Suriye'ye bağlayan antik yolun üzerinde bulunması dolayısıyla hem stratejik ve hem de ulaşım yönünden çok önemli bir yol kavşağında bulunan *Mopsuestia* bu konumundan ancak son yıllarda kentin birkaç yüz metre kuzeyinden geçen modern asfalt yolun yapılmasıyla uzaklaşmıştır²⁴. *Mopsuestia* antik kentinin yayılma alanı üzerinde kurulu bugünkü Misis (=Yakapınar) yerleşmesinde 1990 yılında yaptığımız araştırmalar sırasında bir evin bahçesinde iki adet yuvarlak ve yazıtlı mezar taşı saptanmıştır. Diğer bir evin bahçesinde de Erken Bizans devri yazıtlı bir sütun başlığı incelenmiştir. Antik kentin kuzeyinde, yeni su deposu ile Adana-Hatay karayolu arasında yapılan bir kaçak kazıda ortaya çıkan sur duvarında yapı malzemesi olarak kullanılmış epigrafi ve arkeolojik taş eser ortaya çıkmıştır. Üzerlerindeki horasan harcı kalıntılarından da sur duvarında yapı taşı olarak kullanıldıkları anlaşılan bu eserlerden bazıları halen buluntu yeri civarındaki evlerin bahçelerinde ve su deposunun yanında bulunurken²⁵ bazıları da Hatay Müzesi'nde koruma altına alınmışlardır. Hatay Müzesi'ne getirilen ve çoğu erkek ya da kadın büstü şeklindeki mezar taşları arasında bulunan bir kadın büstünün alt yarısında güneş tanrısına yakarıyla başlayan ve mezarın bir kadına çocukları tarafından yaptırıldığını, mezara zarar verecekleri beddua eden bir lanetleme yazıtı yer almaktadır. Aynı kazıda bulunmuş bir diğer eser ise erkek portresi kabartmalı bir mezar sunağıdır. Sunağın yazıtı *Mopsuestia* takvimine göre verilmiş 167 yıl sayısıyla başlamaktadır. *Mopsuestia* erası M.Ö. 68/67 yılında başladığından bu yazıt M.S. 99/100 yılına tarihlenmekte olup, *IV. Sycthica* lejyonunda askerlik görevini tamamlayıp terhis olduktan sonra *Mopsuestia* civarında yerleşmiş olduğu anlaşılan *Markus Iulius Makreinus* isimli emekli asker ve karısı *Iulia Makreina*'dah bahsetmektedir.

Araştırmalarımızı Hatay ili Yeşilkent (=Erzin) ilçesinin 7 km kadar batısında bulunan ve Seleukid imparatorluğu krallarından *IV. Antiochos Epiphanes* (M.Ö. 175-164) tarafından adı *Epiphaneia* olarak değiştirilen antik *Oeniandos* kenti ile özdeş olma olasılığı kuvvetli olan Gözeneler

24 *Mopsuestia* hakkında bkz., W. Ruge, RE XVI, I (1933) 243-250 s. v. *Mopsuestia*; M. Gough, *Mopsuestia*; Princeton Encyclopedia of Classical sites, Princeton 1976, 593-594; E. Honigsmann, *Misis*, İslam Ansiklopedisi 8, 1979, 364-373; Hellenkemper-Hild 1991 (bkz. yuk. Dipnot 5); sf. 351-359; *Mopsuestia*'da H. Th. Bossert başkanlığında yapılan kazılarda ortaya çıkarılan mozaikler için bkz. L. Budde, *Antike Mosaiken in Kilikien I: Mopsuestia*, Recklinghausen 1969; *Mopsuestia* köprüsü hakkında bkz. Th. Pekáry, *Kaiser Valerians Brückenbau bei Mopos in Kilikien*, Bonner Historia-Augusta-Colloquium (Antiquitas IV/3), Bonn 1966 sf. 39 vd.; *Mopsuestia* kentinde bulunarak bugüne değin yayınlanmış yazıtlar hakkında bkz. Dagron-Feissel 1987 (yuk. dipnot 10), 130-156.

25 Bu buluntular hakkında bkz. P. Siewert-H. Taeuber-M.H. Sayar, *Ergebnisse Eines Epigraphischen Forschungsaufenthaltes in Ostkilikien*, VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 28 Mayıs-1 Haziran 1990, 243.

ören yerinde sürdürdük²⁶ (Resim: 13). Burada bulduğumuz Grekçe bir onur yazıtı kentin halk ve şehir meclislerinin *Iulios Kynigreinos* isimli hemşehrilerini onurlandığından bahsetmektedir. Yeşilkent ilçe merkezinde de²⁷ bir evin bahçesinde Gözene ören yerinden getirilmiş bir yazıtta kentin *Dionysios* isimli bir hemşehrisinin bir hububat pazarı inşa ettirdiği ve inşaata başlanmadan önce orada bulunan ve yapıma engel olan evleri satın aldığından bahsedilmektedir. Bu yazıtın metin yönünden tipatıp bir benzeri halen Hatay Müzesi'nde 15169 envanter numarası ile kayıtlı bulunmaktadır²⁸. Yeşilkent ilçe merkezinde diğer bir evin bahçesinde de yine Gözene ören yerinden getirilmiş olan, uzun yüzünde yazıtsız bir tabula ansata, bir çelenk ve müzik enstrümanları, kısa yüzünde bir üzüm salkımı ve Pan flütü kabartmaları bulunan bir mermer lâhit tespit ettik.

Epiphaneia'nın sekiz km güneydoğusunda Turunçlu civarında İskenderun körfezi sahilinden birkaç yüz metre içerde kumlar üzerinde bazı antik yapı kalıntıları yükselmektedir. Bu kalıntılar büyük bir olasılıkla *Epiphaneia* ile deniz kıyısı arasında bağlantı sağlayan bir antik yol üzerindeki bir yerleşme yerinin arta kalan izleri olmalıdır²⁹ (Resim: 14). Daha doğuda ise deniz kıyısına çok yakın bir yerde Muttalıp Höyük yükselmektedir (Resim: 15). Burası belki de seyahatnamelerde bu bölgedeki Geç Antik Devir yol istasyonlarından biri olarak adından söz edilen *Catabolo* ile özdeştir. *Catabolo* büyük bir olasılıkla antik kaynaklarda Sasani Kralı *Şahpur I.* tarafından 260 yılında ele geçirildiği bildirilen *Katabolos* kenti olmalıdır³⁰. Muttalıp höyüğün yaklaşık 1,5 km kadar batısında bugün "Karanlık Kapı" olarak bilinen ve antik kaynaklarda sözü edilen "Amanos Kapıları"nın kalıntıları görülmektedir (Resim: 16). Burası Tarsus'tan gelip Mopsuestia üzerinden Suriye'ye ulaşan antik yolun üzerindeki bir geçit yeri³¹. Erzin'den İskenderun'a giden karayolunun batısında, Payas'ı geçtikten kısa bir süre sonra körfez kıyısında yükselen diğer bir höyük de Kinet Höyük olup, M.Ö. 333 yılında Büyük İskender'in Pers kralı Dareios'u ve M.S. 194 yılında Septimius Severus'un Pescennius Niger'i yendikleri İssos kentinin yerinin burası olduğu tahmin edilmektedir³² (Resim: 17). İskenderun'un 8 km kadar kuzeyinde Amanos Dağları'nın deniz kıyısına ulaştığı ve bugün "Yunus Sütunları" olarak adlandırılan ve

26 Epiphaneia antik kenti hakkında bkz. Hellenkemper-Hild 1990 (bak. yuk. dipnot 5) sf. 249-251.

27 Yeşilkent ilçe merkezi ve çevresinde yaptığımız araştırmalarda yardımcı olan Belediye Başkan yardımcısı İrfan Doğan'a teşekkür ederiz.

28 Bu yazıt hakkında bkz. Dagron-Feissel 1987 (yuk. dipnot 10) sf. 209 vd.

29 Bu kalıntılar hakkında bkz. Hellenkemper-Hild 1990 (bak. yuk. dipnot 5) sf. 452.

30 Muttalıp Höyük hakkında bkz. Hellenkemper-Hild 1990 (bak. yuk. dipnot 5) sf. 361-362.

31 Amanos Kapıları hakkında bkz. Hellenkemper-Hild 1990 (bak. yuk. dipnot 5) sf. 174.

32 İssos hakkında bkz. H. Hellenkemper, *Das wiedergefundene Issos*, in: J. Ozols-V. Thewalt, *Aus dem Osten des Alexanderreiches* (Festschrift für Klaus Fischer) Köln 1984, sf. 43-50; Hellenkemper-Hild 1990 (bak. yuk. dipnot 5) sf. 277-278.

antik kaynaklarda "Kilikya Kapıları" olarak bahsi geçen noktadaki dar geçit yerinde 1902 yılında inşa edilen demiryolu hattının iki yanında halen antik bir yapının temel kalıntıları görülmektedir. Bunlar burada *Septimius Severus*'un *Pescennius Niger*'i 194 yılında İssos'ta yenmesinden sonra zafer anıtı olarak yaptırdığı anıtsal takın temelleri olmalıdır (Resim: 18). Demiryolunun inşasından önce 1892 yılında bu zafer takı kalıntılarını inceleyen Avusturyalı Antik Çağ araştırmacıları R. Heberdey ve A. Wilhelm kapının ayaklarının bir plânını da çizmişlerdir³³. Büyük bir olasılıkla bu anıtsal zafer takının üzerinde bir quadriga bulunuyordu. O nedenle kapının hemen yakınındaki Sarıseki Kalesi civarındaki yerleşmenin adı antik kaynaklarda *Kodrigais* olarak geçmektedir. Burada bütün Kilikya kentlerinin katıldığı Kilikya eyaleti oyunları yapılmaktaydı³⁴. Bu dar geçit yeri aynı zamanda Kilikya eyaletinin Suriye eyaleti ile olan sınırını da oluşturmaktaydı³⁵.

1990 yılı çalışmalarımızın son uğraşı bugün İskenderun ilçesine bağlı Uluçınar (=Arsuz) kasabasında bulunan *Rhossos* antik kentiydi³⁶. Antik yerleşmenin höyüğünden ortaya çıkarılan eserlerin toplandığı açık hava müzesinde çok sayıda mimari parça ve amphoranın yanı sıra beyaz mermer bir blok üzerinde Tanrı *Dionysios*'a adak yazıtı ve damgalı iki amp-hora kulpu dikkati çekmektedir.

Son olarak Kilikya'nın Erken Roma İmparatorluğu dönemi tarihi yönünden önemli bir epigrafik buluntudan kısaca bahsetmek istiyorum: Üstü, altı ve sağ kenarı kırık bir blok taş üzerindeki yazıtta iki ayrı mektup metni yer almaktadır. Her iki mektupta da bir antik kentteki İsis-Sarapis Tapınağı'nın Hellenistik krallar tarafından sağlanmış olan dokunulmazlığının uzatılması ve bu tapınağın ne kadar önemli olduğu söz konusu edilmektedir. Yazıtın buluntu yeri bilinmediğinden ve başlangıcı kırılarak kaybolduğundan söz konusu kentin hangi kent olduğu ve uzatma işlemi kentin ricası üzerine kimin yaptığı kesin olarak belli değildir. Ancak yazıtın 9. satırıyla başlayan ikinci mektup Pontos kralı *Mithridates*'e karşı savaşan Roma komutanlarından *Lucullus*'un bir mektubunun kopyasıdır. Mektup *Mopsuestia* kenti şehir ve halk meclislerine hitaben yazılmış

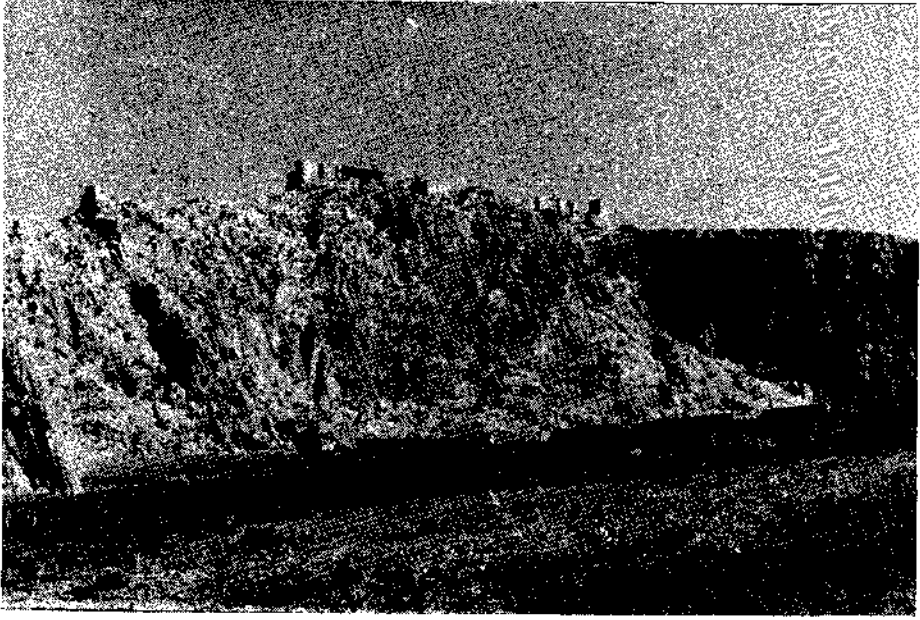
33 Bu plân için bkz. R. Heberdey und A. Wilhelm, *Reisen in Kilikien*, Wien 1896, 19.

34 Bu oyunlar ve Kodrigais hakkında bkz. R. Ziegler, 1985 (bkz. yuk. dipnot 6) 60.

35 M.S. 72 yılında Kilikya eyaletinin sınırları İmparator Vespasian tarafından düzenlendiğinde bu geçit yeri Kilikya ile Suriye eyaletleri arasındaki sınırı oluşturmaktaydı. Hatta Augustus devrinden beri Kilikya ile Suriye arasındaki idari sınırın buradan geçme olasılığı kuvvetlidir. Roma İmparatorluğu'nun Kilikya ve Suriye eyaletleri arasındaki idari sınır konusunda bkz. H. Taeuber, *Die Syrisch-Kilikische Grenze während der Prinzipatszeit*, Tyche 6, 1991 (bas-kıda). Kilikya kapıları hakkında bkz. H. Hellenkemper-F. Hild, *Neue Forschungen in Kilikien*, Wien 1986, 111-113 ve Harita 24; ayrıca, Hellenkemper-Hild 1990 (bkz. yuk. dipnot 5) 302.

36 Rhossos hakkında bkz. Hellenkemper-Hild 1990 (bkz. yuk. dipnot 5) 392.

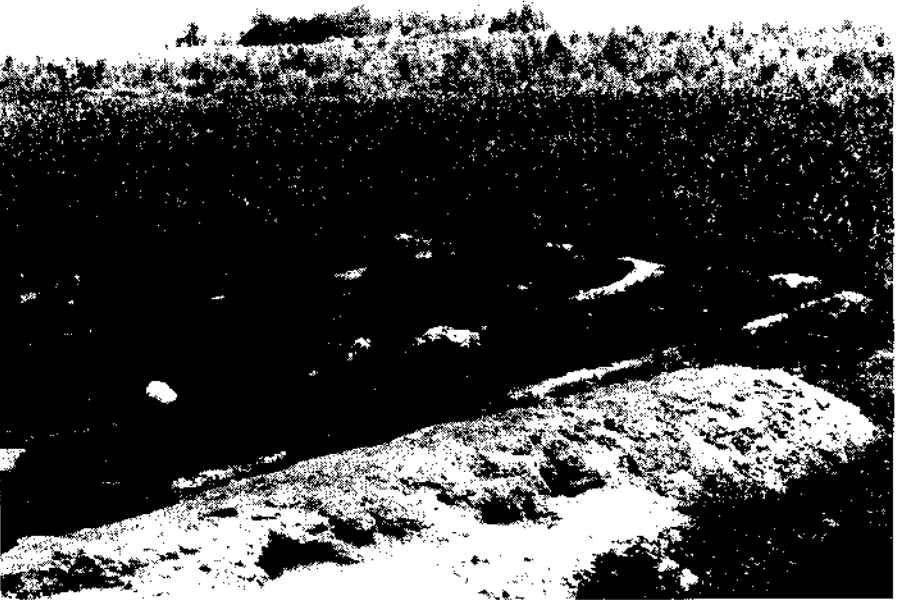
olup kentin *İsis-Sarapis* Tapınağı'ndan söz etmektedir. Böylece hem yazıtın buluntu yerinin büyük bir olasılıkla *Mopsuhestia* olduğu, hem de kentte bir *İsis-Sarapis* Tapınağı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu mektubu yazan *Lucullus*'tan mektubun başında Quaestor ve Proprætor unvanlarıyla bahsedilmektedir. *Lucullus* bu unvanları M.Ö. 87 yılında *Sulla*'nın emriyle *Mithridates*'e karşı bir donanma oluşturmak üzere Girit, Kyrenaika, Mısır ve Kıbrıs'a geldiğinde taşımaktaydı. *Mopsuhestia* kentinden bir elçi heyeti herhalde *Lucullus*'u bu yolculuğu sırasında ziyaret ederek kentteki *İsis-Sarapis* Tapınağı'nın dokunulmazlığının uzatılmasını istediler. *Lucullus* da bu isteği o sırada Yunanistan'da bulunan *Sulla*'nın yanına döndüğünde ona iletmış olmalı. Büyük bir olasılıkla yazıtın başlangıcında o sırada *Lucullus*'un amiri konumunda bulunan *Sulla*'nın bu konuyla ilgili olarak *Mopsuhestia* kentine gönderdiği mektubun bir kopyası söz konusudur.

Resim: 1- Anazarbos; kuzeybatıdan güneydoğuya kentin görünümü

Resim: 2- Orta Tozlu'daki antik köprü kalıntısı

Resim: 3- Kerimli köyündeki kilise temelleri

Resim: 4- Göreken Yayla'dan bir görünüm

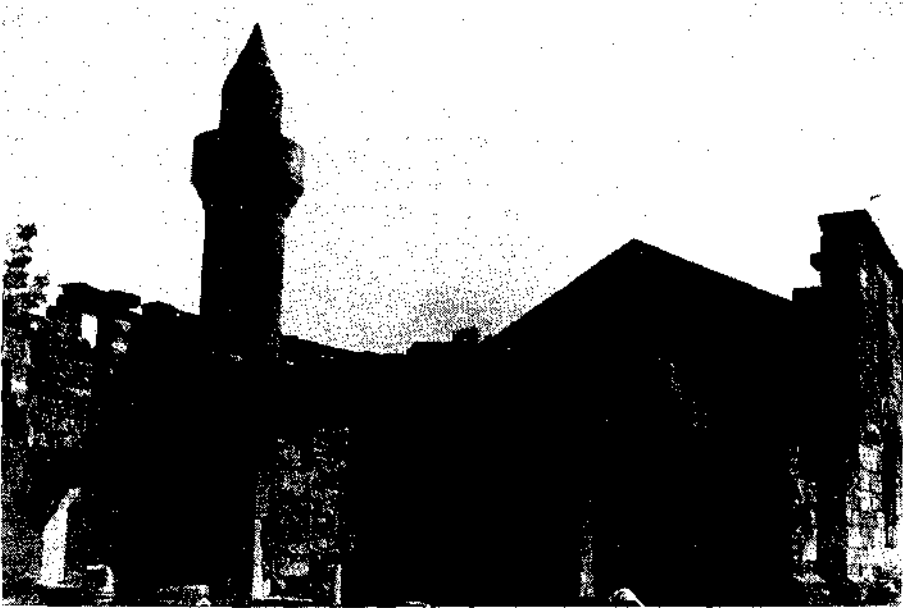
Resim: 5- Göreken Yayla'daki kilise

Resim: 6- Hemitekele ve Ceyhan nehri

Resim: 7- Hierapolis-Kastabala antik kentinden görünüm; sütunlu cadde ve Bodrum Kale

Resim: 8 Kadirli ilçe merkezindeki Ala Camii

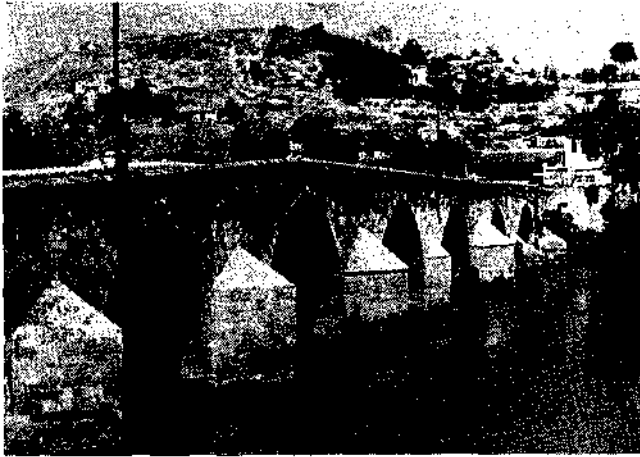
Resim: 9- Kadirli kuzeyinde su yolu kalıntısı

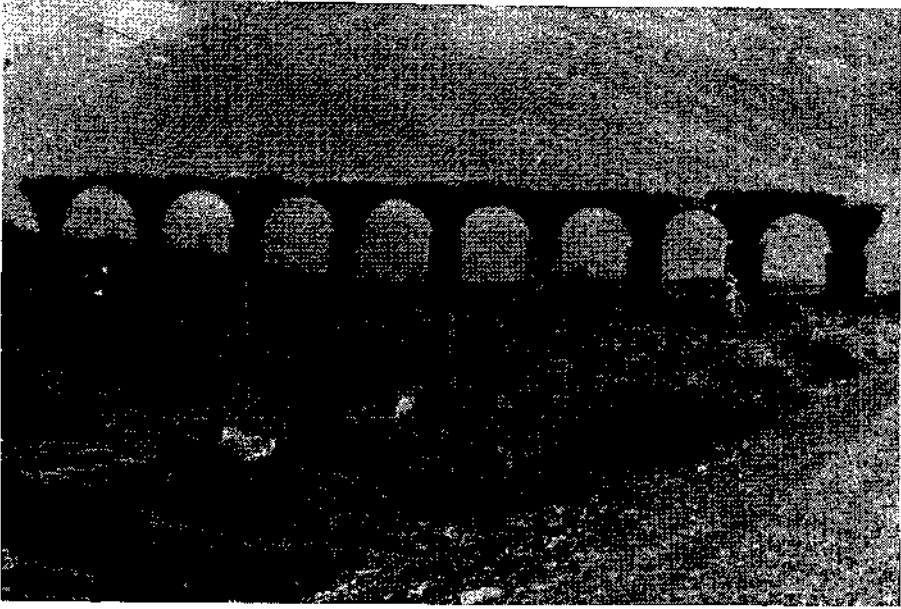
Resim: 10- Kösepınar köyü civarındaki antik taş ocağından yarı işli bir sütun parçası

Resim: 11- Hitit devri kabartmalı blok

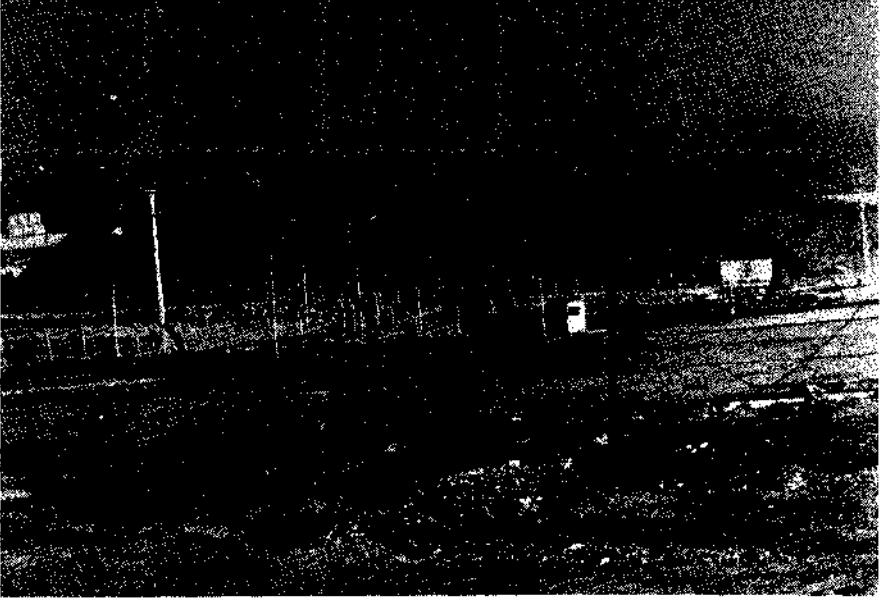
Resim: 12- Misis höyüğü ve Ceyhan nehri üzerindeki antik köprü

Resim: 13- Gözene harabelerindeki su yolu

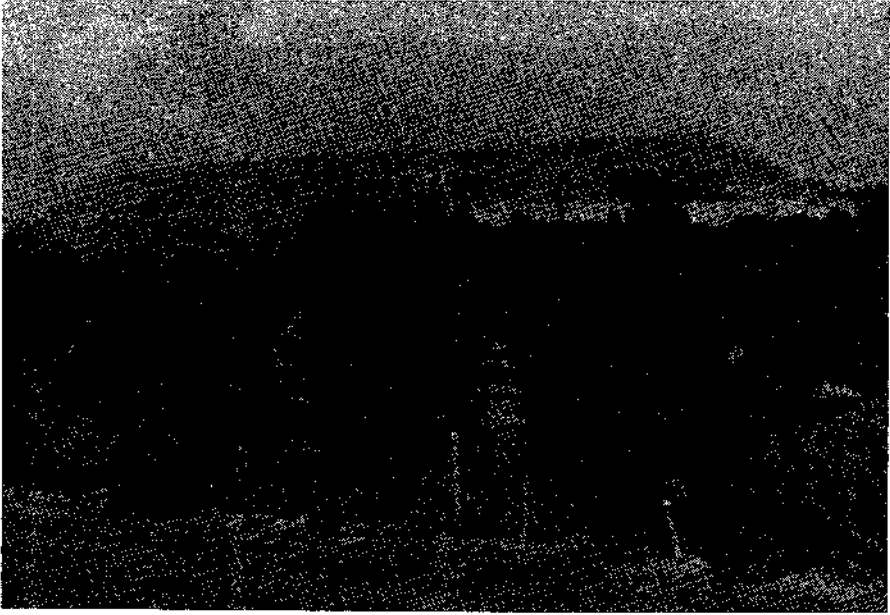
Resim: 14- Turunçlu civarında deniz kenarındaki kalıntılar

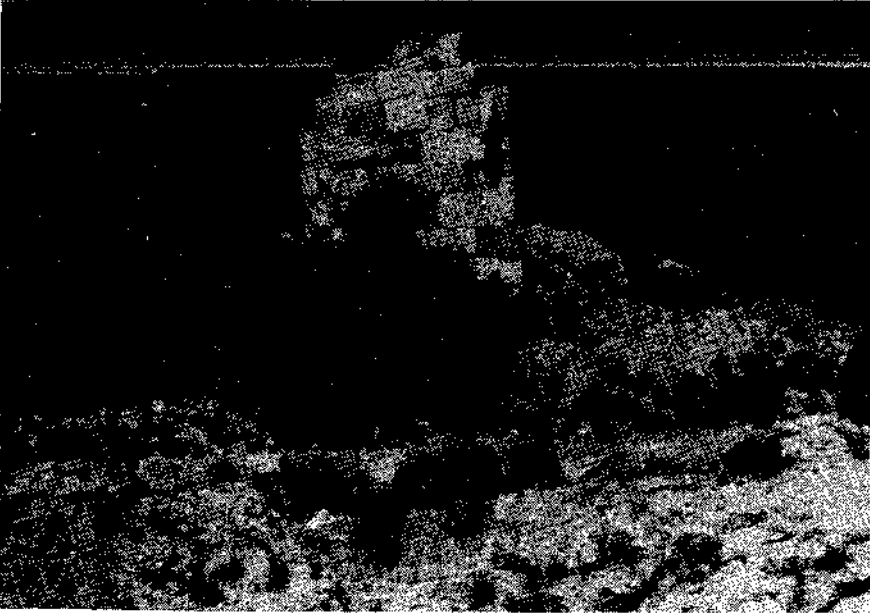
Resim: 15- Muttalıp Höyük

**Resim: 16- Karanlıkakı kalıntıları, arka plânda Muttalıp Höyük ve Amanos Dağları
gör÷lmektedir**

Resim: 17- Kinet Höyük

Resim: 18-Kodrigai antik zafer takı temelleri

CAESAREA GERMANICE

*Thomas CORSTEN**

Die Lage des Ortes Caesarea Germanice war bislang unbekannt. Aus allen Angaben der antiken und mittelalterlichen Autoren geht hervor, daß er im westlichen Bithynien gelegen haben muß, wobei die genaue Ansetzung jedoch unklar blieb.

Folgende Hinweise stehen uns zur Verfügung:

- Plinius (nat. hist. V 143) nennt die Stadt zwischen Daskyleion am Meer und Apameia,
- Ptolemaios (Geographika V 1, 14) zwischen Nikaia und Prusa ad Olympum,
- Hierokles (Synekdemos 693, 1) zwischen Prusa und Apollonia am Rhyndakos.
- Dion Chrysostomos (Or. 47 [30] 13) bezeichnet Caesarea als Nachbarstadt von Prusa. Das darf jedoch nicht wörtlich genommen werden; denn auch Nikomedeia nennt er "Prusa benachbart", obwohl die beiden Städte keineswegs eine gemeinsame Grenze hatten. Gemeint ist lediglich, daß Caesarea, Nikomedeia und Prusa in Bithynien liegen. Diese Angabe dient also nicht der genaueren Lokalisierung.
- Die Unsicherheit wird noch erhöht durch Münzbilder, von denen einige einen Hafen, andere aber den Berg Olympos zeigen. Der Hafen deutet auf eine Küstenstadt, der Olympos hingegen auf einen im Inland gelegenen Ort.

Erst zwei Heiligenlegenden helfen uns, die Lage des Ortes annähernd zu bestimmen:

- Im Leben des hl. Quadratus wird der Märtyrer auf folgender Route geführt:

* Thomas CORSTEN, Institut für Altertumskunde der Universität Zu Köln Albergus- Magnus-Platz 5000 Köln 41-ALMANYA.

Nikomedeia - Nikaia - Apameia - Caesarea - Apollonia am Rhyn-
dakos.

- In der Vita des Abtes Niketas von Medikion, eines Klosters bei Triglia (heute Zeytinbağı) finden wir die Angabe, daß im Süden der Stadt ein Fluß war, der nur der Odryses (heute Nilüfer Çay) sein kann.

Das heißt also, Caesarea lag in dem schmalen Streifen zwischen dem Rhyn dakos, dem Meer, Prusa und dem Odryses. Da an der Küste aber neben den Orten Daskyleion, Triglia und Apameia kein Platz mehr für eine weitere Stadt ist, die immerhin so bedeutend gewesen sein muß, daß sie Münzen prägte, muß Caesarea im Binnenland gelegen haben. Der Hafen auf manchen Münzen erklärt sich dann dadurch, daß Caesarea einen auf ihrem Territorium gelegenen Ort als Hafen benutzte, und zwar Daskyleion am Meer (dazu unten).

Nun nennt Ptolemaios die Stadt: Καισάρεια ἢ καὶ Σμυρλιανή, und man hat schon lange erkannt, daß Σμυρλιανή eine andere Form von Μυρλεαινή ist (wie μικρόμικρός). Die Stadt lag also in der nach Myrleia, dem späteren Apameia und heutigen Mudanya, genannten Gegend. Einen weiteren Hinweis auf Myrleia gibt eine im Apollonheiligtum von Klaros gefundene Inschrift. In ihr wird Apollon als μητρο-
πόων von Caesarea bezeichnet, also als Vater mütterlicherseits. L. Robert hat dies schon dadurch erklärt, daß Myrleia-Apameia von Kolo-
phon, wozu das Heiligtum gehörte, gegründet wurde und selbst wieder-
um Caesarea gründete. Daher kann Dion Chrysostomos die Einwohner von Caesarea εὐγενεῖς und σφόδρ᾽ Ἕλληνες ("von edler Abkunft" "und sehr griechisch") nennen.

Caesarea kann also nicht weit landeinwärts von Myrleia gelegen haben. Schon J. Sölch¹, der die Inschrift aus Klaros noch nicht kennen konnte, vermutete, daß die Stadt etwa beim heutigen Çekirçe oder Dereköy gelegen habe. Da diese Hypothese sehr gut mit allen Angaben übereinstimmt, habe ich dort nach etwaigen beweisstücken gesucht. Tatsächlich befindet sich in Yaylacık Köyü eine Inschrift, die in der Nähe auf einem Feld gefunden worden ist. In ihr wird ein Sportler mit Namen Tati-
anos geehrt.

1 Klio 11, 1911, 333.

Tatianos, Sieger im Wettlauf der Knaben und Männer

Oberteil einer Basis aus Marmor mit Eckakroteren, dazwischen Patera. Die Inschrift befindet sich auf einer Schmalseite.

Gefunden auf dem Feld Kocatarla in der Nähe von Yaylacık Köyü, heute in Yaylacık Köyü aufgestellt.

Sichtbare Höhe: 0.65 m; Breite: 0.99 (Schaft) - 1.05 m (Profil); Tiefe: 0.56 (Schaft) - 0.69 m (Profil);

Buchstabenhöhe: 0.02 m.

Zwischen 180/93 und 212.

- Τατιανὸς Μητροφάνους · Καίσαρεὺς καὶ
Ἑ[φέ]σιος καὶ Περγαμηνὸς καὶ Κυζικηνὸς ·
καὶ Νικομηδεὺς · καὶ Τραλλιανὸς · ἱερoneύ-
4 κης παράδοξος, νεικήσας ἀγῶνας · τοὺς
ὑπογεγραμμένους · Νέαν Πόλιν Σεβασ-
τὰ παῖδ[ων] δόλιχον· Πέργαμον Αὐγούσ-
[τ]εῖα παῖδων δόλιχον· Ἐφεσον Ἀδρι[άνεια]
8 παῖδων δόλιχον· Πέργαμον Τραιά[νεια]
παῖδων δόλιχον· Κοινὸν Βειθυνί[ας Νεικο]-
μήδειαν παῖδων δόλιχον· Κύζ[ικον] Ἀδρι-
[α]νὰ Ὀλύμπια παῖδων δόλιχον· [
12 [ἸΛΛΑΙΑ παῖδων δόλιχον [
[Πέργ]αμον παῖδων δόλι[χον]
[]ΛΑ παῖδων δόλι[χον]
[ἀνδρῶν δόλι[χον]
16 [Πέργ]αμον [ἀνδρῶν δόλιχον ?
- - - - -

"Tatianos, der Sohn des Metrophanes, Bürger von Kaisareia, Ephesos, Pergamon, Kyzikos, Nikomedeia und Tralleis, Hieronike wider Erwarten, der bei den folgenden Wettkämpfen gesiegt hat: in Neapolis bei den Sebastia im Knabenwettlauf; in Pergamon bei den Augusteia im

Knabenwettlauf; in Ephesos bei den Hadrianeia im Knabenwettlauf; in Pergamon bei den Traianeia im Knabenwettlauf; beim Koinon von Bithynien in Nikomedeia im Knabenwettlauf; in Kyzikos bei den Hadriana Olympia im Knabenwettlauf; in..... bei den..... im Knabenwettlauf;..... im Wettlauf der Männer(?); in Pergamon(?) [im Wettlauf der Männer?], ..."

Zwei Gründe sprechen dafür, daß Tatianos das Bürgerrecht von Caesarea durch Geburt besaß:

1. Das Ethnikon *Καίσαρεύς* wird zuerst genannt.
2. Das Bürgerrecht der anderen genannten Städte erhielt er durch Siege in dortigen Wettkämpfen, die im Text aufgezählt sind. Für Caesarea selbst sind keine Agone angeführt; auch durch andere Quellen sind keine solchen bekannt.

Aus alledem ist zu schließen, daß die Stadt Caesarea diese Ehreninschrift für ihren eigenen Bürger aufstellte, und daß der Fundort der Inschrift das antike Caesarea ist².

2 Eine ausführlichere Abhandlung der Lage und Geschichte von Caesarea Germanice, in der auch der Inhalt dieses Vortrages verarbeitet ist, ist publiziert in *Epigraphica Anatolica* 15, 1990, 19-48.

ARCHAEOMETALLURGICAL RESEARCH IN THE MALATYA AREA

*Claudio CANEVA**
Alberto M. PALMIERI
Kemal SERTOK

Research on ancient metallurgy in central eastern Anatolia continued in 1990 following the questions raised by the recovery of copper artifacts at Arslantepe, investigating both the technological aspects of their composition and their relationship to the development of metallurgy in north-eastern Anatolia and Mesopotamia, in the Late Chalcolithic and Early Bronze Age (covering the latter half of the IV millenium and the III millenium).

The work focused on two closely connected themes: the location of copper deposits presumably used in ancient times, and smelting tests on different types of ores.

Another two small outcrops of copper ores were found in the Ergani-Maden area:

- Osan: 6-7 km from Çayırköy, 2 km south-west of Topal Köyü, mainly malachite;
- Mergentepe: on the old Ergani-Maden road, 3 km south-east of Maden, also containing malachite.

Another outcrop of iron ores was located at Kesen Taşı on the Ergani-Çernik road.

A survey in the Sivas district revealed no copper or arsenical ores.

Several samples taken from the metalliferous areas of Artvin-Murgul and Trabzon were made available by the corporation of Black Sea Cup-

* Prof. Dr. Claudio CANEVA, Via Eudossiana, 18-00184 Roma-ITALYA.
Alberto M. PALMIERI, Istituto per le Tecnologie Applicate ai Beni d. CNR- 00016 Montecitorio Scala Roma C.P. 10-ITALYA.
Kemal SERTOK, Arkeolog, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü-ANKARA.

per Mines. Their supposedly high arsenic content was to have enabled us to control the behaviour of this element during the smelting process. An oven was built for the smelting tests, with a combustion chamber measuring 20 x 80 cm and two side tuyeres 40 cm from the base.

Two smeltings were performed using the ores from Çayırköy, obtaining drops of copper and slag rich in copper drops. Another two smelting tests were run using chalcopyrites obtained from Trabzon and Artvin after roasting and breaking them down into small (2 cm) grains. Limestone and quartziferous sand were added as flux.

It immediately proved difficult to smelt the sulphurous ores, but some drops of copper and metal flakes were obtained and were useful for the analyses.

The S.E.M. analyses (Table: 1) show that the ore samples from the Maden area have a very low copper content, thus indicating that it would not have been very profitable to exploit these ores, but the tests are important in that they confirm the lack of arsenic in the area, with the exception of one sample with an arsenic content of less than 0.2%.

The mostly malachite ores from Giresun (Etiyayla), Çayeli-Rize, (Harköy) have a high arsenic content (1.90-4.27%), and a low sulphur content.

Surprisingly, the ore samples from both Murgul-Artvin (Table: 2d) have a very low arsenic content (0.05-0.17%). The samples, evidently taken from deposits exploited in modern times, were obtained from ores that were chosen because of their low As content or from levels with no arsenic. According to Muhly, the exploitation of the copper ore deposits started with native copper ores and continued with carbonates and oxides located on the surface, and then used sulphides when the technology was sufficiently advanced to make it possible. In time, this typical trend supposedly determined a corresponding variation in the composition of archaeological artifacts: the earliest were made of pure copper, later of a cuprous arsenical ore, and finally were made of true bronze with tin. This theory, however, does not explain whether the presence of arsenic was intentional or how it came about that the use of tin replaced that of arsenic.

The results of Table: 2 apply to the different phases of the smelting process: ore, roasted ore, slag, copper production. It is to be noted that smeltings I and II, which used ores with a low sulphur content from

Çayırköy, produced copper low in sulphur but with inclusions of siliceous slag and virtually no arsenic. Smelting III (Murgul-Artvin), using chalcopyrite with a copper content of 11% and an arsenic content of 0.05%, produced copper with sulphur, little iron, and less than 0.02% arsenic. No samples contained any nickel. In all the smeltings the slag contained Si, Ca, and Fe in variable proportions, and had a low copper content.

The copper produced in smelting IV (Kutlular) Trabzon contained iron, and certain fragments of roasted ore had an arsenic content of up to 0.6%. The slag, rich in silica and calcium, did not appear to retain much copper, thus showing that it was fairly fluid. These observations indicate that optimal conditions were not always achieved in the various phases of the smelting process. The roasting of the sulphurous ores was often incomplete, and the composition of the slag varied considerably, probably because the oven was not always operated properly, which led to excessive temperature variations. Moreover, the lack of homogeneity in the composition of different fragments of these ores, evidenced by the occasional presence of given elements, makes it difficult to interpret their history. For instance, it is not easy to determine what happens to the arsenic in smelting III where its low content (0.05%) in the original ore (powdered then mixed) in some cases is absent in the copper produced, and in others it reaches 0.19%, which can be explained by its irregular dispersion within a single sample. At this point it would be difficult to speak of either the volatility or the concentration of arsenic during the smelting process.

The S.E.M. analyses are certainly not sufficiently reliable in determining low concentrations. This led us to run preliminary tests with I.C.P. to enable us to compare the data (Table: 3).

The results were comparable for the high concentrations, while the low concentrations gave values that could not be obtained using the S.E.M.

More general observations can be made if we consider the composition of the metal artifacts from Arslantepe and the data obtained up to now from the ore tests.

Most of the Arslantepe artifacts have a low arsenic content, and a close correlation was found between the arsenic and nickel contents.

These compositions appear to be connected both with the different types of artifacts examined and with chronologically distinct cultural

phases. For instance, higher arsenic concentrations are recorded in period VI A, corresponding to the Late Uruk Mesopotomian period, while artifacts with no arsenic might be correlated to ores from the Ergani-Malatya area, and the presence of arsenic and nickel can lead us to hypothesize that ores from Caucasia and Transcaucasia - where this association has been indicated - may have been used. Artifacts containing As-Ni appear at Arslantepe both at the beginning of Early Bronze I when the site was culturally connected with the Late Uruk developments of Mesopotamia, and during the second phase of the same period (B.A. IB) when the site underwent a sudden change due to the penetration of groups with an East-Anatolian and Transcaucasian tradition. As far as metallurgy is concerned, a strong link with these north-eastern regions may have preceded the expansion of Transcaucasian groups in the south and south-west. In this regard, it is interesting to note that the As-Ni correlation is also documented at Hassek Hüyük for the same periods and in similar concentrations.

We therefore consider that important results can be obtained by extending research to the mining areas of Transcaucasia. This will be the object of our forthcoming campaigns.

SAMPLE	CU	AS	FR	MH	S	SI	AL	K	CA	MG	NI	TI	ZN	P	AG	CR	NA
KESUN TAST H.MX	0.98	0.00	4.30	0.00	0.24	78.47	10.37	0.21	2.53	2.45	0.00	0.33	0.00	0.00	0.00	0.11	0.00
KESUN TAST H.50X.1	14.94	0.11	3.79	0.00	0.00	69.63	9.46	0.17	0.65	0.95	0.00	0.00	0.10	0.00	0.00	0.00	0.00
OSAN H.MIX.90.1	5.30	0.03	2.54	0.00	6.90	57.39	17.25	0.11	0.95	9.14	0.00	0.34	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
OSAN H.90.1 50X 1	72.58	0.00	6.80	0.07	8.45	9.44	2.17	0.14	0.22	0.00	0.14	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
OSAN H.90.1 50X 2	72.31	0.00	6.24	0.08	14.52	4.15	1.23	0.08	0.23	1.11	0.05	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
OSAN H.90.1 50X 3	17.11	0.00	2.15	0.17	0.00	65.01	8.48	0.21	0.81	6.01	0.05	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
OSAN H.100X	50.40	0.17	15.37	0.00	7.48	15.88	1.55	0.14	0.45	0.00	0.00	0.00	0.47	0.00	0.00	0.00	0.00
OSAN H.100X	22.11	0.15	0.73	0.00	0.00	67.44	5.98	0.08	0.79	2.48	0.00	0.00	0.25	0.00	0.00	0.00	0.00
OSAN H.500X	87.09	0.00	0.36	0.00	1.45	6.24	3.78	0.31	0.34	0.00	0.00	0.00	0.43	0.00	0.00	0.00	0.00
HERGEN 90.2 H.MIX	0.41	0.09	5.63	0.00	0.00	72.93	11.38	0.12	2.78	6.40	0.00	0.24	0.00	0.00	0.00	0.04	0.00
HERGEN 90.2 H.100X	0.09	0.11	44.47	0.00	0.00	51.23	2.56	0.05	0.09	1.40	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
HERGEN 300X	17.96	0.08	2.21	0.00	0.00	74.85	3.84	0.06	0.24	0.52	0.00	0.00	0.11	0.00	0.00	0.00	0.00
GIRESUM 90.10 50X 1	37.40	2.24	3.34	0.03	3.89	41.62	8.44	0.62	2.30	0.00	0.11	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
GIRESUM 90.10 50X 2	13.53	4.27	0.80	0.00	11.67	10.18	0.00	0.63	58.79	0.00	0.12	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
HARKOY GIRESUM MIX	0.65	0.00	1.12	0.00	41.45	24.46	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	32.30	0.00	0.00	0.00	0.00
CAYELI RIZE 90.11 MX	11.31	0.53	10.65	0.00	29.14	37.09	2.86	0.00	0.28	0.00	0.00	0.00	0.14	0.00	0.00	0.00	0.00
CAYELI RIZE 90 50X 1	23.16	0.07	24.36	0.09	46.77	4.28	0.87	0.08	0.29	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.03	0.00
CAYELI RIZE 90 50X 2	20.02	0.07	21.28	0.10	43.60	12.03	1.64	0.06	0.14	1.04	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.02	0.00
BTYAYLA GIRESUM MIX	0.37	1.90	2.90	0.00	7.54	7.12	0.00	0.00	69.07	0.00	0.00	0.00	3.10	0.00	0.00	0.00	0.00
BEYPINAR DIVRIGI MIX	0.03	0.05	2.99	0.00	0.17	49.04	0.60	0.00	0.97	45.07	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
BEYPINAR 90.13 50X 1	0.12	0.00	4.77	0.60	0.00	47.82	0.84	0.16	0.83	44.92	0.46	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
BEYPINAR 90.13 50X 2	0.00	0.04	5.62	0.24	0.00	46.21	0.33	0.00	0.41	46.14	0.28	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
BEYPINAR 90.13 50X 3	0.05	0.05	5.86	0.23	0.06	46.13	0.00	0.03	0.23	47.03	0.24	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00

SAMPLE	CU	AS	FE	MN	S	SI	AL	I	CA	MG	NT	TI	ZN	P	AG	CR	NA
I S.RM.50X.1	33.52	0.00	5.50	0.27	6.99	22.64	4.04	9.00	12.91	4.38	0.00	0.00	0.00	0.65	0.00	0.00	0.00
I S.RM.50X.2	31.57	0.00	7.21	0.16	6.69	44.12	6.54	1.01	1.95	6.75	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
I S.RM.50X.3	10.04	0.00	7.22	0.27	0.00	43.21	11.43	1.69	16.83	9.31	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
I S.SL.50X.1	0.93	0.00	4.38	0.26	0.00	33.65	0.92	6.83	37.34	7.69	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
I S.SL.50X.2	0.51	0.00	3.22	0.12	0.00	39.67	9.72	4.56	31.67	16.34	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
I S.CU.50X.1	91.21	0.00	0.33	0.06	0.30	3.04	1.43	0.70	1.82	0.00	0.27	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
I S.CU.50X.2	64.39	0.00	1.18	0.02	0.18	16.22	5.69	0.06	5.86	5.37	0.47	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
I S.CU.50X.3	77.29	0.00	1.00	0.04	1.90	8.28	3.23	1.13	4.01	2.79	0.21	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
II S.M.50X.1	44.62	0.00	10.94	0.00	17.28	18.07	4.93	0.20	0.82	2.25	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
II S.M.50X.2	29.79	0.00	19.64	0.15	0.63	34.39	12.60	0.21	0.88	10.50	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
II S.RM.50X.1	16.81	0.00	18.07	0.39	0.51	30.45	7.90	3.51	9.10	4.72	0.00	0.39	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
II S.RM.50X.2	39.07	0.00	3.73	0.11	1.12	36.70	9.53	1.02	2.95	5.50	0.00	0.06	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
II S.RM.50X.3	18.77	0.17	0.90	0.07	6.37	37.96	4.05	4.79	11.02	5.80	0.00	0.07	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
II S.SL.50X.1	0.15	0.00	2.29	0.15	0.04	42.85	11.53	2.23	31.04	9.72	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
II S.SL.50X.2	0.29	0.00	2.70	0.19	0.55	41.77	11.26	2.31	32.37	8.56	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
II S.CU.50X.1	22.69	0.00	10.64	0.07	11.05	25.69	6.94	0.92	13.15	7.21	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
II S.CU.100X.2	32.07	0.00	0.24	0.00	0.52	3.53	1.74	0.42	1.02	0.00	0.00	0.00	0.00	0.46	0.00	0.00	0.00
II S.CU.50X.3	76.28	0.00	1.10	0.07	2.73	10.88	3.02	0.59	3.88	1.44	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
III S.M.50X.MIX	11.10	0.05	19.86	0.00	45.37	21.89	0.68	0.13	0.52	0.24	0.00	0.00	0.00	0.00	0.50	0.00	0.00
III S.M.50X.1	19.54	0.17	22.35	0.00	44.32	0.78	12.19	0.13	0.27	0.00	0.00	0.00	0.25	0.00	0.00	0.00	0.00
III S.M.50X.2	13.17	0.17	26.05	0.00	50.55	1.17	7.97	0.04	0.60	0.00	0.00	0.00	0.20	0.00	0.00	0.00	0.00
III S.M.50X.3	10.60	0.05	25.27	0.03	52.81	1.64	0.35	0.14	0.39	0.00	0.00	0.00	0.45	0.00	0.00	0.00	0.00
III S.M.50X.4	20.25	0.00	25.06	0.00	50.46	1.85	0.91	0.12	0.63	0.00	0.00	0.00	0.07	0.00	0.00	0.00	0.00
III S.M.50X.5	22.10	0.00	25.32	0.00	50.44	1.53	0.00	0.11	0.45	0.00	0.00	0.00	0.05	0.00	0.00	0.00	0.00
III S.RM.MIX	12.15	0.00	27.66	0.00	23.86	30.69	0.00	0.97	4.47	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
III S.RM.50X.1	4.13	0.09	74.55	0.00	7.91	3.39	0.00	3.52	4.05	0.95	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
III S.RM.50X.2	4.91	0.00	63.93	0.00	16.53	7.08	0.00	3.25	3.51	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
III S.RM.50X.3	4.74	0.00	20.00	0.00	2.72	69.52	0.00	1.00	1.22	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
III S.SL.MIX	2.07	0.00	7.00	0.00	3.85	35.80	7.87	2.70	32.36	7.90	0.00	0.20	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
III S.SL.GLASS	0.40	0.00	4.32	0.00	0.00	44.69	0.00	1.62	25.85	18.51	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.61
III S.SL.	32.48	0.00	33.52	0.00	17.03	0.89	0.00	7.91	7.92	0.00	0.06	0.00	0.20	0.00	0.00	0.00	0.00
III S.CU.60X.2	74.27	0.19	4.77	0.00	6.33	5.71	0.00	3.34	4.51	0.00	0.28	0.00	0.52	0.00	0.07	0.00	0.00
III S.CU.100X.3	26.38	0.07	19.15	0.20	21.81	0.56	0.00	3.00	26.33	0.00	0.00	0.00	0.15	0.00	0.04	0.00	0.00
III S.CU.100X.4	57.34	0.16	2.79	0.00	1.56	7.09	0.00	5.59	14.93	0.00	0.12	0.00	0.42	0.00	0.00	0.00	0.00
III S.CU.100X.5	6.83	0.00	5.48	0.00	31.29	4.86	0.00	19.67	27.23	0.00	0.07	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
III S.CU.130X.1	77.73	0.00	1.00	0.00	0.26	2.00	0.00	2.75	5.91	0.00	0.09	0.00	0.57	0.00	0.02	0.00	0.00
SANDSTONE ASLANTEPE	0.04	0.00	3.36	0.00	0.00	29.24	7.60	1.31	49.36	9.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
CHARCOAL	0.24	0.10	1.61	0.19	24.28	5.42	2.06	24.84	32.00	5.99	0.00	0.26	0.00	2.34	0.00	0.00	0.00
LIMESTONE I S.	0.13	0.00	0.24	0.00	0.00	0.24	0.17	0.00	97.52	0.35	0.39	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
IV S.M.50X.MIX.1	10.82	0.00	21.35	0.03	48.39	11.43	0.22	0.13	0.00	0.00	0.00	0.15	0.21	0.40	0.00	0.07	1.64
IV S.M.50X.1	24.36	0.00	22.90	0.00	49.05	2.35	1.03	0.31	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
IV S.M.50X.2	20.50	0.00	23.61	0.00	47.15	1.22	0.40	0.18	0.00	0.00	0.00	0.66	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
IV S.M.50X.3	22.97	0.00	23.76	0.00	46.92	3.00	2.00	0.32	0.00	0.00	0.00	0.15	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
IV S.M.50X.4	23.56	0.00	24.72	0.00	44.87	3.71	2.53	0.46	0.00	0.00	0.00	0.09	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
IV S.M.50X.5	21.04	0.00	21.34	0.00	35.18	19.06	2.46	0.13	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
IV S.RM.50X.MIX	9.86	0.00	23.41	0.09	34.64	21.70	1.70	0.00	5.57	0.63	0.03	0.73	0.34	0.31	0.00	0.05	0.00
IV S.RM.50X.1	13.64	0.21	26.50	0.00	15.46	0.93	0.72	34.20	6.20	0.00	0.00	0.00	0.00	0.47	0.00	0.00	1.67
IV S.RM.50X.2	0.02	0.30	54.02	0.00	16.75	1.62	0.64	0.40	5.05	0.54	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	1.90
IV S.RM.50X.3	9.34	0.61	29.71	0.00	22.41	1.44	0.24	20.60	12.33	1.53	0.00	0.19	0.95	0.65	0.00	0.00	0.00
IV S.SL.50X.1	0.71	0.00	13.31	0.00	0.00	40.87	0.00	2.64	32.41	8.31	0.00	0.65	0.00	0.00	0.00	0.00	0.99
IV S.SL.50X.2	0.30	0.40	4.00	0.00	0.00	47.88	0.00	3.90	27.16	9.67	0.00	0.40	0.00	0.00	0.00	0.00	5.55
IV S.SL.50X.3	2.25	0.00	14.72	0.00	13.55	21.69	0.00	15.35	23.15	5.69	0.00	0.29	0.00	2.30	0.00	0.00	0.90
IV S.SL.50X.4	0.00	0.00	4.39	0.00	0.00	50.14	0.00	3.26	24.71	19.30	0.00	0.39	0.00	0.00	0.00	0.00	6.67
IV S.CU.50X.1	20.44	0.00	46.90	0.00	15.04	4.06	1.69	0.00	1.60	1.30	0.60	0.00	0.00	0.45	0.00	0.00	7.60
IV S.CU.50X.2	18.29	0.21	62.47	0.00	11.68	0.97	0.35	0.00	0.47	0.00	0.00	0.00	0.00	0.30	0.00	0.00	5.10
IV S.CU.50X.POL.3	43.53	0.00	46.97	0.00	4.01	2.23	0.94	0.17	0.01	0.00	0.33	0.00	0.00	0.12	0.00	0.00	0.00
IV S.CU.50X.POL.4	33.73	0.00	58.99	0.00	3.78	1.28	1.01	0.18	0.34	0.00	0.34	0.07	0.34	0.24	0.00	0.00	0.00

PROVENANCE	ANALYSIS	Cu	As	Fe	Zn	Ag	Sb	Co	Ni	Sn	Pb	Bi
TRAZON	SEM	18.82	-	21.35	-	-	-	-	-	-	-	-
	ICP	-	0.0563	25.24	0.1968	0.0028	0.0021	0.0038	<0.001	-	0.0956	0.0054
	ICP	-	<0.001	52.37	0.0457	0.0139	0.0032	<0.001	<0.001	-	<0.001	<0.001
ARTVIN	SEM	11.10	0.05	19.86	0.00	0.60	-	-	0.00	-	-	-
	ICP	-	0.006	23.98	0.0141	0.2458	0.0075	<0.001	<0.001	-	0.0956	0.0056
	ICP	-	0.006	7.26	0.0197	0.0372	0.0029	<0.001	0.0081	-	0.0232	<0.001
ÇAYIROY	SEM	32.52	0.00	5.58	0.00	0.00	-	-	-	-	-	-
	ICP	-	0.001	7.70	0.1301	0.1541	0.0001	<0.001	<0.001	-	0.0242	<0.001
	ICP	-	<0.001	0.0407	0.0347	0.0762	0.0018	<0.001	0.0043	-	0.0012	<0.001
	ICP	-	<0.001	3.5072	0.0494	0.0052	0.0020	<0.001	0.0001	-	0.0086	<0.001
MINERALS												
ETIVAYLA												
ASARAK GİRESUN	ICP	-	<0.001	4.38	0.0053	0.0741	<0.0001	<0.001	-	-	0.0203	<0.001
HARKOY												
TIRREOLU GİRESUN	ICP	-	0.0580	1.34	<0.0001	0.0317	0.0372	<0.001	-	-	0.0030	<0.001
ERGANI MADEN												
ICP	ICP	-	<0.001	-	0.0049	0.2468	0.0001	0.0774	<0.001	-	0.0671	<0.001
OSAN												
ICP	ICP	-	<0.001	3.46	0.2516	0.2535	<0.0001	-	-	-	0.0205	<0.001

ARKEOLOJİK ALANLARDA JEOFİZİKSEL PROSPEKSİYONUN ÖNEMİ

*Mahmut G. DRAHOR**

Giriş

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ileri batı toplumlarında, tarihin ve çevrenin korunması doğrultusunda büyük bir duyarlılık gelişmiştir. Gelişen bu duyarlılığın sonuçlarından biri de, arkeolojik alanların bozucu etkisi olmayan yöntemlerle aranmasıdır. Aslında arkeologlar, kazıların içerdiği birçok sorunun farkındadırlar. Bu yüzden yokediciliği olmayan ya da en az olan yöntemlere gereksinimleri vardır. Bu yöntemlerden biri de hiç kuşkusuz ki jeofiziktir.

Arkeoloji jeofiziği derinliği ve büyüklüğü birkaç cm den birkaç m ye değin olan yapılarla ilgilenir. Bu yapılar genellikle depolama çukurları, ev temelleri, duvarlar, ocaklar, fırınlar ve diğer yanmış nesnelerden oluşan "prehistorik" temeller ya da kale duvarları, tiyatro, stadyum, tapınak, büyük bina temelleri, cadde, sokak ve ev kalıntıları gibi "tarihsel" temellerden oluşur.

Arkeolojik bir alanda jeofizik çalışmalara başlamadan önce alanla ilgili arkeolojik, jeolojik ve jeomorfolojik bilgilerin elde edilmesi gereklidir. Ayrıca varsa hava fotoğraflarının eldesi ve yöre insanlarıyla konuşmanın da büyük bir önemi vardır. Bu bilgilerin elde edilmesinden sonra, seçilen arama yöntemlerine bağlı olarak, bazı alanlarda test ölçümlerinin yapılması gerekmektedir. Ayrıca alandan toplanan toprak ve diğer kültürel malzemelerin laboratuvarlarda duyarlılık (susceptibility), iletkenlik (conductivity) ölçümlerinin ve jeokimyasal analizlerinin yapılması, yapılacak jeofizik çalışma açısından büyük bir önem taşımaktadır. Yapılan bu ön çalışmalardan sonra, alanın jeofizik araştırma plânı ortaya çıkarılmalıdır. Bu plân doğrultusunda yapılan çalışmaların sonuçlarına bağlı olarak, belirlenen yerlerde test kazıları yapılmalıdır. Bu aşamaların daha sistematik izlenebilmesi için şöyle bir akış diyagramı önerilebilir (Şekil: 1).

* Mahmut G. DRAHOR, D.E.Ü. Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Jeofizik Mühendisliği Bölümü 35100 Bornova- İZMİR.

Arkeoloji Jeofiziğinin Tarihsel Temeli

Jeofizik prospeksiyon yöntemlerinin arkeolojik alanlar üzerindeki ilk kullanımlarına İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda rastlıyoruz. Özellikle 1950'li yılların başında taşınabilir proton manyetometrelerinin yapılmasından sonra kullanım alanı hızlı bir biçimde artmıştır. Bu konudaki ilk çalışma 1946 yılında Atkinson tarafından İngiltere'de bir öz direnç metresiyle yapılmıştır. Manyetik yöntem üzerine yapılan ilk araştırma da yine İngiltere'de 1958 yılında Aitken tarafından başarılmıştır. Bu tarihten sonra her iki yöntem de bazı araştırmacılar tarafından, dünyanın birçok bölgesinde denenerek ilginç sonuçlar alınmıştır. Diğer jeofizik yöntemler ise izleyen yıllarda kullanım alanına girmiştir. Ancak hiçbirisi radarın sağladığı başarıyı sağlayamamıştır. Radar 1970'li yılların başında kullanım alanına girmesine karşın, kullanım yoğunluğu bakımından günümüzde üçüncü sırayı almıştır. Ayrıca son yıllarda elektromanyetik yöntemin kullanım payı da büyük oranda artarak, yöntem etkin bir arkeoloji jeofiziği arama yöntemi olmuştur. Diğer jeofizik yöntemler ise birçok araştırmacı tarafından denenmesine karşın, hızlı olmaması ve etkin sonuçlar vermemesinden dolayı kullanımda oldukça kısıtlı bir yere sahiptir.

Son yıllarda bilgisayar teknolojisindeki olağanüstü gelişim ise, sinyal işleme tekniklerinin çok hızlı bir biçimde gelişmesini sağlamıştır. Bu gelişim, aletlerin gelişimine paralel olarak (hızlı ve çok sayıda veri toplayan aletlerin ortaya çıkması), oldukça fazla sayıdaki verinin kısa sürede ve etkin olarak değerlendirilmesini sağlamıştır. Böylece arkeoloji jeofiziğinin güvenilirliği artmış ve arkeolojik alanın kısa sürede tanımlanabilmesi sağlanmıştır. Ayrıca son yıllarda uydu teknolojisinde yaşanan şaşırtıcı gelişim, jeofizik yöntemlere hızlı bir biçimde girmiş ve buradan da arkeolojiye yansımıştır. İmaj işlemlerindeki (image processing) gelişimin ise, arkeoloji jeofiziğinde büyük dönüşümlere yol açacağını söyleyebiliriz. Son yıllarda bilgisayar grafik gösterimlerinde de olağanüstü bir gelişim olmuştur. Özellikle üç boyutlu veri tabanlı (data base) programların ve bilgisayar yardımlı tomografik (CAT) yöntemlerin gelişimi arkeolojiye çok hızlı bir biçimde girerek, etkileyici ve şaşırtıcı sonuçların alınmasına neden olmuştur. Böylece arkeoloji jeofiziğinde yaşanan önemli gelişim, arkeologların kazı öncesi büyük bir bilgi birikimine sahip olmasını sağlamaktadır.

Arkeolojide Kullanılan Jeofizik Yöntemler

Arkeolojide kullanılan jeofizik yöntemleri, kullanım alanlarına ve önemlerine bağlı olarak Şekil 2'de verilen bir şema ile göstermek, sınıf-

landırma açısından oldukça yararlı olacaktır. Bu yöntemler içerisinde en çok kullanılanların genel özellikleri ise kısaca şöyledir:

Özdirenç (resistivity): Yöntem; yeryüzüne herhangi iki noktadan akım verip, yerde oluşan potansiyeli ölçme ilkesine dayanır. Arkeolojide en çok kullanılan jeofizik yöntemdir ve oldukça güvenilir sonuçlar vermektedir. Tapınak, bina ve ev temeli gibi yapısal özelliklerin yüksek öz-direnç yoğunluğuna sahip olması, bu tür aramalarda birincil sırayı almasına neden olmaktadır.

Manyetik: Pişmiş toprak ve tuğlaların içerdiği ısı kalıcı (thermoremanent) manyetizasyon, manyetik özellikli kayalardan yapılmış yapı temelleri, demirli metallerin yığılması ve depolama çukurları gibi organik çevrede oluşan demir oksitlerin bulunduğu ortamlarda oldukça etkili bir yöntemdir. Ayrıca veri alımı oldukça hızlıdır ve bu yüzden çok geniş alanların incelenmesine olanak tanır.

Radar: Yöntem; temeller, tabanlar, gömülmüş duvarlar, metal ve tuğla yığılımları gibi yapısal özelliklerde güçlü eko'lar üreterek, bu yapıların kolayca bulunmasını sağlar. Yöntemin bir avantajı da derinlik bilgisini uygun biçimde doğrudan vermesidir. Buna karşın, iletken topraklarda (kil gibi) güçlü sönümlenmeye sahip olmasından dolayı dezavantajlıdır.

Elektromanyetik: Yöntem, veri toplanması açısından oldukça hızlıdır. Ayrıca değme (contact) sorununa da sahip olmaması önemli bir avantajdır. Özellikle de öz-direnç ve manyetikle birlikte kullanıldığında çok etkin sonuçlar vermektedir.

Elde edilen veriler yerin türlü özelliklerinden dolayı değişik frekanslarda gürültülere sahiptir. Bu yüzden gürültülerin yok edilerek, sinyal/gürültü oranının artırılması gerekmektedir. Ayrıca yapıların uzanım, biçim ve derinlik gibi parametrelerinin saptanması jeofiziğin ana amacıdır. Böylece jeofizik prospeksiyonda kullanılan birçok değerlendirme tekniği, arkeolojiye uygulanarak daha etkin ve olumlu sonuçların alınması sağlanmaktadır.

İlginç Jeofizik Çalışmalardan Birkaç Örnek

Son 10 yıldır arkeoloji jeofiziği üzerinde ilginç birçok çalışma yapılmıştır. Özellikle sinyal analiz, imaj işleme ve grafik gösterim yöntemlerindeki gelişimlere koşut olarak yayınların ve dökümanların niteliğinde büyük bir ilerleme gözlenmektedir. Bu ilerlemenin niteliğini göstermek için İngiltere ve Almanya'da yapılan iki ilginç çalışmadan ör-

nek vermenin yararlı olacağını düşünüyorum. Bunlardan biri A.J. Clark (1975)'ın bir Roma villası üzerinde yaptığı öz direnç çalışmasıdır (Şekil: 3). Bölgede elde edilen verilerden oluşturulan harita (dot-density display) şeklin solunda, haritanın sinyal analiz işlemlerinden sonra aldığı görünüm ise sağında gözlenmektedir. Burada işlemlemeden sonra yapının seçilebilirliğinin oldukça arttığı görülmektedir. İkinci ilginç çalışma ise, I. Scollar v.d. (1986) tarafından imaj işlemlemesi üzerine yapılandır (Şekil: 4). Şekilde arkeolojik bir alandan elde edilmiş manyetik verinin türlü gösterim teknikleri yardımıyla oluşturulmuş görüntüleri ve aşamaları açık biçimde görülmektedir. İmaj işlemlemesinin yapının görünebilirliği ve sınırlarının saptanabilmesi açısından önemli olduğunu da vurgulamalıyız.

Son birkaç yıldan beri ülkemizde de oldukça nitelikli ve ilginç çalışmalar yapılmaktadır. Bu da Türkiye arkeolojisi ve jeofiziği açısından sevindiricidir. Bu çalışmalardan elde edilen iki ilginç örnek Şekil 5,6 ve Şekil 7, 8'de görülmektedir. İlk şekil Erken Bronz Çağ'dan kalma bir höyük olan Göltepe'de yapılan çalışmadan alınmıştır. Şekilde bölgede elde edilen verilerden oluşturulan kontur haritası ve haritanın sinyal analiz işlemlerinden sonraki aldığı biçim ve üç boyutlu gösterimleri görülmektedir. Okla gösterilen ilginç anomali üzerinde yapılan kazı sonucunda fotoğrafı görülen yapı elde edilmiştir (Resim: 1). İkincisi ise, Hellenistik bir kent olan Metropolis'in tümüyle örtülü tiyatrosu üzerinde ve kazı çalışmaları öncesi yapılmış öz direnç çalışmasından alınmıştır. İnceleme alanının sinyal analiz öncesi ve sonrasında elde edilen haritaları ve üç boyutlu gösterimleri Şekil 7, 8'de görülmektedir. Oklarla gösterilen bölümlerde ise tiyatronun basamaklarının etkisi açıkça gözlenmektedir. Kazı sonucunda ise ilginç bir Batı Anadolu tiyatrosu ortaya çıkmıştır (Resim: 2). Ayrıca bu konuda Daskyleion'daki Kösemtuğ tümülüsü üzerinde yapılan jeofizik çalışmalarda da bazı ilginç sonuçların alındığı bilinmektedir.

Jeofiziğin Türkiye Arkeolojisi Açısından Önemi

Türkiye "Prehistorik" ve "Historik" tarih zenginliği bakımından dünyanın en zengin ülkelerinden birisidir. Ancak arkeolojik alanların araştırılması ve kazılmasında büyük sorunlar vardır. Bu sorunlar, ülke tanıtımında çok büyük bir rol oynayacak birçok tarihsel değer in toprak altında kalmasına ya da yağmalanmasına neden olmaktadır. Sorunları azaltabilmeyin yollarından biri de; alanın jeofizik yöntemlerle araştırılarak, kazı masraflarının azaltılmasıdır. Ancak Türkiye'de arkeoloji jeofiziğine şimdye değin hiç yatırım yapılmadığından dolayı, başlangıçta jeofizik çalışmalar için ayrılacak payın oldukça yüksek olması gerekmektedir (türlü

aletler, bilgisayarlar ve program destekleri gibi gereksinimlerin ivedi olarak karşılanması için). Ancak ilk yatırımlardan sonra jeofiziğin payı düşerek, kazı masraflarının altına inecektir. Bu Şekil 9'daki tablo ve grafikte açık olarak görülmektedir. Şekil 9'dan da görüldüğü gibi, Türkiye'de arkeoloji jeofiziği üzerine çalışan bir ekibin oluşturulmasından sonra, kazı maliyetlerinde azımsanamayacak bir düşüş elde edilebilecektir. Ayrıca;

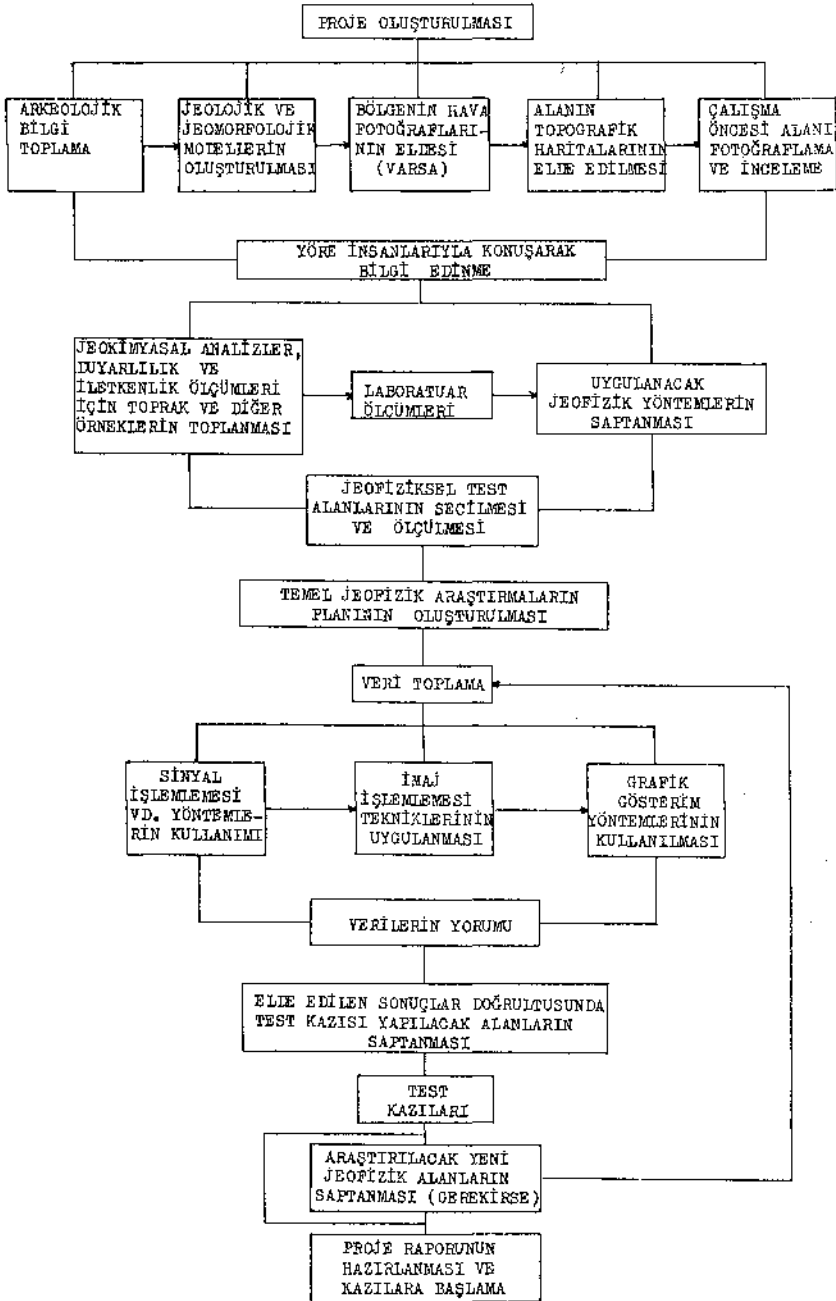
- Alan kazılmadan önce arkeologların sağlayacağı büyük bilgi birikimi,
- Yoğun ve hızlı arama tekniklerinin gelişimiyle sit alan sınırlarının saptanarak, kaçak kazıların önlenmesi,
- Büyük turizm kompleksleri, otoyol ve baraj yapımlarından önce yapılacak hızlı arama teknikleri yardımıyla, sit alanlarının belirlenip, sınırların çizilmesiyle arkeolojik varlıkların korunması sağlanabilecektir.

Yine tarihsel yağmaya en fazla sahne olan ve Türkiye'de de oldukça fazla bulunan tümülüslerin kurtarılması amacıyla oluşturulacak bir jeofizik arama projesi sonucu, Türkiye müzeleri maddi ve manevi yönden çok büyük değerlere sahip olacaktır. Ayrıca şunu da belirtmeliyiz ki, arkeologlarla jeofizikçilerin işbirliğiyle oluşacak nitelikli çalışmaların Türkiye ve dünya arkeolojisine büyük katkıları olacaktır.

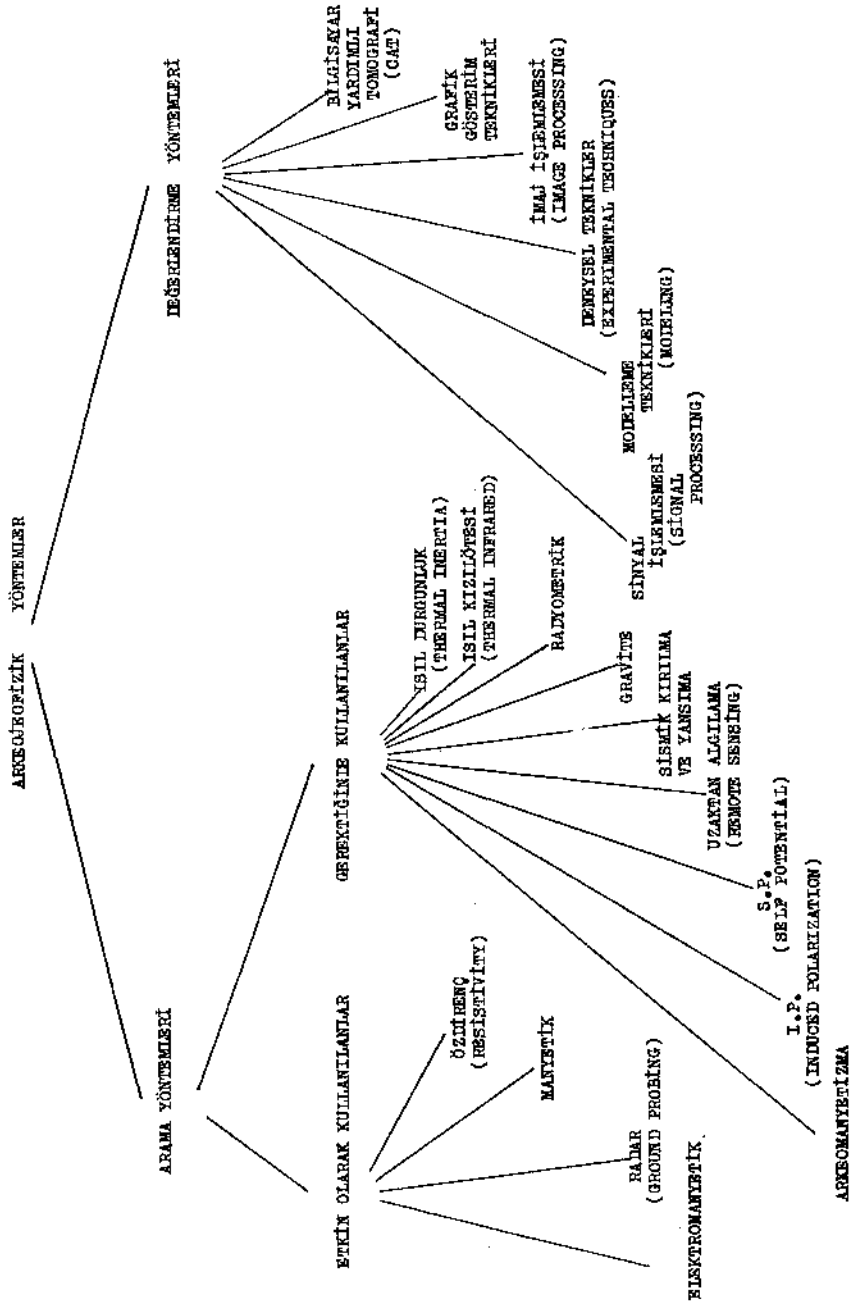
YARARLANILAN KAYNAKLAR

- BERNABINI, M., BRIZZOLARI, E. and MAZZOLA, C. 1987, Anomalies due to resistive parallelepiped bodies in resistivity profiles: *Bollettino di Geofisica Teorica ed Applicata*, Vol: 29, N: 114, p: 133-146.
- BERNABINI, M., BRIZZOLARI, E. and PIRO, S. 1988, Improvement of signal-to-noise ratio in resistivity profiles: *Geophysical Prospecting*, 36, 559-570.
- CLARK, A. 1975, Archaeological Prospecting: A Progress Report: *Journal of Archaeological Science*, 2, 297-314.
- DRAHOR, M.G. 1990, Jeofizik Arkeolojiyle Elele: *Cumhuriyet Bilim Teknik*, s: 191, sa.: 15.
- DRAHOR, M.G. 1990, Göltepe'de Arkeojeofizik Uygulama: *Cumhuriyet Bilim Teknik*, s: 192, sa.: 15.
- DRAHOR, M.G. 1991, Archaeogeophysics Studies on the Halicarnassos Antique Area: Workshop on Geophysical Data Inversion in Archaeological Site Investigation, Feb. 21-23, 1991, P.U. Berlin, abstract book.
- DRAHOR, M.G. 1991, 1991 Resistivity Progress Report on the Göltepe Artificial Hill: D.E.Ü. report, p: 1-15.

- FRÖHLICH, B. and ORTNER, D.J. 1982, Excavations of the Early Bronze Age Cemetery at Bab edh-dhra Jordan, 1981: A preliminary report, 249-500.
- HARA, T. and SAKAYAMA, T. 1985, The Applicability of Ground Probing Radar to Site Investigations: OYO Technical note, 1-32.
- HESSE, A., JOLIVET, A. and TABBAGH, A. 1986, New Prospects in Shallow Depth Electrical Surveying for Archaeological and Pedological Applications: Geophysics, Vol: 51, No: 3, p: 585-594.
- PATTANTYUS-A., M. 1986, Geophysical Results in Archaeology in Hungary: Geophysics, Vol: 51, No: 3, p: 561-567.
- SCOLLAR, I., WEIDNER, B. and SEGETH, K. 1986, Display of Archaeological Magnetic Data: Geophysics, Vol: 51, No: 3, p: 623-633.
- SORES, L. 1986, Geophysical Measurements at the Site of a Roman Homestead at Balacapuszta: Eötvös Lor and Geophysical Institute of Hungary, 1-14.
- TSOKAS, G.N. and ROCCA, A. Ch. 1986, Geophysical Prospecting at Archaeological Sites With Some Examples From Northern Greece: First Break, Vol: 4, No: 8, p: 31-39.
- WEYMOUTH, J.W. 1986, Archaeological Site Surveying Program at the University of Nebraska: Geophysics, Vol: 51, No: 3, p: 538-552.
- WYNN, J.C. 1986, Archaeological Prospection: An Introduction to the Special Issue: Geophysics, Vol: 51, No: 3, p: 533-537.

Şekil: 1- İdeal bir arkeojeofizik çalışma plânı

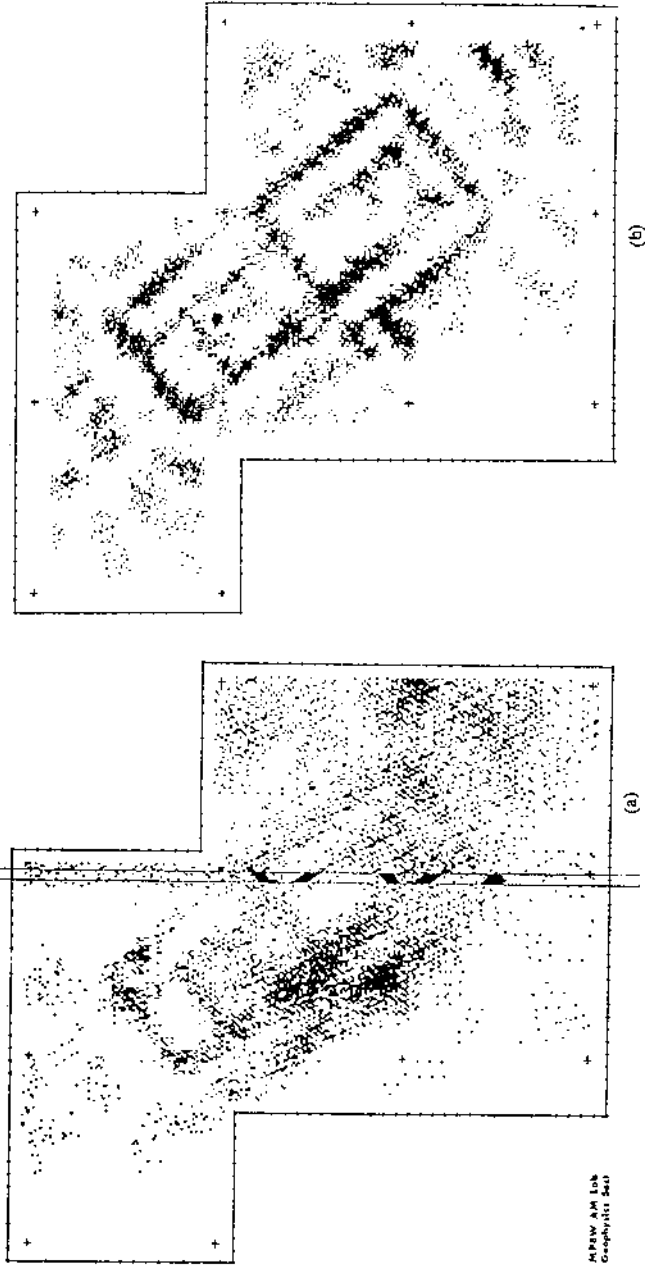
Şekil: 2

BOSCOMBE : EAST FARM

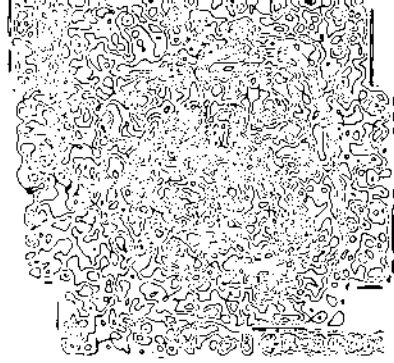
Square Rectivity

Scale 1/250

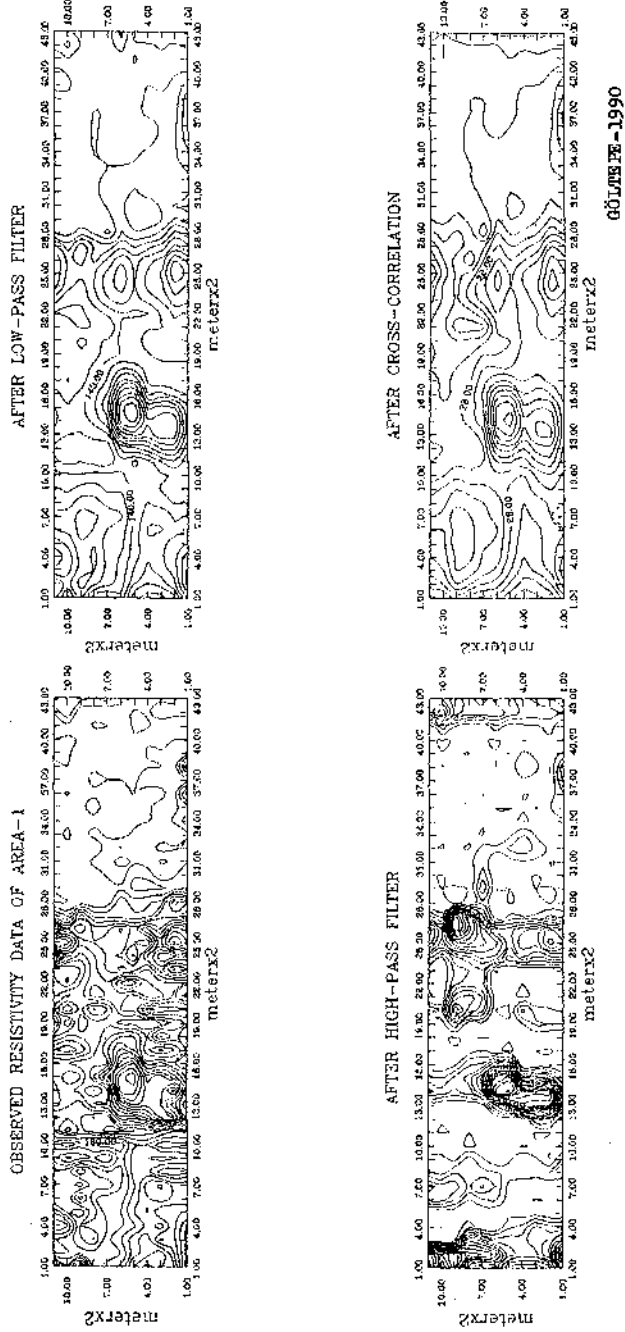
Pipe Trench

Şekil: 3- Bir Roma villasının özdiğer araştırması. a) süzgeçleme öncesi ve b) süzgeçleme sonrası görünümü.

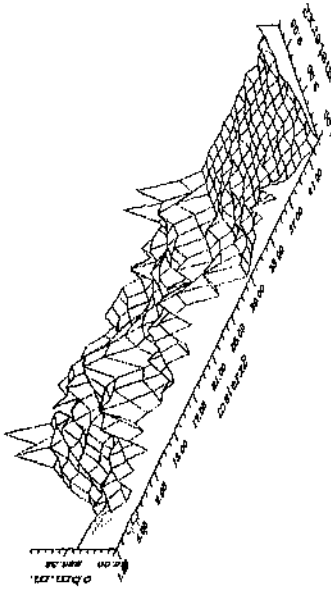

Şekil: 4- İmaj işleme (Scollar 1966'dan.)

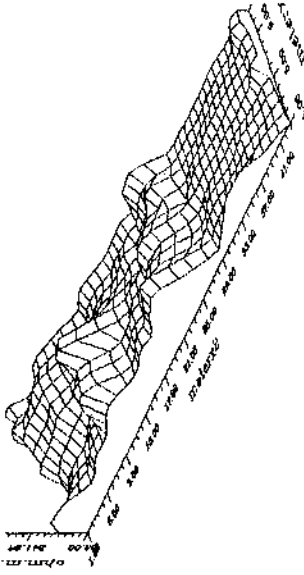

Şekil: 5- Area-1 öz direnç haritası ve sinyal analiz sonrası görünimleri (Wenner, 2 m.)

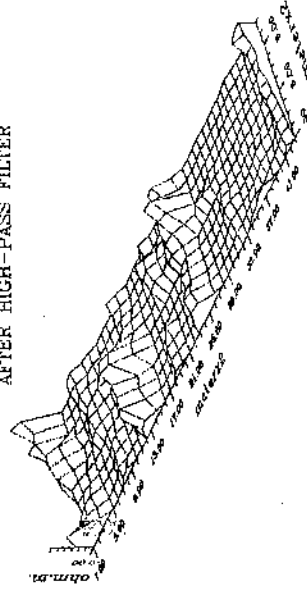
OBSERVED RESISTIVITY DATA OF AREA-1

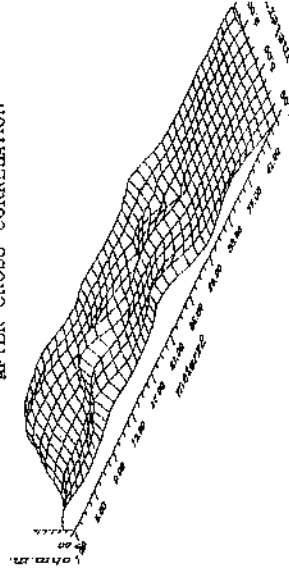
AFTER LOW-PASS FILTER

AFTER HIGH-PASS FILTER

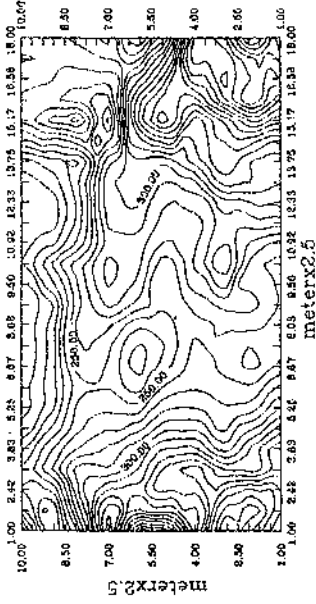
AFTER CROSS-CORRELATION

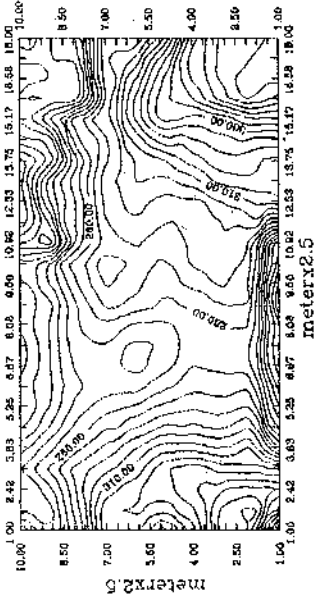
GÖLATEPE-1990

Şekil: 6- Area-1'in üç boyutlu gösterimleri

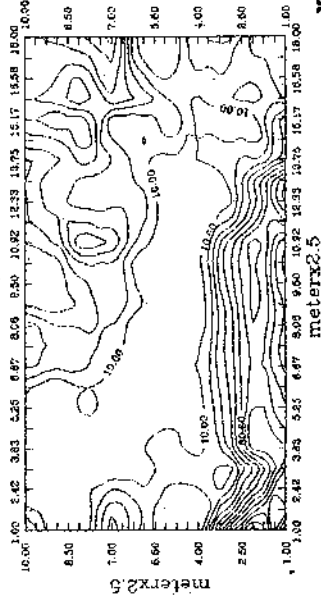
RAW RESISTIVITY DATA OF METROPOLIS THEATRE

AFTER LOW-PASS FILTER

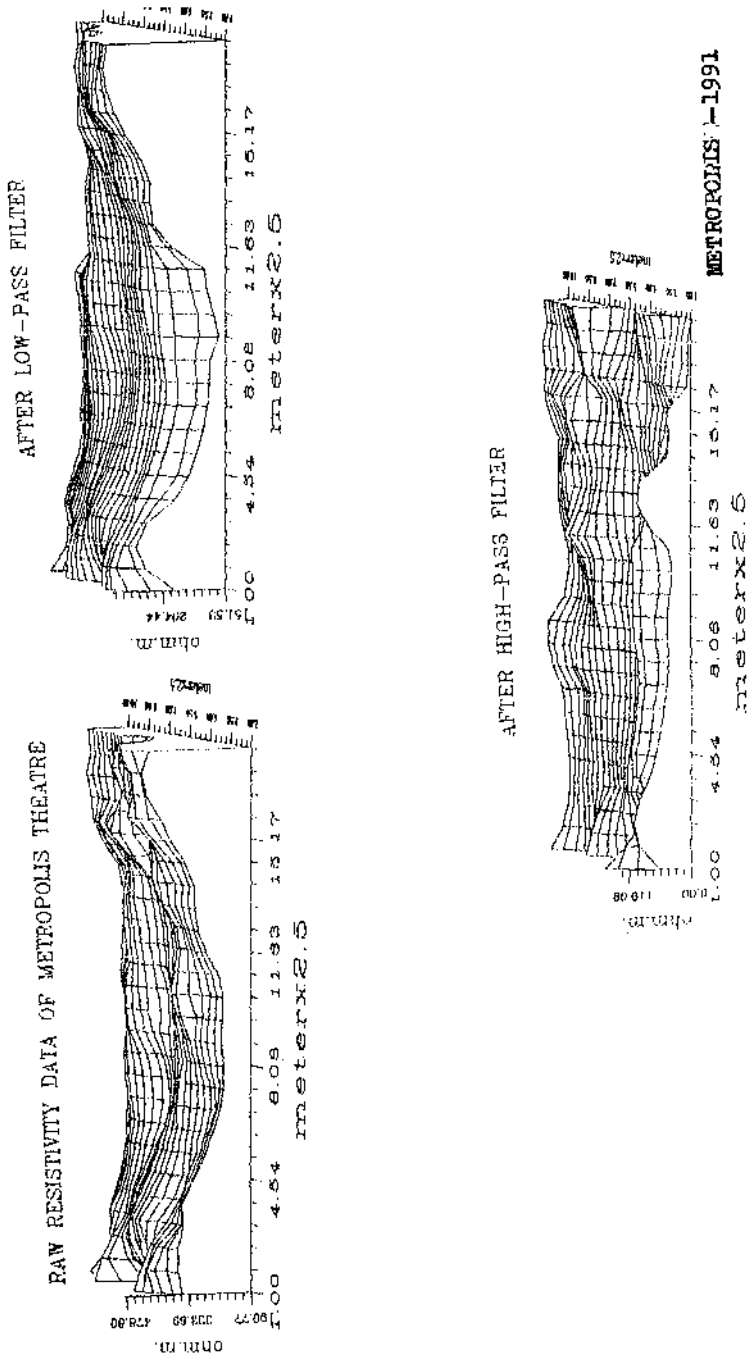

AFTER HIGH-PASS FILTER

METROPOLIS-1991

Şekil: 7- Metropolis tiyatrosu özdirenç haritası ve sinyal analiz sonrası görüntüleri (Wenner, 5 m.)

Şekil: 8- Metropolis tiyatrosu üç boyutlu gösterimleri.

Resim: 1- AREA-1 üzerindeki ilginç anomalinin jeofiziksel test kazısı (fix noktasından doğuya doğru 16 m uzaklıkta)

Resim: 2- Şekil 7 ve 8'de öz direnç haritaları verilen Metropolis tiyatrosunun sondajından bir görünüm

10 yıllık periyod

- 3 arkeolog 10 işçi (kazılar için)
 2 jeofizik mühendisi, 2 operatör
 ve 3 işçi (jeofizik çalışmalar için)

jeofizik çalışmalar:

- 1) Manyetik (lm. Gridleme ile)
 2) Öz direnç (" ")
 3) Elektromanyetik (" ")
 4) Radar

10 yıllık periyod

Arkeolojik kazı : 364.083 ₺ = 5 hektar
 Jeofizik araştırma : 385.455 ₺ = 250 hektar
 Jeofizik araştırma + : 440.926 ₺ = 350 hektar
 imaj işleme

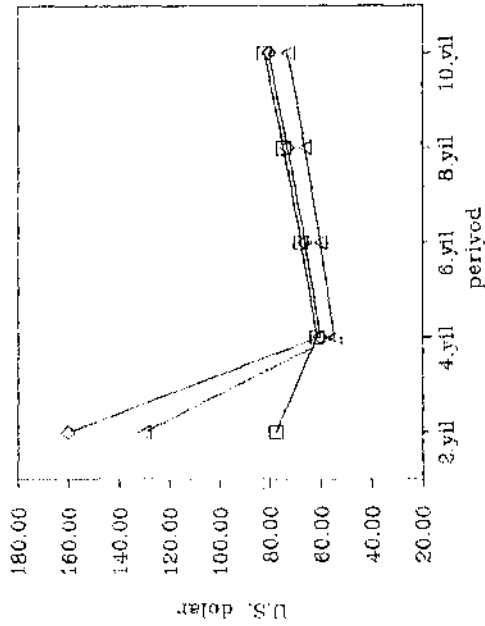
10 yıllık periyod 350 hektar için:

Arkeolojik kazı : 25.485.810 ₺
 Jeofizik araştırma : 539.637 ₺
 Jeofizik araştırma + : 440.926 ₺
 imaj işleme

Jeofizik çalışmaların arkeolojik kazıya göre
 maliyet yüzdesi (350 hektar için) :

Jeofizik araştırma : % 2,11
 Jeofizik araştırma + : % 1,73
 imaj işleme

□ : arkeolojik kazı
 △ : jeofizik araştırma
 ◇ : jeofizik araştırma +
 imaj işleme

Şekil: 9- Jeofiziksel araştırmanın arkeolojik kazı içindeki payını gösteren tablo ve grafik

PRIENE 1990

*Wolf KOENIGS**

In der 5-wöchigen Forschungskampagne in Priene (27.8.-28.9.1990), an der außer W. Koenigs und H. Bankel zwei weitere Architekten, Jens Misiakiewicz und E. Rüsch, teilnahmen, wurde mit der Bauaufnahme der Agora begonnen. Die Arbeiten konzentrierten sich auf den Ostteil der Heiligen Halle (Abb. 1), die nach der bisher unbestrittenen Interpretation der Inschriften zwischen 155 und 125 v. Chr. errichtet worden ist. Das erste Ziel war es, den im Vorbericht von Wiegand-Schrader gegebenen rekonstruierten Querschnitt in Bauteilen nachzuweisen. Ungelöste Fragen gibt es weiterhin im Dachbereich und an den Anschlüssen der umliegenden Agorabauten.

Zunächst wurden alle relevanten ca. 1600 Bauglieder der Agora in einem Steinlageplan auf der Basis der erhaltenen 1:100 - Aufnahmen der alten Grabung ihrer jetzigen Lage nach einskizziert. Abbildung 2 zeigt einen Ausschnitt dieses Planes mit dem Ostende der Halle, Abbildung 3 ein Foto derselben Stelle von Nordosten. Danach wurden 400 Bauteile mit Skizze, Hauptmaßen und Hauptmerkmalen in das begonnene Steininventar aufgenommen, das in Buch- und Karteiform vorliegen wird. 18 exemplarische Stücke wurden im Maßstab 1:10 aufgenommen. Einige Bauteile seien hier als Beispiele jeweils im Foto und als Zeichnung vorgestellt:

Abb. 4a,b- 5. Ein dorisches Kapitell der Nordhalle.

Abb. 6, 7. Eine Ecktriglyphe vom Westende der Nordhalle.

Abb. 8, 9. Ein Eckzahnschnitt (Nr. 31), dessen Lage in Abb. 2 angegeben ist. Die Nordhalle besaß, wie bereits Schrader erkannt hat, einen Zahnschnitt in ihrem im übrigen dorischen Gebälk.

Abb. 10 und 11 zeigen ein dorisches Eckgeison (Nr. A99 auf Lageplan Abb. 2), dessen Zuweisung noch nicht gesichert ist, seine Formen entsprechen denen der Nordhalle.

* Wolf KOENIGS, Alman Arkeoloji Enstitüsü Ayazpaşa, Camii Sokak No: 48 80090 - ISTANBUL.

Abb. 12 zeigt eine Sima mit Ranken und Palmetten von der Langseite der Nordhalle.

Abb. 13 und 14 zeigen den Türsturz von einer der Türen in der Nordwand der Halle.

Die erarbeiteten Unterlagen werden sowohl zur wissenschaftlichen Erforschung der Bauten an der Agora dienen, als auch zur Vorbereitung von Aufräumungs- und Restaurierungsarbeiten, die in der nächsten Kampagne mit einem beispielhaften Abschnitt begonnen werden sollen.-

Herr Bankel begann mit der Niederschrift seiner Untersuchungen am Zeustempel bei der Agora. Daneben entwickelte er für diesen Tempel Vorschläge für einen zurückhaltenden Wiederaufbau der Grundmauern und ausgewählter Bauglieder des Tempels, der im nächsten Jahr durchgeführt werden soll.

In diesem Zusammenhang ist geplant, das Zeusheiligtum und seine Umgebung so aufzuräumen und herzurichten, daß der Besucher die wichtigsten architektonischen Zusammenhänge am Ort verstehen kann.

W. Koenigs setzte die Arbeit an der Publikation des Athenatempels mit der Analyse der Kapitelle fort. Daneben wurden einige Kapitellaufnahmen von J. Misiakiewicz ergänzt (Abb. 15 und 16).

H.V. Crowther arbeitete an einer Studie über Inschriften aus Priene. Seine Arbeit steht im Rahmen einer größeren Untersuchung über die Rolle auswärtiger Schiedsrichter in den hellenistischen Städten. Besondere Aufmerksamkeit galt dabei den Buchstabenformen, um nach Möglichkeit neue Anhaltspunkte für eine chronologische Reihenfolge der früheren Inschriften des hellenistischen Priene zu erhalten.

Es ist geplant, die Arbeiten an der Agora fortzusetzen und nach Möglichkeit zu intensivieren.

PRIENE '90

W. Koenigs ve H. Bankel ile birlikte Jens Misiakiewicz ve E. Rüsch adlı mimarların katıldığı 27.8. - 28.9.1990 tarihleri arasında 5 hafta süren Priene'deki araştırmalarda Agora'nın plânının çıkartılması çalışmalarına başlanılmıştır. Bu çalışmalar daha ziyade M.Ö. 155 ve 125 arasında yapıldığı yazıtlarla doğrulanmış, Kutsal Stoa'nın (Kuzey Stoa) doğu kısmında yoğunlaştırılmıştır. Burada ilk amaç, Wiegand-Schrader'in ön raporun-

da verilen, yapının tamamlanmış, kesitini kanıtlamaktır. Zira çatı kısmında ve civarındaki Agora yapısıyla bağlantılarda halâ çözümlenmemiş sorular bulunmaktadır.

Önce Agora ile ilgili 1600 kadar mimari elemanın bugünkü konumları, eski kazılara ait 1:100 ölçeğindeki plânlara dayanan bir buluntu plânına işlenmiştir.

Resim 2'de stoanın doğu bölümünün plânının bir kesiti, Resim 3'te de aynı yerin kuzeydoğudan görünüşü yer almaktadır. İlk iş olarak yapılmasına başlanan ve kitap ve fiş halinde düzenlenecek olan taş envanteri için 400 mimari elemanın krokisi yapılmış, esas ölçü ve özellikleri belirtilmiştir. 18 örnek parça ise 1:10 ölçeğinde çizilmiştir. Bazı mimari öğelerin çizimi veya fotoğrafı burada örnek olarak gösterilmiştir.

Resim: 4a, b, 5. Kuzey Stoa'ya ait bir dor başlığı.

Resim: 6, 7. Kuzey Stoa'nın batı ucuna ait köşe triglyphi.

Resim: 8, 9. Resim 2'de yeri gösterilen köşe dış kesimi (No. 31), Schrader tarafından saptandığı gibi, Kuzey Stoa dor düzenindeki saçaklığında dış kesimine sahiptir.

Resim: 10. ve 11. - Ait olduğu yeri kesin olmayan, biçimi Kuzey Stoa'dakileri andıran dor düzeninde bir köşe Geisonunu (Resim: 2'de buluntu plânında No. A99).

Resim: 12 - Kuzey Stoa'nın uzun kenarına ait palmet ve kıvrım dal bezemeli simaya aittir.

Resim: 13, 14. ise stoanın kuzey duvarındaki bir kapıya ait söveleri göstermektedir.

Bu çalışmalarda elde edilen veriler, hem agora yanındaki yapıların bilimsel araştırmasına yardımcı olacaktır, hem de gelecek yılki kampanyada örnek bir kısımda başlaması planlanan restorasyon, temizleme ve düzenleme çalışmalarına hazırlık mahiyetindedir.

H. Bankel ise agoranın yanındaki Zeus Tapınağı ile ilgili çalışmalarını sonuçlandırmaya başlamıştır. Aynı zamanda kendisi gelecek yıl uygulanacak, tapınağa ait mimari elemanlarla bazı temel duvarların yeniden yapımını öngören bir öneri de hazırlanmıştır.

Bunun sonucunda, Zeus kutsal alanı ve çevresinin ziyaretçilerin önemli mimari bölümleri rahatlıkla görebilecekleri şekilde düzenlenilmesinin plânlanmıştır.

W. Koenigs, Athena Tapınağı başlıklarının analizi ile ilgili yayın çalışmalarına devam etmiştir. Bunun yanı sıra bazı başlıklarla ilgili çizimler J. Misiakiewicz tarafından tamamlanmıştır. (Resim: 15 ve 16)

H.V. Crowther, Priene'de bulunan yazıtlarla ilgili çalışmalarda bulunmuştur. Çalışmaları Hellenistik şehirlerdeki yabancı hakemlerin rolü üzerinde yoğunlaşmıştır. Hellenistik Priene'nin eski yazıtlarının kronolojik sırasının sağlanması amacıyla harf şekillerine ayrı bir önem verilmiştir.

Agora'daki çalışmaların devamı ve mümkünse yoğunlaştırılması plânlanmıştır.

Abb. 1- Priene. Nordhalle an der Agora von Südosten gesehen
Resim: 1- Priene. Agora yanındaki Kuzey Stoa (güneydoğudan)

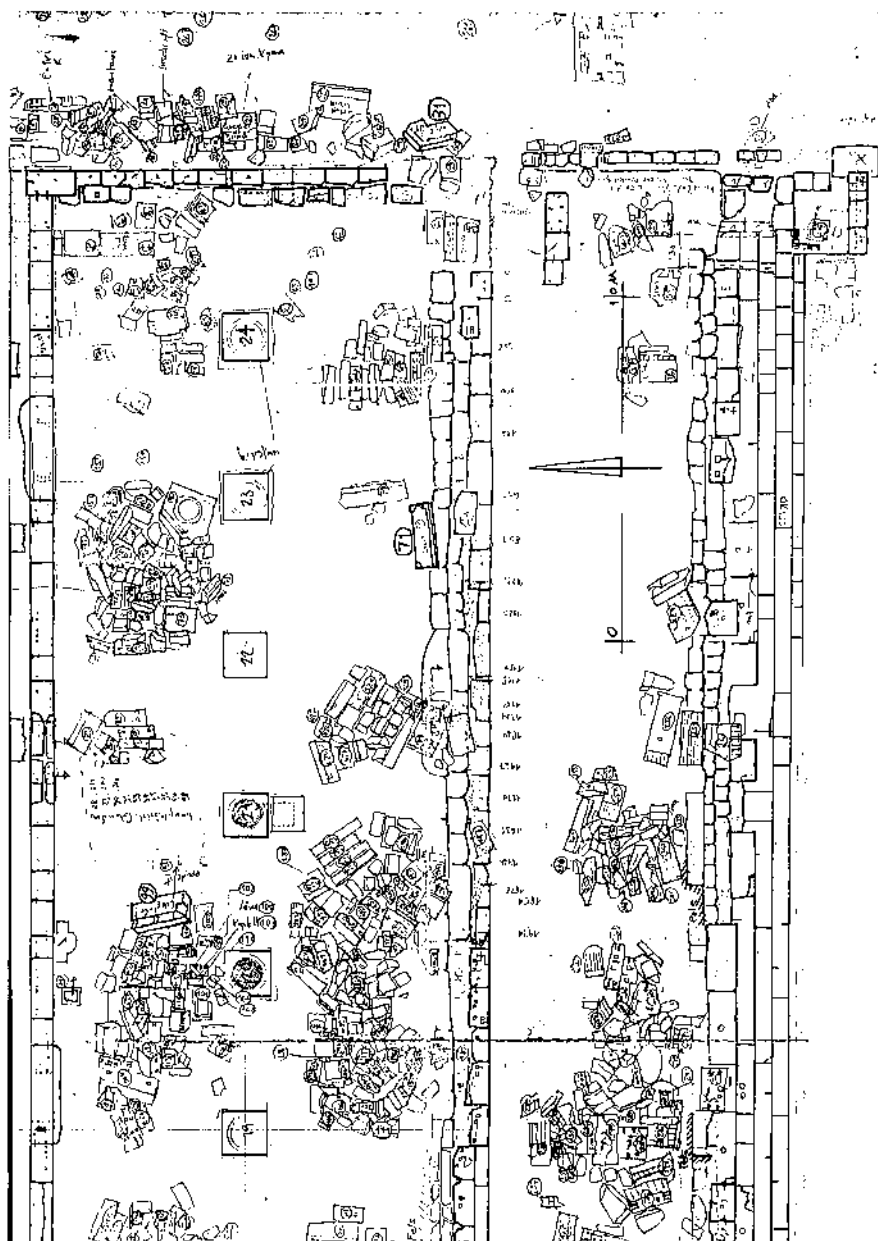

Abb. 2. Priene, Nordhalle, Steinlageplan
 Resim: 2. Priene. Kuzey Stoa, buluntu plânı

Abb. 3- Priene. Nordhalle, derzeitige Lagerung der Bauteile am Ostende von Nordosten gesehen

Resim: 3- Priene. Kuzey Stoa doğu ucundaki yapı elemanlarının o zamanki konumu (kuzey-doğudan)

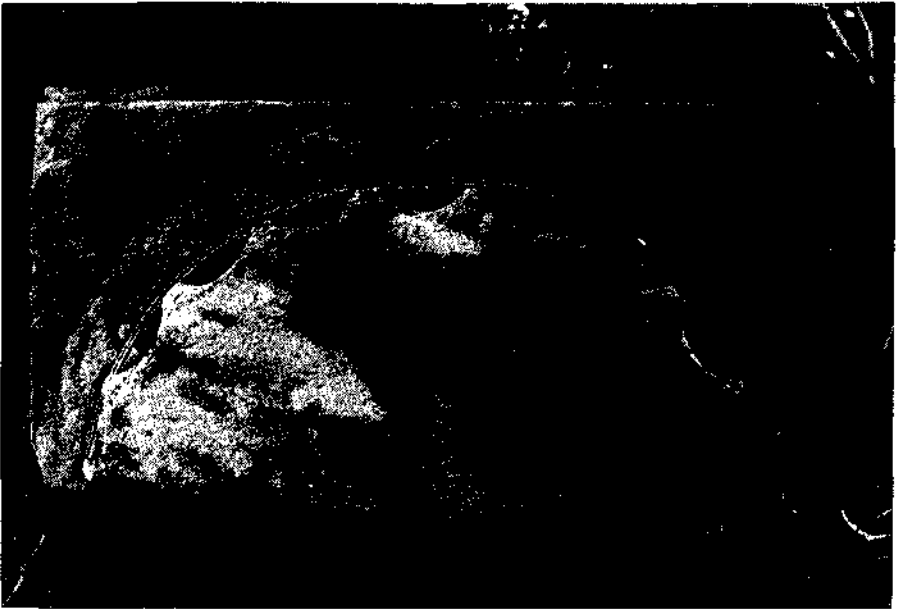
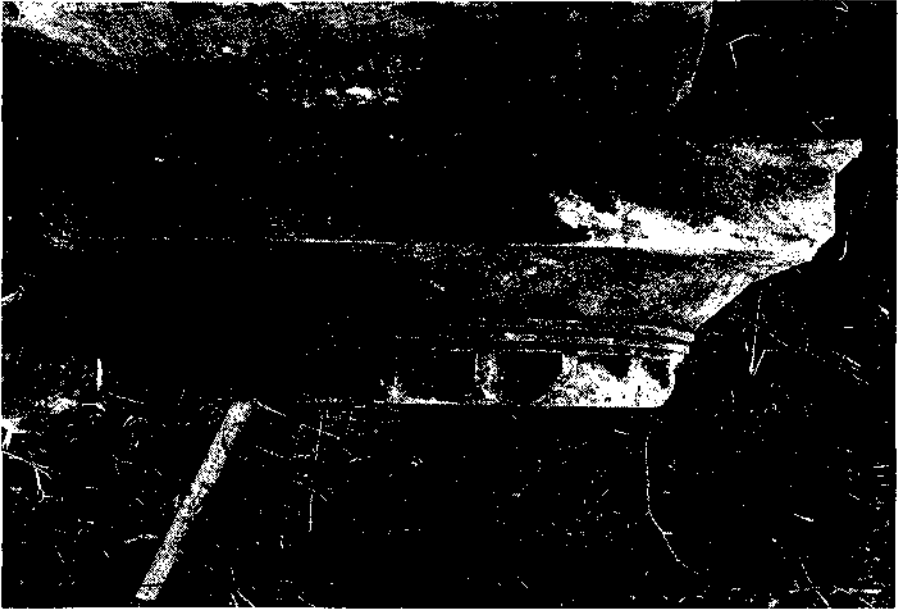

Abb. 4a.b- Priene. Dorisches Kapitell der Nordhalle
Resim: 4a.b- Priene. Kuzey Stoanın dor düzenindeki başlığı

Abb. 6- Priene. Nordhalle. Ecktriglyphe vom Westende.
Resim: 6- Priene. Kuzey Stoa, batt ucun köşe triglyphi

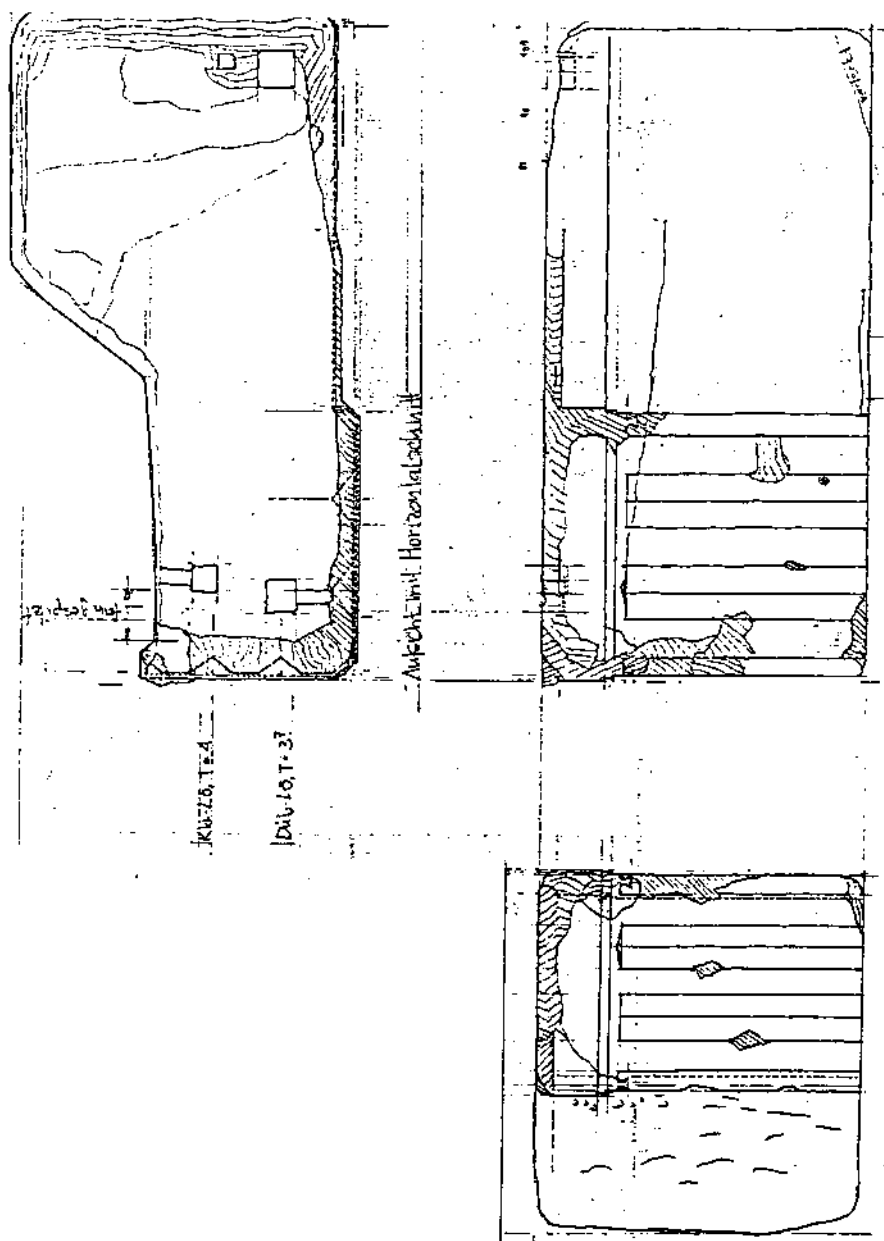

Abb. 7- Priene. Nordhalle. Ecktriglyphe vom Westende, Maßaufnahme 1:10, (Z.: J. Misiakiewicz)
 Resim: 7- Priene. Kuzey Stoa, batı ucun köşe triglyphi, (1:10 ölçekten küçültülmüşür) (Çizen: J. Misiakiewicz)

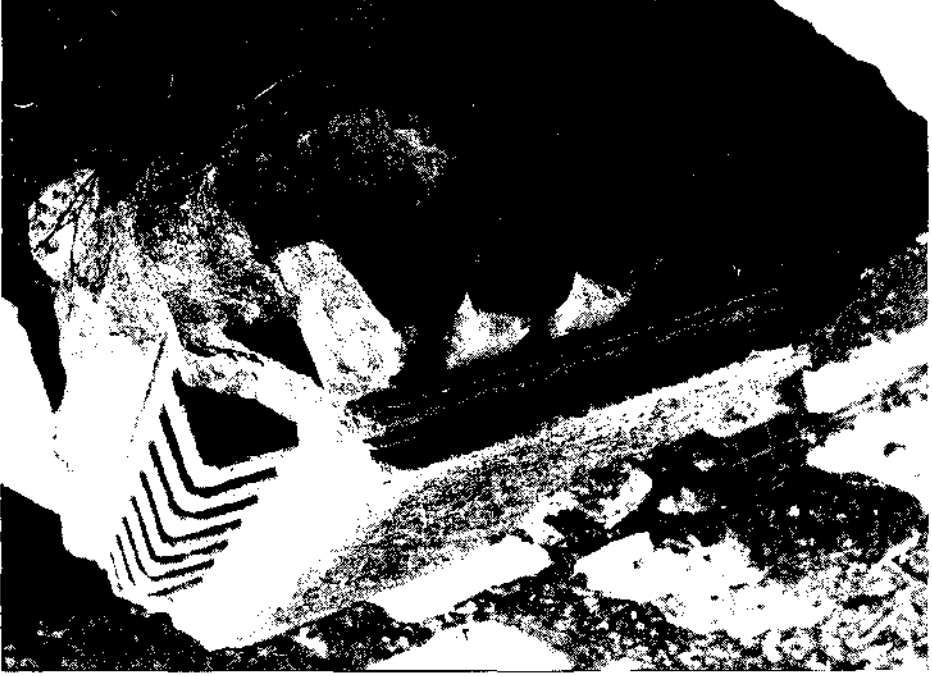

Abb. 8- Priene. Nordhalle. Eckzahnschnitt Nr. A31 vom Ostende
Resim: 8- Priene. Kuzey Stoa, doğu uçtan köşe dış kesimi (No. A31)

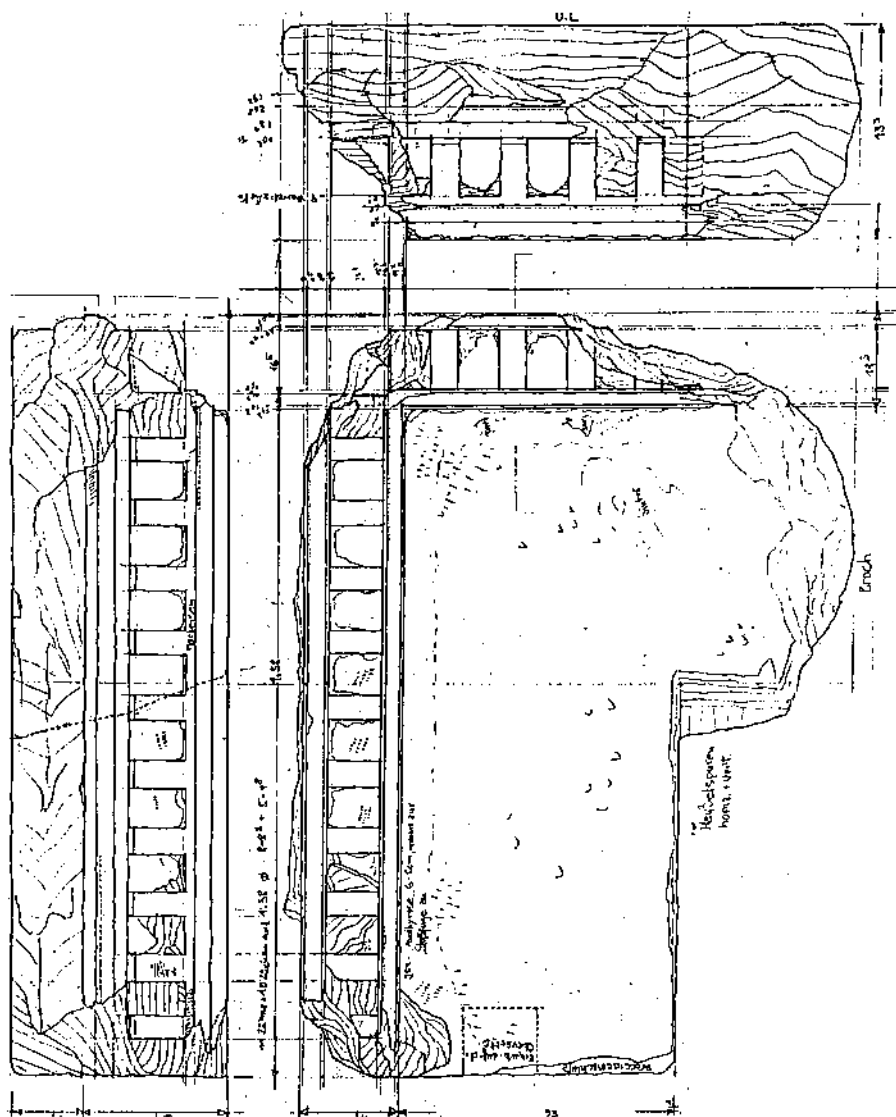

Abb. 9- Priene. Nordhalle. Eckzahnchnitt. Maßaufnahme 1:10 (Z.: J. Misiakiewicz)
 Resim: 9- Priene. Kuzey Stoa, köşe diğ kesimi (1:10 ölçekten küçültülmüştür) (Çizen: J. Misiakiewicz)

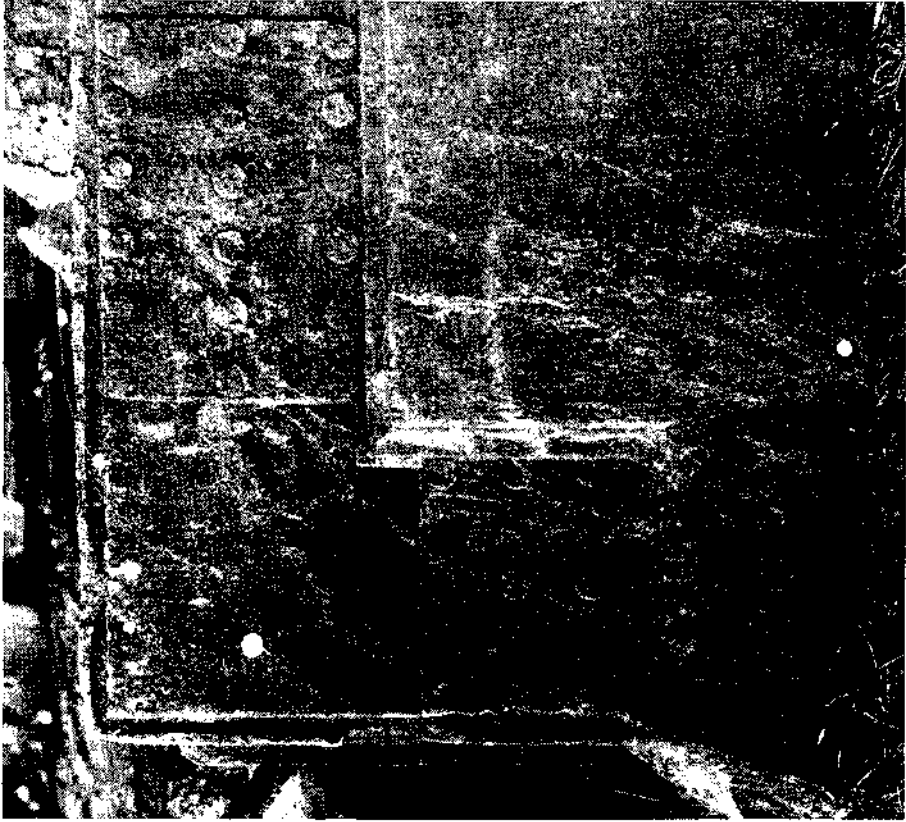

Abb. 10- Priene. Dorisches Eckgeison Nr. A99
Resim: 10- Priene. Dor düzenindeki köşe geisonu No. A99

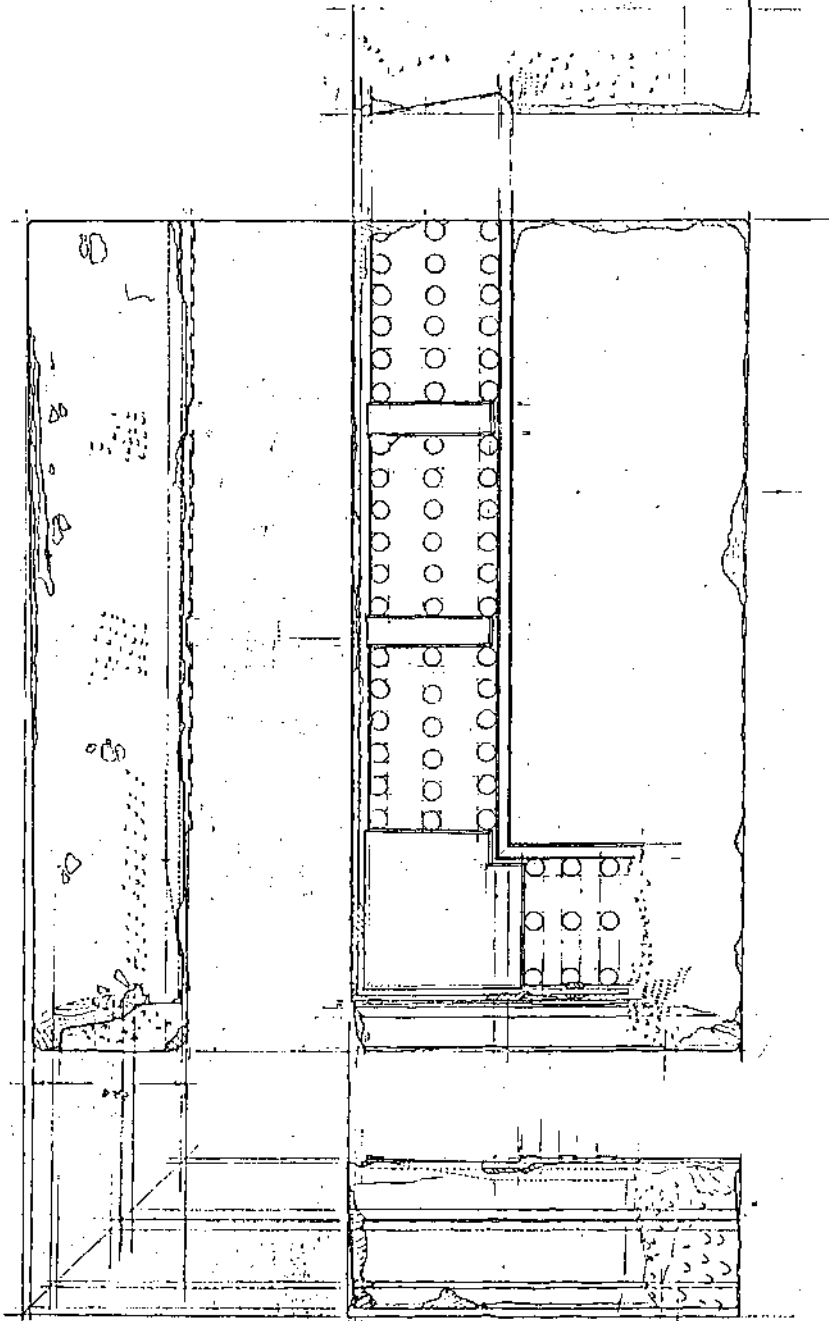

Abb. 11- Priene. Dorisches Eckgeison Nr. A99. Maßaufnahme 1:10 (Z.: J. Misiakiewicz)
 Resim: 11- Priene. Dor düzenindeki köşe geisonu No. A99. (1:10 ölçekten küçültülmüştür) (Çizen: J. Misiakiewicz)

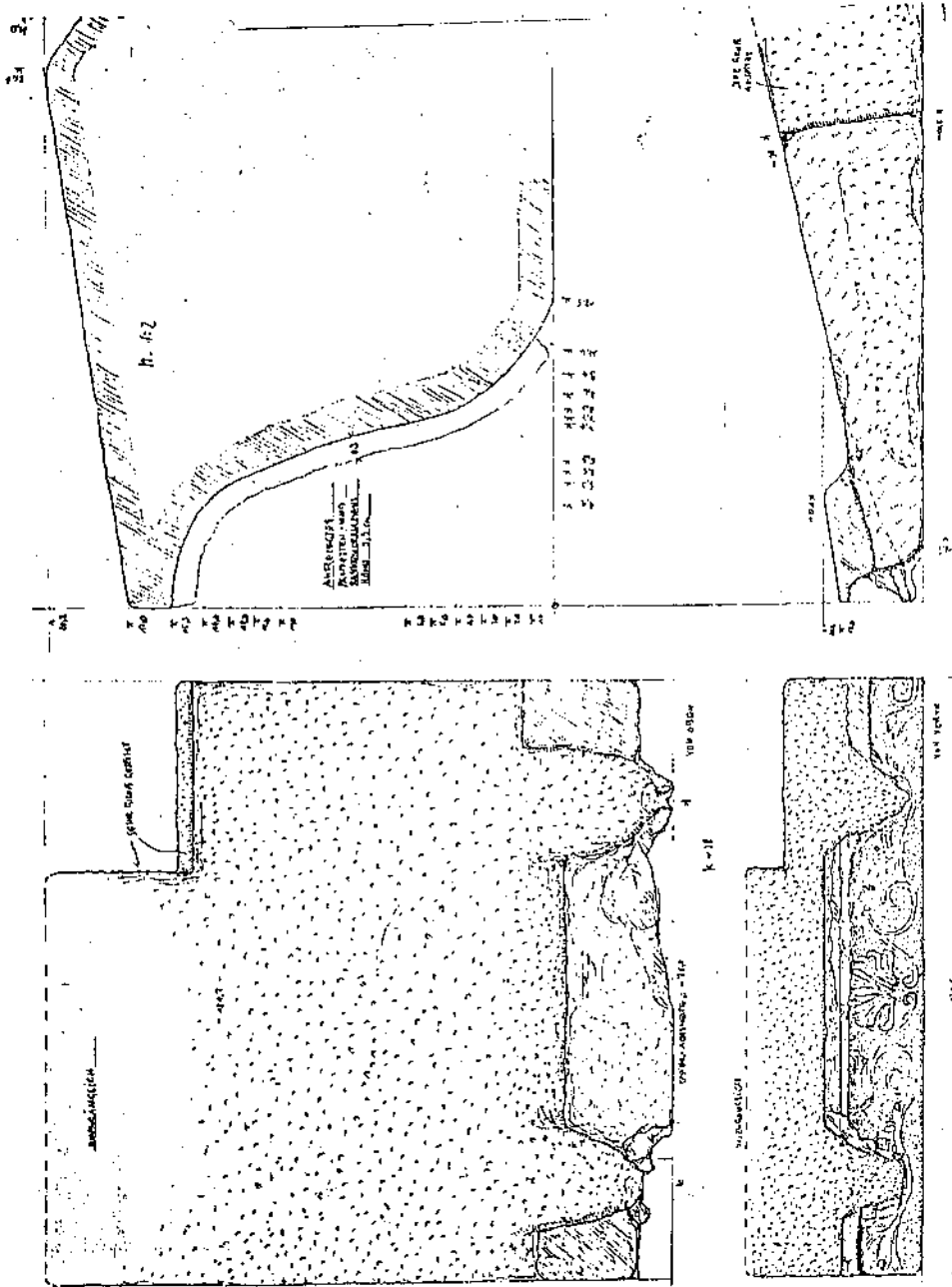

Abb. 12. Priene, Nordhalle, Sima mit Akanthusranken und Palmetten. Maßaufnahme 1:10

(Z.: E. Rüsch)

Resim: 12. Priene, Kuzey Stoa, akanthusdaki ve palmetli Sima, (1:10 ölçekten
küçültülmüştür) (Çizen: E. Rüsch)

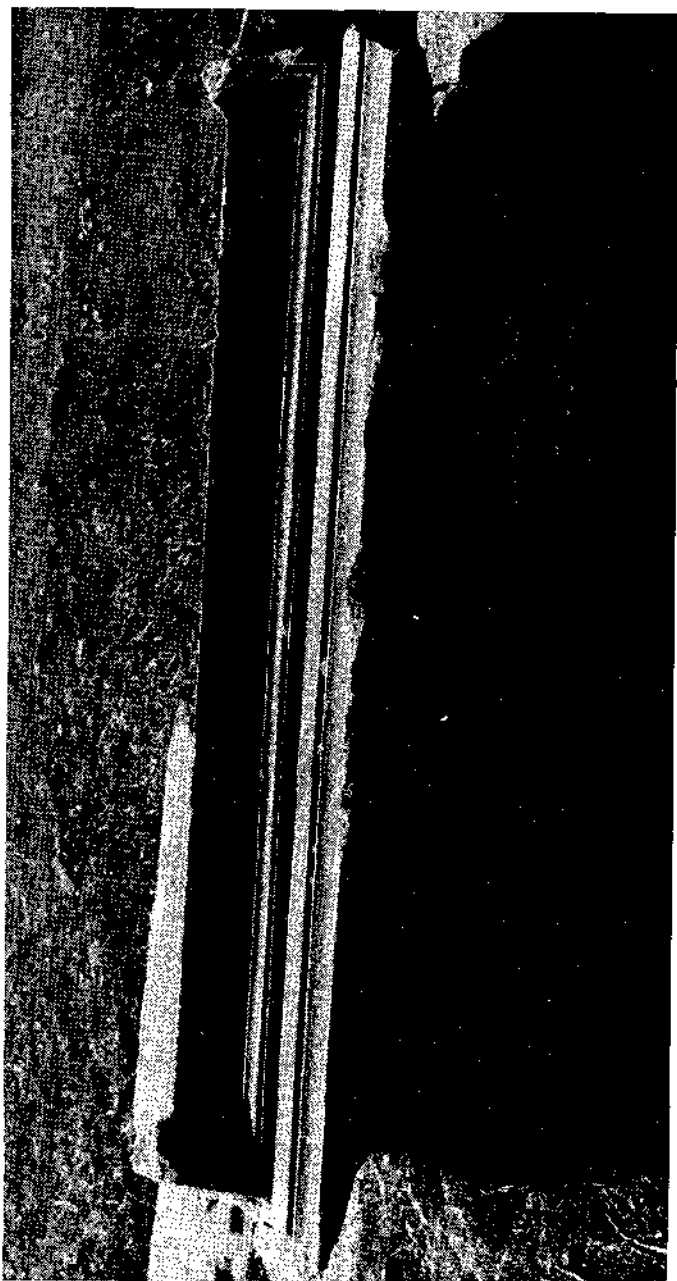

Abb. 13- Priene. Nordhalle, Türsturz. Nr. A71
Resim: 13- Priene. Kuzey Stoa, kapı sövesi

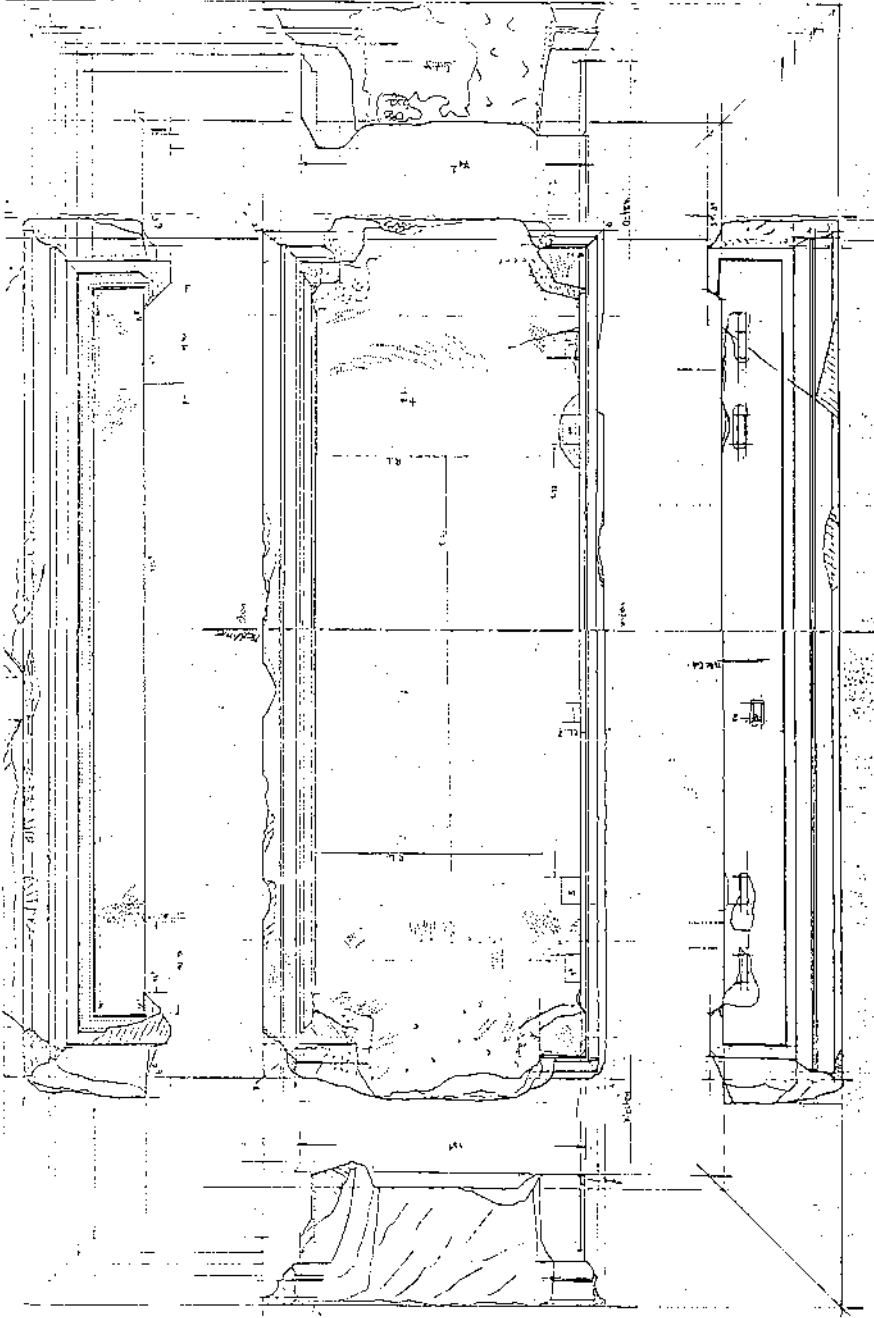
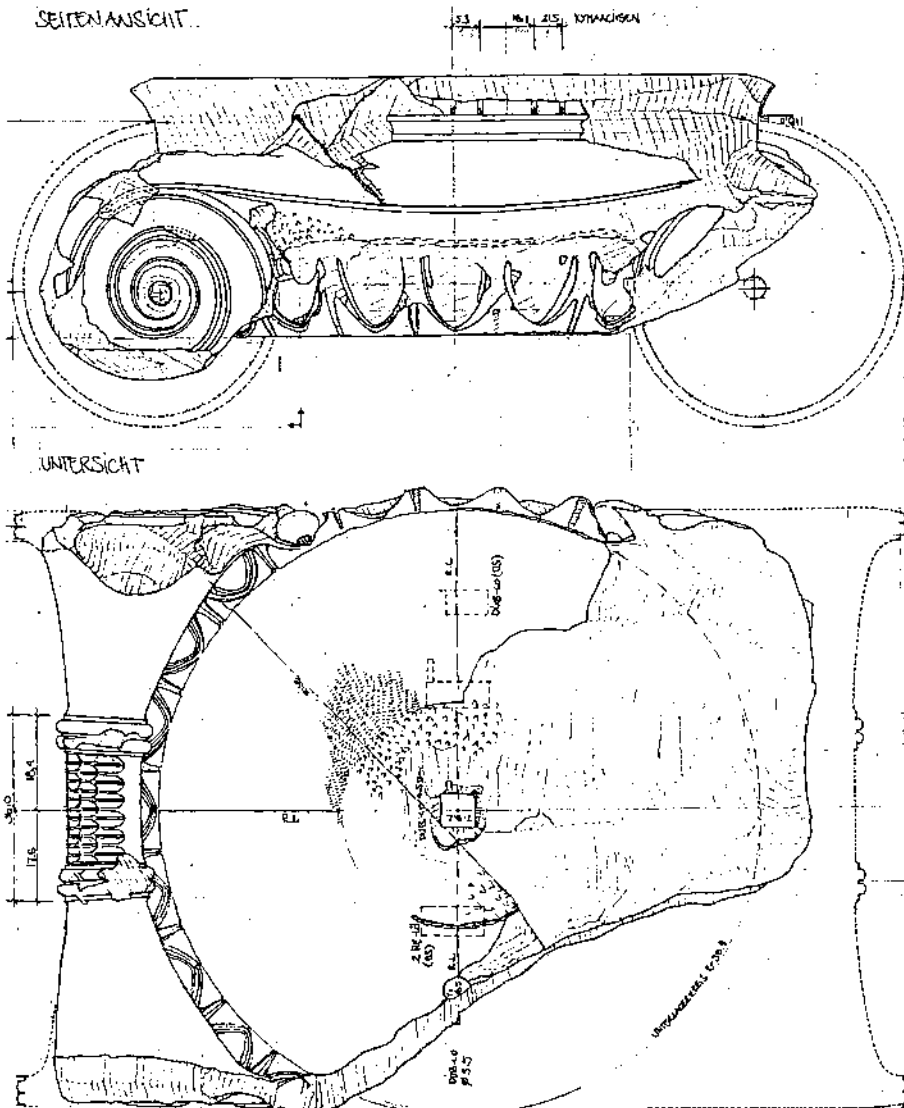

Abb. 14- Priene. Nordhalle, Tursturz. Maßaufnahme 1:10 (Z.: J. Misiakiewicz)
Resim: 14- Priene. Kuzey Stoa, kapı sövesi, (1:10 ölçekten kltlmr) (Çizen: J. Misiakiewicz)

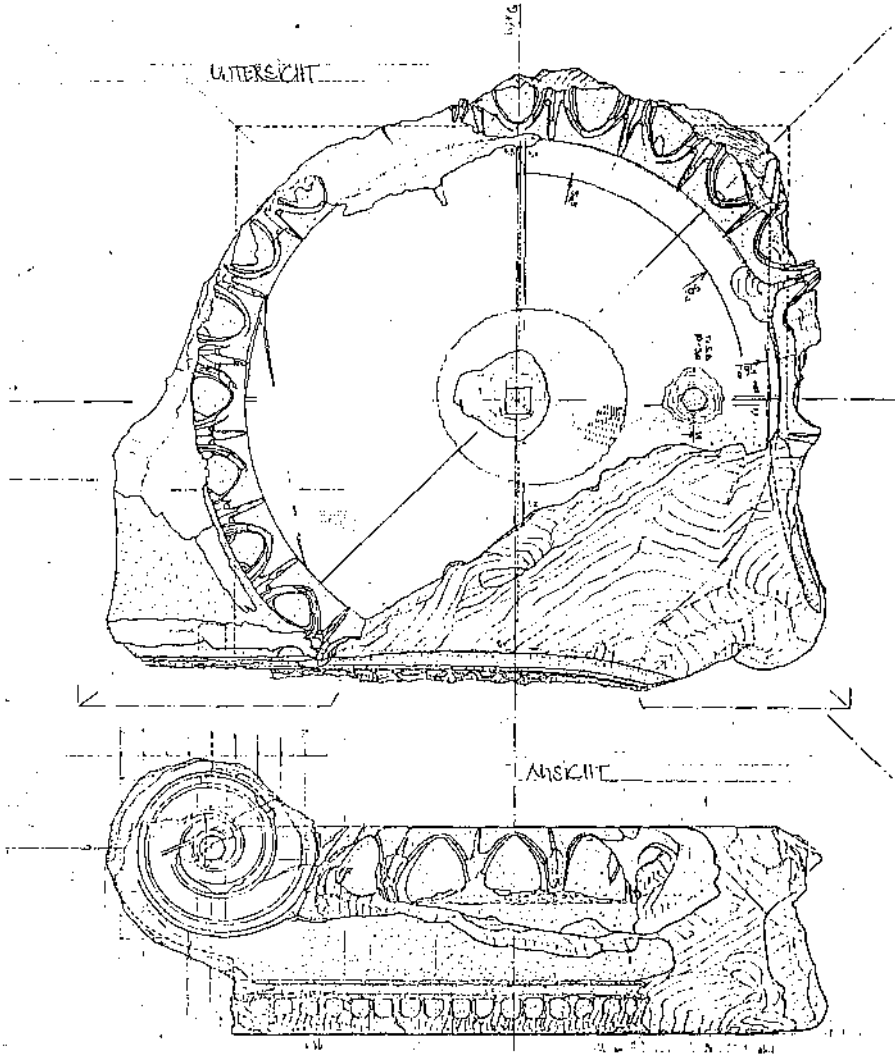

Abb. 16- Priene. Athenatempel, ionisches Eckkapitell Nr. 882 der Phase II (Z.: J. Misiakiewicz)

Resim: 16- Priene. Athena Tapınağı, II. yapı evresine ait ion düzeninde köşebaşlığı No. 887. (Çizen: J. Misiakiewicz)

HERAKLEIA AM LATMOS 1990

Anneliese PESCHLOW*

Die Kampagne des Jahres 1990 in Herakleia am Latmos dauerte vom 26. September bis 31. Oktober¹. Dank der Stiftung der Theodor Wiegand Gesellschaft konnten in Herakleia in diesem Jahr vier Schautafeln aufgestellt werden, zwei am Seeufer gegenüber der Kapıkırı Ada, die beiden anderen auf der Agora. Mit Vertretern der Antikendirektion aus Ankara und der örtlichen Behörden von Milas wurde die Problematik der touristischen Herrichtung von Herakleia erörtert und erste Schritte eingeleitet, den Beşparmak und den Bafasee zum Nationalpark erklären zu lassen.

Neben einigen Kontrollen in der alten Stadt und der Nekropole lag der Schwerpunkt der Arbeit auf der Überprüfung und Bearbeitung der in den früheren Jahren erstellten Planaufnahmen und Zeichnungen des Athenatempels und der Agora².

Der Tempel der Athena

Der Tempel der Athena, der Hauptgottheit von Herakleia, beherrscht durch seine Lage auf einem vereinzelt hohen Felsen westlich oberhalb der Agora das Stadtgebiet und gibt sich schon von weitem als Wahrzeichen von Herakleia zu erkennen (Abb. 1.2)³. Neben den Befestigungen zählt er zu den am besten erhaltenen Bauwerken der Stadt. Seine Gneiswände stehen bis auf geringfügige Lücken noch in voller Höhe aufrecht. Es fehlen nur der obere Aufbau und die Front (Abb. 1-3). Die Identifikation des Tempels als Heiligtum der Athena ist durch Inschriften von

* Dr. Anneliese PESCHLOW, Deutsches Archäologisches Institut, Postfach. 330014, D-1000 Berlin 33-ALMANYA.

1 An dieser Stelle sei der türkischen Antikendirektion für die mir wieder großzügig gewährte Arbeitserlaubnis gedankt. Als Regierungsvertreter nahm Frau Cigdem Morçöl an der Unternehmung teil. Ihr gilt mein besonderer Dank für ihre große Hilfsbereitschaft und herzliche Freundschaft.

2 Die Bearbeitung des Athenatempels wurde Dr. Ing. Ernst-Ludwig Schwandner vom Deutschen Archäologischen Institut Berlin, die der Agora Dr. Volker Kästner vom Pergamonmuseum in Berlin übertragen.

3 Zum Stadtplan s. F. Krischen, Die Befestigungen von Herakleia am Latmos. Milet III 2 (1922) Plan 2.

seinen Anten, nach denen die Göttin den Beinamen Latmia trug, gesichert. Durch die Datierung der Inschriften der Nordanten ergibt sich ferner, daß der Bau bereits im 3. Jh. gestanden haben muß⁴.

Der Tempel der Athena ist ein kleiner Bau dorisch-ionischer Mischordnung mit gleichgroßer Cella und Vorhalle. Seine bescheidenen Ausmaße werden in erster Linie geländebedingt gewesen sein. Aus Marmor waren bzw. sind der Fußboden, die gesamte Front und der obere Aufbau. Verstürzt an den Hängen des Tempels fanden sich mit Ausnahme der Kapitelle der beiden Antensäulen Teile von allen Architekturgliedern. Der Bestand wurde dieses Jahr noch einmal gesichtet und konnte bei der Reinigung des Geländes um einige wenige Stücke vermehrt werden. Der obere Aufbau und die Gestaltung der Front sind damit gesichert: Über der höchsten heute noch erhaltenen Gneisschicht der Tempelwände folgte ein umlaufender Marmorarchitrav, darauf ein dorisches Triglyphon und anschließend ein ionisches Geison mit angearbeiteten Löwenkopfwasserspeiern. Von dem Architrav gibt es nur zwei Fragmente, darunter einen Eckblock (Abb. 4). Das Triglyphon, von dem zahlreiche Blöcke bzw. Fragmente erhalten geblieben sind, ist ohne Kopfband. An den Eckglyphen ist es mit "Ohren" versehen (Abb. 5). Es weist beträchtliche Maßdifferenzen auf, bei denen es bisher noch ungeklärt ist, ob sie auf eine Mitteljocherweiterung und/oder den dorischen Eckkonflikt zurückzuführen sind. Auch von der Sima haben sich mehrer Blöcke gefunden, darunter der südwestliche Eckblock (Abb. 6). Er weist ein Auflager in Bosse für den Eckakroter auf, der aber offensichtlich nie versetzt wurde. An der Frontseite wurden die Gneisstufen des Toichobats von den Rück- und Langseiten in Marmor als Stylobat und Tempelstufen ausgeführt. Darauf erhoben sich zwischen den marmornen Antenverkröpfungen zwei Marmorsäulen, von denen mehrere Trommeln erhalten geblieben sind (Abb. 7). Gemäß der dorischen Ordnung haben sie 20 Kanneluren, dabei aber ionische Stege. Möglicherweise endeten die ionischen Kanneluren ohne Basis auf dem Stylobat. Ein unkanalisiert gebliebener Streifen weist darauf hin, daß die Interkolumnien mit Schranken verschlossen waren. Von den Marmoranten sind zahlreiche Blöcke erhalten, auch das Antenskapitell der Südante (Abb. 8). Der Schmuck der Giebfelder beschränkte sich jeweils auf einen zentralen Reliefschild. Der Frontgiebel trug einen marmornen Firstakroter, wie an dem erhaltenen Mittelstück mit den entsprechenden Zurichtungen zu sehen ist (Abb. 9). Der Mittelakroter der Front war also versetzt.

4 Zu den Anteninschriften s. M. Wörle, *Inschriften von Herakleia am Latmos I: Antiochos III., Zeuxis und Herakleia*. *Chiron* 18, 1988, 421 ff.; ders., *Inschriften von Herakleia am Latmos II. Das Priestertum der Athena Latmia*. *Chiron* 20, 1990, 19 ff.

Nach den Architekturformen zu urteilen würde man auf den ersten Blick kaum an eine Entstehung des Tempels im 3. Jh. v. Chr. denken. Doch ist eine Datierung in diese Zeit, wie bereits bemerkt, durch die Inschriften auf seinen Anten eindeutig gesichert. Fraglich ist nur, wie der Tempel innerhalb dieses Zeitraumes einzuordnen ist, ob an den Beginn des Jhs. wie die Befestigungen oder eher an das Ende. Bei der Neugründung einer Stadt, wie es bei Herakleia der Fall ist, liegt der Gedanke nahe, daß der Tempel der Hauptgottheit einer der Bauten gewesen sein müßte, der als ersten in Angriff genommen wurde.

Die Fundlage der marmornen Architekturglieder an den Hängen des Tempels deutet nicht unbedingt auf eine Zerstörung seines Oberbaus durch Erdbeben. Es spricht einiges dafür, daß der Oberbau in spätantiker bzw. byzantinischer Zeit von Metallräubern demontiert wurde. Nur die Gneiswände, deren Quadern nicht verklammert waren, blieben stehen und erhielten ein tiefer gelegtes Notdach. Das läßt sich aus der Lage der Balkenlöcher erschließen (Abb. 2.3). In dieser Gestalt diente der Tempel kaum als Kirche, wie Chandler angenommen hat⁵. Schwandner vermutet als Speicher. Die dicke grobe Putzschicht, die vor allem an der äußeren Nordwand der Cella erhalten geblieben ist, stellenweise auch an der Südwand und in geringfügigen Resten auch im Innern, gehört in die Zeit der Zweitverwendung (Abb. 2). Doch auch damals muß der ehemalige Tempel eine wichtige öffentliche Funktion besessen haben, da zwei Blöcke der demontierten Anten als Basen für je eine Bronzestatue vor dem Bauwerk wiederverwendet wurden (Abb. 10).

Die Agora

Die Agora von Herakleia zeichnet sich als eine große rechteckige Platzanlage von ca. 60 m Breite und 110 m Länge im Stadtbild deutlich ab (Abb. 1)⁶. Der Haupteingang lag im Osten, ein weiterer ist im Nordwesten in der Nähe des Propylons des Athenatempels zu vermuten.

Im Unterbau besteht die Agora aus Gneis, auf Platzniveau war sie ein mit dorischen Säulenhallen umstandener platz (Abb. 11). Von den Säulenhallen sind heute mit Ausnahme der Nordwestecke, von der noch der untere Teil der herzförmigen Ecksäule an seiner ursprünglichen Stelle liegt (Abb. 12), nur noch Teile des marmornen Stylobats in situ, vor allem im Westen (Abb. 11.13). Doch sind immerhin bis auf die Nordostecke alle Ecken des Stylobats vorhanden.

⁵ R. Chandler, *Travels in Asia Minor 1764-1975* (1971) 156.

⁶ Zum Plan s. K. Wulzinger, *Das Rathaus von Herakleia am Latmos* in: F. Krischen, *Antike Rathäuser* (1941) Taf. 26.

Von der Hallenarchitektur des Platzes fanden sich verstreut im Gelände der Agora Teile von allen Architekturgliedern mit Ausnahme der Kapitelle (Abb. 14.15). Das ist merkwürdig bei der großen Zahl von Säulen, die die Agora ehemals besessen haben muß.

Einige Säulen wurden nie fertig kanneliert, sondern blieben in Bosse bis auf das untere Ende, das vor dem Versetzen bereits kanneliert wurde (Abb. 16). Die Halle wurde demnach nie vollendet. Eigenartig ist ferner, daß einige Säulen der Osthalle in der nördlichen Hälfte nicht aus Marmor, sondern aus dem lokalen Augengneis gefertigt wurden. Das ist insoweit verwunderlich, als Herakleia gute Marmorvorkommen besaß, die gewerbsmäßig in großem Umfang abgebaut und exportiert wurden. Mangel an Marmor hat es hier nicht gegeben. Was war also der Grund?

Im Süden mußte das Gelände künstlich abterrassiert werden. Hier ruht der Platz auf umfangreichen Substruktionen, die zu Zweidrittel als zweigeschossiger Magazinbau genutzt wurden ähnlich wie bei der Agora von Alinda (Abb. 17.18). Dieser Magazinbau besteht in beiden Geschossen aus einer Reihe von untereinander nicht verbundenen Kammern, die sich nach Süden mittels einer Tür zu einem Korridor öffnen. Die Kammern des Obergeschosses besaßen seitlich der Türen kleine, sich innen nach unten erweiternde Fenster. Spuren von hölzernen Fenster- und Türleibungen oder Verschlussvorrichtungen im Mauerwerk gibt es nicht. Merkwürdig und bisher auch unverständlich ist die zum Platz hin schräge Deckung der oberen Kammerreihe (Abb. 19).

Wie sah die Südfassade des Magazinbaus ursprünglich aus? Erhalten haben sich davon nur die unteren Steinlagen (Abb. 18). Diese enden in gleicher Höhe und zwar über dem Niveau der Türschwellen der unteren Kammerreihe, was nur heißen kann, daß der Magazinbau von Süden nicht zugänglich war. Der Eingang kann nur im Osten gelegen haben. Doch zurück zur Mauer. Wurde sie einmal abgetragen oder wie erklärt sich der Umstand, daß an verstürzten Blöcken hier so wenig erhalten geblieben ist?

Über dem Magazintrakt erhob sich auf Platzniveau eine zweischiffige Halle mit einer ionischen Säulenstellung in der Mitte. Eine Säulenbasis liegt noch oben auf der Kammerwand (Abb. 19.20), drei weitere finden sich verstürzt an der Südseite. Ebenso gibt es Teile der Säulen (Abb. 21). Basen und Säulenschäfte sind noch in Bosse. Die Halle wurde also auch nie vollendet. Hinweise, wie die Südfront ausgesehen hat, fehlen bislang.

Das westliche Drittel der Südseite des Marktes wird von einem Gebäude eingenommen, das im Unterbau wegen des ansteigenden Geländes nur abterrassiert ist und nicht weiter genutzt werden konnte (Abb. 22). Es nahm die gesamte Breite der Kammerreihe und des Ganges ein. Das Mauerwerk dieser Substruktion ist besonders sorgfältig ausgeführt und unterscheidet sich darin von dem des Magazintraktes. Auf Platzniveau war der Südwestbau in Marmor hochgezogen mit einer architektonisch reich gegliederten Südfassade. Die zugehörigen marmornen Werkstücke befinden sich in Sturzlage davor (Abb. 22. 23). Mit ihrer Hilfe dürfte eine zeichnerische Rekonstruktion dieses Baues möglich sein. Qualitätsmäßig sind diese Architekturglieder das Beste, was bisher aus Herakleia bekannt ist. Sie gehören in das 2. Jh. v. Chr., in die Blütezeit der Stadt. Dieser Teil der Agora ist auf jeden Fall damals entstanden. Gilt dies auch für den östlich sich anschließenden Kammertrakt oder wurde hier vielleicht bereits im 3. Jh. mit den Arbeiten begonnen? Und wie lange wurde an der gesamten Anlage gebaut? Eines steht auf jeden Fall fest: Die Agora wurde nie ganz fertiggestellt. Vielleicht hatte sich die Stadt mit diesem gewaltigen Bauvorhaben übernommen.

Abb. 1- Blick auf Agora und Athenatempel von Südosten

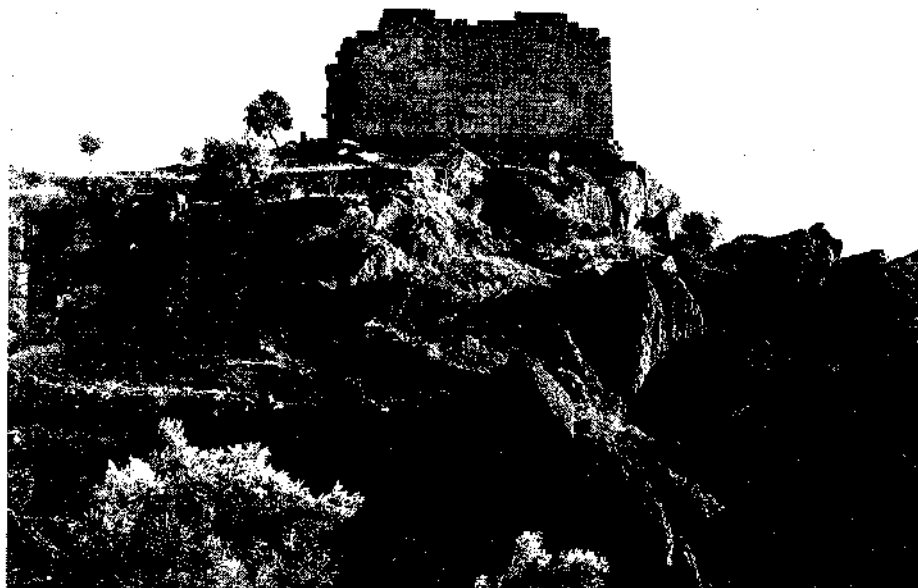

Abb. 2- Athenatempel, Nordseite

Abb. 3- Athenatempel, Ostseite

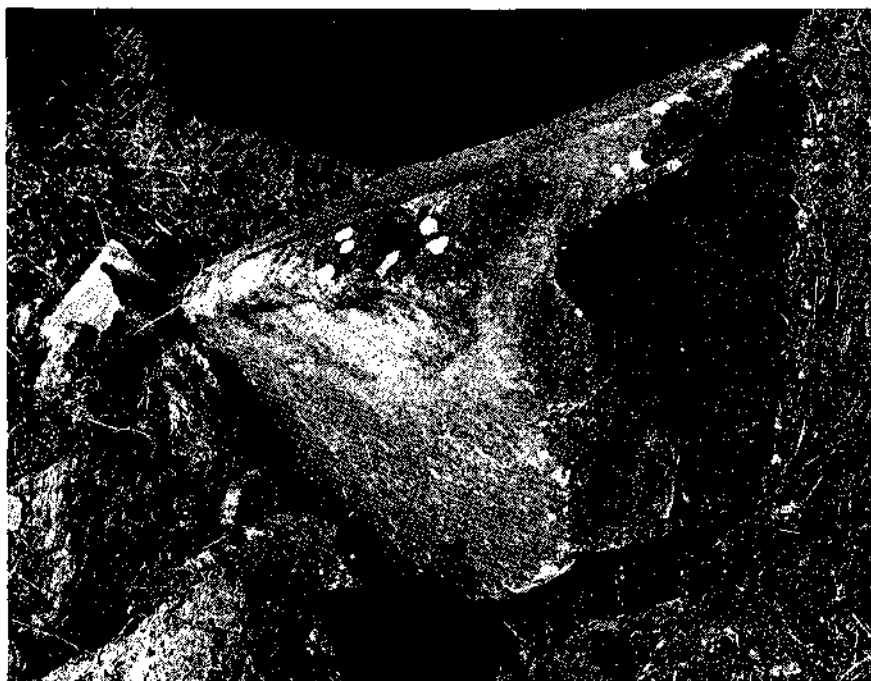

Abb. 4- Athenatempel, Eckarchitrav

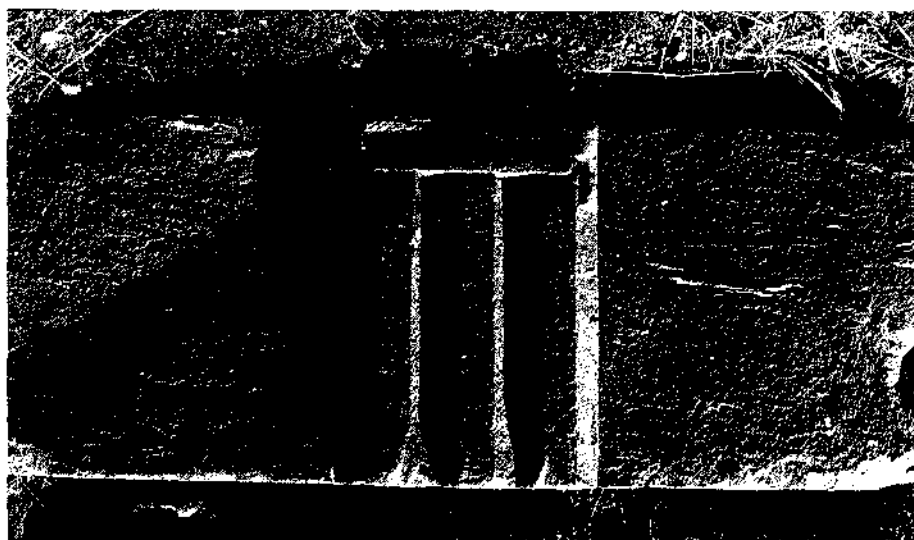

Abb. 5- Athenatempel, Triglyphon

Abb. 6- Athenatempel, südwestlicher Simaeckblock

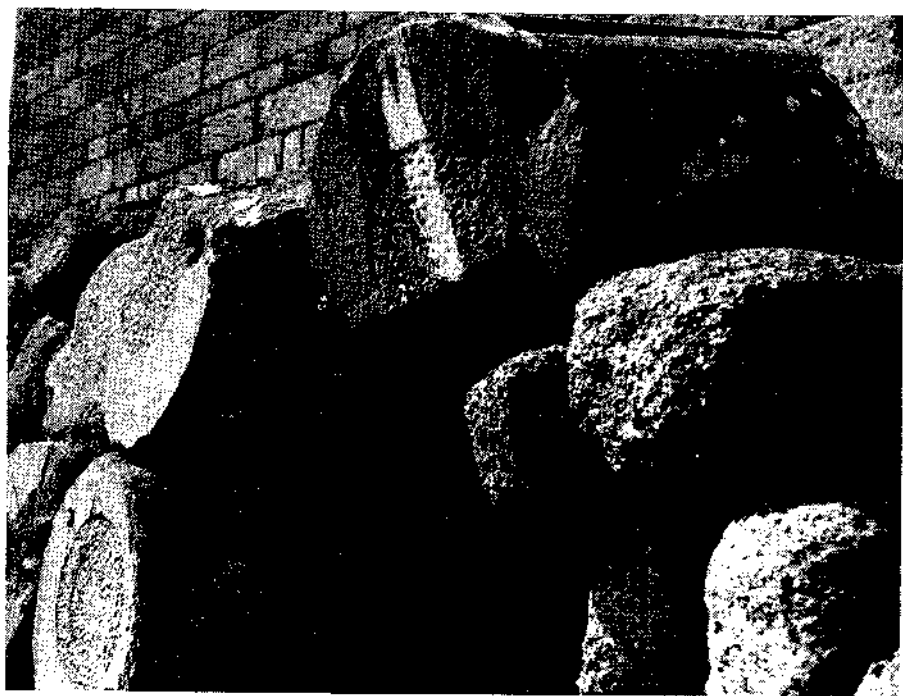

Abb. 7- Athenatempel, Säulentrommeln

Abb. 8- Athenatempel, Kapitell der Südante

Abb. 9- Athenatempel, Frontgiebel

Abb. 10- Athenatempel, als Statuenbasis
wiederverwendeter Antenblock

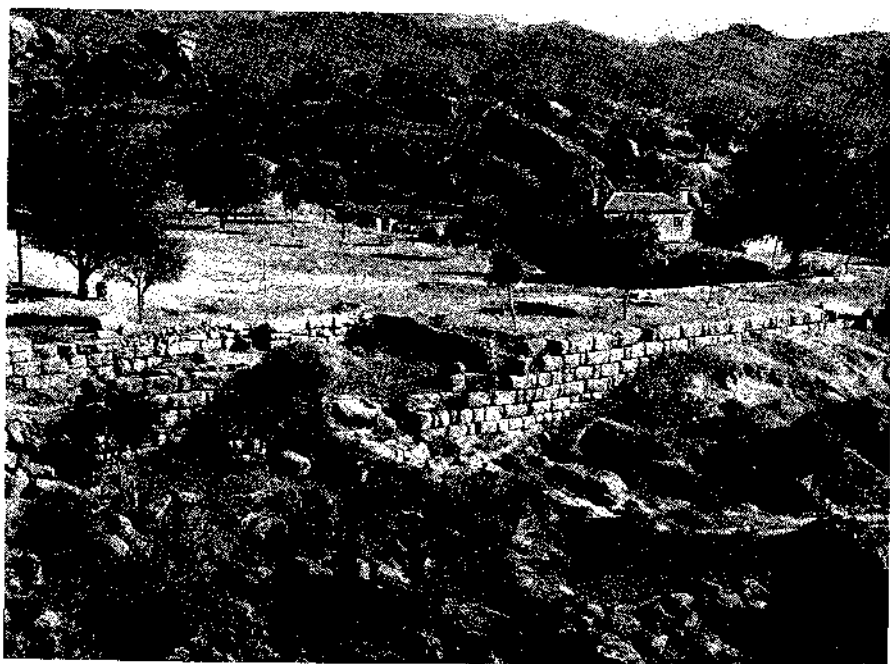

Abb. 11- Agora, Westseite

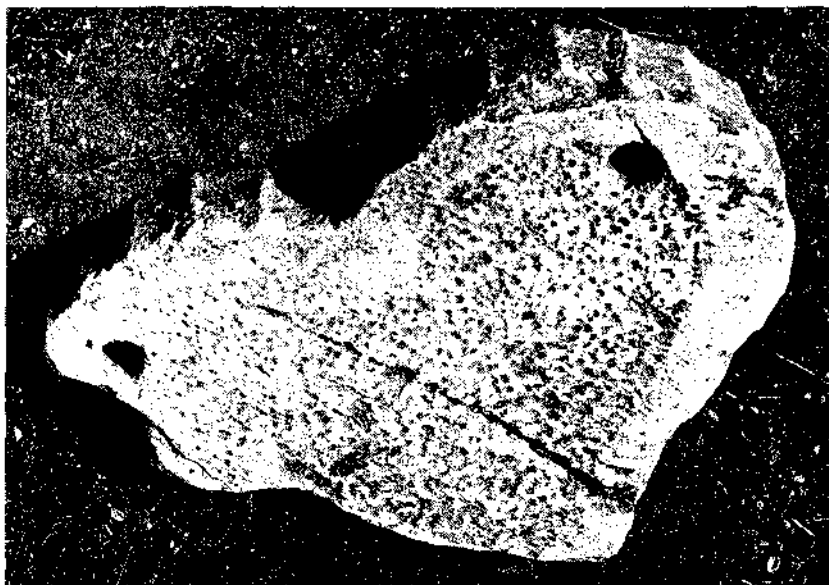

Abb. 12- Agora, nordwestliche Ecksäule

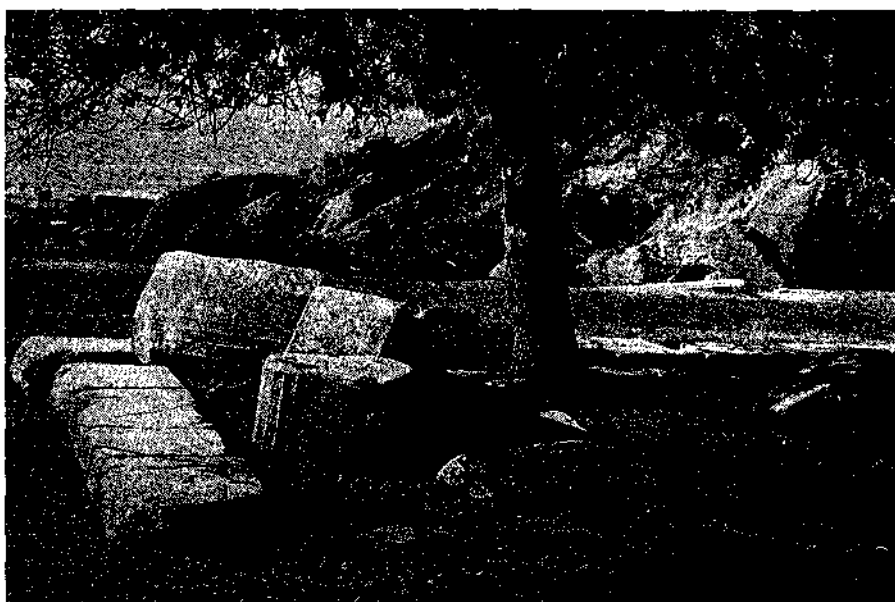

Abb. 13- Agora, Südwestecke

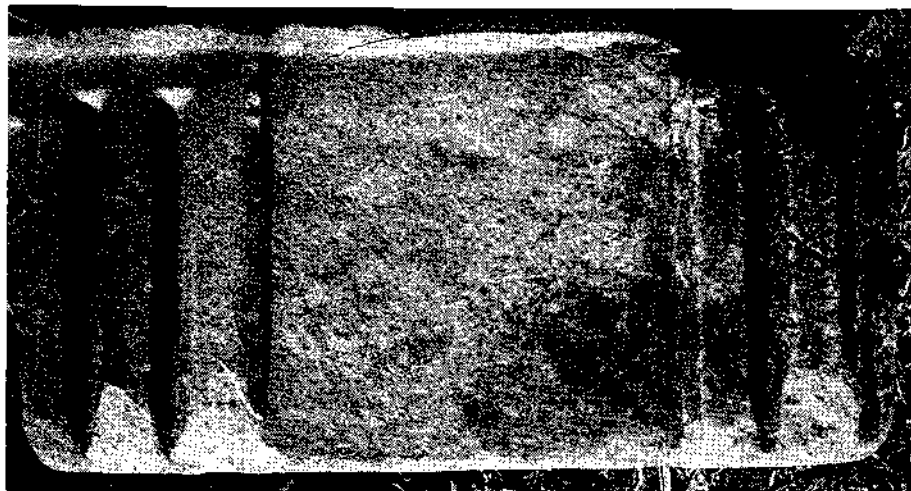

Abb. 14- Agora, Triglyphon der dorischen Halle

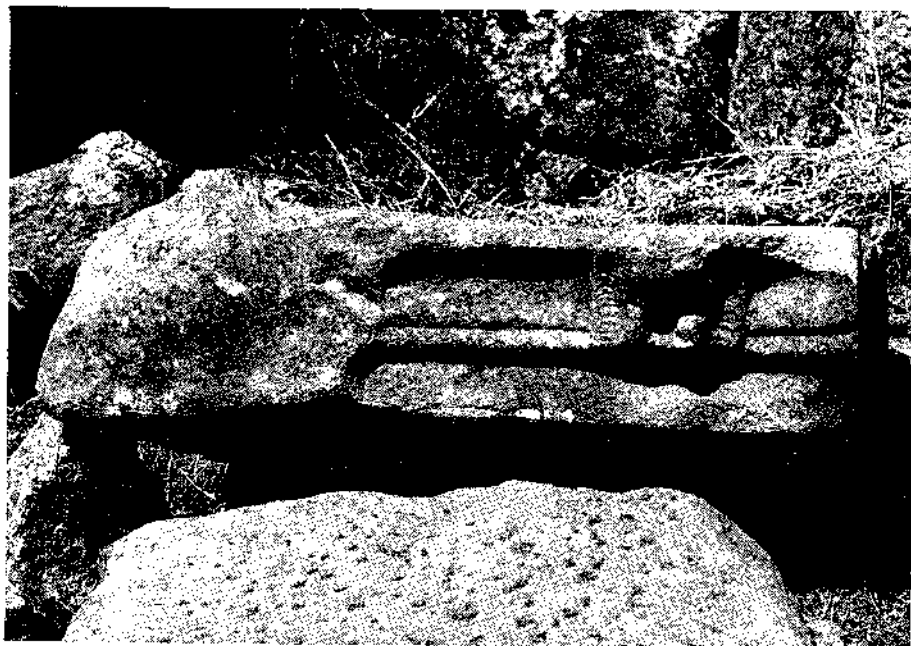

Abb. 15- Agora, südöstlicher Eckzimablock

Abb. 16- Agora, unfertige Säule der dorischen Halle

Abb. 17- Agora, Kammertrakt

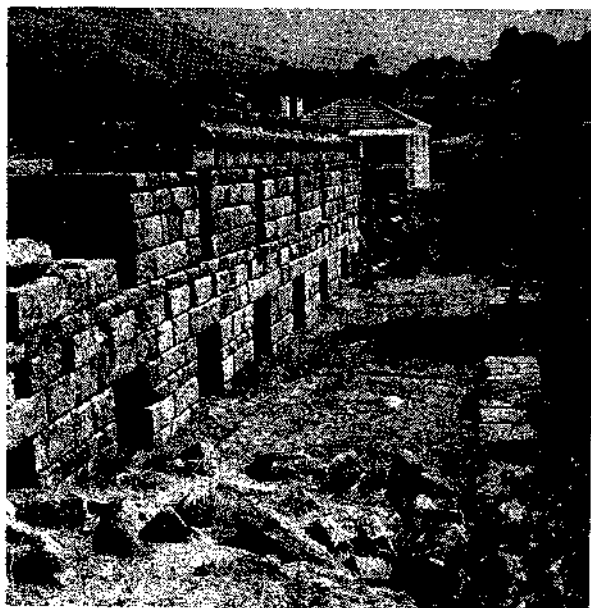

Abb. 18- Agora, Kammertrakt

Abb. 19- Agora, Kammertrakt

Abb. 20- Agora, unfertige Säulenbasis der Südhalle

Abb. 21- Agora, unfertige ionische Säule der Südhalle

Abb. 22- Agora, Südwestbau

Abb. 23- Agora, Fenstergliederung des Südwestbaus

SATALA YÜZEY ARAŞTIRMASI, 1990

*Christopher S. LIGHTFOOT**

23 Temmuz-10 Ağustos 1990 tarihleri arasında gerçekleştirilen bu araştırmada Chris Lightfoot, Tuğrul Çakar (fotoğrafçı), Helen Boyd (resam), William Fahey (St. Andrews Üniversitesi ihtisas öğrencisi), Eric Ivison (Birmingham Üniversitesi ve Atina'da kurulu British School'da ihtisas öğrencisi), Janene Ridley (Londra Üniversitesi, King's College lisans öğrencisi) ve Bakanlık Temsilcisi olarak Tokat Müzesi'nden Sayın Güven Yetişkin görev almışlardır. Çalışma British Academy tarafından verilmiş bir ödenekle finanse edilmiş olup, Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü tarafından desteklenmiştir.

Ekip ilk olarak Erzurum Müzesi'nde bir araya gelmiş ve üç gün süreyle Satala'dan müzeye getirilmiş malzeme üzerinde çalışmıştır. Biri taş, biri pişmiş toprak olan ve satın alma yoluyla müzeye kazandırılmış iki küçük eser dışında tüm mimari parçalar, mezar buluntuları ve epigrafik malzeme Satala'dan 1986 yılında getirilmiştir (geçen yılki raporda belirtildiği gibi 1987 yılında değil). Toplam olarak 19 eser üzerinde çalışılmış ve bu eserlerin Satala yüzey araştırmasına ait son raporda yayınlanmak üzere fotoğrafları çekilmiştir (Resim: 1). Bu eserler arasında bulunan üç adet mezar steli daha önce Mitford (1974a: s. 164-5 no. 3; 1988: s. 171 no. 1 ve s. 172 no. 3) ve French ve Summerly (1987: s. 17-18 no. 1-2) tarafından yayınlanmıştır. Bu çalışma sırasında başta Sayın Hilmi Özkorcuklu olmak üzere tüm müze görevlilerinin içten yardımlarını gördük.

Bu yılki çalışmayla amacımız 1989 yılında gerçekleştirilmiş olan çalışmanın tamamlanması ve kapsamının genişletilmesiydi (Lightfoot 1991). Bu amaca yönelik yapmayı plânladığımız birkaç hedefimiz vardı: (a) kale içindeki ve civarındaki korunagelmüş yapıların plânlarının çıkarılması, (b) bazilika olarak tanımlanan yapının detaylı olarak incelenmesi, (c) şu anda köyde bulunan tüm antik malzemenin kayıtlara geçirilmesi (d) yerleşimden daha çok temsil yeteneğine sahip yüzey buluntularının

* Christopher S. LIGHTFOOT, İngiliz Arkeoloji Enstitüsü, Tahran Caddesi No: 24 06700 - Kavaklıdere-ANKARA.

toplanarak yerleşimin gerçek konumunun ve boyutlarının saptanması ve (e) Satala civarındaki tepelerin üzerinde bulunduğu söylenen yerleşimlerin araştırılmasıdır.

(a) Geçen yıl, her ne kadar topografik plâna dahil edilmemişse de, kalenin kuzey ve doğu duvarları üzerinde birkaç kule saptanmıştı. Bu sene kuleler 1:100 ölçeğinde çizilmiştir. Kalenin kuzey duvarı boyunca 4 kulenin izleri saptanmıştır, doğu kenarı boyunca ise plân çıkarmayı olası kılacak yalnızca bir kule yeteri kadar korunmuş durumdadır. Güneydoğu köşe kulesinin detaylı bir plânı ve dikey resmi çizilmiştir. Koruma duvarları içinde yer alan ve 1960'lı yıllarda Mitford tarafından görülmüş olan kemerli yapıya (şu anda çökmüş durumdadır) ait temeller ve daha kuzeybatıda bulunan ve geçen yılki raporda belirtilmiş olan duvarın uzantısı kayıtlara geçirilmiştir. Aynı zamanda kalenin dışında kalan iki yapının kalıntıları da kayıtlara geçirilmiştir. Bunlardan bir tanesi, kalenin doğusunda aşağılarda akmakta olan Sadak Çayı'na uzanan yolun altında, diğeri ise kuzeybatıda bulunan ve çok kısa bir süre önce kazılmış olan bir arazide yer almaktadır. Bu arazi batıda bulunan çeşme ve kalenin kuzey duvarı boyunca akmakta olan dere ile çevrilidir. Maalesef her iki yapıya ait kalıntıların da oldukça yetersiz olması nedeniyle, nasıl ve ne büyüklükte bir yapıya ait olduklarını saptamak mümkün olmamıştır. Kaçak olarak sürdürülmüş kazılar sonucunda, ikinci yapıya ait moloz taş ve harç karışımı malzemeyle yapılmış bir duvar parçası ve bu duvar parçasının içine veya altına doğru uzanan, içi alçı ile astarlanmış tuğla bir kanal da ortaya çıkarılmıştır (Resim: 2). Bu kanalın yapıya yukarıdaki tepede bulunan çeşmeden su taşımada kullanıldığı varsayılmış ve yapının bir hamam binası olabileceği önerilmiştir. Yapılacak bilimsel kazılar sonucunda, bu yapıyla ilgili daha fazla bilgi edinileceği şüphesizdir.

(b) Kalenin güneydoğusunda yer alan kemerli yapıda sürdürülmüş olan bu yılki çalışmalar sonucunda, bu yapının Biliotti tarafından öne sürüldüğü ve bizim 1989 yılı çalışma raporunda da tahmin ettiğimiz gibi bir bazilika olduğu yolundaki görüşlerimiz doğrulanmıştır. Kategorik olarak bunun bir su kemeri olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Yapının kemerli, haç şeklinde payandalarla iki yana açılan bir merkezi kısımdan ve dar bir yan kısımdan oluştuğunu ortaya koyan bir plânı çıkarılmıştır. Yapının doğu ucunda, Biliotti tarafından da görülmüş olan apsise ait kalıntılar tespit edilmiştir (Mitford 1974b: s. 233-5 ve Şekil: 13). Fakat batı ucuna ait kalıntılarla, bitişik tarla duvarı bu alanın yol gibi kullanılıyor olması nedeniyle yok olmuşlardır. Bu nedenle olası düzeni görebilmemizi sağlayacak çok az şey kalmıştır. Fakat detaylı, genel bir plân yapının kilise olarak tanınması gerektiğini önermektedir. Bu izlenim, Erken Bizans dönemine ait birçok mezar kalıntısının da bu yapının çevresinde bulun-

muş olması nedeniyle güçlenmiştir. Son olarak, M.S. 540/1 yılında Jüstinien döneminde Kyzikos darphanesinde basılmış olan ve çok iyi durumda korunagelmış olan bir bronz sikke (*follis*) gördük (Resim: 3). Bu sikke de, yapının tam kuzeyinde yer alan bir tarlada bulunmuştur. Yukarıda sıralanmış olan bu nedenlerle, bu yapının Satala'nın koruyucu Azizi Eugenios'a ithaf edilmiş bir bazilika kilisesi olduğu düşünülebilir.

(c) 1989 yılında, köye dağılmış olan bezemeli taş blokların kayıtlara geçirilebilmesi için bir çalışma başlatılmıştı. Bu yıl özellikle Eric Iverson'un gayretleriyle hemen hemen korunagelmış olan tüm yazıtlar, mezartaşları, lâhitler ve mimari parçaların envanteri çıkarılmıştır. Toplam olarak 200 taş ölçülmüş, çizilmiş ve tanımlanmıştır. Bu aşamada özellikle ilgi çekici olan bir nokta, 1874 yılında Biliotti tarafından çizilmiş (Mitford 1974b: s. 239 ve Şekil: 13) ve tanımlanmış olan bir Dorik friz parçasının da kayıtlara geçirilmiş olmasıdır (Resim: 4). Geçen yıl görülmüş olan 3 adet yazıtı ek olarak (bu taşlardan bir tanesi bu seneki çalışma sırasında yazıtı silinmiş olarak bulunmuştur), on tane daha üzerinde yazıt olan taş kayıtlara geçirilmiştir. Bunlardan dört tanesi Erken Bizans dönemine ait mezartaşlarıdır.

(d) 1989 yılında kayıtlar geçirilmiş olan çanak-çömlek ve cam parçalarının tamamlanması amacıyla, yüzey buluntularının toplanmasına devam edilmiştir. Geçen yıl ekili olan birçok tarlanın bu yıl nadasa bırakılmış veya yeni sürülmüş olması, toplanan buluntu sayısının artmasına neden olmuştur; fakat aynı zamanda yayılım modelinin bir dereceye kadar bozulmuş olmasına da sebep olmuş olabilir. Çalışma önce kalenin kuzeyinde bulunan arazilerde yoğunlaştırılmıştır. Burada oldukça önemli sayıda çanak-çömleğin yanı sıra (bu çanak-çömlek arasında bir de tüm profile sahip bir kâse parçası vardır) oldukça bol miktarda tuğla, cam ve madeni eşya parçaları bulunmuştur. Bu durum, bu arazinin Satala'nın duvarları dışında kalan yerleşimine ait olduğu görüşünü kuvvetlendirmiştir. Kalenin çevresinde, güneye, doğuya ve kuzeybatıya doğru oldukça geniş bir alanda yürüyerek çanak-çömlek aranmıştır. Fakat bu alanlar içerisinde yalnızca kuzeybatıda yeterli sayıda buluntu ele geçirilmiştir. Yukarıda bahsedilmiş olan kısmen kazılmış yapının yanında bulunan bir tarlada damgalı tuğla parçaları ve kalıplanarak şekillendirilmiş kaburga bezemeli kâselere ait cam parçaları bulunmuştur. Köyün güneyinde Turan Şahin'e ait bir arsada ise, toprak renginin değişmesinden dolayı küçük bağımsız bir yerleşim tespit edilmiştir. Bu yerleşim ince obsidiyen tabakaları, bir adet kırık mikrolit kesici ve az miktarda sert, perdahlı, el yapımı çanak-çömlek üretmiştir (Resim: 5). Her ne kadar bu buluntular oldukça seyrek bir şekilde ancak 35x18 metre genişliğinde bir alan üzerinde bulunmuşlarsa da Satala civarında bulunan bir Erken Bronz Çağ yerleşiminin varlığına işaret etmektedirler.

(e) Sadak köyü sınırları içerisinde bulunan diğer yerleşimlerde de incelemeler yapılmıştır. Bunlardan bir tanesi Satala'nın güneyindeki tepelerin üstünde bulunan ve güneye ve doğuya doğru uzanan vadilere yukarıdan bakan yüksek bir arazi üzerinde bulunmaktadır. Köylüler 1989 yılında bu yerleşimden bahsetmişlerdi. Onların da söylediği gibi burası küçük bir kilise veya şapeldir. Yapı hazine avcılarının, düşüncesizce ve acele olarak yapılan düzensiz kazıların hedefi olmuş olmasına rağmen, duvarlarına ait temeller halen birçok yerde gözlenebilmektedir. Doğubatı doğrultusunda uzanan bu yapının doğu ucunda iç çapı 3.90 metre olan bir apsis vardır. Bu küçük kilisenin toplam uzunluğu 16-17 metreden fazla değildir ve batı ucunda bulunan narteks oldukça tahrip edilmiş durumdadır. Bu yapıya ait bezemeli herhangi bir kalıntıya rastlanılmamıştır. Çatıya ait kiremit parçaları ise, tüm yerleşim üzerinde dağınık bir şekilde gözlenmektedir. Bu kalıntılara dayanarak, yapının kiremitlerle kaplı bir çatısı olmuş olduğunu düşünmekteyiz. Yapıda çok az sayıda çanak-çömlek bulunmuş olması nedeniyle, tarihlendirilmesi mümkün olmamıştır.

İkinci yerleşim ise, Satala'nın biraz uzağında kuzeyde bulunan tepenin güneye bakan yamacı üzerinde yer almaktadır. Kuzeydoğuya ve güneydoğuya doğru uzanan vadiler ve kuzeybatıya geçişi sağlayan alçak bayırı veya geçiti kontrolü altında tutmaktadır. Yerleşim tek bir geniş yapıdan oluşmaktadır. Bu yapının duvarları yükselmiş toprak ve moloz yığınları şeklinde gözlenmektedir (Resim: 6). Bu yerleşim de hazine avcılarının dikkatini çekmiştir. Bu nedenle duvarları içerisinde birçok çukur kazılmış durumdadır. Yapı 33.5x34.5 metre boyutlarında kareye benzer bir görünümündedir. Biri kuzey duvarından 11 metre içeride, diğeri güney duvarından 15.5 metre içeride iki çapraz duvarla bölünmektedir. Batı tarafında, yapıdan çok az alçak bir seviyede teras olarak belirlenen bir alan vardır. Bu yapı kompleksine bütün olarak bakıldığında bunun bitişik bir sıra bina veya bir küçük kale olduğu söylenebilir. Bu yapılar ortada bulunan bir avlunun iki yanında uzanan bir sıra odadan ve batıda bulunan bir ön avludan oluşmaktadır. Çok az yüzey buluntusuna rastlanılmıştır. Fakat yerleşim üzerinde yayılmış olarak bulunmuş olan tuğla ve kiremit molozları bu yerleşimin büyük bir olasılıkla Roma dönemine ait olduğunu önermektedir. Tuğla parçalarından birçoğu diagonal parmak izleri ile dekore edilmiştir; fakat ne yazık ki damgalı bir tuğla parçasına rastlanılmamıştır. İki parça cam mozaïği ve iki parça kireçtaşına rastlanılmıştır. Kireçtaşlarından biri kabartma bir yaprak motifi ile bezelidir, diğeri ise mimari bir parçadır.

Bu yüzey araştırması sırasında toplanan çanak-çömlek ve cama ek olarak, bir seri küçük buluntu da kayıtlara geçirilmiştir. Bunlar 14 tane

damgalı tuğla parçası, ki bunların hepsinin üzerinde *legio XV Apollinaris* damgası vardır (Resim: 7); M.S. 2. yüzyıldan 6. yüzyıla kadar tarihlenen 18 sikke (2'si gümüş, 16'sı bronz) ve 8 adet bütün, pişmiş topraktan yapılmış kandil bulunmuştur. Bu buluntulardan bazıları çalışma sonunda Bay Güven Yetişkin tarafından Erzurum Müzesi'ne teslim edilmiş, diğerleri ise sahiplerine iade edilmiştir. Şu anda hem 1989 yılından hem de 1990 yılında gerçekleştirilmiş olan çalışmalara ait tüm bir rapor yayınlanmak üzere hazırlanmaktadır.

Ekler: Cam (Resim: 8)

A. Kâse ve bardaklar

1. Bir kaburgalı kâseye ait gövde parçası (Şek.). M.S. 1. yüzyılın ikinci yarısı. Kalenin kuzeybatısında, kaçak kazılmış yapının yakınlarında sürülmüş bir tarlada bulunmuştur. U. 63 mm; G. 23.5 mm; Mak. Kal. 6 mm. Açık mavi. Kalıba döküm. Basit, yatay bir bant altında dikey kaburga; kaburganın tepesinde alet izleri; bant üzerinde ve iç yüzde sürtme ve parlatma izleri. Aşınma yok; birkaç hava kabarcığı. Benzer kâselere Roma İmparatorluğunun her yerinde rastlanılmaktadır; Batı Avrupa'da çoğu kez askeri yerleşimlerle ilişkilidir; doğu sınırında bulunmuş olan örnekler daha az bilinmektedir fakat Fırat nehri üzerindeki Tille Höyük kazısı sırasında birçok örnek kayıtlara geçirilmiştir, bkz. French 1985: 248 şek. 6/5; bu tip kaburgalı kâselerin tarihlendirilmesi için, bkz. Grose 1989: 246-7. Benzer örnekler: Hayes 1975: s. 20 no. 50-51 ve şek. 2; Grose 1989: s. 263-4 no. 230-232.
2. Bir kaburgalı kâseye ait gövde parçası. M.S. 1. yüzyılın ikinci yarısı. Yukarıda bulunmuş olan 1 no.lu kâseyle aynı yerde bulunmuştur. U. 23 mm; G. 20 mm; Kal. 2 mm. Renksiz. Kalıba döküm. Dikey kaburga. Yüzeyde oyuklar, matlaşma ve az irizasyon. Bkz. 1 no.lu eser.
3. Geniş bir kâseye ait ağız kenarı parçası (Şek.). Kalenin kuzeyindeki sivil yerleşim bölgesinde bulunmuştur. Mak. Y. 22 mm; G. 11 mm; Mak. Kal. 2 mm. Ağız kenarının tahmin edilen çapı 140 mm. Uçuk mavi. Serbest üfleme. Ağız kenarı ateşle kalınlaştırılmış ve parlatılmış. İnce cidarlı gövde. Az miktarda matlaşma ve irizasyon.
4. Büyük bir bardağın ağız kenarına ait parça (Şek.) M.S. 1. ortası -2. yüzyıl. Kalenin kuzeyindeki sivil yerleşim bölgesinde bulunmuştur. Mak. Y. 19 mm; G. 36 mm; Kal. 1 mm; Ağ. Çapı 100 mm. Saydam mavimsi yeşil cam. Serbest üfleme. İşlenmemiş ağız kenarı, ince cidarlı gövde, az matlaşma ve irizasyon; hava kabarcıkları ve üfleme sırasında oluşmuş yollar. Bu parça, çarkta yapılmış çizgilerle bezeli bir grup büyük bardakla ilişkilendirilebilir bkz. Lightfoot 1989: 27-8 no. 12-14 (referanslarla birlikte).
5. Bir kâseye ait ağız kenarı parçası (Şek.) M.S. (?) 2. veya 3. yüzyıl. Kalenin kuzeyindeki sivil yerleşim bölgesinde bulunmuştur. Y. 10 mm; G. 18 mm; Mak. Kal. 3 mm. Ağız kenarının tahmin edilen çapı 100 mm. Renksiz. Serbest üfleme. Ağız kenarı ateşle kalınlaştırılmış ve parlatılmış. İnce cidarlı gövde. Oldukça hava kabarcıklı cam. Benzer örnekler için bkz. Hayes 1975: s. 63-4 no. 178 ve şek. 21.
6. Bir kâseye ait ağız kenarı parçası (Şek.). M.S. (?) 2. veya 3. yüzyıl. Kalenin kuzeybatısında, kaçak kazılmış yapının yakınlarında sürülmüş bir tarlada bulunmuştur. Y. 13.5 mm; G. 26 mm; Mak. Kal. 2 mm; Ağ. Çapı 80 mm. Mavimsi yeşil. Serbest üfleme. Ağız kenarı dışa çekilerek kalınlaştırılmış ve parlatılmış. Mine gibi aşınma tabakasının dökülmesi sonucu oluşmuş mat ve irizeli yüzey; küçük hava kabarcıkları. Benzer örnekler için bkz. Lightfoot 1989: s. 32 no. 19 ve şek. 2/2.
7. Bir kâse veya kalise ait ağız kenarı parçası (Şek.). M.S. (?) 5.-6. yüzyıl. Kalenin kuzeyindeki sivil yerleşim bölgesinde bulunmuştur. Mak. Y. 18 mm; G. 32 mm; Kal. 1.5-4.0 mm; Ağ. Çapı 80 mm. Yeşilimsi renksiz. Serbest üfleme. Hafif içe dönük ağız kenarı, yuvarlaklaştırılmış ve kalınlaştırılmış. Çok ince mine gibi aşınma tabakası ve birkaç çok küçük hava kabarcığı. Benzer örnekler için bkz. Hayes 1975: s. 109 no. 407-408 ve şek. 11.

B. Kesme ve cam ipliği bezemeli parçalar

8. Bir kâseye (?) ait gövde parçası (Şek. ve Res.) M.S. 3. yüzyılın ilk yarısı. Kalenin kuzeydoğusunda yer alan sürülmüş bir tarlada bulunmuştur. U. 24 mm; G. 26 mm; Kal. 1.5 mm. Renksiz. Serbest üfleme, kesme bezeme. Dış yüzde iki sıra uzun oval biçimli fasat kesme. Yüzeyde oyuklar ve irizasyon. Bu parça olasılıkla Orta İmparatorluk döneminden iyi bilenen fasat kesme bezemeli gruba dahildir. Benzer örnekler için bkz. Clairmont 1963: s. 66 no. 255 ve res. XXV; von Saldern 1974: s. 185 no. 511-512; Harden 1987: s. 196 no. 106.
9. Bir kâseye veya büyük bardağa ait gövde parçası (Şek. ve Res.). M.S. 4. yüzyıl. Kalenin kuzeydoğu köşesinde yer alan sürülmüş tarlada bulunmuştur. Y. 25.5 mm; G. 18 mm; Kal. 2-5 mm. Renksiz, koyu mavi bezemeli. Serbest üfleme. Dış yüzde geniş oval plastik nokta. Az irizasyon, plastik noktada küçük hava kabarcıkları. Benzer örnekler için bkz. von Saldern 1974: s. 250 no. 727; Harden 1987: s. 113 no. 46 (referans olarak gösterilmiş diğer Kıbrıs'da bulunmuş olan parçalarla).
10. Bir kâseye ait ağız kenarı parçası (Şek.). Doğu kale duvarının dışındaki arazide bulunmuştur. Y. 12 mm; G. 19 mm; Mak. Kal. 2 mm. Ağız kenarının tahmin edilen çapı 100 mm. Renksiz, mavi cam ipliği bezeme. Serbest üfleme. Ağız kenarı ateşle kalınlaştırılmış ve parlatılmış. İnce cidarlı gövde; ağız kenarının dış yüzeyi üzerinde altı adet ince cam ipliği bezeme.
11. Bir kâseye (?) ait ağız kenarı parçası. Kalenin kuzeybatısında, kaçak kazılımsı yapının yakınlarında bulunmuştur. Y. 8.5 mm; G. 10 mm; Kal. 1-3 mm. Renksiz, mavi cam ipliği bezeme. Serbest üfleme. Hafifçe kalınlaştırılmış ve parlatılmış dikey ağız kenarı; ağız kenarının dış yüzeyi üzerinde dört adet cam ipliği bezeme.

C. Kalisler

12. Bir kalise ait ayak (Res.). M.S. 4.-6. yüzyıl. Kalenin kuzeydoğusunda yer alan sürülmüş tarlarda bulunmuştur. U. 23 mm; G. 17 mm. Açık mavi. Serbest üfleme. Tabanda noble izi. Yuvarlak dikey ayak. Çok az irizasyon, aşınma var; ateşte yeniden ısıtılmış gibi bir tarafı deform olmuş.
13. Bir kalise ait taban parçası (Şek.). M.S. 4.-6. yüzyıl. Kalenin kuzeybatısında kaçak kazılımsı yapının yakınlarında sürülmüş bir tarlada bulunmuştur. U. 26.5 mm; G. 26 mm; Kal. 2 mm; Tab. Çap. 40 mm. Uçuk yeşil. Serbest üfleme, tabanda yüksek vurma. Geniş ve yaygın halka taban. Çok az irizasyon. İki benzer taban parçası 1989 yılında kayıtlara geçirilmiştir. Bkz. Lightfoot 1991: s. 305 nos. 6-7 ve res. 5. Benzer örnekler için bkz. Hayes 1975: s. 105 no. 382-383 ve şek. 11.
14. Bir kalise ait taban parçası. Bazilika yapısının güneydoğusunda yer alan tarlalarda bulunmuştur. U. 19 mm; G. 14 mm; Kal. 3 mm; Tab. Çap. 35 mm. Uçuk yeşil. Serbest üfleme. Yüksek ve konveks ayağa ait yuvarlak taban halkası. Yüzeyde oyuklar ve matlaşma. Benzer örnekler için bkz. von Saldern 1980: s. 58 no. 351 ve res. 24 (M.S. 6. yüzyılın sonuna veya 7. yüzyıla tarihlendirilmiş).

D. Şişe ve testiler

15. Kare bir şişeye ait taban parçası. Kalenin kuzeyinde yer alan tarlalarda bulunmuştur. U. 69 mm; G. 43 mm; Kal. 2 mm. Uçuk mavi. Kalıba üfleme. Oldukça yassı fakat bir tarafı deform olmuş. Siyah mine benzeri aşınma, dış yüzde yer yer çok parlak irizeli bir yüzey oluşuracak şekilde dökülme; iç yüzeyde oldukça çok miktarda oyuk ve siyahlaşma; bazı yerlerde kahverengi lekeler.
16. Kare bir şişeye ait taban parçası. Kalenin kuzeyindeki sivil yerleşim bölgesinde bulunmuştur. Mak. U. 42.5 mm; G. 64 mm; Kal. 2.5-8.0 mm; Y. (harflerin) 10 mm. Uçuk yeşil. Kalıba üfleme, noble izi. Taban üzerinde çok az yüksek kabartma harfler: KP (? Yunanca). İç yüzde çok az irizasyon; dış yüzde matlaşma; birçok büyük hava kabarcığı ve iç çatlaklar.
17. Kare bir şişeye ait taban parçası (Şek.). Kalenin kuzeyinde yer alan sivil yerleşim bölgesinde bulunmuştur. Mak. U. 34 mm; G. 35 mm; Kal. 2-5 mm. Mavimsi yeşil. Kalıba üfleme, yük-

sek vurma dip üzerinde noble izi. Dış yüzde matlaşma ve hafif irizasyon; çok hava kabarcıklı.

18. Büyük bir şişe veya testiye ait ağız kenarı parçası, (Şek.). M.S. 2.-3. yüzyıl. Kalenin kuzeydoğusunda yer alan sürülmüş tarlalarda bulunmuştur. Y. 24 mm; G. 28 mm; Ağ. çapı 80 mm. Açık yeşil, mavimsi hafifçe renklendirilmiş. Üfleme. Kesiksiz ağız kenarı, dış kenarı dikey olan yuvarlak üst dudağa doğru incelmektedir. Az matlaşma ve irizasyon; birçok küçük hava kabarcığı. Benzer örnekler için bkz. Clairmont 1965: s. 105 no. 488 ve res. XII.
19. Bir şişeye ait ağız kenarı parçası (Şek.). Kalenin kuzeybatısında yer alan kaçak kazılmış yapının yakınlarında sürülmüş bir tarlada bulunmuştur. Mak. Kal. 3.0 mm; Ağ. Çap. 50' mm. Sarımsı yeşil. Üfleme. İç ve dışa dönük halka ağız kenarı, tepesi yivli kalın olmayan iç dudak. Çok az irizasyon. Benzer örnekler için bkz. Hayes 1975: s. 68 no. 209 ve şek. 5.
20. Bir şişeye ait ağız kenarı parçası (Şek.). Kalenin kuzeybatısında yer alan ve kaçak kazılmış yapının yakınlarında sürülmüş bir tarlada bulunmuştur. Y. 24 mm, G. 17 mm, Kal. 4.5 mm; Ağ. Çap. 40 mm. Mavimsi yeşil. Üfleme. İç ve dışa dönük ağız kenarı, tepe ağız kısmının daraltılması amacıyla düzleştirilmiş. Az miktarda matlaşma ve irizasyon; çok küçük hava kabarcıkları.
21. Bir koku şişesine ait ağız kenarı parçası (Şek.). Kalenin kuzeyindeki sivil yerleşim bölgesinde bulunmuştur. Y. 13 mm; G. 32 mm; Ağ. Çap. 32.5 mm. Mavimsi yeşil. Üfleme. Kısmen halka biçimli iç ve dışa dönük ağız kenarı, tepe ağız kısmının daraltılması amacıyla düzleştirilmiş. Yüzeyde oyuklar ve matlaşma; birkaç çok küçük hava kabarcığı.
22. Küçük bir koku şişesine ait taban parçası. Kalenin kuzeyindeki sivil yerleşim bölgesinde bulunmuştur. U. 21.5 mm; G. 18 mm; Kal. 0.5-1.5 mm. Mavimsi yeşil. Serbest üfleme. Konkav, orta kısmında kalınlaşma. Aşınma yok.
23. Bir şişeye ait kulp ve gövde parçası. Kalenin kuzeybatısında yer alan dar yolun kenarındaki bayırdan bulunmuştur. U. 37 mm; G. 23 mm; Kal. 3.0-3.5 mm; U. (korunmuş kulbun) 15 mm; G. (korunmuş kulbun) 9-15 mm. Yeşil. Kulbun gövdeyle birleştiği noktada yastık taban. Aşınma tabakası ve irizasyon; taban üzerinde hava kabarcıkları.
24. Bir şişeye ait kulp parçası. Kalenin kuzeybatısında yer alan ve kaçak olarak kazılmış yapının yakınlarında sürülmüş bir tarlada bulunmuştur. U. 40 mm; G. (korunmuş olan) 2 mm; Kal. (kaburga hariç) 2 mm. Açık mavi. Kaburgalı kulp, yukarı çekilmiş ve dar açılı meydana getirecek şekilde gövdeye birleştirilmiş, iç yüzde alet izleri. Uzun hava kabarcıkları.
25. Bir şişeye ait kulp parçası. Kalenin kuzeyinde bulunan sivil yerleşim bölgesinde bulunmuştur. U. 33.5 mm; G. 21 mm; Kal. 2 mm. Uçuk mavi. Atkı kulp; kulbun alt kısmında gövde cidarına ait iz. Hava kabarcıklı.
26. Bir testiye ait gövde parçası (şek.). M.S. (?) 3.-4. yüzyıl. Kalenin kuzeybatında yer alan ve kaçak kazılan yapının yakınlarında sürülmüş bir tarlada bulunmuştur. U. 37.5 mm; G. 30 mm; Kal. 1 mm. Mavimsi yeşil. Serbest üfleme. Büyük bir parçaya ait boyun ve omuz parçası, Isings 103 form grubuna ait olması olası. Mine gibi aşınma tabakası, birçok yerinde matlaşma ve irizasyon meydana getirecek şekilde dökülme; soldan sağa doğru diyagonal uzun hava kabarcıkları.

E. Şekli belirsiz parçalara ait kaide ve dipler

27. Kaide parçası (Res.). Kalenin kuzeydoğu köşesinde yer alan sürülmüş tarlada bulunmuştur. U. 32.5 mm; G. 21 mm; Kal. 2-4 mm. Koyu turkuvaz; aynı renkteki diğer parçalar için bkz. Harden 1987: s. 46-7 no. 22-23.
28. Geniş bir silindirik esere ait dip parçası veya daire şeklinde ortası kalın bir pencere camı parçası. U. 30 mm; G. 37 mm; Kal. 3-6 mm. Sarımsı yeşil. Konkav, ortaya doğru kalınlaşıyor. Oldukça çok hava kabarcıklı, dış yüzeyde ortak merkezli çizgiler. Ortası kalın pencere camı için bkz. Harden 1978: s. 88-89 ve özellikle no. 77-79.
29. Kaide parçası (Şek.). M.S. (?) 5.-6. yüzyıllar. Kalenin kuzeybatısında yer alan ve kaçak kazılmış yapının yakınlarında sürülmüş bir tarlada bulunmuştur. U. 35 mm; G. 16 mm; Kal. 2 mm. Kaidenin tahmin edilen çapı 50 mm. Uçuk mavi. Serbest üfleme, çentikli noble izi.

Ayıklı bir kâsenin oyuk taban halkasına ait olabilir. Aşınma yok. Benzer örnekler için bkz. von Saldern 1980: s. 67 no. 456 ve res. 25.

30. Kaide parçası (Şek.). Kalenin kuzeyindeki sivil yerleşim bölgesinde bulunmuştur. U. 32 mm; G. 21 mm; Kal. 3 mm; Çap. (kaide) 50 mm. Mavimsi yeşil. Yuvarlak taban halkası. Yüzeyde oyuklar ve matlaşma; çok küçük hava kabarcıkları. Benzer örnek için bkz. 28 no'lu eser.
31. Kaide parçası. Kalenin kuzeyindeki sivil yerleşim bölgesinde bulunmuştur. U. 26 mm; G. 16 mm; Kal. 2 mm. Mavimsi yeşil. Yuvarlak taban halkası. Yüzeyde oldukça çok miktarda oyuk, matlaşma ve irizasyon; deforme olmuş, bir tarafında düz bir iz.

F. Diğerleri

32. Bilezik parçası. bazilika yapısının güneydoğusundaki tarlalarda bulunmuştur. U. 48 mm; G. 14 mm; Kal. (kesit) 5 mm. Bileziğin tahmin edilen çapı 75 mm. Yarı şeffaf koyu mavi. Yuvarlak kesitli, ince spiral bezeme.
33. Bilezik parçası (Res.). Bazilika yapısının kuzeydoğusundaki tarlalarda bulunmuştur. U. 22 mm; Kal. 4 mm. Bileziğin tahmin edilen çapı 80 mm. Açık mavi. Burma tip, az irizasyon.
34. Mozaik cam parçaları (tesserae). Kalenin kuzeydoğusundaki sürülmüş tarlalarda bulunmuştur.
 - a) U. 10 mm; G. 6 mm; Kal. 8 mm. Yarı şeffaf mavi.
 - b) U. 10 mm; G. 7 mm; Kal. 8 mm. Opak, turkuvaz.
35. Mozaik cam parçaları (tesserae). Kuzey yönündeki yamacın sırtında bulunan ve Satala'ya yukarıdan bakan yapıdan bulunmuştur.
 - a) U. 11 mm; G. 7 mm; Kal. 6 mm. Opak, turkuvaz.
 - b) U. 9 mm; G. 6 mm; Kal. 5 mm. Opak, mavimsi yeşil.
36. Mozaik cam parçası (tesserae). Kalenin kuzeyindeki sivil yerleşim bölgesinde bulunmuştur. U. 11 mm; G. 8 mm; Kal. 10 mm. Yarı şeffaf koyu mavi.

BİBLİYOGRAFYA

- CLAIRMONT, C.W. 1963 *The glass vessels. The excavations at Dura europos*. Final report IV, part V. New haven.
- FRENCH, D.H. 1985 Tille höyük 1983. VI. Kazı Sonuçları Toplantısı. İzmir 16-20 Nisan 1984: 245-258. Ankara.
- FRENCH, D.H. and SUMMERLEY, J.R. 1987 Four Latin inscriptions from Satala. *Anatolian Studies* 37: 17-22.
- GROSE, D.F. 1989 *Toledo Museum of Art. Early ancient glass*. New York.
- HARDEN, D.B. 1978 Glass, In Shinnie, P.L. & M. (eds.) *Debeira West, a Medieval Nubian Town*: 83-89. Warminster.
- HARDEN, D.B. 1987 *Glass of the Caesars*. Milan.
- HAYES, J.W. 1975 *Roman and pre-Roman glass in the Royal Ontario Museum*. Toronto.
- LIGHTFOOT, C.S. 1989 *Afyon Müzesi'ndeki Cam Eserler Kataloğu*. Oxford.
- LIGHTFOOT, C.S. 1991 Satala yüzey araştırması, 1989. VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı. Ankara 28 Mayıs-1 Haziran 1990: s. 299-309. Ankara.
- MITFORD, T.B. 1974a Some inscriptions from the Cappadocian limes. *Journal of Roman Studies* 64: s. 160-175.

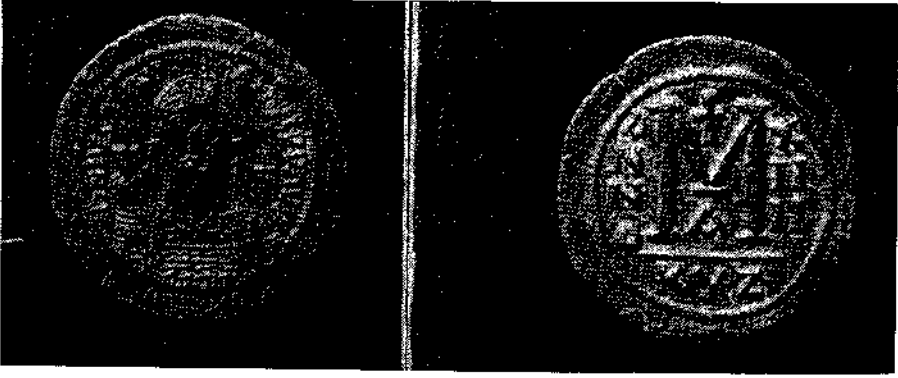
- MITFORD, T.B. 1974b Biliotti's excavations at Satala. *Anatolian Studies* 24: 221-44.
- MITFORD, T.B. 1988 Further inscriptions from the Cappadocian limes. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 71: s. 167-78.
- von SALDERN, A. 1974 *Gläser der Antike: Sammlung Erwin Oppenländer*. Hamburg.
- von SALDERN, A. 1980 *Ancient and Byzantine glass from Sardis*. Sardis Monograph 6. Cambridge, Mass.

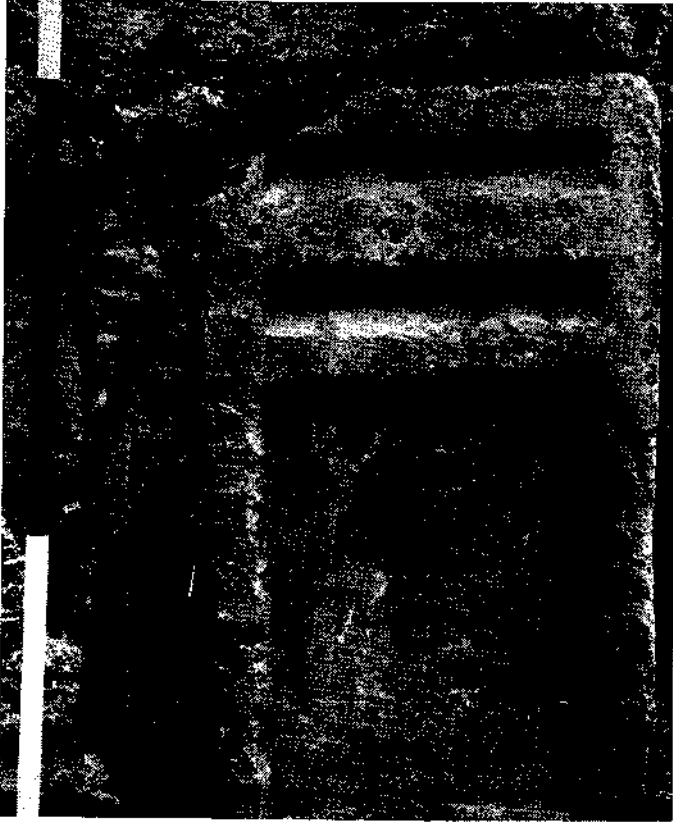
Resim: 1- Nike Kabartması. Erzurum Müzesi Env. No. 55-86

Resim: 2- Kalenin kuzeybatısında kaçak kazılmış yapının kalıntıları

Resim: 3- Bronz sikke. Jüstinyen, M.S. 540/1

Resim: 4- Dorik friz parçası

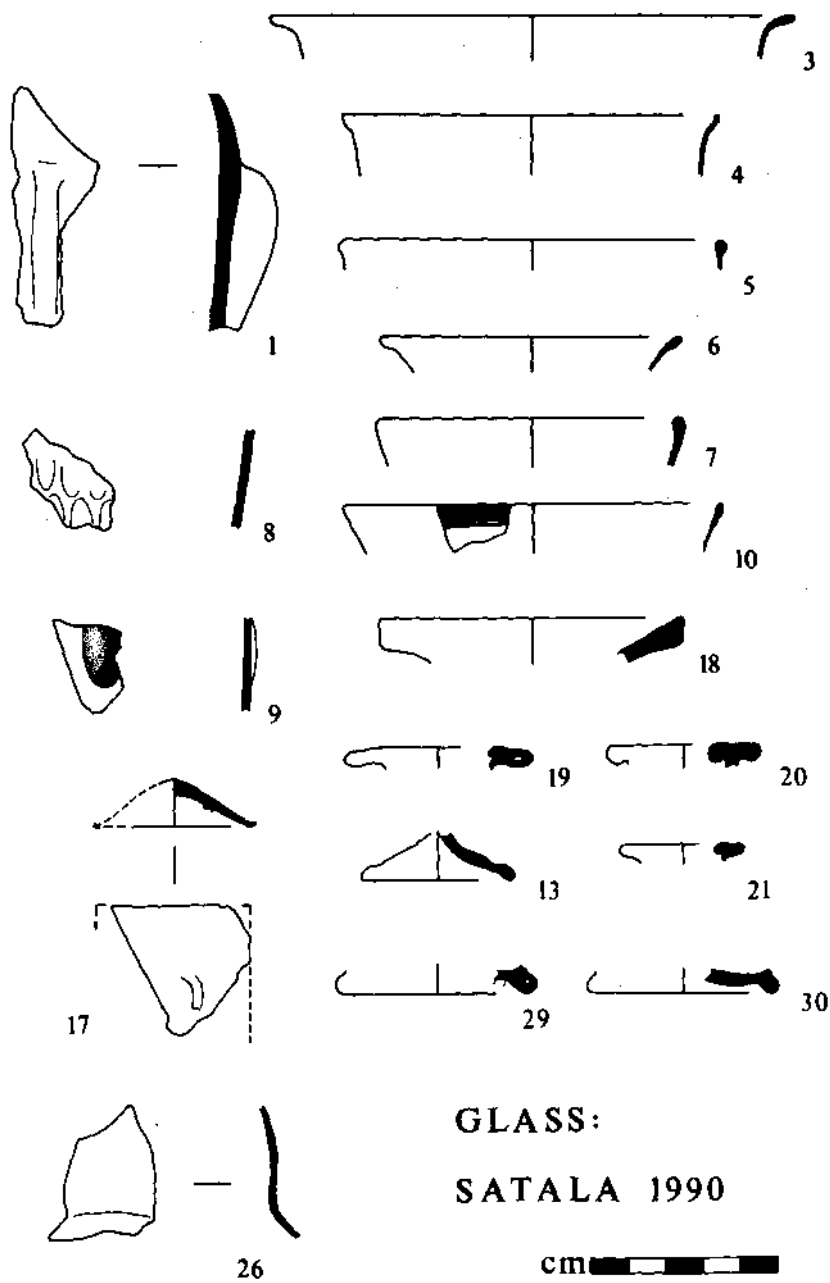
Resim: 5- Erken Bronz Çağ parçaları

Resim: 6- Kuzey yönündeki yamacın sırtında bulunan ve Satala'ya yukarıdan bakan yapı

Resim: 7- 15. Lejyon damgalı çatı tuğla parçası

Resim: 8- Cam parçaları

NEMRUD-DAĞ-PROJESİ: 1989/90 ARAŞTIRMA SONUÇLARI

*Sencer ŞAHİN**

1990 yılı içinde Nemrud-Dağ Projesi çerçevesinde üç çalışma gerçekleştirilmiştir:

1. Adıyaman Müzesi deposunda bulunan Nemrud-Dağ çıkışlı 1100'ün üstünde eser parçası sistemli olarak arşivlenmiştir.
2. Nemrud-Dağ zirvesinde taşınabilir eserlerin yerinde korunmasına ilişkin bir bina yapımı için ön gözlemler ve topografik çalışmalar yapılmıştır.
3. 1989 yılında Nemrud-Dağ tümülüsünde yapılan jeofizik ölçümlerin değerlendirmesi sonuçlanmıştır.

İlk bölümde belirtilen çalışmalara Köln Üniversitesi'nden bir grup arkeolog katılmıştır.: Bunlar ismen; Dr. Jörg Wagner, Dr. Bruno Jacobs, Wolfgang Messerschmidt, Martine Reichelt ve Peter Schemainda'dır. İkinci bölümde belirtilen zirvedeki topografik çalışmalar, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden Dr. Mustafa Uz'un, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden Mimar Aysun Özköse'nin ve Adıyaman Müzesi'nden Ömer Faruk Türkan'ın katılmalarıyla gerçekleştirilmiştir. 1989 yılında sürdürülen jeofizik ölçümlerin değerlendirmesini ise Almanya'nın Kiel kentindeki Thor Firması sonuca ulaştırmıştır. 1990 yılındaki çalışmalarımız, T.C. Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni, Alman Dışişleri Bakanlığı ile Münster Tarih ve Arkeoloji Sevenler Derneği'nin parasal yardımlarıyla gerçekleştirilmiştir. Burada adı geçen kişi ve kuruluşlara yapmış oldukları yardım ve işbirliğinden ötürü teşekkürü bir borç saymaktayım.

1. Müze Çalışmaları

Nemrud-Dağ Projesi'nin ağırlık noktasını oluşturan, eserlerin restore ve rekonstrüksiyon çalışmalarına sağlıklı bilimsel bir zemin hazırlamak

* Prof. Dr. Sencer ŞAHİN, Institut für Altertumskunde der Universität zu Köln, Albertus-Manus-Platz, D-5000 Köln 41.

amacıyla, iki ana bölümden oluşacak bir taş ve buluntu kataloğunun hazırlanması plânlanmıştır. Bu kataloğun ilk bölümünde kumtaşından yapılmış kabartma resimli steller yer alacaktır. Bunlar, doğu ve batı teraslarındaki Kral Antiokhos'un tanrılarla selamlaşma sahnelerine ve ata galerilerine ait steller olup, kopan parçalar çeşitli zamanlarda Adıyaman Müzesi'ne taşınarak orada, depoda koruma altına alınmıştır. Kataloğun ikinci bölümü kolossal tanrı figürlerine ayrılmış olup, ikinci bir aşamada gerçekleştirilecektir.

1990 yılındaki müze çalışmaları, söz konusu kataloğun ilk bölümüne ilişkin ön çalışmalar niteliğinde olmuştur. 1124 parçadan ibaret olan stel parçaları fişlere geçirilmiş, envanterlenmiş ve resimlenmiştir. Parçaların zirvedeki ana parçalarla ilişkilerini saptamak, çalışmaların diğer bir bölümünü oluşturmuştur. Bu iş, büyük kasnaklar içine serilen kum üzerinde yapılan denemeler şeklinde olmuştur. Birbirine ait parçalar saptandığında, durum fişler üzerinde belirtilmiştir. Üzerlerinde kabartma resim bulunan büyük parçaların ölçekli çizimleri yapılmıştır. İleride, zirvedeki parçaların da aynı metodla çizimleri yapıldığında, birbirine ait olanları ilkin masa başında saptamak büyük ölçüde kolaylaşacaktır. Bu çizimler sayesinde ikonografik çalışmalar da büyük ölçüde kolaylaşacaktır. Örneğin, Darius ve Xerxes figürleri, bütün Pers krallarının giysilerinde ana bir motifin varlığını göstermektedir.

Müzedeki bulunan bütün parçaların bu şekilde arşivlenmesi sonucunda maalesef çok acıklı bir gerçek daha ortaya çıkmıştır: Young ve Dörner'in 1960'lı yıllarda sürdürdükleri çalışmalar sonucunda meydana gelen henüz yayımlanmamış bir buluntu kataloğu mevcuttur. Bu katalogta verilen birçok parça bugün maalesef kayıptır, yani çalışmalarımız sırasında tekrar bulunamamıştır. Bunlar arasında Darius'un ihtişamlı, ünlü başının da bulunduğu ve batı terasındaki selamlaşma sahnelerinden birinden koparılan Antiochos başının turist çantasında yurtdışına çıkarıldığını ve Almanya'da tesadüfen elime ulaştığını belirtirsem, durumun endişe vericiliği daha iyi anlaşılır. Nemrud-Dağ teraslarında yaptığımız arama çalışmaları sırasında, turist gruplarının ayak darbeleriyle doğu terasında açığa çıkan ve selamlaşma sahnelerinden birine ait olan parçalar toplanarak müzeye taşınmış ve bunların müzedeki bulunan diğer bir parçaya ait olduğu saptanmıştır.

2. Nemrud-Dağ Zirvesinde Yapılan Çalışmalar

Bilindiği üzere, Nemrud-Dağ tümülüsü teraslarında halâ 15 adet kadar yeşilimsi kum taşından yapılmış, herbiri yak. 1.20x2x0,25 m ebadında kabartma resimli levhalar bulunmaktadır. Dağın sert iklim koşullarına

karşı oldukça dayanıksız ve kitle turizminin yıpratıcı etkilerine karşı tamamen korumasız durumda olan bu taş eserlerin yalnız yüzeylerinde değil, iç yapılarında da büyük ölçüde hasar gözlenmektedir. Eserlerin bu vaziyette yerlerinde kalmaları, birkaç yıl içinde tamamen yok olup gitmeleri anlamına geleceğinden, acilen tedbir alınması gerekmektedir. Adıyaman Müzesi'ne taşınmaları, yol sorunu, müzedeki yer sorunu, taşların taşıma sırasında daha fazla kırılıp döküleceği tehlikesi ve nihayet turistik açılardan birtakım sakıncaları içermektedir. Bu nedenle eserlerin yerlerinde koruma altına alınmaları, yani tepenin uygun bir yerine yapılacak kapalı bir mekâna yerleştirilmeleri bugünkü şartlar altında tek seçenek olarak gözükmektedir. Yapılacak bu mekân:

- a) Söz konusu kum taşından eserlerin rahatlıkla sığabileceği büyüklükte,
- b) Dağın gerek doğal, gerekse tarihsel yapısını ve görünümünü bozmayacak nitelikte,
- c) Çevrenin geleneksel mimarisine ters düşmeyecek üslûpta,
- d) Kültürel ve turistik amaca da hizmet edebilecek bir plânda ve nihayet
- e) İleride restorasyon ve rekonstrüksiyon çalışmalarına başlandığında bir laboratuvar işlevini de görebilecek nitelikte olmalıdır.

1990 yılı yaz ayında bu hususları gözönünde tutarak, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün işbirliğiyle, zirve çerçevesinde gözlemlerde bulunulmuş, yer saptanmış ve proje çalışmalarına esas olmak üzere topografik ölçümler tamamlanmıştır.

3. 1989 Yılında Yapılan Jeofizik Ölçümlerin Sonuçları

1990 yılı raporunda, 1989 yılı yaz aylarında Nemrud-Dağ tümülüsünde yapmış olduğumuz jeofizik ölçümleri izah etmiş, bunların değerlendirmesinin ise 1990 yılı içinde sonuca ulaşacağını belirtmiştim. Çalışmalarımızın amacını kısaca özetlemem gerekirse, 50 m yüksekliğindeki kırma taş tümülüsün, yapılışından ikibin yıl sonra bilime yönelttiği arkeolojik nitelikli sorulara modern teknik yöntemleri kullanarak ve *anıtı herhangi bir zarar vermeden cevap bulmaktır*. Bu sorulardan ilki, *tümülüsün fiziksel yapısı neydi?* ikincisi ise, *tümülüsün gerçekten de bir mezar işlevi var mıydı?* Şu hususu burada birkez daha vurgulamakta yarar görmekteyim: Tümülüse yönelik araştırma programımızın amacı kuşkusuz salt kral mezar odasını bulmak ve ortaya çıkarmak değildi. Bilindiği üzere, yüz yılı aşkın bir zamandan beri tümülüsün çevresinde geleneksel

kazma-kürek metoduyla birçok kaçak ve resmi (yani bilim adına) çirkin denebilecek kazılar yapılmış, bunların sunucunda gerek tümülüs, gerekse civarındaki eserler büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Tümülüsün iç yapısını modern teknik metodlarla açıklığa kavuşturmak istememizin ilk nedeni bu tür, bilim ve arkeoloji adına ve fakat defineci zihniyetiyle uygulanan ve uygulanacak kazılara bir son vermektir.

Bu amaca yönelik olarak Nemrud-Dağ tümülüsünde yaptığımız çalışmalarda üç jeofizik metod uygulanmıştır; bunlar sismik, impulsradar (yer radarı) ve manyetik ölçümlerdir.

Konuyu bu şekilde özetledikten sonra (çalışmaların ayrıntılı seyri hakkında bk. 1990 yılı raporu), jeofizik ölçümlerin değerlendirilmesinden elde edilen sonuçlara geçiyorum.

Özellikle yer radarıyla yapılan ölçümler sayesinde tümülüsün fiziksel yapısına ilişkin ilk sorumuz kesin bir şekilde cevaplanmış bulunmaktadır. Buna göre tümülüs birçok tabakalardan oluşmaktadır. Büyük bir yerli kaya çekirdeğinin üzerine 15 m kalınlıkta bir mıcır kitlesi yığılmıştır. En alttaki mıcır tabakasının yamaçlarına, daha üstteki tabakaların kaymasını önlemek amacıyla, basamak şeklinde doğal taşlardan bir sed örülmüştür. Bunun da üzerine ikinci ve üçüncü mıcır tabakaları yığılmıştır. Böylece, tümülüs kitlesinin az bir bölümünün yapay olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır ki, bu da ilerde, tümülüsün yapılış süresine ve kullanılan insan ve hayvan iş gücüne ilişkin soruların yanıtlanmasına ve göreceği bir hesabın yapılmasına olanak sağlayacaktır.

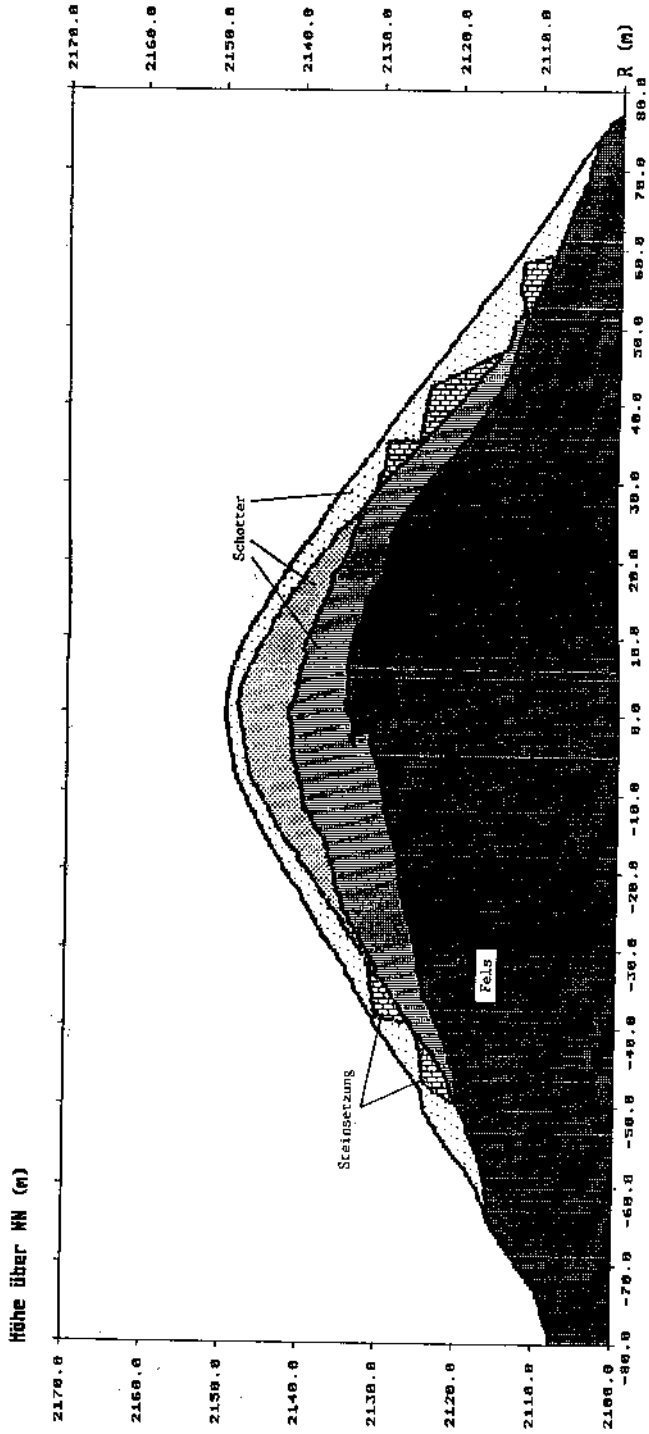
Tümülüsün mezar işlevi olup olmadığı hususundaki ikinci sorumuz salt arkeolojik nitelikte olup, jeofizik açıdan bir soru değeri taşımamaktadır. Jeofizik ilkin, tümülüs altında boşluğa tekabül edebilecek fiziksel anomaliler var mı, yok mu sorusuna yanıt aramıştır. nitekim sismik ve yer radarı ölçümleri tümülüs altında hepsi yerli kaya çekirdeğinin içinde ve çapları yak. 15 m ye kadar ulaşan birçok boşluk anomalisinin varlığını ortaya koymuştur. Manyetik nitelikli anomaliler genellikle volkanik kaynaklı tuffit taşının doğal ya da yapay olarak yoğun olduğu kesimlerde, örneğin Doğu Terası'ndaki sunak ve çevresinde, kuzey terasında ve tümülüsün doğu yamacındaki mıcır yatağında izlenmektedir. Bu anomalilerin bir boşluğa tekabül etmesi olasılığı haliyle az görünmektedir. Şu halde boşluk anomalileri sadece sismik ve yer radarı ölçümlerine bağlı kalmaktadır. Ne var ki söz konusu bu ölçümler, boşluk anomalilerinin yapay mı yoksa doğal mı oldukları konusuna şu anda herhangi bir açıklık getirememektedir. Özellikle Nemrud-Dağ zirvesi ve çevresindeki tektonik yapının oldukça karmaşık olması, kısmen masif, kısmen de tabaka şeklindeki kal-

ker kitlelerinden oluşması, tümölüs altındaki boşlukların en azından bir bölümünün doğal olabileceği gerçeğini ortaya koymaktadır. Böylece arkeoloji, doğal olanı yapay olan boşluk anomalilerinden ayırmak gibi ikinci bir sorunla karşı karşıya bırakılmıştır. Bu soruna yaklaşımda bulunabilmek için ilkin, söz konusu bu anomaliler arasında herhangi bir ilişki bulunup bulunmadığını ortaya çıkarmak gerekmektedir. Çünkü, ilişki içinde olan anomalilerin yapay olma olasılığı haliyle daha fazladır. Arkeolojik açıdan özellikle, plân üzerinde T1, S1-2, R1 ile işaretlenen anomaliler ilginç gözükmemektedir. Radargramlar, bu anomaliler arasında uzayan bir diğer anomalinin varlığına da işaret etmektedir.

Kısaca özetlemek gerekirse, jeofizik ölçümler tümölüs altındaki kaya çekirdeği içinde birden fazla boşluk anomalisinin bulunduğunu ortaya koymuş, ancak, bunların yapay mı, doğal mı; aralarında mimari bir tarza tekabül edebilecek bir ilişki var mı, gibi soruları açık bırakmıştır. Sorunun bundan sonrasını arkeolojik metodlarla, yani kazı ile çözmeye kalkışmak, araştırmanın bu aşamasında kanımca en yanlış yol olur. Anomalilere tek tek ve doğrudan sondaj yaparak mahiyetlerini öğrenmeye çalışmakta sanırım birtakım riskleri içerecek, hem zaman hem de finans bakımından külfetli olacaktır. Buna karşılık, sondajı doğrudan anomliye değil de, anomali gruplarının arasında bir noktaya yaparak, o noktadan yine jeofizik metodlarla anomalilerin mahiyetini daha yakından incelemek arkeolojik beklentilere sanırım kesin bir cevap verebilecek ve jeofizik metodların geliştirilmesine de olanak sağlayacaktır.

Resim: 1- Nemrud-Dağ tümülüsü ve doğu terası

Şekil: 1- Yer radarı: Nemned-Dağ tümülüsü tabakaları (Profil T090)

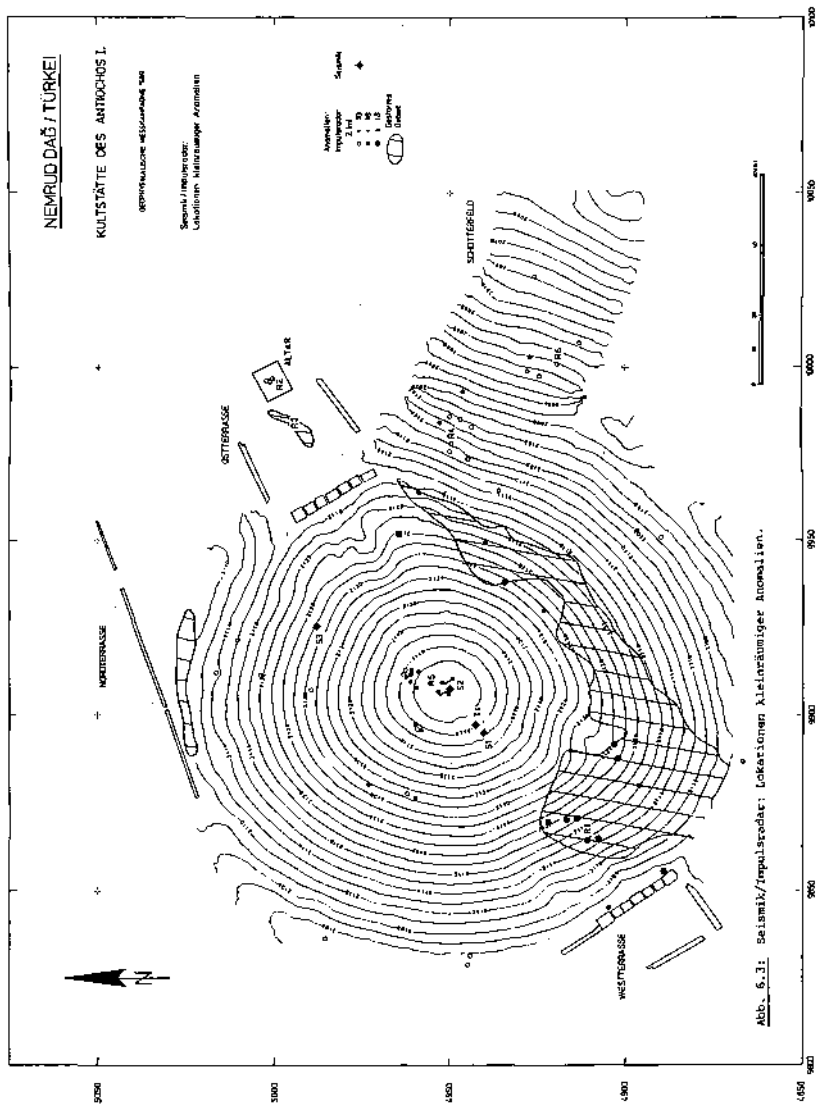

Abb. 6.3: Seismik/Impulsstudie: Lokationen kleinräumiger Anomalien.

Şekil: 2- Sismik ve yer radarı: Boşluk anomalilerinin Nemrud-Dağ tümülüsü içinde dağılımı

PROKONNESOS-1990 ÇALIŞMALARI

Nuşin ASGARİ*

Marmara Adası'nın kuzeyinde, Saraylar köyü çevresinde bugün işletilmekte olan mermer ocaklarının içinde yaptığımız arkeolojik araştırmalar 1990'da da sürdürülmüştür. Prokonnesos ocaklarında Antik Çağ'da biçimlendirilmeğe başlanmış, fakat fireli çıktığı için atılmış olan mermer ocak mallarının yanısıra, ana kayada saptanan taşınmaz kültür varlıklarının da yorumlanmasını içeren bu çalışma sonucunda 1990'da 57 adet arkeolojik belge daha bulunmuştur¹. İki hafta süren ve Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun sağladığı nakdî yardımla desteklenen bu çalışmaya Bakanlık temsilcisi Ahmet Denizhanogulları ve ören yeri bekçisi Yusuf Diken de katılmışlardır².

1990 yüzey araştırması Saraylar'ın dört ayrı bölgesindeki ocaklarda yoğunlaştırılmıştır³, (Resim: 1) (1) Köyün 1.5 km güneyinde yükselen Doğu Çamlık mevkiindeki Oğuz ve Aksoy ocaklarında; (2) köyün 2.5 km güneydoğusunda Silinte yüksek alanındaki İlik ocaklarında; (3) köyün hemen gerisinde (güneyinde) Köyüstü mevkiindeki ocaklarda;

* Dr. Nuşin ASGARİ, İbrikar Sk. Mutlu Apt. 18/8 Küçükbebek 80810-İSTANBUL.

1 Bunlardan 48 adedi taşınır kültür belgeleridir. Bu yarı-ışlı ocak malları çoğunlukla lâhit kapakları ya da mimarî elemanlardan, özellikle sütun gövdeleri, sütun kaideleri, İon ve Korint başlıklar, postamentler ve bloklardan oluşuyordu.

2 1990 öncesi Saraylar çalışmaları için bk. N. Asgari, *Araştırma Sonuçları toplantısı VII* (1989) s. 93vdd. ve dn. 1'de toplu verilen yayına. Saraylar malzemesi üzerinde çeşitli incelemeler için bk. N. Asgari, "The stages of workmanship of the Corinthian capital in Proconnesus and its export form": N. Herz, M. Waelkens (yay.lar), *Classical Marble: Geochemistry, Technology, Trade*, 1988, s. 115 vdd. - Ay. yz. "Zwei Werkstücke für Konstantinopel aus den prokonnesischen Steinbrüchen", *Istanbul Mitteilungen* 39 (1989) s. 49 vdd.- Ay. yz. "Objets de marbre finis, semi-finis et inachevés du Proconnese": M. Waelkens (yay.), *Pierre Eternelle du Nil au Rhin. Carrières et Préfabrication*, 1990, s. 106 vdd.- Ay. yz. "Observations on two types of quarry-items from Proconnesus: Column-shafts and column-bases": M. Waelkens, N. Herz, L. Moens (yay.lar), *Ancient Stones: Quarrying, Trade and Provenance*. (Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae, 4), 1991 (baskıda).

3 Antik mermer ocakları saraylar köyü çevresinde çok geniş bir alana yayılmışlardır. Bugün de ocakların yoğun olarak işletildiği bu arazide topoğrafik görünüm devamlı değişmektedir. Bu değişken arazi içinde saptadığımız antik mevkilerin yerleştirilebileceği uygun bir alan haritası, eski haritaların yardımıyla hazırlanmış ve 1:10,000 ölçeğe büyütülmüştür. Bu haritanın çizimini gerçekleştiren Arkeolog Mine Soysal ve Desinatör Hande Günyol'a teşekkür ederim.

(4) köyün 1.5 km batısında Yalancı Palatya mevkiindeki Altıntaş ocaklarında.

Doğu Çamlık ve Silinte'deki ocaklar deniz seviyesinden yaklaşık 150-200 m yüksekte bulunan ve batı-doğu doğrultusunda uzanan aynı kaya kuşağının üzerinde sıralanırlar (Resim: 1). Yüksekte yer alan bu uzun kaya sırtının kuzeye bakan yüzünde iyi cins mermer bulunduğundan, bu alan bugün olduğu gibi Antik Çağ'da da yoğun işletilmiştir. 1990 buluntularının en büyük kısmı Doğu Çamlık-Silinte kaya kuşağı içindeki ocaklarda saptanmıştır!

Kıyıya daha yakın ve daha alçakta (yaklaşık 150 m kotunda) yer alan Yalancı Palatya kaya sırtının güneye bakan yüzünde de iyi mermer belirmeğe başlamıştır (Resim: 1). Bu mevkide son zamanlarda derine inmeğe başlayan Altıntaş ocaklarının faaliyeti sonucunda, burada da önümüzdeki yıllarda antik belgelere daha bol sayıda rastlanacağı anlaşılmaktadır.

Biçimlendirilmesi yarım kalmış mermer eserler antik ocak atığı tepelerinin içinden çıkmaktadır. Ana kayaya varmak isteyen bugünkü ocakçılar, genellikle Roma İmparatorluk Çağı ve Geç Antik Çağ'a ait olan bu atık tepelerini kaldırmak zorundadırlar. Özellikle kış aylarında büyük kazı makinalarıyla yapılan bu temizleme faaliyeti sırasında ortaya çıkan antik ocak malları, Saraylar'da yıllarboyu süren eğitim çabalarımız sonucunda, bugün artık atılmamakta, ocakları işletenler tarafından şantiyelerine yakın bir alanda toplanmakta, böylece bunların sahada terkedilerek kaybolması önlenmektedir. Ocak sorumlularının içten çabası ile gerçekleştirilen bu faaliyetin Bakanlığımızca da değerlendirilip destekleneceğini ümit etmekteyim⁴.

Bu bildiride 1990 yılında saptanan 57 adet arkeolojik belgeden önemli gördüklerimiz tanıtılacaktır.

Doğu Çamlık-Oğuz ve Aksoy Ocakları Buluntuları

Doğu Çamlık mevkiinde, Salta vadisinden batıya doğru yaklaşık 600-700 m boyunca yanyana uzanan bu ocaklar dizisinin içinde (Resim: 1) çok bol sayıda bulunan fire mallar, alanın Antik Çağ'da yoğun işletilmiş olduğunu kanıtlarlar⁵.

4 1971-1987 kampanyalarında sahada saptanan eserlerin büyük bir kısmı Bakanlığın sağladığı ödenek ile Saraylar köyüne indirilmiş ve bir açık hava sergilenmesinde düzenlenmiştir (Resim: 2). 1988'den bu yana, Bakanlığın ödeneği kesmesi üzerine, buluntuların ortaya çıktıkları ocaklarda toplatılması yoluna gidilmiştir (Resim: 3-5). Bu çabalarımıza büyük bir özveri ile katılan aşağıdaki ocak sorumlularına teşekkürlerim sonsuzdur. Hasan Dündar: Doğu Çamlık, Oğuz ocakları. Ali Aksoy: Silinte, İlik ocakları, Şaban Kan: Yalancı Palatya, Altıntaş ocakları. Yılmaz Zengin: Köyüstü, Zengin ocakları.

5 1990'da saptanan ocak mallarının yarısından fazlası Doğu Çamlık'ta bulunmuştur.

a. "Çemberli" Sütun Gövdesi ⁶

Prokonnesos'dan ihraç edilen sütunların yüzeyi tamamen düzgün bir hale getirilmezdi; bu sütunlar külünkle muntazam bir silindire dönüştürülür ve yüzeyleri çiçek bozuğunu andıran ince külünk darbeli halde iken satılırdı (Resim: 5). Oğuz ocaklarında bulunan bir "çemberli" sütun ise (Resim: 6-7), bu kaba ihraç safhasından bir sonraki işçilik basamağını göstermesi açısından önemlidir.

Külünk darbeli sütun gövdesinin çevresine belli aralıklarla 3 mm derinliğinde çemberler kazınmıştır. 2 cm eninde bir yassı kalem ile oyulmuş olan bu çemberlerin ara mesafesi birbirine eşit olmamakla beraber, iki çember arasının genel olarak bir Roma ayağı uzunluğunda olduğu gözlenmektedir (Resim: 6). Külünk izli sütun gövdesinin üzerine bu çemberler oyulduktan sonra, herhalde çember derinliğine erişinceye kadar iki çember arasında dişli bir alet ile gidip gelmek suretiyle düzgün yüzey elde edilmiş olacaktı. Bu çemberler sayesinde, taranan silindirik yüzeyin çapında kaymalar olması önleniyor, ayrıca yukarı doğru biraz daralan sütunlarda çap azalmasının düzgün yapılması sağlanıyordu.

Demek ki Prokonnesos ocak atölyeleri ihraç için sadece külünk izli (kaba yüzeyli) sütun gövdeleri hazırlamıyor, istenildiğinde sütunları daha ileri bir safhaya kadar da işleyebiliyorlardı.

b. Ion başlıklar

Doğu Çamlık'ta Oğuz ocakları alanında üç adet yarı-işli başlık⁷ bir arada bulunmuştur (Resim: 8-10). Boyutları birbirine çok yakın olan bu Ion başlıklar aynı işleniş basamağına kadar getirilmişlerdir: Her üçünde abakus kesin biçimlendirilmiş, hatta ikisinde üst yüzeyi temiz bir şekilde taranmıştır (Resim: 8). Buna karşılık ehinus henüz kaba ve taşkın bir yüzey halindedir (Resim: 9). Başlıkların dip çapları kabaca belirlenmiştir (Resim: 10). Volüt yastıkları da henüz kaba işlidir (Resim: 10); buna karşılık volüt yüzeyleri düzgün bir şekilde taranmıştır (Resim: 9).

Bu yarı-işli başlıklar gerek boyutları, gerekse oranları bakımından, işlenmesi tamamlanmış olduğu için Geç Antik Çağ'a tarihlenebilen bir Ion başlığına⁸ çok benzerler (Resim: 11). Oldukça basık ve yayvan olan bu tam işli ve yarı-işli Ion başlıklarda abakus'un eni (yaklaşık 2 Roma

6 Oğuz ocakları koleksiyonu; saha no. Oc. 259.

7 Oğuz ocakları koleksiyonu; saha no. Oc. 247-249. Boyutları (cm olarak): Abakus : 61X75 (Oc.247); 62x77 (Oc. 248); 62X70 (Oc. 249).
Yükseklik: 31/32 (Oc. 247); 32 (Oc. 248); 31 (Oc. 249).
Dip çap: 49 (Oc. 247); 48 (Oc. 248); 46 (Oc. 249).

8 Saraylar açık hava koleksiyonu no. 273 Abakus 61x61, yük. 28, dip çap 58. Bu başlık, köyün güneyindeki top sahasına yakın, M. Gürses ocaklarında bulunmuştur.

ayağı) başlık yüksekliğinin (yaklaşık 1 Roma ayağı)iki katı kadardır. Bu benzerliğe dayanarak, işlenmesi tamamlanmamış olan örneklerin de Geç Antik Çağ'a ait oldukları söylenebilir⁹.

Tam işli başlığın (Resim: 11) abakus'u kare planlıdır; yarı-işli olanları ise dikdörtgen plânlıdır (Resim: 8), yani derinlikleri enlerinden fazladır. Yarı-işli başlıkların bir özelliği de, volüt yüzeylerinin, her üç başlıkta da, bir cephede düşey, diğerinde konik profilli oluşudur (Resim: 8-9). Tüm volüt yüzeyleri dişli bir alet ile taranarak düzeltilmişlerdir; yani spiralin işlenmesine hazır bir duruma getirilmişlerdir. Şu halde abakus'u dikdörtgen olan bu üç başlıkta detay işlenmesi tamamlandığında, volüt spiralleri bir yüzde düşey, diğer yüzde ise volütten dışarı taşacak şekilde işlenecekti.

Prokonnesos ocaklarında Geç Antik Çağ'a ait hem yarı işlenmiş, hem de tam işlenmiş İon başlıklar bulunduğuna göre, akla şu soru gelmektedir: Acaba yarı işlenmiş olanlar bu durumda mı, yoksa tüm detay işçiliği tamamlandıktan sonra mı ihraç edileceklerdi? Roma İmparatorluk Çağı'nda İon başlıkların Prokonnesos'dan yarı-işli durumda sevkedildiğini Şile batığı buluntuları kanıtlamaktadır¹⁰. İmparatorluk Çağı'nda uygulanan bu adet acaba Geç Antik Çağ'da İ.S. 4-6yüzyıllarda, hâlâ geçerli mi idi? Gerek Prokonnesos'da henüz az sayıda İon başlığının saptanmış olması¹¹, gerekse Geç Antik Çağ'a ait batıklarda Prokonnesos mermerinden İon başlıklara henüz raslanmamış olması, bu soruya kesin bir cevap vermemizi zorlaştırmaktadır. Yine de, Saraylar'da ele geçen İon başlıkların yarısının tam işli Geç Antik örnekler olması, bu çağda adadan sevkıyatın tam işli olarak yapıldığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

c. Korint Başlıklar

Saraylar'da çok bol sayıda Korint başlığa raslanır¹². Biçimlendirilmelerinin çeşitli basamaklarında yarım kalmış olan bu örneklerle dayanarak Prokonnesos ocak atölyelerinde Korint düzenindeki bir başlığın hangi teknik safhalardan geçerek biçimlendirildiği daha önceki yıllarda açıklanmıştı¹³. Roma İmparatorluk Çağı'nda bu biçimlendirme kurallarına sıkı sı-

9 Geç Antik İon başlığının Prokonnesos'da işleniş safhaları konusunda bk. şimdilik N. Asgari, *Araştırma Sonuçları Toplantısı VII* (1989) s. 98 res. 20-22.

10 Asgari, *Proceedings of the X. Int. Congress of Classical Archaeology 1973* (1978) s. 480 lev. 142/16.- M. Beykan, *Classical Marble: Geochemistry, Technology, Trade*, (Yay.lar: N. Herz, M. Waelkens), 1988, s. 127vdd. res. 9vdd.

11 1971-1990 arasında Saraylar'da 8 adet tam işli ve 8 adet yarı-işli İon başlık saptanmıştır.

12 Bugüne kadar saptanan 65 Korint başlıktan 60 adedi yarı-işlidir ve bunlarda bezemenin detay işçiliğine henüz başlanmamış olduğundan, bu başlıkları tarihlemek çok zordur. Detay işçiliği gösteren 5 Korint başlıktan 3 adedi Roma İmparatorluk Çağı'na 2 adedi ise Geç Antik Çağ'a aittir.

13 Asgari, *Araştırma Son. Topl.* VI (1988) s. 236 dn. 7 ve s. 246, res 16=Biçimlendirme basamakları diyagramı.

kıya bağlı kalındığı, Geç Antik Çağ'da ise bu kuralların sadece büyük boy başlıklar için geçerli olduğu, daha ufak örneklerde ise kural dışı uygulamalara raslanabileceği ve bunun nedenleri de açıklanmıştır¹⁴. Böylece, yarı-işli olmasına rağmen, kural dışı özellikler gösteren örnekleri Geç antik Çağ'a tarihliyeabilecek bir kıstas elde edilmişti.

1990'da bulunan orta boyda bir yarı-işli Korint başlık¹⁵ da kural dışı özellikler göstermektedir (Resim: 12). Başlığın karşılıklı iki yüzü henüz çok erken bir işleniş safhasındadır: alt yarısında, silindir ve üzerindeki torus kesimi beçemlendirilmiş, kaba olan üst yarısında ise abakus'un kesilmesine henüz başlanmamıştır (4. basamak)¹⁶. Başlığın karşılıklı diğer iki yüzünde ise üst kesimde şematik biçimlendirmenin en son basamağına varılmıştır (9. basamak), çünkü abakus yayı ve yüksekliği tam olarak belirilmiş, ortasındaki çıkıntı (fleuron) yuvarlatılmış ve bu çıkıntının alt kısmı bir kum saatini andıracak şekilde ortasından inceltirilmiştir¹⁷. En erken ve en son biçimlendirme safhalarını bir arada göstermesi açısından tamamen kural dışı olan bu başlığı da bu yüzden Geç Antik Çağ'a tarihliye ediyoruz. Başlıkta yanyana olan iki cephenin değil de karşılıklı cephelerin işlenmiş olması, diğer bir hususu da akla getirmektedir: Cepheler karşılıklı olarak işlendiği zaman, aynı başlıkta iki taşçı ustasının birbirine engel olmadan çalışması mümkün olabiliyordu.

Doğu Çamlık'ta Oğuz ocaklarına komşu Aksoy ocakları alanında bulunan Korint düzeninde bir çifte başlığın¹⁸ detay işçiliği hemen hemen tamamlanmıştır (Resim: 13-14). Saraylar'da çok az sayıda raslanan tam işli Korint başlıklarından¹⁹ biri olan bu Geç Antik örnekte²⁰ abakus ile akantus yapraklarının hemen hemen hepsinin detay işçiliği tamamlanmış olmasına rağmen, üst kesimde, abakus'un hemen altındaki helix'lerden bazıları daha hiç işlenmemiş ya da henüz kısmen işlenmiştir (Resim: 14). Bu da bize detay işçiliği tamamlanmakta olan Korint başlıklarda en son işlenen kesimin abakus'un altındaki helix'ler olduğunu göstermektedir.

Tam işli bu çifte başlığın yarı-işli ön örneğine 1986'da Saraylar'ın batısında Ahlatbayırı mevkiindeki bir ocakta raslanmıştır²¹. Yarı-işli çifte

14 Asgari, *Araştırma Son. Topl.* VII (1989) s. 96 vd.

15 Oğuz ocakları koleksiyonu; saha no. Oc. 251, Yük. 69, dip çap 62.

16 Bu işleniş basamakları için bk. dn. 13'de belirtilen diyagrama.

17 9. basamak için bk. dn. 13'deki diyagrama.

18 Oğuz ocakları kol; saha no. Oc. 250. Yük. 75, oval dipte çap 99x76.

19 Bk. Yukarıda dn. 12.

20 İ.S. 5. yüzyıl ortasından az sonraya tarihliyelebileceğimiz bu Saraylar başlığının benzerleri için bk. R. Kautsch, *Kapitellstudien*, 1936, s. 40 vdd.'da verilen örneklere.

21 Saraylar açık hava koleksiyonu no. 240. Bk. Asgari, *Araştırma Son. Topl.* V/1 (1987) s. 149 ve res. 7.

başlık muhtemelen Roma İmparatorluk Çağı'na aittir, çünkü üzerindeki taşçı işaretleri dolayısıyla İmparatorluk Çağı'na tarihlenebilen bir toplu ocak buluntusunun parçasıdır²². Bu Roma başlığı belki de yarı-işli durumda ihraç edilecekti; Geç Antik örneğin (Resim: 13) ise işlenmesi tamamen bitirildikten sonra sevkedileceği aşikârdır. Geç Antik Çağ'da Prokonnesos ocak atölyelerinde Korint başlıkların tam işlendikten sonra ihraç edilebileceğini bazı batık buluntuları da kanıtlamaktadır²³; fakat Prokonnesos'da bol sayıda yarı işli örneğe karşılık bugüne dek sadece iki adet tam işli Geç Antik örneğe raslanmış olması²⁴, bu geç devirde tam işli Korint başlık sevkiyatının yanı sıra, Roma İmparatorluk Çağı'ndaki yarı-işli ihracat adetinin de devam ettiğini akla getirmektedir.

d. Bir kenarı Dairesel Eleman ²⁵

Oğuz ocak alanında bulunan bu elemanın (Resim: 15-16) mahiyeti tam anlaşılamamaktadır. Bir kenarının dairesel oluşu, bunun karşısındaki yüzün ise bir basamağın düşey kesimini andıran düzgün bir blok şeklinde kesilmiş olması (Resim: 16), bu elemanın belki de tek taraftan çıkılan bir ambon kürsüsünün taban taşı olabileceğini akla getirmektedir²⁶.

Silinte-İlik Ocakları Alanı Buluntuları

Deniz seviyesinden yaklaşık 200 m yüksekte olan Harmantaş antik ocağının²⁷ doğusu ve batısında uzanan kaya sırtı içinde (Resim: 1 ve 18) Süleyman İlik tarafından açtırılan geniş ocak alanlarının Antik Çağ'da yoğun kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Harmantaş'ın kuzeyine düşen Çukurtaş mevkiinde ise (Resim: 1 ve 19) modern İlik ocakları çok derine (yaklaşık 150 m) kotuna kadar inerek burada firesiz, temiz mermer çıkarmağa başlamışlardır. Antik Çağ'da da bu derinliğe kadar inilmiş olduğunu Çukurtaş buluntuları kanıtlamaktadır: Bu derin seviyede ortaya çıkan büyük bir ocak cephesi²⁸ buradan belki de dört lâhit teknesinin işlenmesi-

22 Asgari, *a.g.e.* s. 148; ay. yz. *Classical Marble* (bk. yukarıda dn. 2) s. 119 ve res. 14.

23 Sicilya açıklarında Marzamemi'de İ.S. 6. yüzyıl başlarında batmış olan bir gemide Prokonnesos mermerinden yapılmış tam işli 27 adet Korint başlık bulunmuştur: G. Kapitän, *Archaeology*, 22 (1969) s. 126 vd.

24 Bk. yukarıda dn. 12.

25 Saha no. Oc. 288. Bu belge parçalanmış olduğundan, Oğuz ocak koleksiyonuna taşıtılamamıştır.

26 Böyle bir ambon tabanı örneği için bk. O. Feld, *Istanbuler Mitteilungen*, 39 (1989) s. 127 ve şek.2. Prokonnesos'da bir kenarı dairesel olan dikdörtgen elemanların ana kayadan kesildiğine dair diğer bir kanıt da 1986'da bulunmuştu; bk. Asgari, *Araştırma Son. Topl.* V/1 (1987) s. 148 ve res. 3.

27 İ.S. 4. yüzyıl sonuna ait olan bu ocak için bk. Asgari *Istanbuler Mitteilungen*, 39 (1989) s. 54 vdd.

28 Çukurtaş, saha no. Oc. 293/2: Alttan ve sağdan kırık olan ocak cephesinin mevcut yüksekliği 3.5 m, eni ise yaklaşık 8 metredir.

ne elverir boyutlarda büyük mermer bloklar kesildiğini göstermektedir (Resim: 20). Ocak yüzeyindeki alet izlerinden anlaşıldığı üzere, mermerin ana kayadan kesilmesinde iki alet-külünk ve murç- dönüşümlü olarak kullanılmıştır: yüzeydeki uzun yatay çizgileri külünk, birbirine paralel kısa, diagonal çizgileri ise murç darbeleri yaratmıştır (Resim: 20).

Köyüstü Mevkiindeki Ocak

Saraylar köyünün hemen güneyinde, limandan yaklaşık 250 m içerde ve deniz seviyesinden 40 m kadar yüksekte olan bir alanda Ortaokul için yapılan lojman inşaatı sırasında ortaya çıkan bir ocak yüzünde²⁹ farklı bir kesme tekniği ile karşılaşmaktayız (Resim: 21). Bu ocakta ana kaya tek bir aletle-külünk ile- kesilmiştir. Birbirinden 5 cm arayla yer alan paralel yatay çizgiler, ocak yüzeyinin sadece külünk ile çok düzgün bir biçimde kesilebildiğini kanıtlar.

Köyüstü ve Çukurtaş ocaklarında böylece birbirinden farklı iki kesme tekniğini belgelemiş oluyoruz (Resim: 20 ve 21).

Yalancı Palatya-Altıntaş Ocakları Buluntuları

Köyün yaklaşık 1.5 km batısında ve deniz seviyesinden 150 m yüksekte bulunan bu ocak alanında (Resim: 1) 1986'dan beri taşınır ocak malları ortaya çıkmaktadır. 1990'da saptanan 8 ocak malından bazıları henüz ocak atığının içinde durmaktadır. Bir tanesi hariç, eserlerin hepsi geçen yıllardan tanıdığımız tiplerin tekrarıdır. Postament biçimindeki bir sunağın tepesine açılan silindirik çukur sayesinde bir ostotekli sunak olduğunu anladığımız eser³⁰ ise Saraylar'da ilk defa karşımıza çıkmaktadır (Resim: 17).

Tematik Çalışma-Sütun Kaidesinin İşleniş Safhaları

Saraylar'da bugüne dek bulunmuş tüm sütun kaideleri (46 adet) toplu olarak incelenmiş, biçimlendirilişlerinin çeşitli basamaklarında yarım kalmış olan bu kaidelerin sundukları ipuçlarına dayanarak, bunların Prokonnesos ocak atölyelerinde nasıl biçimlendirildiği ve kaç tipte sütun kaidesi yapıldığı saptanmıştır (Resim: 22). Bu inceleme ayrı bir yerde yayınlandığından³¹, burada sadece sonuçları sıralamakla yetineceğim:

29 Oc. 296: mevcut en 16m, yükseklik yaklaşık 4 m.

30 Altıntaş ocakları koleksiyonu, saha no. Oc. 268: Tüm yük. 68, üst silmede 79x82; ostotek iç çap 42, derinlik 27.

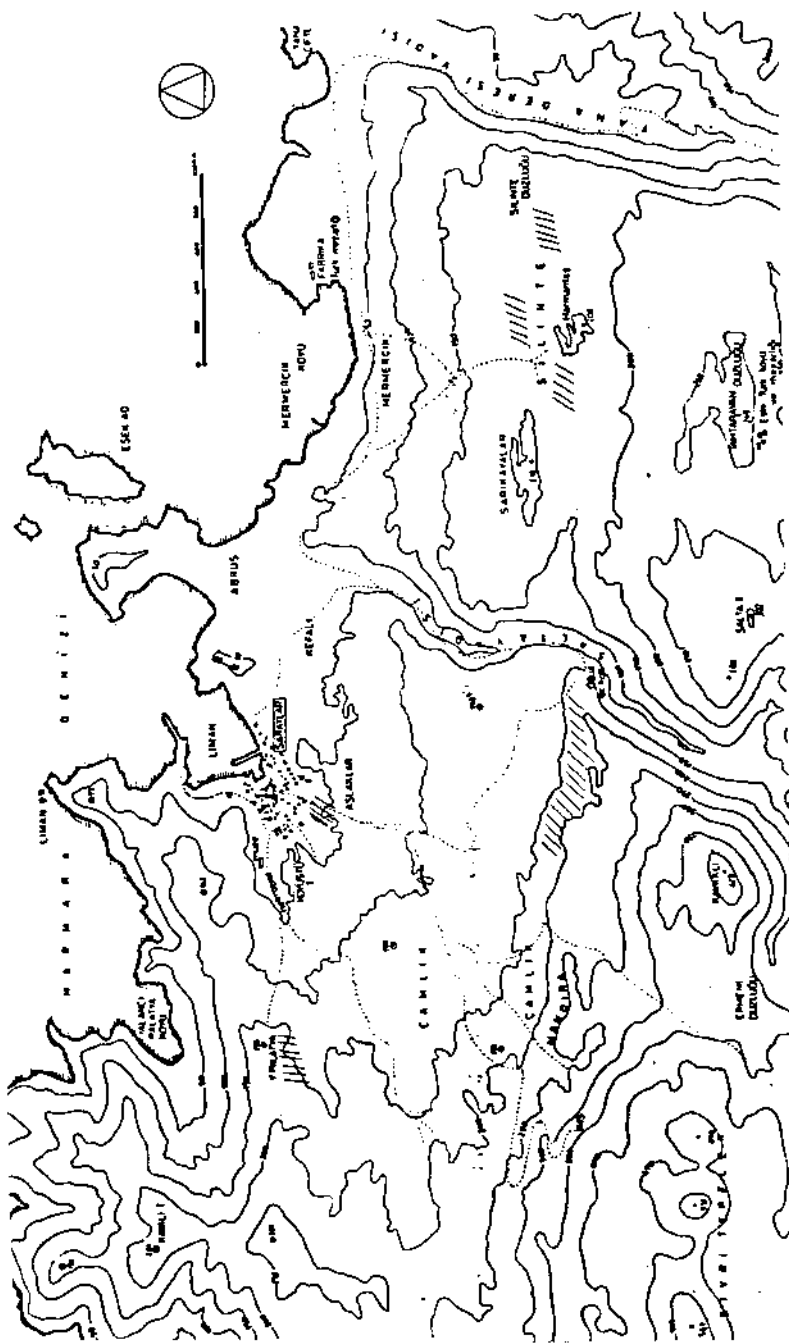
31 Asgari, *Ancient Stones* (bk. yukarıda dipnot 2).

1- Yaklaşık kare plânlı, basık bir mermer bloktan kesilmeğe başlanan sütun kaidesi, dört ana işleniş safhasından sonra tamamlanmış oluyordu. (Resim: 22, safha I-IV).

2- Sütun kaideleri adadan genel olarak yarı-işli bir durumda ihraç ediliyordu. (Resim: 22, safha III). Fakat Prokonnesos ocak atölyelerinde istendiğinde kaidelerin tüm profilleri belirlenerek bunlar tam işli hale de getirilebiliyordu. (Resim: 22, safha IV).

3- Hazırlanan sütun kaideleri iki ana tipin temsilcisiydi: Attik tip (Resim: 22, IV. A ve IV.B) ve daralan profilli tip (Resim: 22, IV.C).

4- Attik tip hazırlanırken, mermer blokun yüksekliği üçe bölünüyor ve üstteki üçte bir kesim silindrik hale getiriliyordu (Resim: 22 / II). Bu silindirin çapı blok eninden daha ufak idi (Resim: 23). Daralan profilli tip hazırlanırken ise, mermer blokun yüksekliği sadece ikiye bölünüyor ve üst yarısı silindrik hale getiriliyordu (Resim: 22 / II'). Bu silindirin çapı, blok enine eşit idi (Resim: 24). Böylece, daha çok erken bir işleniş safhasında iken bile, sütun kaidesinin hangi tip için düşünüldüğünü anlamak mümkün oluyor!

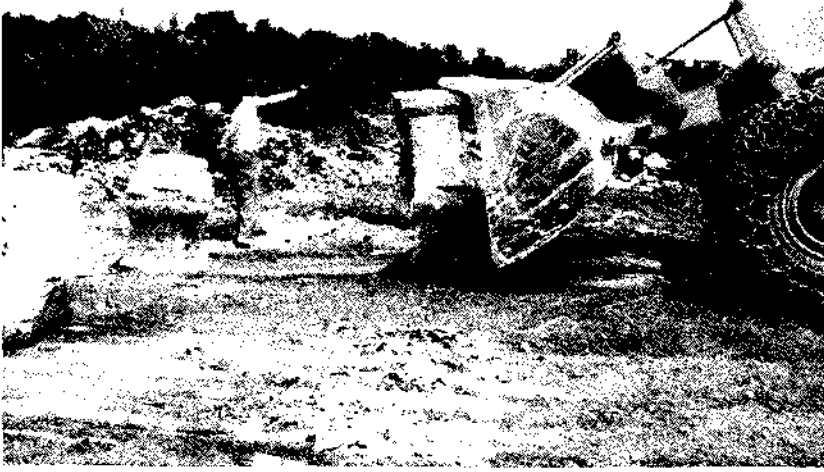

Resim: 2- Saraylar köyü'ndeki açık hava koleksiyonu

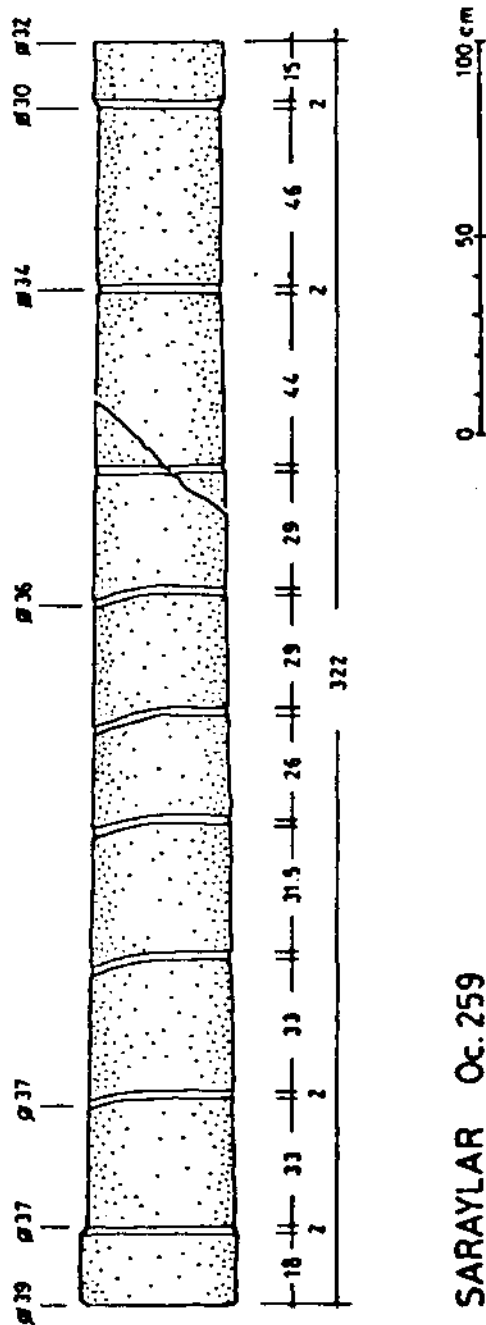
Resim: 3- Silinte'de İlik ocakları buluntularının sergileneceği alan

Resim: 4- Yalancı Palatya'da Altıntaş ocakları buluntuları sergilenirken

Resim: 5- Doğu Çamlık'ta Oguz ocakları buluntuları sergilemesi

SARAYLAR Oc. 259

Resim: 6- "Çemberli" sütun, Oc. 259 (Oğuz oc. koll.)

Resim: 7- Aynı sütundan detay:
"çemberler"

Resim: 8- Yarı-işli İon başlıkları, Oc.
247-249 (Oğuz oc. koll.)

Resim: 9- Yarı-işli Ion başlık, Oc. 247

Resim: 10- Yarı-işli Ion başlıklar

Resim: 11- Tam işli Geç Antik İon başlık (Saraylar koll. no. 273)

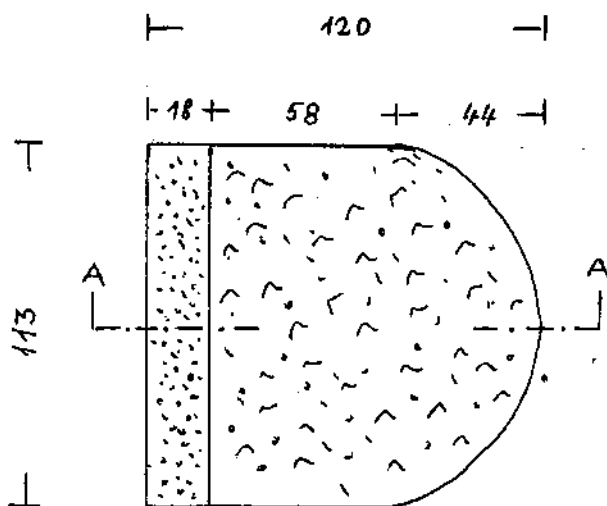
Resim: 12- Yarı-ışli Geç Antik Korint başlık, Oc. 251 (Oğuz oc. koll.)

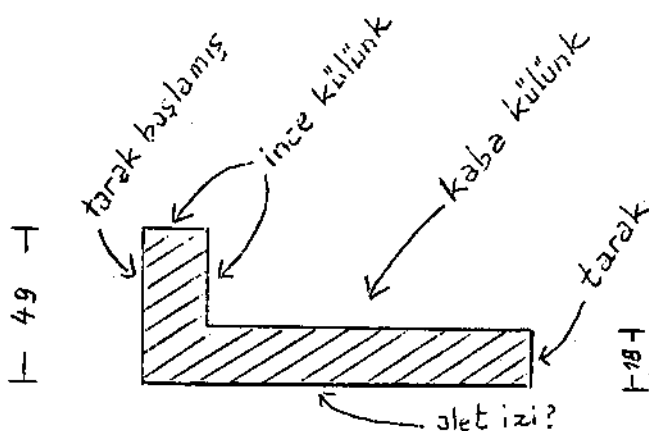
Resim: 13- Tam işli Geç Antik Korint başlık, Oc. 250 (Oğuz oc. koll.)

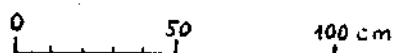
Resim: 14- Aynı başlıktan detay

PLAN

AA KESİTİ

SARAYLAR, OĞUZ Oc. 288

Resim: 15- Bir kenarı dairesel eleman, Oc. 288 (Oğuz ocak alanı)

Resim: 16- Aynı eserden görünüm

Resim: 17- Yarı-işli ostotekli sunak, Oc. 268 (Altıntaş oc. koll.)

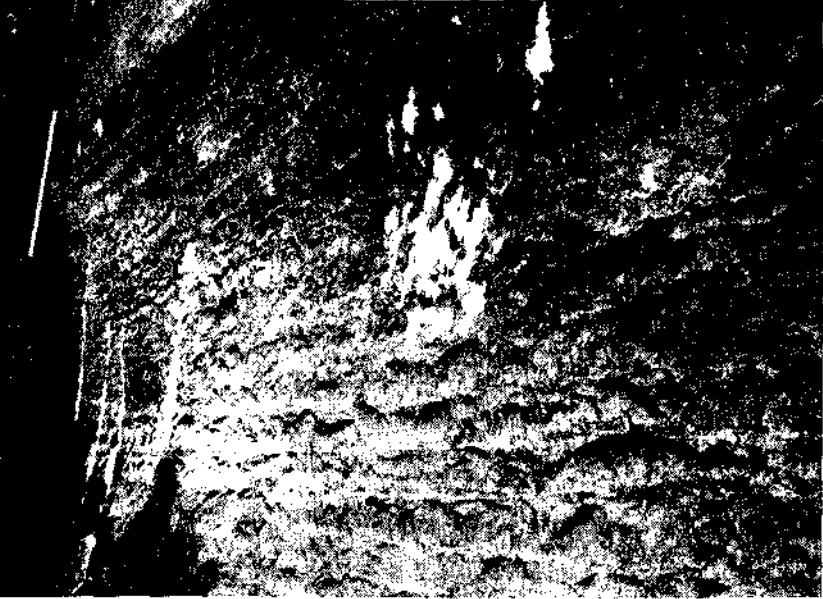
Resim: 18- Silinte'de Harmantaş'ın doğusundaki antik ocaklar dizisi, Oc. 235

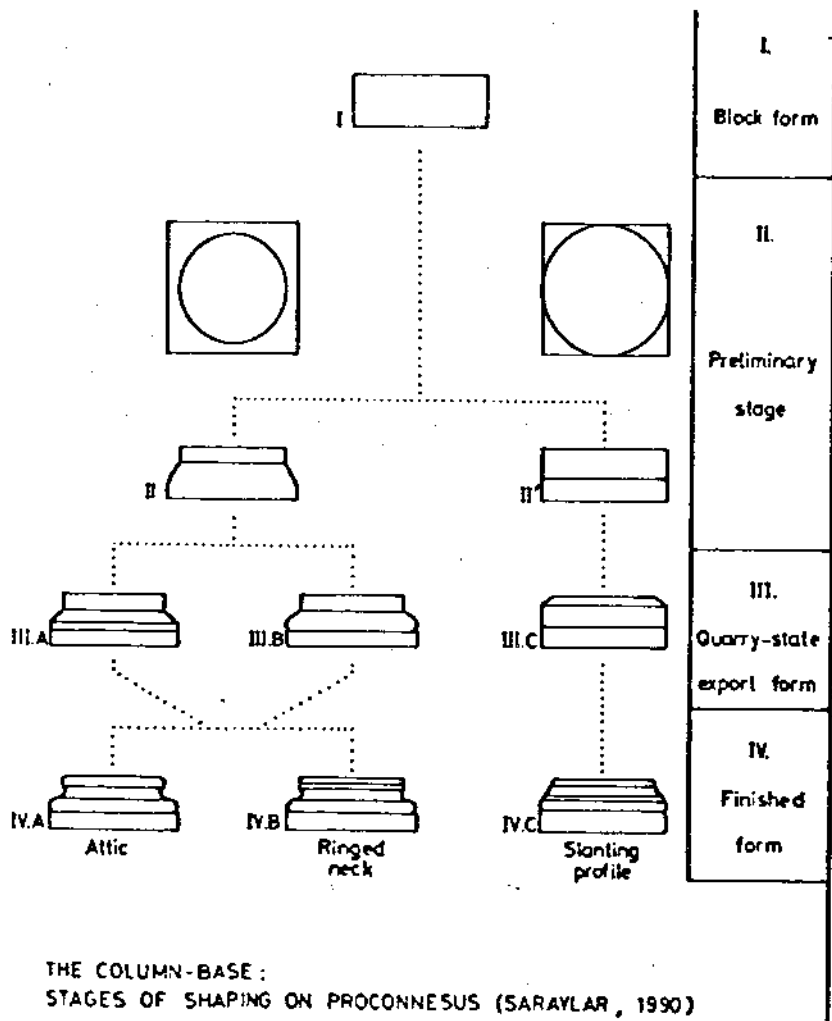
Resim: 19- Silinte'de Çukurtaş mevkiindeki modern ilik ocakları

Resim: 20- Silinte, Çukurtaş mevkiinde antik ocak cephesi

Resim: 21- Köyüstü mevkiinde antik ocak cephesi, Oc. 296

Resim: 22- Prokonnesos'da sütun kaidesinin işleniş safhaları

Resim: 23- İşlenmesi yarım kalmış sütun kaidesi, Oc. 286 (Tip II)

Resim: 24- İşlenmesi yarım kalmış sütun kaidesi, Oc. 252 (Tip II)

SURVEY RESULTS FOR THE SİNAP PROJECT, KAZAN AND ÇUBUK PROVINCES, ANKARA, TURKEY, 1990

Berna ALPAGUT*
Mikael FORTELIUS

1. INTRODUCTION

As detailed by Alpagut and Martin (1989), the later Miocene Sinap Formation was named by Ozansoy (1955), who described material from a number of localities in it (Ozansoy, 1955, 1957, 1965). The material from Sinap Tepe itself includes two specimens of hominoid primate, a mandible and a fragment comprising the palate and parts of the face. The latter specimen was discovered by Şevket Şen (Şen, personal communication 1990), and described by Andrews and Tekkaya (1980), who referred both Sinap specimens to *Sivapithecus meteai* (Ozansoy), suggesting affinity with the *Pongo* clade. Alpagut and Martin (1989) and Alpagut et al. (1990) provide further discussion of the status of the Anatolian primate material.

Other than the primate specimens, Ozansoy's collection from the Sinap Formation is not available for study in the M.T.A. Museum in Ankara, and appears to have been lost (Tekkaya, personal communication, 1989); some of the material is still at the Palaeontological Institute of the Muséum National d'Histoire Naturelle in Paris (Şen, personal communication, 1990). Later collections do exist in the MTA Museum, but virtually no descriptions have been published. The locality and stratigraphic documentation of the material is poor, and access to it difficult. Among the few publications that do exist is a study by Gürbüz (1981) of Hemicyon that also deals with stratigraphic questions, and one of fossil suids and tayassuids by Pickford and Ertürk (1979). The latter, however, deals

* Prof. Dr. Berna ALPAGUT, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi-ANKARA.
Doç. Dr. Mikael FORTELIUS, Finnish Museum of Natural History, Division of Palaeontology, P.O. Box 151, SF-00171 Helsinki-FINLANDIYA.

very cursorially with the Sinap material. The Turkish-German lignite project did not include the Sinap localities in its survey (Sickenberg et al., 1975). The geology of the Formation has received equally scant attention, the only sources apart from Ozansoy's publications being an unpublished PhD thesis by Şen (1986) on palaeomagnetism and small mammal stratigraphy and the report of a geothermal survey.

Thus the amount of contextual information relating to the Sinap hominoids is extremely limited. This prompted our team to undertake a survey in the area in June 1989. As described in detail by Alpagut and Martin (1989), the 1989 survey resulted in the discovery of 47 fossil localities and a collection of 562 catalogued specimens. It also provided encouraging preliminary results on the datability of the sediments in the area and the thickness and lateral extent of the fossiliferous Sinap Formation. Among the aims for future work mentioned by Alpagut and Martin (1989) were (1) excavation at the richest localities, (2) mapping of the geology and establishing internal correlations between exposures, (3) radiometric and palaeomagnetic dating (4) collecting further faunas in order to develop a regional biostratigraphy for the later Miocene of Central Anatolia and (5) prospecting both within and outside the area covered in 1989.

In 1990 it was deemed most expedient, with a view to the limited time and available and the small size of the field party, to continue the survey while concentrating on geological documentation and sampling (that is, points 2,3 and 5 above). During the 1990 season 20 new localities were discovered and 327 new specimens catalogued. The geological survey was also highly successful, as described by Kappelman and Crab-
augh in Appendix 1.

The field team was managed by Prof. Dr. Berna Alpagut and Doc. Dr. Mikael Fortelius, and consisted of Hürkan Çelebi, Jeff Crabaugh, Ayhan Ersoy, Dr. John Kappelman and, as government observer, Belma Kulaçoğlu. The geological work was planned and carried out by Dr. John Kappelman and Mr. Jeff Crabaugh. We are much obliged to Jukka Jernvall for his help especially with the catalogue. We also wish to thank the students from the Ankara University Faculty of Language, History and Geography, who participated for various lengths of time: Başak Boz, Hüseyin Çağlayan, İnsaf Gençtürk, Arzu Güngör, Sertaç Özbek and Handan Üstündağ.

We would like to express our thanks to the General Director of Antiquity and Museums for his kind help in obtaining the necessary permission, to the Head of the Excavation Department and to Belma Kulaçoğlu,

for their valuable contributions to our efforts. We are also most grateful to Dr. Şevket Şen for helpful correspondence regarding previous work in the region. We are much indebted to Mr. Ercüment Keskin and his staff at Keskinler Tesisleri for their the generous help. The survey was supported by grants from The Academy of Finland (to Mikael Fortelius) and the L.S.B. Leakey Foundation (to Lawrence Martin).

2. SURVEY ACTIVITIES 1990

The survey of 1990 continued on the lines established during the 1989 field season (Alpagut&Martin, 1989). The same grid of 0.25 km² squares was used, and squares were marked according to status as 'unseen', 'seen but empty', or 'fossiliferous' (Map 1). Localities were plotted on transparent overlays of the 1:25 000 topographic maps that were used in the field (Map 2), and locality descriptions were recorded in a field diary. Good specimens were collected from the surface and catalogued. The party was based at Keskinler Tesisleri, a TIR truck service stop on the Ankara-İstanbul road in Kazan. The duration of the season was 10-30 June.

During the 1989 season our group located most of the areas mentioned as fossiliferous by Ozansoy, including several old excavation sites. During the 1990 season several sites were located between and outside these areas, and the remaining Ozansoy site, at Kömürlük Dere, was located (loc. 67, Map 3). A very rich site well outside any previously studied areas was discovered in Çubuk, near the village İğbek (loc. 49, Map 3). Altogether, 20 new localities were discovered. This confirms the conclusions based on the 1989 survey, that the area is tremendously rich palaeontologically. The collection now comprises 896 catalogued specimens, 327 (36%) of them from 1990. The smaller amount collected during the 1990 season should be seen in relation to the concentration on geological work. As detailed below, a preliminary understanding of the nature of the fossil sites is now beginning to emerge.

Special efforts were made to locate middle Miocene fossil sites, as material of this age was reported by Ozansoy (1957) from Sinap Tepe and by Pickford and Ertürk (1979) and Gürbüz (1981) from Sarılar İnönü. Although no major concentrations were discovered, minor localities were discovered to the east of Sinap Tepe (see below), in the same pink sediments in which Ozansoy's middle Miocene material was collected according to Şen (personal communication, 1990). No diagnostic middle Miocene material has yet been recovered from Sarılar İnönü, although several localities are known from the area.

The geological activities are reported separately in Appendix 1.

3. PALAEOLOGY

3.1. Composition of the Fossil Assemblage

The collection represents a diverse sample of terrestrial mammals, along with some other vertebrate groups, some invertebrates and plants (Tables 1-2). The occurrence of rich localities with both well preserved fossil wood and mammalian bone is remarkable, and offers great promise for palaeoecological reconstruction. Taken as a whole the material is dominated by ungulates (Table 3): perissodactyls (40%), artiodactyls (24%) and proboscideans (8%). Carnivores and rodents each make up less than 2% of the specimens, and fossil wood about 3% (an underestimate, as most "specimens" include many pieces). For the recovery of fossil primates, the presence of suid remains (1%) is promising.

3.2. Biostratigraphic Age of the Fauna

The biostratigraphic age of the localities appears homogeneous, and *Hipparion* has been found at all levels with the exception of the stratigraphically low locs 64-66 in SE Sinap Tepe and the Kömürlük Dere area (loc 67). Whether these sites precede the immigration of *Hipparion* to the area cannot be assessed at present, as the collections are very small. The presence of a true *Chilotherium* as well as *Microstonyx* agree with the presence of *Hipparion* in suggesting a maximum age of upper Vallesian (MN zone 10; around 12.11 Ma) for the main fauna. A minimum age for this assemblage would be Turolian (MN-zones 11-13; around 9.5-5.2 Ma). The probable presence of *Diceros* at loc 49 (İğbek) may suggest a Turolian rather than Vallesian age for this site. This bracketing is consistent with the age near the Vallesian-Turolian boundary (around 10 Ma) commonly assigned to the Sinap material (e.g., Tattersall et al., 1988).

3.3. Notes on Taphonomy and the Nature and Occurrence of the Fossil localities

A breakdown of the material by element (Table 4) reveals that over 93% consists of skeletal parts of vertebrates. Teeth are most common, making up 30%. Cranial and mandibular fragments account for 7% the axial skeleton for 6%. Proximal limb bones make up 12%, distal limb bones 22%. The most common bone class is metapodials (11%). Compared with an imaginary "averaged" Sinap ungulate skeleton with two toes on each foot, a dentition of 40 teeth, one horn and one tusk, this means that skulls, mandibles and cranial appendages are somewhat over-

represented, while teeth occur in the expected proportion. The axial skeleton is somewhat underrepresented, as are limb bones. Interestingly, in this comparison proximal limb elements are as common as distal ones. Metapodials are much overrepresented, while phalanges are much less common than expected. Generally speaking, however, this summary analysis does not suggest strong taphonomic bias.

Although much remains obscure about the stratigraphy and sedimentology of the region, it is nonetheless clear that a rough but clear-cut division of the localities on the basis of their fossil assemblages (Table 3 Fig. 1) corresponds to differences in sedimentary context. Especially in the Kavak Dere area and around Çamlıbayır Tepe the two types of localities clearly correspond to different sediments, Type 1 localities occurring in the low-lying silts and muds, Type 2 localities in the higher, coarser sediments, usually in association with gravels or conglomerates.

Type 1 localities are characterised by remains of large mammals, mainly proboscideans (45%). Fossil wood is also commonly found at these localities, and may be very abundant (12% of the catalogued lots, but most lots include many specimens). Rare remains of smaller mammals may occasionally occur. Type 2 localities have relatively fewer large mammal remains and are dominated by equids (42%) and ruminants (23%). Fossil wood may occur, but is not abundant (1%). For the purposes of this preliminary report, localities with few non-large mammalian remains have largely been assigned to Type 2. The first type of locality might represent floating plants and bloated carcasses deposited in a lacustrine environment, the second remains concentrated and deposited by fluvial action.

Type 1 localities occur in several areas, but none have been found on Sinap Tepe itself (Map 2). In Kavak Dere localities 29 and 62 are of Type 1, as are localities to the W and SW of Çamlıbayır Tepe (55, 57, 19, 20, 22). Stratigraphically low localities around and between Sarılar İnönü Sırtları ("İnönü Sr." on maps) and Göğce Tepe are also of this type (25, 35, 38, 44, 51, 53, 54). Interestingly, loc 38 also includes the only fish remains encountered so far. Loc 51 is best classified as Type 1 despite the presence of a few specimens of ruminant, equid and felid, since the bulk of the material consist of fossil wood, proboscidean and rhinoceros remains. The few remains from locs 60A, 60B and 60D also appear to represent Type 1.

Type 2 localities are found especially in the higher levels of Kavak Dere (26-28, 30-34, 48, 61, 63) and Çamlıbayır Tepe (18, 56, 58) (Map 2). A good example is also the extremely rich concentration at Çobanpı-

nar (42). Many sites on and around Sinap Tepe (1-13, 39-41) seem to be of this type, although major concentrations have not been discovered so far. Several locs around Sarılar and Sarılar İnönü also appear to belong to Type 2 (24, 24A, 36, 37, 43, 45-47, 50), as do the locs around Karacabelen Tepe (14-17), two locs at Çalta İnönü (23, 59) and loc 60C further to the SSW. Loc 49 at İğbek is also best regarded as Type 2, although proboscidean remains are relatively common there.

Localities not meaningfully assignable to either Type 1 or Type 2 are 21 (tortoise remains and root casts) and 52 (plant and invertebrate remains in silicified clay). The same applies to locs 64-66 in a stratigraphically low position NE of Sinap Tepe (abundant small ruminant with some rodent remains). Too little is as yet known of the Kömürlük Dere area to allow classification locs 67 A-C.

It is obvious that this rough division represents, at best, a very preliminary analysis. More refined groping will have to await stratigraphic and sedimentological investigations and the recovery of more fossil material. It does, however, incivate that an understanding of this complicated area is beginning to emerge.

4. CONCLUSIONS AND PROSPECTS

Two brief field seasons of surface prospecting have yielded 67 fossil localities and a catalog comprising 896 specimens. The optimistic conclusions from the preceding season (Alpagut&Martin, 1989) have been confirmed as regards the richness of fossils, the great thickness and extent of the Sinap Formation and its datability. As a result of the 1990 season and analyses presented with this report, the material appears to be at most moderately biased in composition by taphonomic processes. A grouping of fossil localities has emerged, suggesting a transition from lacustrine to fluvial sedimentary environments. The biostratigraphic age of the fauna hitherto collected is consistent with the traditional interpretation of the Sinap Formation as close in age to the Vallesian/Turolian boundary (around 10 Ma). The possibility exists that the Sinap Formation may span a considerable time interval. If so, the area might well provide a basis for a regional biostratigraphy tied to absolute dates. Such a biostratigraphy would be extremely valuable for correlations with faunas from other regions in Eurasia and Africa.

The preliminary results of the geological and palaeomagnetic survey are encouraging, and suggest that the fossils can be tied into a firm chronological fromework (see Appendix 1).

It is obvious that these results demand a thorough, long term research program for the Sinap Formation. The main aims of this program would be to:

1. Collect fossil material in situ by trenching and/or excavating at the richest or otherwise most important localities. A special effort to collect small mammal remains must be made.
2. Continue the survey and geological mapping and dating of the area.
3. Initiate and carry out palaeoecological, sedimentological and taphonomic work towards a reconstruction of the environments sampled.
4. Establish a regional biostratigraphic framework tied to absolute dates.

We believe that such a research program, if carried out, would generate knowledge of great importance for the Neogene palaeontology of Anatolia, and beyond that, for the Neogene biochronology and biogeography of the Old World and the age, status, and environmental context of the hominoid fossils recovered from the Sinap Formation.

PRELIMINARY REPORT ON GEOLOGICAL AND PALEOMAGNETIC SURVEY OF THE SINAP AREA

*John KAPPELMAN
Jeff CRABAUGH*

Introduction

The sediments of the Sinap Formation located NNW of Ankara are well known for their rich and diverse mammalian fauna that includes the important hominoid, *Ankarapithecus meteai*. During the summer of 1990, geological field work was undertaken to better define the sedimentological setting of the fossil localities and the stratigraphic relationship of the various localities to each other. Paleomagnetic sampling was carried out to aid the task of site correlation and to attempt to place the fossils in a more secure temporal framework.

Geological Mapping

The bulk of the geological survey work was carried out near the villages of Sarılar, Soğulcak, and Yassıören to the NW of the village of Kazan. Structural mapping defined a large syncline to the NW of Sarılar within which the fossils of the Kavakdere Valley are found. Several geological sections were measured for calculations of total thickness, and de-

tailed sedimentological descriptions were completed to provide additional information on the paleoecological setting of the fossil occurrences. Many if not all of the richest fossil localities in this area appear to be of an equivalent stratigraphic level. Importantly, some occurrences lower down in the section and may be significantly older. Numerous hand samples of typical lithologies were collected for thin section preparation and detailed descriptions.

Similar mapping and section measuring was carried out in the type section of the Sinap Formation near Sinap Tepe and the village of Yassören. The sediments of Sinap Tepe are important because they include the localities from which the hominoid fossils were found. The exposure here is quite good, and our mapping in this area attempted to tie together two large outcrops of Sinap sediments. Again, detailed section measurement and description were carried out as well as the collection of hand specimens for thin section analysis.

Our work in the Soğulcak area was concerned with correlating together the two previously described areas. Few fossils are known from this area, but it may prove possible to ascribe a relative age to the different outcrops based on a correlation between the Sarılar area to the west, and the Yassören area to the east. Several samples of volcanic rocks were collected in this area for K-Ar dating .

Paleomagnetic Sampling

Our research on the fossil fauna and physical stratigraphy has to date provided only a cautious first approach to any absolute ages for the fossil localities of the Sinap Formation. Paleomagnetic research may provide us with the means to directly both date the fossils in absolute time and effect correlations between widely separated geological sections.

Preliminary paleomagnetic sampling carried out in the summer of 1989 demonstrated that the sediments of the Sinap Formation do in general carry a magnetic remanence that makes paleomagnetic dating possible. This summer we concentrated our efforts on sampling thick geological sections in order to attempt some preliminary correlations with the geological time scale. These long sections were collected in both the Sarılar and Yassören areas. If this method proves viable, we will next continue our sampling into the underlying Pazar Formation in order to include volcanic rocks dated by K-Ar means and increase the thickness of our section. We will also collect parallel sections around the Sarılar syncline to effect lateral tracings of magnetic reversals. Additional sampling

will also be carried out in the sediments around Soğulcak that separate these two areas in order to better secure our correlation.

Conclusion

Our combined efforts at descriptive sedimentological studies, detailed geological mapping, and paleomagnetic studies offer strong potential for effecting correlations among the fossil localities found in the Sinap Formation and producing the first absolute dates for the fossils. These studies are integral to better understanding the paleoecological setting of the Sinap fauna and the place of Turkish hominoids in later hominoid evolution.

REFERENCES

- ALPAGUT, B., ANDREWS, P. & MARTIN, L. 1990: New hominoid specimens from the Middle Miocene site at Pasalar, Turkey.-*Journal of Human Evolution* 19 (4/5): 397-422.
- ALPAGUT, B., & MARTIN, L. 1989: Survey report of the Sinap Formation Yassıören village, Kazan Province. -Manuscript report.
- ANDREWS, P. & TEKKAYA, I. 1980: A revision of the Turkish Miocene hominoid *Sivapithecus meteai*.- *Palaeontology* 23: 85-95.
- GÜRBÜZ, M. 1981: İnönü (KB Ankara) Orta Miyosenindeki *Hemicyon sansaniensis* (Ursidae) türünün tanımlanması ve stratigrafik yayılımı, -Bül. Türk. Jeol. Kurumu 24: 85-90.
- OZANSOY, F. 1955: Sur les gisements continentaux et les mammifères du Neogen et du Villafranchien d'Ankara (Turquie).- C. r. Acad. Sc., Paris 240: 992-994.
- OZANSOY, F. 1957: Faunes de Mammifères du Tertiaire de Turquie et leurs revisions stratigraphiques. - Bull. Min. Res. Expl. Inst. Turkey (Foreign Ed.) 49:29-48.
- OZANSOY, F. 1965: Étude des gisements continentaux et de mammifères du Cénozoïque de Turquie. Mem. Soc. géol. France (N.S.) 44: 1-92.
- PICKFORD, M. & ERTÜRK, C. 1979: Suidea and Tayassuidea from Turkey.- Bül. Türk. Jeol. Kurumu 22: 141-154.
- ŞEN, Ş. 1986: Contribution a la magnetostratigraphie et a la paleontologie des formations continentales Neogenes du pourtour Mediterranéen. Implications biochronologiques et paleobiologiques. Ph. D. Thesis, Univ. Pierre et Marie Curie, Paris.
- SICKENBERG, O. 1975: Die Gliederung des höheren Jungtertiärs und Altquartärs in der Türkei nach Vertebraten und ihre Bedeutung für die internationale Neogen-Stratigraphie. *Geologisches Jahrbuch B* 15: 1-167.
- TATTERSALL, I., DELSON, E., VAN COUVERING, J. (eds.). 1988: *Encyclopaedia of Human Evolution and Prehistory*. New York: Garland.

Table 1. Preliminary faunal list for the whole collection, 1989-1990.

? Teleostei

Serpentes

Chelonia

"Reptilia"

Aves

Rodentia

Artiodactyla

Suidae: *Microstonyx*

Cervidae

Giraffidae

Bovidae

Perissodactyla

Equidae: *Hipparion*

Rhinocerotidae: *Chilotherium*

Rhinocerotidae: ?*Diceros*

Rhinocerotidae: indet. (3rd taxon)

Proboscidea

Gomphotheriidae

Carnivora

Hyaenidae

Felidae

Canidae

Carnivora indet.

Lamellibranchiata

Gastropoda

Crustacea

?Insecta

Table 2. Preliminary lists of animal taxa, plant remains and rocks by locality, 1989-1990.

1989 LOCALITIES (* signifies addendum 1990)

1.(2)

Rodentia*

Carnivora

2.(3)

Perissodactyla

Equidae: *Hipparion*

Proboscidea

3.(3)

Chelonia

Perissodactyla

Equidae: *Hipparion*

Rhinocerotidae

4.(3)

Chelonia

Artiodactyla

Ruminantia

Perissodactyla

Equidae

4A. (10)

Serpentes

Rodentia

Artiodactyla

Bovidae

5. (2)

Perissodactyla

Equidae: *Hipparion*

6. (11)

Aves

Rodentia

Artiodactyla

Ruminantia

Perissodactyla

Equidae: *Hipparion*

Carnivora

7. (17)

Chelonia

? Aves

Rodentia

Artiodactyla

Ruminantia

Perissodactyla

Equidae: *Hipparion*

Carnivora

Felidae

Canidae

8A. (3)

Perissodactyla

Equidae: *Hipparion*

8B. (18)

Artiodactyla

Ruminantia

Perissodactyla

Equidae: *Hipparion*

Coprolites

9. (9)

Artiodactyla

Bovidae

Proboscidea

10. (4)

Perissodactyla

Equidae

Proboscidea

Carnivora

11. (1)

Artiodactyla

Ruminantia

12. (5)

Artiodactyla

Bovidae

Perissodactyla

Equidae

Rhinocerotidae

13. (1)

Perissodactyla

Equidae: *Hipparion*

14. (16)

Chelonia

Artiodactyla

Ruminantia

Perissodactyla

Equidae: *Hipparion*

15. (11)

"Reptilia"

Rodentia

Artiodactyla

Ruminantia

Perissodactyla

Equidae: *Hipparion*

Root casts

16. (1)

Perissodactyla

Equidae: *Hipparion*

17. (1)

Perissodactyla

Equidae: *Hipparion*

18. (5)

Perissodactyla

Equidae

Invertebrate molds and casts

Root casts

19. (1)

Proboscidea

20. (6)

Proboscidea

Gomphotheriidae

21. (2)

Chelonia

Root casts

22. (1)

Proboscidea

23. (9)

Artiodactyla*

Ruminantia*

Perissodactyla*

Equidae*

Root casts

Teardrop casts

40. (4)

Artiodactyla
Bovidae
Perissodactyla
Equidae: *Hipparion*
Rhinocerotidae

41. (1)

Rodentia

42. (121)

Aves
Artiodactyla
Suidae
Giraffidae*
Bovidae
Perissodactyla
Equidae: *Hipparion*
Rhinocerotidae: *Chilotherium**
Proboscidea
Gastropoda

43. (7)

Chelonia
Perissodactyla
Equidae: *Hipparion*
Proboscidea
Gomphotheriidae
Fossil wood

44. (5)

Proboscidea
Fossil wood

45. (1)

Artiodactyla
Bovidae

46. (9)

Artiodactyla
Ruminantia
Perissodactyla
Equidae

47. (6)

Rodentia
Perissodactyla
Equidae: *Hipparion*

1990 LOCALITIES

48. (1)

Perissodactyla

Equidae: *Hipparion*

49. (36)

Artiodactyla

Cervidae

Giraffidae

Bovidae

Perissodactyla

Equidae: *Hipparion*

Rhinocerotidae: *Chilotherium*

Rhinocerotidae: ? *Diceros*

Rhinocerotidae indet. (3 rd taxon)

Proboscidae

Lamellibranchiata

Fossil wood

50. (9)

Artiodactyla

Bovidae

Perissodactyla

Equidae: *Hipparion*

Rhinocerotidae

51. (34)

Artiodactyla

Giraffidae

Ruminantia (smaller)

Perissodactyla

Equidae: *Hipparion*

Rhinocerotidae

Proboscidea

Carnivora

Felidae

Fossil wood

52. (2)

Invertebrate impressions

Leaf impressions

53. (2)

Proboscidea

54. (1)

Fossil wood

55. (2)

Proboscidea

56. (10)

Artiodactyla
 Bovidae
Perissodactyla
 Equidae
Proboscidea

57. (1)

Proboscidea
Fossil wood

58. (10)

Artiodactyla
 Ruminantia
Perissodactyla
 Equidae: *Hipparion*
 Rhinocerotidae
Proboscidea
Fossil wood

59. (3)

Artiodactyla
 Bovidae
Perissodactyla
 Equidae: *Hipparion*
 Rhinocerotidae

60. (5)

A: Proboscidea
B: Mammalia (large)
C: Perissodactyla
 Equidae: *Hipparion*
D: Fossil wood

61. (7)

Artiodactyla
 Ruminantia
Perissodactyla
 Equidae: *Hipparion*

62. (2)

Mammalia (large)

63. (8)

Artiodactyla
 Giraffidae
 Bovidae
Perissodactyla
 Equidae
 Rhinocerotidae

64. (22)

Artiodactyla
 Ruminantia
"Desert roses"

65. (2)

Rodentia

66. (9)

Artiodactyla

Ruminantia

67. (8)

A: Mammalia

Crustacea

B: Rodentia

C: Chelonia

Artiodactyla

Ruminantia

Carnivora

(In this table the number in brackets signifies number of catalogued lots, an estimate of the number of good specimens and items such as 'a bagful of fossil wood')

Table 3. Percent distribution of mammalian taxa and fossil wood in the whole collection and in localities of Types 1 and 2.

Taxon	Whole	Type 1	Type 2
Rodentia	1.6	0	0.9
Artiodactyla	23.7	7.4	24.3
Suidae	0.8	0	1.1
Giraffidae	2.6	1.5	3.2
Bovidae	6.4	0	8.1
Ruminantia indet.	12.2	6.0	10.0
Perissodactyla	40.5	9.0	50.8
Equidae	32.5	1.5	41.9
Rhinocerotidae	7.9	7.4	8.8
Proboscidea	7.6	44.8	3.3
Carnivora	1.8	1.5	1.4
Mammalia indet., large	2.8	7.4	3.0
Fossil wood	2.7	11.9	0.7
Varia	19.4	17.9	15.6
Absolute totals	896	67	571

Table 4. Distribution of elements in the collection

Element	cat lost	%	% group
Skull	20	2.2	
Mandible	39	4.4	6.6
Horn core	37	4.1	
Tusk	28	3.1	7.2
Teeth	272	30.4	30.4
Vertebra	20	2.2	
Rib	11	1.2	
Scapula	6	0.7	
Pelvis	19	2.1	6.2
Humerus	32	3.6	
Radius	18	2.0	
Ulna	15	1.7	
Femur	15	1.7	
Tibia	25	2.8	
Patella	1	0.1	11.9
Astragalus	17	1.9	
Calcaneum	22	2.5	
Carpals and other tarsals	18	2.0	
Metapodial	97	10.8	
Phalanx	44	4.9	
Sesamoid	1	0.1	22.2
Carapace	8	0.9	
"Bone"	69	7.7	
Coprolite	2	0.2	
Taphonomic specimen	5	0.6	
Invertebrate shell	8	0.9	
Fossil wood	24	2.7	
Varia	21	2.3	15.3
Total	896	99.8	

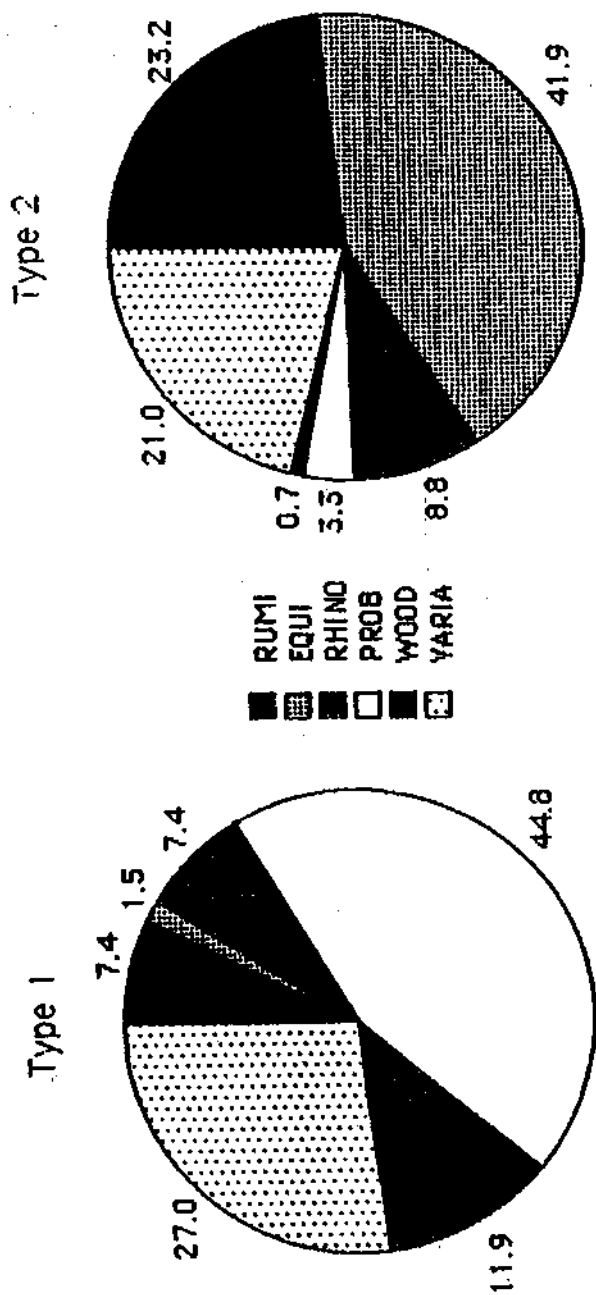
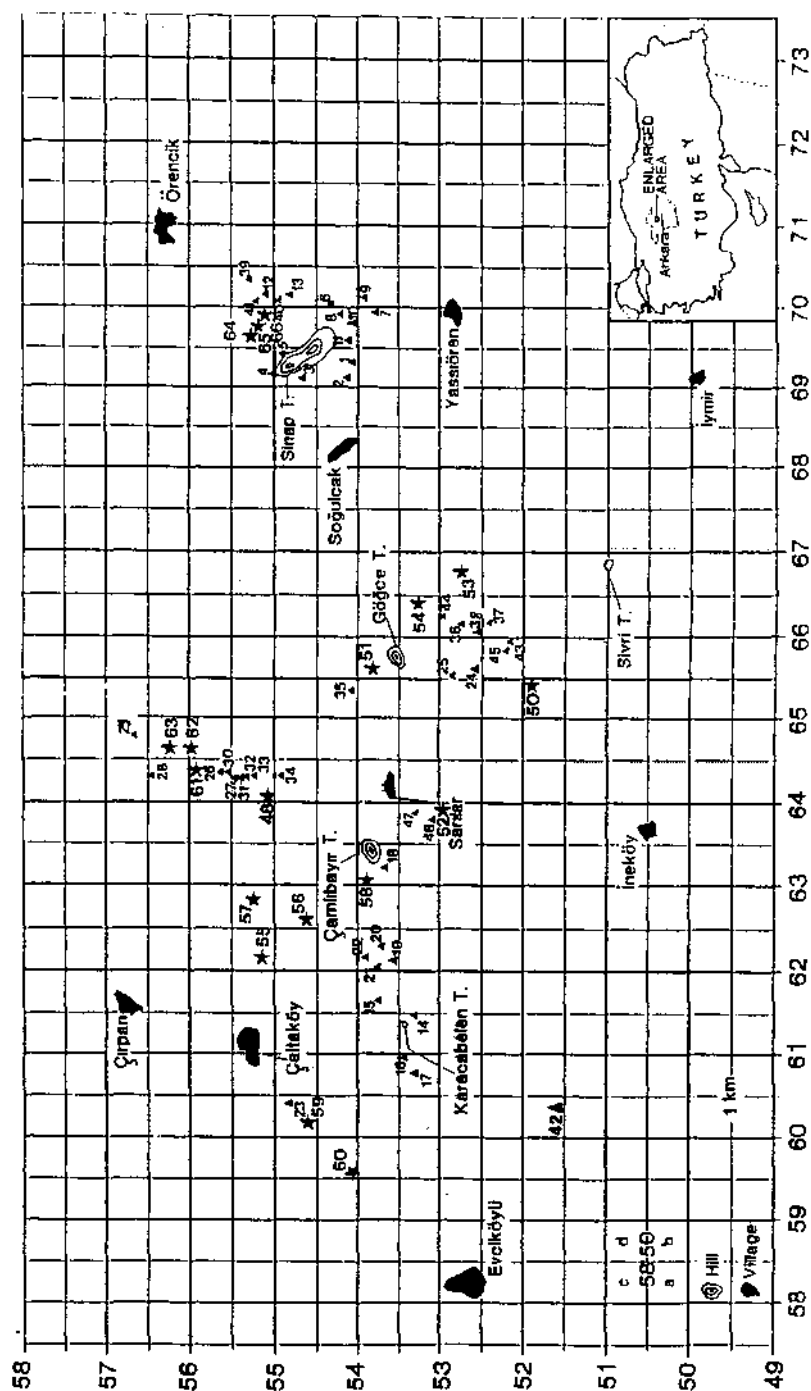
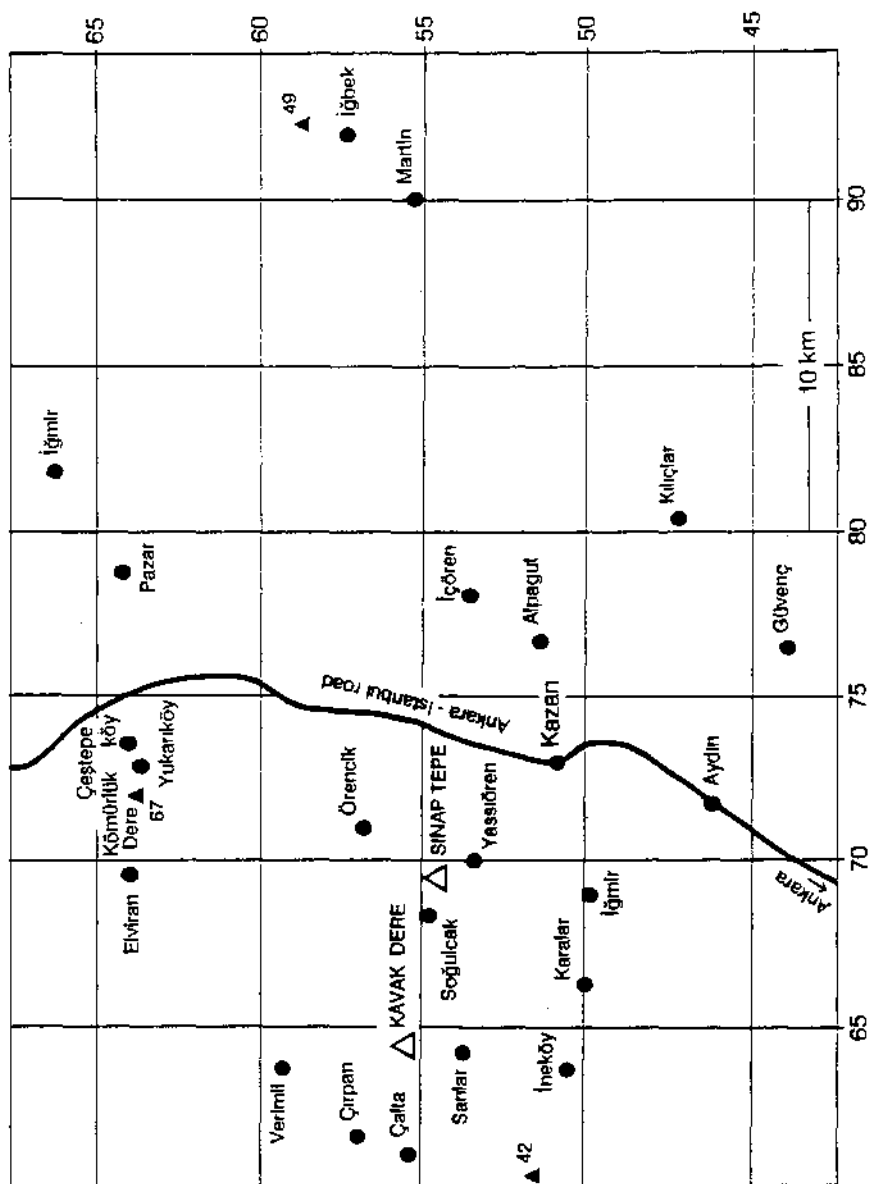

Fig. 1- Mean percentages of selected groups at localities of Type 1 (left) and Type 2 (right). RUMI = Ruminantia, EQUI = Equidae, RHINO = Rhinocerotidae, PROB = Proboscidea, WOOD = Fossil wood

Map. 2- Currently recognised localities in the central area. Triangles indicate localities discovered 1989, stars localities discovered 1990. See Map 3 for localities 49 and 67

Map 3- Overview of new localities (49 and 67) in relation to the central area and surrounding villages

1990 YILINDA ORDU-MESUDİYE ÇEVRESİNDE YAPILAN YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Mehmet ÖZSAİT*

Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi adına kendi imkânlarımızla sürdürdüğümüz yüzeysel araştırmalarımıza maddi katkıda bulunan Edebiyat Fakültesi Yönetim Kurulu'na, Türk Tarih Kurumu Yönetim Kurulu'na yürekten teşekkürlerimizi sunarız. Ayrıca, arazi çalışmalarımız sırasında bize çok değerli yardımlarda bulunan Ordu Valisi Sayın Utku Acun'a, Vali Yardımcısı Sayın Alaaddin Alpaydın'a, Kültür Müdürü Sayın Servet Yerli'ye, Daimî Encümen Üyesi Sayın Necmettin Şahin'e; Ulubey Kaymakam Vekili Sayın Fehmi Varol'a, Ulubey Halk Eğitim Müdürü Sayın İhsan Özvatan'a; Mesudiye Kaymakam Vekili Sayın Fahri Turhan'a teşekkürü zevkli bir görev sayarız. Ayrıca, arazi çalışmalarımızda büyük bir özveri ile bize yardımcı olan Bakanlık Temsilcisi Ordu Müzesi Müdür Vekili Sayın Ömer Çakır'a, Yüksek Lisans öğrencilerimizden Özdemir Koçak ile Tarih Bölümü Lisans öğrencilerimizden Ülkü Gürsoy'a candan teşekkür ederiz.

Arkeolog Nesrin Özsaıt ile birlikte beş yıldan beri sürdürdüğümüz Orta Karadeniz Bölgesi araştırmalarına¹, 1990 yılında Ordu ili Merkez ilçe, Ulubey, Mesudiye, kısmen de Gürgentepe² ilçeleri ile Tokat'ın Reşat

* Prof. Dr. Mehmet ÖZSAİT, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Fen PTT 34459-İSTANBUL.

1 Bu çalışmalarla ilgili olarak bkz. M. Özsaıt, "1986 Yılı Amasya-Lâdik Tarihöncesi Araştırmaları", *Araştırma sonuçları Toplantısı (AST)*, V/II, 1987, s. 239-276; "1987 Yılı Amasya-Suluova Tarihöncesi Araştırmaları", *AST*, VI, 1988, s. 287-300; "1988 Yılı Güntüşhacıköy Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları", *AST*, VII, 1989, s. 367-379; "1989 Yılı Göynücek Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları", *AST*, VIII, 1990, s. 45-54.

2 Ordu Merkez ilçe sınırları içinde kalan ve Antik Sinope'nin bir kolonisi olan Antik Kotyora'nın yer aldığı Güzelyalı Mahallesi'ndeki Bozukkale mevki, sonra da Cıvil Deresi yakınındaki Eskipazar çevresi araştırıldı. Uzunisa bucağına bağlı Bayadı köyünün doğusunda, Melet Çayı vadisinin batısında Kurul Kayası ve Kurul Tepesi yer almaktadır. Bunlardan Kurul Tepesi ve çevresi sistematik olarak araştırıldı. Define kazıları sırasında hayli tahrip edilmiş temel dolguları arasında Roma Çağı'na tarihleyebileceğimiz az sayıda keramik gördük. Burada bulabildiğimiz en eski kahrı, anakayaya yaklaşık olarak 2 m çapında oyularak açılan basamaklı su sarnıdır. M.Ö. 2. yüzyıla tarihleyebileceğimiz bu eserin, Ordu'da olduğu gibi, Amasya ve Tokat'ta da benzerleri bulunmaktadır. Önümüzdeki yıllarda Kurul Kayası ve he-

diye ilçesinin Mesudiye'ye sınır olan kesimlerinde devam edilmiştir. Çalışmalarımız, Ordu'nun 114 km güneyinde yer alan ve şimdiye kadar bu yönde bilimsel olarak araştırılmamış bulunan Mesudiye ilçesinde yoğunlaştırılmıştır. Amaç, bu ilçe sınırlarından Reşadiye³ ve Kelkit vadisine kadar olan geniş alanı araştırmaktır. Fakat imkânsızlık nedeniyle, plânladığımız bu araştırmanın ancak çok küçük bir bölümünü tamamlayabildik, buna karşılık son derece tatminkâr sonuçlar elde ettiğimizi söyleyebiliriz.

Mesudiye'de Çaltepe, Üçyol, Alan, Karabayır, Güzle, Erik, Kale, Yeşilçit; Yeşilce Belediyesi sınırları içinde kalan Yağmurlar, Beyağaç köyleri ve Zile Yaylası ile kısmen de Tokat ilinin Reşadiye ilçesi köylerinden Yağsıyan, Kuyucak ve Demircili ile Selemen Yaylası sistematik olarak araştırılmıştır. Sonuçta Kalkolitik Çağ'dan Frig Çağı'na kadar buluntular veren yirmi iki yerleşme yeri ile bir tümülüs tespit edilmiştir (Harita: 1).

Burada, Çaltepe, Üçyol, Karabayır ve Güzle köylerindeki araştırması tamamlanan ondört yerleşme yerinden elde ettiğimiz sonuçları anahatları ile sunacağız.

Göllüyazı (Hrt. no 64, Resim: 1-2)

Mesudiye'nin 10 km batısındaki Çaltepe köyünün 3 km kadar güneybatısında Göllüyazı mevkiinde bir yerleşme yeri bulduk. Sahanlı Suyu'nun Esatlı Yaylası'ndan gelen Kurudere ve onu izleyen Aşuvla Deresi ile karıştığı yerin hemen ortasındaki yerleşmeye mevkiin isminden dolayı *Göllüyazı* adını verdik⁴.

men önündeki Melet ırmağı vadisinde yapmayı düşündüğümüz araştırmalarla soruna daha fazla açıklık kazandırabileceğimiz umundayız.

Uzunisa bucağı Delikkaya Manaoglu Mahallesi'nde, daha önce A. Çilingiroğlu'nun (AST, IV, 1986, s. 312 vd.) da gördüğü kaya mezarları, ayrıca, Gürgentepe Dikenlice, Ulubey Kıranıyağmur, Şimşirtepe'de olmak üzere 16 kaya mezarı bulduk. Genellikle tek odalı, sütunlu ya da sütunsuz, bazıları alınlıklı, tek veya iki klineli olan bu kaya mezarları Roma Çağı'na tarihlenebilir.

Ordu Merkez ilçe'de Boztepe ve Ulubey'de Güzelyurt köyü yanındaki Şuayip tepesine çıkılmış, ancak her iki tepede de yaptığımız araştırmalarda tarihi yönden dikkate değer herhangi bir kalıntıya rastlanılmamıştır. Ayrıca, ulubey Yenısayaca'daki Kazancı Kalesi, Aşağı Kızılin'deki Kale Tepesi, Kardeşler'deki Memişağa Tepesi'ne çıkılarak incelemeler yapılmıştır. Buralarda da araştırmalarımıza ışık tutacak herhangi bir kanıt bulunamamıştır.

Ordu'da arkeoloji ve Eski Çağ tarihi ile ilgili pek az araştırma yapılmıştır. Bunlardan bizim için en önemlisi kıymetli hocam Prof. Dr. İ. Kılıç Kökten'in Ünye Yüceler köyü Cevizderesi sekilerinde bulduğu Paleolitik taş aletlerdir, (İ.K. Kökten, A.Ü. DTCFD, XX/3-4, 1963, s. 275 vd., Lev. I-II). Yine İ.K. Kökten Ünye'nin Tozkoparan mevkiinde yaptığı bir sondajda Üst Paleolitik, Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı'na ait buluntular veren bir yerleşme yeri tespit etmiştir. Bu buluntular Ordu'nun kültür tarihi için son derece önemlidir.

3 1988 yılında Tokat Merkez ilçe, Erbaa ve kısmen de Niksar, Almus ve Reşadiye ilçelerini araştırmıştık, Bkz. T.T. Kongresi, XI, 1990, *Bildiri Özetleri*, s. 25.

4 Bize bu kesimdeki araştırmalarımıza yardımcı olan Çaltepe Muhtarı Ömer Ziya Koç'a candan teşekkür ederiz.

Yaklaşık olarak 60 m x 70 m boyutlarında olan yerleşmenin, çok büyük ölçüde tahribinden dolayı yüksekliğini belirlemek imkânsızdır. Ortası oyularak toprağı alanan *Göllüyazı*'nın alt tabakalarında çok iri taşların bulunmuş olması çok ilgi çekicidir. Bu durumu ile *Göllüyazı* bir tümülsü andırmaktadır. Fakat tahrip edilen tabakaların hemen hepsinde çok çeşitli ve bol sayıda keramiğin, keramik ve maden curuflarının görülmesi burasının bir yerleşme yeri olduğu kanısını kuvvetlendiriyor. Önümüzdeki yıllarda bölgede yapacağımız araştırmaların bu konuya ışık tutacağı inancındayız.

Harmancık (Hrt. no 65, Resim: 3-4)

Göllüyazı'nın 500 m kuzeybatısında, Sahanlı Suyu'nun hemen kuzeyindeki doğal bir yükselti üzerinde tespit ettiğimiz yerleşmeye mevkiin isminden dolayı *Harmancık* adını verdik. Tarım yapılmayan yerleşmenin yüzeyinde az sayıda siyah ve kırmızı boya astarlı İTÇ keramikleri bulundu.

Kırıklar (Hrt. no 77, Resim: 4-5)

Üçyol köyünün 3 km kadar güneybatısında, Sahanlı Suyu'nun hemen kuzeyinde, Çatalçamı düzlüğündeki Kırıklar mevkiinde alçak bir yükselti üzerinde tespit ettiğimiz yerleşmeye mevkiin isminden dolayı *Kırıklar* adını verdik. Tepe ve eteklerinde çok az sayıda bulduğumuz keramiklerden *Kırıklar*'da bir İTÇ yerleşmesinin varlığı anlaşılmaktadır.

Körüktepesi (Hrt. no 73, Resim: 4)

Üçyol köyünün 5 km kadar kuzeybatısında, Uzunyol'un 1 km güneyinde, Bağlama Ormanı'nın ise kuzeyinde yer alan Körüktepesi yüzeyinde bir İTÇ yerleşmesi tespit ettik. *Körüktepesi* adını verdiğimiz yerleşmenin yüzeyinde İTÇ form ve teknik özelliklerini taşıyan keramiklerin yanı sıra bol miktarda keramik ve maden curufu kalıntılarına da rastladık. Bu son buluntularından dolayı bu doğal yükseltiye Körüktepesi adının verildiği anlaşılmaktadır.

Meydandüzü (Hrt. no 78, Resim: 6-7)

Üçyol'un 3.5 km güneybatısında, Sahanlı Suyu'nun üzerindeki Meydandüzü mevkiinin hemen önünden yükselen doğal bir tepe üzerinde tespit ettiğimiz yerleşmeye mevkiin adından dolayı *Meydandüzü* ismini verdik. Tepe yüzeyinde bulduğumuz keramikler burada yoğun bir İTÇ yerleşmesinin varlığına tanıklık ederler. Ayrıca, bunların yanı sıra, az sayıda keramiğin de Kalkolitik form özelliklerini taşıdığı görülmüştür.

Üçyol köyünün 3.5 km kadar güneybatısında, Sahanlı Suyu'nun kuzeyinde uzanan Çamarası Tepesi'nin güneyindeki geniş düzlükte ve kuzey eteklerinde olmak üzere iki yerleşme tespit ettik. Yerleşmelere bu geniş tabanlı ve oviden yaklaşık 35 m kadar yükseklikte olan tepenin adını verdik.

Çamarası I (Hrt. no 66, Resim: 8-9)

Çamarası ya da Uzunyazı Tepesi'nin güneyinde, yaklaşık 125 m uzunluğunda ve 40 m enindeki bir alana yayıldığını anladığımız Çamarası I yerleşmesi yıllardan beri yapılan tarım nedeniyle oldukça tahrip olmuştur.

Yerleşme yüzeyinde dışı siyah, içi açık kırmızı boya astarlı; bazılarında ise iç ve dış yüzeyi siyah olup Kalkolitik form veren keramikler gördük. Bunların yanı sıra, kabartma ve çizgi bezekli İTÇ keramiklerine de rastladık. Son Kalkolitik safhaya tarihleyebileceğimiz iri çıkıntılı tutamakların da yaygın olduğunu söyleyebiliriz.

Çamarası II (Hrt. no 67, Resim: 8-9)

Yerleşmenin, doğal tepenin kuzey eteklerinden ova tabanına kadar uzanan geniş bir alana yayıldığı anlaşılmaktadır. Çamarası II'nin yüzeyinde çoğunluğu Kalkolitik form gösteren siyah ve kahverengi ya da kırmızı boya astarlı keramikler yanında, az sayıda İTÇ yerleşmesine ait keramikler de görülmektedir. Düz dipli, geniş yumru şeklinde tutamaklı kapların burada yaygın olduğu yüzeydeki buluntulardan anlaşılmaktadır. Ayrıca, yerleşmede yöresel siyah taştan (bir cins bazalt) yapılmış dilgiler de rastlanmaktadır.

Güleyanı Tepesi (Hrt. no 72, Resim: 10-12)

Üçyol köyünün 2.5 km batısında, verimli, suyu bol bir ovanın kuzeybatı kesiminde ve Sahanlı mevkiinin hemen önünde yer alan Güleyanı Tepesi'nde tespit ettiğimiz yerleşmeye tepenin adını verdik.

Oviden 20 m kadar yükseklikte ve 100 m x 70 m boyutlarında olan Güleyanı Tepesi bölgenin en önemli buluntularını veren bir höyüktür. Höyük yüzeyinde bulduğumuz keramikler arasında İlk Kalkolitik'ten itibaren İlk Tunç Çağı ve Frig Çağı'na kadar örnekler bulunmaktadır. Kalkolitik Çağ ve İlk Tunç Çağı keramikleri genellikle üstün bir teknik gösterirler. Kabartmalı hat, derin yiv bezekli ve memecikli kaplar oldukça yaygındır.

Melet Çayı'nın kollarından biri olan Sahanlı Suyu Reşadiye sınırındaki dağlık araziden doğarak dar bir yatak içinde Üçyol ve Çaltepe arazisinden geçtikten sonra Melet'e ulaşır. Bu suyun Reşadiye sınırından Üçyol köyünün batısına kadar olan alanda açtığı geniş vadisinin tabanından geçen yola Uzunyol adı verilmiştir. Üçyol'un Sahanlı mevkiinde başlayan bu tarihi yolun ve ırmak vadisinin ortasında ve her iki tarafındaki yükseltilerde Çağlankaya, Bektaş Tepesi, Esmahan Pınarı gibi yerleşme yerleri bulduk.

Çağlankaya (Hrt. no 74, Resim: 13-14)

Üçyol köyünün 5 km kadar batısında, Uzunyol'un 300 m kuzeyinde yer alan Çağlankaya bir tümülüs görünümündedir. Kaçak kazılarla tahribata uğrayan yerleşmeden iri taşlar çıkarılmıştır. Ancak, doğal bir tepe üzerinde yer alan yerleşmenin yüzeyinde, ezgi taşları, iç ve dış yüzeyi kahverengi ve açık kırmızı boya astarlı İlk Kalkolitik Çağ özellikleri gösteren keramiklerle birlikte, iç ve dış yüzeyi siyah, bazılarında ise kahverengi boya astarlı İTÇ keramikleri de bulduk. Genellikle düz dipli ve şerit kulplu, orta büyüklükteki kaplara ait bu parçaların yanı sıra M.Ö. I. binyılına ait keramikler de bulduk.

Bektaş Tepesi (Hrt. no 75, Resim: 15-16)

Uzunyol'un üzerindeki Anşa Pınarı'nın güneyinde, Sahanlı Suyu'nun hemen kuzey kıyısında bir anıt gibi yükseldiğini öğrendiğimiz Bektaş Tepesi yerleşmesi birkaç yıl önce bir define kazısı sırasında tümüyle tahrip edilmiştir. Bugün akarsu yatağının seviyesine kadar olan kısmı kaldırılan ve tabanı yaklaşık 80 m x 70 m boyutlarında olan bu höyüğün hemen her tarafında sayısız çanak çömlek parçası bulunmaktadır. İlk Kalkolitik'ten İlk Tunç Çağı sonuna kadar olan yerleşmelere tanıklık eden bu parçalar aynı zamanda işaret ettiğimiz bu geniş zaman dilimi içinde kesintisiz bir kültürün varlığının da en önemli kanıtlarıdır.

Esmahan Pınarı (Hrt. no 76, Resim: 17-18)

Uzunyol'un kuzeybatısında ve Katırboğan yükseltilerinin kuzeyindeki suyu bol Esmahan Pınarı'nın hemen güneyindeki bir tepe üzerinde yer alan yerleşmeye mevkiin adından dolayı Esmahan Pınarı ismini verdik. Çevresindeki arazinin büyük bir kısmına hakim olan bu doğal tepe yüzeyindeki yerleşme kaçak kazılarla oldukça tahrip edilmiştir. Burada gördüğümüz keramikler Son Kalkolitik ve onu izleyen kuvvetli bir İlk Tunç Çağı yerleşmesine işaret ederler. Buluntulardan tepenin, İlk Tunç Çağı'nın sonunda terkedildiği anlaşılmaktadır.

Naltepesi (Hrt. no 80, Resim: 19-20)

Karabayır köyünün 2 km kuzeybatısında, Ziyaret Tepesi'nin 500 m kadar güneyinde, geniş ve suyu bol bir ovanın ortasında doğal bir tepe üzerinde tespit ettiğimiz yerleşmeye, tepenin adından dolayı Naltepesi ismini verdik.

Define arayıcıları tarafından büyük bir yarmanın açıldığı *Naltepesi*'nin yüzeyinde Son Kalkolitik ve yoğun olarak da İTÇ yerleşmesine ait keramikler gördük. Bunların yanı sıra bulduğumuz boyalı Frig keramikleri, burada M.Ö. I. binyılının ilk yarısında da yaşama şartlarına uygun bir ortamın bulunduğunu göstermektedir.

Ziyaret Tepesi (Hrt. no 79, Resim: 21-22)

Mesudiye'nin 20 km kuzeybatısındaki Karabayır köyünün 1 km kadar kuzeyinde yer alan ve yaklaşık 1600 m yüksekliğindeki *Ziyaret Tepesi*'nin üzerinde bir yerleşme yeri bulduk. Tepe yüzeyinde az sayıda bulduğumuz keramiklerden burada bir İTÇ yerleşmesinin olduğu anlaşılmaktadır.

Tepedibi (Hrt. no 82, Resim: 22)

Mesudiye'nin Güzle köyünün Kenger Mahallesi'nin Tepedibi mevkinde tespit ettiğimiz yerleşmeye mevkiin adını verdik.

Tümülüs görünümünde olan *Tepedibi*'nin yüzeyinde bulduğumuz keramikler burada Kalkolitik, İTÇ I ve Demir Çağı yerleşmelerinin varlığına tanıklık ederler. Ayrıca, *Tepedibi*'nde bir çift yassı ve büyük boy teksitil aleti bulunmuştur. Üzerinde ip izi olan, delikli bu aletler tezgâh makarası olarak kullanılmış olmalıdır⁵.

Bölgede kaçak kazılarla tahrip edilmeyen yerleşme yok gibidir. Bu nedenle hemen her yerleşme yüzeyinde keramiklerle birlikte, maden ve keramik curufları; Karadeniz Bölgesi mimarî özelliklerinden olan ve direk izlerini taşıyan, yangın sonucu tuğlalaşmış kil parçalarını görmek mümkündür. Bu kurbanlar arasında yer aldığına işaret ettiğimiz *Göllüya-zı* ve *Bektaş Tepesi* çok büyük ölçüde tahrip olmuştur. Ancak, yüzey araştırmalarımız sonucunda bölgenin kültür tarihinde önemli kronolojik boşlukların bulunduğunu gördük. Bu bakımdan *Bektaş Tepesi* ve *Göllü-*

5 Bugün Ordu Müzesi'nde olan bu aletleri tahrip olmaktan koruyarak bilim dünyasına armağan eden Sayın İbrahim Kaya ve Eşine sonsuz teşekkürlerimizi sunarız. Ayrıca, bu bölgedeki araştırmalarımızda bize değerli yardımlarda bulunan Sayın Üzeyir Karayaka'ya da candan teşekkür ederiz.

yazı'nın definecilerin tahribinden kurtulan kısımlarında yapılacak küçük sondajların bu yönde olumlu sonuçlar vereceği umundayız. Ayrıca, *Güleyanı Tepesi*'nde yapılacak sistematik bir kazının, yalnızca Mesudiye ve çevresinin değil, aynı zamanda Orta Karadeniz Bölgesi'nin en azından bir bölümünün Kalkolitik, Tunç ve Demir çağlarında mevcut olan kültür boşluklarının doldurulmasında büyük ölçüde yardımcı olacağı düşüncesindeyiz.

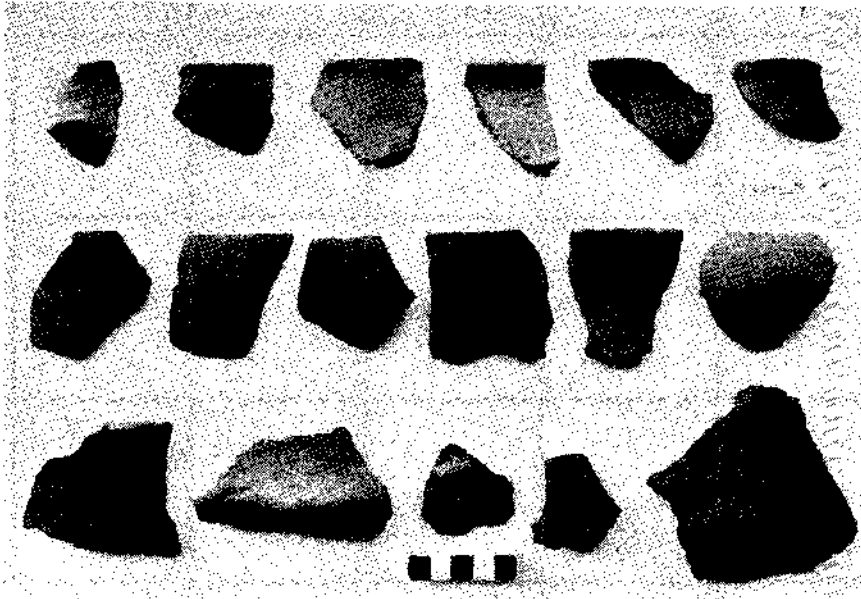
YERLEŞMELER: HARİTA I

1- Koşapınar	29- Köyçitepesi	57- Untepe
2- Elipınar	30- Ağcetepe	58- Köyönü
3- Sarımeşe	31- Dedealtıtepe	59- Kömüşlük
4- Perçemlikaya	32- İnkaya	60- Teveri
5- Dökmetepe	33- Salur (Yüktepe)	61- Çernik
6- Bozhöyük	34- Dolmatepe	62- Nekropol
7- Somtepe-Gökhöyük	35- Kaletepe	63- Sonusa
8- Doğanstepe	36- Hacıpınarı	64- Göllyazı
9- Eğrektepe	37- Karacaören	65- Harmancık
10- Sarıkaya	38- Kırımpınarı	66- Çamarası I
11- Göllyabağlar	39- Selçuk	67- Çamarası II
12- Bekçitepesi	40- Asarcık-Çal	68- A. Güngörmez I
13- Türkmenlik	41- Yeniköy	69- A. Güngörmez II
14- Aşıtepesi	42- Hamamözü	70- Y. Güngörmez I
15- Dereağıl	43- Niyazbaba	71- Y. Güngörmez II
16- Kanatpınar (Devret)	44- Kartalkaya	72- Güleyanı Tepesi
17- Yoğurtçubaba	45- Ayvalıpınar I	73- Körüktepesi
18- Kilistepe	46- Ayvalıpınar II	74- Çağlankaya
19- Kurnaztepe	47- Cinlitepe	75- Bektaş Tepesi
20- Alevitepe (Kümbettepe)	48- Yalnıztepe	76- Esmahan Pınarı
21- Ahuri	49- Kavançayır	77- Kırıklar
22- Oğulbağı	50- Çaylak Değirmeni	78- Meydandüzü
23- Sarıgazel	51- Toklutepe	79- Ziyaret Tepesi
24- Kümbettepe	52- Kocamantepe	80- Nahtepe
25- Devşerkaya	53- Tuğla Fabrika H.	81- Evliya Tepesi
26- Tombultepe	54- Karayaka	82- Tepedibi
27- Kilise Tepe	55- Kale	83- Kıyan
28- Kurban	56- Kızılçubuk	84- Kömüşarmudu
		85- Köyiçi

Harita: 1

Resim: 1- Göllüyazı, doğudan

Resim: 2- Göllüyazı buluntularından örnekler

Resim: 3- Harmancık, güneydoğudan

Resim: 4- Harmancık, Kırklar ve Körüktepesi buluntularından örnekler

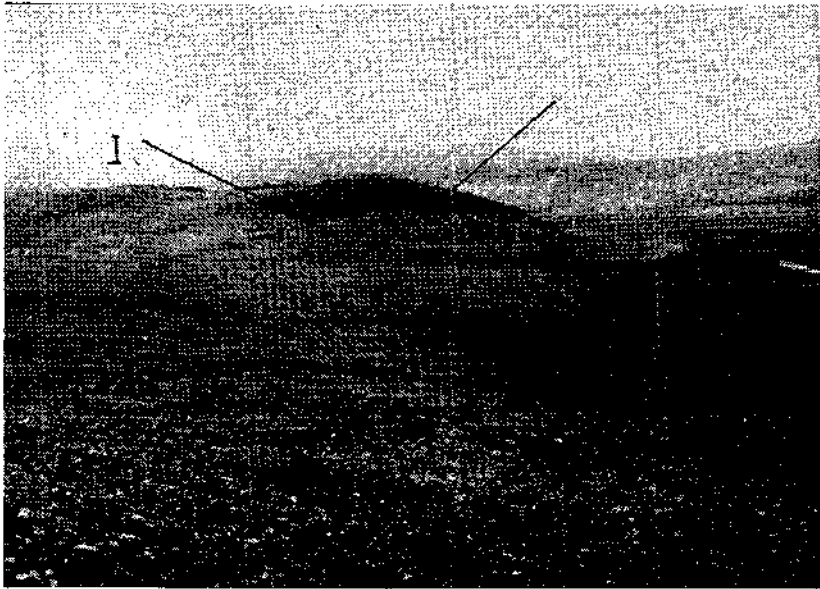
Resim: 5- Kırklar, güneybatıdan

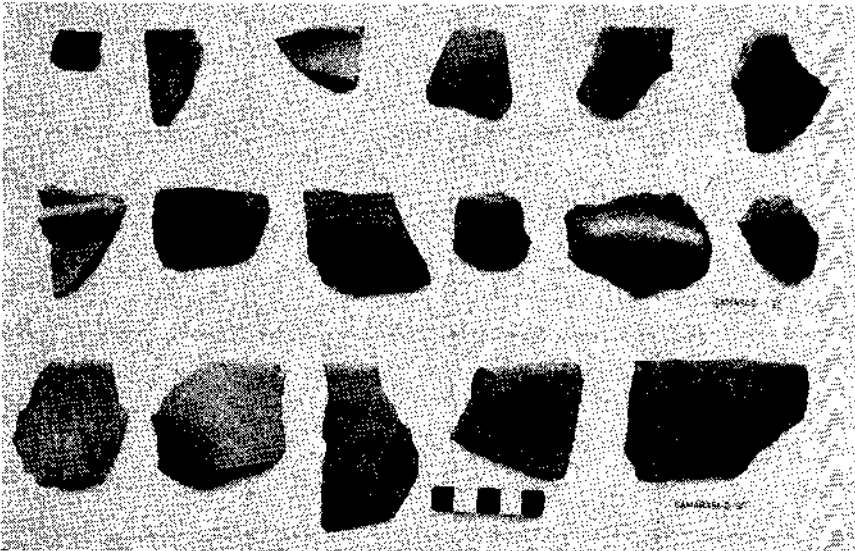
Resim: 6- Meydandüzü, güneyden

Resim: 7- Meydandüzü buluntularından örnekler

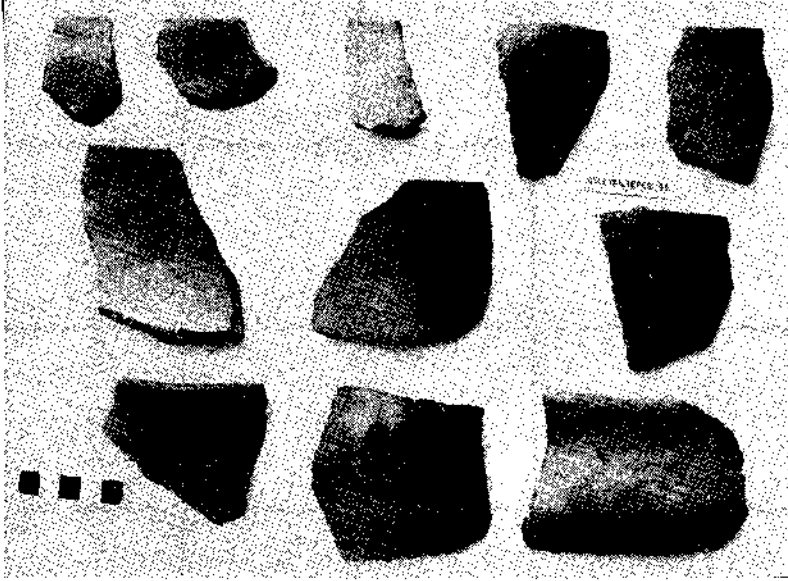
Resim: 8- Çamarası I ve Çamarası II yerleşmeleri, doğudan

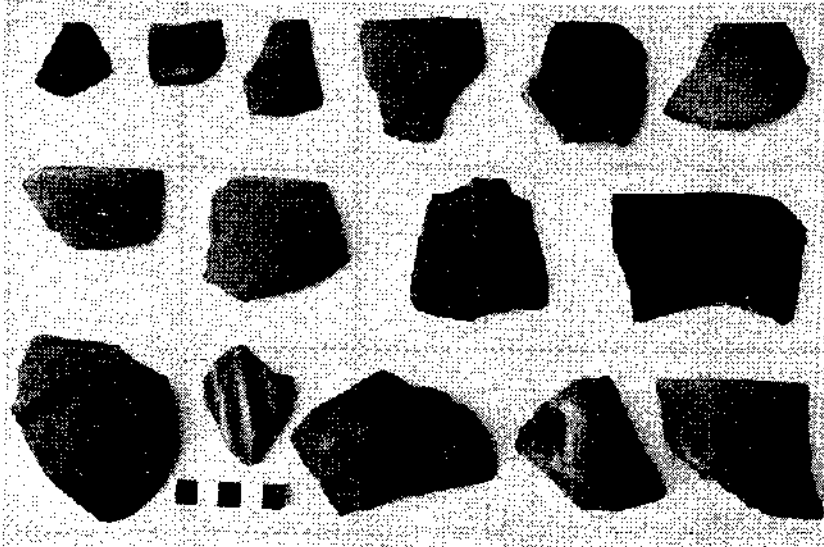
Resim: 9- Çamarası I ve Çamarası II buluntularından örnekler

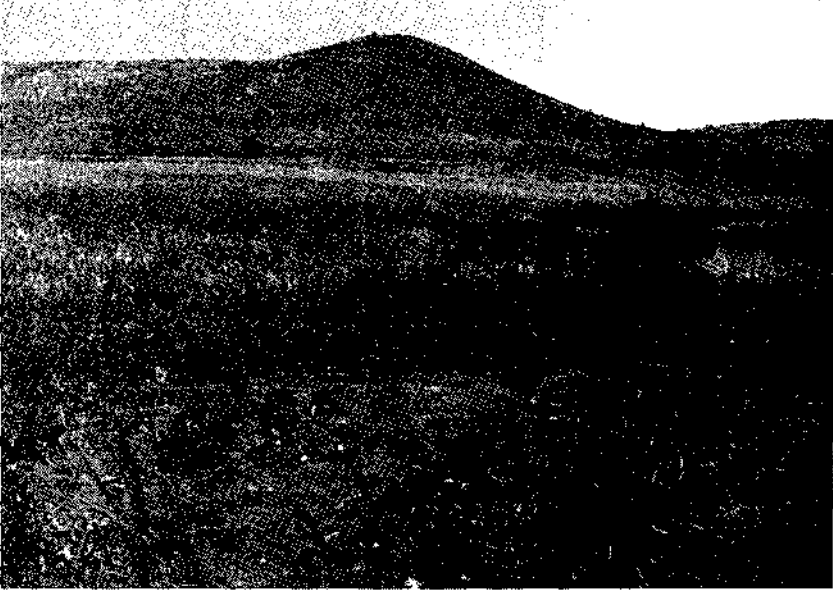
Resim: 10- Güleym Tepesi, güneyden

Resim: 11- Güleyanı Tepesi, buluntularından örnekler

Resim: 12- Güleyanı Tepesi, buluntularından örnekler

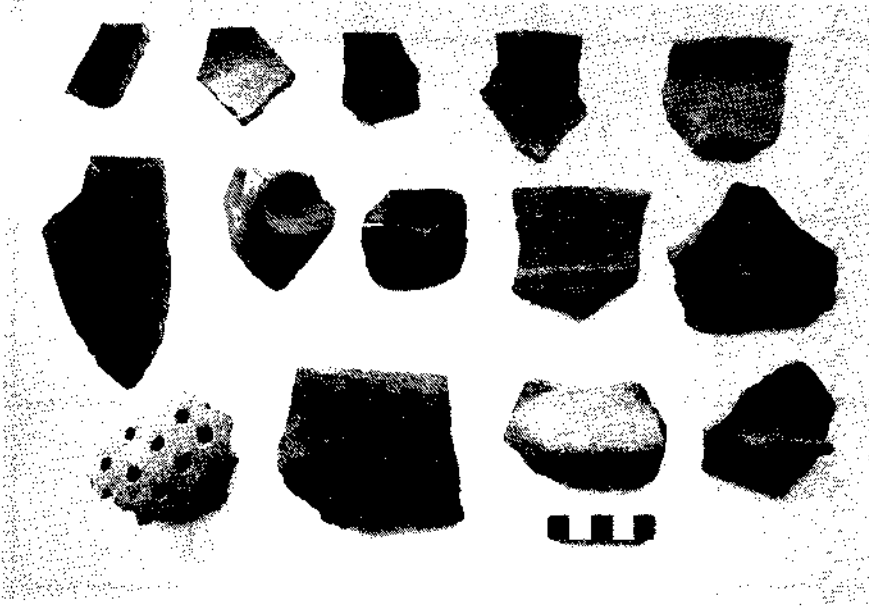
Resim: 13- Çağlankaya, güneyden

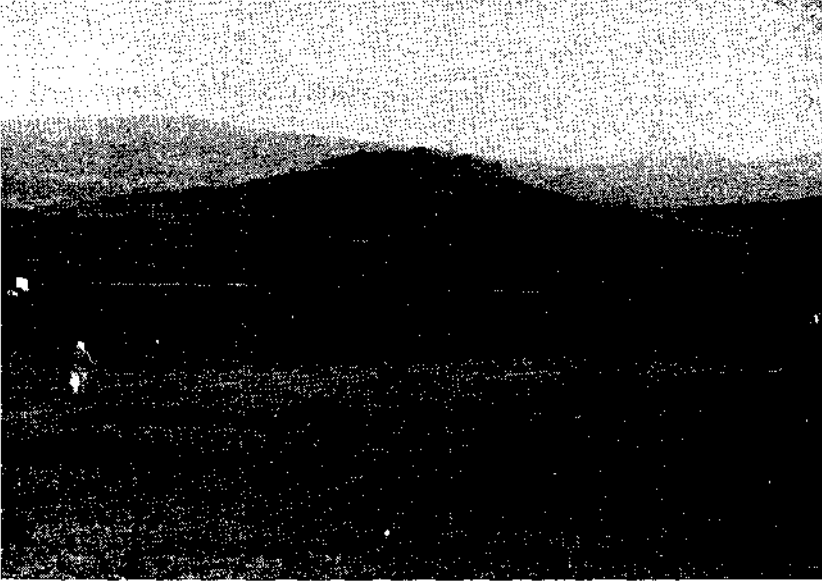
Resim: 14- Çağlankaya buluntularından örnekler

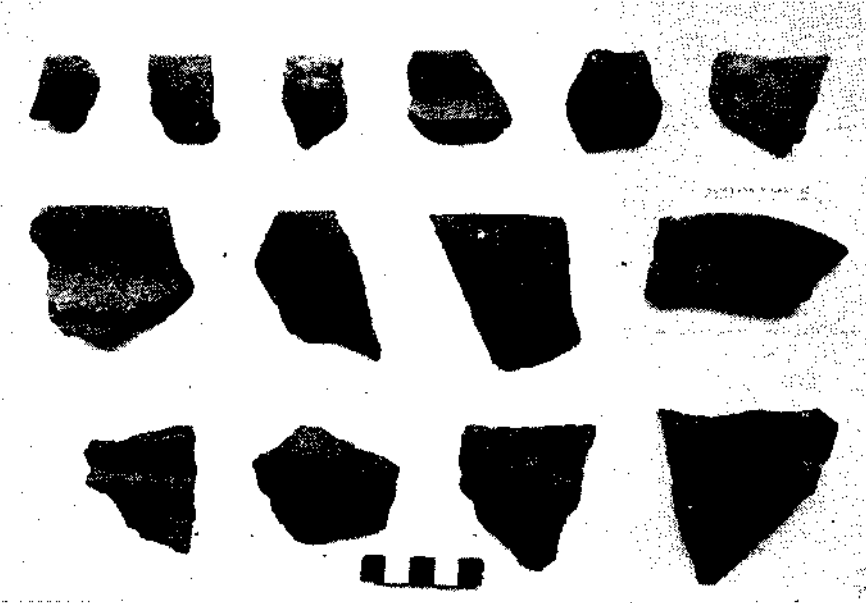
Resim: 15- Bektaş Tepesi, güneybatıdan

Resim: 16- Bektaş Tepesi, buluntularından örnekler

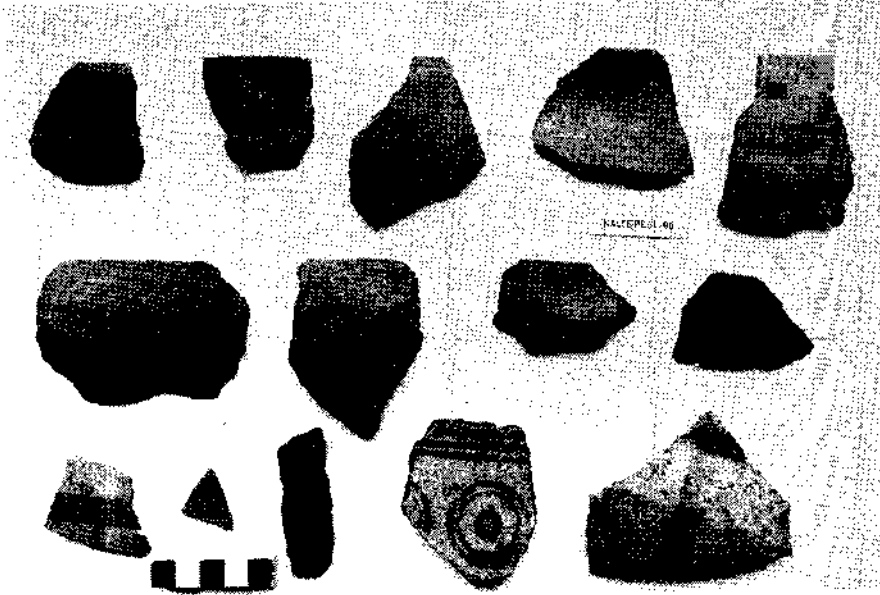
Resim: 17- Esmahan Pınarı, doğudan

Resim: 18- Esmahan Tepesi, buluntularından örnekler

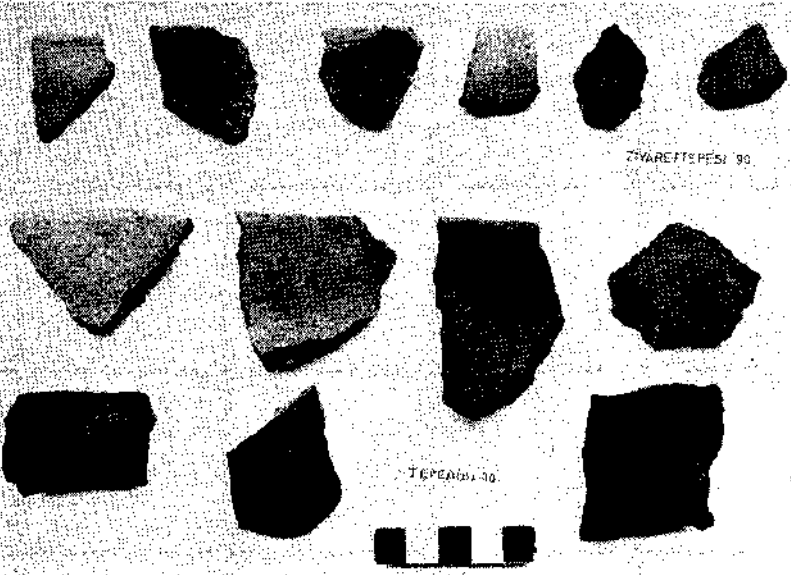
Resim: 19- Naltepesi, güneydoğudan

Resim: 20- Naltepesi buluntularından örnekler

Resim: 21- Ziyaret Tepesi, güneybatıdan

Resim: 22- Ziyaret Tepesi, ve Tepedibi buluntularından örnekler

1990 YILI KONYA - AKŞEHİR ÇEVRESİ TARİHÖNCESİ ARAŞTIRMALARI

Mehmet ÖZSAİT*

Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi adına kendi imkânlarımızla sürdürdüğümüz yüzey araştırmalarımıza maddî katkıda bulunan İ.Ü. Araştırma Fonu¹ ile Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yönetim Kurulu'na candan teşekkür ederim. Bölgedeki çalışmalarımız sırasında yakın ilgi ve yardımlarını gördüğümüz Yalvaç Müzesi Müdürü Sayın Mehmet Taşhalar'a ve Akşehir Müzesi Müdürü Sayın Ali Meriç'e teşekkürü zevkli bir görev bilirim. Çalışmalarımıza büyük bir fedakârlık ve değerli yardımlarıyla katılan Bakanlık Temsilcisi, Yalvaç Müzesi uzmanlarından Sayın Mustafa Akaslan'a yürekten teşekkür ederim.

Başkanlığım altında, Arkeolog Nesrin Özsait, Yüksek Lisans öğrencimiz Özdemir Koçak ile Marmara Üniversitesi İçmimarlık Bölümü öğrencisi H. Işıl Özsait'ten oluşan ekibimiz Isparta'nın Gönen, Aksu, Keçiborlu, Yalvaç, Eğirdir ve Sütçüler ilçeleri ile Konya'nın Akşehir ilçesinde yüzey araştırmaları yapmıştır.

1990 yılı çalışmalarımızın ağırlık noktasını Akşehir teşkil etmiştir. Burada Sultan Dağları'nın kuzeydoğusunda, Afyonkarahisar sınırı ile Akşehir Gölü arasındaki alandan başlanılarak; sırasıyla Gölçayır, Değirmenköy, Ulupınar, Yeniköy, Saray, Atakent, Sorkun, Alanyurt, Karabulut, Adsız, Söğütlü, Yaşarlar, Yazla, Doğrugöz, Karahöyük, Yeşilköy, Reis, Üçhöyük köy ve kasabaları sistematik olarak araştırılmıştır. Sonuçta, Akşehir Müzesi tarafından tescilli yapılan *Gölçayır*, *Karaahmet*, *Sorkun-Gökhöyük*, *Tekke*, *Üçhöyük*, *Sivricik*, *Mustafa Ağa* höyükleri ile bazıları daha önceki araştırmacılar tarafından² görülen ve Neolitik Çağ'dan Geç/

* Prof. Dr. Mehmet ÖZSAİT, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi anabilim Dalı, Fen PTT 34459-İSTANBUL.

1 Proje sayısı 247/281186

2 S. Lloyd-J. Mellaart, *Beycesultan I*, London, 1962, s. 197, nr. 262-264; D. French, *Anatolia and the Aegean in the Third Millenium, B.C.*, I-II, Cambridge, 1969 (Dissertation), s. 39, Fig. 29 b₃; Fig. 43; Fig. 48 b₁.

Son Antik Çağ'ın sonuna kadar buluntular veren yaklaşık 30 höyük ve yerleşme yeri bulunarak incelenmiş ve haritaya yerleştirilmiştir. Şimdi bu yerleşmeleri ana özellikleri ile görelim.

Yuğ Tepesi (Hrt. no 21, Resim: 1-2)

Akşehir'in 9 km doğusunda yer alan Karahöyük köyünün çevresindeki araştırmalarımızda *Yuğ Tepesi* üzerinde bir İTÇ yerleşmesi tespit ettik. Karahöyük'ün 2 km kuzeydoğusunda, verimli bir ovanın ortasında ve ova yüzeyinden 4 m kadar yükseklikte olan höyüğün boyutları 125 m x 100 m kadardır. Höyükte İT₁ yerleşmesinin yanı sıra, kuvvetli bir Hellenistik ve Roma Çağı yerleşmesi de bulunmaktadır.

Akşehir'in 12 km kuzeydoğusundaki Yazla kasabasının çevresinde yaptığımız araştırmalarda kasabanın; 700 m güneybatısında *Tombaktepe*, 500 m güneybatısında *İncetepe* ve 400 m kadar kuzeybatısında *Mezarlık-tepe* yerleşmelerini bulduk. Bunları sırasıyla görelim.

Tombaktepe (Hrt. no 10, Resim: 3-4)

Geniş ve suyu bol bir ovanın güneydoğusunda yer alan *Tombaktepe* yerleşmesi önemli ölçüde tahrip olmuştur. Yerleşme yüzeyinde Kalkolitik form gösteren keramiklerin yanı sıra, İT₁ ve İT₂ yerleşmelerine tanıklık eden keramikler de bulunmaktadır ve ayrıca, uzun bir kültür boşluğundan sonra, *Tombaktepe*'ye Hellenistik ve Roma Çağı'nda yeniden yerleşildiği anlaşılmaktadır.

İncetepe (Hrt. no 12, Resim: 5)

Tombaktepe'nin 300 m güneydoğusunda yer alan *İncetepe* aynı şekilde *Tombaktepe* gibi tesviye edilerek ortadan kaldırılma tehlikesiyle karşı karşıya bulunmaktadır.

90 m x 70 m boyutlarında ve ova seviyesinden 6 m kadar yükseklikte olan *İncetepe* yüzeyinde İT₁, Hellenistik ve Roma Çağı yerleşmelerine ait keramikler bulduk. Bu keramiklerin hemen hepsi iyi bir işçilik ve teknik gösterirler.

Mezarlık-tepe (Hrt. no 11, Resim: 6-7)

Yazla'da bugün de kullanılan ve içinde pek çok antik fragmanın kullanıldığı *Mezarlık-tepe*'de Kalkolitik, İT₁ ve Roma Çağı yerleşmelerine işaret eden keramikler bulduk.

Pelitler (Hrt. no 15, Resim: 8-9)

Altıntaş kasabasının 3 km güneydoğusunda, *Ayini* yerleşmesinin de 300 m kuzeydoğusunda tespit ettiğimiz yerleşmeye mevkiin adından dolayı *Pelitler* ismini verdik. Üzerinde tarım yapılan *Pelitler*'i ova yüzeyinden ayırmak çok güçtür. Ancak, yerleşmenin 100 m x 70 m kadar boyutlarında olduğunu söyleyebiliriz. Höyük yüzeyinde Kalkolitik, Tunç ve Demir Çağı yerleşmelerine işaret eden oldukça iyi bir teknik gösteren keramikler bulduk.

Ayini (Hrt. no 16, Resim: 10-11)

Altıntaş kasabasının 3 km güneydoğusunda, Akşehir-Konya asfaltının 300 m kuzeydoğusunda gördüğümüz *Ayini Höyüğü*³, Bölgenin önemli yerleşmelerinden biridir. 125 m x 90 m kadar boyutlarında ve ova yüzeyinden 5 m yükseklikte olan yerleşme, üzerinde yapılan tarım nedeniyle oldukça tahrip olmuştur. *Ayini* yüzeyinde İlk Kalkolitik ile İT₁ ve İT₂ yerleşmelerine ait keramikler bulduk. Çok çeşitli tutamak, kulp ve memecik taşıyan bu keramikler özenle yapılmışlardır.

Nazir (Hrt. no 17, Resim: 12-13)

Yazla kasabasının 3 km güneydoğusunda, Karaçorak mevkiindeki Bozcasu (Bohçasu) kıyısında gördüğümüz *Nazir* ya da *Nadir Höyüğü* verimli bir ovanın ortasında yer almaktadır⁴. Yaklaşık 120 m x 100 m boyutlarında ve 10 m kadar yüksekliği olan *Nazir Höyük* üzerinde tarım yapıldığı için oldukça tahrip edilmiştir.

Höyük yüzeyinde İlk Kalkolitik, İT₁ ile İT₂'den itibaren Roma Çağı'na kadar pek çok yerleşmeye ait keramikler görülmektedir. Çok az kesinti ile bölgenin kültür tarihini izleme imkânı sağlayan bu höyük son derece büyük önem taşımaktadır.

Akşehir'in 10 km kuzeydoğusundaki Yaşarlar köyü çevresinde yaptığımız araştırmalar sonucunda *Taşlık*, *Gölyolu* tarihöncesi yerleşmeleri ile *Ballıtepe* ve *Araptepesi* Hellenistik ve Roma Çağı yerleşmelerini tespit ettik. Bunlardan *Taşlık* ve *Gölyolu* yerleşmelerini ana özellikleri ile vereceğiz.

3 D. French, *Aynı eser*, Fig. 29 b₃, nr. 663 (Yılanyusuf NW I) olarak geçen bu yerleşmenin *Ayini* olduğunu tahmin ediyoruz.

4 Harita Genel Müdürlüğü'nün 1/200.000, 1950'de basılan F-V paftasının IL, 49'da Bozcasu Irmağı'nın güneyine işaretlenen höyük olmalıdır, ayr. bkz. D. French, *Aynı eser*, Fig. 29 b₃, nr. 120 (Bozcasu); bkz. Fig. 43; Fig. 48 b₁.

Taşlık Höyük (Hrt. no 7, Resim: 14-15)

Yaşarlar köyünün 1.5 km batısında Horlakdere'nin doğu kıyısında yer alan Taşlık Höyük üzerinde tarım yapıldığı için oldukça tahrip olmuştur.

Höyük yüzeyindeki keramiklerin çoğunluğu İT₁ yerleşmesine aittir. Bunun dışında Demir Çağı keramikleri de vardır.

Gölyolu (Hrt. no 8, Resim: 16-17)

Yaşarlar'ın 1 km kadar kuzeybatısında, *Taşlık Höyük*'ün 300 m kuzeydoğusundaki Gölyolu mevkiinde tespit ettiğimiz höyüğe mevkiin adını verdik. Tarım arazisinin ortasında ve ova ile aynı seviyede olan *Gölyolu Höyük* hemen hemen yok olmaktadır. Böylece kültür katlarından belki de sonuncusuna yetiştiğimiz bu yerleşmenin yüzeyinde Son Neolitik ve İlk Kalkolitik Çağ ile İT₁ safhasına ait keramikler bulduk.

Akşehir'in 5 km doğusunda yer alan Doğrugöz köyünün çevresinde yaptığımız araştırmalarda Hacıosman mevkiinde iki yerleşme yeri tespit ettik.

Hacıosman I (Hrt. no 19, Resim: 18-19)

Doğrugöz'ün 2 km kuzeydoğusunda, Akşehir-Konya demiryolunun 400 m kadar kuzeyinde bulduğumuz ve mevkiin adını verdiğimiz höyük, tarım nedeniyle önemli ölçüde tahrip edilmiştir. *Hacıosman I*'in yüzeyinde İT₁ ve Roma Çağı yerleşmelerine ait keramikler bulduk.

Hacıosman II (Hrt. no 20, Resim: 20)

Hacıosman I'in 150 m kadar kuzeyinde doğal bir yükselti üzerinde tespit ettiğimiz yerleşmeyi de *Hacıosman II* olarak adlandırdık. Oldukça tahrip edilmiş olan bu yerleşmenin de yüzeyinde İT₁ safhasına ait keramikler gördük.

Reis kasabasının arazisi içinde yaptığımız araştırmalarda *Çayırönü*, *Kayaönü* ve *Yörükmezari* tarihöncesi yerleşmelerini tespit ettik.

Çayırönü (Hrt. no 24, Resim: 21-22)

Akşehir'in 18 km kadar güneydoğusunda, Yeşilköy'ün 1 km güneybatısında ve Reis kasabasının da 4 km kuzeydoğusunda yer alan *Çayırönü Höyüğü*, üzerinde yapılan tarım nedeniyle önemli ölçüde tahrip olmuştur. Yüzeyinde İT₁ ve Demir Çağı keramikleri bulduğumuz *Ça-*

yirönü Höyüğü, yaklaşık 125 m x 80 m boyutlarında ve hemen doğusundan geçen Yeşilköy-Reis yolunun yüzeyinden de 4 m kadar yüksekliktedir.

Kayaönü (Hrt. no 29, Resim: 23)

Reis'in 2.5 km kuzeydoğusunda, Yeşilköy'ün 2 km güneyinde bir yamaç yerleşmesi olan *Kayaönü*'nün hemen güneydoğu eteklerinde suyu bol bir kaynak (Ayşegelin Çeşmesi) bulunmaktadır.

Yamaç akıntıları nedeniyle oldukça tahrip olan yerleşmenin yüzeyinde IT_1 ve IT_2 safhalarına tarihleyebileceğimiz buluntular görülmüştür.

Yörükmezarı (Hrt. no 28, Resim: 23-24)

Reis'in 2.5 km kuzeydoğusunda, Yeşilköy'ün 1.5 km güneyindeki yükseltilerde tespit ettiğimiz yerleşmeye, üzerinde yer alan mezarın adından dolayı *Yörükmezarı* ismini verdik. Boyutları 150 m x 125 m kadar olan yerleşme, ortasından Koçaş Çayı'nın geçtiği verimli bir ovanın yüzeyinden 40 m yüksekliktedir.

Kayaönü'nün 150 m kadar kuzeyinde yer alan *Yörükmezarı* yüzeyinde Son Neolitik-İlk Kalkolitik'den IT_1 ve IT_2 safhalarına kadar her devri temsil eden keramikler bulunmaktadır. Fakat, üzüntüyle ifade etmek gerekir ki, bölgenin tarihini önemli ölçüde aydınlatacak olan bu yerleşme de çok tahrip olmuştur.

Akşehir'de yaptığımız bu kısa süreli yüzey araştırmasının sonucunda bulduğumuz yerleşmelerdeki Son Neolitik-İlk Kalkolitik ve IT_1 keramikleriyle, gerek Yalvaç ve Isparta ovası, gerekse Burdur kesimindeki yerleşmelerde bulduğumuz keramiklerin teknik ve genel özellikleri bakımından büyük bir benzerlik içinde olduğunu farkettilik. Ayrıca, aynı şekilde Yalvaç-Şarkikaraağaç yöresi⁵ Hoyran ya da Sultandağ grubu kültürleri ile Akşehir'de tespit ettiğimiz çağdaşları arasında da hemen her yönden benzerlikleri bulunduğunu gördük.

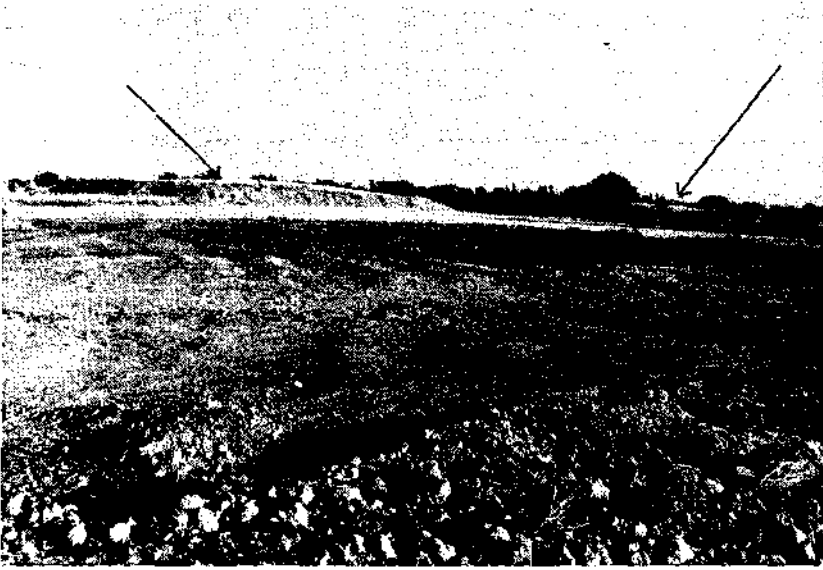
5 M. Özşait, "1985 ve 1986 Yılları Yalvaç Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları", *AST*, V/II, 1987, s. 257-274; "1987 Yılı Şarkikaraağaç-Yalvaç Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları", *AST*, VI, 1988, s. 301-312.

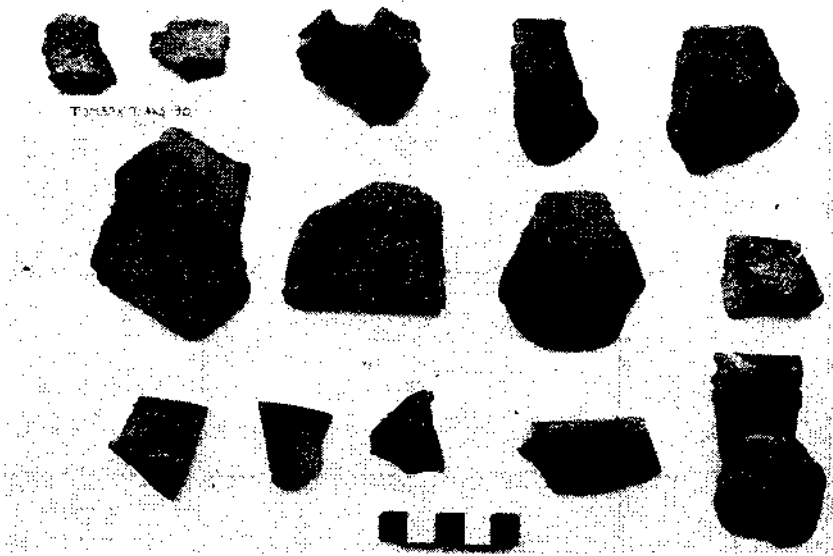
Resim: 1- Yuğ Tepesi, güneyden

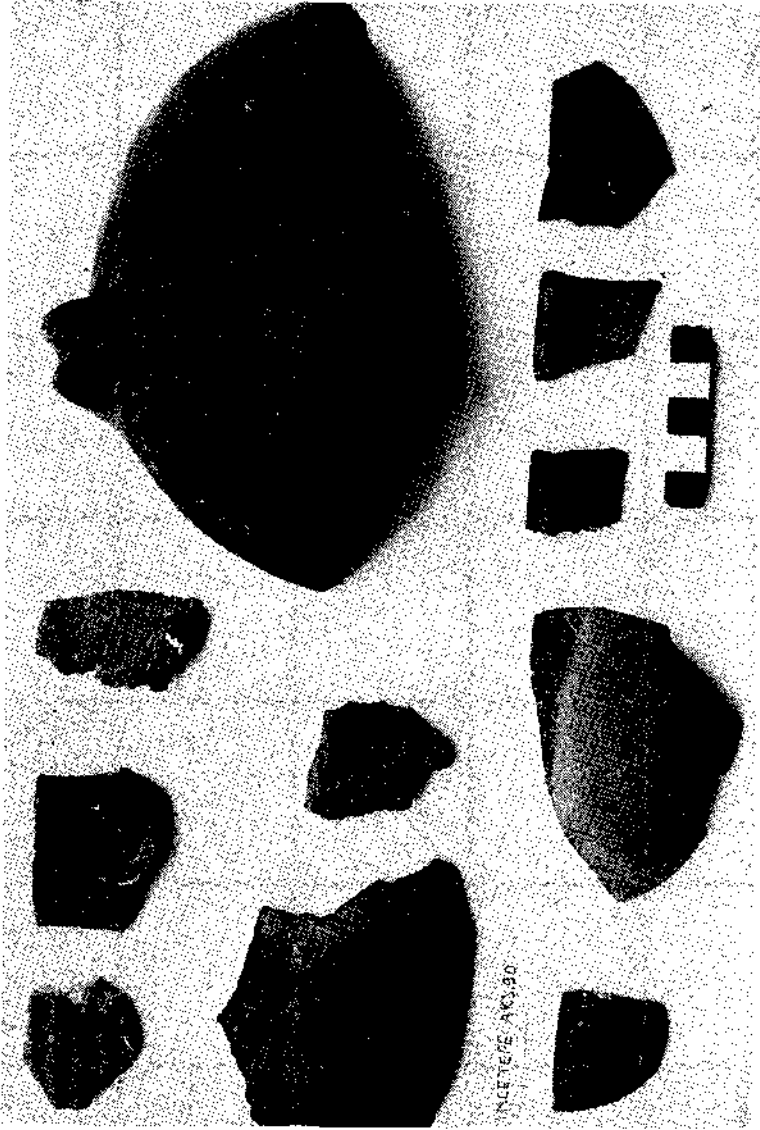
Resim: 2- Yuğ Tepesi, buluntularından örnekler

Resim: 3- Tombaktepe (solda) ve İncetepe (sağda)

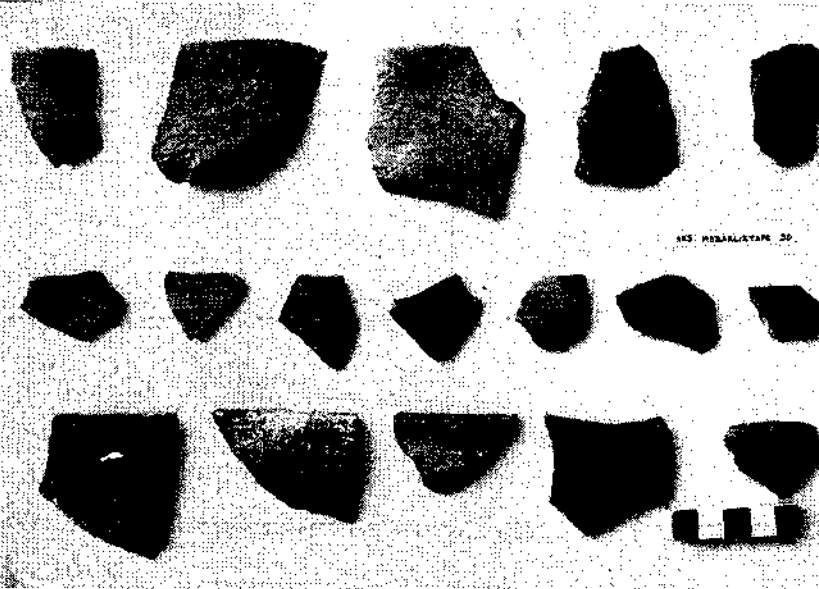
Resim: 4- Tombaktepe buluntularından örnekler

Resim: 5- İncitepe buluntularından örnekler

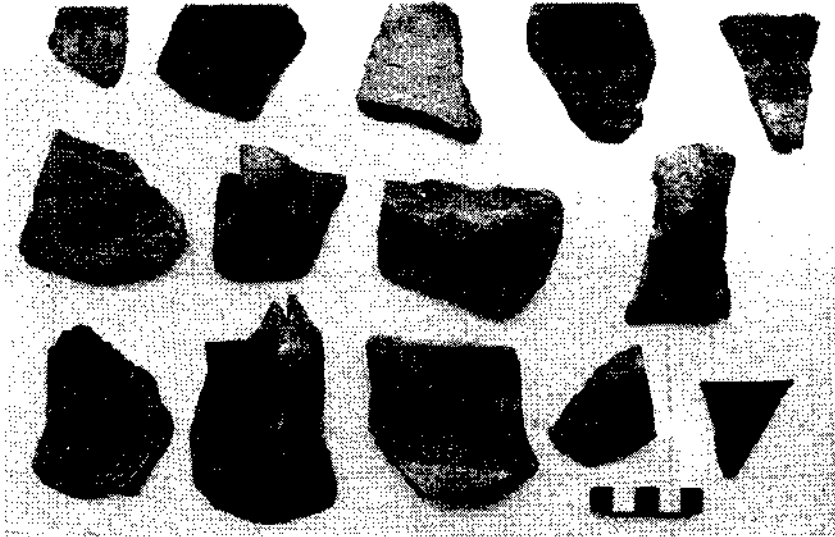
Resim: 6- Mezarlıktepe, güneyden

Resim: 7- Mezarlıktepe buluntularından örnekler

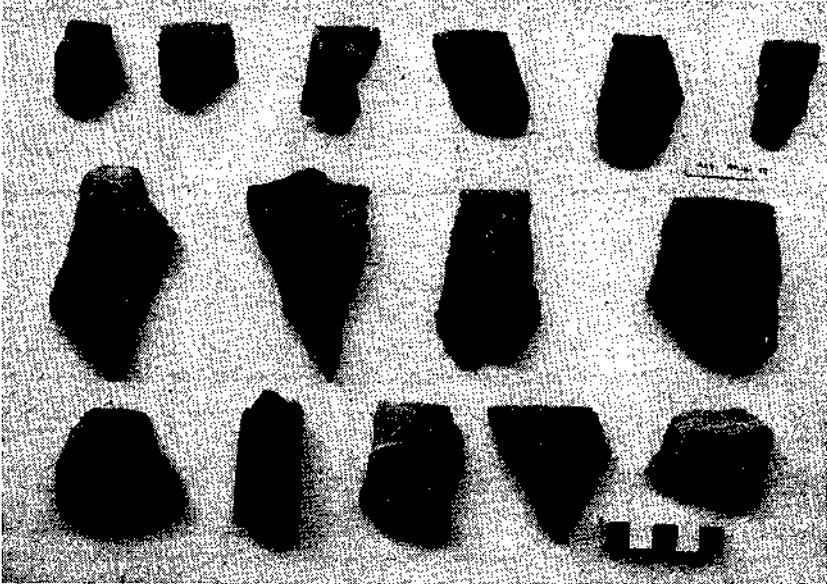
Resim: 8- Pelitler, Ayıni'den

Resim: 9- Pelitler, buluntularından örnekler

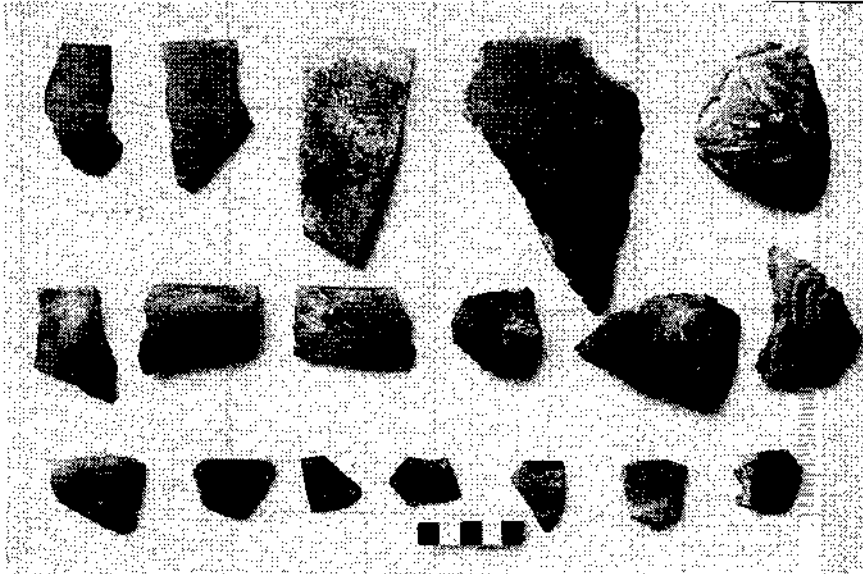
Resim: 10- Ayini, g neybatıdan

Resim: 11- Ayini buluntularından  rnekler

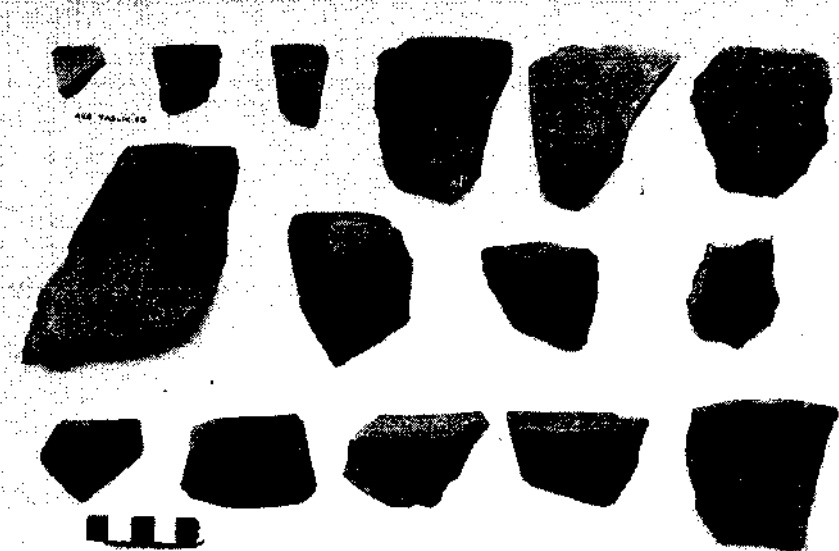
Resim: 12- Nazir Höyük, güneybatıdan

Resim: 13- Nazir Höyük, buluntularından örnekler

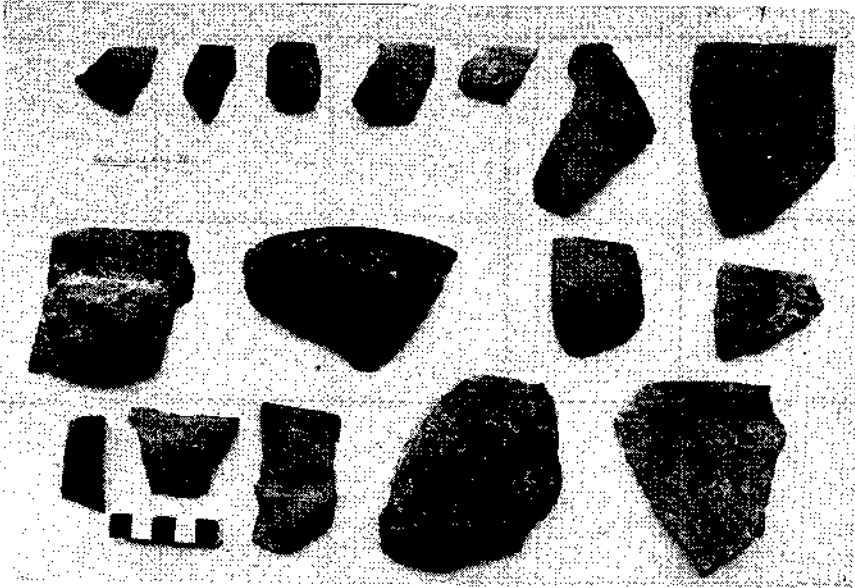
Resim: 14- Taşlık Höyük, kuzeydoğudan

Resim: 15- Taşlık Höyük, buluntularından örnekler

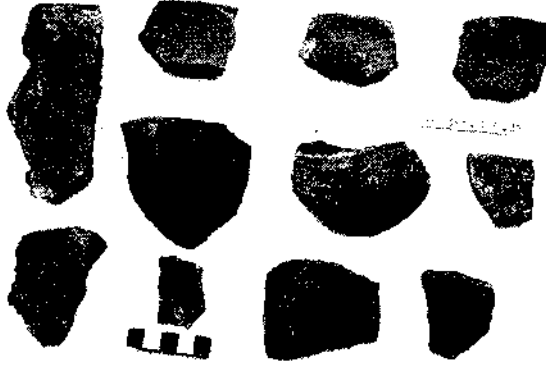
Resim: 16- Gölyolu Höyük, kuzeydoğudan

Resim: 17- Gölyolu Höyük, buluntularından örnekler

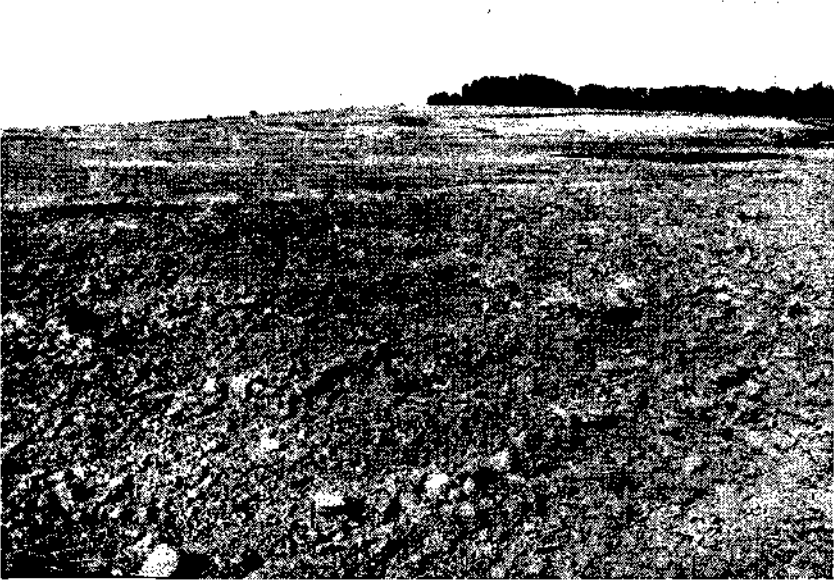
Resim: 18- Hacıosman I, güneydoğudan

Resim: 19- Hacıosman I buluntularından örnekler

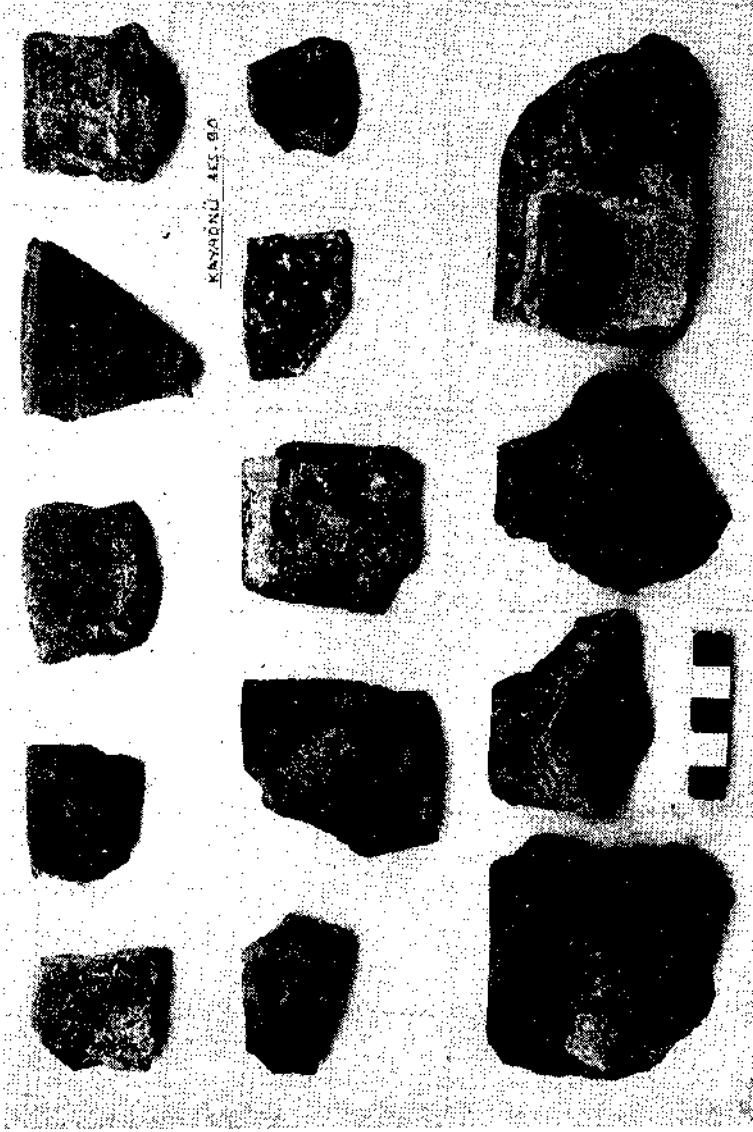
Resim: 20- Hacıosman II buluntularından örnekler

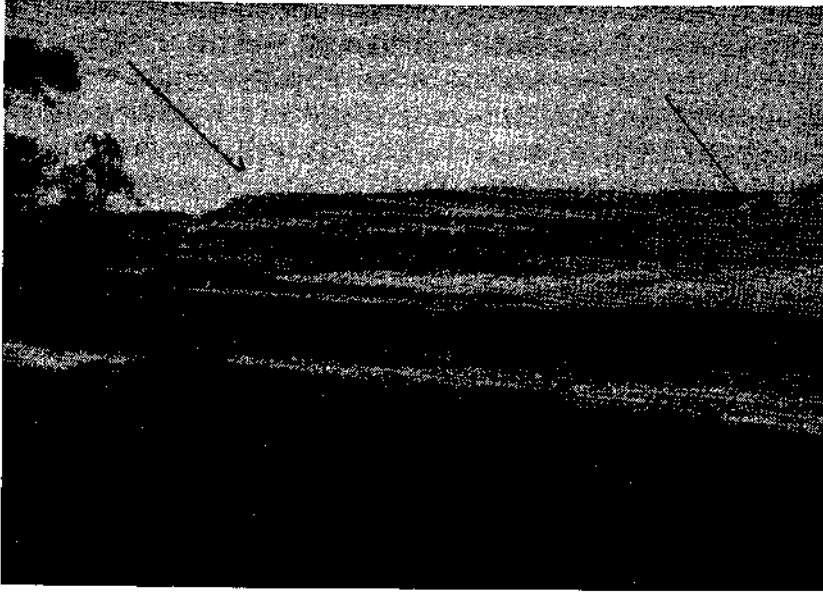
Resim: 21- Çayırönü Höyük, güneyden

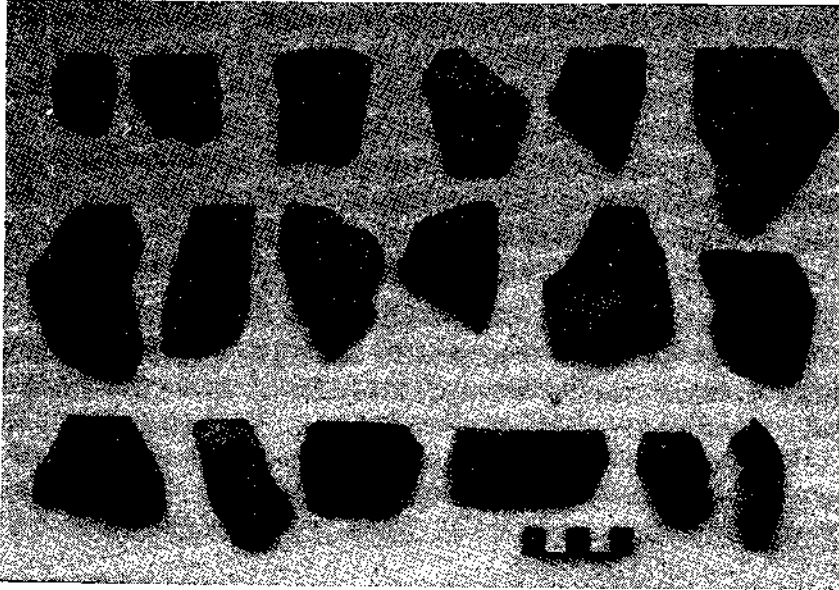
Resim: 22- Çayırönü Höyük, buluntularından örnekler

Resim: 23- Kayaönü buluntularından örnekler

Resim: 24- Yörükmezarı (solda), Kayaönü yerleşmesi (sağda)

Resim: 25- Yörükmezarı buluntularından örnekler

BAYBURT SURVEY 1990

*Antonio SAGONA**

The second season of the Bayburt survey was relatively short and took place concurrently with the excavations at Büyüktepe Höyük. The survey lasted for one week spread between 4 June and 11 July 1990. There were nine participants, including Hilmi Özkorucuklu and Cengiz Topal of Erzurum Museum representing the Ministry of Culture. We are grateful to the Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü for permission to undertake the survey, to Serap Yaylalı Hanım and her staff at Erzurum Museum for their unstinting assistance, and to the local authorities of the province of Bayburt who ensured that our work progressed smoothly. The project was carried out in close collaboration with Erzurum Museum, sponsored by the Australian Research Council, and supported by the University of Melbourne. The team comprised Antonio Sagona, Elizabeth Pemberton, Ian McPhee, Claudia Sagona, Jenny Zimmer, Malcolm McKay and Keppel Turnour.

In 1988, the first survey season, investigations were relatively wide ranging, but particular attention was paid to the Beşpınar Valley and the upper reaches of the Kelkit Valley between Salyazı and Köse. Work in 1990 was more localised. Apart from an excursion to the village of Karaköy, near Siran, to re-located the mound in its vicinity reported by K. Kökten in 1945¹, investigations were restricted to three areas: the plain of Aydıntepe including the Çoruh valley to its east, a well-watered side valley of the Çoruh, located between Bayburt and Maden, and the valley south of Demirözü. Most of the fieldwalking focused on the valley floor with only brief and random investigations of the surrounding foothills and terraces.

A total of twenty sites, evenly distributed in the survey areas, were visited in the week's work. Of the mound sites (höyüks), the two largest, Sırakayalar 1 (Fig. 1) and Karaköy (Fig. 2) are conical in shape and of fairly modest proportions with axial dimensions not exceeding 100 m and

* Dr. Antonio SAGONA, Department of Classical and Near Eastern Studies University of Melbourne, Parkville Vic. 3052-AVUSTRALYA.

1 Kökten 1945.

a deposit about 8 m. Çiğdemtepe 2 and Taşkesen 3 (Fig. 3) both located south of Aydıntepe are smaller still. The commonest type of site is that distinguished by a thin deposit. These flat sites are situated either on the valley floor, usually near a stream, or stretched across prominent slopes and rocky outcrops. Their size varies greatly and can only be determined by the limits of the sherd scatter which can be quite extensive (Tepetarla: 200 x 40 m), or restricted (Taşkesen 2: 50 x 30; Taşlık 2: 120 x 80 m).

The Medieval period is represented by two churches and a citadel. One of the churches, located within the village of Çiğdemtepe, is constructed of ashlar and well preserved. Oriented along a southeast-northwest axis, it is rectangular in plan and comprises a cell, 11.0 x 7.30 m, with an apse, 2.60 m deep, and a small room, 3.0 x 2.3 m, to the east. The interior of the building is rendered in plaster. Features include niches, located in the small room and the northwest corner of the main cell, and three pilasters along the north and south walls. The second church is smaller (7.53 x 3.50 m) and abuts a modern house in the village of Yalıncıdam. It too belongs to the rectangular cell and apse design. The ruins of a castle, Sarıhan Kale, are perched on a high rocky ridge about 1.5 km southwest of Sarıhan. Rubble core curtain walls, sections of a circular tower and internal arches are amongst the features that survive.

Although time precluded a detailed analysis of the finds, the general impression is one of conformity with the broad classification scheme of wares established after the 1988 survey. The considerable quantity of Early Trans-Caucasian ware emphasizes that the Early Bronze Age was the main period of settlement. Typically the pottery is distinguished by a black, brown or red polished surface. Bowls include both the simple rounded type with a slightly out-turned rim and the carinated variety (Fig. 4: 1-4). The low-bellied jar with a straight neck and the bag-shaped pot are not uncommon shapes (Fig. 4: 6-7). Certain pieces of the former variety display a well-defined juncture between the neck and the shoulder. One sherd from Karaköy belongs to a waisted pot stand decorated with a pair of relief horizontals along the edge (Fig. 4: 9) not unlike certain examples from sites in the Keban region². Noteworthy for its eastern connexions is a fragment of a Nakhichevan handle decorated with a series of shallow dimples (Fig. 4: 5).

Ornamentation is rare and when it does occur it is a relief pattern on large vessels (Fig. 4: 10, 11). Equally distinctive is a handmade, bricky brown pottery found at a few sites, in particular Tepetarla and Taşkesen 2 (Fig. 4: 13, 15). Its shapes are open and characterised by a flaring rim and horizontal grooves around the interior of the rim. The only parallels

2 Cf. Hauptmann, *et al.* 1976, pl. 52: 3; Kelly-Buccellati 1978, pl. 188: E.

known to me are those from Van published by H.H. von der Osten, who designates them as Urartian³. But their association with painted triangle ware, now dateable to the Achaemenid period, suggests that this brickly brown pottery can be provisionally placed in that period too⁴. A wheel-made coarse cooking fabric was collected from a number of sites. Its greyish to brown colour and distinctive ornamentation of incised wavy lines and punctures point to an Islamic date (Fig. 4: 12).

Unexpected finds include a series of ovoid pebble choppers and scrapers fashioned from finegrained black chert found at Tepetarla in the afternoon of the last day of the survey. The large amount of debitage associated with the tools on the ground suggests that the site was a stone working area. Although time precluded the source of black chert to be located, it was clear that the material does not outcrop at the site itself, indicating that the stone was transported either from the river bed at the bottom of the steep west side or the surrounding foothills to the south and east. The choppers are characterised by broad shallow flaking and extensive use wear along the cutting edge. Many specimens also retain a substantial amount of cortex around the back of the chopper. On the basis of their typology and flaking technique the tools are provisionally dated to the Middle Palaeolithic, ca. 40.000 B.C.

BIBLIOGRAPHY

- FORBES, T.B., 1983, *Urartian Architecture* (B.A.R. Inter. Ser. 170). Oxford.
- HAUPTMANN, H. *et al.*, 1976, Norşun Tepe Kazıları, 1972. Die Grabungen auf dem Norşun-Tepe 1972. *Keban Projesi 1972 Çalışmaları*. Ankara, pp. 41-100.
- KELLY-BUCCELLATI, M. 1978, The Early Bronze Age Pottery. Descriptive and Comparative Analysis. In van Loon, M.N. (ed.) *Korucutepe*, vol. 2. Amsterdam, pp. 67-88.
- KÖKTEN, İ.K. 1945, Orta-Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları. *Belleten* 32: 659-680.
- KROLL, S., 1975, Eine Schlüssel der *Triangle Ware* aus Azarbaidshan. *Archaeologische Mitteilungen aus Iran N.F.* 8: 71-74.
- SAGONA, A., 1989, An Archaeological Survey of the Bayburt and Kelkit Regions, North-Eastern Anatolia: The Pre-Classical Period. *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. 425-433.
- STRONACH, D., 1974, Achaemenid Village I at Susa and the Persian Migration to Fars. *Iraq* 36: 239-248.
- VON DER OSTEN, H.H., 1952, Die urartäische Töpferei aus Van und die Möglichkeiten ihrer Einordnung in die anatolische Keramik. I. *Orientalia* (New Series) 21: 307-328.

3 Von der Osten, 1952: Fig. I.

4 Ibid, Fig. II; For 'triangle-ware' see Kroll 1975; Stronach 1974; Forbes 1983: 59. In an earlier paper (Sagona 1989: 429), I followed von der Osten's designation and erroneously accepted the painted wares from Van published in his paper to be Urartian.

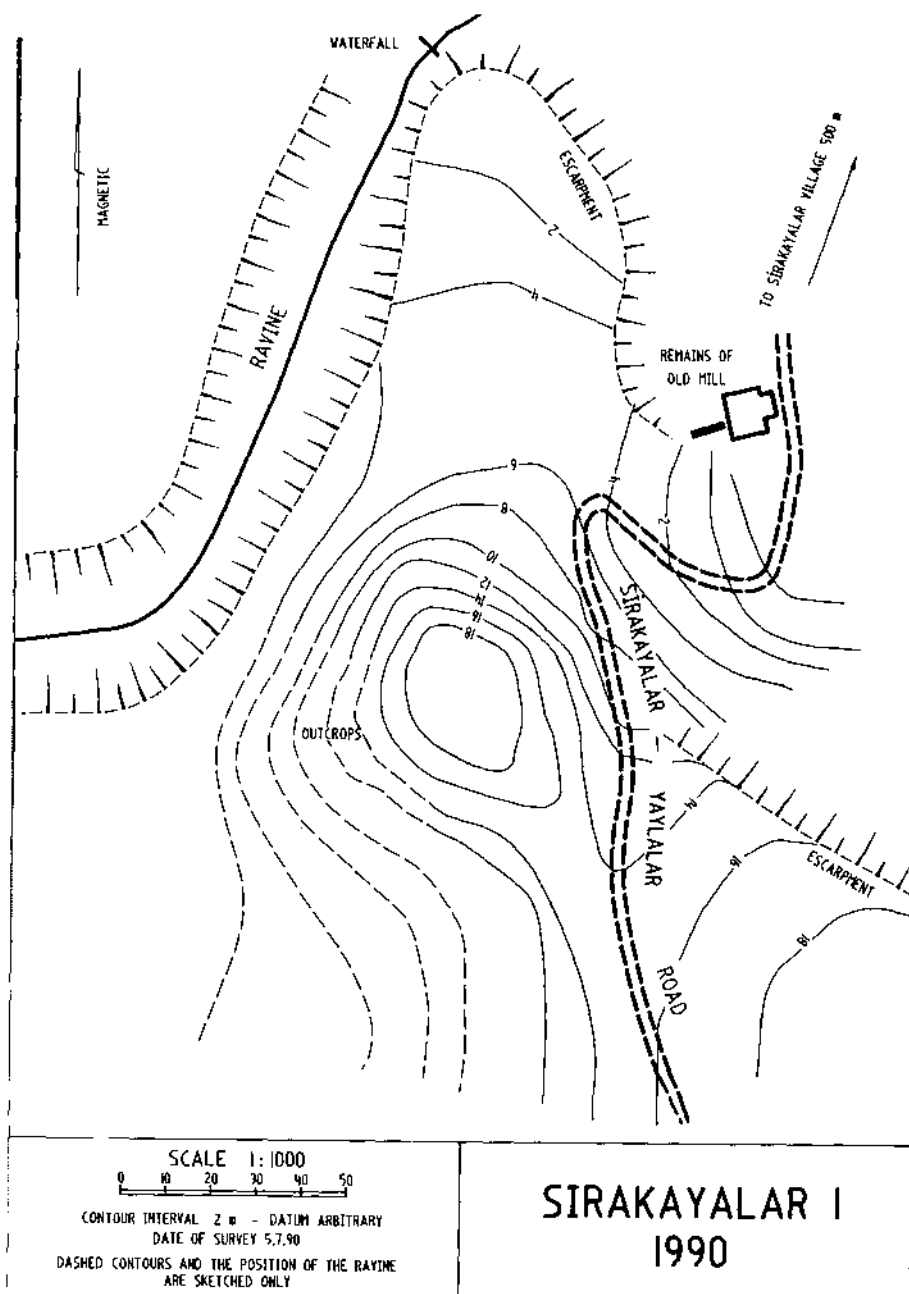
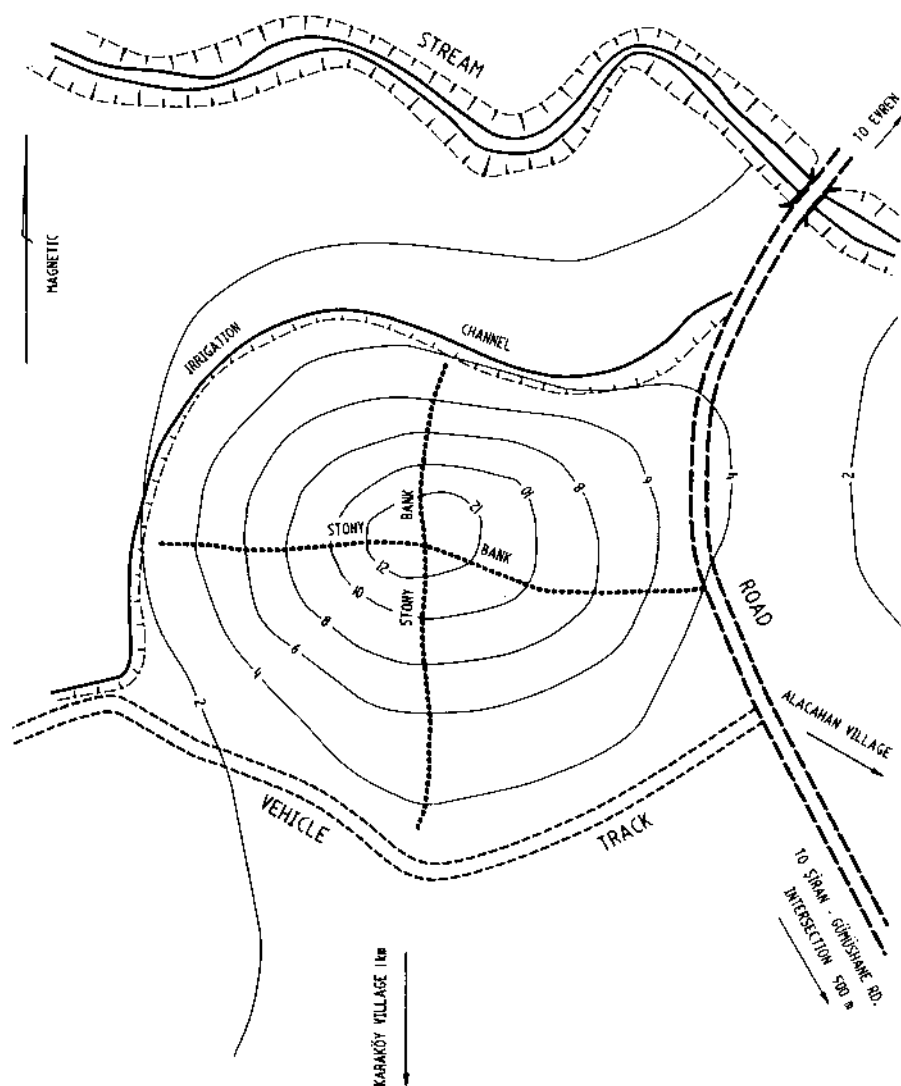

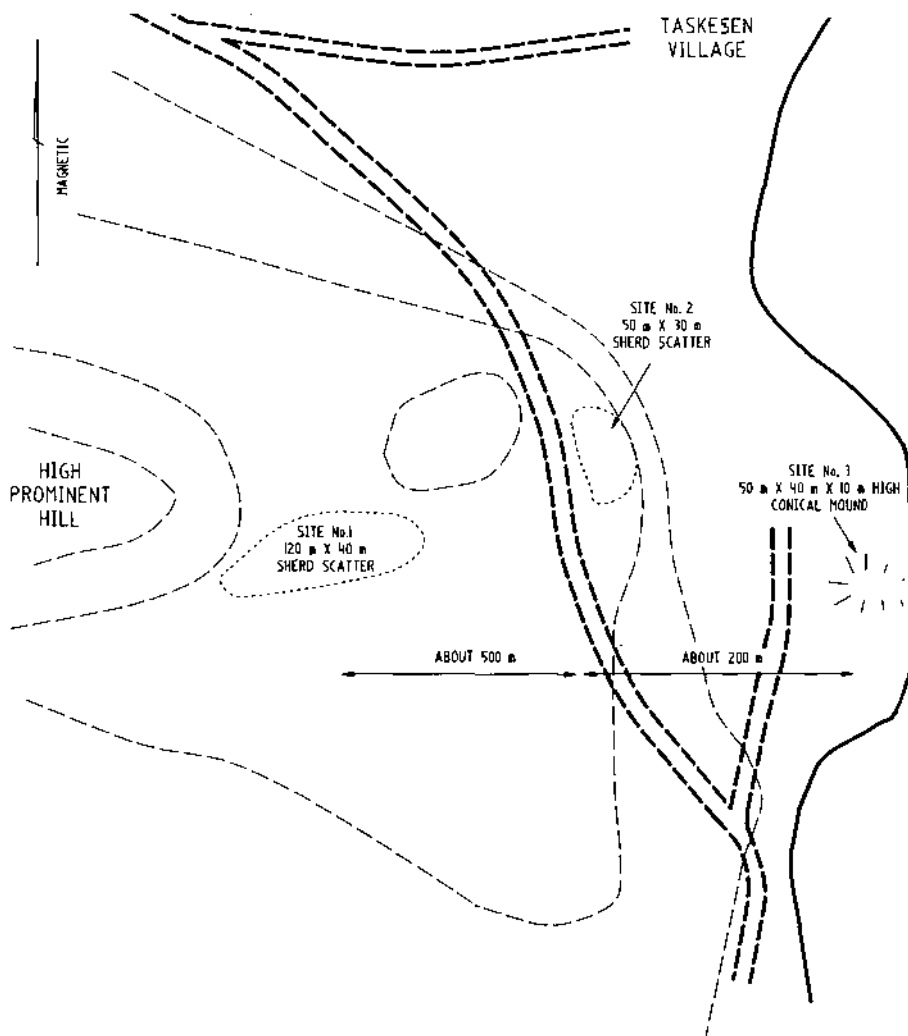
Fig. 1

SCALE 1:1000
 0 10 20 30 40 50
 CONTOUR INTERVAL 2 m - DATUM ARBITRARY
 DATE OF SURVEY 5.7.90

KARAKÖY HÖYÜK
 (TELME)
 1990

Fig. 2

SKETCHED ONLY - NOT TO SCALE
DASHED CONTOURS INDICATE APPROXIMATE 10 m HEIGHT INTERVALS

TAŞKESEN 1, 2 & 3
1990

Fig. 3

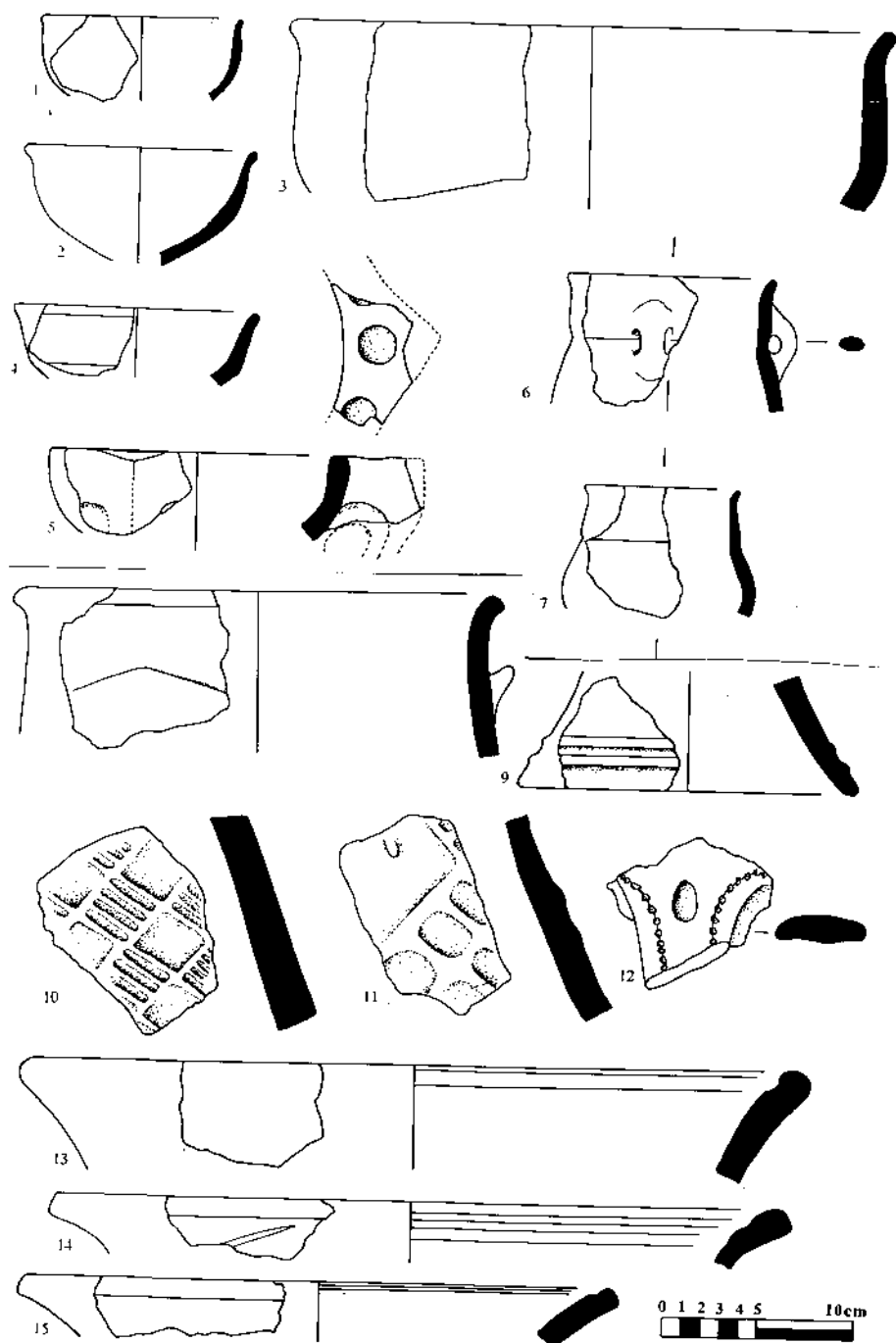

Fig. 4

1990 YILI TRAKYA VE MARMARA BÖLGESİ ARAŞTIRMALARI

*Mehmet ÖZDOĞAN**
Murat AKMAN

GİRİŞ

Uzun yıllardan beri İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı adına, Marmara ve Trakya bölgelerinde sürdürmekte olduğumuz arkeolojik belgeleme çalışmaları ile yüzey araştırmalarına 1990 yılında da devam edilmiştir. Sınırlı olanaklar ile sürdürülen 1990 yılı çalışmalarının ağırlığı Edirne-Kırklareli il sınırları içinde kalan ve "dolmen" olarak da adlandırılan "megalitik anıt"ların belgelenmesine ayrılmıştır.

Araştırma Ekibi

1990 yılı araştırma ekibi, Doç.Dr. Mehmet Özdoğan'ın başkanlığı, Arkeolog Murat Akman'ın arazi sorumluluğu altında, Arkeolog Yüksel Dede ile Necmi Karul'dan oluşmuştur. Ekibimize Bakanlık uzmanı olarak katılan Ülkü Çakan ile, Edirne'deki sorunlarımızın çözümü için her türlü yardımı yapan Edirne Kültür Müdürü Cihangir Cilavuz ile Edirne Arkeoloji Müzesi Müdürü Ayfer Karaduman'a çok şey borçluyuz.

1990 Çalışmalarının Amacı

Tarihöncesi dönemlerin en ilgi çeken kalıntılarının başında *dolmen* olarak adlandırılan megalitik anıtlar gelmektedir. Bu ilginin nedeni, dolmenlerin, anıtsal görünüşleri ile diğer tarihöncesi kalıntılardan ayrışmaları ve dünya üzerinde, bir çok spekülasyon tartışmaya da neden olan, ilginç dağılımlarıdır. Ülkemiz ve dünyada dolmenlerin dağılımına aşağıda değinilecektir; burada ancak, Trakya bölgesinin dolmenlerin en yoğun olarak bulunduğu bölgelerden biri olduğunu söylemekle yetineceğiz. Dolmenler açısından bu denli zengin olan bu bölgede, bu yıla kadar ayrıntılı hiç bir belgelemenin yapılmaması, hatta bunların varlığının 1960 yıllarına kadar

* Prof. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Prehistorya Anabilim Dalı, Fen-PTT 34459 - İSTANBUL.

bilinmemesi şaşırtıcıdır. Son yıllarda dolmenlerin, ülkemizdeki diğer kahlntılar gibi, hızlı bir yok olma süreci içine girmesi, bu yılıki çalışmaları-
mızın bu konuya yönelmesine neden olmuştur.

Trakya dolmenlerinin tam olarak belgelenmesi için mutlaka kazı ya-
pılması gereklidir. Ancak, çeşitli nedenlerden böyle bir olanağımız bu-
lunmadığından, ekibimizin sınırlı olanaklarını da göz önüne alarak, 1990
yılı çalışma program ve amacı şu şekilde düzenlenmiştir:

- 1) Sağlam ya da sağlama yakın durumdaki dolmenlerin, toprak üs-
tünde görülen kısımlarının 1:20 ölçekli olarak plân, kesit ve görü-
nüşlerinin çizilmesi
- 2) Bozuk durumdaki dolmenlerin 1:50 taslak plânlarının yapılması
- 3) Fotoğraf ve arşivleme gibi önceki yıllardan kalan belgeleme ek-
siklerinin giderilmesi ve Trakya dolmenleri ile ilgili tam bir arşi-
vin oluşturulması
- 4) Trakya dolmenlerinin yayılım alanının tam olarak saptanması
- 5) Önceki yıllardan bilmediğimiz dolmenlerin olup olmadığının
araştırılması
- 6) Tümü ile tahrip olmuş dolmenler ile ilgili olarak bilgi toplanması
- 7) Toprak üstünde görülebilen özelliklerine göre Trakya dolmenleri-
nin arasında değişik tür ya da tiplerin olup olmadığının araştırıl-
ması ve tarihleme ile ilgili veri toplanması.

Ayrı bir çalışma yöntemi gerektirdiği için, megalit anıtların diğer bir
ilginç türü olan dikilitaşlar 1990 çalışma kapsamı içine alınmamıştır.

Çalışma Bölgesi ve Yöntemler

Çalışma bölgesi olarak, daha önceki bilgilerimize göre dolmenlerin
en yoğun olduğu Lalapaşa merkez olarak alınarak, Edirne Merkez, Lala-
paşa, Kırklareli merkez ilçe sınırları içinde, yaklaşık 1 ay arazi çalışması
yapılmıştır. Dolmenlerin en iyi korunmuş olduğu bölge olarak duyduğum-
muz sınır bölgelerine girmek için gerekli izni alamadığımızdan, araştır-
manın bu bölümü eksik kalmıştır. Bu çalışma sonunda, daha önceki yıl-
lardan bildiğimiz 50 dolmenin dışında 24 tane daha dolmen saptanarak
belgelenmiş ve böylelikle Trakya dolmenlerinin sayısı 74'ü bulmuştur.

"Dolmen", "Megalitik Anıt" ve Görüldükleri Bölgeler

Her ne kadar kelime olarak "megalitik" anıt, iri taşlardan yapılma bü-
yük anıt anlamına gelmekte ise de, bunların dikilitaş (menhir), sırataş ve
geçitli mezar odaları gibi bir çok değişik türü vardır. Genel olarak, iri taş-

lardan yapılıp yapılmadığına bakılmaksızın, yer üstünde görülebilir mezar odası olan gömüler "megalitik mezar" kavramı içine alınmaktadır. Megalitik mezarlar da, kendi içinde dolmen, geçitli mezar odası gibi bir çok alt türe ayrılmaktadır. Her ne kadar ülkemizde büyük taşlardan yapılmış her türlü mezar odası karşılığında "dolmen" adlanması yaygın olarak kullanılmışsa da, özellikle Trakya örnekleri, biçim olarak dolmenden çok megalitik anıtların "geçitli mezar odası" türüne girmektedir¹.

Megalitik anıtlar Asya, Avrupa ve Afrika'da, Sumatra, Japonya, Moğolistan, Güney Hindistan, Keşmir, İran, Kafkasya, Doğu Anadolu, Lübnan, Sudan, Cezayir, Kırım, Trakya ve Batı Akdeniz adaları gibi, birbirinden uzak yerlerden bilinmektedir; ancak bunların en iyi araştırıldığı ve en yoğun olarak bulunduğu bölge Batı ve kısmen de Kuzey Avrupa'dır. Batı Avrupa'da yalnızca geçitli mezar odalarının sayısı 40 binin üzerindedir. Uzun süre, dünyanın çeşitli yerlerine dağılmış olan megalitik anıtların birbiri ile ilgili olup olmadığı ve bunların tarihleri tartışılmış, ancak tümünün farklı tarihlere ait olduğunun anlaşılması, bunların arasında bir ilişki olma olasılığını, hemen hemen ortadan kaldırmıştır.

Türkiye'de Dolmenlerin Dağılımı ve Önceki Araştırmalar

Ülkemizdeki megalit anıtlara ilk olarak yüzyılın başlarında Bulgar kaynaklarında değinilmiş, daha sonra Mikov² Kırklareli-Edirne bölgesindeki bazı "dolmen"lerin dağılımını gösteren bir harita yayınlamış, ancak bunların varlığı, uzunca bir süre, Kansu³ ve Kökten⁴'nin araştırmalarına kadar unutulmuştur⁵. Bu gün ülkemizde, Trakya ve Kuzeydoğu Anadolu olmak üzere dolmenlerin yoğun olarak bulunduğu iki bölge olduğu bilinmektedir.

1- Trakya

Kansu, 1964-8 yılları arasında Lalapaşa çevresinde 19 kadar dolmen ve bazı dikilitaşları saptamış, bu bölgeden bilinen dolmenlerin sayısı daha sonra Edirne Müzesi'nin yaptığı çalışmalar ile 23'ü geçmiştir; bunlar-

- 1 Yerel bir ad olarak, Trakya'da dolmenlere, bu anıtların niteliğine çok uyan "kapaklı kaya" denmektedir.
- 2 V. Mikov, *Predistoričeski Selište i nahodki v Bulgarija* (Fr. özet Stations et trouvailles préhistoriques en Bulgarie), Sofya, 1933, s. 144-152 ve özellikle ekli harita.
- 3 Ş.A. Kansu "Edirne'nin Lalapaşa-Büyünlü Dolmenleri Hakkında İlk Not", *Belleten* XXVII, 1963, s.491-492; Ş.A. Kansu, "Edirne'de Bulunan Dolmenler ve Dikilitaşlar Hakkında Yeni Gözlemler", *Belleten* XXXIII, 1969, s.577-579>; Ş.A. Kansu, "Edirne'nin Lalapaşa Çevresindeki Kalkansöğüt, Vaysal, Karagöl Dolmenleri", *Belleten* XXXV, 1971, s.124-136.
- 4 K. Kökten, "Kuzeydoğu Anadolu Prehistoryası", *DTCF Dergisi* III, 1945, s. 474 vd.
- 5 K. Bittel, *Prehistorische Forschung in Kleinasien* 1934, s. 30, dip not 1.

dan ancak bir kaçının yer, tanım ve fotoğrafları yayınlanmış, başka bir belgeleme yapılmamıştır.

1983 yılında Edirne Müzesi, Hacılar köyündeki bir dolmeni sökerek müze bahçesine taşımış ve burada yeniden kurmuştur; bu çalışma sırasında dolmenin altında sınırlı bir kazı çalışması yapılmış, biri Troya VII b² tabakasındakiler gibi, büyük yumrucuklu olmak üzere, Son Tunç Çağ-İlk Demir Çağ geçiş dönemine tarihlenen bir çok kap parçası bulunmuştur⁶.

Ekibimizin 1980 yılından sonra bölgede yapmış olduğu araştırmalar sırasında saptanan dolmenlerin sayısı 50'yi bulmuş, ayrıca çok sayıda di-kilitaş da belgelenmiştir⁷. Ancak nitelik olarak bu çalışmalarımız bir ön tespitten öteye gitmemiş, tanım, kesin yer belirlemesi, fotoğraf ve basit krokiler ile sınırlı kalmıştır.

Trakya dolmenlerinin bir devamı niteliğinde olan Yunanistan'da, Batı Trakya'daki⁸ ve özellikle Bulgaristan'daki⁹ dolmenler çok daha iyi araştırılmıştır. Bulgaristan'da Istranca, Sakar ve Rodop olmak üzere üç dolmen bölgesi bulunmakta, bu bölgede bilinen 750 kadar dolmenin yanı sıra çok sayıda kaya tapınağı da bulunmaktadır. Dolmenlerin çoğunda kazı yapıldığı için, bunların plân ve yapısal özellikleri oldukça iyi belgelenmiş, ayrıca bunlardan tarihllemeye yardımcı olacak malzeme de bol olarak elde edilmiştir. Genel kanı Trakya dolmenlerinin Son Tunç Çağı bitimi ile İlk Demir Çağı başlarına tarihlendiği, ancak bunlardan bazılarının kullanımının M.Ö. 7-8. yüzyıla kadar sürdüğüdür.

2- Doğu Anadolu

Doğu Anadolu dolmenleri daha çok Kars çevresinde yoğunluk kazanmakta ve Kafkas dolmenleri ile aynı özellikleri göstermektedir. Bunların M.Ö. 3. bin yılı içine tarihlendiği düşünülmektedir. Kafkas dolmenleri ile ilgili çok sayıda araştırma ve yayın bulunmasına karşılık, ülkemizdekilerin yalnızca varlığı, Kökten'in yüzey araştırmaları ile bilinmekte, bunların Anadolu içindeki yayılım alanı ve sayıları hakkında hiç bir bilgi bulunmamaktadır.

6 Yayınlanmamış bu buluntuları görmemi sağlayan Edirne Müzesi asistanlarından Sayın Ülkü Çakan'a teşekkür borçluyum.

7 Özellikle bk. M. Özdoğan, "1986 Yılı Trakya ve Marmara Bölgesi Araştırmaları", *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı* II, 1987, s. 157-173; "1987 Yılı Edirne ve Balıkesir İlleri Yüzey Araştırması" *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1988, s. 571-590.

8 D. Triandafyllos, "Dolmen Graves and Engravings in Western Thrace", *Archaeologia Analekta ex Athenen* VI 1973, s. 241-255.

9 Özellikle bk. A. Fol, *Megalithi Thraciae* I-III, Sofia 1976-1982, P. Delev, "Problems of the Thracian Megalithic Culture", *Pulpudeva* 3, 1982, s. 189-192, yeni dolmen kazıları ve kaynakça için Y. Kinpara, "Sakar Mts", *Balkan and Asia Minor Studies* XVII, 1990, s. 74-75.

3- Diğer Bölgeler

Trakya ve Kars bölgesi dışında Anadolu'nun çeşitli yerlerinden, özellikle dağlık bölgelerden yayınlanmış bazı münferit dolmen ve dikilitaşlar bulunmaktadır: Kastamonu Devrekani'den iki¹⁰, Antalya'da Karain'in önündeki ovoidan iki¹¹, Limyra'dan üç¹² tane, ayrıca Göksun-Taşoluk¹³, Elbistan¹⁴ Maraş-Adıyaman arasında da dolmenlerin olduğu bildirilmiştir¹⁵. Büyük bir olasılıkla Maraş dolmenleri Lübnan dolmen gurubunun bir uzantısıdır.

TRAKYA DOLMENLERİNİN TANIMI

Yukarıda da belirtilmiş olduğu gibi bu yılki çalışmalarımız sırasında Trakya megalitik anıtlarından yalnızca "geçitli mezar"lar belgelenmiş, aynı bölgede çok sayıda bulunan "dikilitaş", "taşlı mezar tepesi" gibi megalitik kültüre ait diğer kalıntı ve anıtlar araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır.

Yayılım Alanı

Geçitli mezar ya da yaygın deyiimi ile dolmenler Trakya'da, Edirne ve Kırklareli illerinin kuzey kısımlarında, Istranca Dağlık bölgesi ile bunun eteklerinde bulunmaktadır. Dolmenlerin, bugünkü dağılımına bakarak, gerçek yayılım alanını belirlemek oldukça güçtür; yoğun yerleşim bölgeleri ile tarıma açılmış alanlarında bunların, hemen hiç bir iz bırakmadan yok oldukları, gerek eski haritalardan, gerek köylülerin anlatımından belli olmaktadır. Bundan 10 yıl önce ormanlık alanlar içinde gördüğümüz dolmenler bile, orman örtüsünün kalkıp, otlak ya da tarım alanına dönüşmesi ile iz bırakmadan yok edilmiştir. Bu nedenle, dolmen dağılım alanını haritaya işlerken, dikilitaşlar ile dolmenlerin dağılım alanının aynı olduğu varsayımına göre hareket ettik; çünkü, Trakya köylüleri tarafından genellikle "şehit mezarları" olarak yorumlanan dikilitaşların dolmenlere göre daha fazla korunma şansı olmuştur. Nitekim, bildiğimiz dolmen bölgesinin güney sınırı boyunca, köy mezarlıklarında çok sayıda dikilitaşa halen rastlamak olasıdır. Ancak, Trakya dikilitaşlarının tarihlenmesi üzerinde büyük görüş ayrılıkları olduğunu belirtmekte de yarar vardır.

- 10 E. Bostancı, "Gökırmak Vadisinde Yeni Prehistuvar Araştırmaları ve Yeni Paleolitik Buluntular", *DTCF Dergisi* X: 1-2, s. 141.
- 11 K. Kökten, *Karain Kılavuzu*, M.E. B. yay, Ankara.
- 12 J. Borchhardt, W. Wurster, "Megalit Graber in Lykien", *Jahrbuch des DAI* 89, s. 513-538.
- 13 K.Kökten, "Anadolu Maraş Vilayetinde Tarihten Dip Tarihe Geçiş", *TAD* X-1, 1960, lev. II:2
- 14 H.Van der Osten, *Explorations in Asia Minor*, O.I.C. 8, 1930, s. 5, fig. 116.
- 15 Arkeolog Harun Taşkiran'ın verdiği sözlü bilgi, teşekkür borçluyuz.

Dolmenlerin kurulacağı yerlerin seçiminde belirli bir kural yok gibidir, bir kısmı akarsu vadilerine koşut olarak uzanan sırtların üzerinde, bir kısmı yamaçlardaki küçük düzlüklerde, bazıları ise çukur düzlüklerdedir. En yoğun olarak bulundukları bölge Lalapaşa ilçe merkezinin hemen kuzeyindeki sırtlardır, burada özellikle Lalapaşa deresinin doğu yamacı boyunca bir dizi dolmen bulunmaktadır ve bu dizi Bulgaristan sınırına kadar da belirli öbekler halinde devam eder. Doğuya doğru dolmenlerin yoğunluğu giderek azalır ve Kırklareli il merkezinin yakınlarından itibaren daha da seyrekleşerek Armağan köyü yakınlarında ortadan tümü ile kalkar. Buna karşılık Bulgaristan'da dolmen yayılım alanı Karadeniz kıyılarına kadar gitmektedir. Lalapaşa'nın güneyinde, sınırlarımız içinde hiç dolmen yoktur, ancak Yunanistan'da, Batı Trakya'da dolmen ve menhirlerin bulunması, Edirne çevresi ile Meriç sekilerinin de dolmen bölgesi içinde düşünülmesi gerektiğini göstermektedir.

Plân Özellikleri

Plân özellikleri anlaşılabilecek kadar sağlam kalmış olan dolmenlerin arasında, boyutlar dışında önemli bir başkalaşma izlenmez; tümünde esas mezar ve bunu çevreleyen tepe olarak iki ayrı birim vardır. Mezar da üç bölümden oluşmaktadır: en arkada esas mezar odası, bundan biraz daha küçük bir ön oda ile ince uzun geçit ya da giriş kısmı. Her üç bölüm yapı olarak birbirine benzer: boyutları 2-3 m kadar olan iri taş blokların, bağlayıcı bir harç kullanılmadan üst üste bindirilmesi ile yapılmışlardır. Bunlar odanın dört yanına dik olarak yerleştirildikten sonra üzerine gene iri bir blok taş kapak gibi oturtulmuştur. Genellikle esas odanın yan taşları, arkada küçük bir *ante* oluşturacak şekilde çıkıntı yapar. Gerek esas, gerekse ön odanın girişini kapatan taşlara, "ruh deliği" olarak adlandırılan ve kenarları yuvarlatılmış dörtgen ya da söbe biçimli küçük bir delik açılmıştır.

Dolmenlerin yapımında bölgede bol olarak bulunan yassı büyük taşlar, hemen hemen hiç düzeltilmeden ve araya bağlayıcı bir madde konmadan kullanılmıştır. Taşların arasında kalan açıklıklara bazen daha küçük taşlar yerleştirilmiştir. Genellikle daha derin olan esas odanın yan duvarlarında bazen iki büyük taş üst üste bindirilerek kullanılmıştır. Dolmenlerin bir çoğunda, kapak taşları dolmenin tüm uzun eksenini boyunca yatay bir düzlem oluşturacak şekildedir, ancak daha eski bir tip olduğunu sandığımız bazı örneklerde bunlar öne doğru kademe yapacak gibi üstüste basamaklı olarak bindirilmiştir.

Esas odanın kapak taşının üzerinde bazen iki ya da daha çok küçük çukur bulunmaktadır. Bu çukurların ölüye sıvı dökme töreni ile ilgili olduğu düşünülmektedir.

Mezarı çevreleyen tepenin çapı 8 ila 16 m arasında değişmektedir. Dolmenler ile birlikte görülen tepelerin dolgusunu topraktan çok taş oluşturur. Bu özellikleri ile dolmen tepeleri, bölgede çok sayıda bulunan ve daha sonraki dönemlerin tümülüslerinden farklı olarak dolgusunun büyük bir kısmı toprak yerine taş olan, "taşlıhöyük" ya da "alçak mezar tepeleri"ne yakından benzemektedir. Dolmen tepeleri de, taşlıhöyükler gibi 2-4 m yükseklikte, basık tepelerdir. Yüzeydeki izlerden tepenin çevresinde bir dizi büyük taş olduğu ve hiç değilse bazı örneklerde bu dizinin mezarın girişini oluşturan geçitin kenarı ile birleştiği anlaşılmaktadır. Az sayıdaki örnekte, dolmenin yan tarafında, daha küçük taşlardan yapılmış kutu gibi ufak bağımsız bir bölme daha vardır. Gene ender olarak aynı tepede iki dolmen de bulunmaktadır.

Yukarıda sözü edilen çift dolmenlerin yanı sıra, birbirine çok yakın ikili ya da dördütlü gruplar halinde olan dolmenler de vardır. En az iki örnekte dolmen ile aynı ekseninde ikinci bir dolmen daha bulunmuştur. Hiç değilse bir örnekte dolmenlerin çevresinde dikilitaşlar vardır.

Dolmeni çevreleyen tepenin bir çok örnekte mezar odasının üstünü örttüğü ve daha sonra tepenin aşınması ile dolmenin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim halen üzeri toprak ile örtülü dolmenler de bölgede mevcuttur. Ancak bazı dolmenlerin bir kaç kez kullanılmış olması ve kapak taşlarının üzerindeki libasyon çukurları, her zaman tepenin dolmenin üzerini kaplamadığını göstermektedir.

Tarihleme

Ülkemizdeki dolmenlerin hiç birinde kapsamlı bir araştırma yapılmamış olduğu için kesin tarihleme yapacak verilerden yoksunuz; ancak Bulgaristan'da gerçekleştirilmiş olan çok sayıda dolmen kazısının sonuçları ve ayrıca gerek Edirne Müzesi'nin Hacılar dolmeninden elde ettiği malzeme ve gerekse dolmenlerdeki define kazılarında arta kalan çanak çömlek kırıkları, bizim dolmenlerin Bulgaristan örnekleri ile aynı döneme ait olduğunu göstermektedir. Dolmenlerde yaygın olarak bulunan çanak çömlek Son Tunç Çağı-İlk Demir Çağı geçiş dönemine, M.Ö. 1400 ile 900 yılları arasına tarihlenmekte ve Troya VII b² tabakasından tanıdığımız "yumrucuklu mal" (*buckelkeramik*) ile tam olarak benzeşmektedir. Yapmış olduğumuz yüzey araştırmaları ve Taşlıcabayır kazısı¹⁶ Trakya'da bu döneme ait yoğun bir yerleşim olduğunu kanıtlamış, ayrıca Taşlıcabayır ve Yedigözü olarak ayırdığımız iki değişik malzeme gurubunun oldu-

16 M. Özdoğan, "Taşlıcabayır, A Late Bronze Age Burial Mound in Eastern Thrace", *Anatolica* XIV, s. 5-39.

ğunu göstermiştir¹⁷. Bunlardan, dolmenlerde daha çok Taşlıcabayır türü malzeme bulunmakta ve bu da, Bulgaristan'da Psenichevo ve Çatalka olarak tanımlanan grupla tam olarak benzeşmektedir¹⁸. Bu gruplar için ileri sürülen tarihler ile Anadolu kronolojisi arasında genel bir uyumsuzluk vardır; ancak kesin bir tarihleme yapılabilmesi ve bu sorunun çözümü için Trakya dolmenlerinde mutlaka kazı ve temizlik çalışması yapılması gerekmektedir. Bulgaristan'da yapılan yoğun çalışmalara karşılık, halen dolmenler ile ilgili çözülmemiş pek çok sorun bulunmaktadır; sorunların başında bunların gelişim sürecini Trakya'da mı geçirdiği, yoksa, Kırım, Kafkasya gibi başka bölgelerden gelişmiş olarak mı geldiğidir. Bir diğer konu da Trakya megalitik kültürünün sonudur; çıkan bazı parçalar bunların kullanımının Hellenistik döneme kadar uzadığını göstermektedir. Dolmenlerin ilk Demir Çağı'nın sonlarında gelişerek tümölüsleri oluşturduğu ise, hemen hemen kesindir. Ancak Demir Çağ başlarında Trakya'dan Anadolu'ya bir göç olup olmadığı ve bunun Frigler ile olan ilgisi çok tartışmalıdır. Kesin olmamakla birlikte dolmenlerin, Anadolu'da Frig kültürü ile gelişen tümölüs geleneğinin öncüsü olduğunu düşünebiliriz.

TAHRİBAT VE KORUMA İLE İLGİLİ ÖNERİLER

Bundan 10 yıl öncesine kadar oldukça iyi durumda korunagelen megalitik anıtlar son yıllarda artan bir hız ile yok olma sürecine girmiştir. Tahribata neden olan etkenleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1- *Ormanlık alanların tarım toprağına dönüşmesi.* Dolmenlerin korunmasını sağlayan orman alanının giderek ufalması ve dolmenlerin tarım alanı içinde kalmaları. Bunun sonucu olarak ilk önceleri toprak sürme dolmenin çevresinde olmakta ve dolmeni çevreleyen tepenin dolgusu düzletilmekte, daha sonra da traktör ile tarlanın ortasındaki dolmen sökülerek ortadan kalkmaktadır. Nitekim Hacı Danişment, Taşlı Müsellim, Lalapaşa çevresinde yol kenarına yığılmış bir çok dolmen artığı mevcuttur.

2- *Orman düzenleme çalışmaları.* Son yıllarda Trakya ormanlarını yayvan yapraklıdan iğneliye döndürmek için yapılan orman traşlamaları sırasında, arazi islah çalışmaları ile birlikte çok sayıda dolmen de sökülerek yok edilmiştir. Bunların örneklerine özellikle Ömeroba ile Kırklareli arasındaki bölgede rastlanmaktadır.

17 Malzeme grupları Trakya yüzey araştırmasının son raporu olan M. Özdoğan, *Prehistoric and Early Prehistoric Sites in Eastern Thrace*, Saarbrücken (baskıda)'de yayınlanacaktır.

18 Bu gruplar ile ilgili toplu bilgi ve kaynakça için bakınız B. Hänsel, *Beiträge zur Regionalen und Chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, Bonn, 1976.

3- *Yapı Taşı*. Bazı dolmenlerin, özellikle okul yapımı sırasında mütahtitler tarafından eşik taşı olarak kullanılmak üzere söküldüğü bilinmektedir.

4- *Yol Yapımı*. Ormanların kalkıp iskânın yoğunlaşmasına koşut olarak yeni yollar yapılmakta ve bunların güzergâhı üzerinde kalan dolmenler de sökülerek yok edilmektedir. Bunun en iyi örneklerinden biri, Muhtittinbaba askeri tesislerine giden yol üzerindeki dolmendir; bu dolmenden geriye, yol kenarına atılmış tek bir taş kalmıştır.

5- *Kaçak kazı*. Bölgedeki iskânın artmasına koşut olarak kaçak kazılar da artmaktadır. Halen gördüğümüz kadarı ile içi kazılmamış dolmen kalmamıştır. Ancak kaçak kazı çukurlarının mezar odasının dibine varmadan durduğunu çoğu örnek için söyleyebiliriz. Gene de, dolmen yan taşlarının altının boşaltılması, bunların bir süre sonra kendiliğinden yıkılmasına, daha sonra da, bir taş öbeği görünümü aldıklarından traktör ile tarla dışına çekilmesine neden olmaktadır.

6- *Mezarlık düzenlemeleri*. Son yıllarda köy mezarlıklarını düzenlemek için yapılan çalışmalar sırasında, bir çok menhir ve dikilitaş da sökülerek yok edilmiştir. Bunun en vahim örneklerinden birisi Kapakköy'de, dikilitaşların mezarlık arayolları için döşeme taşı olarak kullanılmasıdır.

Dolmenlerin hiç biri tescilli değildir ve Edirne Müzesi tarafından sınırlı olanaklar ile kurtarma kazısı yapılmış olan Hacılar örneği dışında, sınırlarımız içindeki hiç bir dolmende bilimsel çalışma yapılmamıştır. Bilimsel bir çalışma grubu oluşuncaya kadar, dolmenlerin acil olarak tescilli, bunları çevreleyen alçak tepeleri ile birlikte tel örgü içine alınması ve köy muhtarlarına zimmetlenmesi gerekmektedir. Yakın zamanda tahrip olan dolmenlerin büyük bir kısmı az bir emek ile eski durumuna getirilebilir. Alınabilecek önlemlerin ilk ve en kolay olanı, kaçak kazılar tarafından içi oyulmuş olan dolmenlerin, bunların yıkılmadan gene doldurulmasıdır. Tescil ve koruma çalışmaları sırasında, dolmenin mezar odası kadar önemli olan alçak tepesinin de göz ardı edilmemesi gerekir.

Edirne-İstanbul ana karayolunun yalnızca 26 km kuzeyinde bulunan Lalapaşa dolmenleri de temizlenip onarılarak turistik bir güzergâh olarak düzenlenebilir. Kendi ülkelerinden alışık oldukları bir kalıntıya çok daha fazla ilgi duyacak Batı Avrupalı turistler için böyle bir düzenlemenin çok çekici olacağı kuşkusuzdur.

Binlerce yıldan beri ayakta duran tarihöncesi dönemlerin en görsel anıtları olan dolmenlerin mutlaka korunması gerekmektedir. Koruma amacı ile, hiç değilse bazılarının mutlaka tel örgü içine alınması, kaçak

kazılar sırasında oynatılmış olan taşların, uzman bir ekibin denetiminde yerine yerleştirilmesi gerekmektedir. Taşların statığı bozulmuş olduğundan, eğer önlem alınmazsa, ayakta kalan taşların da 1-2 yıl içinde yıkılacağı bellidir.

1990 YILINDA GİDİLEN DOLMENLER

- A 3/2 a ve b: *Sığır Patikası Mevkii.* Lalapaşa Hacı Danişment yolunda, Lalapaşa'dan 6 km yolun 200 m doğusunda sırta iki dolmen. Biri tümü ile yok olmuş, diğerinin çok azı ayakta, yıkılmak üzere.
- A 3/7 a-d *Büyünlü Kapaklıları.* Lalapaşa, Büyünlü köyünde, köyün 50 m kuzeydoğusunda 4 dolmen. İkiisi harap, diğerleri de kısmen tahrip edilmiş.
- A 3/8 *Kapaklı.* Lalapaşa, Büyünlü köyü; Büyünlü köyünün 3 km kadar güneyinde, Lalapaşa yolunun 200 m kadar doğusunda, Eski Bağlık Mevkii sırtında, tek dolmen. Kısmen harap.
- A 3/9 *Arpalık Mevkii.* Lalapaşa, Büyünlü köyü. Büyünlü'nün 3,5 km kadar güneyinde, Büyünlü Lalapaşa yolunun 100 m kadar batısında, tarla içinde, tümüyle çalılık içinde, kısmen harap.
- A 3/10 a ve b *Kapaklıya Mevkii.* Lalapaşa, Donköy. Lalapaşa Donköy'ün 1,54 km güneyinde, Hanlıyenice'ye giden yolun batısında, sırta iki dolmen. Biri tümü ile harap.
- A 3/16 *Orta Bel Mevkii.* Lalapaşa, Hanlıyenice köyü, köyün 600 m kadar güneyinde, Hanlıyenice-Lalapaşa yolunun 500 m güneybatısında, sırta, kısmen harap.
- A 3/17 *Akkaya Mevkii.* Lalapaşa, Hanlıyenice köyü. Hanlıyenice'nin 1800 m kadar güneydoğusunda, Lalapaşa yolunun 150 m kadar kuzeyinde, küçük bir dereye bakan yamaçta, harap durumda.
- A 3/18 *Büyünlü Patikası Mevkii.* Lalapaşa, Hanlıyenice köyü. Hanlıyenice'nin 700 m kadar doğusunda, Lalapaşa'ya giden yolun 750 m kadar kuzeyinde, Büyünlü'ye giden tali yolun 200 m kadar batısında, sırta, bahçelerin içinde. Çardakbayır mevkiinde. Oldukça harap durumda.
- A 3/19 *Mezarlık Mevkii.* Lalapaşa, Hanlıyenice köyü. Köyün 500 m kadar güneybatısında, eski Maşatlık yakınında, tarla içinde, tümü ile tahrip olmuş durumda.
- A 3/22 *Arpalık Mevkii.* Lalapaşa merkez. Lalapaşa'nın hemen kuzeybatısında Hacı Danişment yolu çıkışındaki mezarlıkta, yolun 100 m kadar güneybatısında, kısmen tahrip olmuş.
- A 3/23 *Kapaklıya Mevkii.* Lalapaşa, Donköy. A 3/10 grubunun 30 m kadar kuzeyinde, çok harap durumda.
- A 3/24 *Toparlık Mevkii.* Lalapaşa, Donköy. Donköy'ün 200 m kadar batısında, Toparlık ya da Askerkuyusu olarak adlandırılan mevkiide, kısmen harap.
- A 3/25 *Asmalı Mevkii.* Lalapaşa, Hanlıyenice köyü. Hanlıyenice köyünün 1,5 km kadar kuzey-kuzeybatısında, Çalidere köyüne giden yolun 200 m kadar kuzeybatısında, yamaçta, harap.
- A 3/26 *Kapaklı.* Lalapaşa, Büyünlü köyünün 2 km kadar kuzeydoğusunda, Bağlık sırtına giden patikanın 100 m kadar doğusunda, harap.
- A 3/27 *Kapaklı.* Lalapaşa, Büyünlü köyü. A 3/29 no.lu dolmenin 150 m kadar güneyinde, çalı içinde, çok harap.
- A 3/28 a-b. *Kapaklıya Mevkii.* Lalapaşa merkez, Lalapaşa-Hacı Danişment yolunda, Lalapaşa'nın 2 km kadar kuzey-kuzeydoğusunda, sırta, yolun 100 m kadar doğusunda, biri tümü ile, diğeri kısmen harap iki dolmen.
- A 4/3 *Kapakaşı Mevkii.* Lalapaşa, Sarı Danişment köyü. Sarı Danişment'in 2,5 km kadar güneybatısında, Taşlı Müsellim köyüne giden yolun 250 m kadar batısında, sırta, bir kısmı tahrip olmuş.

- A 4/8 a ve b. Paralı Höyük Mevkii.* Lalapaşa, Ömeroba köyü. Ömeroba köyünün 2,5 km kadar güneydoğusunda, Erikli'ye giden patikanın batısında, tümü ile yok olmuş ikili dolmen.
- A 4/9 Eski Bağlık Sırtı Mevkii.* Lalapaşa, Süleyman Danişment köyü. Sarı Danişment'e giden yolun 1.5 km sinde, yoldan 100 m kadar kuzeyde, bir kısmı tahrip olmuş.
- A 4/10 a-e Vaysal Kapaklısı.* Lalapaşa, Hacı Danişment köyü. Hacı Danişment-Vaysal yolunda, Vaysal köyüne inmezden önceki sırtın üzerinde, yolun hemen doğusunda. Yolun yanındaki A 4/10a'nın bir bölümü tahrip olmuş, A 4/10 e'nin bir kısmı korunmuş, diğerleri hemen hemen tümü ile harap.
- A 4/13 a-d. Hacılar Kapaklıları.* Lalapaşa, Hacılar köyü, Hacı Danişment'ten Hacılar'a gelen yolun hemen sağında Hacılar köyünün güneyindeki sırta, 4 dolmen. Bir sağlam dolmen Edirne Müzesi'nde, biri kısmen korunmuş, diğer ikisi çok harap.
- A 4/26 Domurcalı kapaklısı.* Lalapaşa, Domurcalı köyü. Taşlı Müsellim-Domurcalı yolunda, Domurcalı'nın 1 km kadar batısında, yolun 200 m kadar kuzeyinde, tümü ile tahrip edilmiş.
- A 4/27 Kambertepe Kapaklısı.* Lalapaşa, Çeşmeköy. Çeşmeköy ile Ömeroba arasındaki patikada, Ömeroba'nın 3 km kadar güneydoğusunda, patikanın hemen doğusunda, çok harap durumda.
- A 4/31 a ve b Karagöl Kapaklıları.* Lalapaşa, Vaysal. Vaysal köyünün 2 km kadar güneydoğusunda, Karagöl çukurunun güneyinde, patikanın kenarında, kısmen tahrip edilmiş ikili dolmen.
- A 4/34 Manda kayaları.* Lalapaşa, Vaysal köyü. Köyün 2 km kadar güney güneydoğusunda, Mandakayalarının güneyindeki yamaçta, kısmen tahrip edilmiş dolmen.
- A 4/35 Karapınar Kapaklısı.* Lalapaşa, Vaysal köyü, Karapınar Çiftliği. Vaysal köyünün 3 km kadar kuzeyinde, Karapınar Çiftliği'ne giden yolun batısında; Askeri bölge içinde kaldığından gidilemedi.
- A 4/41 Hacı Danişment.* Lalapaşa, Hacı Danişment köyü. Hacı Danişment köyünün Vaysal çıkışında, harap durumda.
- A 4/42 Hasanpınar Mevkii.* Lalapaşa, Hacı Danişment köyü. Hacı Danişment'in 1,5 km güneybatısında, Lalapaşa'ya giden yolun güneyinde, Hasan Pınar'ın güneydoğusunda, kısmen harap durumda.
- A 4/43.* Önceki dolmenin 150 m güneybatısında. Taşları çekilmiş ve yalnızca çevreleyen tepesinin izi kalmış.
- A 4/44 Kocataş Mevkii.* Lalapaşa, Hacı Danişment köyü. Hacı Danişment'in 2 km kadar doğu güneydoğusunda, Kocataş Mevkiinde, harap durumda.
- A 4/45 Kırangışıkaya.* Lalapaşa, Hacı Danişment köyü. Hacı Danişment'in 3,5 km kadar güneybatısında, Lalapaşa yolunun 600 m kadar kuzeyinde, yamaçta, harap durumda.
- A 4/46* Lalapaşa, Hacı Danişment köyü. Lalapaşa yolunda, Hacı Danişment köyünün 4 km kadar güneydoğusunda, yolun hemen kuzeyinde, tümü ile tahrip olmuş.
- A 4/47 Muhittinbaba Kapaklısı.* Lalapaşa, Hacı Danişment köyü. Köyün 2 km kadar doğusunda Vaysal yolunun hemen kuzeyinde, Muhittinbaba yok edilip, taşları yol kenarına atılmış.
- A 4/48 Kızılıçık Mevkii.* Lalapaşa, Hacı Danişment. Hacı Danişment köyünün 2 km batısında, sulama göletinin hemen batısında, tarla içinde. Çok yakında tahrip olmuş ve tepesi sürülerek dağıtılmış.
- A 4/49.* Lalapaşa, Hacı Danişment köyü. Köyün 1 km kadar güneybatısında, Lalapaşa yolunun 300 m kadar kuzeyinde, A 4/48'in 1 km güneydoğusunda. Yakın bir tarihte tamamen tahrip edilmiş ve tepe dağıtılmış.
- A 4/50 Kırangışıkaya Kapaklısı.* Lalapaşa merkez. Lalapaşa'nın 3 km kadar kuzeydoğusunda, Hacı Danişment yolunun 500 m kuzeybatısında, Piroğlu Taşlığı mevkiinde, tepesi dışında tümü ile tahrip edilmiş.

- A 4/51 *Kızılarkaya Kapaklısı*. Lalapaşa merkez. Öncekinin 500 m kadar güneybatısında, tek bir taşı ile tepesinin bir bölümü kalmış.
- A 4/52 *Kızılarkaya Kapaklısı*. Lalapaşa merkez. Öncekinin 50 m güneybatısında, tümü ile tahrip edilmiş.
- A 4/53 *Kurtkaya Mevkii*. Lalapaşa merkez. Öncekinin 50 m güneybatısında, çok harap durumda, yalnızca 2 taşı ile tepesinin bir kısmı kalmış.
- A 4/54 *a ve b, Ayvalı Mevkii*. Lalapaşa merkez. Lalapaşa'nın 2,5 km kadar kuzeydoğusunda, Hacı Danişment yolunun 100 m kadar kuzeyinde, Süleyman Bey Merasında. Bir bölümü tahrip olmuş ikili dolmen.
- A 4/55 *Piroğlutaşlığı Kapaklısı*. Lalapaşa merkez. Lalapaşa'nın 3 km kadar kuzeydoğusunda, Hacı Danişment yolunun doğusunda, Piroğlutaşlığının kuzeyinde.
- A 4/56 *Batakeşme Kapaklısı*. Lalapaşa, Hacı Danişment köyü. A 4/10 no.lu dolmen topluluğunun 50 m kadar güneybatısında, tümü ile tahrip edilmiş, yalnızca taşlarının bazıları kalmış.
- A 4/57 *Kirezkaya Mevkii Kapaklısı*. Lalapaşa, Vaysal köyü. Vaysal köyünün 3 km güneydoğusunda, A 4/431 no.lu dolmenlerin 500 m güneyinde, Kirezkayalar'ın 50 m güneyinde. Yakın zamanda tahrip olmuş.
- A 4/58 *Kirezkaya Kapaklısı*. Önceki dolmenin hemen güneyinde, çok harap durumda, taşlarının çoğu eksik.
- A 4/59 *Kapaktaş Mevkii*. Lalapaşa, Vaysal köyü. Vaysal'ın 1,5 km kadar güneydoğusunda, Karagöl patikasının 100 m kadar batısında, sırta, harap.
- A 4/60 *a ve b Kapaktaş Mevkii*. Lalapaşa, Vaysal köyü. Önceki dolmenin 300 m kadar kuzeybatısında, patikanın batısında, tarla içinde, sırta ikili dolmen. Biri tam harap, diğeri de geniş ölçüde yok edilmiş.
- A 4/61 *Kapaktaş Mevkii*. Lalapaşa, Vaysal köyü. A 4/59'un 100 m kadar doğusunda, sadece bir kaç taşı kalmış.
- A 4/62 *Hasanpınar Mevkii*. Lalapaşa, Hacı Danişment köyü. A 4/43 no.lu dolmenin 199 m kadar kuzeybatısında, çok harap.
- A 4/63 *Kapaktaş Mevkii*. Lalapaşa, Sarı Danişment köyü. Sarı Danişment'in 2 km kadar güneydoğusunda, İncirlikaya'nın kuzeyinde, çok tahrip olmuş durumda.
- A 4/64 *Mülverli Sırtı*. Lalapaşa, Ömeroba köyü. Köyün 4 km kadar güneydoğusunda, Kambertepe burnunda; yakın zamanda orman açılırken tahrip olmuş.
- A 4/65 *Taşkule Mevkii*. Lalapaşa, Domurcalı köyü. Köyün 1 km kadar kuzeybatısında, yeni tahrip olmuş.
- A 4/66 *Taşkule Mevkii*. Önceki dolmenin 200 m kadar güneybatısında çok harap durumda.
- A 5/6 *Kapaklıkaya*. Kırklareli, Erikli köyü. Erikli ile Çayırılar arasında, Çayırılı'nın 4 km kuzeydoğusunda, yolun hemen doğusunda, çok harap durumda.
- A 5/16 *Polos Kapaklısı*. Kırklareli, Polos köyü. Köyün 3 km kadar güneydoğusunda, orman içinde, harap durumda.
- A 6/4 *Kapaklıbaba*. Kırklareli, Kapaklıköy. Kapaklıköy'ün hemen kuzeyinde, sırta, Demirköy yolunun 100 m kadar batısında. Ön kısmı harap.

TRAKYA MEGALİTİK ANITLARIN DAĞILIMI

THRACE DISTRIBUTION OF MEGALITHIC MONUMENTS

ΚΑΡΑΚΛΙΚΑΥΑΛΑΡ (DOLMENLER)

Π DOLMENS

ΔΙΚΛΙΤΑΣΛΑΡ

| STANDING STONES

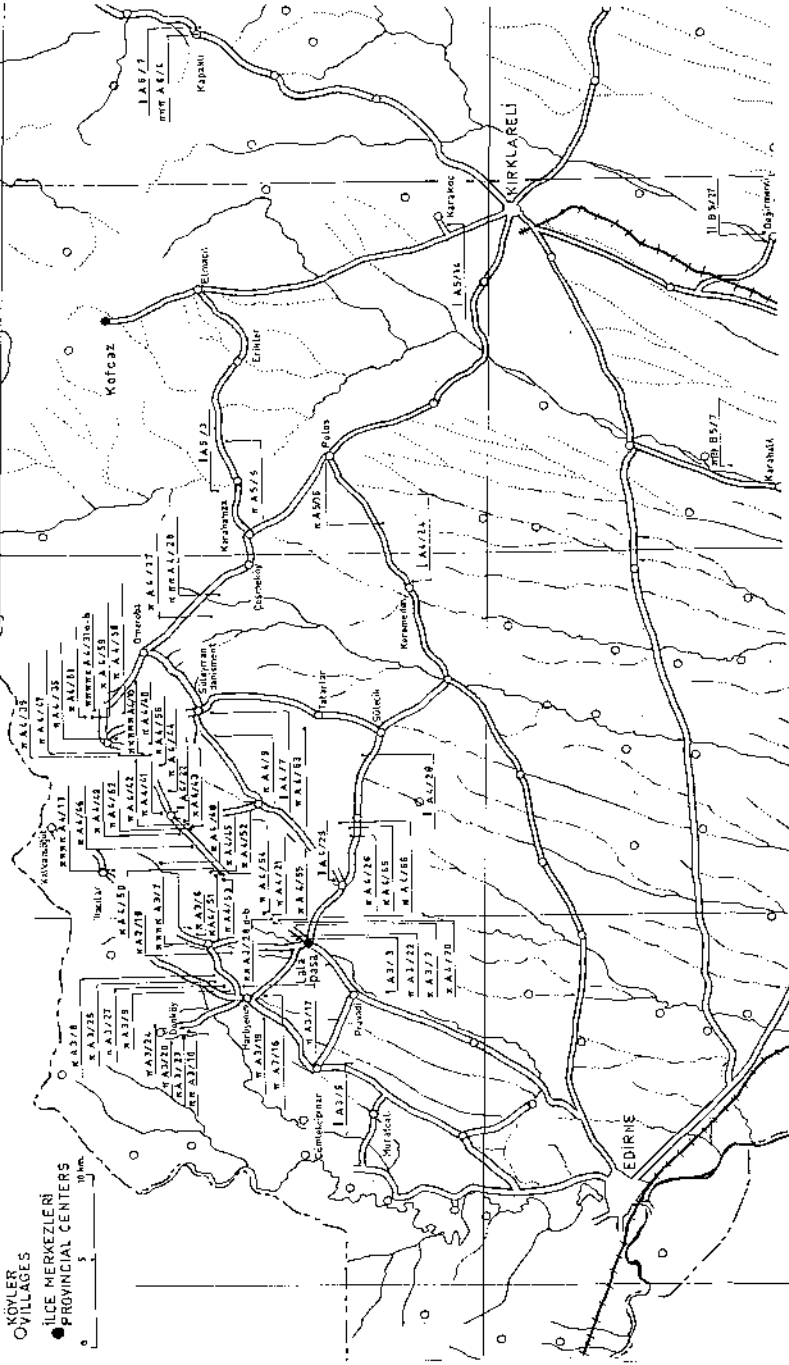
ΚΩΥΛΕΡ

OVILLAGES

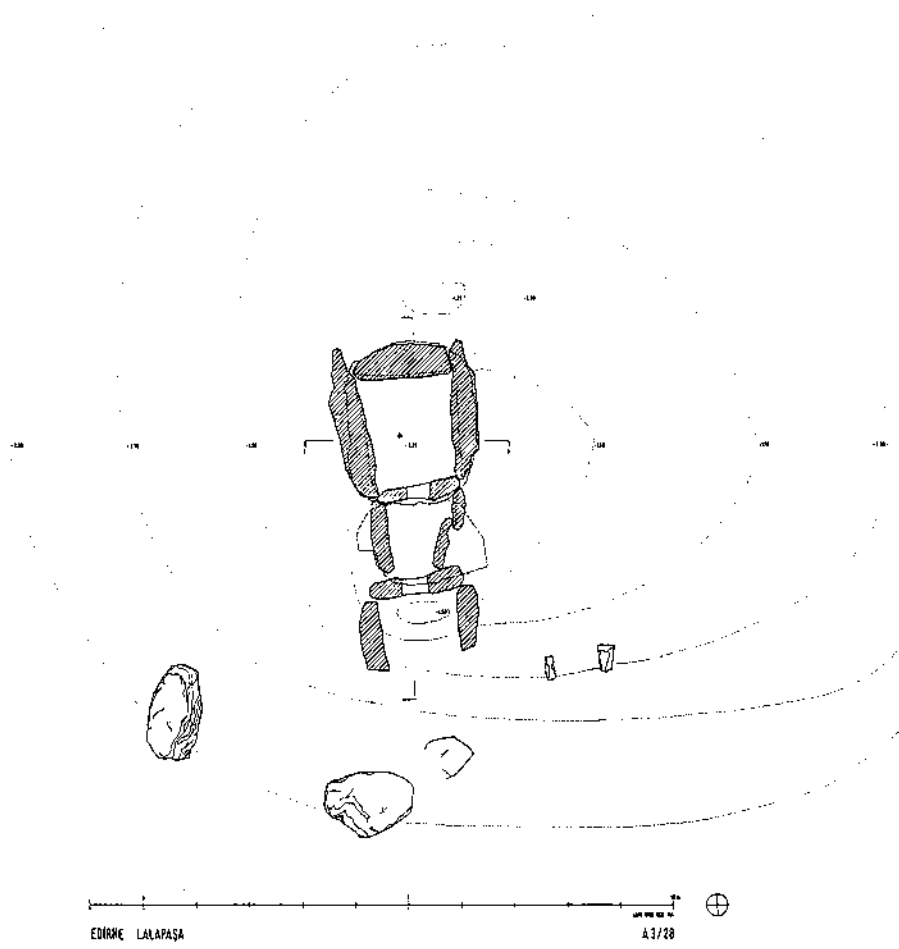
● İLÇE MERKEZLERİ

PROVINCIAL CENTERS

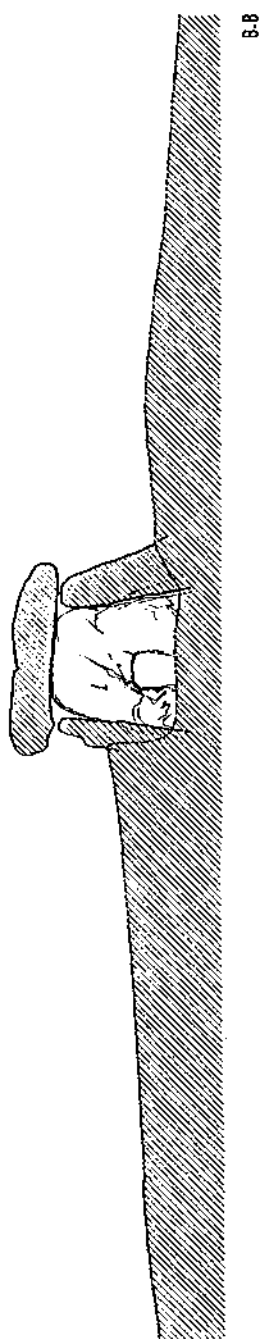
0 5 10 km.

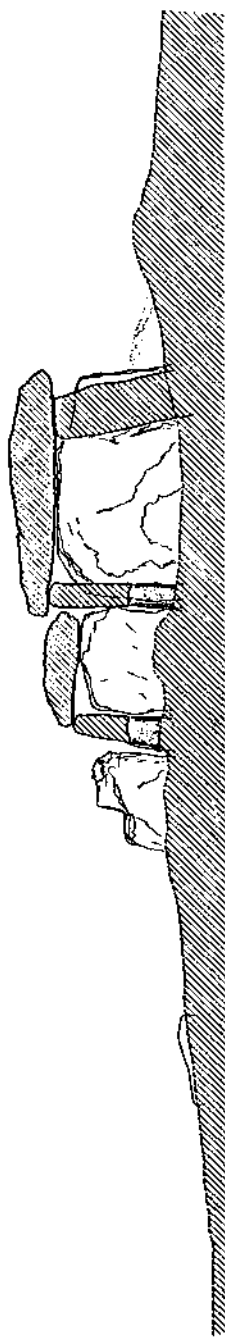
Resim: 1- Megalit Anıtları dağılımı

Resim: 2-a Lalapaşa, Kapaklıkaya Mevkii. A 3/28a no'lu dolmenin kesit ve plânı

B-B

A-A

Resim: 2b- Lalapaşa Kapaklıkaya mevkii. A 3/28a no'lu dolmenin kesit ve plânı

Resim: 3a- Lalapaşa Piroğlutaşlığı Kapaklısı. A 4/55 no'lu dolmen, arka odanın yan görünümü

Resim: 3b- Lalapaşa Piroğlutaşlığı Kapaklısı; çevreleyen tepesinin artıkları ile birlikte yan görünümü

Resim: 4a- Lalapaşa, Mandakayaları Kapaklısı, A 4/34. önden

Resim: 4b- Lalapaşa, Mandakayaları Kapaklısı, A 4/34 arka görünüm

Resim: 5a- Lalapaşa, Kapaklıkaya Mevkii. A 3/28a yan görünüm

Resim: 5b- Lalapaşa, Kapaklıkaya Mevkii. A 3/28a arka bölüm

Resim: 6a- Lalapaşa Kirez kaya kapaklısı, A 4/57, yeni tahrip olmuş bir dolmen

Resim: 6b- Lalapaşa, Kapaklıkaya Mevkii. A 3/28a önden

THE TIGRIS-EUPHRATES ARCHAEOLOGICAL RECONNAISSANCE PROJECT, 1990

Guillermo ALGAZE*

The 1990 season of the Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance project was sponsored by the Smithsonian Institution in Washington, D.C. and the Center for Salvage and Investigation of Historical and Archaeological Finds (TEKDAM) of Middle Eastern Technical University in Ankara¹. Necessary permits were obtained from the Turkish Ministry of Culture/General Directorate of Monuments and Museums and financial and logistical support was secured from a variety of institutions in the United States and Turkey². Throughout the season our research was greatly facilitated by Mr. Ahmet Yüce, the representative from the Ministry of Culture.

Our research for 1990 had two separate objectives: recording of survey materials stored in Urfa and Mardin Museums and finishing archaeological and geomorphological surveys in the Batman Su, Garzan Su and Bohtan Su basins. Our work towards each of those objectives will now be summarized³.

* Guillermo ALGAZE, University of California, San Diego

1 Our work would not have been possible without the logistical and technical support given by Dr. Mustafa Özbakan, director of TEK DAM who provided necessary maps for field use, crucial to our research. In addition, TEK DAM kindly made available to us research space at Middle Eastern Technical University.

2 The 1990 season was funded, in part, by grants from the National Endowment for the Humanities, the American Philosophical Society, The University Museum of the University Museum of the University of Pennsylvania and by contributions from three private donors. In Ankara, project members benefitted from the libraries, facilities and warm hospitality of the American Research Institute in Turkey and the British Institute of Archaeology. In the field, various government institutions and officials also extended invaluable logistical support in particular the directors of the archaeological museums in Urfa and Mardin, Adnan Mısırlı and Naima Toy, respectively. The district governors (Kaymakam) of Batman, Silvan, and the provincial governors (Vali) of Siirt and Urfa helped secure the cooperation of local security forces and greatly facilitated our work. Particular thanks are due to Bay Ali Ülker, Kaymakam of Batman, who made arrangements that allowed us to reside in the Meslek Yüksek Okulu of Dicle University.

3 Personal for the 1990 season was as follows: A. Akın (archaeologist and draftsman: Indiana University of California), G. Algaze, (Director: University of California, San Diego), R. Breuninger (geomorphologist), Ö. Emre (geomorphologist: MTA), C. Friedman (draftsman), C. Lightfoot (classical historian: British Institute of Archaeology at Ankara), M. Ro-

Museum Research: The Euphrates Basin

During the course of three weeks in Urfa Museum we were able to record all the materials from the survey of the Carchemish and Birecik Dam areas and draw a representative collection of the ceramics and, when pertinent, chipped stone tools from each site.

About 15 km north of Birecik, the Euphrates is deeply incised and is bordered by sharp limestone cliffs. Ancient settlements are restricted to the margins of the river and to openings caused by perennial springs and streams draining the nearby plateau. Below this area, however, the river widens considerably opening onto a low cultivable terrace overlooking the river floodplain that is dotted with mounds that are to be flooded by the Carchemish and Birecik Dams (Fig. 1a-b). The occupational sequence of these areas can now be summarized in table form. Table 1 identifies the periods of occupation of each surveyed site and Table 2 outlines our estimates for occupied hectares for all periods from the Neolithic to the Byzantine periods within the survey universe⁴. A full report is now in preparation.

What follows is a sketch of the occupational sequence of the affected areas along the Euphrates and preliminary recommendations for action in advance of the planned dam construction based on the importance of specific sites in terms of the overall occupational sequence of the area.

As may be seen from Tables 1-2, the lowermost portion of the Euphrates basin in Turkey was settled continuously from Early Neolithic times to the present⁵. Few prehistoric sites were found (Neolithic to Ubaid, Periods 1-4) and most of those sites are relatively small and unimportant. One exception, however, is the site of Teleilat Höyük, a large (7 hectares) aceramic and later Neolithic site located south of and partially under Mezraa village and just at the edge of the Carchemish Dam reservoir (Fig. 1, no. 76). According to Dr. Michael Rosenberg who studied the

senberg (archaeologist: University of Delaware), Mitchell Rothman (archaeologist: University of Pennsylvania) and H. Togul (archaeologist: Istanbul University).

4 The estimates summarized in Table 2 are based on reliable data from single period sites and for multiperiod sites for which the size of the component occupations could be ascertained by surface survey. In the case of multiperiod sites for which it did not prove possible to estimate the specific size of the various constituent occupations, we arbitrarily presumed a minimum occupied size of 0.5 ha for each period represented in the collections, irrespective of the total size of the occupation. As we did not survey the site of Carchemish, estimates presented here for that site are based on the results of early British excavations. See, L. Woolley, *Carchemish II: The Town Defenses*. (London: British Museum, 1921) and *Carchemish III: The Excavations in the Inner Town*. (London: British Museum, 1952).

5 Paleolithic sites in this area were not recorded by our survey since they are the focus of work by Minzoni-Déroche and her collaborators. See A. Minzoni-Déroche, *Le Paleolithique du Bassin du Nizip: Rapport Preliminaire* (Istanbul, 1987).

materials in the field, the earliest flint assemblage from the site finds good parallels in Pre-pottery Neolithic B levels at sites elsewhere such as Tell Abu Hureyra in Syria. It should also be noted that portions of Teleilat Höyük have already been partially levelled to build a garden and scientific excavation is needed to salvage the remaining information before further destruction takes place.

The low population densities characteristic in the Carchemish-Birecik areas for prehistoric times give way to a sharp and sudden increase in the second half of the fourth millennium B.C. (Period 5b), when we witness a sevenfold increase in the total occupied area and an equally sharp increase in the total number of sites (Fig. 2B). On the basis of the associated ceramic assemblages (Fig. 5), which contrast with the preexisting chafftempered Late Chalcolithic tradition (Period 5a) found in a small number of sites in the area, it may be surmised that this increment is due to the colonization of the Lower Euphrates basin within southeastern Anatolia by settlers from Uruk period southern Mesopotamia. A similar phenomenon had previously been noted along the Euphrates in Syria⁶. The most important Uruk sites are Tiladir Tepe, Kum Ocagi, Şadi Tepe, and Komeçli tepe. The largest of these (12 hectares) was Tiladir Tepe (Fig. 1, no. 96), just across the river from the ancient city of Carchemish. Fortunately, the site is situated on a bluff towering over the river and will not be affected by the Carchemish Dam. The other three sites, however, are directly threatened. The site of Kum Ocagi (Fig. 1, no. 67) has already been almost totally destroyed by a gravel quarry servicing the Hancagiz Dam. What remains is not worth excavating. More needing of research are Komeçli and Sadi Tepe, which could represent a lower city and associated acropolis (Fig. 1, nos. 64-65). Komeçli, the lower site will be flooded. The upper acropolis, Şadi Tepe, has also been disturbed by stone quarrying for the Hancagiz dam and also needs to be investigated before further destruction takes place.

The earlier part of the Early Bronze Age (Periods 6-7, Fig. 2 C-D) sees a significant decline in the population of the Carchemish-Birecik survey areas and the period is represented by only a few sites, almost all small multiperiod occupations. By the very end of the Early Bronze Age and the very beginning of the Middle Bronze Age (Periods 8-9, Fig. 3 A-B), however, a dramatic increase in site numbers and total occupied area take place again within the survey universe. This is surely related to the emergence of Carchemish as a powerful independent city-state which

6 E. Strommenger, *Habuba Kabira, Eine Stadt vor 5000 Jahren* (Mainz am Rhein: Philip von Zabern, 1980).

must have controlled much of the Euphrates basin in southeastern Anatolia and northern Syria in the late third-early second millennium⁷. The most important site of the period discovered by our survey was once again the already mentioned Tiladir Tepe, opposite Carchemish, where it could be seen that all of the site's extent (12 hectares) was occupied at this time. The remains of a large (minimally 100X110 m) contemporary building facing Carchemish can be observed on the southwest corner of Tiladir Tepe. These ruins suggest some sort of administrative role for the site - - in spite of its closeness to Carchemish itself. Although late third/early second millennium sites are numerous within the Carchemish-Birecik Dam area, most were village-sized and significantly smaller than Tiladir. Among these, two sites located by the margins of the river just north of the construction site of the Birecik Dam need to be explored further: Tilvez Höyük (Fig. 1, no. 25), and Tilobür Höyük (Fig. 1, no. 20).

Interestingly, the three tiered hierarchy of sites observed for the late third/early second millennium is not evident in the succeeding period, the Late Bronze Age (Period 10, Fig. 3 C). Outside of Carchemish itself, occupations of the time were not identified with certainty in the survey area, although two small sites yielded assemblages that may possibly fall in to this time range. Nevertheless, total occupied area increases in reference to the previous time range, but the overwhelming proportion of this increment occurred at Carchemish itself - - which was an important Imperial Hittite outpost at the time. Although sites directly dependent on Hittite Carchemish may well have been situated outside of the area encompassed by our limited survey, the apparent regional settlement organization of the Carchemish-Birecik dam in the Late Bronze Age suggests that defense was an important consideration limiting the number of rural sites.

Carchemish retained its importance throughout the earlier part of the Iron Age (Period 11, Fig. 3 D) and even increased greatly in size. A few small Iron Age sites were found in our survey in the vicinity of the site. Once again of these, the most likely candidate for excavation is Harabei-bezikan Höyük (Fig. 1, no. 90) situated on the margin of the river just a few kilometers upstream from the emplacement of the Carchemish Dam. This site will not only be flooded by the dam reservoir, but has already also been partially disturbed by a bulldozer building a garden.

The very large increase in population of the Classical Age (Periods 12-13, Fig. 4 A-B) seen in Table 2 is directly related to the role of the

7 G. Pettinato, "Carchemish-Kar-Kamis, le prima attestazioni del III millennio" *Oriens Antiquus* 15 (1976): 11-15.

Euphrates as a border between the Seleucids and the Romans to the west of the river and the Parthians to the east. For the most part, this increase takes place in the immediate environs of the double city of Zeugma/Apamea (Fig. 1, nos. 18-19) founded by Seleucus Nicator in 322 B.C. and used continuously through the Late Roman period. The double city was more than 100 hectares in extent and functioned as a historical crossing point of the Euphrates and as an important garrison holding the Euphrates frontier⁸. The remains of Zeugma/Apamea represent by far the most important occupation to be destroyed by the planned dams - - their historical importance is comparable to that of Samsat, now submerged under the Atatürk Dam reservoir. In contrast to the preceding, Byzantine (Period 15, Fig. 4C) sites are invariably small and are frequently established on previously occupied mounds. Our results indicate that the lowermost portion of the Euphrates basin within Turkey was sharply depopulated after the Classical Age and total occupied area declined dramatically. This decrease is related to the transformation of the Euphrates from a consciously well maintained east-west border in Hellenistic and Roman times to a hotly disputed area along a frequently shifting north-south frontier during the early Islamic and later Byzantine periods⁹.

Archaeological Researches in the Tigris Basin and The Batman Su Area

The final month of the 1990 season (July 9-August 14) was devoted to three separate but related operations: 1. a geomorphological assessment of the Batman Su, Garzan Su, and Bohtan Su basins, 2. an intensive site survey of the Garzan Su, and 3. recording two important inscription on areas of the Tigris basin affected by the Ilisu dam. A report on the geomorphology of the area is now in preparation by Drs. R. Breuniunger and Ö. Emre and will appear in the final report of the Tigris area research. What follows is a preliminary account of the Garzan Su research and the inscriptions.

The Garzan Su Basin. Our explorations of the Garzan Su basin were largely restricted to the areas to be flooded by the Ilisu dam construction and were limited to a 40 km band at either side of the river stretching between its confluence with the Tigris and the environs of the modern town of Besiri to the north (Fig. 6). For most of its course within this stretch, the Garzan Su river cuts into a basalt and limestone plateau which borders the river. On the western bank of the river, where the plateau is

8 J. Wagner, *Seleukeia am Euphrat/Zeugma* (Weisbaden, 1976).

9 See, P. van Sivers, "Trade and Taxes in the Abbasid Thughur, 750-962/133-351," *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 25 (1982): 71-99.

steeper, settlements are commonly found at the edge of the plateau, usually by the sides of springs and immediately overlooking a narrow lower river terrace which is now intensively cultivated. On the eastern bank of the river sites are more likely to be located near springs on the lower terrace itself, which is here wider. These conditions made the Garzan basin propitious for settlement in antiquity. A total of 39 multiperiod mounds and flat single period sites were recorded. Also found were two islamic bridges and one Han.

The earliest remains recorded in the basin can be dated to the aceramic Neolithic period and correspond to a lithic and ground stone scatter with no visible stratification on a low agricultural terrace caused by a river meander (Fig. 6, no 3). Occupations dating to the Chalcolithic period were identified in a small number of sites - none substantial. These produced typical grit-tempered and painted ceramics of the Ubaid period and chaff-tempered ceramics of the Amuq F type (Fig. 6, nos. 14, 27, 36). Interestingly, no evidence was found within the survey area for Halaf period settlements even though such occupations are well known from the Batman Su basin, nearby to the east. More remarkable still is the apparent dearth of settlements in the Garzan basin dating to the Bronze Age. Typical Early and Middle Bronze Age ceramics were not identified - although a handful of finely made incised sherds from one site (Fig. 6, no. 32) could possibly fall in this time range. The apparent absence of Bronze Age occupations in the Garzan basin mirrors closely our previous results in the Batman Su and Bohtan Su rivers and suggest that we are facing a pattern of regional significance. However, if so, it is unclear why this portion of the Tigris basin was depopulated in the Bronze Age since contemporary occupations are attested south of the Tigris in the Mardin area and west of the Batman Su in the Ergani region. A small number of Iron age sites were located in the survey. Some of these were situated in terraces overlooking the river and appear agricultural in orientation (Fig. 6: nos. 4, 28, 37). Others, however, were situated in defensive positions in the hills away from the river and traces of rudimentary fortifications were detected in some of these sites (Fig. 6: nos. 6, 32, 42). Their ceramic assemblage is composed principally of chaff-tempered pottery with precise parallels in contemporary assemblages in the Keban region. Typical contemporary Neo Assyrian ceramics such as identified elsewhere along the Tigris basin were absent¹⁰. Hellenistic/Parthian ceramics were identified in a single site (Fig. 6, no. 41). The relative paucity of remains of this period along the Garzan is puzzling because just outside of the

10 See, T. Ökse, *Mitteleisenzeitliche Keramik Zentral-Ostanatoliens*, Berliner Beiträge zum Vorderen Orient (Berlin, 1988).

survey area are the ruins of the very large (ca. 170 hectares) Parthian fortress of Arzen (Fig. 6). Fortunately, this important ruin will not be affected by the dam. Many of the Garzan Su sites and certainly the largest ones produced a variety of brown and red washed ceramics which are almost certainly Late Roman/Byzantine in date (e.g., Fig. 6, nos. 15, 17, 29, 35). If so, the area was well occupied at the time and this agrees well with evidence for similarly dense occupations in the Batman Su area. Finally, many small villages of the Seljuk and Ottoman periods were also found. Particularly important among the remains of the Islamic periods are the well preserved ruins of two bridges (Fig. 6, nos. 1 and 19) that mark east-west routes between the Bohtan area to the east and Hasankeif and Malabadi to the west. Dr. Lightfoot notes that only the northernmost of the two bridges is previously recorded¹¹.

Inscriptions. (Note: the following comments are largely taken from a report by Dr. Chris Lightfoot, who studies the materials in the field). While visiting the site of Cattepe at the confluence of the Bohtan Su and the Tigris rivers¹², local villagers brought to our attention an inscribed rectangular horned altar in white limestone, which was later taken to Diyarbakir Museum through the efforts of our representative, Ahmet Yüce. On two of its sides, the altar bears identical carved bull heads. On the remaining two sides is a carved bilingual inscription in Greek and Syriac (Fig. 7). The Greek version of the inscription proved to be a dedication to Zeus Olympius set up by a veteran Roman soldier, a certain Antonius Domitianus. On paleographic grounds the inscription (and presumably the altar) probably dates from the second or third century A.D. If so, this would seem to suggest the presence of a retired Roman mercenary at Cattepe sometime before the site became a proper Roman military post in the fourth century A.D.¹³ The altar is, so far, the only known Roman military inscription to have been found in the Tigris valley¹⁴.

The second inscription was part of a rock relief carved on the Tigris gorge some 800 m south of the confluence of the Tigris and a small tributary, the Inlı Cay. The relief is located by the side of an ancient road bor-

11 J. G. Taylor, "Travels in Kurdistan with Notices of the Eastern and Western Tigris and Ancient Ruins in their Neighborhood," *Journal of the Royal Asiatic Society* 35 (1865): 35.

12 For location of the site, see G. Algaze, "The Tigris-Euphrates Archaeological Survey Project, 1988," *Araştırma Sonuçları Toplantısı VII*: 393, figs. 5-6. (Ankara, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü).

13 For a historical analysis of the significance of the site see, C.S. Lightfoot, "Tilli - A Late Roman equities Fort on the Tigris," in P. Freeman and D. Kennedy, eds., *The Defense of the Roman and Byzantine East*, BAR International Series 297 (Oxford, 1986).

14 For a full analysis of the Cattepe altar and its inscriptions, see C.S. Lightfoot and J.F. Healey, "A Roman Veteran on the Tigris," *Epigraphica Anatolica* 17 (1991).

dering the river and traces of that road can still be detected as a hollow way on the rock cliff for some distance at either side of the relief. It depicts a human figure, unfortunately badly defaced, reclining on a couch (?) by the side of bird on a pedestal. To the right of the pedestal is a second human figure, this one standing. Although also badly defaced and eroded, the standing figure wears loosely-fitting trousers with heavy folds that are characteristic for Parthian art (Fig. 8). Although the relief itself is previously known from a local Turkish publication¹⁵, it has apparently escaped scholarly attention thus far. Moreover, the relief bears three panels of inscription between the figures that are thus far unrecorded and which are surely of historical importance. The script is some variety of Aramaic or a type of Parthian and has been tentatively dated to the early first century AD by Dr. A.D.H. Bivar of the school of Oriental and African Studies of the University of London¹⁶.

Final Remarks

A final report of the finds of the Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project is now in preparation, but much museum research is still to be done to achieve a full documentation of the data. While it is still too early for a proper synthesis of results, there can be no doubt that important cultural information will be lost forever if further research and excavations are not conducted in the very near future in advance of the planned GAP dams. It is hoped that the results outlined above and in preceding reports will be instrumental in facilitating such research.

15 *Siirt İl Yıllığı*, 1967, p.20 We are extremely grateful to Dr. Oktay Belli of Istanbul University for drawing this publication (and the existence of the relief itself) to our attention. Dr. Lightfoot was assisted in finding the precise location of the relief by the provincial director of the Department of Culture in Siirt, Bay Ekrem Kılıç, to whom we also owe our thanks.

16 Personal communication to Dr. Lightfoot. Dr. Bivar is at present working on the inscription and full publication is planned for the near future.

LIST OF PERIODS

1. Early Neolithic (aceramic)
2. Late Neolithic (ceramic)
3. Halaf
4. Late Ubaid/Early Chalcolithic (Amuq E)
- 5a. Late Chalcolithic (Amuq F)
- 5b. Late Uruk
6. EB I-II (Amuq H)
7. EB III (Amuq I)
8. EB IV (Amuq J)
9. EB/MB Transition (MB I)
10. Second Millennium (MB-LB)
11. Iron Age (Neo Assyrian)
12. Hellenistic/Early Roman
13. Late Roman
14. Classical: Hellenistic/Late Roman
15. Byzantine
16. Early Islamic: Abbassid
17. Seljuk/Ottoman
18. Period Unknown

TABLE 1: PERIODIZATION OF EUPHRATES BASIN SITES SURVEYED IN 1989.

Map #		PERIODS																		
Fig. 1	SITE NAME	1	2	3	4	5a	5b	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
1	Kalemeşdan Höyük				?					x									x	
2	Ören Bahçe														x					
3	Karacelli Höyük									x										
4	Pinar Tertisi														?			x		
5	Mutlak Tertisi # 2													x						
6	Mutlak Tertisi # 1													x						
7	Hacı Ali Tertisi													x						
8	Domuz Tepe														x					
9	Horun Höyük				x		x			x	x			x	x				x	
10	Near Aceml # 1													x						
11	Bindıklı Harebe														x					
12	Near Bindıklı # 2														x					
13	Near Bindıklı # 1																x			
14	Near Zeugma # 2							x		x					x					
15	Çöflek Tertisi													x	x					
16	Tilbes Höyük				x		x	x		x	x			x	x		x			
17	Tilmusa Höyük									x	x	?	?							
18	Apamea													x	x		?			
19	Zeugma													x	x		x			
20	Tilabur Höyük									x	x			x						
21	Karaoğlu Mezar # 1																x			
22	Karaoğlu Mezar # 2																x			
23	Near Tilabur # 1																x			
24	Near Tilabur # 2										x									
25	Tilvez Höyük									x				x	x					

TABLE 1, cont: PERIODIZATION OF EUPHRATES BASIN SITES SURVEYED IN 1989.

Fig. #		PERIODS																		
Fig. 1	SITE NAME	1	2	3	4	5a	5b	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
26	Tilvez Scatter															x				
27	Tepecik Höyük										x		?		x					
28	Hacı Mehmet Tarlası				x								x	x						
29	Koltukmerc Tarlası													x						
30	Bozlar Tarlası # 1			x															x	
31	Bozlar Tarlası # 2										x									
32	Bozlar Tarlası # 3													x	x		x			
33	Sürtepe Höyük				x			x		x				x	x					
34	Hacinebi Tepe					x								x						
35	Near Hacinebi # 1										x						x			
36	Near Zeugma # 1														x					
37	Tilhane Tepe														x		x			
38	Near Saray # 1						x						x						x	
39	Büyük Tilmiyen Höyük							x		x				x						
40	Near Kefri # 1														x					
41	Kefri Höyük				x		x	x			x								x	
42	Kefri Tarlası # 1																		x	
43	Kefri Tarlası # 2																			x
44	Çukurköy Harabe														x					
45	Karapınar Harabe														x			x		
46a	Aktaş Harabe 1												x		x					
46b	Aktaş Harabe 2						x													
47	Mağara Höyük				?			x		x				x						
48	Yarım Tepe						x	x												x
49	Kirkiz Höyük																x			
50	Dutoka Höyük														?				x	
51	Elifoğlu Höyük								?	x					x					
52	Hümeçli Höyük														x					
53	Denaoglu Höyük									x					x	x		x		
54	Denaoglu Mezar															x				
55	Karahamit Harabe														x					
56	Kırmızı Ok Tarlası						x							x	x					
57	Şara Harabe												x							
58	Şara Mezar Harabe										x				x					
59	Şaraba Höyük						x				x			x	x				x	
60	Büyükşemik Harabe												?		x					
61	Çisrin Höyük									x				x	x		x			
62	Tilhabeş Harabe														x		x			
63	Akdere Tarlası														x					
64	Komeçli Höyük						x						x							
65	Şadi Tepe						x													
66	Gırlavik Harabe														x					
67	Kurn Ocağı						x													
68	Mercihemis Tepe Mezar															x				
69	Aktaş Tarlası											?								

TABLE 1, cont: PERIODIZATION OF EUPHRATES BASIN SITES SURVEYED IN 1989.

Map #		PERIODS																		
Fig. 1	SITE NAME	1	2	3	4	5a	5b	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
70	Adayolu Harabe														x					x
71	Kerkamış			x	x	x	x	x			x	x	x	x		Not Visited				
72	Zeytinbahçeli Höyük					?	x	x	x	x					x		x		x	
73	Near Zeytinbahçeli # 1			x											x					
74	Near Zeytinbahçeli # 2																		x	
75	Ayvaçların Destisi														x					
76	Teleilat Höyük	x	x											x						
77	Hezra Höyük								x	x				?	x	x		x		x
78	Hella Tepe Mezar # 1																x			
79	Hella Tepe Mezar # 2																x			
80	Şavi Höyük						x		x	x								x		
81	Köprüyeri Mezar														x					
82	Gre Virike										x									
83	Near Gre Virike # 1													?						
84	Yunus Harabe			x											Not Visited					
85	Akarçay Höyük						x			x	x			x	x		x		x	
86	Bayındır Kum Ocağı														x					
87	Near Akarçay # 2		x		x	x		x			x									
88	Near Akarçay # 1															x				
89	Akarçay Tepe	x	x		x	x														
90	Harebeibezikan Höyük													x	x	x				
91	Kireççeri Mezar																	?		
92	Çamuz Tepe													?						
93	Zehri Mezar																	?		
94	Near Zehri # 1 (Mezar)																x			
95	Küçükale Tepe														x					
96	Tiladır Tepe					?	x				x		?						x	
97	Değirmen Tepe																			

Not Visited

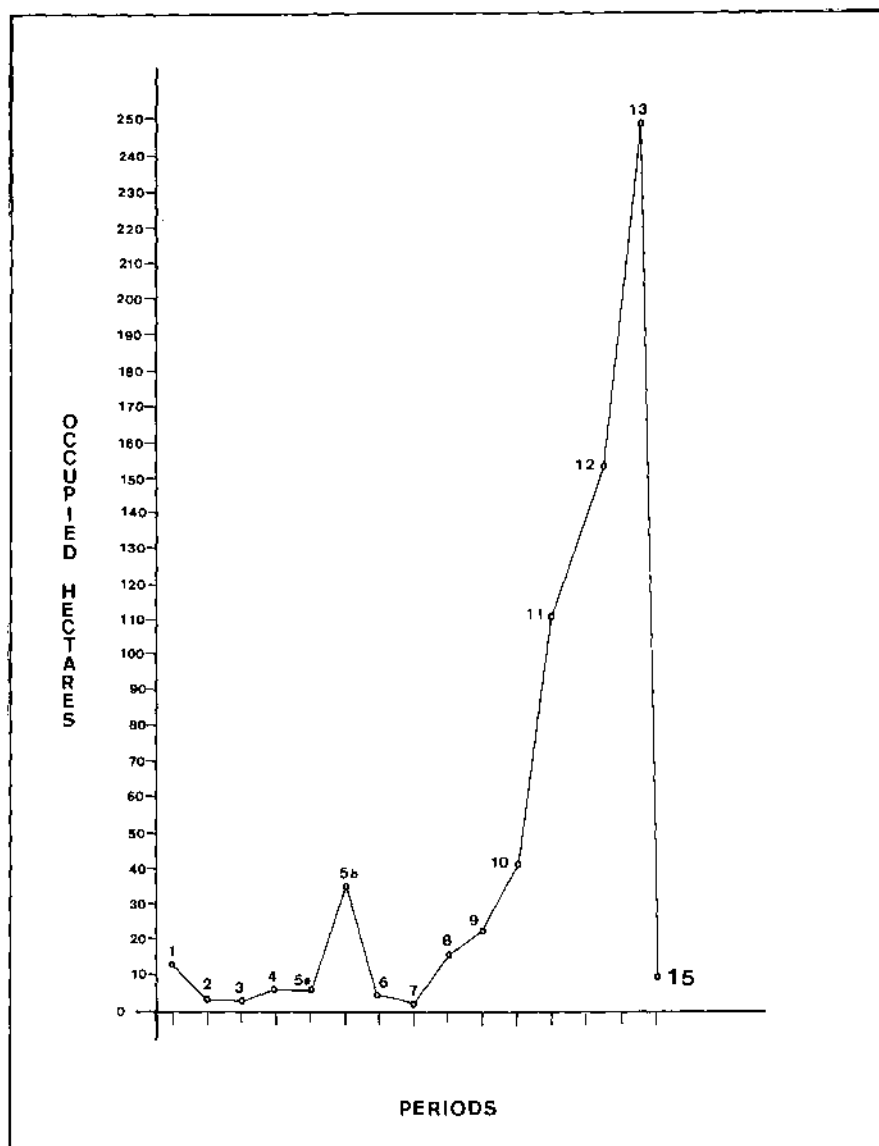

Table: 2- Long term settlement pattern changes within the Euphrates survey area for selected periods in terms of (minimum) estimated occupied area (in hectares) per period.
Period Key: 1. Early (aceramic) Neolithic; 2. Late (ceramic) Neolithic; 3. Halaf; 4. Late Ubaid; 5a. Late Chalcolithic; 5b. Uruk; 6. Early EBA; 7. Middle EBA; 8. Late EBA; 9. Early MBA; 10. Late Bronze Age; 11. Iron Age/Late Assyrian; 12. Hellenistic/Early Roman; 13. Late Roman/Early Byzantine; 15. Byzantine

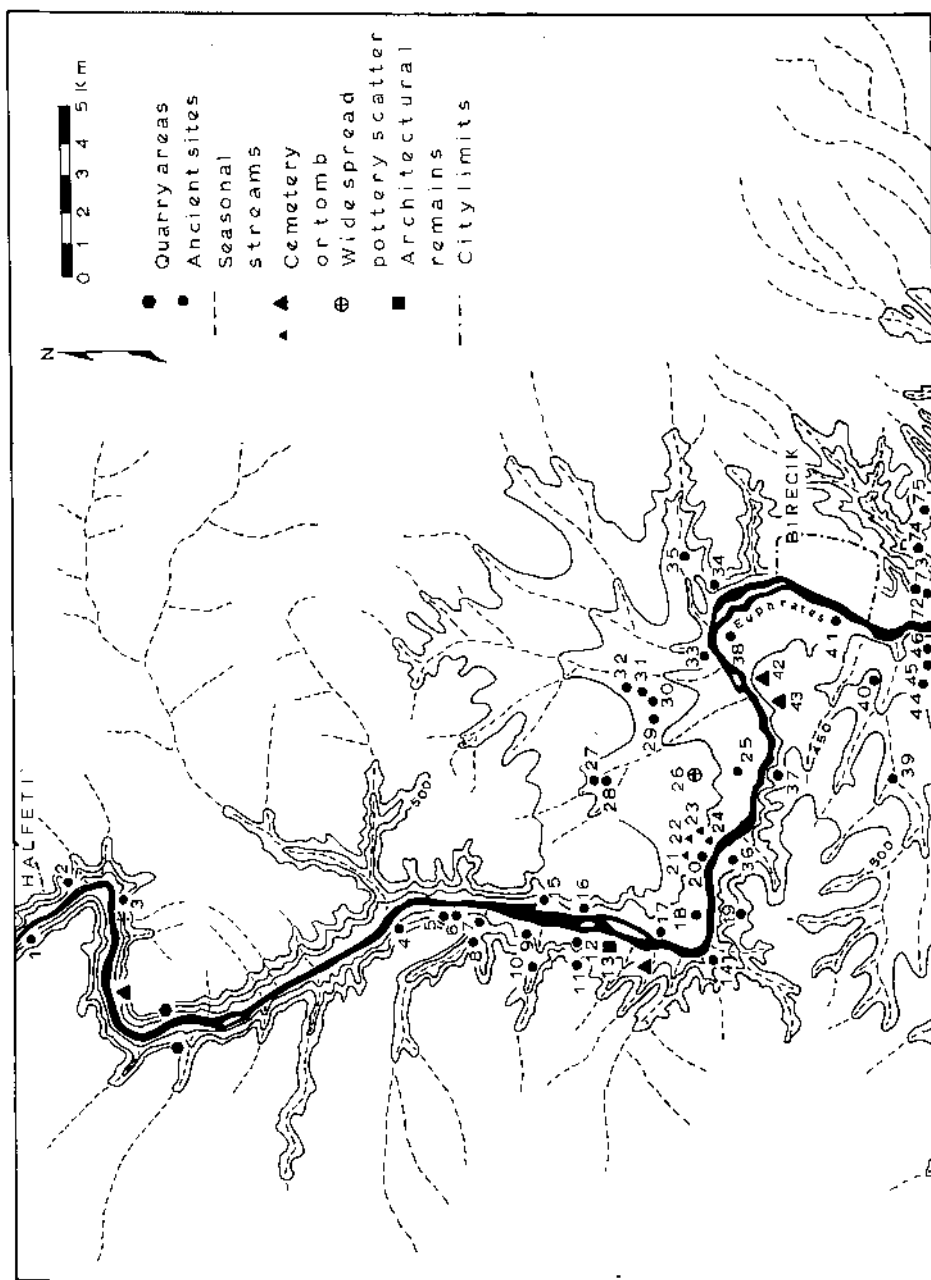

Fig. 1a- Location of ancient settlements along the Euphrates in the Carchemish-Birecik survey areas

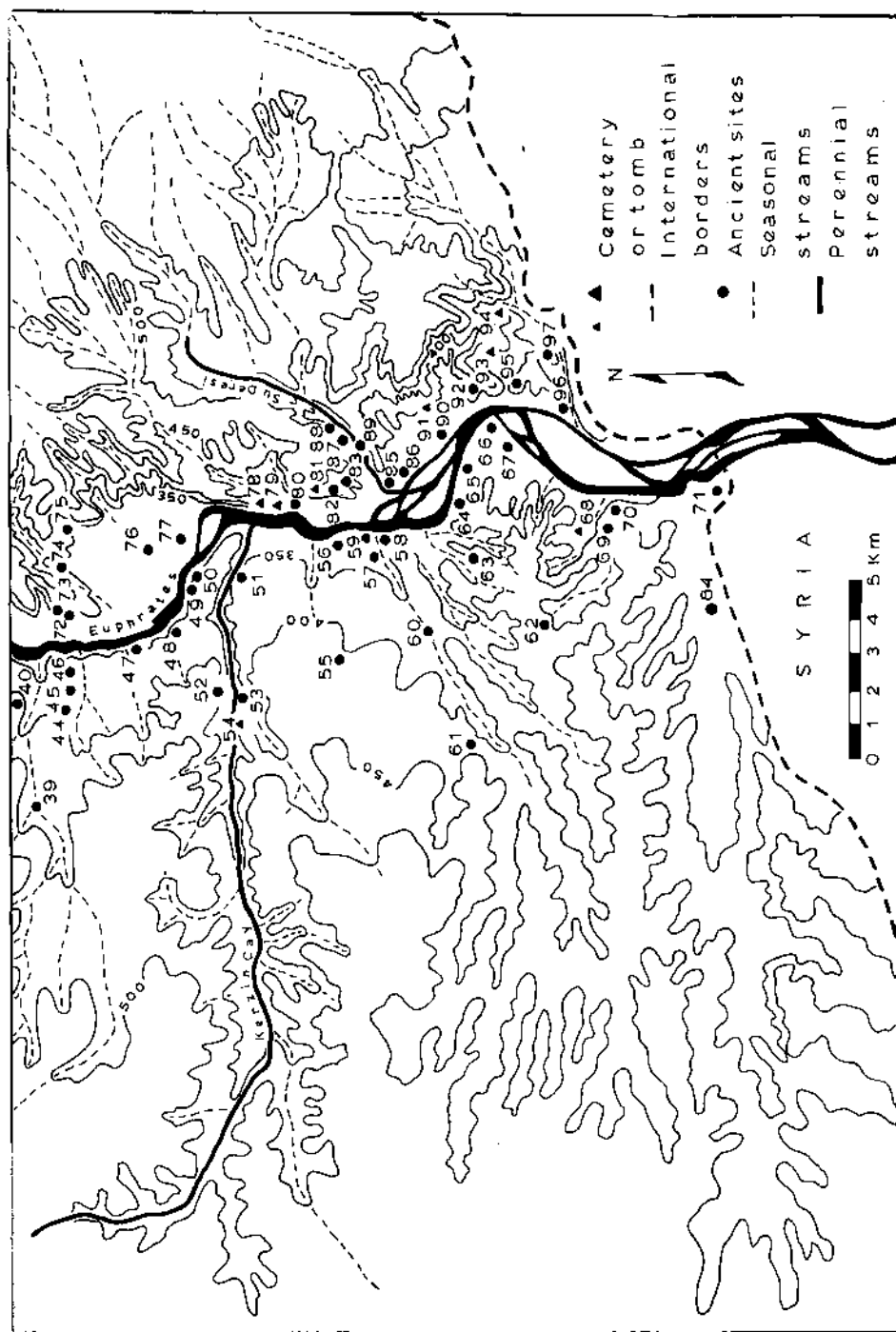

Fig. 1b- Location of ancient settlements along the Euphrates in the Carchemish-Birecik survey areas

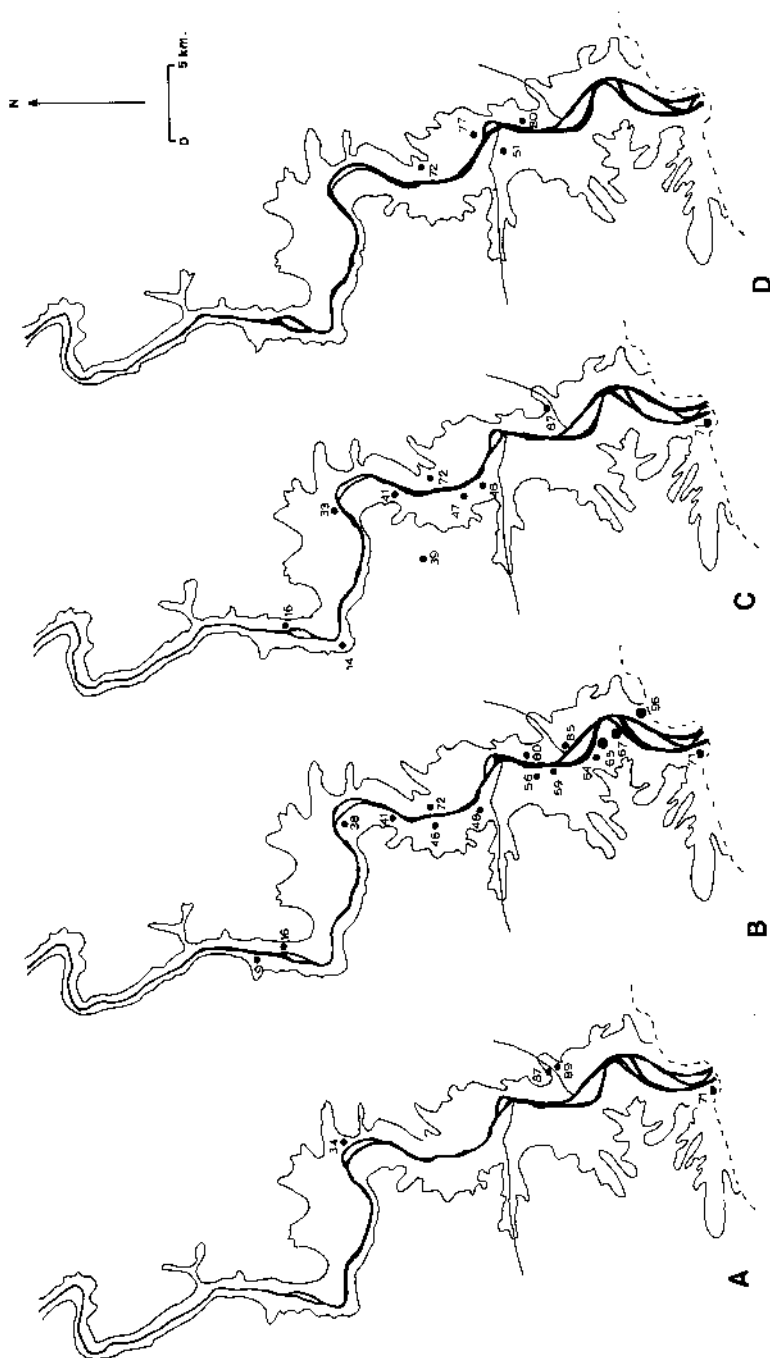

Fig. 2. Distribution of Late Chalcolithic (A), Uruk (B), Early EBA (C), and Middle EBA (D) sites in the Carchemish-Birecik area

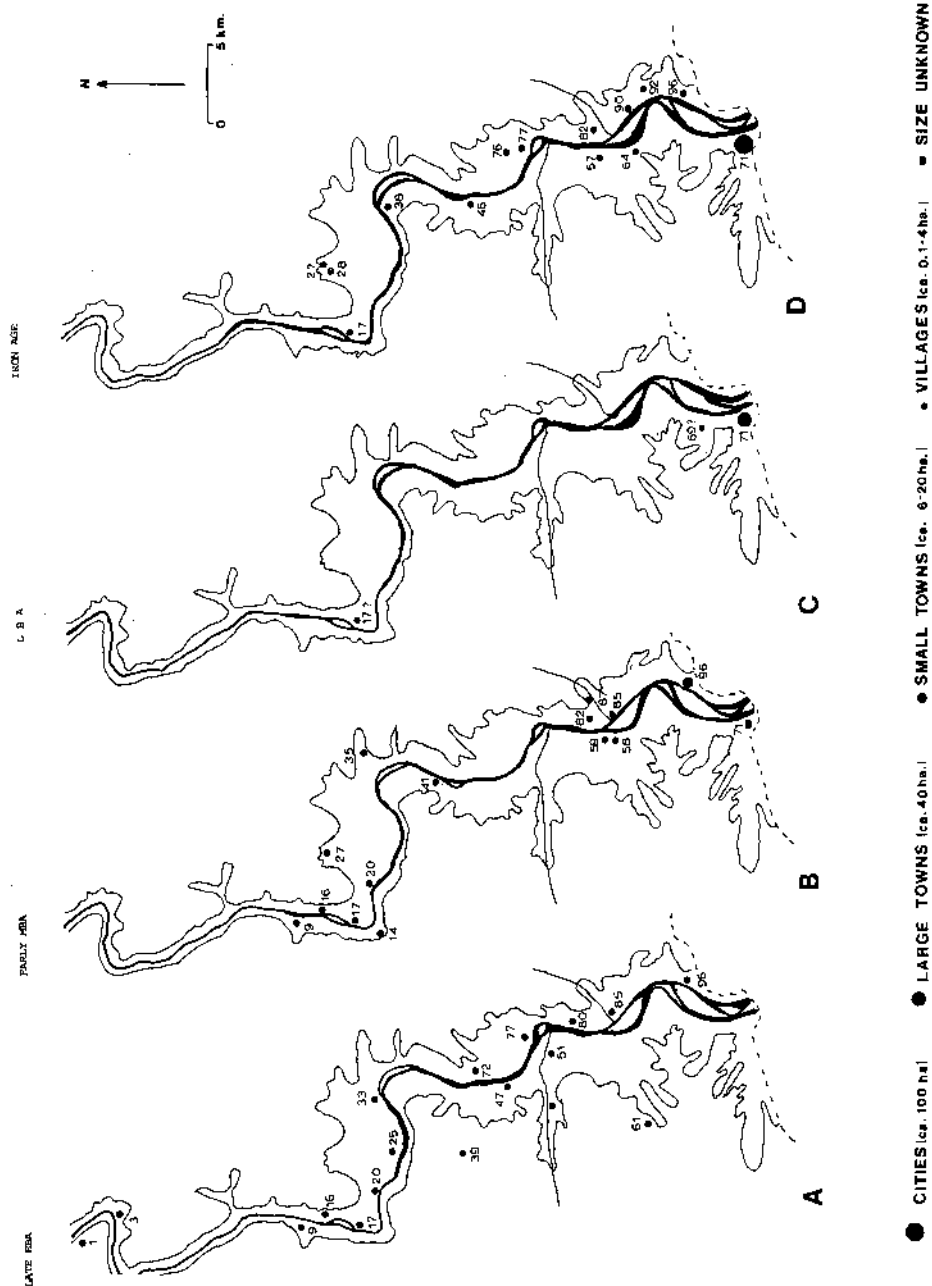

Fig. 3- Distribution of Late EBA (A), Early MBA (B), Late Bronze Age (C), and Iron Age (D) sites in the Carchemish-Birecik survey area

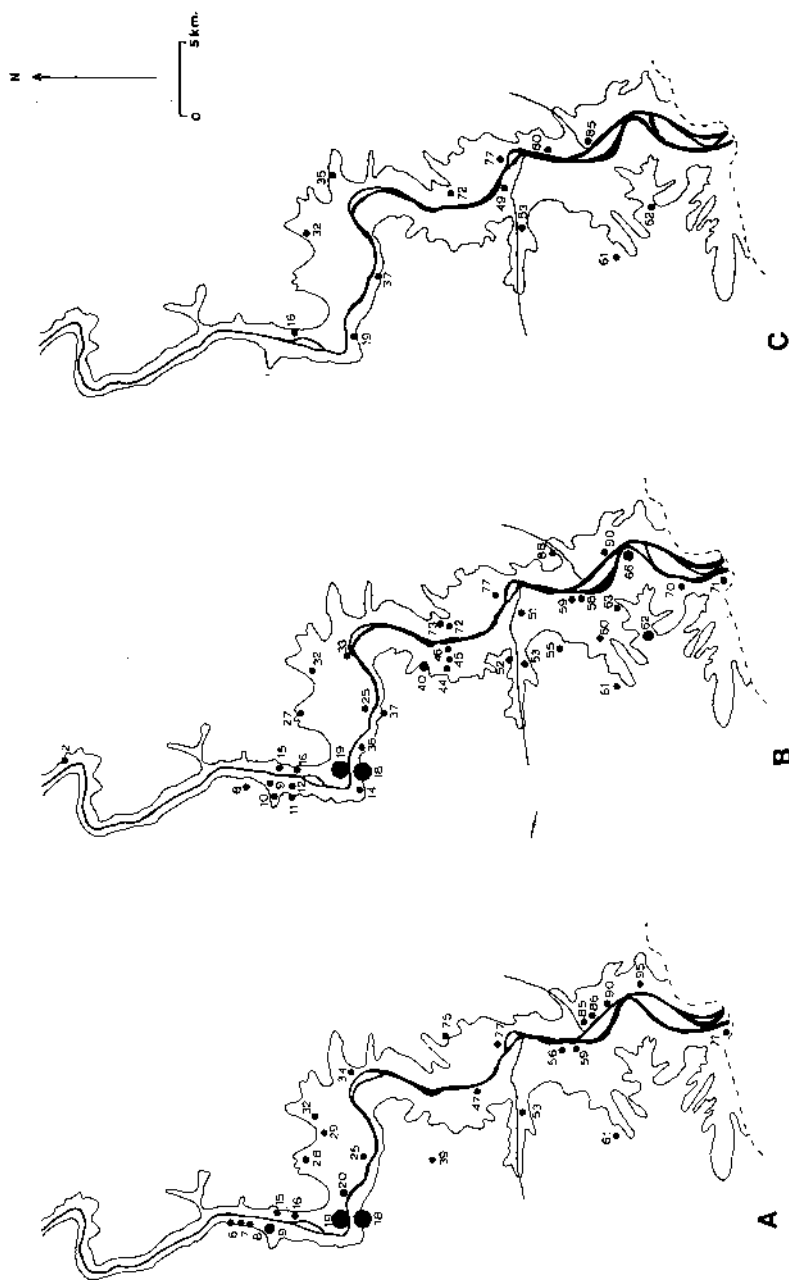

Fig. 4- Distribution of Hellenistic/Early Roman (A), Late Roman/Early Byzantine (B), and later Byzantine (C) sites in the Carchemish-Birecik survey area.

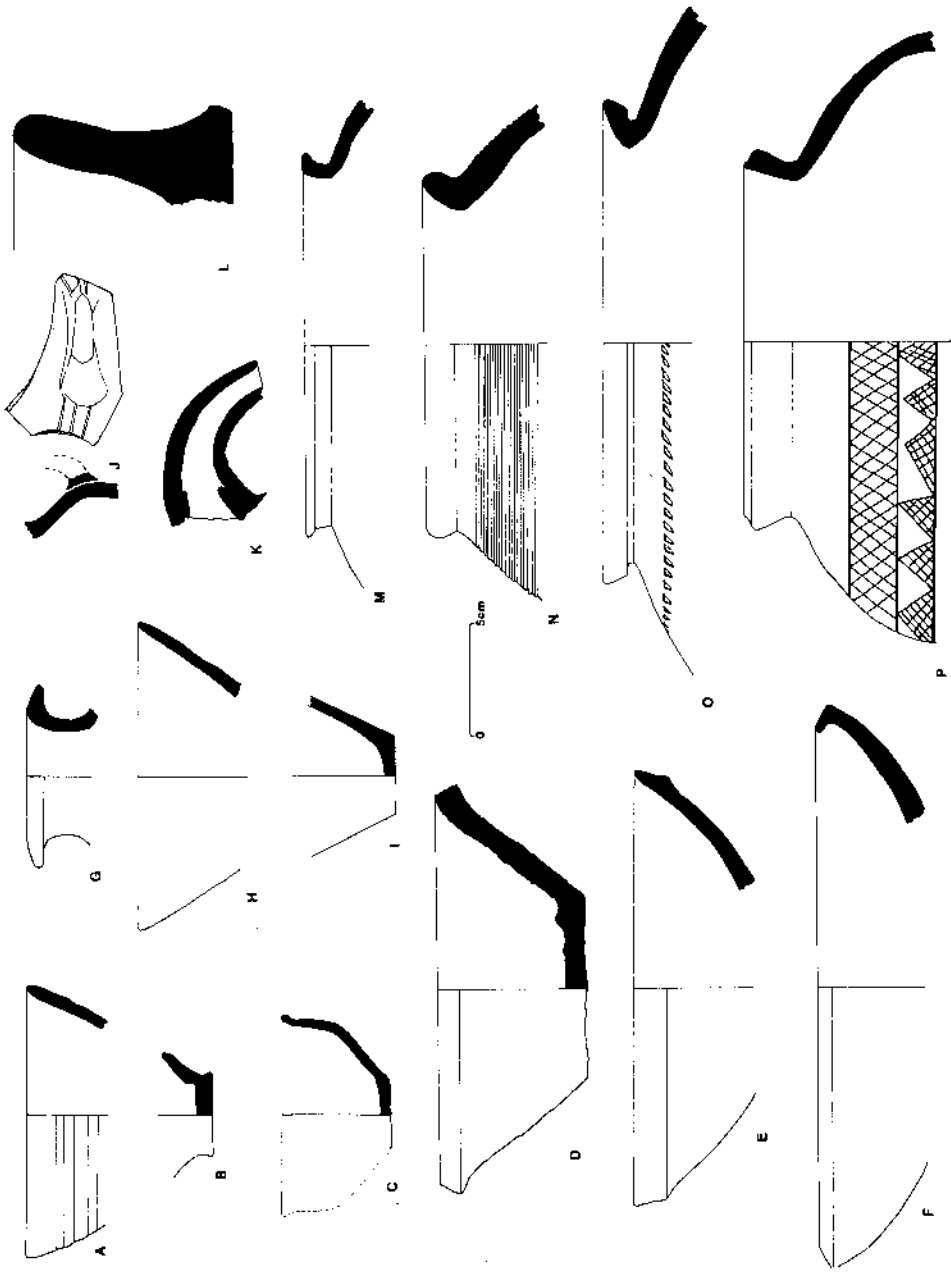

Fig. 5- Urnk ceramics from Tiladir Tepe (A, J), Şadi Tepe (G, K), Komeçli Höyük (B-C-F, L, N, O), and Kum Ocağı (D-E, H-I, M, P)

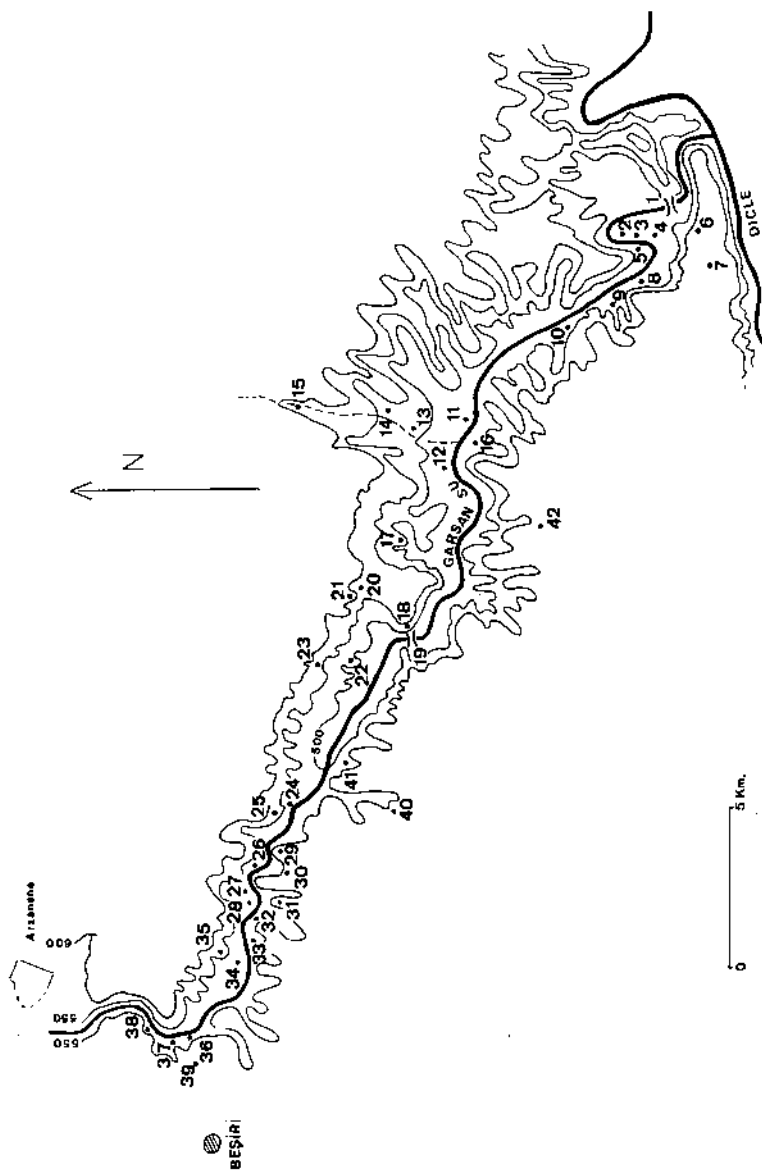

Fig. 6- Location of ancient settlements along the Garzan Su

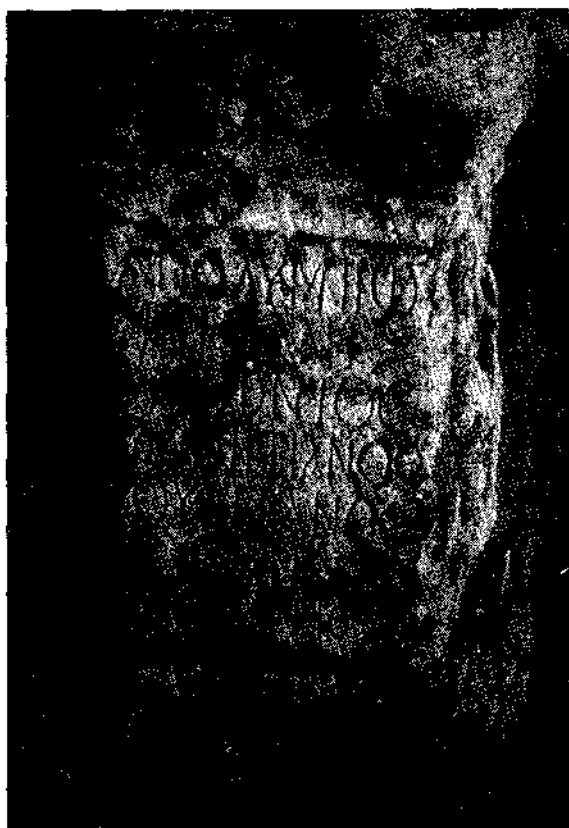

Fig. 7- Roman horned altar found at Çattepe.
View of Greek inscription

Fig. 8- Parthian Relief in the Tigris gorge south of the Tigris-Inli Çay confluence

THE BATMAN RIVER ARCHAEOLOGICAL RECONNAISSANCE SURVEY, 1990

*Michael ROSENBERG**

As part of the Güneydoğu Anadolu Projesi, a dam is being erected on the Batman river at a point about 40 km north of Batman. The Batman Dam is currently about 35% complete, and construction is expected to be finished within a few years. When completed, the Batman Dam will reach a height of 71.75 meters. The reservoir behind the dam will rise to an elevation of 665 meters and flood an area of 49.25 sq. km. along portions of the Batman River and three of its tributaries: the Sason Çay, the Hiyan Çay, and the Ramdenka Çay. An archaeological reconnaissance survey was begun in June 1990 to locate and document archaeological sites that will be flooded or otherwise endangered by the Batman Dam.

The 1990 survey was sponsored by the Center for Salvage and Investigation of Historical and Archaeological Finds (TEKDAM) of Middle Eastern Technical University in Ankara and the University Museum of the University of Pennsylvania. Financial support was provided by the University Museum of the University of Pennsylvania. Logistical support and the necessary maps were provided by TEK DAM. Laboratory space was graciously provided by TEK DAM, the Archaeological Museum in Mardin, and the American Research Institute in Turkey. Thanks are due to Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü for granting the necessary permits. Thanks are also due the Kaymakam of Batman and the Batman Emniyet Müdürlüğü for their assistance in conducting the reconnaissance survey.

The 1990 season lasted approximately 4 weeks, ending July 11, the last week being spent on a preliminary analysis of the survey material. The goal of the Batman River survey was twofold: 1) to locate and collect surface samples from archaeological sites directly or indirectly en-

* Asst. Prof. Michael ROSENBERG, Parallel Program, University of Delaware, 333 Shipley St., Wilmington, DE 19801-ABD.
Research Associate, University Museum, University of Pennsylvania, Philadelphia, PA 19104-ABD.

dangered by the water that will rise behind the Batman dam and 2) to locate the surrounding sites that constitute the cultural context in which the endangered sites existed. The method by which the survey was conducted involved three stages. The first stage entailed visiting all likely mounds and potential cave sites. The second stage involved visiting all villages within the survey area and questioning residents about places in the vicinity of the village and its fields at which ceramic sherds, flints, or obsidian occur. The third stage involved walking along all permanent and seasonal watercourses, as well as walking over a random sample of other areas. Both the first and second survey stages were completed during the 1990 season. The walking survey remains to be completed in 1991.

The 1990 season resulted in the discovery of 26 archaeological sites of early Middle Paleolithic through Medieval age (Fig. 2). This number includes: 1 unstratified lithic surface scatter, 2 stratified cave sites with deposits that are largely devoid of ceramics, and 23 mounded sites of varying depth. Two Ottoman period bridges, both of which are still in use, were also recorded.

Of the 23 mounded sites, 17 appear to be single period sites and 4 appear to have been occupied during 2 or more periods. The remaining 2 both yielded sherds of recognizable types, in both cases of medieval age, as well as some not immediately recognizable. It is not clear whether these unidentifiable sherds indicate the presence of an earlier period of occupation or whether they too are medieval in age.

All except one of the 23 stratified sites are small, usually under 1 hectare in size. The one exception is a multi-period site that underlies the modern village of Başkale. The present day village and its gardens cover ca. 8 hectares at the base and along the lower flanks of the mountains that constitute the eastern boundary of the valley through which the Ramdenka Çay flows. The site extends down to the edge of the Ramdenka Çay flood plain, where the river has exposed a 5 meter high and 200 meter long section of the site (Fig. 3). A partially collapsed cemented stone tower stands at the crest of the heights immediately above the village (Fig. 4). Medieval ceramics cover the entire 8 hectares, and the tower presumably dates to this period. Iron age and Chalcolithic ceramics were found eroding out of the full 200 meter length of the exposed river-bank section. This suggests that the site was probably of relatively large size during these earlier periods as well.

The earliest sites, 2 caves and a lithic surface scatter, were all deposited primarily during the Paleolithic. One of the cave sites, above the

modern village of Malaliki, is particularly noteworthy. It is a large rock shelter that yielded stone tools suggesting occupations dating to the Middle and Epi-paleolithic. Several additional artifacts are of types that occur in Upper as well as Epi-paleolithic contexts. It is unclear whether Upper Paleolithic deposits are also present.

Nevala Denik, the open air scatter, is also noteworthy. It covers an area several hundred meters long on the high ground along both sides of a stream that flows into the Ramdenka Çay. Most of the chipped stone artifacts are of lightly patinated gray flint. Include are examples of all the types that characterize the early Middle Paleolithic Ramanian scatters commonly found ca. 50 km to the south on Raman Dağ and some of the other ridges flanking the Tigris¹. As is the case for the more extensive Ramanian scatters to the south, levallois and large pyramidal flake cores are common, as are large side and convex transverse scrapers.

The aceramic Neolithic is represented by 2 sites. In addition to the patinated flint artifacts of Paleolithic age, a ca. .5 hectare area at the extreme west end of the Nevala Denik south bank scatter (Fig. 5) was the site of an obsidian and unpatinated flint scatter interspersed with the older material. This small scatter of clearly later material appears to be of aceramic Neolithic age. In addition to ground stone artifacts, small finely made white flint sickle blade segments (Fig. 7: 1-2), blade cores, thumb-nail scrapers, and oval points (Fig. 7: 3), the small assemblage from this apparently unstratified Neolithic site included a fragment of an obsidian blade with steep regular bilateral retouch (Fig. 7: 4) of the type commonly found at Çayönü² and other aceramic Neolithic sites in the Ergani area³.

The second aceramic Neolithic site is Hallan Çemi Tepesi, a .75 hectare, 4+ meter high mound on the west bank of the Sason Çay (Fig. 6). Obsidian constitutes ca. 66% of the Hallan Çemi lithic assemblage, which contains borers, various types of scrapers (Fig. 7: 20), backed blades with and without retouch truncations (Fig. 7: 12-19), and triangular microliths (Fig. 7: 5-11). Numerous stone bowl fragments, several of which bear incised designs (Fig. 8: 1-3), were also collected at this site. Crosshatched triangular designs appear to be a regular motif. Other ground stone types include digging tools (Fig. 9: 3) and grinding stones of various types. Also found were drilled ground stone objects (Fig. 9:

1 Algaze *et al* 1991.

2 see Redman 1982.

3 Dr. M. Özdoğan and A. Özdoğan, personal communication.

1-2) that appear similar to examples found at Çayönü⁴ and other aceramic Neolithic sites such as Nevalı Çori⁵. Also noteworthy is the presence of burnt clay fragments with impressions of wood branches, perhaps representing some sort of roofing material or wattle and daub superstructure.

No sites dating to periods between the aceramic Neolithic and the Halaf were discovered in 1990. The Halaf is represented by a single low .75 hectare single period site on the north bank of the Ramdenka Çay, called Çola Avika. The ceramic assemblage from this site is interesting in that it contains typical Halaf painted and cooking pot ware forms side by side with a coarse grit tempered pottery tradition which appears locally made. The Halaf component of the assemblage includes a few chaff tempered sherds (Fig. 10: 2) and a variety of characteristic Halaf grit tempered painted forms and decorations (Fig. 10:1, 3-4). Forms represented in this ceramic assemblage include typical cream bowls and deep straight sided bowls. Distinguishable designs on the often badly eroded pieces include monochromatic painted bands, dot circles, and bands of small lozenges within panels. The Çola Avika assemblage also contains a significant number of fairly coarse, reddish, grit tempered sherds in simple forms (shallow to deep bowls and hole mouth jars) that bear no decoration and may represent an entirely local tradition (Fig. 10: 6, 8).

Chalcolithic ceramics were noted at only two sites. One is a .75 hectare site on the east bank of the Hiyan Çay called Taşlı Tepe. The other is Başkale. No painted Chalcolithic wares were noted at either site.

Bronze Age wares of all types are completely absent in the collections from sites above the Batman Dam located during the 1990 season. This absence is noteworthy in that it mirrors a similar pattern noted in surveys further to the south along the Batman river, and further east along the Garzan and Bohtan Rivers⁶. It also somewhat similar to the pattern in the nearby Ergani area⁷.

A total of 5 sites, of which Başkale is again apparently the largest, show evidence of having been occupied during the Iron Age (Fig. 10: 5, 7, 9-12). This is also similar to the case in areas below the Batman Dam, where, in contrast to the preceding Bronze Age, a significant number of sites were occupied during the Iron Age⁸. These Iron Age sites along the Batman River and its tributaries are particularly interesting, because Mid-

4 see Davis 1982.

5 see Schmidt 1988.

6 Algaze 1989, Algaze *et al* 1991.

7 Dr. M. Özdoğan, personal communication.

8 Algaze *et al* 1991.

dle and Neo-Assyrian historical records indicate that the survey area falls within the "Nairi" lands, an ill-defined territory populated by numerous seemingly independent petty "kingdoms", which existed north of the Assyrian holdings in this portion of the Tigris basin?.

A total of 13 sites contain deposits that date to later periods. A preliminary analysis indicates that 4 were occupied during Late Roman/Byzantine times and 9 were occupied during Medieval periods.

Finally, 4 sites yielded small ceramic collections that are not immediately attributable to any period. In addition, 1 small site at Harif Pinar yielded a small lithic assemblage of uncertain age. It contains a high proportion of obsidian, suggesting an Epi-paleolithic or aceramic Neolithic age. Further study is required for a more precise determination of its age.

In conclusion, the results of the 1990 survey demonstrate that the area above the Batman Dam, particularly the small valleys, contains a significant number of archaeological sites. Several of these, including Nevala Denik, Hallan Çemi, Çola Avika, and Başkale, appear to contain particularly important cultural information that is in danger of being lost when the Batman dam is completed. For 1991, it is our intent to finish what remains of the surface survey and to begin a salvage excavation at Hallan Çemi Tepesi. It is hoped that the information contained in this report will help stimulate efforts to salvage as much as possible from other sites endangered by the Batman Dam.

REFERENCES CITED

- ALGAZE, G. 1989 A New Frontier: First Results of the Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project, 1988. *JNES* 48: 241-281.
- ALGAZE, G., R. BREUNINGER, C. LIGHTFOOT, M. ROSENBERG 1991 The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project, 1989-1990. *Anatolica*, in press.
- DAVIS, M.K. 1982 The Çayönü Ground Stone. in *Prehistoric Village Archaeology in South-Eastern Turkey*, S. Braidwood and R.J. Braidwood, Eds., B.A.R. International Series 138: 73-174.
- FORRER, E. 1921 *Die Provinzeinteilung des Assyrischen Reiches*. Leipzig.
- REDMAN, C.L. 1982 The Çayönü Chipped Stone Industry (1968-1970). in S. Braidwood and R.J. Braidwood, Eds., B.A.R. International Series 138: 17-71.
- SCHMIDT, K. 1988 Nevalı Çori: Zum Typenspektrum der Silexindustrie und die Übrigen Kleinfunde. *Anatolica* XV: 161-201.
- ZADOK, R. 1989 Notes on the Historical Geography of Mesopotamia and North Syria. *Abr-Naharain* 27: 165-166.

9 see Forrer 1921; Zadok 1989.

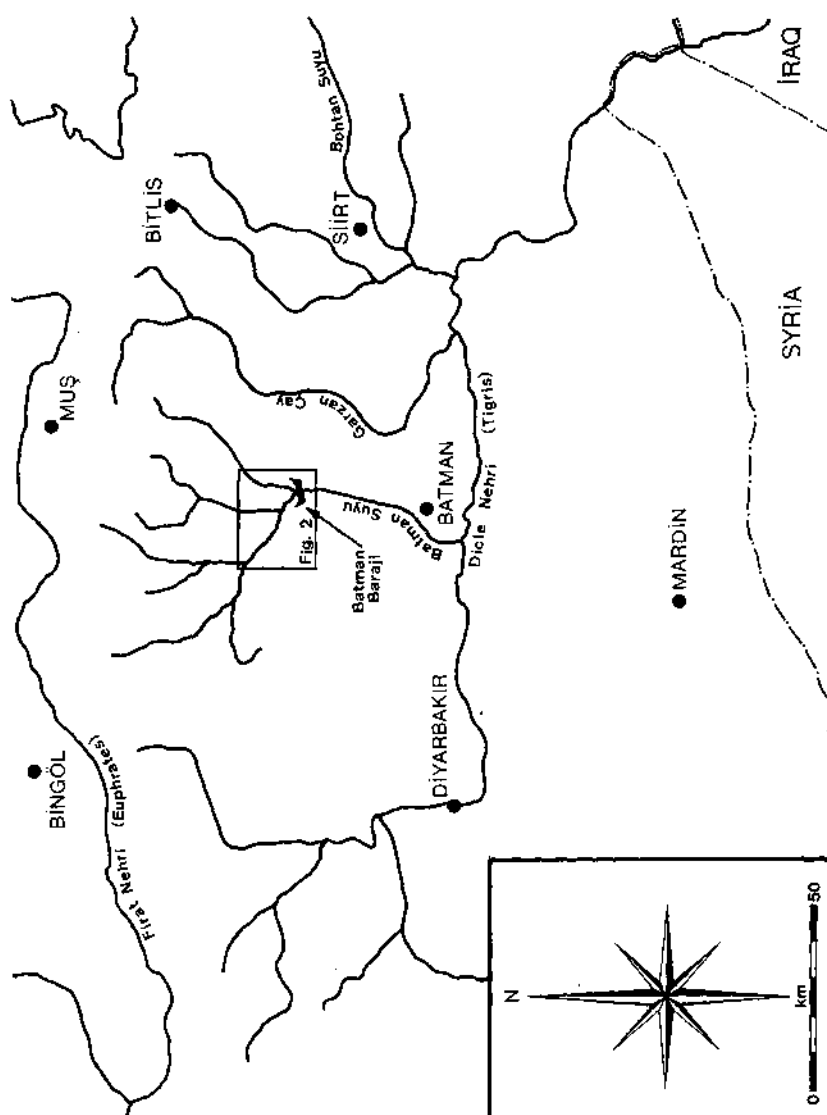

Fig. 1- Map of Southeastern Turkey showing location of survey area

Fig. 2- Key to Sites

- 1- Başkale (Chalcolithic, Iron Age, Medieval),
- 2- Daramamana (Medieval),
- 3- Herema Tarlası (Iron Age),
- 4- Çola Avika (Halaf),
- 5- Dermeryem Tepe (Medieval),
- 6- Nevala Denik (Early Middle Paleolithic scatter),
- 7- Nevala Denik (Neolithic scatter),
- 8- Solteni Mağara (Middle Paleolithic),
- 9- Malaliki Mağara (Middle, Upper?, Epi-paleolithic),
- 10- Ayşejinik Tepe (uncertain),
- 11- Derik Tepe (Iron Age, Medieval),
- 12- Hasani Temu (Medieval),
- 13- Giriharaba Tepe (Iron Age),
- 14- Yayageçer (Medieval, uncertain),
- 15- Taşlı Tepe (Chalcolithic, uncertain),
- 16- Harif Pınar (uncertain),
- 17- Mezelifle (Late Roman/Byzantine),
- 18- Delimili (Late Roman/Byzantine),
- 19- Hirbe Kuç (uncertain),
- 20- Hallan Çemi Tepesi (Aceramic Neolithic, Late Roman/Byzantine),
- 21- Kaletepe (Medieval),
- 22- Hallan Çince (Late Roman/Byzantine),
- 23- Ziyaret Kurto (Medieval, uncertain),
- 24- Küçük Gelek Tepe (Iron Age),
- 25- Girbavık Tepe (uncertain),
- 26- Gelek Tepe (uncertain),
- 27- Kelek Tepe (Medieval)

Fig. 2- Map of survey area showing location of sites

Fig. 3- Başkale, eroded river bank section

Fig. 4- Stone tower above Başkale

Fig. 5- Nevala Denik, area of aceramic Neolithic scatter

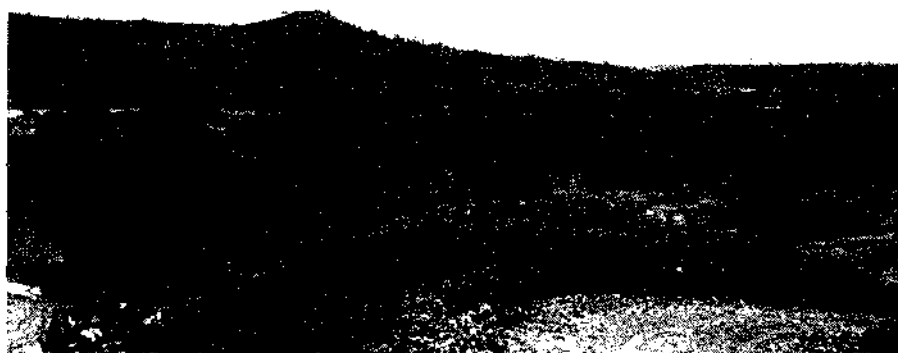

Fig. 6- Hallan çemi in foreground Girbavık Tepe in background

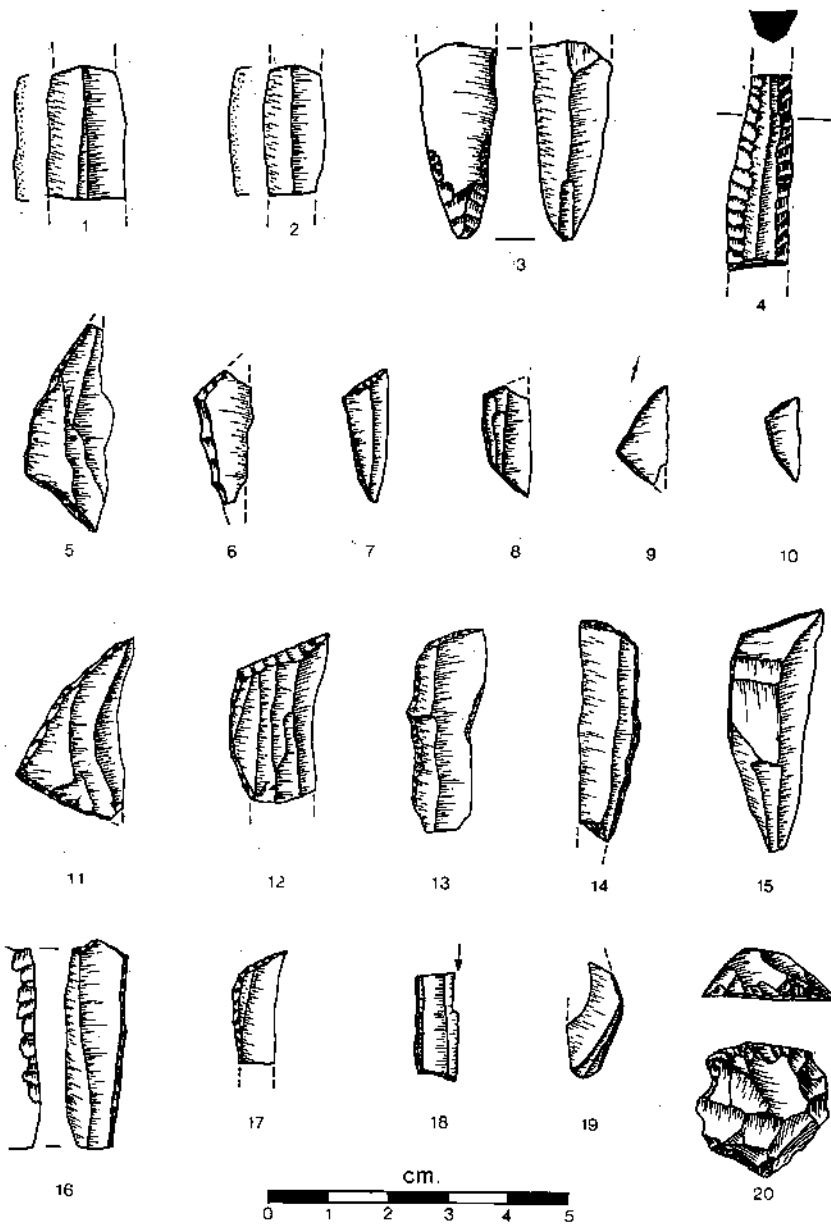

Fig. 7- Neolithic chipped stone tools from Nevala Denik and Hallan Çemi

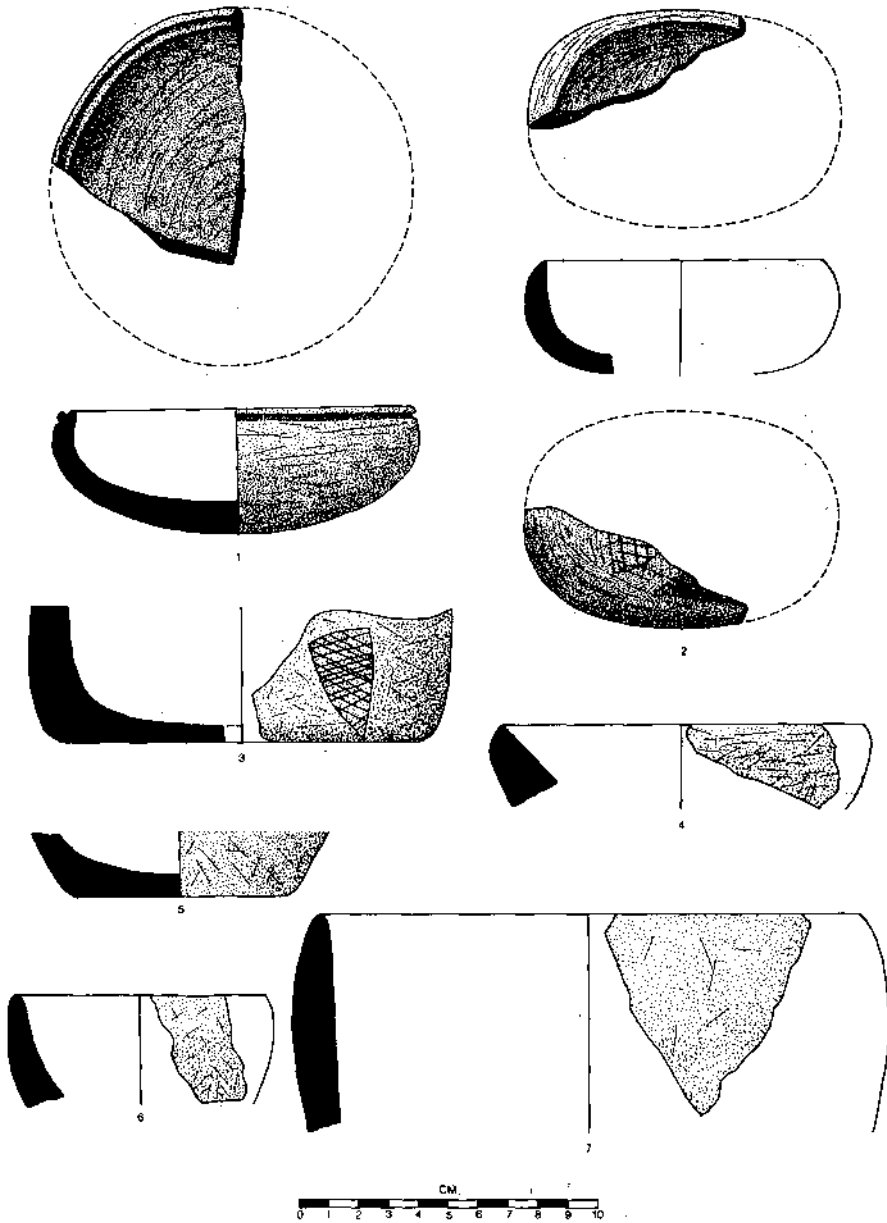

Fig. 8- Hallan Çemi, ground stone bowls

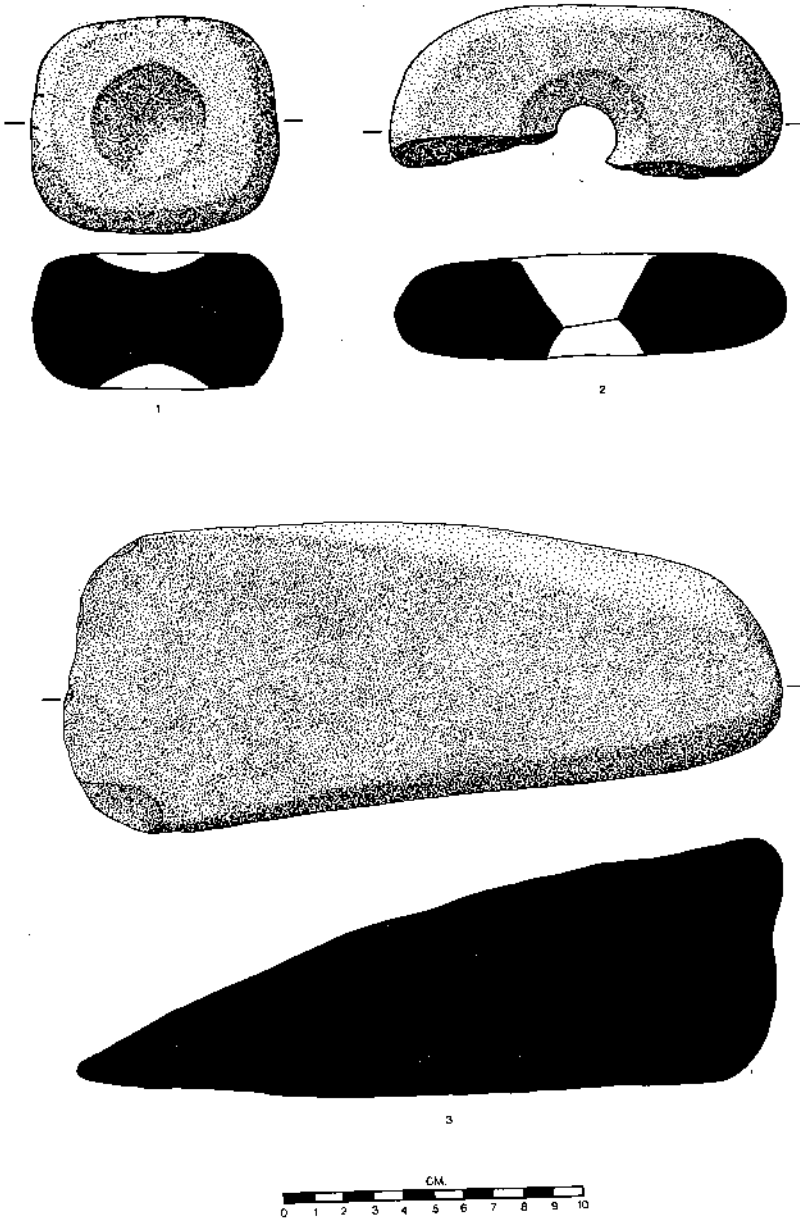

Fig. 9- Hallan Çemi, ground stone artifacts.

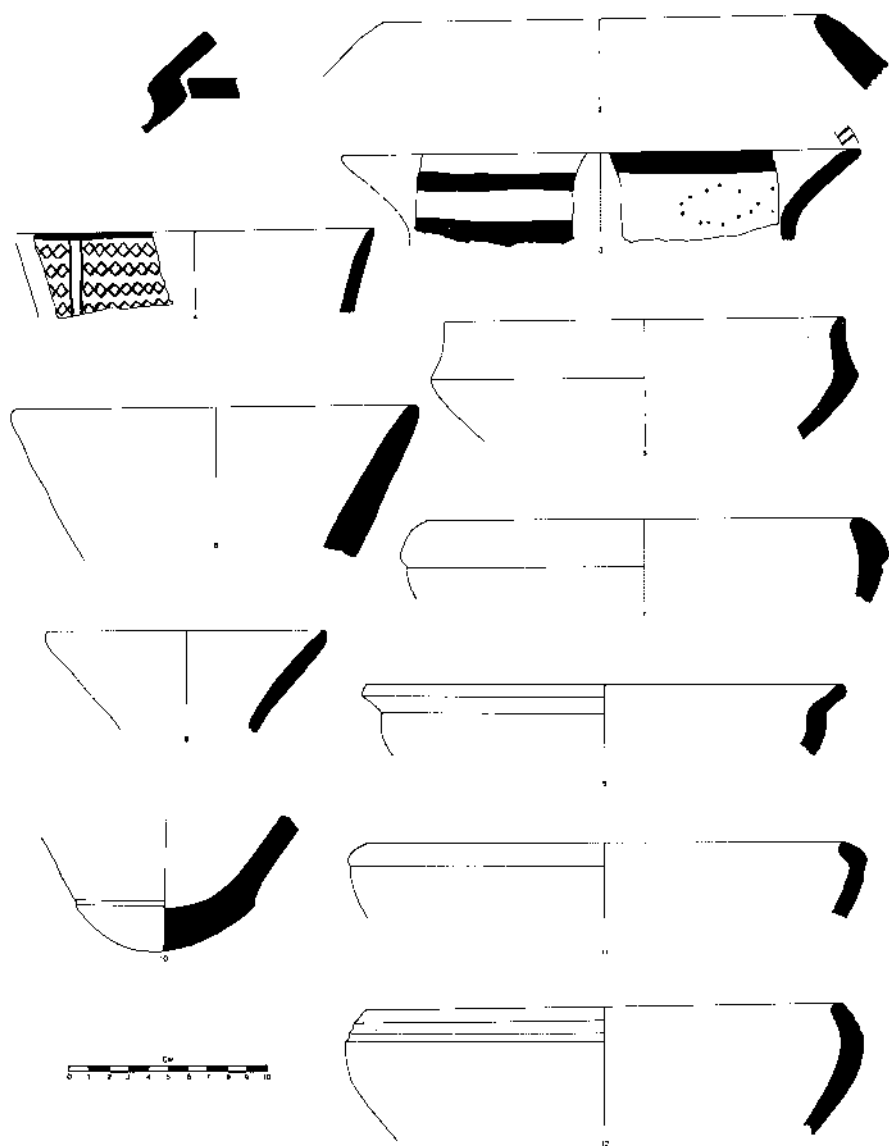

Fig. 10- Halaf ceramics from Çöla Avika (1-4, 6, 8) and Iron age ceramics from various sites

1990 YILI ŞANLIURFA HARRAN OVASI YÜZEY ARAŞTIRMALARI

*Nurettin YARDIMCI**

1990 Yılı Şanlıurfa-Harran Ovası yüzey araştırmalarımız 10-27 Haziran 1990 tarihleri arasında Sabri Kızıltan, Ayşe Özkan, Sabri Aydal, M. Akif Işın ve Burcu Ceylan'dan oluşan ekiple gerçekleştirilmiştir.

Daha sonra Prof. Dr. Mehmet Özdoğan değerlendirme çalışmalarımıza kısa bir süre katılmıştır. Araştırma ekibimizde çalışan bütün arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Yüzey araştırmalarım sırasında Tahılalan, Hacıekber, Varlıalan, Seferköy, Yukarıderen, Büyükhedbe, Küçükhedbe, Yeşerti, Bolatlar, Demirci, Aşağıbeğdeş, Kantara, Serince, İmambakır, Bozyazı, Yayvandaruk, Duran, Balkır, Bağiytepe höyükleri gezilmiştir.

Yaptığımız çalışmalar sırasında geçtiğimiz yıl Harran Höyüğü'ne 1 km kadar mesafedeki Tel İdris'de rastladığımız Halaf seramikleri ile 5. bine inen tarihlememiz bu yıl Küçükhedbe Höyük'te topladığımız ve Neolitik Devre tarihlediğimiz seramik parçası ile 6. bine kadar inmiştir.

Bu yılki yüzey araştırmalarımızda bütün devirlerin ovada mevcut olduğunu gördük. Mezopotamya ile Anadolu kültürlerinin birbirleri ile kaynaştığı ve yayıldığı bir bölge olan Harran ovasında araştırmalarımız devam edecektir.

Tahılalan (Maruda)

Harran-Urfa karayolunun yaklaşık beşinci kilometresinde, yolun hemen sağındadır. Yaklaşık 6-8metre kotunda, 40-50 metre çapında konik formudur. Çevresi ve etekleri tarla olarak kullanılmaktadır. Höyükte bozulma ve tahribat olmamıştır.

Höyükteki Devirler: Kalkolitik ve Tunç Çağı-çakmak taşları (Harita: 1, Resim: 1).

* Dr. Nurettin YARDIMCI, Kültür Bakanlığı Müşaviri-ANKARA.

Varlıalan

Harran'ın yaklaşık 4 kilometre güneyinde ortalama 120 metre çapında, 8-9 metre kotundadır. Güney yönünde yayvanlaşarak yayılmakta, kuzey yönünde ise daha dik bir eğimle inmektedir. Höyüğün güney etekleri üzerinde 15 hanelik köy yerleşimi mevcuttur.

Höyükteki Devirler: M.Ö. 3. bin, 2. bin-çakmak taşları (Harita: 1, Resim: 2).

Seferköy

200 m çapında 7-8 metre kotundadır. Güneye doğru daha az bir eğimle ovaya inmektedir. Höyüğün üzerinde köy yerleşimi bulunmaktadır. Çevresi tarla olarak kullanılmaktadır. Köy yerleşiminin eteklerde devam etmesi gelecekte höyüğü tahrip edecektir.

Höyükteki Devirler: Son Kalkolitik, Tunç Çağı, Demir Çağı, özellikle İlk Tunç Çağı (Harita: 1, Resim: 3).

Deren

Harran'ın 9 kilometre güneyindedir. Ortalama 12 metre kotunda, doğu-batı doğrultusunda 100 metre, kuzey-güney doğrultusunda 50 metre ebatlarındadır. Yamaçları dik eğimli, üzeri köy mezarlığı olarak kullanılmaktadır. Güney tarafında yaklaşık 90 hanelik Yukarıderen köyü yerleşimi vardır. Çevresi tarla olarak kullanılmakta olup kerpiç yapımı için alınan topraklarla höyüğün etekleri tahrip edilmektedir.

Höyükteki Devirler: Çakmak taşı aletler, Ubeyd, Tunç Çağı'nın bütün evreleri var (Harita: 1, Resim: 4).

Büyükhedbe

Harran'ın 8 km güneyinde yaklaşık 80 metre çapında 6-7 metre yüksekliğindedir. Paftada 'Küçükhedbe' olarak isimlendirilmiştir, ancak yöre halkı tarafından "Büyükhedbe" olarak bilinmektedir. Höyük az meyille yükselen yaygın bir höyüktür. Höyüğün üzerinde yirmi hane kadar köy yerleşimi görülmektedir. Zengin boyalı keramiklerin bulunduğu höyükte üzerinde yerleşimin gereksinimlerini karşılamak için yapılan açmalarda höyük tahrip edilmektedir.

Höyükteki Devirler: Güzel bir Halaf merkezi, bütün evreler var (Harita: 1, Resim: 5).

Küçükhedbe

Büyükhedbe'nin 700 metre kadar kuzeybatısında Harran'ın 7 km güneyindedir. Paftasında 'Büyükhedbe' olarak isimlendirilmiştir. Ortalama 40 metre çapında, 5-6 metre yüksekliğinde konik formu bir höyüktür. Höyüğün bir bölümü ve çevresi tarla olarak kullanılmaktadır. Gelecekte tarla yapımı için veya normal kullanımdaki sürülme sonucu höyük kaybolabilir, dağılabilir.

Höyükteki devirler: Bütün devirler var. Neolitik, Kalkolitik, Halaf, Orta Çağ ve İslam çanak çömleği ağırlıklı. Neolitik Devir'e ilk defa burada rastlıyoruz. Benzerleri Çayönü çanak çömlekli Neolitik tabakada çok bol olarak bulunmuştur (Harita: 1, Resim: 6).

Hacıekber

Harran'ın 9 km kadar güneybatısında, Urfa-Akçakale yolunun 700 metre kadar solundadır. Ortalama 250-300 metre çapında, 4-5 metre kottunda yaygın bir höyüktür. Üzerinde 50-60 hanelik Hacıekber köyü yerleşimi bulunmaktadır.

Höyükteki Devirler: Bütün devirler var. Tunç Çağı ağırlıklı (Harita: 1, Resim: 7).

Yeşerti (Kubbehıdır)

Harran'ın yaklaşık 10 km güneybatısında Urfa-Akçakale yolunun 1 km kadar doğusundadır. Ortalama 150 metre çapında, 12 metre yüksekliğinde ve konik formudur. Güney eteğinde 25-30 hanelik Yeşerti köyü yerleşimi bulunmakta, çevresinde pamuk ekimi (sulu tarım) yapılmaktadır.

Höyükteki Devirler: Halaf, Ubeyd ve Tunç Çağı ağırlıklı. Ortaçağ ve İslam çanak çömleği de bol miktarda var (Harita: 1, Resim: 8).

Bolatlar (Şihyakup)

Harran'ın yaklaşık 13 km güneybatısında, Urfa-Akçakale yolunun 500 metre kadar doğusundadır. Üç tepeden oluşan höyüğün güneyinde bulunanı daha az yükseklikte ve üzerinde köy yerleşimi mevcuttur. Yüksekliği 3-4 metre kadardır. Ortada bulunan asıl höyüğün yüksekliği yaklaşık 6-7 metre, kuzey-güney doğrultusunda 150 metre, doğu-batı doğrultusunda 40 metre boyutlarında olup, eliptik formudur. Üzeri köy mezarlığı olarak kullanılmaktadır.

Höyükteki Devirler: Halaf, Kalkolitik, Tunç Çağı (Harita: 1, Resim: 9)

Demirci (Birhasso)

Harran'ın 15 km kadar kuzeybatısında Urfa-Akçakale yolunun 1.5 km kadar batısında yaklaşık 40x40 metre ebadında 5 metre yüksekliktedir. Üzeri tarla olarak kullanılmaktadır.

Höyükteki Devirler: Tunç Çağı'nın bütün evreleri var (Harita: 1, Resim: 10).

Aşağıbeğdeş (Telfidan Davut)

Harran'ın 10 km kadar güneybatısında, Urfa-Akçakale yolunun 1.5 km batısındadır. Doğu-batı doğrultusunda 300 metre, kuzey-güney doğrultusunda 150 metre ebatlarında T formulu bir höyüktür. Yüksekliği yaklaşık 40 metredir. Kuzeyinde köy yerleşimi vardır.

Höyükteki Devirler: Çakmak taşları, Ubeyd, Tunç Çağı, Demir Çağı, Orta Çağ ve İslam çanak çömleği var (Harita: 1, Resim: 11).

Yukarıbeğdeş

Harran'ın 12 km batısında Urfa-Akçakale karayolunun 2 km sağındadır. Doğu-batı doğrultusunda 300 metre, kuzey-güney doğrultusunda ise 150 metre ebatlarında, 50-60 metre kadar yüksekliktedir. Güney yönünde bugünkü 'Yukarıbeğdeş' köy yerleşimi mevcuttur. Özellikle güney tarafta höyük eteklerinde eski yerleşim devam etmektedir. Aşağıbeğdeş höyükte başlayan renkli seramik Yukarıbeğdeş höyükte de kuzeye doğru devam etmektedir. Çevredeki tarlalarda başlayan sulama höyük eteklerinde bulunan yerleri tahrip edebilir.

Höyükteki Devirler: Son Kalkolitik'ten, Hellenistik, Roma dönemine kadar bütün devirler var (Harita: 1, Resim: 12 a,b.).

Kantara (Ginetre)

Harran'ın 13 km batısında Urfa-Akçakale yolunun 3 km sağındadır. Yaklaşık 150 metre çapında, 3-4 metre yüksekliğinde yaygın bir höyüktür. Höyük üzerinde Kantara veya Geçitli köyü yerleşmiştir. Höyük üzerinde yapılan aramada çeşitli dönem (Roma, Bizans, İslam da dahil) seyrek seramik parçaları ve taş mimari izleri görüldü.

Höyükteki Devirler: 3. binden başlayarak, Roma, Bizans, İslam dönemi de dahil olmak üzere çeşitli devirler var. Ayrıca mimari taş parçalarına da rastlandı. (Harita: 1, Resim: 13).

Serince (Sehrince)

Harran'ın 6 km batısında Harran-Urfa yolunun 1.5 km kuzeyindedir. Ovadan farkedilmeyecek derecede yaygın ve üzerinde köy yerleşimi bulunmaktadır. Yüzeyde yapılan araştırmada sarnıç, kaya mezarı ve geç dönem mimari parçalar görüldü. Köy sakinlerinin anlattığına göre bahçe çalışmaları sırasında küpler, gözyaşı şişeleri, sikkeler çıktığı 50 cm derinlikte tuğla döşeli tabanlar olduğu söylendi.

Höyükteki Devirler: Çakmak taşları ve ağırlıklı olarak Tunç Çağı (Harita: 1, Resim: 14).

İmambakır

Harran'ın 1.5 km doğusunda bulunmaktadır. Köyün kuzeybatısında, güney ve güneydoğusunda çok geniş alanları kaplayan Harran'la çağdaş iki yerleşim vardır. Kuzeybatıdaki yerleşme yaklaşık 300x150 metre boyutundadır. Ortalama 4-5 metre bir yükselti ile çevresindeki düz alanlara yayılmıştır. Tepenin tam ortasında yuvarlak, batısında ise elips şeklinde kesme taşla örülmüş iki adet kuyu görülmüştür. İkinci yerleşme ise İmambakır Camii'nin güneyinde geniş bir alanı kapsar. Yerleşme içinde toprak altında Harran evleri tipinde üç adet mekâna rastlanmıştır. Batı taraftaki yükseltinin her tarafı taş almak amacıyla kazılarak tahrip edilmiştir. Yüzeyde daha çok İslami parçalara rastlanmıştır. Höyükteki Devirler: Son Kalkolitik'ten başlayarak İslam dönemine kadar bütün devirler var (Harita: 1, Resim: 15 a., b).

Bozyazı

Harran'ın 3.5 km doğusunda, 40 metre çapında, 5-6 metre yüksekliğindedir. Konik gövdelidir. Üzeri mezarlık olarak kullanılmakta, güneybatıya doğru eteklerde erken yerleşim (Kalkolitik) devam etmektedir. Kuzey tarafında ise ortalama 60 metre çapında, 4 metre yüksekliğinde üzeri teraslanarak düzeltilmiş ikinci bir yerleşim vardır. Bu tepe üzerinde de erken dönem seyrek seramik parçaları bulunmuştur. Üzerinde Bozyazı köyü yerleşimi vardır.

Höyükteki Devirler: M.Ö 3. bin, M. Ö. 2. bin (Harita: 1, Resim: 16).

Yayvandaruk (Çerme)

Harran'ın 6 km doğusunda, ortalama 80-100 metre çapında, 7-8 metre yüksekliğinde, az eğimlidir. Üzerinde seyrek seramik parçaları bulunmuştur. Höyük üzerinde köy yerleşimi mevcuttur.

Höyükteki Devirler: Toplanan mallardan burada Halaf kültürünün güzel örneklerinin var olduğu görülmüştür. Ayrıca çakmak taşları mevcuttur. (Harita: 1, Resim: 17).

Balkır (Resmelşaban).

Harran'ın 7 km güneydoğusunda, ortalama 250 m çapında, 7 metre yüksekliğindedir. Yaygın bir höyük üzerinde köy yerleşimi mevcuttur. Çok az seramik parçasına rastlanmıştır.

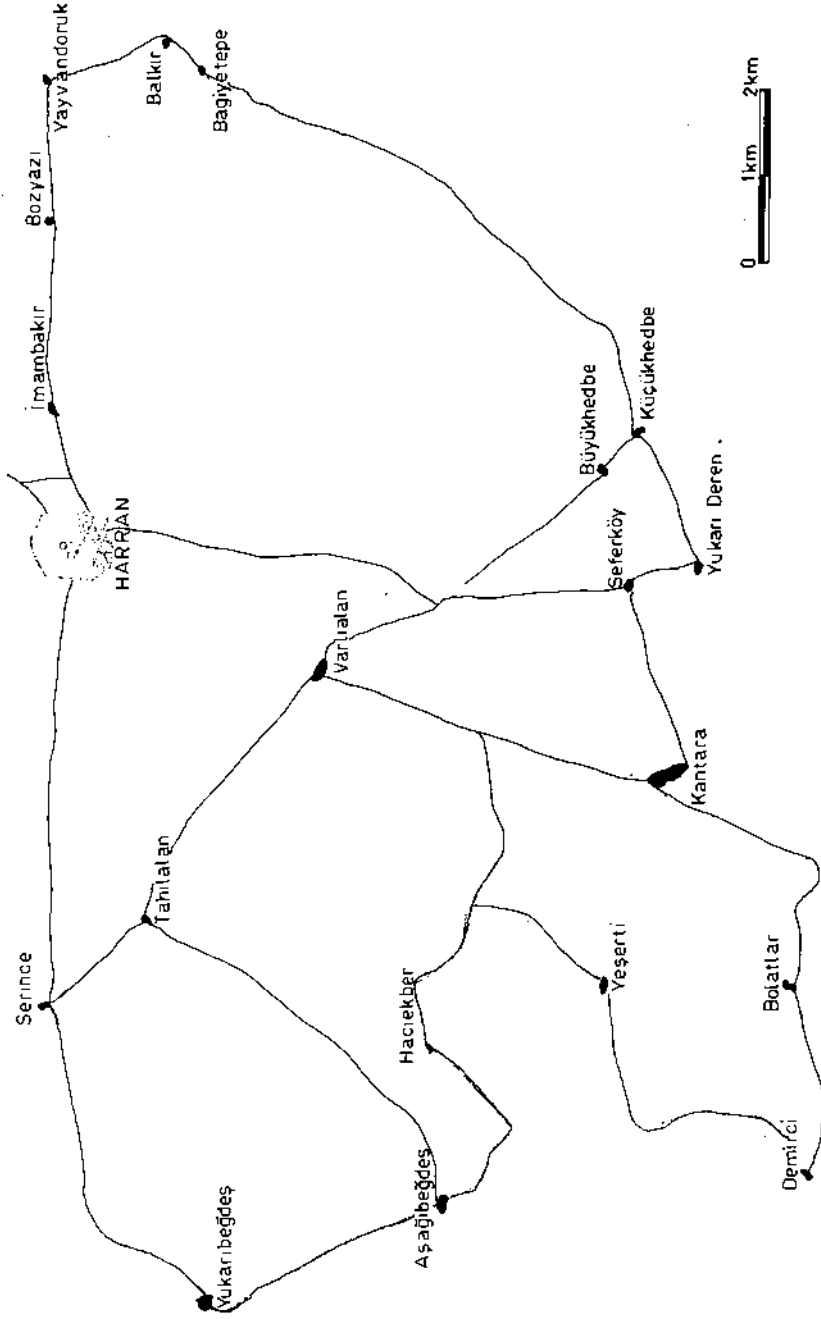
Höyükteki Devirler: Bizans ve İslam Devri ağırlıklı (Harita: 1, Resim: 18).

Bagiyetepe

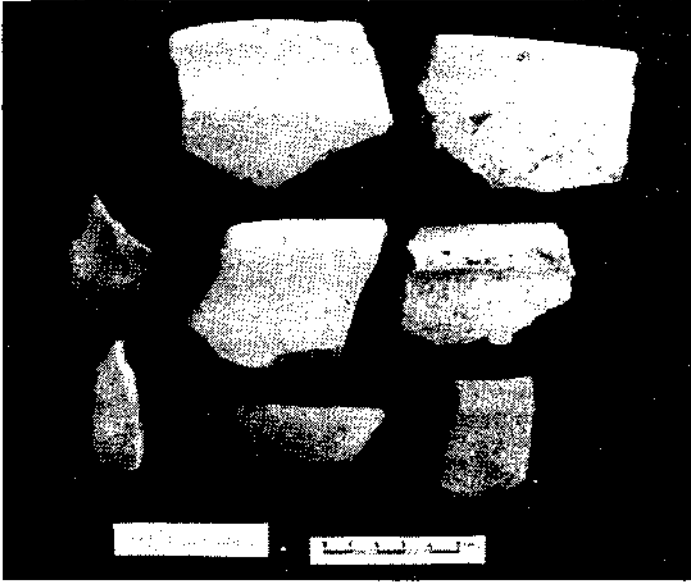
Balkır köyünün 700 metre kadar kuzeybatısında, Çolpan köyünün 900 metre kadar kuzeyinde, yaklaşık 2 metre yüksekliğinde, 60 metre çapında çok yaygın bir höyüktür. Üzerinde çok seyrek erken dönem seramik parçaları mevcut. Çevresi pamuk tarlası olarak kullanılmaktadır.

Höyükteki Devirler: Az miktarda Uruk, Tunç Çağı ağırlıklı (Harita: 1, Resim: 19).

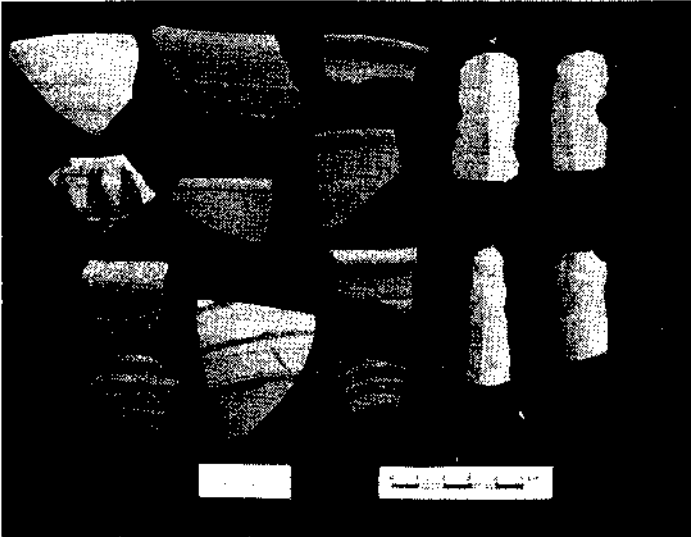
1990 YILI ŞANLIURFA HARRAN OVASI YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Harita: 1

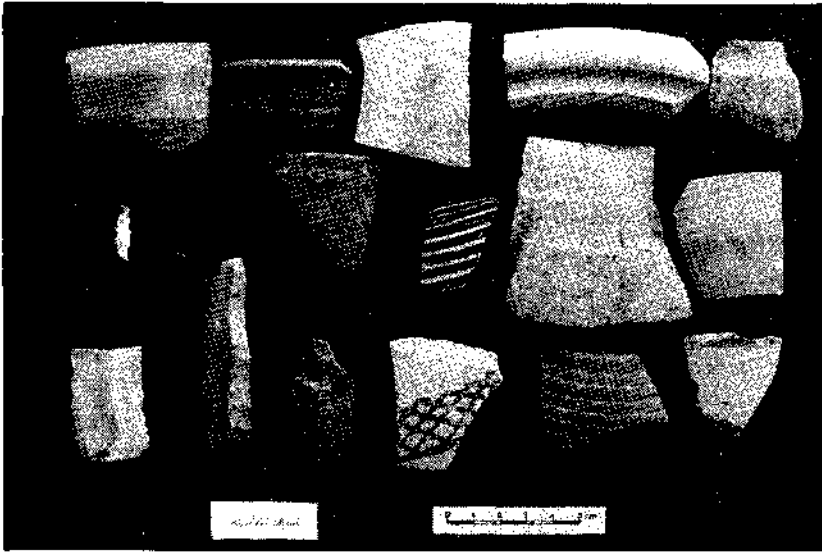
Resim: 1- Tahılalan

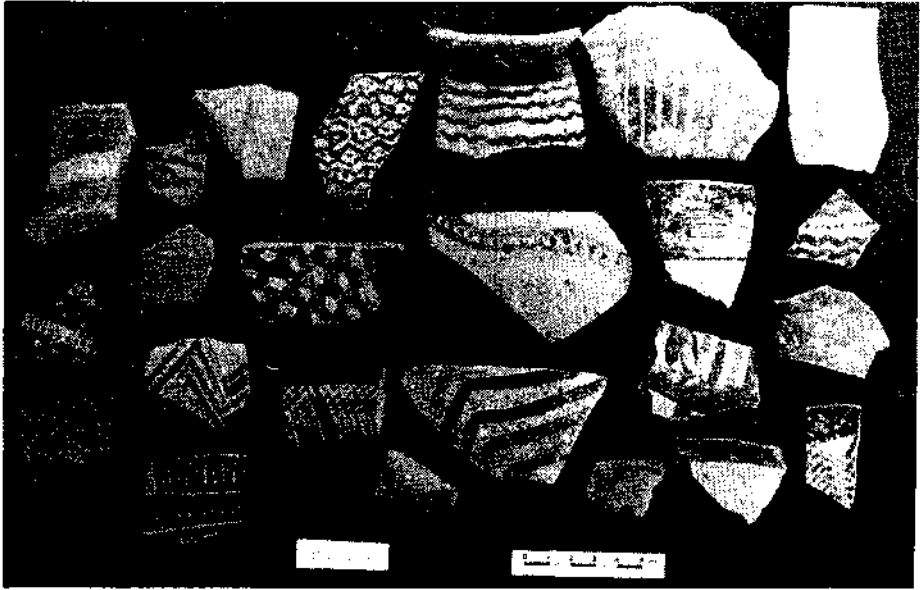
Resim: 2- Varlıalan

Resim: 3- Seferköy

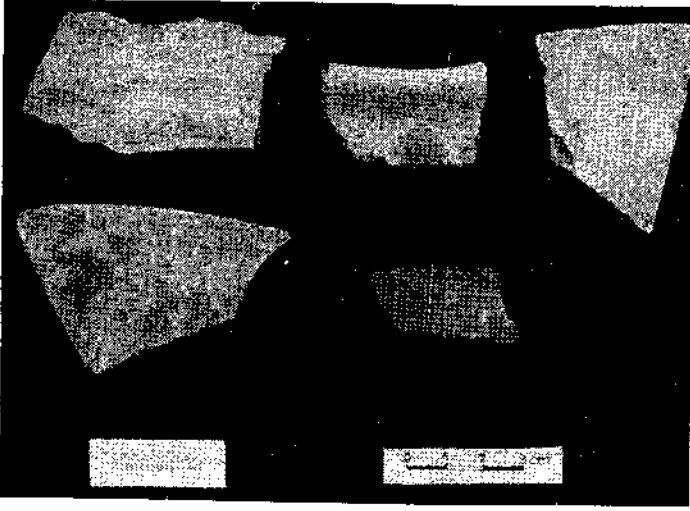
Resim: 4- Deren

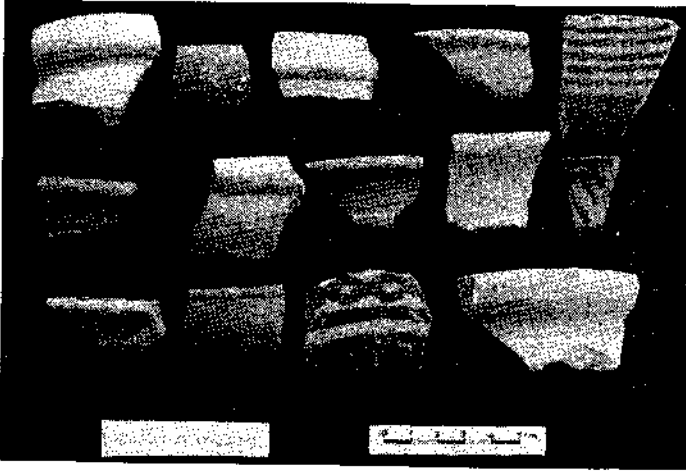
Resim: 5- Büyükhedbe

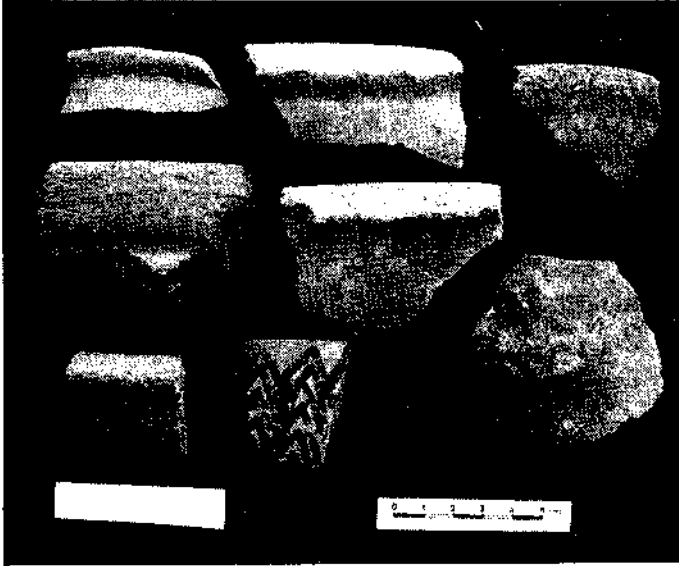
Resim: 6- Küçükhedbe

Resim: 7- Hacıekber

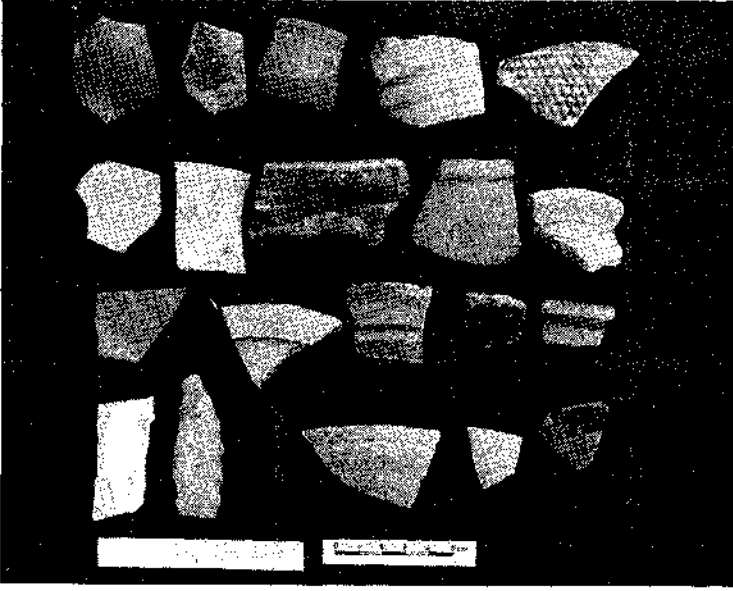
Resim: 8- Kubbehıdır (yeşerti)

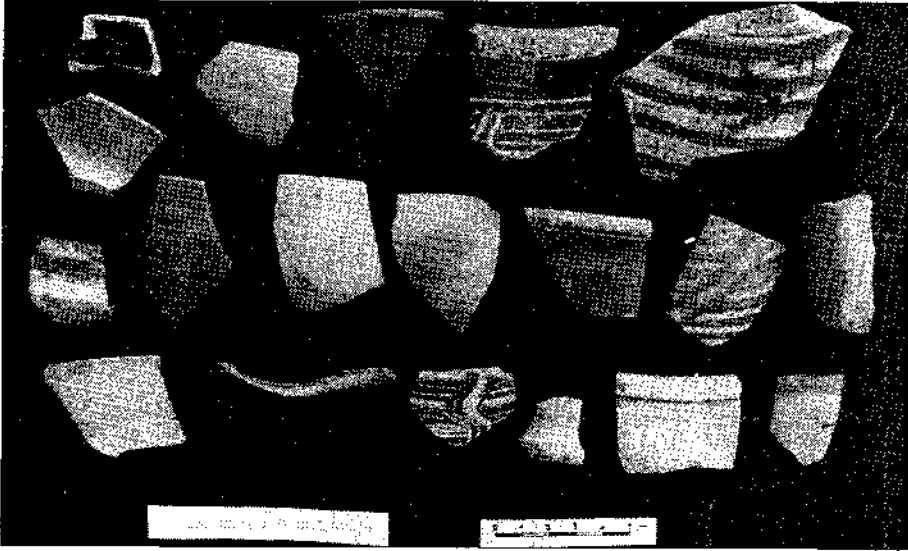
Resim: 9- Bolatlar (Şihyakup)

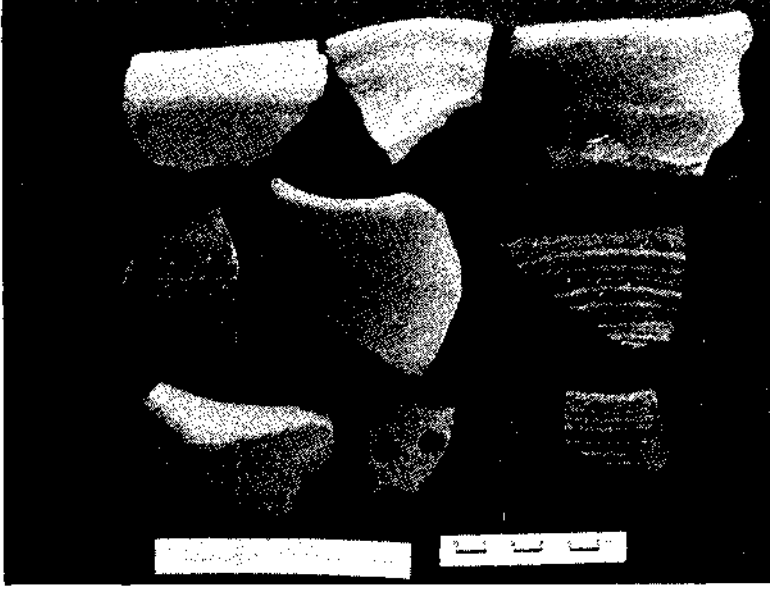
Resim: 10- Demirci (Birhasso)

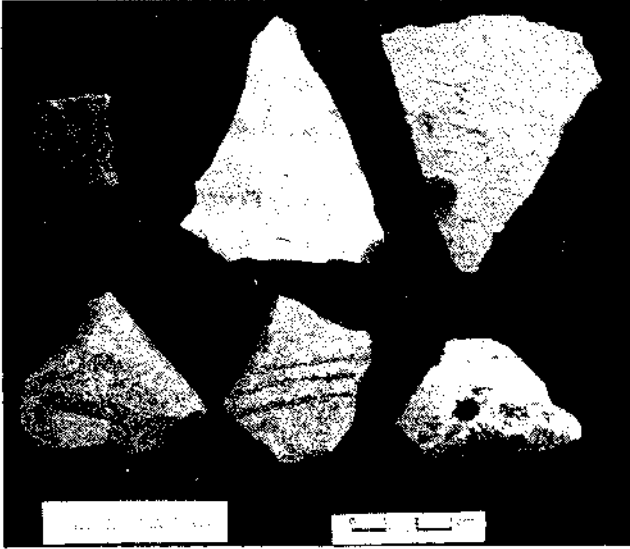
Resim: 11- Aşağıbeğdeş (Telfidan Davut)

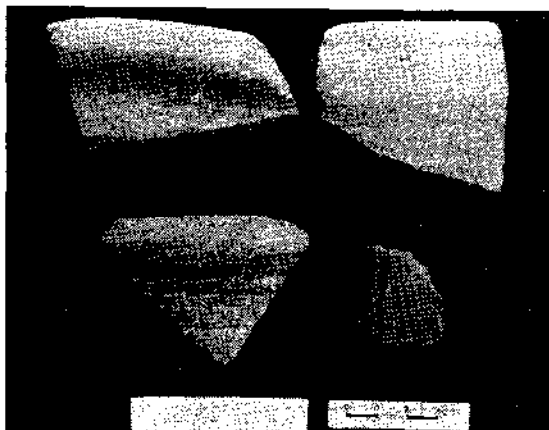
Resim: 12a- Yukarıbeğdeş (Yukarı Telfidan)

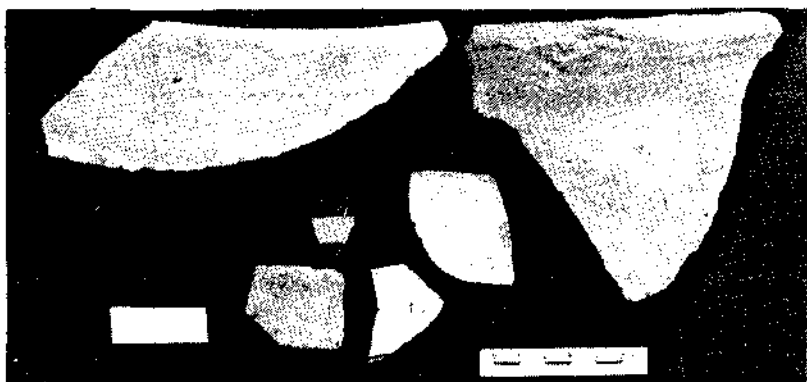
Resim: 12b- Yukarıbeğdeş (Yukarı Telfidan)

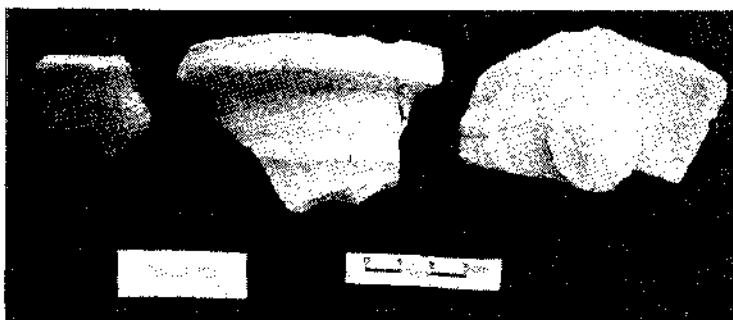
Resim: 13- Kantara (Ginetre)

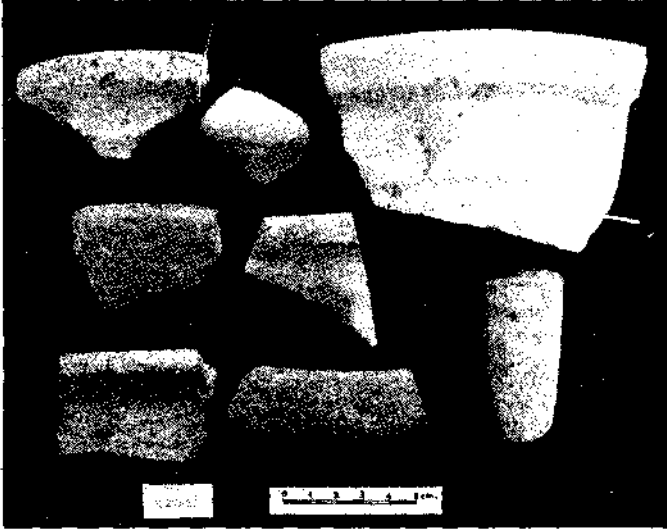
Resim: 14- Serince (Sehrince)

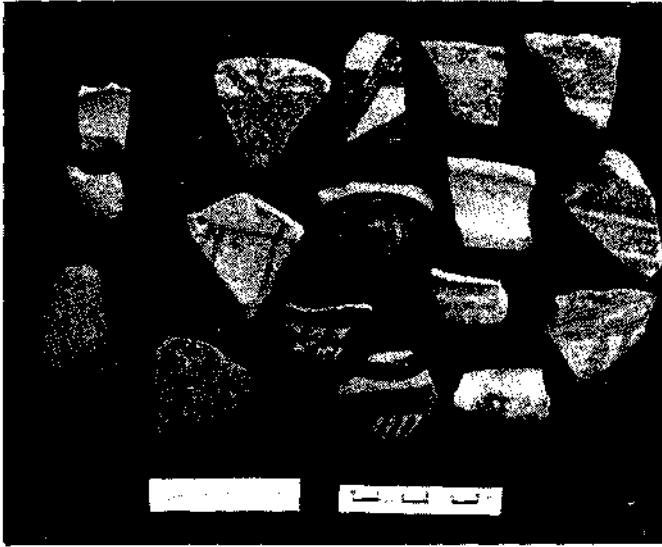
Resim: 15a- İmambakır

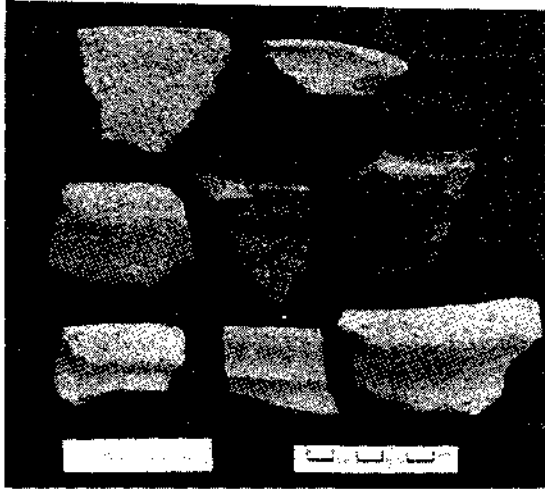
Resim: 15b- İmambakır

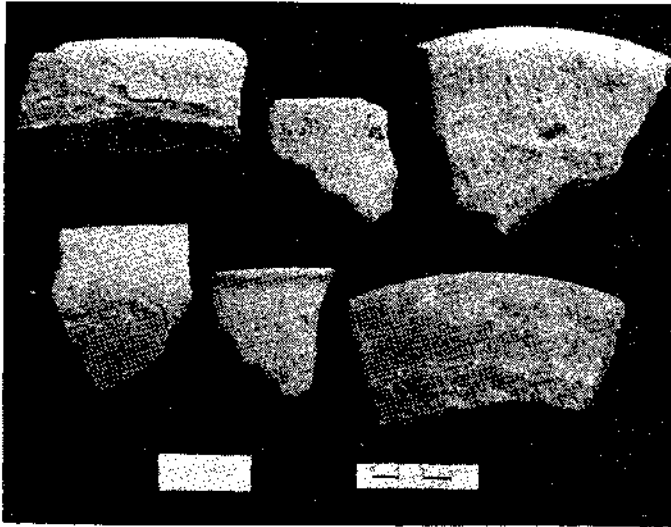
Resim: 16- Bozyazı

Resim: 17- Yayvandırık (Çerme)

Resim: 18- Bakır (Resmeleşaban)

Resim: 19- Bagiyetepe

VAN BÖLGESİNDE URARTU BARAJ VE SULAMA SİSTEMİNİN ARAŞTIRILMASI, 1990

Oktay BELLİ*

Doğu Anadolu Bölgesi'nde "Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması" konusunda yaptığımız çalışmanın dördüncüsünü, 1990 yılının ağustos-eylül ayları arasında gerçekleştirdik¹. Daha önceki yıllarda olduğu gibi, 1990 yılı çalışmamızda da, yine Urartu Krallığı'nın merkezini oluşturan Van Gölü bölgesini esas olarak ele aldık (Harita: 1)².

Aşağı Süphan Barajı

Van'ın 105 km kuzeydoğusunda bulunan Süphan Barajı'ndaki ilk çalışmamızı, 1989 yılında gerçekleştirmiştik³. Bulduğumuz barajı, burada bulunan gölün isminden dolayı "Süphan Barajı" olarak adlandırmıştık. Baraj gövde duvarı Orta Çağ, Yeni Çağ ve günümüzde geçirmiş olduğu onarımlar sonucunda eski özelliğini tümüyle kaybetmiştir. Urartu duvarının izine ise bir türlü rastlayamamıştık. Ancak 1990 yılında yaptığımız araştırma sonucunda, nihayet Urartu baraj duvarının varlığını saptayabildik.

Kuzey-güney doğrultusunda uzanan Süphan Gölü, Muradiye Ovası'nın en yüksek engebesini oluşturan Pirraşit Dağı'nın (3200 m) hemen kuzey eteğinde bulunmaktadır. Gölün suları, çevredeki yüksek tepelerden

- * Doç.Dr. Oktay BELLİ, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi 34459-İSTANBUL.
- 1 1990 yılında yapmış olduğumuz bu araştırma, daha önceki yıllarda olduğu gibi yine İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ile Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun değerli maddi katkılarıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmamıza gösterilen bu yakın ilgi ve verilen maddi destek dolayısıyla, her iki kurumun da değerli yöneticilerine burada bir kez daha içtenlikle teşekkür etmeyi zevkli bir görev sayarım.
 - 2 Yapmış olduğumuz araştırmaya Bakanlık temsilcisi olarak Erzurum Müzesi asistanlarından Sayın Mustafa Ekmen katılmıştır. Van bölgesindeki Urartu baraj ve göletlerini araştırmamız sırasında bize yardımcı olan ve araçlarından faydalanmamızı sağlayan Van Devlet Su İşleri Bölge Müdür Muavini Sayın Celal Özbahçeci'ye burada içtenlikle teşekkür etmeyi zevkli bir görev sayarım.
 - 3 Ö. Belli, "Van Bölgesinde Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması, 1989", VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1990, 111-115.

inen kar ve yağmur suları ile çok sayıdaki kaynak suyunun birleşmesiyle oluşmaktadır. Deniz seviyesinden 2432 m yüksekliğinde bulunan göl, 1.362 km lik bir alana yayılmaktadır (Resim: 1). Bu haliyle Süphan Gölü, Doğu Anadolu bölgesinde baraj yapılan en büyük gölü oluşturmaktadır. Öte yandan Süphan Barajı, Van'ın doğusundaki *Rusa Barajı*'ndan sonra şimdilik Van bölgesinde deniz seviyesinden ikinci yüksek rakımlı barajı oluşturmaktadır.

Barajın gövde duvarı, gölün hemen güney ucuna inşa edilmiştir. Biz bunu "Yukarı Süphan Barajı" olarak isimlendirdik (Resim: 1). Bu duvarın Orta Çağ ve Osmanlı Devleti döneminde birkaç kez onarım geçirdiğini, hem duvarda kullanılan Horasan harcı, hem de eski duvardan sökülerek alınan 1911 yılına ait bir inşa yazıtı doğrulamaktadır. Son 13-14 yıl önce Van Toprak-Su Bölge Müdürlüğü tarafından barajın gövde duvarı tümüyle yeniden inşa edilmiştir. Şu anda duvarın yüksekliği 2,5 m, genişliği 12-13 m ve uzunluğu da 170 metredir. Ne yazık ki biz eski duvarın kaç metre uzunluğunda, genişliğinde ve yüksekliğinde olduğunu bilemiyoruz. Duvarda kullanılan fazla büyük olmayan kalker bloklar, çevrede bulunan kalker kayalıklardan elde edilmiştir.

Yaptığımız araştırma sonucunda, Yukarı Süphan baraj duvarının yaklaşık 600-650 m güneyinde bir başka baraj duvarı daha bulduk. Bunu ise "Aşağı Süphan Barajı" olarak isimlendirdik (Resim: 1). Dar ve kayalık bir boğaza inşa edilen duvar, kuzeyindeki Yukarı Süphan Barajı'nın gövde duvarı ile kıyaslanamayacak ölçüde büyük bazalt taşlardan inşa edilmiştir (Resim: 2). 9 m kalınlığındaki duvarın ön ve arka yüzü birer sıra çok iri taşlardan inşa edilmiş, orta kısmı da diğer Urartu baraj duvarlarında olduğu gibi küçük taş ve topraktan oluşan bir dolgu tabakasıyla doldurulmuştur. Ortalama 1,5-2 m yüksekliğinde ve 95 m uzunluğunda olan Aşağı Süphan baraj duvarının orta kısmı, barajdan akan su tarafından parçalanmıştır (Resim: 3). Orta Çağ veya Osmanlı Devleti döneminde yıkılan duvarın orta kısmı yeniden Horasan harcı ile onarım geçirmişse de, tekrar yıkılmaktan kurtulamamıştır. Barajdan gelen su hâlâ 3-3.5 m genişliğindeki yıkılan bu boşluktan akmaktadır (Resim: 4).

İlk defa bir Urartu baraj gövde duvarının su tarafından parçalanmış olduğunu görmekteyiz. Duvarın ne zaman yıkıldığını şimdilik kesin olarak bilemiyoruz. Bizim bilemediğimiz bir başka önemli konu da acaba bu duvar yıkıldıktan sonra mı daha kuzeyde, gölün hemen güney kıyısında Yukarı Süphan baraj duvarının inşa edilmiş olduğudur. Duvarın tahrip olmasında, yer seçiminin mi hatalı olduğu veya Urartu barajlarının ilk ör-

neği olması yüzünden inşa tekniği açısından herhangi bir hatanın mı yapıp yapılmadığı da şimdilik belli değildir⁴.

Süphan Barajı'ndan güneybatı yönüne doğru akan ve günümüzde "Süphan Deresi" olarak isimlendirilen su, yaklaşık olarak 18-19 km aşağıda 112 km² genişliğindeki Muradiye Ovası'nı sulamaktadır. Doğudan batıya doğru gittikçe alçalan ve Van Gölü kıyılarına kadar uzanan ova, oldukça verimli topraklara sahiptir. Muradiye Ovası Urartu krallığı döneminde en iyi değerlendirilen arazilerin arasında yer almıştır. Nitekim Kral Menua (M.Ö. 810-786) döneminde ovada hem sulama kanalları yapılmış⁵, hem de askeri ve ekonomik amaçlı Körzüt Kalesi kurulmuştur. Muradiye Ovası'nın güneydoğusunda yer alan Körzüt Kalesi⁶, batıdan ve kuzeyde Transkafkasya'dan Urartu Krallığı'nın merkezi bölgesine gelecek tehlikelere karşı bir savunma merkezini oluşturmaktadır. Aynı zamanda batıdan gelerek Kuzeybatı İran içlerine giden yolu da denetim altında tutan Körzüt Kalesi, bu bölgenin en büyük askeri kalesini oluşturmaktadır. Bunların yanı sıra Körzüt Kalesi'nin aynı zamanda Muradiye Ovası'nda yapılan tarım ürünlerinin depolandığı en büyük ekonomik merkez olduğu da anlaşılmaktadır.

Körzüt Kalesi'nde halkın yaptığı kaçak kazılar sonucunda, kalenin güney kesiminde tapınak olduğu anlaşılan yapıdan ele geçirilen çok sayıda çivi yazılı taş, bu kalenin Kral Menua döneminde kurulduğunu kanıtlamaktadır⁷. Kalede ve sivil yerleşim merkezlerinde oturan halkın besin gereksinmesini karşılamak amacıyla Muradiye Ovası'nda yapılan tarım için, Süphan Barajı'ndan ovaya getirilen suyun hayati önem taşıdığı anlaşılmaktadır. Günümüzde bile Süphan Barajı'ndan getirilen su, Muradiye Ovası'nda yapılan tarıma hayat vermektedir. Kral Menua döneminde inşa edildiği anlaşılan Aşağı Süphan Barajı'nın o dönemde hangi isimle anıldığını şimdilik bilemiyoruz. Ancak Aşağı Süphan Barajı, Urartu barajlarının en eski örneklerinden birini temsil ettiği için, çok büyük bir önem taşımaktadır. Öte yandan 2700 yıldan beri aynı amaca hizmet eden Süphan Barajı, Orta Çağ ve Yeni Çağ'da geçirmiş olduğu onarımlarla, baraj inşaatının tarihsel gelişimini gösteren eşsiz anıtlardan birini yansıtmaktadır.

4 O. Belli, "Recently Discovered Urartian Dams in the Van Region", *Third International Anatolian Iron Age Symposium 6-12 August 1990, Van-Turkey*, Oxbow Books 1990, (baskıda).

5 W. Belck, "Die Bewässerung der Ebene von Bergri und der Bendimahi-Tschai", *Zeitschrift für Ethnologie* 31, 1899, 247.

6 Körzüt Kalesi'nde daha önce yapılan çalışmalar için bkz., C.A. Burney, "Urartian Fortresses at Towns in the Van Region", *Anatolian Studies* 7, 1957, 47 vdd.; M.T. Tarhan - V. Sevin, "Van Bölgesinde Urartu Araştırmaları (I)", *Anadolu Araştırmaları*, 4-5, 1977, 276 vdd.

7 F.W. König, *Handbuch der chaldischen Inschriften* (AfO, Beiheft 8), 1955-1957, Nr. 42.; G.A. Melikisvili, *Urartskie klinohbraznye nadpisi* 1960, Nr. 67.; A.M. Dinçol, "Die neuen urartaischen Inschriften aus Körzüt", *Istanbuler Mitteilungen* 26, 1976, 19-30.

Çaldıran Ovası'nın kuzeyinde Tendürek Dağı'nın güney eteğinde bulunan Hıdır Menteş Gölü'nde yaptığımız araştırmada göl ve çevresinde, ne Urartu Krallığı döneminde, ne de başka uygarlıklar tarafından sulama ile ilgili olarak inşa edilmiş herhangi bir tesisin varlığına rastlanılmıştır (Resim: 5).

Erciş'in kuzeyinde "Yıldızgöl" veya "Üçgöl" olarak adlandırılan mevkide, birbirine yakın olarak bulunan 3 adet gölde yaptığımız araştırmada, sulama ile ilgili olarak herhangi bir tesisin yapıldığı görülmüştür (Resim: 6). Doğal olan bu küçük göllerden ikisinin arasında, 56 m uzunluğunda ve 2 m genişliğinde taş döşeli eski bir yolun varlığı saptanmıştır (Resim: 7). Kenarları iri taşlarla döşenmiş olan bu yolun hangi amaçla yapıldığı şimdilik anlaşılamamıştır. Çünkü yolun ne başlangıcı, ne de bitimi herhangi bir arkeolojik kalıntı ile bağlantılı olmadığından, yol sanki askıda duruyormuş izlenimini uyandırmaktadır. Göllerin yakın çevresinde de herhangi bir arkeolojik kalıntıya rastlanılmamıştır. Yalnız Yıldızgöl'ün yaklaşık 1 km kadar güneyinde ve İmam Abdal (eski Mamandal) köyünün 700-800 m kadar güneydoğusunda küçük bir Urartu kalesi bulunmuştur. Küçük bir kayalık tepenin üstünde bulunan kale, halkın yaptığı kaçak kazılardan büyük ölçüde tahrip olmuştur. Bu yüzden kalenin plânı kesin olarak belli olmamaktadır. Tahripten nasibini az alan kalenin güney duvarlarında, iri taşların kullanıldığı görülmektedir (Resim: 8-9). Köyün adından dolayı bu küçük kaleyi İmam Abdal Kalesi olarak adlandırmayı uygun gördük. Bir kör pencereye veya kapı girişine ait olduğu sanılan bazalt taşından yapılmış mimari bir parça kalıntısı, İmam Abdal Kalesi'nin en ilginç buluntusunu oluşturmaktadır (Resim: 10).

Yukarı Anzaf Kalesi Barajı

Van'ın 11 km kuzeydoğusunda bulunan Anzaf Kalesi, Aşağı ve Yukarı olmak üzere iki kaleden oluşmaktadır. Dikdörtgen bir plâna sahip olan Aşağı Anzaf Kalesi'nin plânından dolayı Van'dan doğu yönünde Kuzeybatı İran içlerine giden önemli karayolunu koruyan bir savunma tesisi olduğu sanılmaktadır. Aşağı Anzaf Kalesi'nin 500 m güneyinde yüksek bir tepe üzerinde bulunan Yukarı Anzaf Kalesi'nin ise, ticari ve ekonomik amaçlar için kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarı Anzaf Kalesi'nin yaklaşık olarak 600-700 m kadar doğusunda bulunan baraj, deniz seviyesinden 1900 m yüksekliğindedir (Resim: 11). Barajın gövde duvarı, gölün kuzey kısmını kapatmıştır. Kabaca yayvan yarım ay biçiminde olan gövde duvarının 64-66 m uzunluğunda olduğu sanılmaktadır (Resim: 12). Zira günümüzden 15 yıl kadar önce Van Top-

rak-Su Bölge Müdürlüğü tarafından Urartu duvarının üstüne taş ve toprak yığılmıştır (Resim: 13). Böylece yeni gövde duvarı hem yükseltilerek genişletilmiş, hem de uzatılmıştır. Bu yüzden biz eski duvarın kaç metre uzunluğunda, genişliğinde ve yüksekliğinde olduğunu kesin olarak bilemiyoruz.

Duvarın su tarafından görülen iri kalker taşlar, çevrede bulunan kalker taş yataklarının işletilmesiyle elde edilmiştir. Duvarda bir adet savağın olduğu anlaşılmaktadır. Bu savak günümüzde bile kullanılmaktadır. Barajda biriken su, güneydeki yüksek tepelerden inen kar ve yağmur suları ile özellikle "Musa Kenti" olarak adlandırılan kaynaktan çıkan suların birikmesiyle oluşmuştur. Ancak barajın göl alanı oldukça küçüktür ve yüksek tepelerden inen toprak tabakasıyla dolmuştur (Resim: 14).

Aslında bu barajın varlığını bize haber veren sayın C.A. Burney'dir. Kendisi 1959 yılında Aşağı ve Yukarı Anzaf kalelerinin plânlarını çıkardığında⁸, Urartu barajının gövde duvarının çok az yıkık olmasına karşın hâlâ fonksiyonunu sürdürdüğünü söylemektedir. Ancak ne yazık ki kendisi de baraj duvarının plânını çıkarmadığı ve resmini çekmediği için, duvarın özgün biçimi hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

Baraj göl alanı çok küçük olmasına karşın, buradan bırakılan sular kuzey yönüne doğru uzayan verimli toprakları sulamaktadır. Bu topraklarda yapılan tarımdan elde edilen ürünler, Aşağı ve özellikle Yukarı Anzaf Kalesi'ndeki insanlar ile kent merkezinde oturan halkın besin gereksinmesini karşılamaktaydı.

Yukarı Anzaf Kalesi'nde halkın son yıllarda yaptığı kaçak kazılarda ele geçirdiği çivi yazılı kitabeler, kalenin Urartu Kralı Menua (M.Ö. 810-786) döneminde kurulduğunu göstermektedir⁹. Yine bulunan bir başka yazıtı göre de, Menua'nın oğlu I. Arğısti (M.Ö. 786-764) döneminde kalede bazı ek tesislerin yapıldığı ve kalenin genişletildiği sanılmaktadır¹⁰. Menua döneminde inşa edildiği anlaşılan Yukarı Anzaf Barajı, erken dönem Urartu barajları için çok büyük bir önem taşımaktadır. Urartu Krallığı'nın erken döneminde kurulan Patnos-Aznavurtepe Göleti, Menua (Şamram) Kanalı, Aşağı Süphan Barajı ve Yukarı Anzaf Barajı, sulama ile ilgili inşa faaliyetlerinin Kral Menua döneminde doruk noktasına ulaş-

8 C.A. Burney - G.R.J. Lawson, "Measured Plans of Urartian Fortresses", *Anatolian Studies* 10, 1960, 178-181.

9 F.W. König, *Handbuch der chaldischen Inschriften* (AfO, Beiheft 8), 1955-1957, 46, 55 a, 72.; P. Hulin, "New Urartian Inscribed Stones at Anzaf", *Anatolian Studies* 10, 1960, 206-207.

10 M. Salvini, "Urartäischer Epigraphisches Material aus Van und Umgebung", *Belloten* 37, 1973, 285, res. 2.

tığını göstermektedir. Kurulan yeni kale ve kentlerdeki nüfusun besin gereksinmesini karşılamak için yapılan modern tarımın su gereksinmesini, baraj, gölet ve sulama kanalları karşılamıştır. Biz şimdilik, Menua'dan önce Urartu Krallığı'nın kurucusu Sarduri ve oğlu İşpuini dönemlerinde de sulama ile ilgili olarak herhangi bir inşa faaliyetinin yapıp yapılmadığını kesin olarak bilemiyoruz.

Gelecek yıl Yukarı Anzaf Kalesi'nde yapacağımız kazı çalışmaları, kalenin ve barajın ne zaman kurulduğu konusuna açıklık getirecektir.

Çavuştepe Su Biriktirme Yapısı

Van'ın 22 km güneydoğusunda, Van-Hakkâri karayolunun hemen kuzey eteğinde bulunan ünlü Çavuştepe (eski *Sardurihinili*) Kalesi'ndeki yapı, ilginç mimari özelliğinden dolayı araştırma kapsamımıza alınmıştır. Kalenin ana giriş kapısının hemen kuzeybatısında, kabaca tekne biçimindeki doğal bir kaya boşluğunun kuzey yönünde açık olan kısmı, yüksek duvarlarla kapatılmıştır. Bu yapı arkeoloji literatürüne "Devlet Ahır" ismiyle girmiştir¹¹. Gerek insanların, gerekse hayvanların giriş ve çıkışlarına hiç mi hiç uygun olmayan bu derin kaya boşluğunun hangi gerekçeden dolayı Devlet Ahır olarak tanımlandırıldığını anlamış değiliz. Aşağıda değineceğimiz haklı nedenlerden dolayı, bunun bir Devlet Ahır değil, kalenin kuzeyindeki tarlaları sulamak amacıyla tasarlanmış tipik bir su biriktirme yapısı olduğu kesinlik kazanmaktadır.

Kabaca tekneye benzeyen doğal kaya boşluğu, 24.30 m genişliğinde ve 46.80 m uzunluğundadır (Resim: 15). Kaya boşluğunun güney kısmını, derin ve yüksek kayalık kapatmıştır. Açık olan batı, kuzey ve doğu kısmı ise, Çavuştepe Kalesi'nin görkemli mimarisine uygun olarak kalın ve yüksek kyklopik duvarlarla kapatılmıştır (Resim: 16). 5.60 m kalınlığında olan duvarın uzunluğu 47 m, yüksekliği ise 5.50 m dir. Böylece büyük bir su biriktirme havuzu elde edilmiştir.

Su biriktirme havuzunun kuzey kısmını kapatan duvarın dış kısmı, kurtin-bastion şeklinde örülmüştür (Resim: 17). Duvar bu haliyle Çavuştepe Aşağı ve Yukarı Kale'yi çevreleyen kyklopik duvarların inşa tekniğiyle büyük bir benzerlik göstermektedir. Şimdiye kadar hiçbir Urartu su tesisinin gövde duvarı bu denli özenli bir işçilikle inşa edilmemiştir. Duvarın güney, yani su tarafındaki kısmı kurtin-bastion şeklinde değil, düz olarak örülmüştür. Duvarın su tarafındaki derinliği de 5-6 m arasında değişmektedir.

11 A. Erzen, *Türk Arkeoloji Dergisi* 15/1, 1966 (1968) 55.; A. Erzen, *Çavuştepe I* 1978, 15.

Su havuzunun ana kayadan oluşan tabanı günümüzde taş ve toprak tabakası ile doludur (Resim: 18). Bu yüzden tabanın nasıl bir biçime sahip olduğunu kesin olarak bilemiyoruz, ancak tekne biçiminde olması gerekmektedir. Havuzda biriken suyun akıtıldığı bir tek savak görülmektedir. Bu savak kuzeybatı köşe duvarına yakın bir yerde ve duvarın en altında bulunmaktadır (Resim: 15). Bu kesimin havuzun en eğimli yeri olduğu anlaşılmaktadır. Özgün biçimi bozulmadan kalan savak, Rusa Barajı'ndaki (Keşişgöl) savağın benzerini oluşturmaktadır. Savak 60 cm genişliğinde ve 1.50 m yüksekliğindedir (Resim: 19). Savağın alt kısmı ana kaya üzerindedir ve suyun sürekli akmasından dolayı, ana kayanın oluk şeklinde oyulduğu görülmektedir. Büyük bir olasılıkla duvar yapılmadan önce de tekne biçimli kayalıkta biriken su buradan akmaktaydı. Bu yüzden duvar inşa edilirken savağın buraya yapılmasına özen gösterilmiştir.

Havuzda biriken suyun, yağmur ve kar sularının birikmesinden oluştuğu sanılmaktadır. Buradan kuzeye akıtılan suların, aşağıda bulunan ve sulanamayan tarlaların sulanması işinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak havuzun içi taş ve kalın bir toprak tabakası ile dolu olduğu için, günümüzde bu yapı artık eski sulama işlevini yerine getirememektedir.

Çavuştepe Kalesi'nin güneyinde bulunan Hanasor (Gürpınar) ovasındaki verimli toprakların sulanması işini de, Hoşap (eski *Guguna*) Çayı'ndan getirilen kanallar yapmaktaydı. Bu durumu, Çavuştepe Aşağı Kale'de bulunan II. Sarduri'nin (M.Ö. 764-735) *İrmuşini* Tapınağı cephesindeki yazıtından öğrenmekteyiz¹².

II. Sarduri döneminde yaptırıldığı kesin olarak bilinen Çavuştepe su biriktirme yapısının benzerine, şimdilik Urartu Krallığı'nın yayılım alanında rastlanılmamaktadır. Ancak ilke olarak Çavuştepe su yapısı, Kral Menua döneminde yaptırılan Patnos-Aznavurtepe su biriktirme tesisiyle benzerlik göstermektedir. Bu yapının inşa edilmesinde en büyük amaç, yukarıda da belirttiğimiz gibi kalenin kuzey eteğinde bulunan ve sulanamayan verimli toprakların sulanmasına yöneliktir. Halkın besin gereksinmesinin karşılanabilmesi ve kalede binlerce ton yiyecek alan depoların doldurulabilmesi için yapılan tarımda, bu tür su biriktirme yapılarına büyük ölçüde gereksinme duyulmaktadır. Aksi halde bu tür su biriktirme yapıları olmadan verimli bir tarımın yapılması olanaksızlaşır.

Aygır Gölü Sulama Sistemi

Aygır Gölü, Van Gölü'nün kuzeybatısında ve 4050 m yüksekliğindeki Süphan Dağı'nın hemen güney eteğinde bulunmaktadır. Adilcevaz il-

12 A. Erzen, "Çavuştepe Kazıları", VII. Türk Tarih Kongresi I, 1972, 68.

çesinin yaklaşık 6-7 km doğusunda bulunan Aygır Gölü, tipik bir volkanik göldür. Deniz seviyesinden 1942 m yüksekliğinde bulunan göl, yaklaşık 1 km çapındadır (Resim: 20). Gölün derinliğini ve kaç milyon metreküp suyun bulunduğunu şimdilik kesin olarak bilemiyoruz.

Aygır Gölü'nün suları, çevredeki sayısız kaynaktan çıkan sular ile yüksek tepelerden inen kar ve yağmur sularının birleşmesinden oluşmaktadır. Özellikle göle sürekli su sağlayan kaynakların başında zirvesi devamlı olarak karlarla kaplı bulunan Süphan Dağı'ndaki karlardan eriyerek akan sular gelmektedir (Resim: 21).

Aygır Gölü'ndeki suların Urartu Krallığı döneminde tarım alanında kullanıldığını, Van Toprak-Su Bölge Müdürlüğü'nün bundan 8-9 yıl önce yapmış olduğu çalışmalar doğrulamıştır. Aygır Gölü'nün güneyi ile Van Gölü arasında kalan verimli toprakları sulamak için Van Toprak-Su Bölge Müdürlüğü tarafından Aygır Gölü'nün güneyinde yaklaşık 30 m yüksekliğinde ve 70 m uzunluğundaki tepe dozerlerle kazılarak sulama boruları döşenmek istenmiştir (Resim: 22). Dozerlerin toprakta açtığı derinlik 27-28 metreye ulaştığında, gölden aynı amaçla su almak için Urartu Krallığı döneminde döşenmiş su borularına (künklerine) rastlanılmıştır. Çalışmayı bizzat yapan Mühendis Sayın Cengiz Tekin'in anlattığına göre, iç içe geçmiş keramik boruların hemen yanına, taştan örülmüş bir kanal daha döşenmiştir. Yani gölden güneydeki araziye hem taş kanaldan, hem de keramik borulardan su taşınmıştır. Taş kanal kazı sırasında dozerler tarafından tahrip edilmesine karşın, keramik boruların (künklerin) büyük bir çoğunluğu sağlam olarak ele geçirilmiştir. Bizim şimdilik kesin olarak bilemediğimiz, taş kanal ve keramik borulardan oluşan su kanalının kaç metre uzunluğunda döşenmiş olduğudur. Toprak-Su Bölge Müdürlüğü'nün açmış olduğu kanalın derinliği yaklaşık olarak 28 m, genişliği 16-17 m ve uzunluğu da 60-65 m dir. Çok büyük bir olasılıkla Urartu sulama kanalı 65-70 m uzunluğunda olmalıydı. Bundan sonra güney yönüne doğru arazi sürekli olarak alçalmakta ve Aygır Gölü seviyesinden çok daha aşağıya inmektedir (Resim: 20).

Sağlam olarak ele geçirilen ve konik biçimli olan keramik borular (künkler), ortalama 2 cm kalınlığında ve 57 cm uzunluğundadır (Resim: 23). Keramiğin hamuru ince kum katkılı olup, oldukça iyi pişirilmiştir. Birbirinin içine geçen konik biçimli borunun dar ağzı 28 cm, geniş ağzı ise 39 cm dir (Resim: 24). Borunun iç genişliği yaklaşık 30 cm çapındadır. Borular 7 cm kadar birbirinin içine geçmekte ve büyük bir olasılıkla kil ile yalıtılarak su kaçırmaları önlenmiştir.

Su borularının benzerine şimdilik Urartu Krallığı'nın yayılım alanında rastlanılmamaktadır. Ancak Anadolu'da Hitit başkenti Boğazköy'de

kaynak sularını kente iletmek için benzer büyüklükte keramik boruların döşendiğini bilmekteyiz¹³. M.Ö. 9. veya 8. yüzyıla tarihlenen bir başka benzer keramik boru da, Zincirli'de bulunmuştur¹⁴. Doğu Anadolu Bölgesi'nde de keramik borularla suyun taşınma sistemini göstermesi açısından Aygır Gölü'nden ele geçirilen su boruları, çok büyük bir önem taşımaktadır.

Urartu Krallığı döneminde olduğu gibi, günümüzde de Van Toprak-Su Bölge Müdürlüğü'nün yaptığı çalışmanın amacı, Aygır Gölü'nün güneyinde Van Gölü'ne kadar uzanan verimli topraklarda yapılan tarımın su gereksinmesini karşılamaya yöneliktir. Aygır Gölü'nden su alınmadan, bu topraklarda verimli bir tarımın yapılması olanaksız görünmektedir.

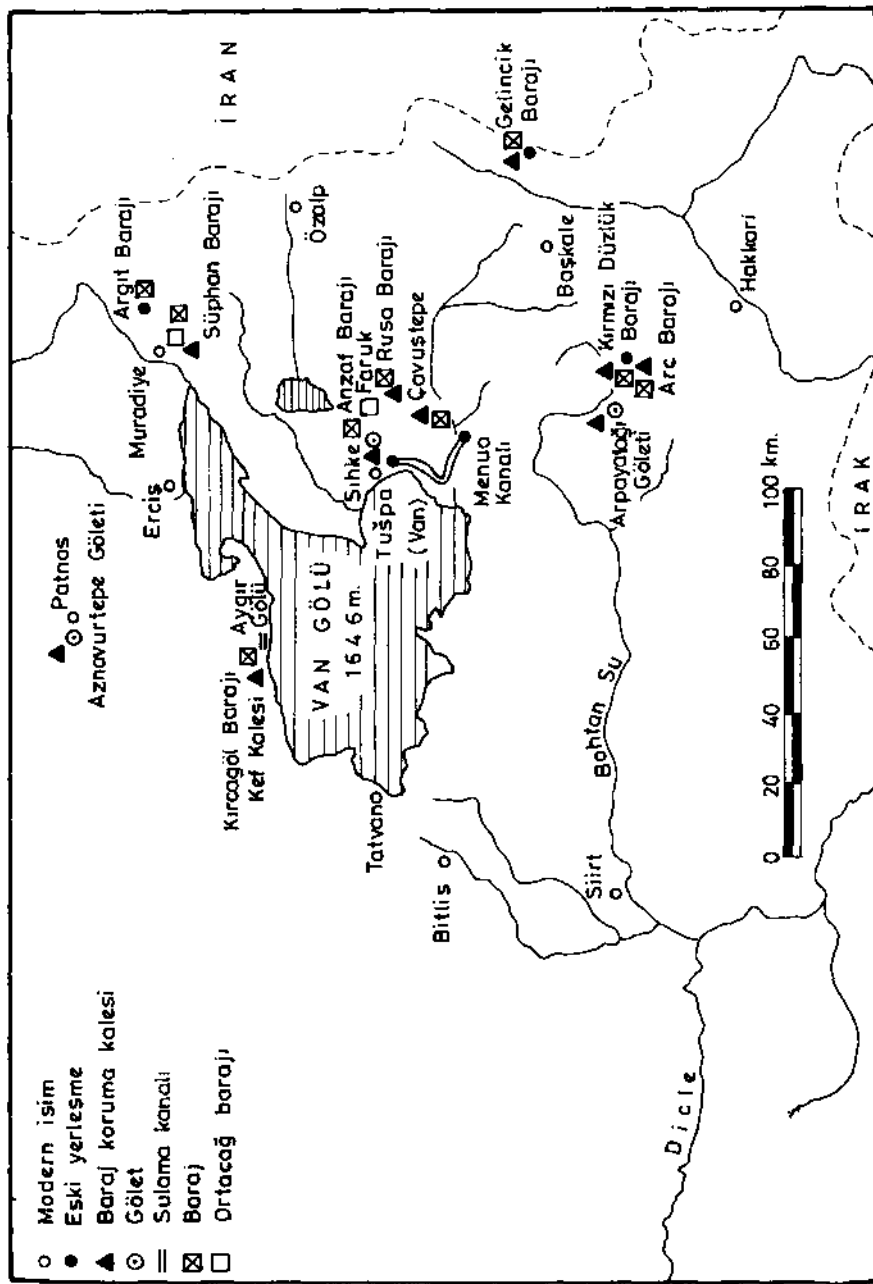
Aygır Gölü'ndeki sulama sisteminin ne zaman yapıldığı sorununa ışık tutacak arkeolojik buluntular, gölün hemen güneybatısındaki tepe üzerinde bulunmaktadır. Günümüzde tarla olarak kullanılan düz tepe üzerindeki sivil yerleşim merkezi, geniş bir alana yayılmaktadır. Buradan topladığımız keramik parçaları genellikle 7. yüzyılın sonlarına aittir (Resim: 25). Çok büyük bir olasılıkla Aygır Gölü'ndeki sulama sistemi, Adilcevaz Kef Kalesi'nin 1.5-2 km kadar kuzeydoğusunda bulunan Kırcağöl Barajı gibi¹⁵ Urartu Kralı II. Rusa (M.Ö. 685-645) döneminde inşa edilmiş olmalıdır. Çünkü milyonlarca metreküp toprağın kazılarak böyle bir sulama sisteminin gerçekleştirilmesi, ancak merkeziyetçi Urartu Krallığı'nın yönetimiyle mümkündür. Bu sistemle yapılmış bir sulama sisteminin benzerine şimdilik Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Krallığı'nın yayılım alanında rastlanılmamaktadır.

Aygır Gölü'ndeki su borularının ne zaman tıkanarak kullanılamaz duruma geldiğini ise şimdilik bilemiyoruz. Orta Çağ ve Osmanlı Devleti dönemine ait yazılı kaynakların Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki eski baraj, gölet ve sulama sistemi konusunda yok denecek kadar az bilgi vermesi, bizim için büyük bir eksiklik oluşturmaktadır. Ancak her halükârda Aygır Gölü'nden boru sistemiyle suyun alınarak tarımda kullanılması yöntemi, Urartu Krallığı'nda sulama ile ilgili çalışmaların yüksek bir seviyeye ulaştığını açıkça kanıtlamaktadır.

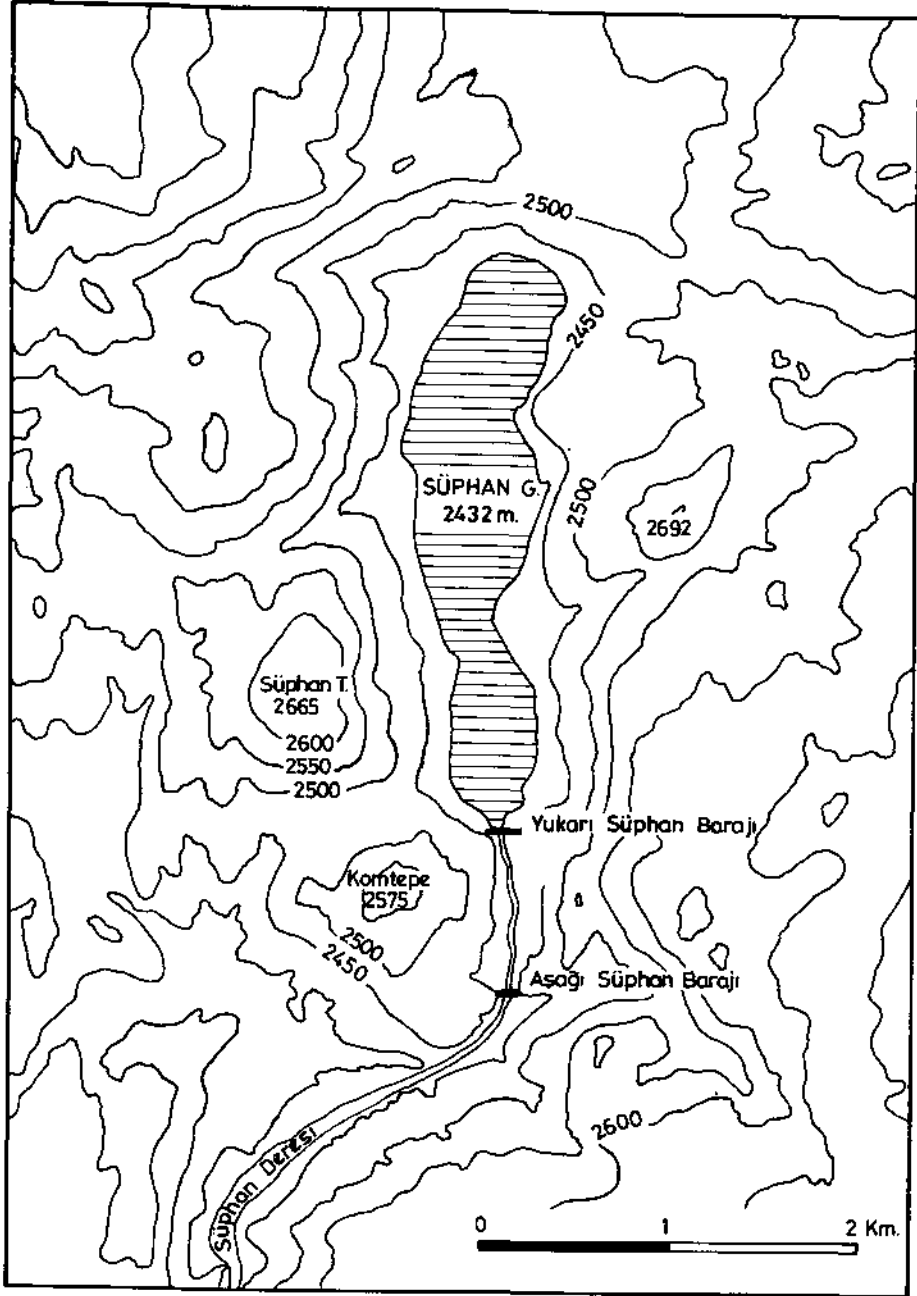
13 R. Naumann, *Eski Anadolu Mimarlığı* 1975, 119, res. 246.

14 *Ausgrabungen in Sindschirtli II*, res. 25.

15 B. Ögün, *Van'da Urartu Sulama Tesisleri ve Şamram (Semiramis) Kanalı* 1970, 42.

Harita: 1- Van bölgesinde Urartu Krallığı'na ait baraj, gölet ve sulama kanallarının dağılımı

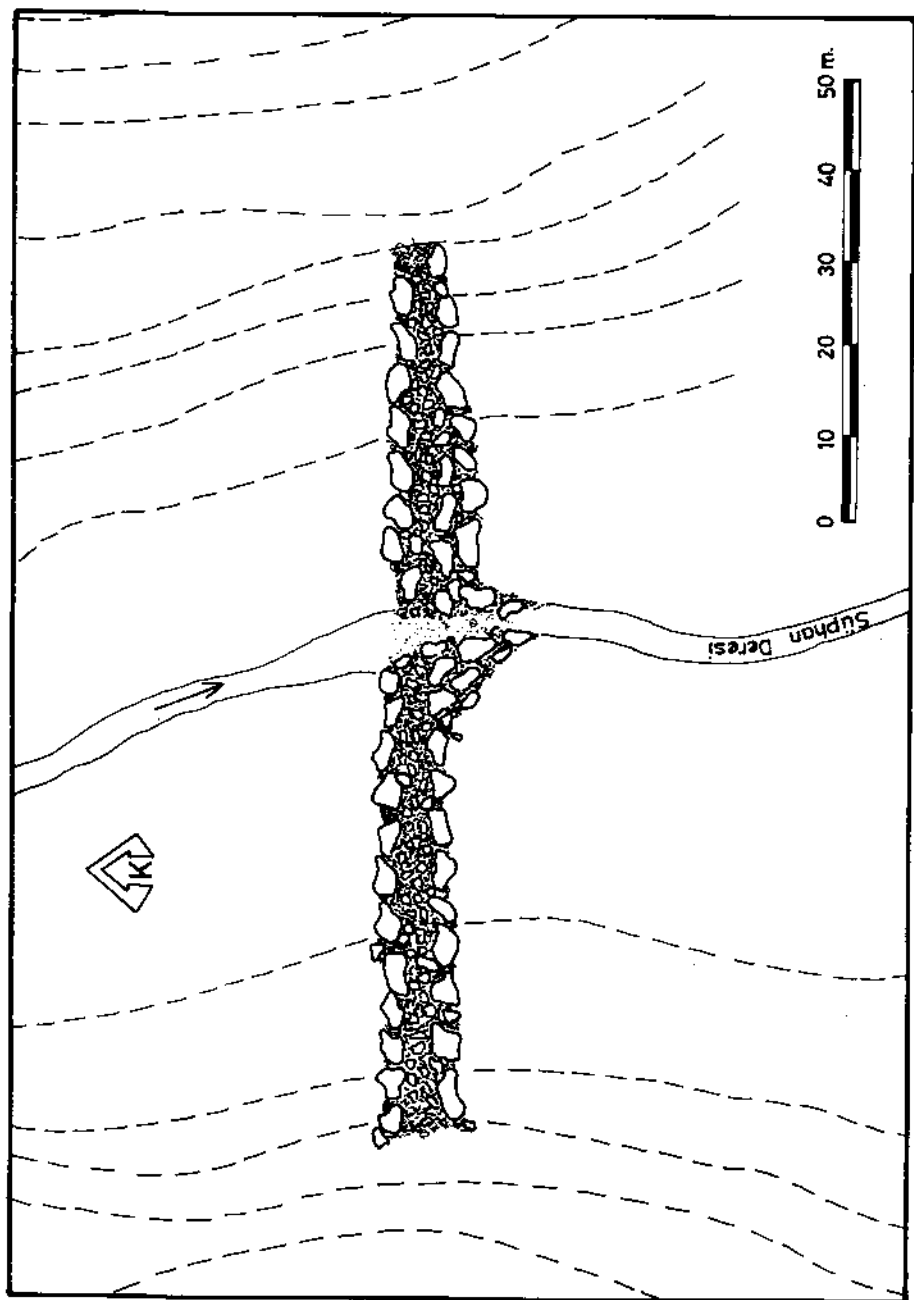
Resim: 1- Süphan Barajı ve yakın çevresinin topografik plânı

Resim: 2- Dar bir boğaza inşa edilen Aşağı Süphan barajı, güneybatıdan

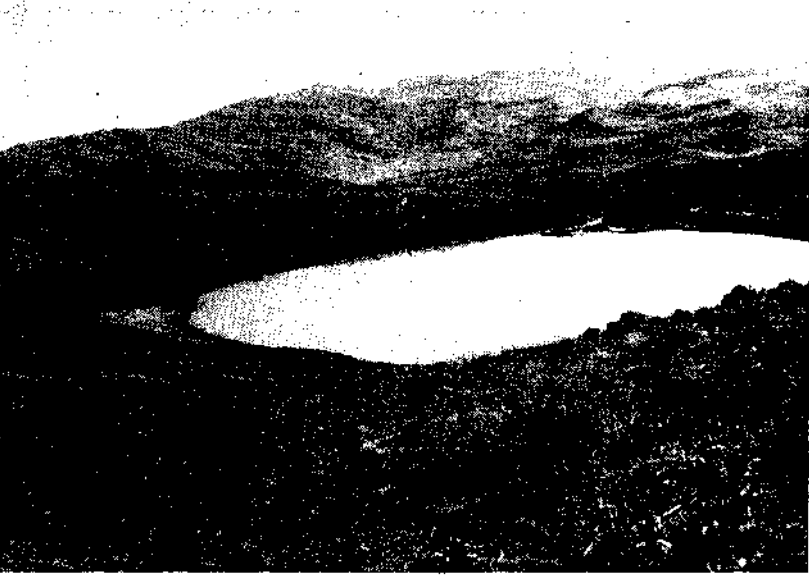
Resim: 3- Ortası parçalanmış Aşağı Süphan barajı, kuzeydoğudan

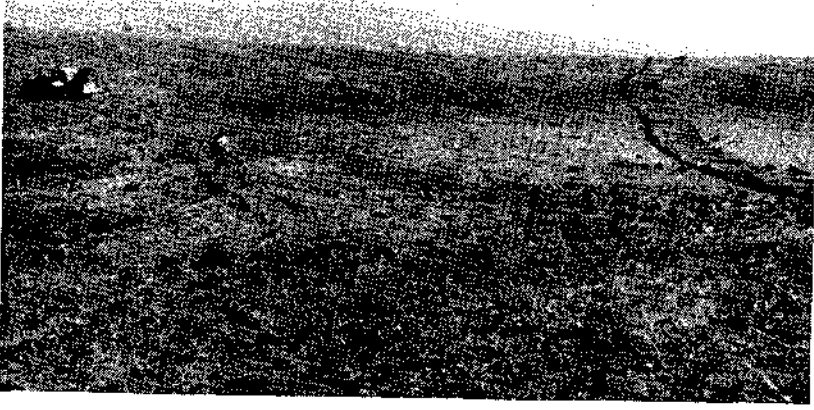
Resim: 4- Aşağı Süphan Barajı'nın plânı

Resim: 5- Hıdır Menteş Gölü'nün genel görünümü

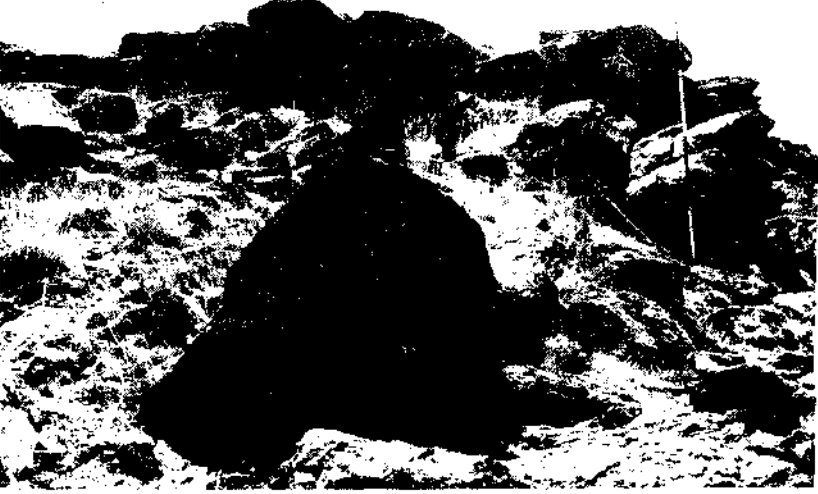
Resim: 6- Yıldızgöl veya Üçgöl'den birinin genel görünümü

Resim: 7- Üçgöl'lerin arasında bulunan eski yol kalıntısı

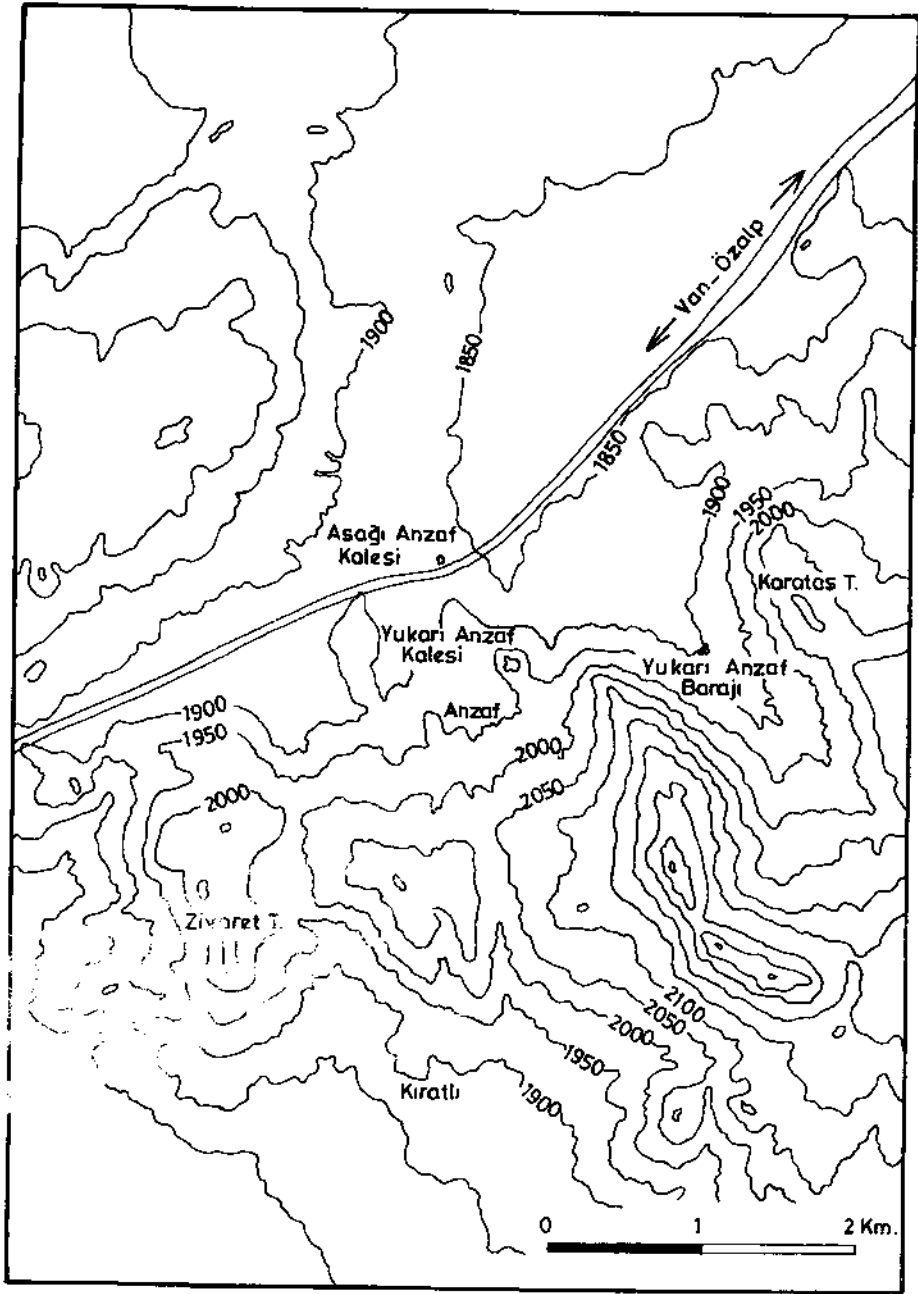
Resim: 8- İmam Abdal Urartu kalesinin sur duvarı

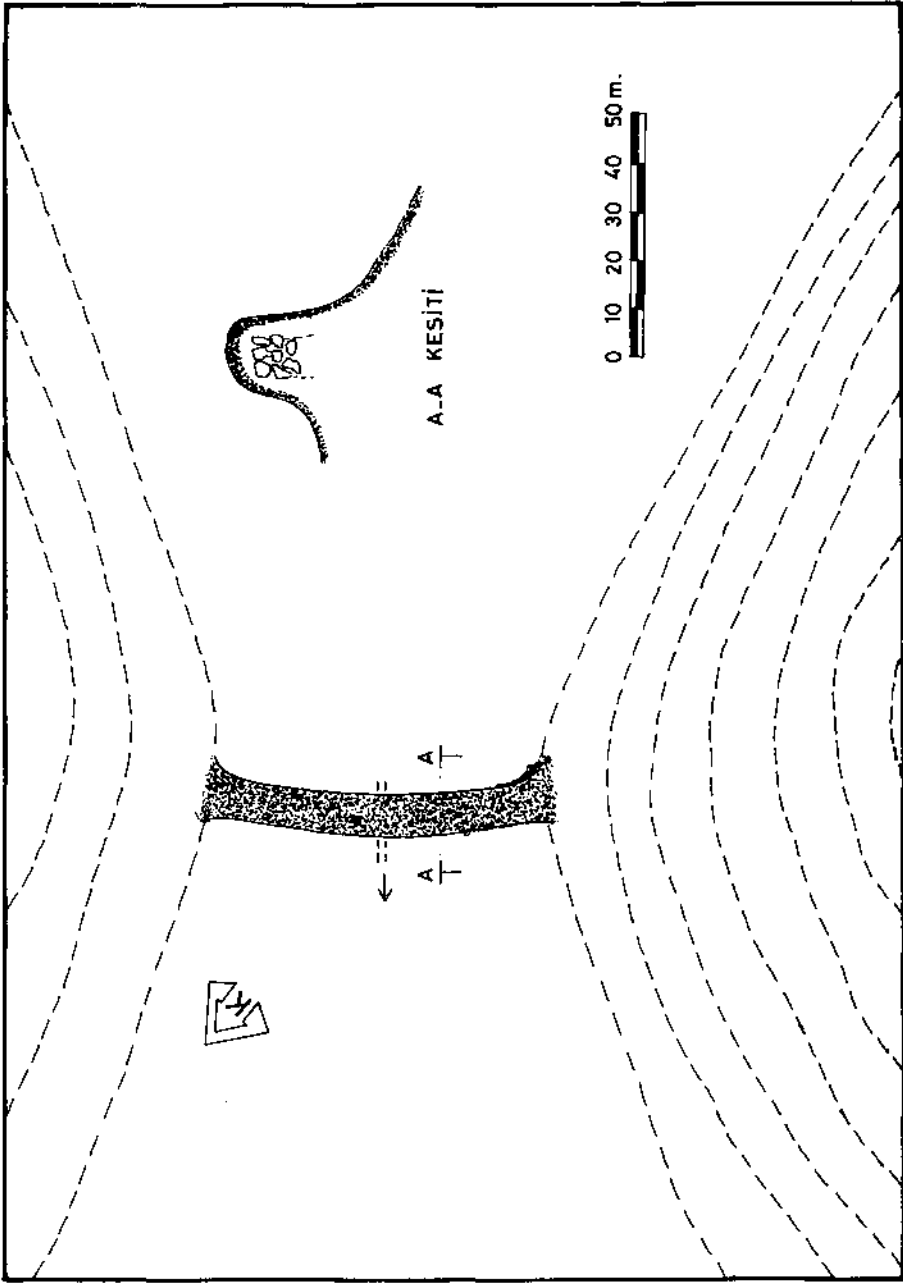
Resim: 9- İmam Abdal Kalesi güney duvarlarının genel görünümü

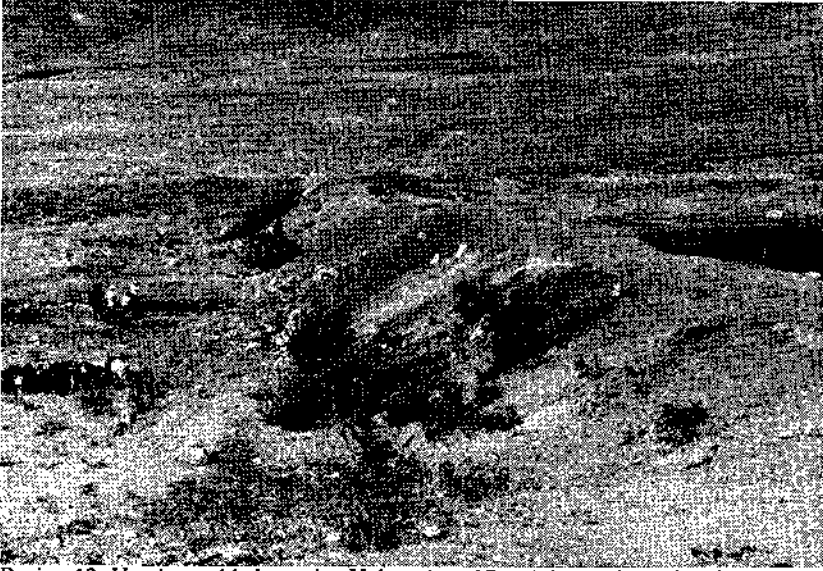
Resim: 10- İmam Abdal Kalesi'nde bazalt taşından yapılmış mimari parça

Resim: 11- Yukarı Anzaf Barajı ve yakın çevresinin topografik planı

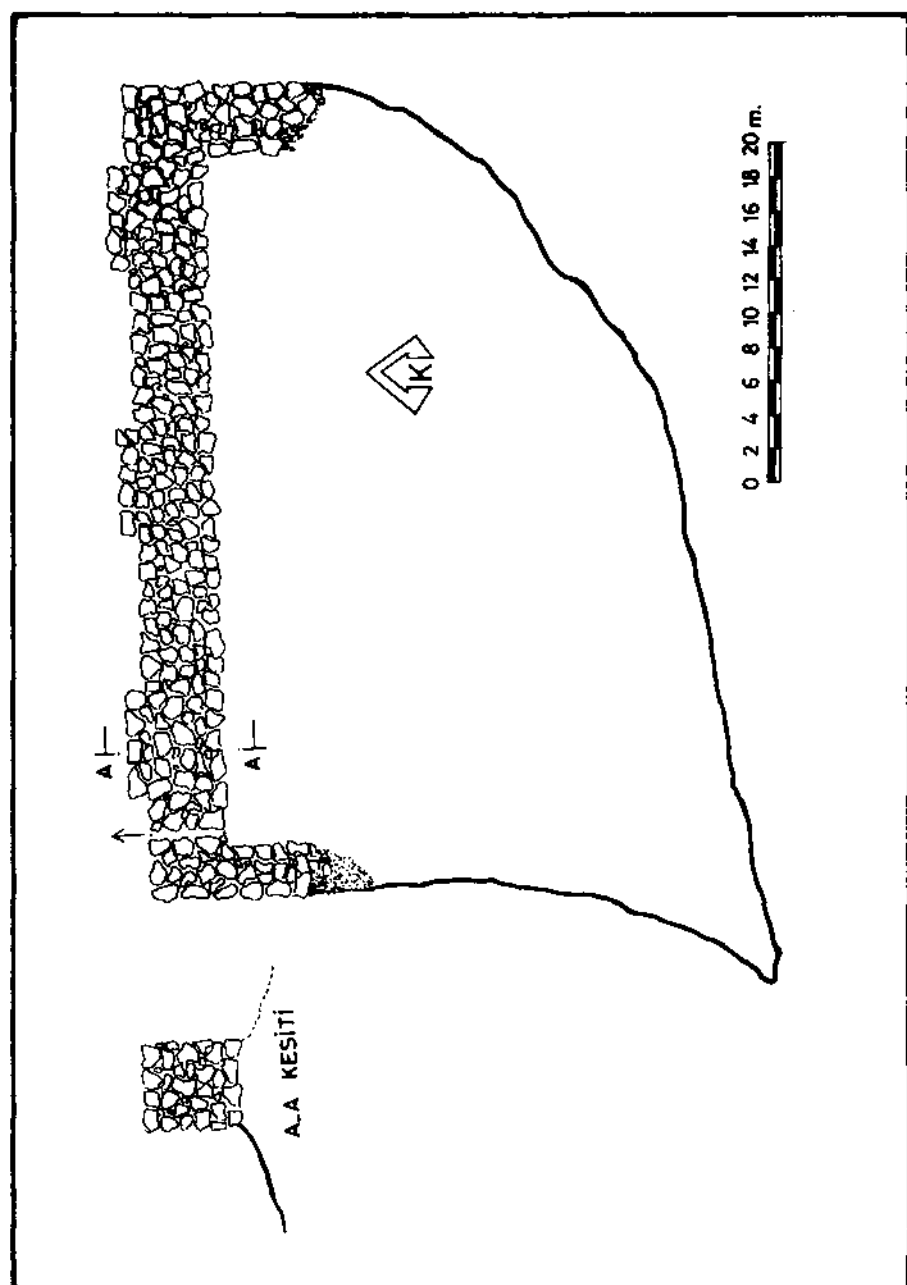
Resim: 12- Yukarı Anzaf Barajı'nın planı

Resim: 13- Uzeri toprakla kapatılan Yukarı Anzaf Baraj duvarı, kuzeybatıdan

Resim: 14- Toprakla dolu olan Yukarı Anzaf Barajı'nın içi, güneybatıdan

Resim: 15- Çavuştepe su biriktirme yapısının plânı

Resim: 16- Çavuştepe su biriktirme yapısının genel görünümü, kuzeyden

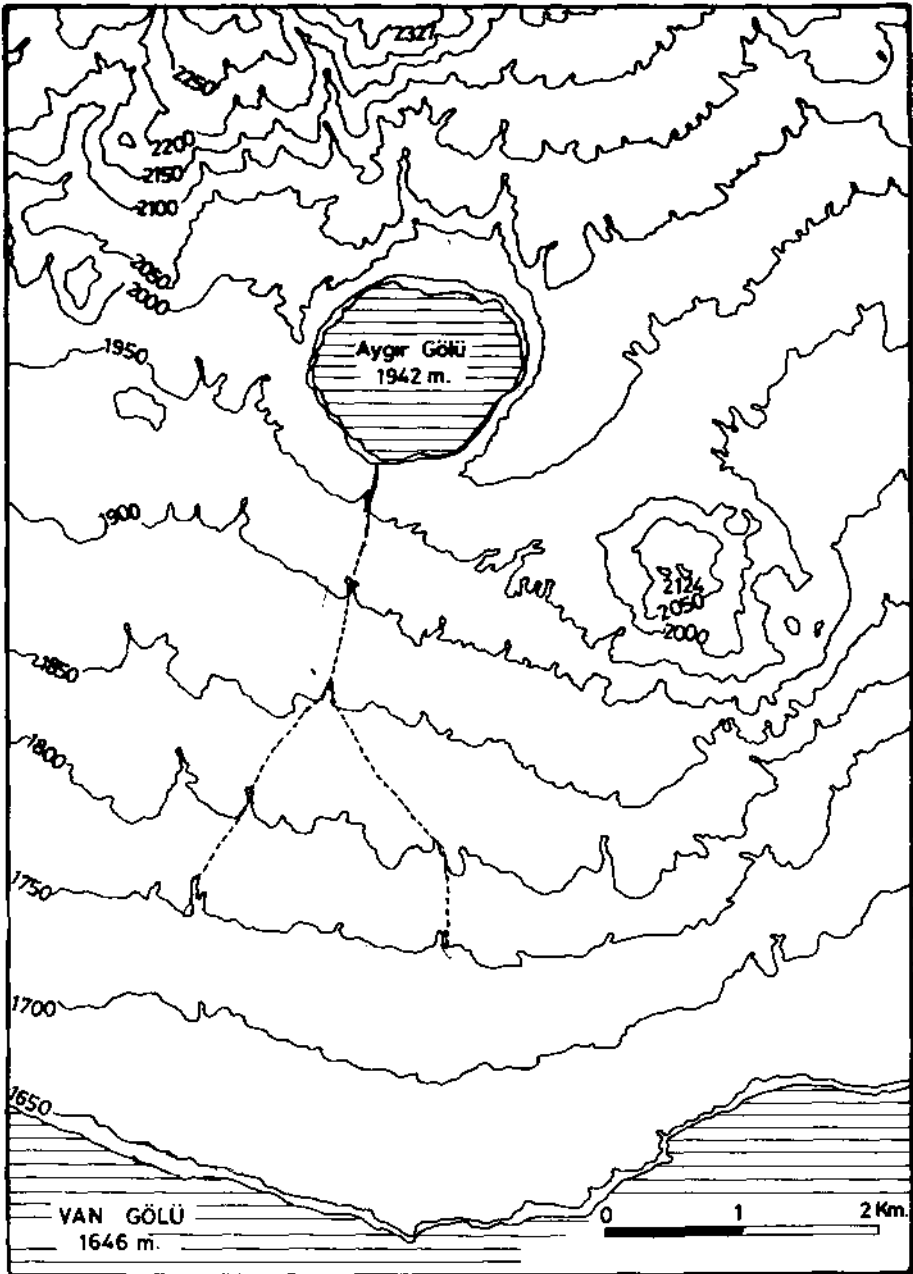
Resim: 17- *Kyklopik* taşlarla kurtin-bastion şeklinde örülen Çavuştepe su yapısı, kuzeybatıdan

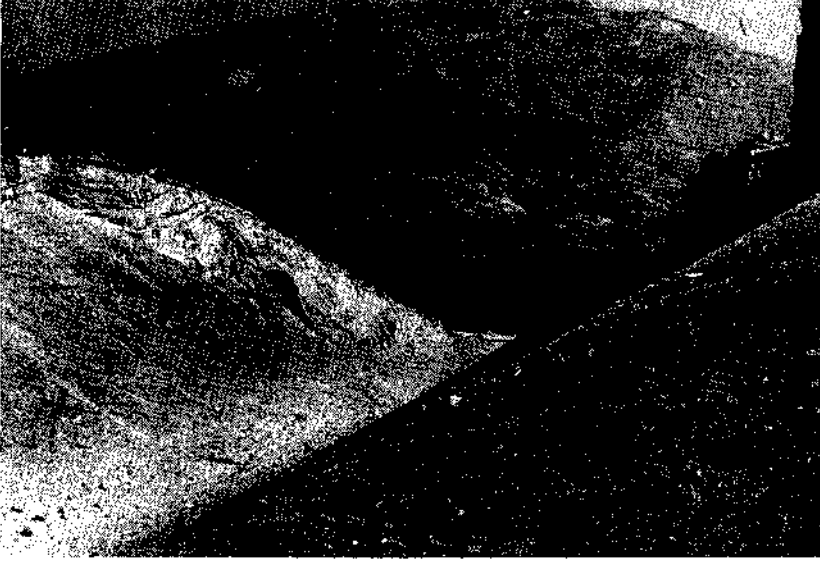
Resim: 18- Çavuştepe su biriktirme yapısının taş ve toprakla dolu olan için kısmı

Resim: 19- Çavuştepe su biriktirme yapısının savağı, kuzeyden

Resim: 20- Aygır Gölü ve yakın çevresinin topografik plânı

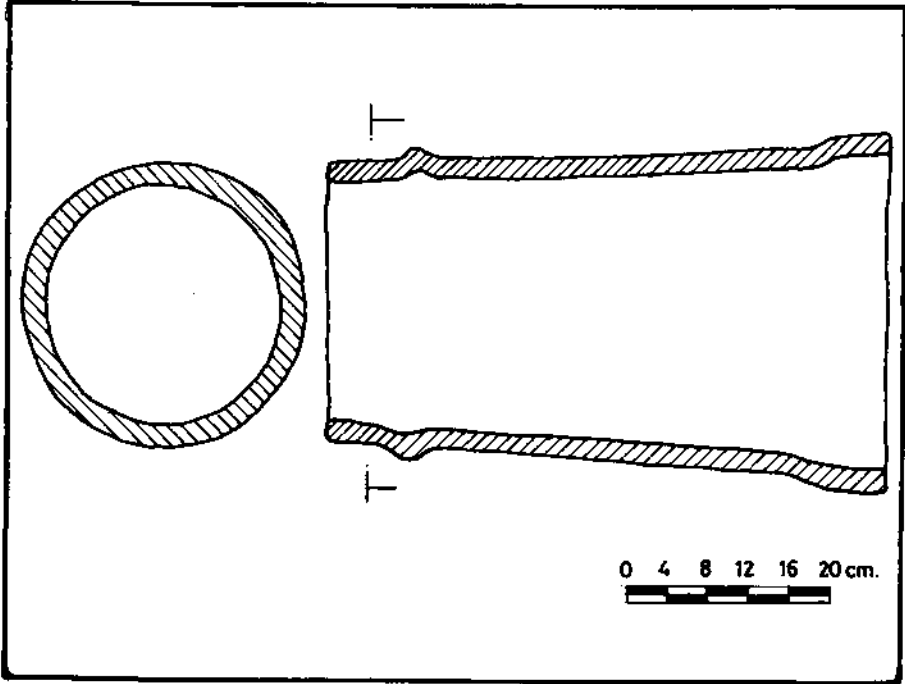
Resim: 21- Süphan Dağı'nın güney eteğinde bulunan Aygır Gölü

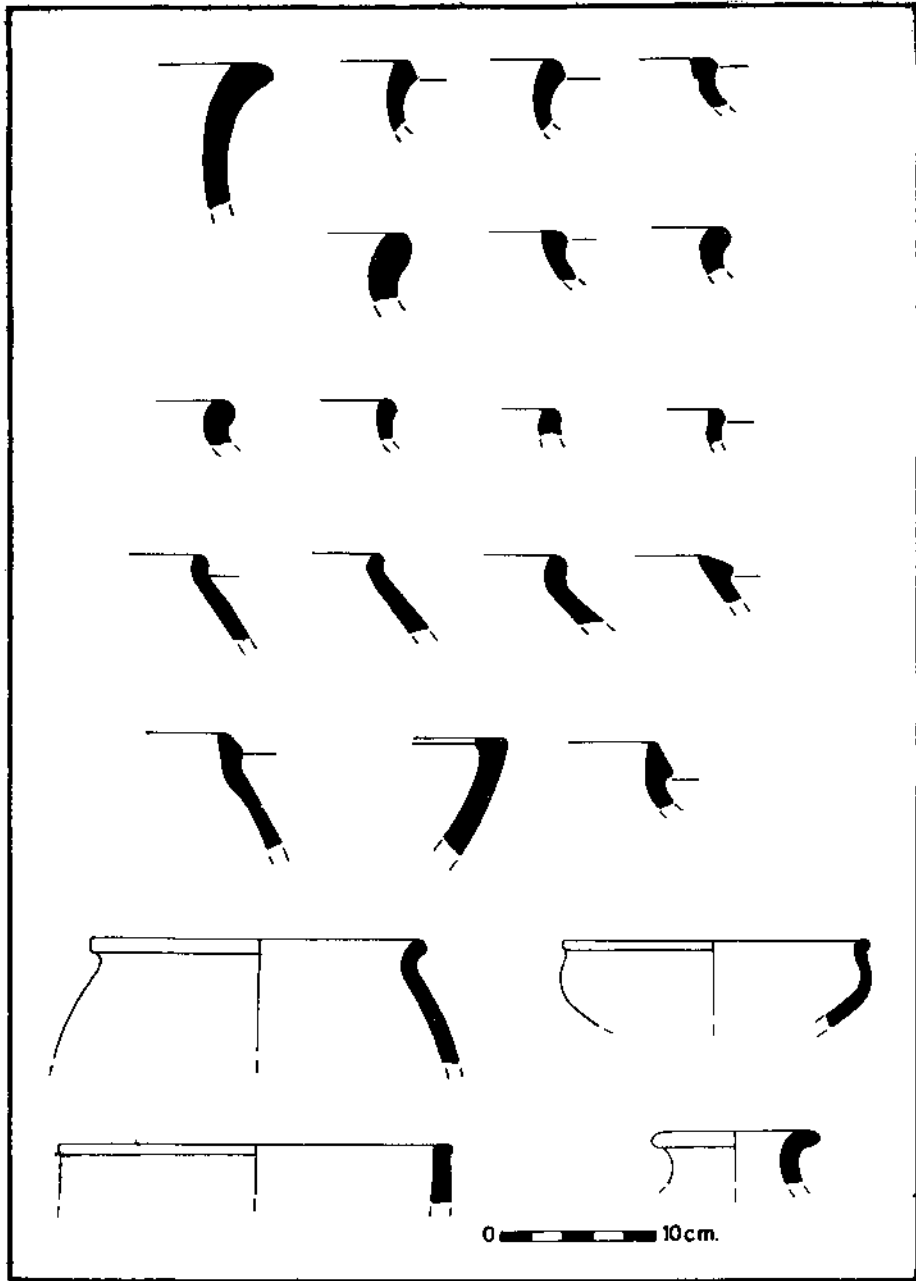
Resim: 22- Van Toprak-Su Bölge Müdürlüğü tarafından Aygır Gölü'nün güneyine açılan kanal

Resim: 23- Keramikten yapılmış Urartu su borusu

Resim: 24- Keramikten yapılmış Urartu su borusunun çizimi

Resim: 25- Aygır Gölü yerleşim merkezinde bulunan keramik parçaları

1990 ADIYAMAN YÜZEY ARAŞTIRMASI

*Geoffrey D. SUMMERS**
David H. FRENCH

1990 yılı Adıyaman yüzey araştırması 8 Eylül tarihinde başlamış ve 17 Kasım'a kadar sürmüştür. Araştırmaya aralıklarla katılan üyelerimiz Adnan Baysal (İstanbul Üniversitesi, öğrenci), David French (arkeolog/epigrafist), Tuğrul Çakar (fotografçı), Geoffrey Summers (arkeolog) ve Brian Williams'dır (topograf/ressam). Bakanlık temsilcimiz Adıyaman Müzesi'nden N. Önder Öztürk idi. Bu çalışmaya yapmış olduğu katkılar ve özellikle dağlık arazide gösterdiği başarılar bizim için çok değerlidir. Araştırma Tille'de bulunan kazı evinden ve araştırmanın sonlarına doğru ise çok kısa bir süre için Adıyaman'dan yürütülmüştür. Çalışma üç amaca yöneliktir:

1. Fırat vadisinde Gerger yerleşiminin aşağı kısımlarında bulunan ve günümüze kadar korunagelmış Orta Çağ'a ait anıtsal yapıların Atatürk Barajı suları altında kalmadan kayıtlara geçirilmesi,
2. Geçen yıllardan beri Adıyaman ili sınırları içerisinde sürdürülmekte olan ve tüm dönemlere ait yerleşimlerin incelenmesini kapsayan araştırmaya devam edilmesi,
3. Adıyaman (2) ve Maraş (1) illeri sınırları içerisindeki yazıtların kayıtlara geçirilmesi.

FIRAT VADİSİ

PİSKE (Resim: 1 ve 2)

Yörede bu manastırın yeri Kilise, kuzeye doğru daha yukarıda bulunan kaynak ise Piske olarak bilinmektedir; fakat literatürde genel olarak Piske veya Peşgin olarak kullanılırlar. Buraya yürüyerek veya hayvan sırtında ulaşmak mümkündür. Bunun için önce Beybostan köyünden başla-

* Dr. Geoffrey D. SUMMERS, İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Tahran Caddesi, No. 24, Kavaklıdere-ANKARA.
Dr. David H. FRENCH, İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Tahran Caddesi, No. 24, Kavaklıdere-ANKARA.

yan ve Fırat'a doğru uzanan kayalık geniş bir vadi, daha sonra patika bir yol ve vadinin kenarından oldukça dolambaçlı bir şekilde aşağıya doğru uzanan dik ve doğal basamaklar kullanılır. Sarp kayalığın taban kısmında yayılmış durumda olan manastır yapı kompleksi hem kayalara oyularak yapılmış mekânlardan hem de bağımsız yapılardan oluşmaktadır. Bazen bu iki ögenin aynı yapının oluşturulmasında birarada kullanıldığı görülmektedir. Doğal mağaralardan, yamaç üzerine sarkan kayalardan ve kaya sathlarından mümkün olduğunca yararlanılmıştır. Oldukça önemli miktarda kaya düşmesi nedeniyle bazı kısımlar oldukça harap olmuş durumdadır. Bu nedenle çatıların ancak yer yer korunageldiği gözlenmektedir. Büyük bir bölümü alçak bir kayalığa bitişik olarak inşa edilmiş bir duvar, yerleşimin oldukça önemli bir kısmını çevirmektedir. Yerleşimde çeşitli evreler gözlenmektedir. İki kilisenin inşasında kullanılmış olan önemli miktarda devşirme taş, yeniden kullanmaların varlığını göstermektedir. Yerleşime genel olarak bakıldığında edinilen izlenim, sürekli olmasa bile, önemli derecede yeniden inşanın var olduğudur. Yapılar birbirlerinden oldukça değişik yönlerde inşa edilmişlerdir. Dikkat çekecek kadar önemli olan yapılar kuzeyden güneye doğru, başka bir deyişle ulaşıldıkları sıraya göre aşağıda kısaca anlatılmışlardır.

Küçük Apsisli Yapı

Hemen hemen doğuya doğru yönlendirilmiştir. Yalnızca güney tarafının aşağı kısımları günümüze kadar korunagelmıştır. Yapı kompleksi içinde bağımsız olan tek yapıdır.

Tonozlu Yapı

Duvarla çevrili alanda karşımıza çıkan bu ilk yapı geniş ve dikdörtgendir. Ahşap kafesler yardımıyla inşa edilmiş çapraz tonozludur. Tonozun büyük bir kısmı su kaynağına doğru veya kaynağın yukarısında moloz yığını arasında gömülü durumdadır. Arka (batı) duvarı kayalara oyularak gerçekleştirilmiş olan bu yapının kullanım amacı kesin olarak saptanamamıştır.

Apsisli Kilise

Sarp kayalık yüzün karşısına inşa edilmiştir. En azından bazı kısımlarının inşasında erken yapılardan yararlanılmıştır. Bu durumu açıklayan en iyi örnek apsis içindeki pencerenin konumudur. Bu basit yapının beşik tonozlu çatısı kilisenin yüksekçe olması gereken uzun ve dar orta kısmından daha yüksektir. Halbuki içeriden bakıldığında apsis tavanının en alçak seviyede olduğu görülmektedir. Kilisenin uzun ve dar orta kısmının ve apsisinin duvarları tonozun başlama noktasının üstüne inşa edilmişlerdir ve düz bir çatı oluşturmak üzere doldurulmuşlardır. Girişi tümüyle

tahrip olan yapının iç kısmı beyaz kireç sıva ile kaplanmıştır ve duvarlarında birkaç tane niş vardır. Tonozun içine ise kavanozlar yerleştirilmiştir. Kuzeydoğu köşesine ise büyük olasılıkla çan kulesi olarak düşünülmüş bir kule eklenmiştir. Yapının çatısında bulunan bir çıkışla, plânda gözükmeyen fakat yapının üst kısmında bulunan kayalıkların değişik seviyelerindeki mağaralara inşa edilmiş bir seri küçük mekâna ulaşılmaktadır. Düşen kayaların girişleri kapamış olması nedeniyle bunlardan bazılarına ulaşmak artık mümkün değildir.

Kare Plânlı Kilise (Resim: 1 ve 2)

Bu kilise uzun, dar ve yüksekçe bir orta kısımdan, iki geçitten ve ortada yer alan apsisin etrafında sıralanmış küçük odalardan oluşmaktadır. Asıl bölüm çapraz tonozludur (ahşap kafesler yardımıyla inşa edilmiştir ve başaşağı yerleştirilmiş büyük kavanozlar vardır), fakat apsisin tavanı alçaktır ve yukarıda bulunan üç gizli oda doğu duvarının ön yüzünü ahenk sağlayacak uygun bir seviyeye kadar yükseltmektedir. Apsisin plânı yarım daireden biraz daha geniştir. Batı duvarı ve bu duvara ait iki adet sütun tamamiyle kayalara oyularak yapılmışlardır, kuzey ve güney duvarları ise aşağıya doğru keskin bir meyil yapan kayaya dayanmakta veya karşısında yer almaktadır. Kayalık zeminlerde, temellere ait olabilecek çukurlar gözükmemektedir. Kapı tahrip olmuştur fakat giriş kayalara oyulmuş dar bir geçitten ve (kısmen tonozlu) bir mağaradan sağlanmaktadır. Yapının doğu bölümü en az bir kere yeniden inşa edilmiş, çatısı ise tümüyle yeniden inşa edilmiştir. Yapı üzerinde yer yer oldukça önemli miktarda yeniden inşa ve tamir izleri vardır. Duvarların iç yüzeyi oldukça kalın bir harçla sıvanmış ve iki kat beyaz alçı ile kaplanmıştır. Doğduvarının dış cephesi, köşeleri özel taşlarla çevrilmiş kare kireçtaşı bloklarıyla oldukça özenli bir şekilde inşa edilmiştir.

Bu kilisenin arkasında bulunan ve zemini hemen hemen kilisenin çatısı ile aynı seviyede olan mağaranın içinde birkaç adet zayıf temel kalıntısı ve oyuklar görülmektedir.

Güneydeki Kayalara Oyulmuş Kiliseler

Yerleşimin güney ucunda bir bölümü inşa edilmiş olan dar ve düzgün olmayan çıkıntılı bir kaya tabakası üzerinde bulunan ve yine kayalara oyularak yapılmış birçok niş, haç, dış cephe, basamak ve diğer bazı özellikler, üzerlerindeki yazıların defalarca silinerek yeniden yazılması ile çok kolay çözümlenemeyen karmaşık bir durum meydana getirmiştir. Bazı yüzey ve detayların sıvayla kaplanmış olması nedeniyle az sayıda resim ve yazı kayıtlara geçirilmiştir. yapıları bakıldığında birçok evrenin olduğu açıkça belli olmaktadır. Önemli derecede kaya düşmesi saptan-

mıştır. Bazı yapılar kısmen inşa edilmiş durumdadır fakat günümüze kadar korunagelmış olan temelleri yoktur.

MURFA (Resim: 3-10)

Yörede Murfa olarak bilinen Manastır yapı kompleksi yine Fırat nehri üzerinde Piske'nin yaklaşık 2 km güneyinde yer almaktadır. Genel olarak bakıldığında görünüm Piske'den çok farklı değildir fakat detayda bazı kesinlikle çok zıt olan özellikler vardır. Bu özellikler apsisli ve çapraz tonozlu yapıların olmaması ve kayalara oyularak meydana getirilmiş olan mekânların oldukça az sayıda olmasıdır.

Burada mevcut yapıların önüne veya üstüne, hatta bunları tamamen çevreleyecek şekilde (ör. güneyde bulunan yapı mevcut küçük bir yapıyı tamamen çevirmekte ve bu yapıyla birleşmektedir, 3 ve 4 no'lu resimleri karşılaştırınız) inşa edilmiş yapıların oluşturmuş olduğu oldukça uzun bir yapı vardır. Yapılar üzerinde gözlenen taş işçiliği kısmen kullanılan yapı malzemelerine bağlı olarak (yapı taşlarını çevrelemek için kullanılan geniş basalt nehir taşları, yontma kare taşlarda kullanılmış olan yumuşak ki-reçtaş ve geç kilise girişinin oymalarla süslü ön yüzü ve bazı kemerlere ait tuğla parçaları gibi) yapıdan yapıya farklılık göstermektedir. Sürekli olarak eskilerin üzerine inşa edilen yeni odalar nedeniyle yerleşim oldukça kenetlenmiş durumdadır; hatta zemin seviyesinden yüksekte olan bazı yapılara giriş, önlerine sonradan inşa edilmiş ekler nedeniyle güçleşmiştir (ör. geniş kilisenin arkasındaki oda ve güneye geçişi sağlayan giriş, ikisi de 4 no'lu şekilde görülebilir). Halbuki kuzeybatıda (plânda görülmemektedir) çok az kullanılmış ve yerleşime elverişli alanlar mevcuttur.

Başlıca unsurlar aşağıda kısaca anlatılmıştır.

İniş ve Yürüyüş Yolu (Resim: 3 ve 6)

Vadinin tepesinde başlayan ve aşağıya doğru uzanan kaldırım taşları ile kaplı patika yol nehre doğru çıkıntı yapan kayalık bir burun üzerinde birdenbire son bulmaktadır. Bu noktadan sonra iniş yolunun son 5 metrelik kısmını bir halat yardımı ile aşağı inerek tamamlamak mümkündür. Yürüyüş yolu sarp kayalık üzerine inşa edilmiştir ve birçok inşa ve tamir evrelerinden oluşmaktadır. Batı ucunda bir giriş yapısına ait temel görülmektedir.

Buradan asıl yerleşime ulaşmak güney alanın altında kayalık taban üzerinde bulunan birçok terası geçerek ve güney alandan önce sola ve sonra kiliselere ve ilişkili yapılara doğru sağa dönerek mümkün olmaktadır. Bu yerleşime ulaşan orijinal yol ise moloz taş döküntü altında gömülü durumdadır.

Ana terasın kuzeydoğu duvarında bulunan ikinci bir giriş ise kuzeye, geçitli bir yapıya ve raporda sunulan plân üzerinde gösterilmeyen daha küçük yapılara geçit vermektedir. Bu iniş ve yürüyüş yolu vadinin tepesinden manastıra ulaşımı sağlayan tek yoldu ve bugün de bu özelliğini korumaktadır.

Teraslar (Resim: 3 ve 8)

Plânda da açıkça görüldüğü gibi 3 adet kısmen inşa edilmiş teras mevcuttur.

En geniş ve en alçak olanı üzerinde inşa edilmiş olan kiliseye erken bir tarih vermektedir. Teras duvarı üzerinde birçok yeniden inşa evresi gözlenmektedir Kuzeydoğu köşede (8 no.lu Şekil) bulunan ve ayakta kalmış olan yapıdan, teras duvarının en azından bir kısmının büyük bir olasılıkla kilisenin inşasından önce terkedilmiş bir yapı aracılığı yukarıya doğru uzandığı anlaşılmaktadır.

İkinci teras büyük kilisenin güneybatısında yer almaktadır ve kiliseye ileri bir tarih vermektedir. Bu terasın güneybatı uzantısı oldukça harap durumda olan ve ahşap kafesler yardımıyla inşa edilmiş tonozlarla ve farklı (daha geç?) bir yapıyla çevrilmiştir.

Kayalığın arkasına doğru uzanan en yüksek teras genellikle belirsizdir fakat geniş kiliseye ve çok köşeli yapıya erken tarihler vermektedir.

Erken kilise, kule ve güney alan teraslardan ziyade kayalar üzerine inşa edilmiştir.

Güney Alan (Resim: 3, 4 ve 7)

Güney alana giriş çok köşeli duvar ve kayalıklar arasında bulunan basamaklı dar bir patika ve yalnızca bir el merdiveni ile ulaşılabilir yükseklikte bir kapıyla olmaktadır (Resim: 4). Bu kapının konumu kadar ilginç başka birçok özelliği daha vardır. Bu özellikler büyük kilisenin arkasında bulunan ve güney alanda bulunan yapı dizisinin bu bölümüne geç bir tarih veren odada da tekrarlanmaktadır. Giriş, doğu duvarı üzerinde 3 adet kemerli penceresi olan dikdörtgen bir odaya açılmaktadır. Bütün duvarları üzerinde devşirme taşlar mevcuttur. Yapı malzeme ve tekniklerindeki değişiklikler farklı yapım evrelerini temsil etmektedir. İkametgâh bölgesi olduğu anlaşılan bu alan hakkında çok az şey öğrenilmiştir.

Güney alanın kuzey alt tarafında ince harç ile sıvanmış taşlarla kaplı erken bir yapı vardır. Yapının duvarları sivri uçlu bir alet ile vurularak

daireler içine yapılmış kırmızı boyalı harçlarla süslüdür. Bu erken yapı, daha sonraki inşaat ile tamamen kapanmıştır. İlk inşa edilmiş olan kuzey ve doğu duvarları üzerinde parmaklıklı balkonlar vardır. Kullanım amacı tespit edilemeyen bu yapının yapım tekniği, taş işçiliği ve plânı arada bazı farklılıklar olmasına rağmen en çok ana yerleşimin kuzeydoğu köşesinde bulunan zemin seviyesi ile benzerlik göstermektedir (Resim: 3).

Kiliseler ve Kule (Resim: 3-5 ve 8-10)

Birbirlerini takip eden inşaat evrelerinin ana hatları bellidir. kulenin en alt iki katı, en erken yapılardır (Resim: 3, 4, 8 ve 9). Yukarı katların inşasında kullanılmış olan küçük taşların da önerdiği gibi, her katın değişik bir evrede inşa edilmiş ve farklı amaçlarla kullanılmış olmaları mümkündür. Her halde en çok değiştirilmiş ve onarılmış kat ikinci kattır. Bundan sonraki inşa, kulenin güneydoğu yüzüne dayanmaktadır ve karşılıklı fakat eş olmayan geniş silmeye sahiptir (Resim: 9). Geniş silmenin altında bulunan aşağı kısmın, yapının temel üzerindeki katlarını desteklemek için inşa edilmiş olduğu açıkça ortadadır. Dış yüzeyi gayet özenle kesilmiş taşlarla kaplı üst kısımda geç kilise ile ilişkili apsidal bir niş vardır ve bu niş bir zamanlar geniş olan (?kilise) yapıdan geriye kalmış olan tek özelliktir. Takip eden yapı, bir önceki niş ile birleşen (Resim: 9) kemerli bir ön cepheye sahip (Resim: 3, 4, 8 ve 9) bir kilisedir. Beşik tonozlu bir çatı, tonozun başlama noktasının tam altında bulunan duvarları kalınlaştıran kemerler ve yarısı duvar içinde yarısı meydana olan payandalar ile taşınmaktadır. Bu yapı, özellikle güneybatısı oldukça önemli derecede değişikliğe uğramıştır. Güneybatı köşede duvarın bitiminde oldukça önemli değişiklikler yapılmış ve yeniden biçim verilmiş kapı girişinin her iki tarafına iki adet şapel veya kutsal oda eklenmiştir. Aynı zamanda zeminin de önemli derecede yükseltildiği anlaşılmaktadır. Muhtemelen binanın bir sonraki kısmının inşası geniş kilisenin ön yüzünü kısmen belirsiz hale getirmiştir. Çok süslü güneybatı cephesine sahip olan yapı, manastır kompleksi içinde en geniş ve en özenle yapılmış yapıdır (Resim: 10). Her ne kadar kuzeybatı duvarının bir kısmı erken yapıların karşısına inşa edilmişse de, hepsinin bir yapıya ait olduğu anlaşılmaktadır. Bazı pencereler ise sonradan yapılmıştır. Yüksek bir kemere sahip olan plân oldukça basittir ve kuzeydoğu ucu oldukça tahrip olmuş sunak bölümü ile bölünmektedir. Yarısı duvar içine gömülü, yarısı meydana olan payandalar, her iki duvar boyunca gizli kemer altları oluşturan yuvarlak kemerler taşımaktadırlar. Bunlar ise sıra ile beşik tonozlu bir çatıyı taşımaktadırlar. Daha az etkileyici bir sıra yapı da daha yüksek seviyelere inşa edilmiştir. Bunlar içinde en dikkat çeken kule ve mazgallı duvarı olan yapıdır.

Tarih

Bir zamanlar geniş kilisenin güneybatı cephesinde bulunan ve yakın geçmişte kırılmış olan bir yazıt Adıyaman Müzesi'ne teslim edilmiştir. Bu yazıt Pongon (119) tarafından M.S. 1180-1181 yıllarına tarihlendirilmektedir. Bu yazıt büyük bir olasılıkla kilisenin inşası ile ilişkilidir ve bir daha kullanılmamıştır. Erken kilisenin kemerli ön yüzüne inşa edilmiş olan erken yazıt ise (Pongon 118) M.S. 1058 sonrasına tarihlendirilebilir. Bu tarihler yukarıda ana hatlarıyla anlatılmış olan yapı dizisi ile tutarlı olduğu gibi, erken kiliseye ait bir nişin lentosundan oldukça güçlükte çıkarılmış 2 kütük parçasının (kabuklu) dendrokronolojik araştırmaları sonucu doğrulanabilecektir.

BİBLİYOGRAFYA: MURFA VE PISKE

- ANON, CHRON 1974, *Anonymi Auctoris Chronicon ad AC 1234 pertinens*. Aboune, A(trans). Louvain (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium 354): 49-50 (260).
- BAR HEBRAEUS 1932, *The chronology of Bar Hebraeus*. Budge, E.A.W. (trans). Oxford: 265 (301-2).
- DÖRNER, F.K. and GOEL, Th. 1963, *Arsameia am Nymphaios*. Berlin (*IstForsch* 23): 29 n. 5, 123 n. 27.
- FRENCH, D.H. 1983, New research on the Euphrates frontier. In Mitchell, S. (ed) *Armies and Frontiers in Roman and Byzantine Anatolia: Proceedings of a colloquium held at University College Swansea, in April 1981*. Oxford (BIAA Monograph No.5, BAR Int. Ser. S. 156): 74.
- HELLENKEMPER, H. 1978, Kirchen und Klöster in den nördlichen Euphratezia. In Şahin, S., Schwertheim, E. and Wagner, J. (eds.) *Studien zur Religion und Kultur Kleinasien 1 (fest. Dörner)*. Leiden: 398.
- HONIGMANN, E. 1967, *Le Couvent de Barsauma et le Patriarcat Jacobite d'Antioche et de Syrie*. Louvaine (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium 146, Subsidia 7): 59, 60, 61 n. 1, 81 n. 4, n. 7 and 81-82 nos. 13 and 15.
- HUMANN, K. and PUCHSTEIN, O. 1890, *Reisen in Kleinasien und Nordsyrien*. Berlin: 130.
- HUNTINGTON, E. 1901, Weitere Berichte über Forschungen in Armenian und Commagene. *Zeitschrift für Ethnologie* 33: 199. 1920, Through the great canon of the Euphrates River. *Geographical Journal* 20: Photograph from Morfa 197.
- KIEPERT, R. 1913, *Karte von Kleinasien*. Sheet Malatja.
- MICHAEL OF SYRIA 1893-1924, *Chronique de Michel le Syrien, patriarche jacobite d'Antioch, 1166-1199*. Chabot, J.B (ed. and trans.) Paris: III 147, 181 f., 280, 283, 469, 470.
- NÖLDEKE, A. 1920, Der Euphrat von Gerger bis Djerabis (Djerablus). *Petermanns Geogr. Mitt.* 66: map.
- POGNON, H. 1908, *Inscriptions sémitiques de la Syrie, de la Mésopotamie et la region de Mossoul*. Paris: 117-19 and inscriptions 36-64.

Kule ve Kilise (Resim: 11 ve 12)

Yerleşim Fırat nehri üzerinde, Murfa'nın güneyinde, Murfa ile vadi ağzının tam orta noktasına yakın bir yerde bulunmaktadır. Yörede Mina-re olarak bilinen yerleşim iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısım bir kaya-nın köşesine inşa edilmiş olan apsisli bir kiliseden, ikinci kısım ise daha alçak bir kayanın üzerinde yer alan yapı platformlarından ve kuleden oluşmaktadır. Kaldırım taşları ile kaplı patika bir yol ve kayalara oyulmuş basamaklar vadinin tepesinden nehrin biraz daha aşağı kısmına yol vermektedir. İki katlı olan kulenin İkinci katında nehrin yalnızca yukarı kısmına doğru bakan geniş, kemerli bir penceresi vardır.

YÜZEY ARAŞTIRMASI

1990 yılı yüzey araştırması'nın amacı:

1. Fırat nehrinin batı kıyısında bulunan ve yakında sular altında kala-cak alan ile, Fırat nehrinin Tille'den yukarıya doğru akan kollarının araş-tırılmasının tamamlanması idi,

2. Yine sular altında kalacak olan Kahta Çayı'nın güney kıyısının in-celenmesi, ve

3. Zaman ve kaynaklar elverdiğince Kahta ilçesinin Tille dışında ka-lan kısımlarının araştırılmasıdır. Aynı zamanda lojistik olarak gerekli gö-rülen durumlarda Gerger ve Samsat ilçesi sınırları içerisinde bulunan bir-kaç yerleşim de ziyaret edilmiştir. Şu anda Kahta-Adıyaman yolunun güneyinde kalan tüm Kahta ilçesi ile birlikte Tille-Kahta karayolunun Fı-rat'tan Lilan Çayı'na doğru uzanan kuzey kısmı da incelenmiştir. Bununla beraber buluntular geçen yıllarda olduğu kadar yoğun değildir, çünkü he-nüz sonbahar için toprağın işlenmesine başlanmamış olduğu gibi, topra-ğın ekinle kaplı olması nedeniyle toprak üzerindeki renk değişimi gözle-nemediği için yerleşimlerin saptanması da kolay olmamaktadır. Sular altında kalacak olan arazi üzerinde daha yoğun olarak çalışılmış ve tat-min edici sonuçlar elde edilmiştir.

Bu sezon Kalkolitik (ve ? erken) çağdan başlayan ve Osmanlı döne-mine kadar uzanan toplam 99 yerleşim kayıtlara geçirilmiştir.

İki yeni ve dikkat çekici nokta üzerinde önemle durulması gerek-mektedir. 1990 yılı Tille kazısı Geç Bronz Çağ olarak tanımlanmış olan ve ayırt edici özelliklere sahip el yapımı, taranmış gibi dekore edilmiş ça-nak-çömlek üretmiş olan katları etkilemiştir. Yüzey araştırması sırasında bu tip çanak-çömleğe birçok yerleşimde rastlanılmıştır. Geçen yıllarda bulunmuş olan çanak-çömleğin tekrar incelenmesi sonucu şimdiye kadar hep şüpheli olan Geç Bronz Çağ'da iskân edilmiş yerleşimlerin sayısının

artacağını tahmin etmekteyiz. İkinci olarak her ikisi de oldukça önemli miktarda konik kenarlı kâseler üretmiş olan 2 Uruk yerleşimi tespit edilmiştir. Bunlardan ilki Kahta'da bulunan modern köprü'nün tam üstünde, sağ kıyıda, ilk terasın üzerinde yer almaktadır. Diğeri ise inişli çıkışlı olan ekin tarlalarının içinde Fırat'tan (Tille'deki konumundan) yaklaşık 10 km uzaklıkta, ana yolun hemen kuzeyinde yer almaktadır. İki yerleşim de çok geniş bir alana yayılmış olmadıkları gibi, çok derin de değildirler. İlk yerleşimin çapı 30 metreden geniş değildir ve günümüzde meydana gelmiş olan bir tekerlek izinden anlaşıldığına göre tek bir yerleşim katına sahiptir. İkinci yerleşimde daha geç dönemlere ait yerleşim hatları mevcuttur fakat daha geniş veya daha derin olduğu söylenemez. İki yerleşimde de erken dönemlere ait malzeme bulunmamıştır. Bu iki yerleşim son günlerde oldukça spekülasyona uğramış olan Uruk fenomeninin anlaşılması açısından önemlidir.

EPIGRAFIK ARAŞTIRMA

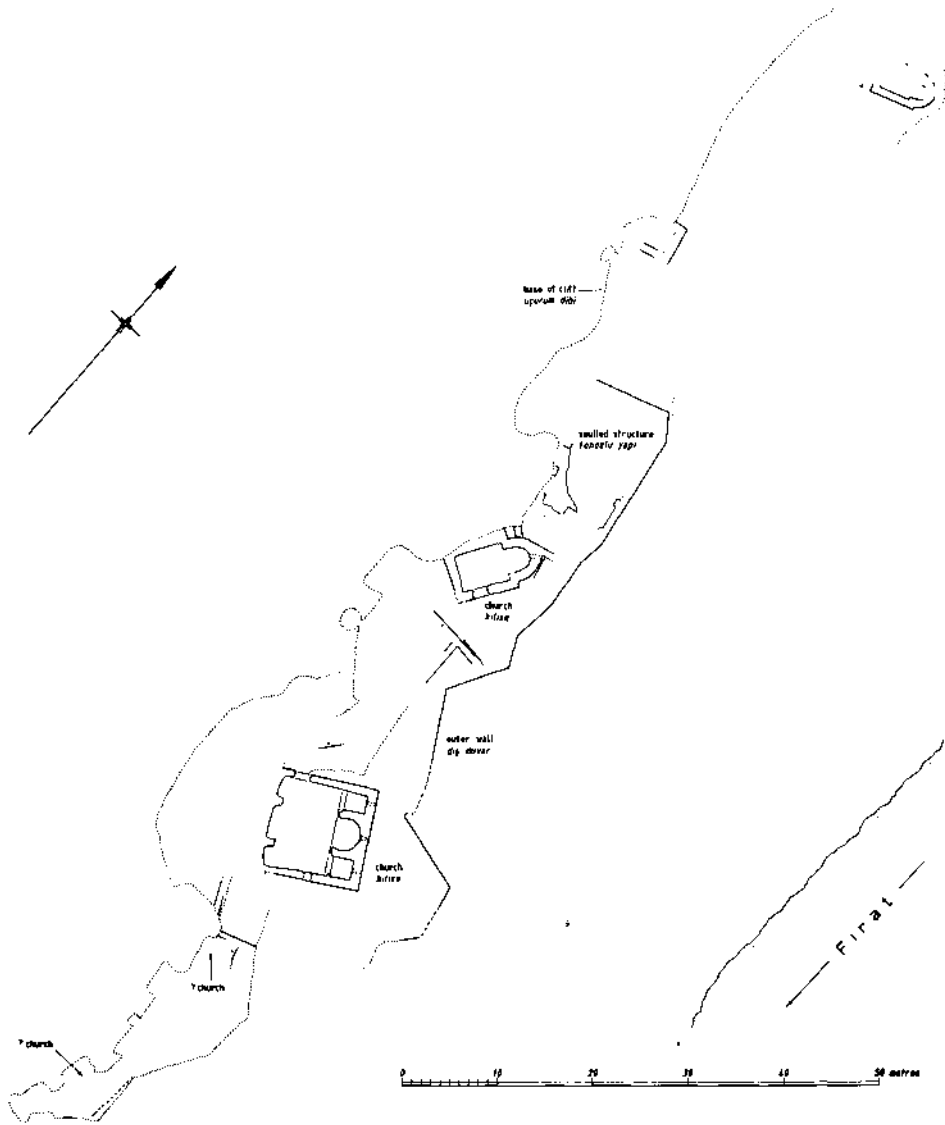
Çalışmanın bir günü Bozlar'da bulunan (K. Maraş ili sınırları içerisinde Roma ve Orta Çağ'a ait yerleşimin incelenmesine ayrılmıştır. Başlıca amacımız İslami döneme ait bilinen yazıtlar okumak ve karşılaştırmaktır. Bu amaca başarıyla ulaşılmış ve iki taşın mükemmel kalıpları çıkarılmış ve fotoğrafları çekilmiştir. Üçüncü bir metin ise, komşu köy Abbasiye'de bulunmuştur. Aksu nehri üzerindeki köprüye inşa edilmiş olan dördüncüsü ise YSE tarafından yok edilmiştir.

1991 yılında bu yerleşimde tekrar çalışmak üzere plânlar yapılmıştır.

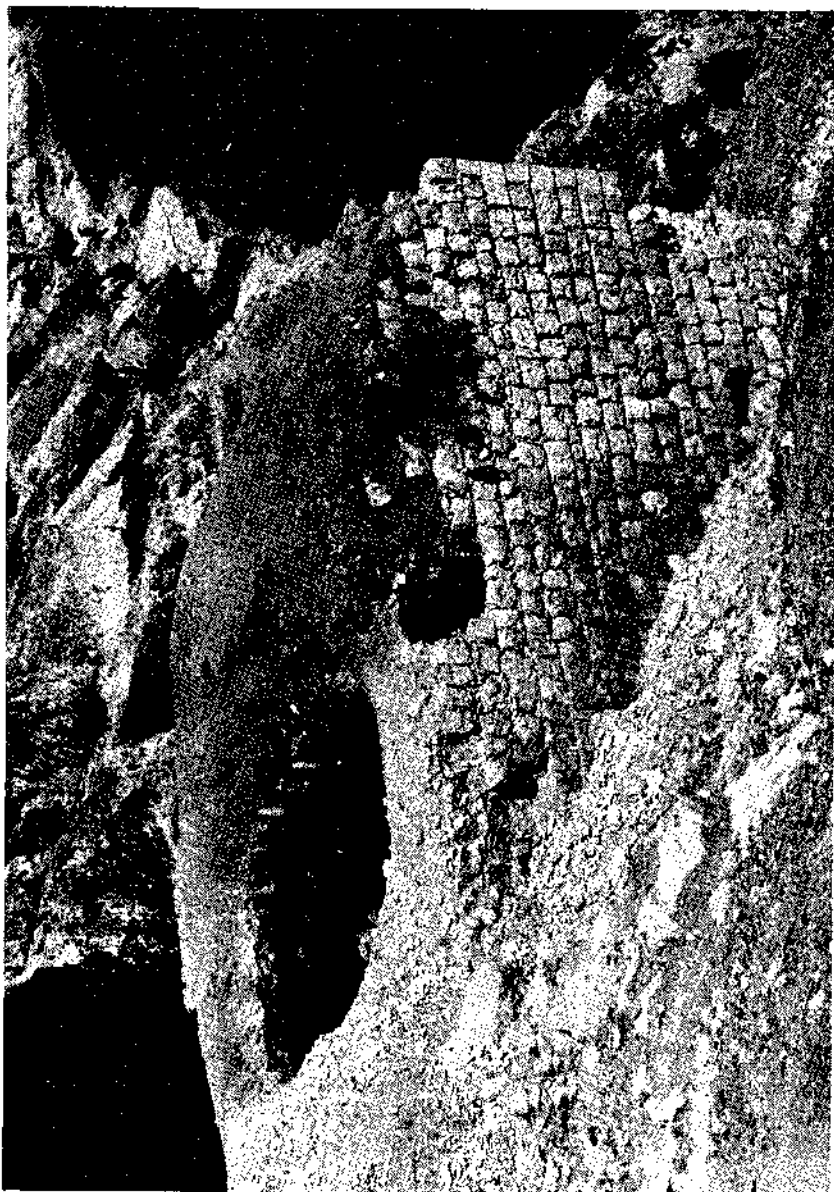
Adıyaman ili sınırları içerisinde ise önemli bir epigrafiğin anıt kayıtlara geçirilmiştir. Bu, Fırat nehrinin kuzey kıyısında Adıyaman'ın yaklaşık 32 km güneybatısında bulunan Akdere yakınlarındaki Damlıca mezrasının 1 km güneyinde bulunan kayalara oyularak yapılmış bir yapıda bulunan bir yazıttır. Bu taşın varlığı tarafımıza Adıyaman Müzesi Müdürü Sayın Emin Yener tarafından bildirilmiştir. Birçok kereler tahrip edilmiş olan yazıtın, yarısından fazlası hasar görmüş durumdadır. Antiochus'un oğlu Mithridates'den bahsetmektedir. Başlıklar hasar görmüş olmalarına rağmen, I. Antiochus'un oğlu, II. Mithridates'i önermektedirler.

Gerger yakınlarında bulunan Yayladalı, Bazuk mezrasında bulunan bir mezar yazıtı ise (IGLS 1.45) kayıtlara geçirilmiş ve kalıbı çıkarılmıştır.

İlk beş sezonu kapsayan geçici bir rapor *Anatolian Studies* 40 (1990)'da yayınlanmaktadır. Fakat henüz açıklanmış nedenlerle bu raporda bazı değişiklikler yapılması gereklidir.

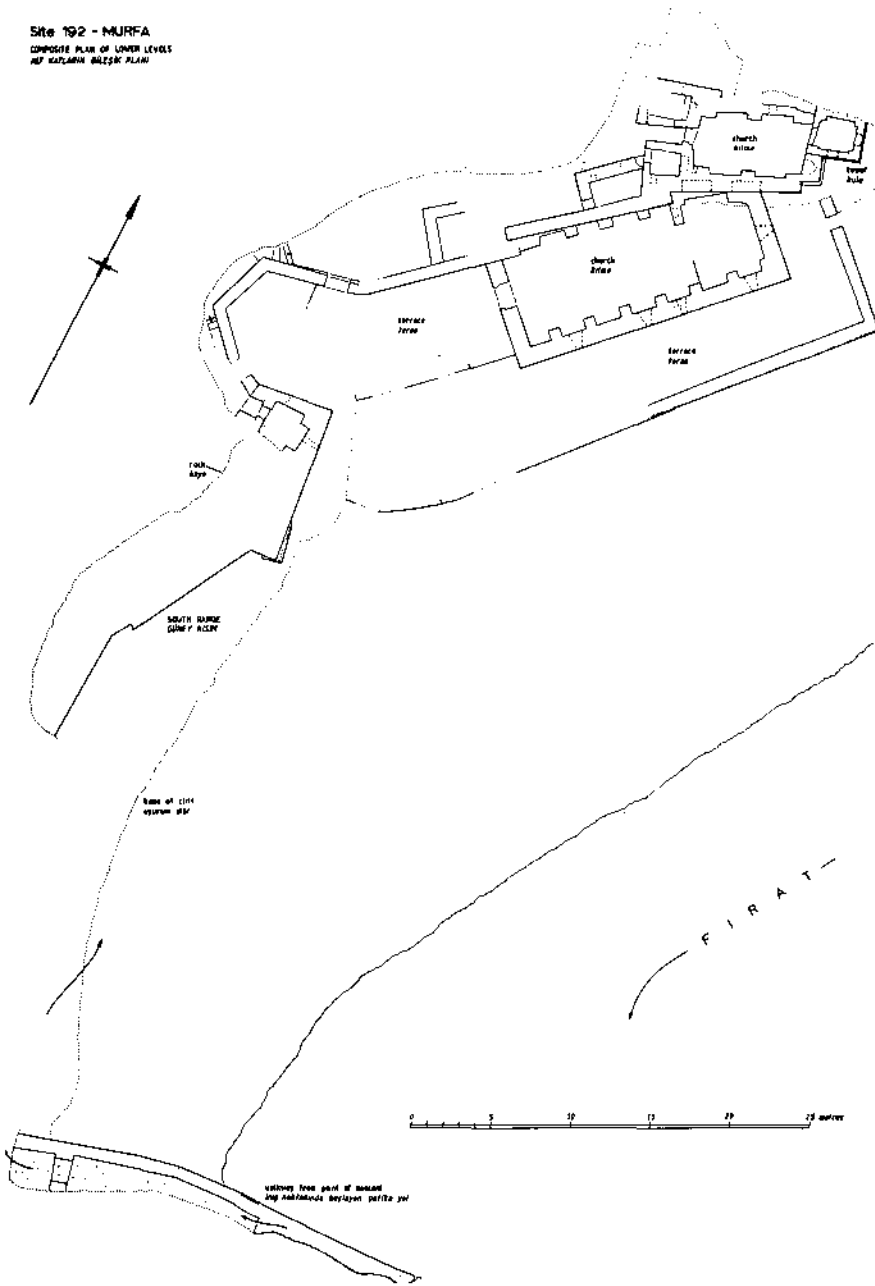

Resim: 1- Piske, manastırın plânı

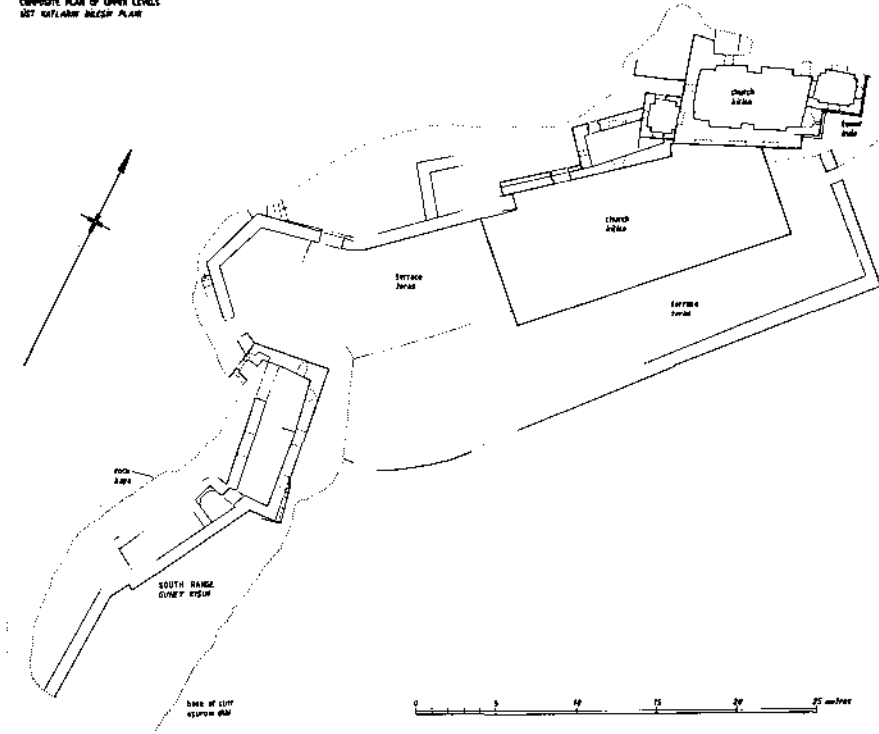
Resim: 2- Piske, kare plânlı kilisenin güneyden görünüşü

Site 192 - MURFA
COMPOSITE PLAN OF LOWER LEVELS
aşağı katların bileşik planı

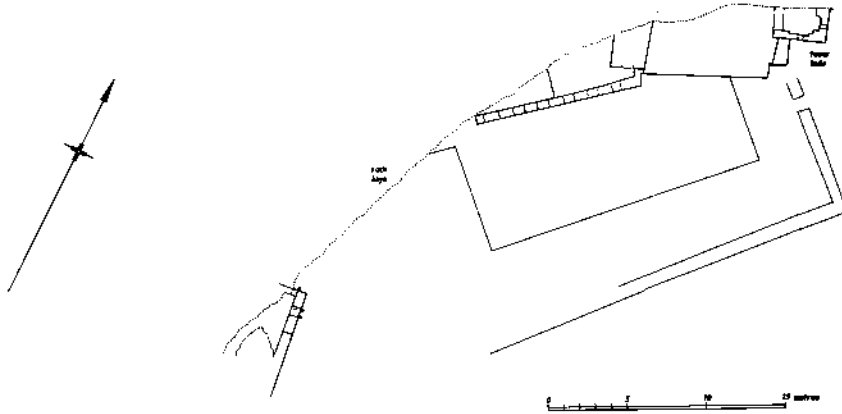

Resim: 3- Murfa, aşağı katların plânı

Site 102 - MURFA
COMPOSITE PLAN OF UPPER LEVELS
DET KATLARIN İNCELEŞ PLANI

Resim: 4- Murfa, yukarı katların plânı

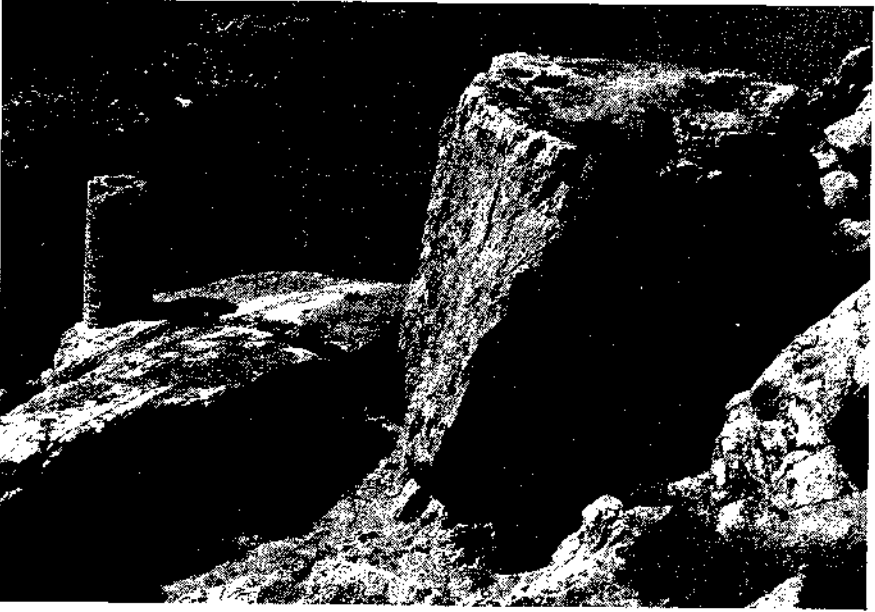
Resim: 5- Murfa, en üst katların plânı

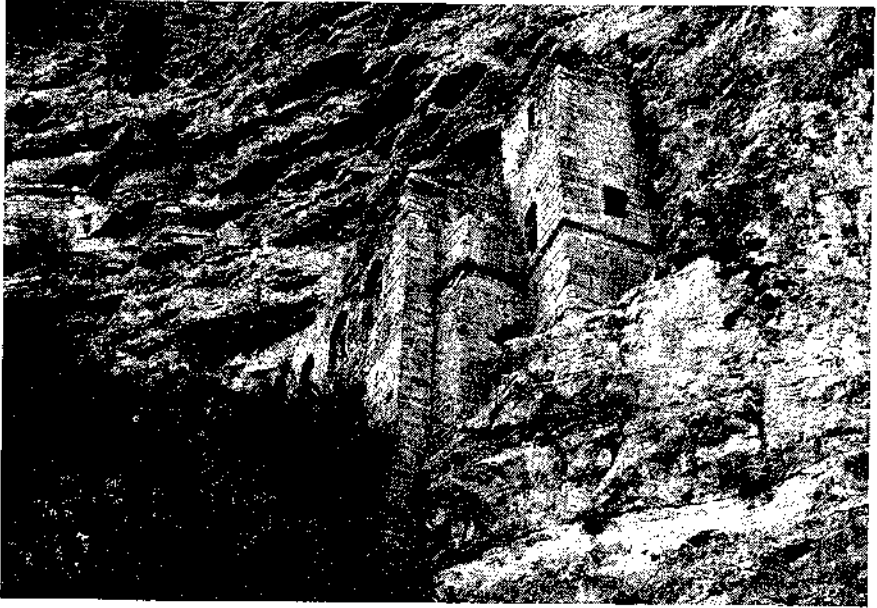
Resim: 6- Murfa, kayalıklar ve yürüyüş yolu

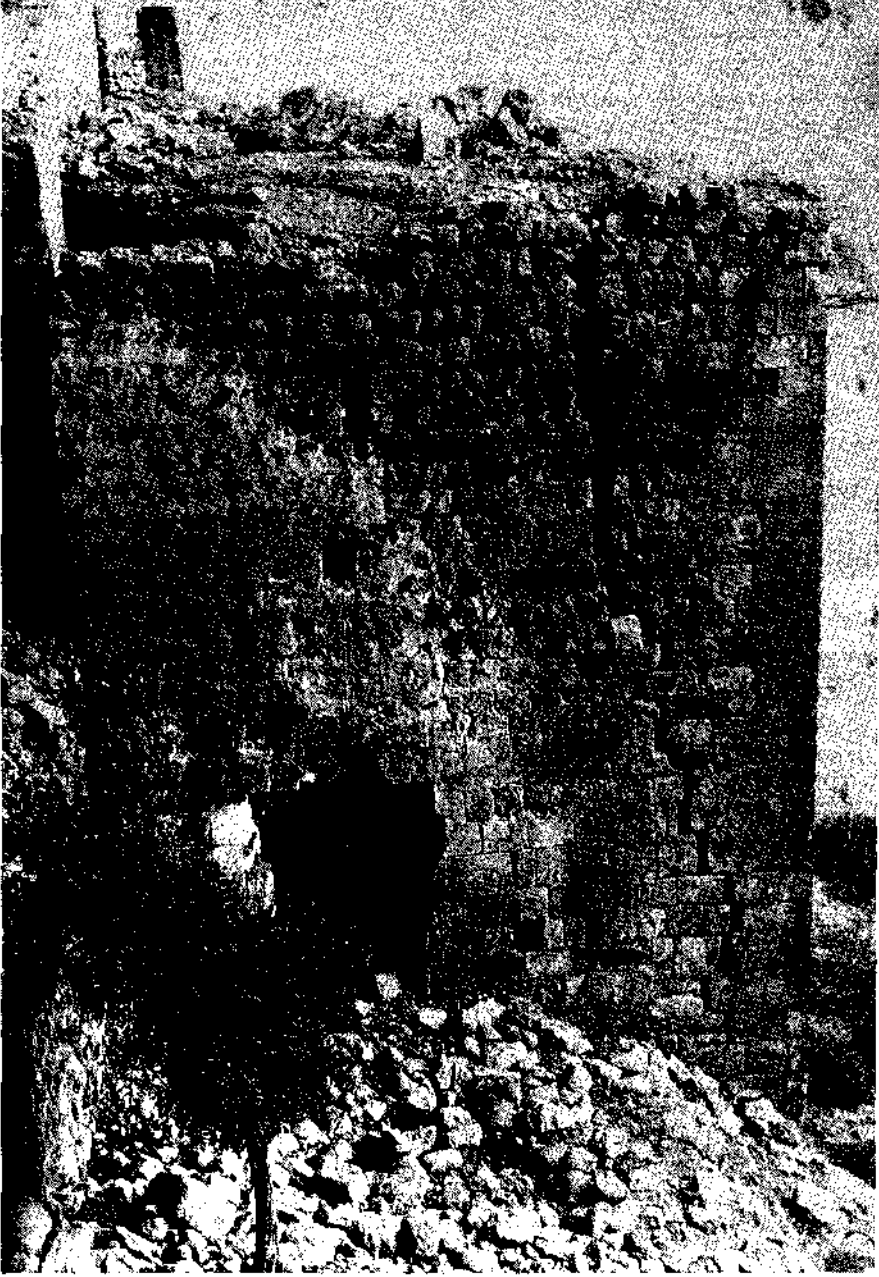
Resim: 7- Murfa, güney alan

Resim: 8- Murfa, teraslar, kiliseler ve kule

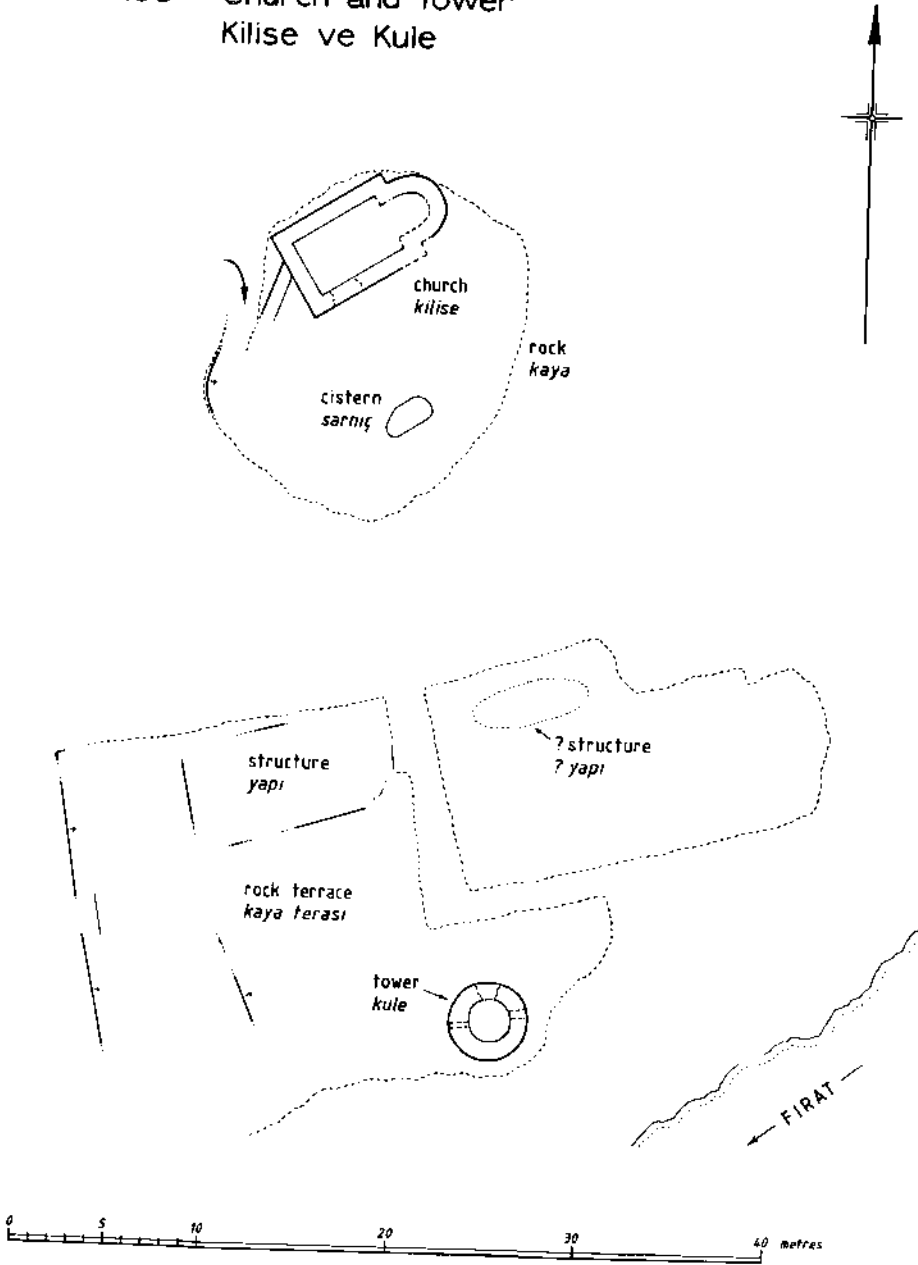

Resim: 9- Kule ve birbirlerini takip eden evreleri gösteren bitişik yapılar

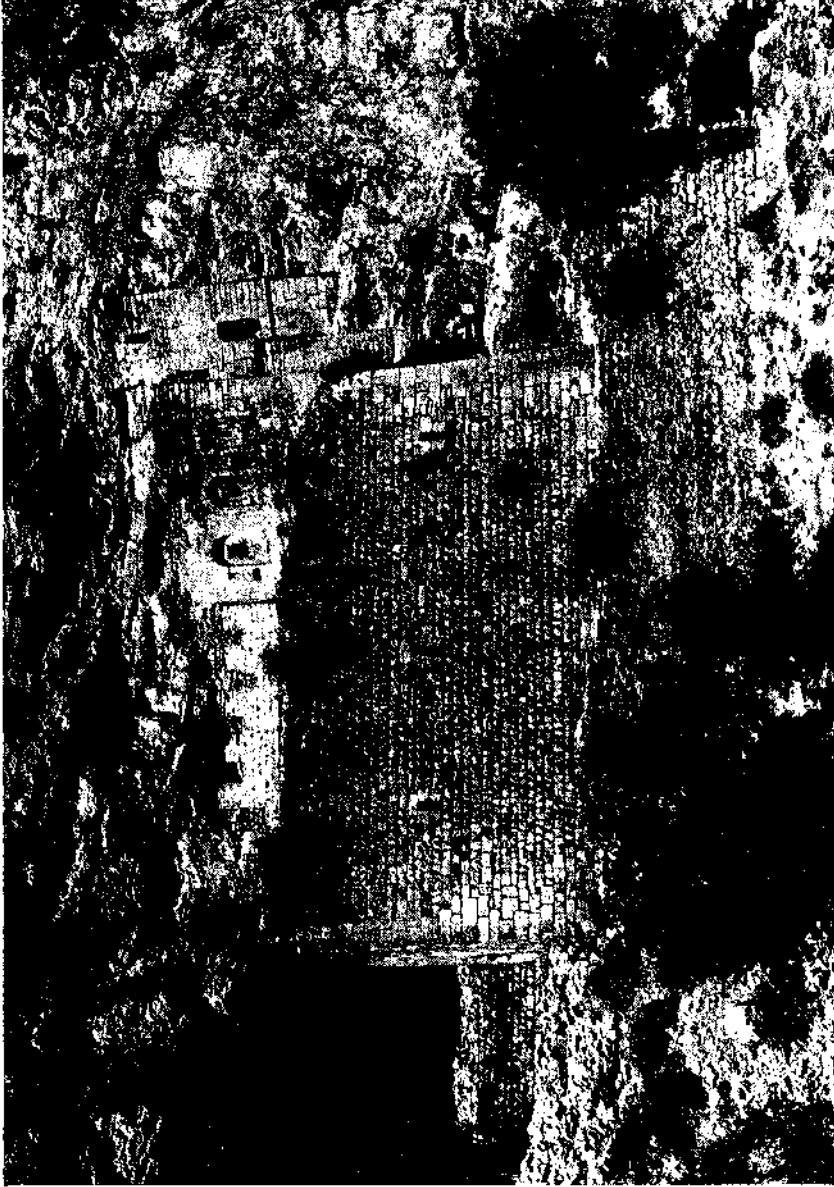

Resim: 10- Murfa, en geç kilisenin güneybatı kapısı

Site 186 - Church and Tower
Kilise ve Kule

Resim: 11- Kule ve kilisenin plânı

Resim: 12- Kule ve kilisenin kuzeyden görüntüsü

1990 YILI NEVŞEHİR, NİĞDE VE AKSARAY İLLERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI

*Hüseyin SEVER**
Sabahattin BAYRAM
Salih ÇEÇEN
Şeyhmus MENEKŞE

Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile, A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nden Sumeroloji Ana Bilim Dalı öğretim üyesi Y. Doç. Dr. Hüseyin Sever'in başkanlığında, Araştırma Görevlisi Dr. Sabahattin Bayram, Araştırma Görevlisi Dr. Salih Çeçen, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü'nde Müze Araştırmacısı Sumerlog Şeyhmus Menekşe'den oluşan araştırma ekibimiz; Nevşehir, Konya, Aksaray, Niğde ve Isparta illerini kapsayan bölgedeki araştırmalarını ödenek azlığı sebebiyle bu yıl sadece Nevşehir, Aksaray ve Niğde illerinde olmak üzere 17.9.1990-30.9.1990 tarihleri arasında sürdürmüştür.

Araştırmanın amacı; Kayseri, Kültepe'de çıkan Asurca çivi yazılı tabletlerde bahsedilen Puruşhattum, Waşuşana, Waşhania, Ulama, Şalatuvar v.s. gibi Karum (büyük ticaret merkezi) ve Wabartum (küçük ticaret merkezi)'ların, yerleşim yerlerinin lokalize edilmesidir.

Bu maksatla 17.9.1990 tarihinden itibaren Nevşehir ilinden başlayarak çalışmalarımızı sürdürdük ve çalışmalarımızın sonucunda Nevşehir, Aksaray ve Niğde illerinde olmak üzere toplam 19 höyük tespit ettik.

Araştırma ekibine yardımlarını esirgemeyen, büyük fedakarlık örneği gösteren, Nevşehir Müzesi Müdürü Seracettin Şahin'e ve müze görev-

* Y. Doç. Dr. Hüseyin SEVER, A.Ü. dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Sumeroloji Ana bilim Dalı öğretim üyesi, Sıhhiye-ANKARA.
Dr. Sabahattin BAYRAM, A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Sumeroloji Ana Bilim Dalı, araştırma görevlisi, Sıhhiye-ANKARA.
Dr. Salih ÇEÇEN, A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Sumeroloji Anabilim Dalı araştırma görevlisi, Sıhhiye-ANKARA.
Şeyhmus MENEKŞE, Sumerolog, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü Müze Araştırmacısı, Ulus-ANKARA.

lilerine teşekkürlerimizi sunar, ayrıca çalışmalarımıza renk katan Bakanlık Temsilcisi Konya Arkeoloji Müzesi uzmanlarından Muzaffer Tunç'a da candan teşekkür ederiz.

Tespit Edilen Höyükler

1) Aleyli Höyük

Nevşehir ili, Avanos ilçesi, Özkonak kasabası sınırları içerisinde olup asfalt yoldan sonra kasabanın kuzeybatısından 4 km patika yolla ulaşılmaktadır. Aleyli Höyük çok geniş bir alanı kapsamakta, sanki bir kaç höyüğün birleşmesinden oluştuğu izlenimini vermektedir. Hemen ortasından bir dere geçmektedir. Höyüğün 1 km kuzeyinde bir kaya mezarı bulunmaktadır. Burada ele geçen seramik buluntularından Eski Tunç, Hitit, Frig ve Kâsik Devir yerleşimleri olduğu tespit edilmiştir (Resim: 1).

2) Zank Höyük

Nevşehir ili, Avanos ilçesi, Sarılar kasabasının 4 km kuzeybatısındadır. Ulaşımı rahat olup arabayla höyüğün yanına kadar gidilebilmektedir. Etek kısmıyla beraber 20 dönümlük bir alanı kapsamakta olup, düz bir ovanın üzerindedir. Yüksekliği tahminen 40-50 m, çapı da 300 m civarındadır. Höyükte ve eteklerinde yoğun şekilde seramik buluntularına rastlanmıştır. Bu buluntulardan Asur Ticaret Koloni Devri, Hitit İmparatorluk Devri, Frig ve Hellenistik devirler tespit edilmiştir (Resim: 2-3). Ancak önceki yollarda yapılmış olduğu anlaşılan bazı kaçak kazı izlerine rastlanmıştır. Bu kaçak kazıların ileride de yapılacağı ve höyüğün tahrip olacağı dikkate alınarak burada bir an önce kurtarma kazısı yapılması uygun olacağı kanaatindeyiz.

3) Kale Höyük

Yine aynı kasabanın 1 km doğusunda olup Zank Höyük'e çok yakın olmasıyla dikkati çekmektedir. Kale Höyük'ten Zank Höyük çok rahat bir şekilde görülmektedir. Yalnız Zank Höyük'ten yapı itibarıyla farklılıklar göstermektedir. Höyük girinti ve çıkıntı yaparak bir devenin hörgücüne benzemektedir. Yaygın ve geniş olduğundan ölçümü yapılamamaktadır (Resim: 4-5). Kale Höyük'te ele geçen seramik buluntularından Hellenistik ve Roma Devri'ne ait oldukları görülmektedir.

4) Karayusuf Höyük

Nevşehir ili, Topaklı ilçesi, Kalaba kasabasının tam merkezinde olup etrafı evlerle çevrilidir. Höyüğe bitişik evler bile bulunmaktadır. Etrafı evlerle çevrili ve kasabanın merkezinde olduğundan oldukça tahrip olmuştur (Resim: 6-7). Yüksekliği tahminen 30 m, çapı 40x50 m civarında-

dır. Yüzeydeki buluntulardan Eski Tunç Çağı, Koloni Devri, Hellenistik ve Bizans devirlerine ait seramiklere rastlanmıştır.

5) *Belkuyu Höyük*

İpek Yolu üzerinde olduğu söylenen Belkuyu Höyük, Nevşehir ili, Topaklı ilçesi, Çalış kasabasının 10 km batısında, ulaşımı zor olup uzun bir patika yolla gidilebilmektedir. Küçük bir höyüktür, üst kısmı definecilerin açmış olduğu çukurlarla tahrip olmuştur. Yüksekliği tahminen 15 m, çapı ise 50 m civarındadır. Bol miktarda obsidien ve seramik parçaları bulunmuştur (Resim: 8-9). Çukur bir Mevkide olduğundan bu yöreye Belkuyu adı verilmiştir. Yüzeydeki seramik buluntularından Hellenistik ve Roma Devri yerleşimi olduğu tahmin edilmektedir.

6) *Yazı Höyük*

Nevşehir ili, Derinkuyu ilçesi Yazıhöyük köyünün içinde olup, etrafı evlerle çevrilidir. Burada da yüzeyde bol miktarda obsidiyen ve seramik parçaları bulunmaktadır. Yazıhöyük köyü Derinkuyu ilçesinin Niğde ili ile olan sınır köyüdür. Çapı 100 m, Yüksekliği 29 m civarındadır. Üzerinde kime ait olduğu belli olmayan eski bir mezar bulunmaktadır (Resim: 10-13). Yüzeydeki buluntuların Asur Ticaret Kolonileri ve Bizans devirlerine ait oldukları tespit edilmiştir.

7) *Banay Höyük*

Niğde ilinin, Nevşehir ili ile sınır durumunda olan Gölcük kasabasının 1 km güneydoğusundadır. Hemen yanıbaşında insanlık tarihinde yerleşim yerlerinin vazgeçilmez bir unsuru olan su ihtiyacını karşılayan bir kaynak bulunmaktadır. Yüksekliği 40 m, çapı 150 m civarındadır (Resim: 14). I. bin ve Bizans devrine ait seramik tespit edilmiştir.

8) *Hatipoğlulolu Höyük*

Aksaray ili, Yeşilova ilçesi, Hatipoğlulolu köyünün 3 km kuzeybatısındadır. Hatipoğlulolu Aksaray ili Yeşilova ilçesi arasındaki karayolunun kenarında yer almaktadır. Hemen kuzeydoğusunda bir su arkı bulunmakta olup, doğusunda ise köy vardır. Çapı 210-230 m, yüksekliği ise 30-35 m civarındadır (Resim: 15). Koloni Devri, I. Bin, Hellenistik, Roma ve Selçuklu devirlerine ait seramik bulunmuştur.

9) *Çiftevi Höyük*

Aksaray ili, Ortaköy ilçesi Çiftevi köyünün sınırları içinde olup, köye 2 km uzaklıktadır. Höyüğün batısı bahçelik, diğer yönleri arazi ile çevrilidir. Hemen bitişiğinden bir köy yolu geçmektedir. Höyük sivri koni şeklinde olup, Frig ve Klâsik devirleri ihtiva etmektedir. Yüksekliği 50 m, çapı ise 200 m civarındadır (Resim: 16).

10) Bozkır Höyük

Aksaray ili, Ortaköy ilçesi, Bozkır köyü sınırları içerisinde, batısı köy yolu, güneyi su yolu, diğer yönleri arazi ile çevrilidir. Çapı 100 m, yüksekliği 35-40 m civarındadır Eski Tunç, Koloni Devri ve Klâsik Devir yerleşimleri olduğu sanılmaktadır (Resim: 17).

11) Koçhasan Höyüğü

Aksaray ili, Ortaköy ilçesi, Balcı kasabası sınırları içinde olup, kasabaya 2 km uzaklıkta, güneybatısı su arkı ve mera ile çevrili, yüksekliği 50-60 m, çapı 160 m civarındadır. Yüzeyde yoğun olarak keramik parçalarına rastlanmıştır. Bu buluntuların Frig, Klâsik ve İslam devirlerine ait oldukları tespit edilmiştir (Resim: 18).

12) Çifte Höyük

Aksaray ili, Ortaköy ilçesi, Sarıkaraman kasabası sınırları içerisinde Akpınar ve Kırac Höyük olmak üzere birbirine çok yakın iki höyüktür. Kırac Höyük kasabanın kuzeybatısında, koni şeklinde, yüksekliği 15 m, çapı 60 m civarında; Akpınar Höyük ise, kasabanın batısında çapı 110 m, yüksekliği 25-35 m civarındadır. İki höyüğün birbirine uzaklığı tahminen bir kilometredir. Her iki höyükte de Eski Tunç II (Karum IV). Koloni Devri ve Klâsik devirlere rastlanmıştır (Resim: 19).

13) Çetin (Ersek) Höyük

Aksaray ili, Ortaköy ilçesi, Çetin köyü sınırları içerisinde. Çapı 100 m, yüksekliği 35 m civarındadır. Yüzey buluntularından Eski Tunç ve Frig devirleri tesbit edilmiştir (Resim: 20).

14) Alayhan Höyük

Aksaray ili, Merkez Alayhan köyünün sınırları içindedir. Alayhan Höyüğü Aksaray-Nevşehir karayolu üzerindedir. Höyük köyün batısında olup, çapı 60 m, yüksekliği 25-30 m civarındadır. Höyüğün batısı su arkı ve mera ile, diğer yönleri ise tarım arazileriyle çevrilidir. Höyükteki yüzey buluntularından Eski Tunç, Frig, ve Selçuklu devirleri tespit edilmiştir (Resim: 21).

15) Ağzıkarahan Höyük

Aksaray ili, Merkez Ağzıkarahan köyü sınırları içerisinde olup, köyün 4 km doğusunda yer almaktadır. Güneyi su arkı, diğer yönleri arazi ile çevrilidir. Çapı 80 m, yüksekliği 20-25 m civarındadır. Yüzey bulun-

tularından Frig ve Klâsik devirler tespit edilmiştir (Resim: 22). Ağzıkaran Höyüğü, Alayhan Höyüğü gibi Aksaray-Nevşehir karayolu üzerindedir.

16) Akhan Höyük

Aksaray ili, Yeşilova ilçesi, Akhan köyünün 2 km batısında, Aksaray-Konya karayolunun 20. kilometresinde, hemen asfalt yolun bitişiğinde olup, üzerinde 'Oruçlar Petrol Ofisi'nin reklam levhası bulunmakta. Yüzeyde Klâsik ve İslami devirlere ait buluntular tespit edilmiştir (Resim: 23)

17) Bozer Höyük

Aksaray ili, Sultanhanı kasabası, Bozer köyünün 3 km kuzeyinde, Aksaray'dan Konya'ya giderken Aksaray-Konya karayolunun 50. kilometresinde yolun doğusundaki Bozer köyü sınırları içinde etrafı sazlıklarla çevrilidir. Höyük geniş ve düz bir ovanın ortasında, etekleri çok geniş ve daha çok kuzey ve güney yönüne doğru uzanmaktadır. Çapı 180 m, yüksekliği 25-30 m civarında, üstünde üzerlik otu yaygın şekilde bulunmakta olup, etek kısımlarında geç devir mezarlığı mevcuttur. Yüzey buluntularından Klâsik ve Hellenistik devirlerin mevcudiyeti anlaşılmaktadır (Resim: 24).

18) Böğet Höyük

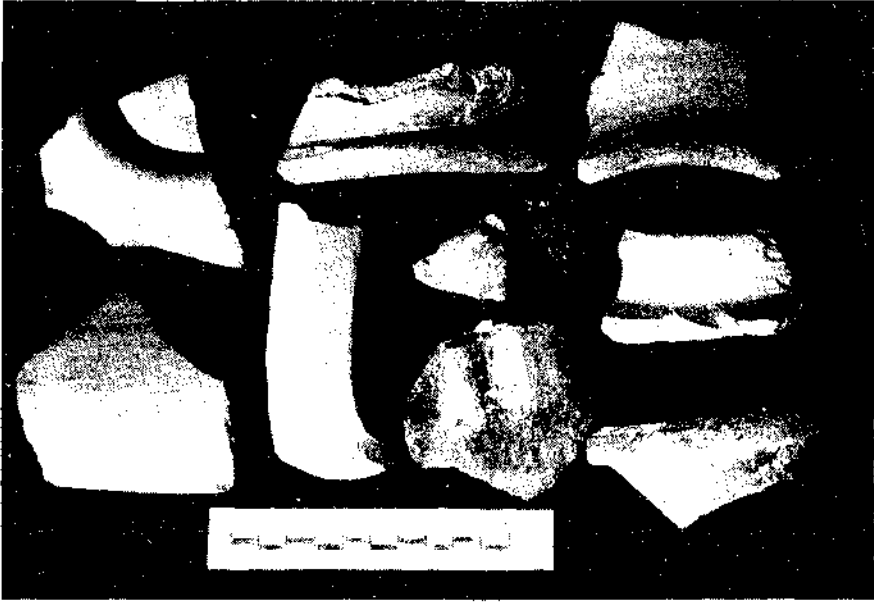
Aksaray ili, Sultanhanı kasabası Böğet köyü sınırları içerisinde olup, Karayusuf Höyük ve Yazı Höyük gibi köyün merkezinde olduğundan etrafı evlerle çevrilmiş ve oldukça tahrip olmuştur. Üst kısmı yayvan, etekleri Bozer Höyük gibi kuzey ve güneye doğru genişlemekte, çapı 250 m, yüksekliği 50-60 m civarındadır. Oldukça büyük bir höyüktür. Yüzeyde Koloni devri, Frig ve Klâsik devirlere ait buluntular tespit edilmiştir (Resim: 25).

19) Tosun Höyük

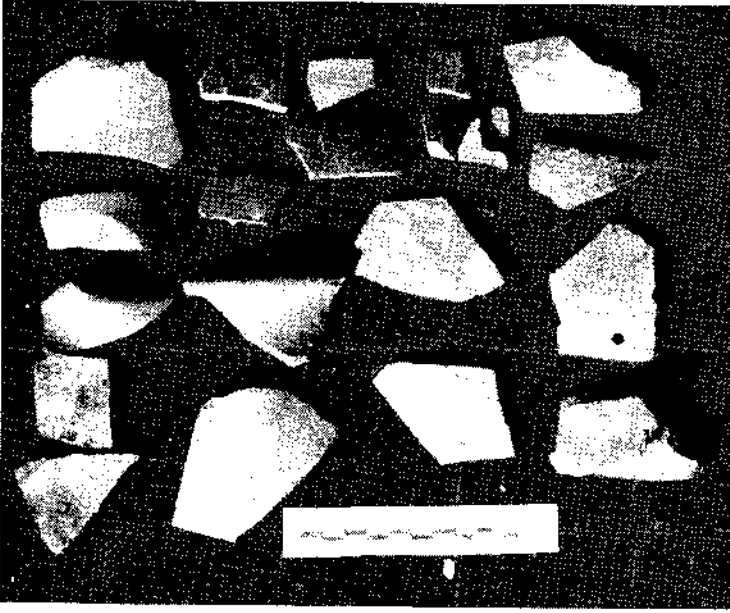
Aksaray ili, Sultanhanı kasabası, Tosun köyünün 1 km güneyinde yer almakta olup çapı 13 m, yüksekliği 10 m civarındadır. Oldukça küçük bir höyük olmasına rağmen yüzey buluntularından Frig, Hellenistik, Bizans ve İslâmî devirler tespit edilmiştir.

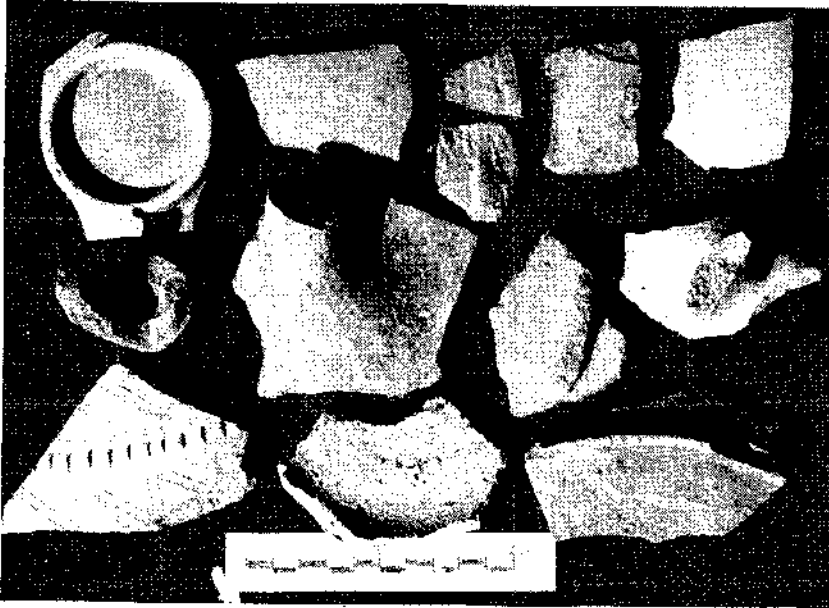
Resim: 1- Aleyli Höyük (Özkonak-Avanos) Nevşehir

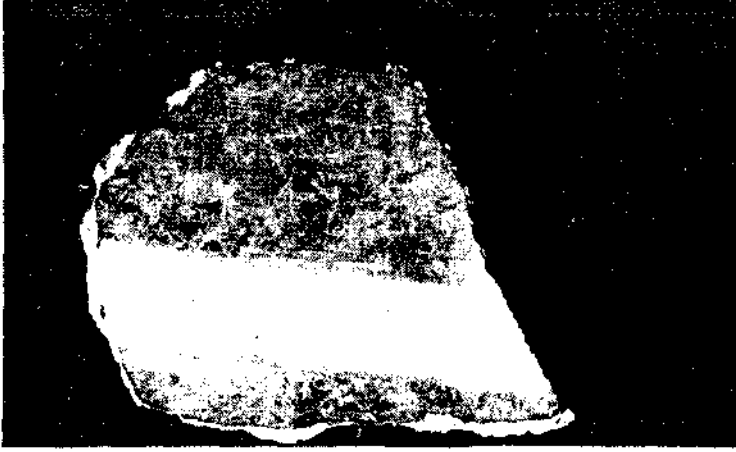
Resim: 2- Zank Höyük (Sarılar-Avanos) Nevşehir

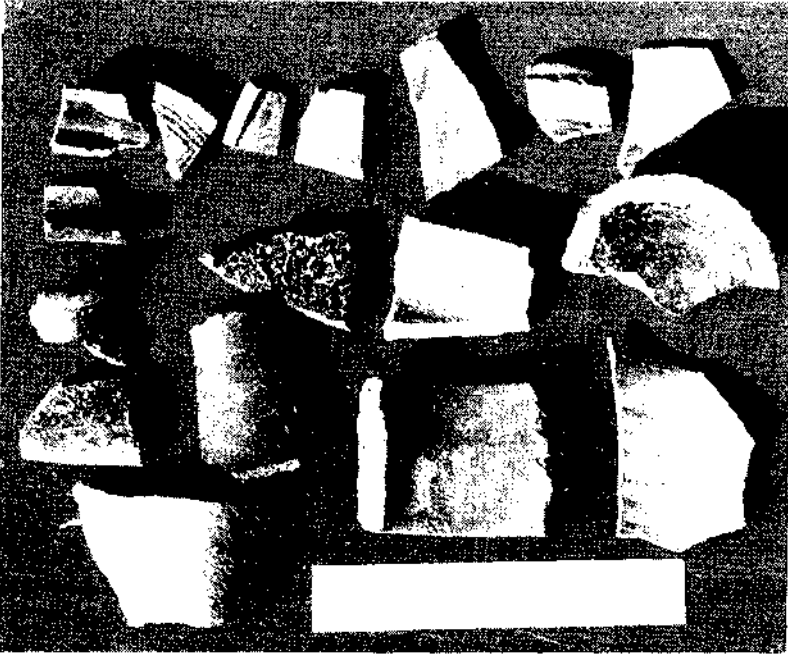
Resim: 3- Zank Höyük (Sarılar-Avanos) Nevşehir

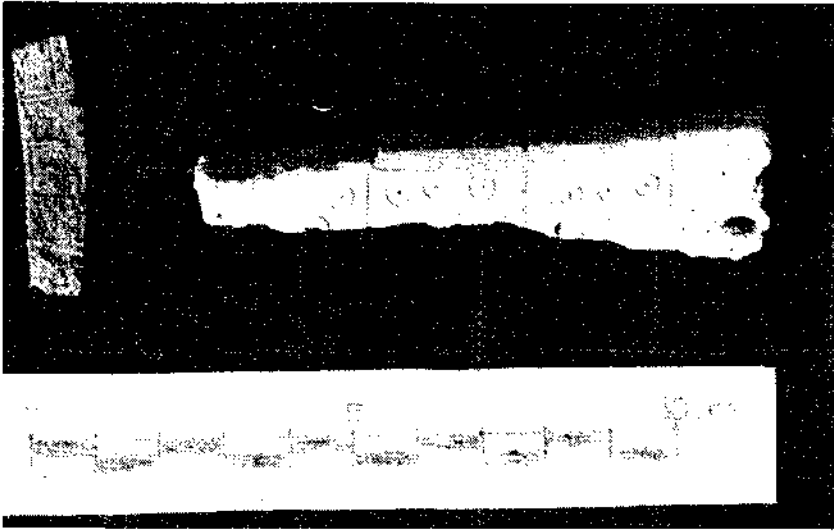
Resim: 4- Kale Höyük (Sarılar-Avanos) Nevşehir

Resim: 5- Kale Höyük (Sanlar-Avanos) Nevşehir

Resim: 6- Karayusuf Höyük (Kalaba-Topaklı) Nevşehir

Resim: 7- Karayusuf Höyük (Kalaba-Topaklı) Nevşehir

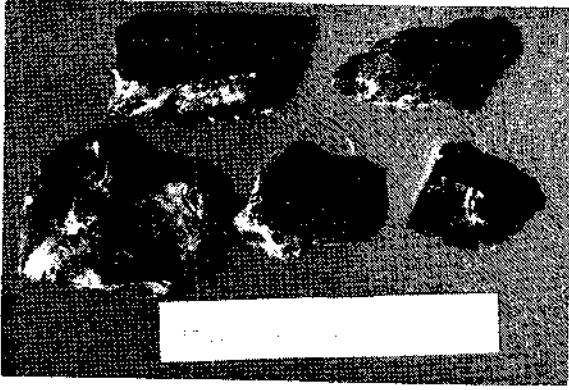
Resim: 8- Belkuyu Höyük (Belkuyu-Topaklı) Nevşehir

Resim: 9- Belkuyu Höyük (Belkuyu-Topaklı) Nevşehir

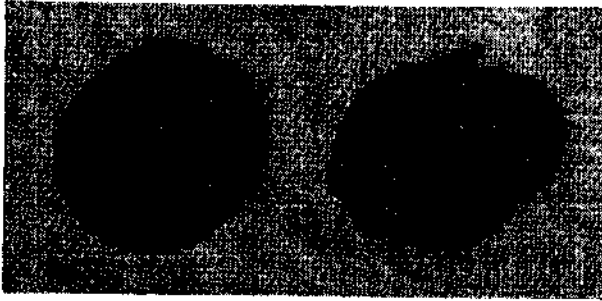
Resim: 10- Yazı Höyük (Yazıhöyük-Derinkuyu) Nevşehir

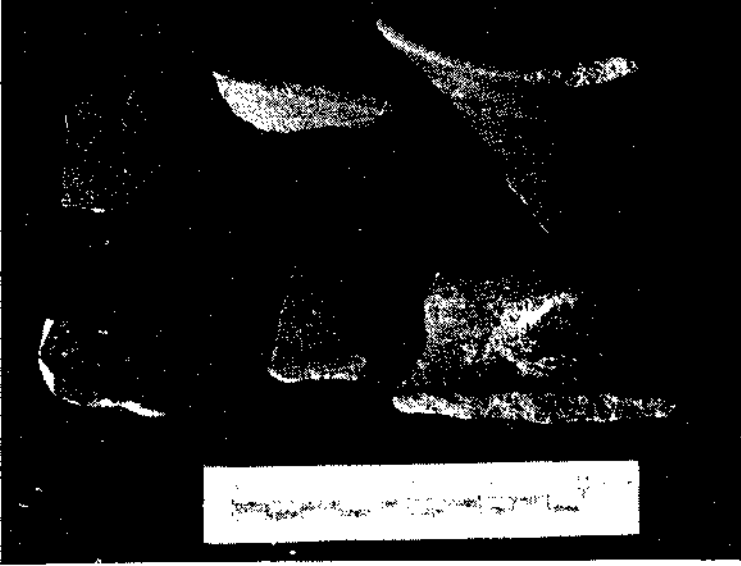
Resim: 11- Yazı Höyük (Yazıhöyük-Derinkuyu) Nevşehir

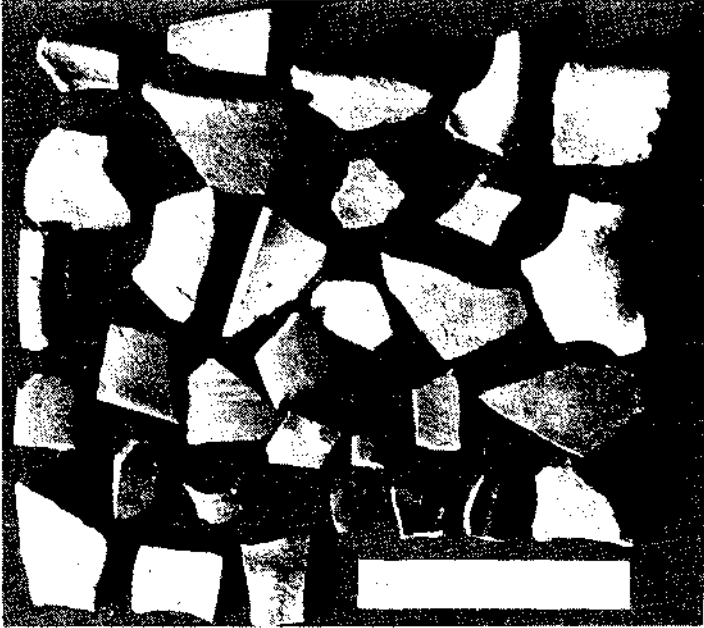
Resim: 12- Yazı Höyük (Yazıhöyük-Derinkuyu) Nevşehir

Resim: 13- Yazı Höyük (Yazıhöyük-Derinkuyu) Nevşehir

Resim: 14- Banay Höyük (Gölcük kasabası) Niğde

Resim: 15- Hatipoğlutoğlu Höyük (Yeşilova) Aksaray

Resim: 16- Çiftevi Höyük (Çiftevi köyü-Ortaköy) Aksaray

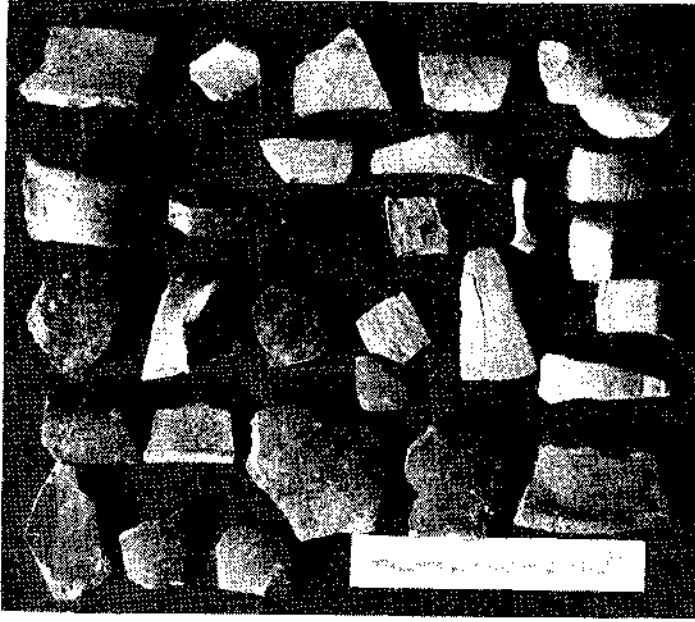
Resim: 17- Bozkır Höyük (Bozkır-Ortaköy) Aksaray

Resim: 18- Koçhasan Höyük (Balçı-Ortaköy) Aksaray

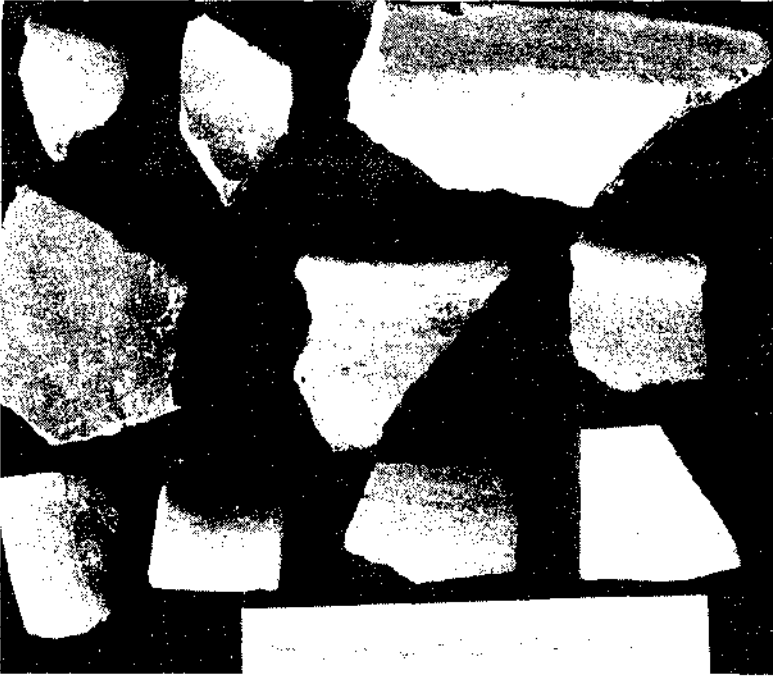
Resim: 19- Çifte Höyük (Sarıkaraman-Ortaköy) Aksaray

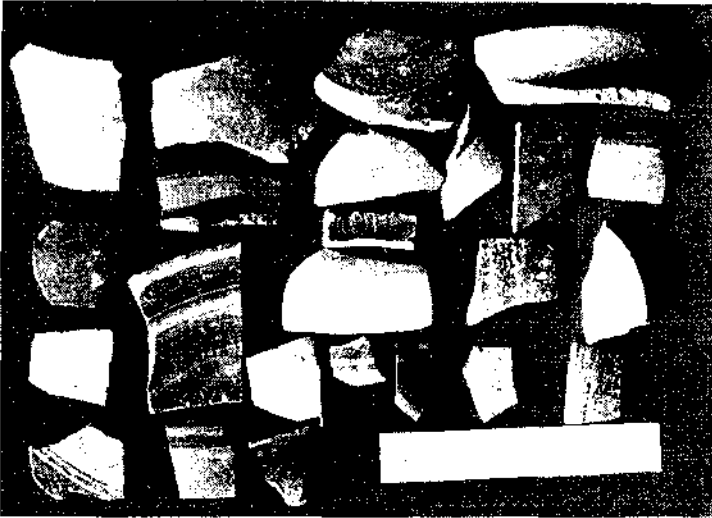
Resim: 20- Çetin (Ersek) Höyük (Çetin köyü- Ortaköy) Aksaray

Resim: 21- Alayhan Höyük (Alayhan köyü-Aksaray)

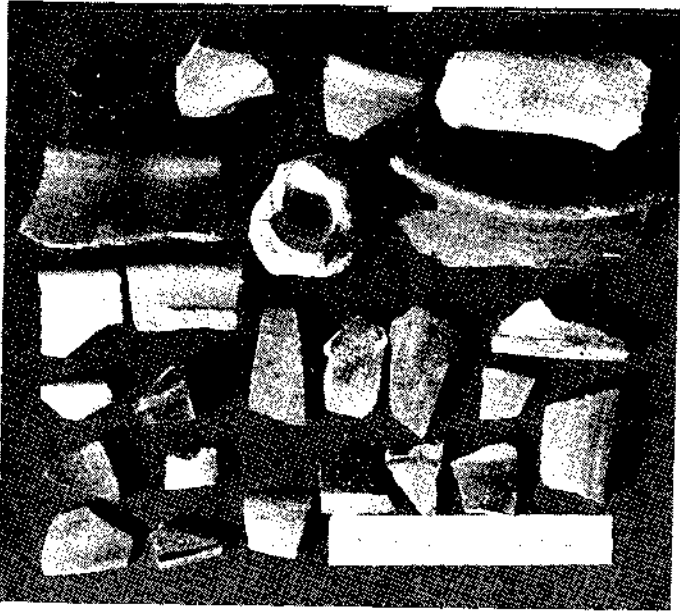
Resim: 22- Ağızkarahan Höyük (Ağızkarahan) Aksaray

Resim: 23- Akhan Höyük (Akhan köyü-Yeşilova) Aksaray

Resim: 24- Bozer Höyük (Bozer köyü-Sultanhanı) Aksaray

Resim: 25- Böğet Höyük (Böğet köyü-Sultanhanı) Aksaray

1990 YILI ORTA ANADOLU'DA YÜRÜTÜLEN YÜZEY ARAŞTIRMALARI

*Sachihiro OMURA**

1990 yılı Orta Anadolu'da yürüttüğümüz yüzey araştırmaları, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle, 14 Eylül-20 Ekim 1990 yılı tarihleri arasında gerçekleştirildi. Bu araştırmalara Kaman-Kalehöyük kazı heyeti üyelerinden Sachihiro Omura, Masako Omura, Mamoru Yamashita, Kimiyoshi Matsumura, Yutaka Miyake, Ryoichi Kontani, Sumio Fujii ve Mehmet Ali Çelik katıldı. Bakanlık temsilcisi olarak Kırşehir Arkeoloji Müzesi araştırmacılarından Mehmet Göktürk görev aldı.

1. YÜZEY ARAŞTIRMALARININ AMACI

1- 1986 yılından beri sürdürdüğümüz Kaman-Kalehöyük kazılarında gün ışığına çıkarılan çanak-çömlek ve diğer eserlerin, Orta Anadolu'daki yayılış alanını tespit etmek.

2- Kaman-Kalehöyük buluntularına yakınlık ve benzerlik gösterdikleri anlaşılan eserlere sahip olan Orta Anadolu'daki höyük ve düz yerleşim yerlerinin haritalar üstünde belirlenmesi ve satıhtan derlenen malzeme yardımıyla, yerleşim yerlerinde temsil edilen uygarlıklar hakkında bilgi edinmek.

Araştırmalarımızda derlenen çanak-çömlek parçalarının tanımında, her zaman olduğu gibi, hocamız Prof. Dr. Tahsin Özgüç'ün büyük destek ve katkısından çok yararlandık. İçtenlikle teşekkürlerimizi sunarız.

1990 yılındaki araştırmalarımız, Kayseri, Niğde, Aksaray, Konya, Yozgat, Nevşehir, Kırıkkale, Kırşehir ve Ankara illerinde gerçekleştirilmiştir. Bu illerde 53 höyük inceledik (Resim: 1).

* Sachihiro OMURA, The Middle Eastern Culture Center in Japan, 3-10-31, Chsawa Mitaka-Shi, Tokyo 181-JAPONYA.

II. 1990 YILINDA TESPİT EDİLMİŞ HÖYÜKLER VE DÜZ YERLE- ŞİM YERLERİ

1- Toparın Pınar

Kayseri ili, Develi ilçesinin 18 km kuzeybatısında, Çayırözü köyünün güneyindedir. Düz yerleşimdir. Buradan toplanan malzemelerin en büyük kısmını oluşturan obsidiyen aletler kazılmış kanal toprağı arasında derlenmiştir. Yoğunluğu az olmasına rağmen, obsidiyen malzeme geniş bir alanda yayılmıştır.

2- Dededağ

Kayseri ili, Yahyalı ilçesinin 9 km kuzeydoğusunda, Ağacaşar köyünün güneyinde, doğal tepenin üzerindedir. Obsidiyen aletler toplanmıştır.

3- Kumlutepe¹

Kayseri ili, İncesu ilçesinin 1.5 km kuzeydoğusundadır. Tümülüsü andıran alçak bir tepedir. Neolitik Çağ'a ait obsidiyen aletler tepenin güney kesiminden toplanmıştır.

4- Hacıbeyli

Niğde ili, Merkeze bağlı Hacıbeyli köyünün 1.5 km doğusundadır. Çapı yaklaşık 110 m ve yüksekliği 13.5 m dir. Neolitik Çağ'a ait obsidiyen aletler, Orta Tunç (Resim 4; 4), ve Demir (Resim 4; 1, 2, 3) Çağı'na ait çanak-çömlek parçaları (Resim 4; 1, 2, 3, 4) toplandı.

5- Değirmenözü²

Aksaray ili, Ortaköy ilçesi, Ortaköy'ün 3 km kuzeydoğusundadır. Vadinin iki tarafındaki yamaçlarda obsidiyen okuçları bulundu.

6- İninönü

Aksaray ili, Sapmaz köyünün 2 km güneybatısındadır. Yüzeyde obsidiyen aletler ve Roma Çağı çanak-çömlek parçaları ele geçti.

7- Ilıcıpınar³

Konya ili, Cihanbeyli ilçesinde, Acıtuзgölü'nün kuzeyinde, pınarın yanındadır. Ele geçen malzemenin arasında obsidiyen minik dilgileri en

1 Ian A. Todd, *The Prehistory of Central Anatolia I: The Neolithic Period*, Studies in Mediterranean Archaeology LX, Göteborg 1980, s. 40.

2 İbit. s. 40.

3 İbit. s. 40-41.

büyük grubu oluşturur. Bunların yanında çok sayıda ok uçları da bulunmuştur.

8- Tepecik-Çifilik⁴

Aksaray ili, dağlık alanın arasında dar ova içindedir. Derlenen çanak-çömlek parçalarının arasında kabartma bezekli örnekler de vardır. Bunlar Köşk Höyük'ün bezekli çanak-çömleklerine çok yakınlık göstermektedir⁵.

9- Pınarbaşı-Bor⁶

Niğde ilindedir. Çapı 120 m, yüksekliği 15.5 m dir. Yüzeyden derlenen malzemede, az sayıda obsidyen ok uçları, Demir Çağ boyalı çanak-çömlek parçaları oluşturur. Burada 1982 yılında U. Silistreli tarafından kısa süren kazı yapılmıştır.

10- Kömürköy

Niğde ili, Merkeze bağlı Kömür köyündedir. Burada obsidyen yatakları ve bol miktarda obsidyen aletler bulunmaktadır.

11- Çokumağıl

Yozgat ili, Boğazhyan ilçesi, Çokumağıl köyünün içindedir. Çapı 170 m, yüksekliği 14 m dir. Ele geçen malzemeler içinde Kalkolitik Çağa ait çanak-çömlek parçaları (Resim: 4; 5, 6) yoğun, Demir Çağ çanak-çömlek parçaları vardır.

12- Damlacık

Yozgat ili, Boğazhyan ilçesi, Büyüköz köyünün 1 km güneydoğusundadır. Çapı 110 m, yüksekliği 17.5 m dir. Çanak-çömlek parçaları arasında Alışar'da Bakır (Resim: 4; 11) Çağ olarak tanınanlar çoğunluktadır. Bunun dışında Eski Tunç (Resim: 4; 9, 10), Orta Tunç (Resim: 4; 7, 8), Demir Çağ çanak-çömlek parçaları da mevcuttur.

13- Kışlar

Yozgat ili, Boğazhyan ilçesi, Küçüköz köyünün 2 km kuzeydoğusundadır. Çapı 75 m Yüksekliği 25 m dir. Çanak-çömlek, Eski Tunç (Resim: 4; 14), Orta Tunç (Resim 4; 13, 15) ve Demir (Resim: 4; 12) Çağ

4 İbit. s. 40

5 Uğur Silistreli, "Les Fouilles de Köşk Höyük," *Anatolia and the Ancient Near East-Studies in honor of Tahsin Özgüç*, Ankara 1989, Lev. 134- 6, 7., 135-1, 2, 3, 4.

6 Ian A. Todd, s. 43.

parçalarından oluşmaktadır. Özellikle, Eski Tunç Çağ boyalı seramikleri dikkatimizi çekmiştir.

14- Yenifaklı

Yozgat ili, Boğazlıyan ilçesi, Yenifaklı'nın 1 km kuzeybatısında, Kozanözü'nün yatağında yer almaktadır. Çapı 170 m, yüksekliği 20 m dir. Eski Tunç, Orta Tunç Çağ çanak-çömlek parçaları toplanmıştır.

15- Çomaklı

Yozgat ili, Boğazlıyan ilçesi, Bahriye köyünün 2 km güneydoğusundadır. Çapı 165 m yüksekliği 23 m dir. Kesik koni şeklindeki höyükde ele geçen malzemeler arasında büyük bölümünü Klasik Çağ çanak-çömlek parçaları teşkil etmektedir. Eski Tunç Çağı'na ait çanak-çömlek parçaları içinde III. Alishar seramik grubuna girenler de vardır.

16- Bostanlı

Yozgat ili, Boğazlıyan ilçesi, Ovakent köyü'nün 2 km kuzeydoğusundadır. Çapı 145 m, yüksekliği 20 m dir. Derlenen çanak-çömlek parçaları, Orta-Geç Tunç, Demir ve Hellenistik-Roma çağlarına aittir.

17- Kuşdam

Yozgat ili, Boğazlıyan ilçesi, Aşağıhasanlı köyünün 1 km batısındadır. Çapı 100 m, yüksekliği 10 m dir. Doğal tepe üzerine kurulmuştur. Klasik Çağ'a ait çanak-çömlek parçalarının (Resim: 5; 1, 2) yanında az miktarda Eski Tunç Çağ seramiği (Resim: 5; 3) de vardır.

18- Kulak

Yozgat ili, Boğazlıyan ilçesinin 1 km batısında, düz alüvyon ovadadır. Çapı 150 m, yüksekliği 10 m dir. Orta Tunç Çağı'na ait kırmızı ve krem astarlı çanak-çömlek parçaları (Resim: 5; 5, 6, 7, 9) çoğunluktadır. Aralarında az da olursa, Eski Tunç Çağ III safhasına ait seramik parçaları (Resim: 5; 8) da vardır.

19- İğdecik

Yozgat ili, Boğazlıyan ilçesi, Bektaşlı köyünün 3.5 km kuzeybatısındadır. Çapı 100 m, yüksekliği 10.5 m dir. Kesik koni şeklindeki höyükte Eski Tunç, Orta-Geç Tunç Çağ çanak-çömlek parçaları yanında bol miktarda Roma-Hellenistik Çağ seramiği de görülmektedir.

20- Boz

Yozgat ili, Boğazlıyan ilçesi, Bektaşlı köyünün 4.5 km batısında, Kazanözü'nün dere yatağına kurulmuştur. Çapı 115 m, yüksekliği 17 m dir. Höyükten derlenen çanak-çömlek parçalarının çoğu Orta Tunç Çağ ve Demir Çağ'a aittir. Bunların yanında az miktarda Eski Tunç Çağ seramiği de görünmektedir.

21- Küçük

Yozgat ili, Boğazlıyan ilçesi, Bektaşlı köyünün 2 km batısında, Kozanözü'nün dere yatağına kurulmuştur. Höyük, güneydoğu yamacından çekilen toprak nedeniyle tahribata uğramıştır. Derlenen malzeme arasında, Eski Tunç, Orta Tunç, Demir Çağ çanak-çömlek parçaları vardır. Özellikle, III. Alishar seramik parçalarının sayısı çoktur.

22- Yatan

Yozgat ili, Boğazlıyan ilçesi, Çalapverdi köyünün 3 km güneybatısında, Kozanözü'nün dere yatağına kurulmuştur. Çapı 145 m, yüksekliği 9.5 m dir. Yüzeyden toplanan malzeme, Eski Tunç, Orta Tunç, Geç Tunç ve Demir Çağ çanak-çömleğinden oluşur.

23- Yeşilhisar

Yozgat ili, Boğazlıyan ilçesi, Yeşilhisar köyünün kuzeyinde, Kozanözü'ne uzanan doğal tepe üzerindedir. Çanak-çömlek parçaları, Eski Tunç, Orta-Geç Tunç ve Demir Çağı'nı temsil ederler.

24- Çalapverdi

Yozgat ili, Boğazlıyan ilçesi, Çalapverdi köyünün güneyinde, doğal-tepe üzerinde bir yerleşim yeridir. Demir ve Klasik Çağ seramik parçaları toplandı. Özellikle, Erken Frig Çağı'na ait boya nakışlı çanak-çömlek parçaları (Resim: 6; 1, 2) çoğunluktadır. Bilindiği gibi, Çalapverdi Geç Hitit hiyeroglif anıtlarının temsil edildiği en kuzeyde kalmış merkezlerden biridir⁷.

25- Büyük

Yozgat ili, Boğazlıyan ilçesi, Yamaçlı köyünün 2 km güneydoğusundadır. Yüksekliği 27 m, çapı 200 m dir. Yüzeyden Eski Tunç, Orta Tunç, Demir (Resim 6; 4, 5, 6) Çağ çanak-çömlek parçaları derlendi.

7 Tahsin Özgüç, *Demir Devrinde Kültür ve Civarı*, Ankara 1971, s. 65-70.

26- Çayırılık

Yozgat ili, Boğazlıyan ilçesi, Çakmak köyünün 1.5 km kuzeydoğusundadır. Yüzeyden Kalkolitik, Eski Tunç (Resim 6; 8, 9, 10, 11, 12, 13), Orta-Geç Tunç (Resim 6; 7), Demir, Bizans ve İslam Çağ çanak-çömlek parçaları toplandı.

27- Yoğunhisar (Resim: 2)

Yozgat ili, Boğazlıyan ilçesi, Yoğunhisar köyünün doğusundadır. Çapı 340 m yüksekliği 24.5 m dir. Klasik Çağ çanak çömlek parçalarının (Resim 6; 14) yanında, Eski Tunç (Resim 6; 15) Orta Tunç, Geç Tunç ve Demir Çağ seramik parçaları da temsil edilmektedir.

28- Zekeriye

Yozgat ili, Sorgun ilçesi Karaburun köyünün 1.5 km güneydoğusundadır. 90 m çapında, 9 m yüksekliğinde, höyüğün etrafı bataklıktır. Kalkolitik Çağ çanak-çömlek parçaları, Alishar Hüyük'ün Kalkolitik çanak-çömleğine çok yakınlık gösterirler. Ayrıca, Eski Tunç, Demir Çağ çanak-çömlek parçaları da ele geçmiştir.

29- İkitepe

Kayseri ili, Develi ilçesi, Çayıröz köyünün 3 km kuzeydoğusundadır. Çapı 170 m yüksekliği 19 m dir. Kalkolitik, Eski Tunç, Orta-Geç Tunç ve Demir Çağ seramik parçaları gözlemlendi.

30- Eskiçeşme

Kayseri ili, Elmalı köyünün 1.5 km güneyindedir. Çapı 190 m, yüksekliği 22 m dir. Eski Tunç, Orta-Geç Tunç, Demir ve Klasik Çağ seramiği toplandı.

31- Çayır

Kayseri ili, Merkeze bağlı Düğür köyünün 1 km güneyindedir. Çapı 80 m, yüksekliği 4.5 m dir. Kalkolitik, Eski Tunç, Orta Tunç, Demir ve Klasik Çağ seramikleri derledik.

32- Külüntepe

Nevşehir ili, Hacıbektaş ilçesi, Çayır köyünün 3 km doğusundadır. Çapı 100 m, yüksekliği 6 m dir. Seramik parçalarının çoğu, Kalkolitik, Eski Tunç Çağı'na aittir. Demir Çağı seramiği azdır.

33- Zank

Nevşehir ili, Avanos ilçesi, Sarılar köyünün 4.5 km kuzeyindedir. Çapı 185 m, yüksekliği 29 m dir. Eski Tunç, Orta-Geç Tunç, Demir ve Klasik Çağ seramiği toplandı.

34- Hacıbayram

Nevşehir ili, Hacıbektaş ilçesi, Aşağıbarak köyünün 2.5 km kuzeydoğusundadır. Çapı 115 m ve yüksekliği 20 m dir. Eski Tunç Çağı'nın kalın kırmızı astarlı, perdahlı, parçaları çoğunluktadır. Az sayıda Orta Tunç, Demir Çağ çanak-çömlek parçaları da görülmüştür.

35- Karayusuf

Nevşehir ili, Avanos ilçesi, Kalaba köyü içindedir. Çapı 40 m, yüksekliği 17 m dir. Eski Tunç, Orta-Geç Tunç, ve Demir Çağ seramiği temsil edilmektedir.

36- Paşalı

Nevşehir ili, Avanos ilçesi, Paşalı köyünün içindedir. Çapı 70 m, yüksekliği 14 m dir. Eski Tunç, Demir Çağ seramiği derlendi. Kalkolitik, Orta Tunç Çağı seramiği azınlıktadır.

37- Yenyapan

Kırıkkale ili, Delice ilçesi, Yenyapan köyünün doğusunda, doğal tepe üzerinde bir yerleşme yeri. Eski Tunç (Resim: 7; 6, 7), Demir (Resim: 7; 3, 4, 5) Çağı'na ait çanak-çömlek parçaları yanında, Kalkolitik Çağ'a ait olmaları muhtemel krem astarlı, kahverengi ya da siyah boya bezemeli seramik parçaları (Resim: 7; 6) da derlendi.

38-Kültepe

Kırıkkale ili, Delice ilçesi, Çongar köyünün 3.5 km doğusundadır. Çapı 110 m, yüksekliği 8.5 m dir. Seramiğe göre Kalkolitik (Resim 7; 12), Eski Tunç (Resim: 7; 10), Orta-Geç Tunç (Resim: 7; 8,9) ve Demir (Resim: 7; 11) çağlarında iskân edilmiş. Kalkolitik Çağ'a ait meyvelik parçalarının sayısı az değildir.

39- Beşiktepe

Kırıkkale ili, Delice ilçesi, Herekli köyünün 3 km kuzeydoğusunda, doğal tepe üzerinde bir yerleşim yeri. Yüksekliği 12.5 m dir. Derlenen çanak-çömlek parçalarının çoğu Orta-Geç Tunç (Resim: 7; 13, 14) Çağ'a aittir.

40- Beşler Ören

Kırıkkale ili, Keskin ilçesi, Keskin kasabasının 15 km güneydoğusundadır. Yüzeyde Klasik Çağ seramiği (Resim: 8; 1, 2, 3) yaygın.

41- Alibaz

Kırıkkale ili, Keskin ilçesi, Efendi köyünün 2 km güneyinde, Kılıç Özü'nün dere yatağı kenarına kurulmuş. Çapı 90 m, yüksekliği 10 m dir. Seramik Eski Tunç (Resim: 8; 7, 8), Orta Tunç (Resim: 8; 4, 5, 6) Çağı'na aittir.

42- Kavurgalı

Kırıkkale ili, Keskin ilçesi, Kavurgalı köyünün 2 km güneydoğusundadır. Çapı 210 m, yüksekliği 15 m dir. Seramiğin çoğu Eski Tunç (Resim: 8; 10, 12) Çağı'na aittir. Bunun yanında Orta Tunç (Resim: 8; 11) ve Demir (Resim: 8; 9) Çağı seramiği de varlığını korumaktadır.

43- Sulucatepe

Kırıkkale ili, Keskin ilçesi, Cinalı köyünün 2 km kuzeybatısındadır. Çapı 100 m, yüksekliği 7 m dir. Seramiği Kalkolitik, Eski Tunç, Orta-Geç Tunç, Klasik Çağ'a ait olanlar temsil eder.

44- Armutlu

Kırıkkale ili, Keskin ilçesi, Armutlu köyünün 1.5 km güneydoğusundadır. Çapı 200 m, yüksekliği 13 m dir. Seramiği Eski Tunç, Orta Tunç, Demir Çağ örnekleri oluşturur.

45- Öz

Kırıkkale ili, Merkeze bağlı Balışeyh köyünün 4.5 km kuzeydoğusundadır. 135 m çapında, 16 m yüksekliğinde, Orta-Geç Tunç, Demir Çağı seramiği derlendi. Eski Tunç Çağı seramiği azdır.

46- Harım

Kırşehir ili, Mucur ilçesi, Kurugöl köyünün güneydoğusunda. Çapı 120 m, yüksekliği 8 m dir. Eski Tunç (Resim: 9; 2, 3), Orta Tunç, Demir (Resim: 9; 1) Çağ seramiği, höyüğün bu çağlarda iskân edildiğini kanıtlamaktadır.

47- Kötü

Aksaray ili, Ortaköy ilçesi, Sarkaraman köyünün 1.5 km güneybatısındadır. Çapı 55 m, yüksekliği 7.5 m dir. Eski Tunç (Resim: 9; 6, 7), Orta-Geç Tunç (Resim: 9; 4, 5) Çağ seramiği derlendi.

48- Sulu (Resim: 3)

Aksaray ili, Ortaköy ilçesi, Sarıkaraman köyünün 2 km güneybatısındadır. Çapı 90 m, yüksekliği 15.5 m dir. Seramiğe (Resim: 9; 8, 9, 10) göre Orta-Geç Tunç (Resim: 9; 10), Demir (Resim: 9; 8, 9) Çağı'nda bir yerleşim birimidir.

49- Çiftevi

Aksaray ili, Ortaköy ilçesi, Çiftevi köyünün 1.5 km kuzeydoğusundadır. Çapı 120 m, yüksekliği 25 m dir. Seramik Eski Tunç, Orta Tunç (Resim: 9; 12, 13), Demir (Resim: 9; 11) Çağı örneklerinden oluşur.

50- Altinkaya

Aksaray ili, Altinkaya köyünün 2 km kuzeydoğusundadır. Çapı 100 m, yüksekliği 7 m dir. Çanak-çömlek parçaları, Eski Tunç (Resim: 10; 1), Orta Tunç (Resim: 9; 15 16) ve Demir (Resim: 9; 14, 10-2) Çağı'a aittir.

51- Kuru

Ankara ili, Şereflikoçhisar ilçesi, Şanlıkişla köyünün 2 km kuzeybatısındadır. Çapı 135 m, yüksekliği 16 m dir. Höyüğü kaçak kazı yapanlar ikiye bölmüştür. Eski Tunç, Orta Tunç (Resim: 10; 7, 8) ve Demir (Resim: 10; 4, 5, 6) Çağı'nda bir yerleşim birimidir.

52- Karakuyu I

Ankara ili, Şereflikoçhisar ilçesi, Yusuf Kuyusu köyünün 2 km güneydoğusundadır. Çapı 150 m, yüksekliği 17 m dir. Seramiğe göre eski Tunç (Resim: 10; 12), Orta-Geç Tunç (Resim: 10; 9, 10, 11) ve Demir Çağı'nda iskân edilmiştir.

53- Samsam

Konya ili, Kulu ilçesi, Sarıayla köyünün kuzeyinde yan-yana ikiz şeklindedir. Çapı 230 m, yüksekliği 15.5 m. Seramiğin çoğu Roma-Hellenistik Çağı'a aittir. Az miktarda Eski Tunç, Orta Tunç Çağı çanak-çömlek parçaları da ele geçmiştir.

III. SONUÇ

Son 5 yılda yapılan yüzey araştırmalarının genel sonuçları göz önünde tutulduğunda;

1- Neolitik Çağ yerleşim yerleri Kızılırmak kavsi içinde, Hasanlar dışında tespit edilemedi⁸. Neolitik yerleşim yerlerine Kızılırmak kavsinin güneyinde, yani Kayseri, Aksaray, Konya, Niğde illerinde rastlandı.

2- Kalkolitik Çağ yerleşim yerleri, Delice Irmak yataklarında, özellikle Yerköy'ün güneydoğusunda çok yaygındır. Topladığımız Kalkolitik Çağ çanak-çömlek parçaları, Alishar'da bulunanlara benzemektedir. Kızılırmak kavsinin güneyinde, yani Konya ovasının doğu bölgesinde de Kalkolitik Çağ yerleşim yerlerine rastlanmaktadır. Fakat bu bölgede görülen Kalkolitik Çağ çanak-çömlek parçaları, bezemeli olmaları bakımından farklılık göstermektedirler. Alishar tipi Kalkolitik Çağ çanak-çömlek parçaları yalnız Kızılırmak kavsi içerisinde yaygındır. Onun için bu çağda Kızılırmak kavsi ile Kızılırmak'ın güney bölgesi arasında, çok önemli ayrılıkların varlığı gözlenmektedir.

3- Eski Tunç Çağ yerleşim yerleri, Kızılırmak kavsi içinde, yani Kırşehir, Yozgat, Nevşehir illerinde çok yaygındır. Özellikle, Eski Tunç Çağı'nın son, yani III. safhasına ait boyalı çanak-çömlek türü Çiradere grubu ile geçen sempozyumda açıkladığımız Delice türleri: Delice Irmak ve Kılıç Özü yataklarında kurulmuş höyüklerde bol miktarda temsil edilmekte ise de, bunlara Kızılırmak kavsinin güney bölgesinde, yani Aksaray, Niğde illeri höyüklerinde fazla raslanmaz.

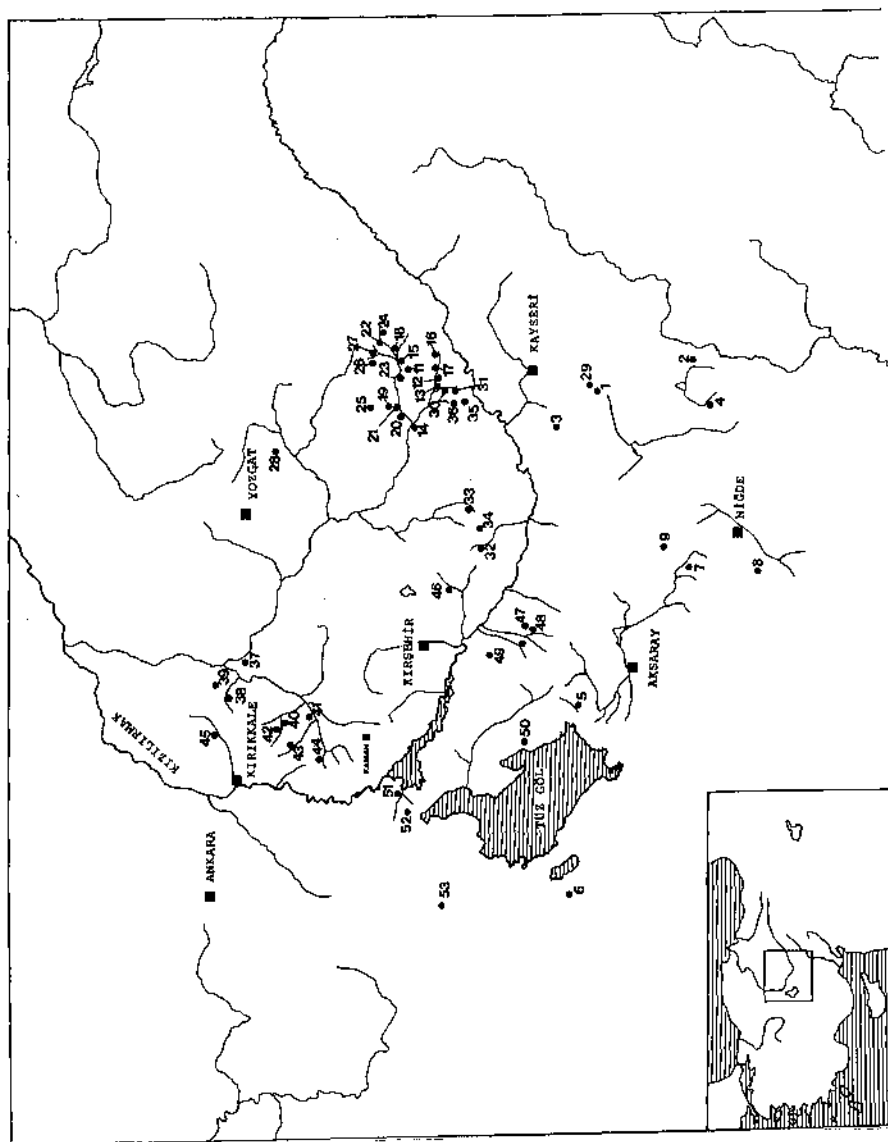
4- Orta Tunç, Geç Tunç ve Demir Çağı'nı temsil eden yerleşim yerleri Neolitik, Kalkolitik, Eski Tunç Çağı'nın yerleşim yerlerine bakınca, daha geniş bir alana yayılmıştır. Özellikle, Demir Çağı çanak-çömlek parçaları, her höyükde görülmektedir.

Bu yüzey araştırmalarının sonucu Orta Anadolu höyüklerinin bilinen genel karakterini yeniden kanıtlamakta ve onlara bugüne kadar gereği gibi incelenmemiş bölgeleri de katmaktadır. Ayrıca bu araştırmalar bölgeler arasında yerel özelliklerin aydınlanmasına da ışık tutmaktadır.

8 Sachihito Omura, "1989 Yılı Kırşehir, Yozgat, Nevşehir, Aksaray İlleri Sınırları İçinde Yürütülen Yüzey Araştırmaları," *VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1991, Res. 7, 8.

1990 YILI YÜZEY ARAŞTIRMALARI

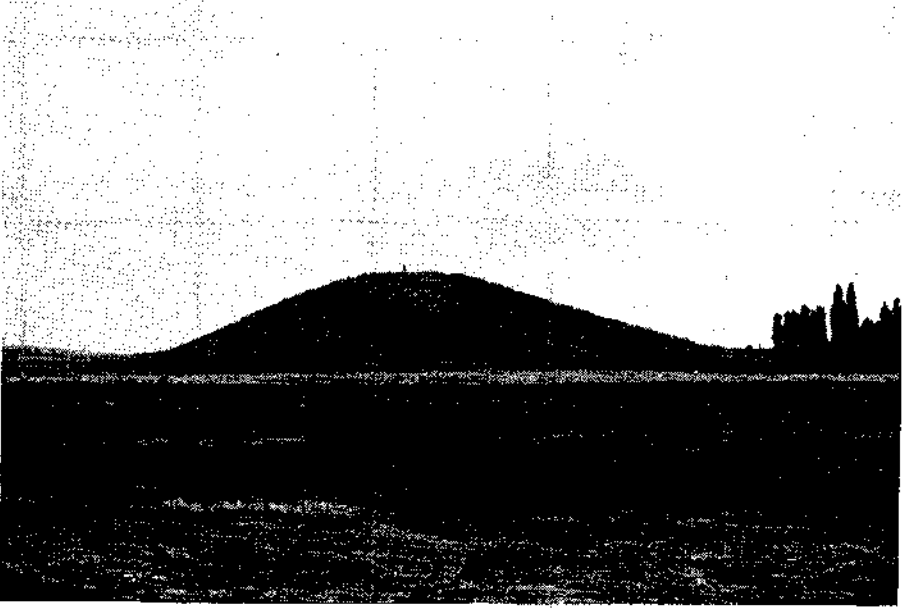
1- Toparın Pınar	19- İğdecik	37- Yenyapan
2- Dededağı	20- Boz	38- Kültepe
3- Kumlutepe	21- Küçük	39- Beşiktepe
4- Hacıbeyli	22- Yatan	40- Beşlerören
5- Değirmenözü	23- Yeşilhisar	41- Alibaz
6- İninözü	24- Çalapverdi	42- Kavurgalı
7- Ilıcıpınar	25- Büyük	43- Sulucatepe
8- Tepecik Çiftlik	26- Çayırık	44- Armuthu
9- Pınarbaşı Bor	27- Yoğunhisar	45- Öz
10- Kömürcüköy	28- Zekeriye	46- Harım
11- Çokumağıl	29- İkitepe	47- Kötü
12- Damlacık	30- Eskiçeşme	48- Sulu
13- Kışlar	31- Çayır	49- Çiftevi
14- Yenifaklı	32- Külüntepe	50- Altunkaya
15- Çomaklı	33- Zank	51- Kuru
16- Bostanlı	34- Hacıbayram	52- Karakuyu I
17- Kuşdam	35- Karayusuf	53- Samsam
18- Kulak	36- Paşalı	

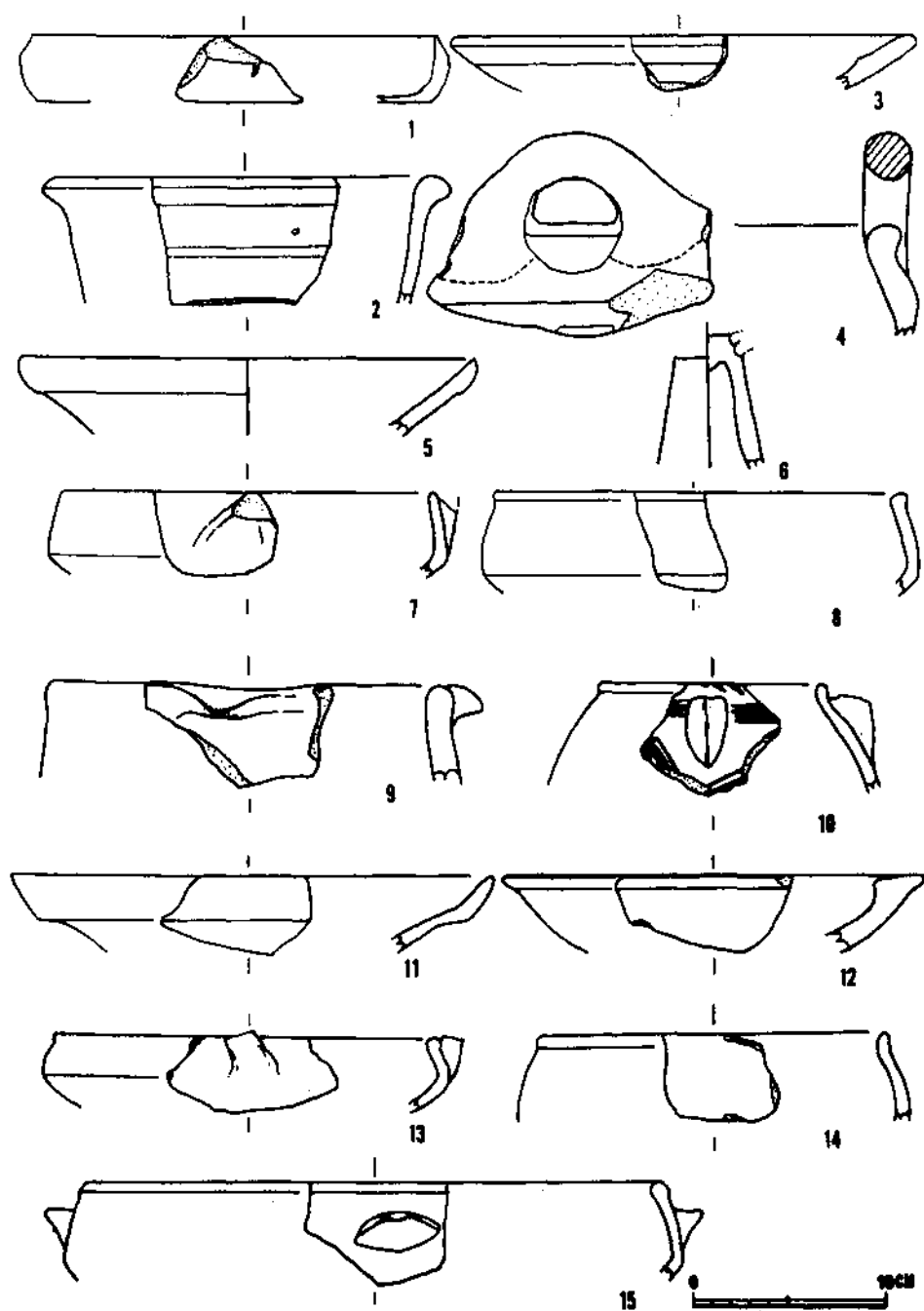
Resim: 1

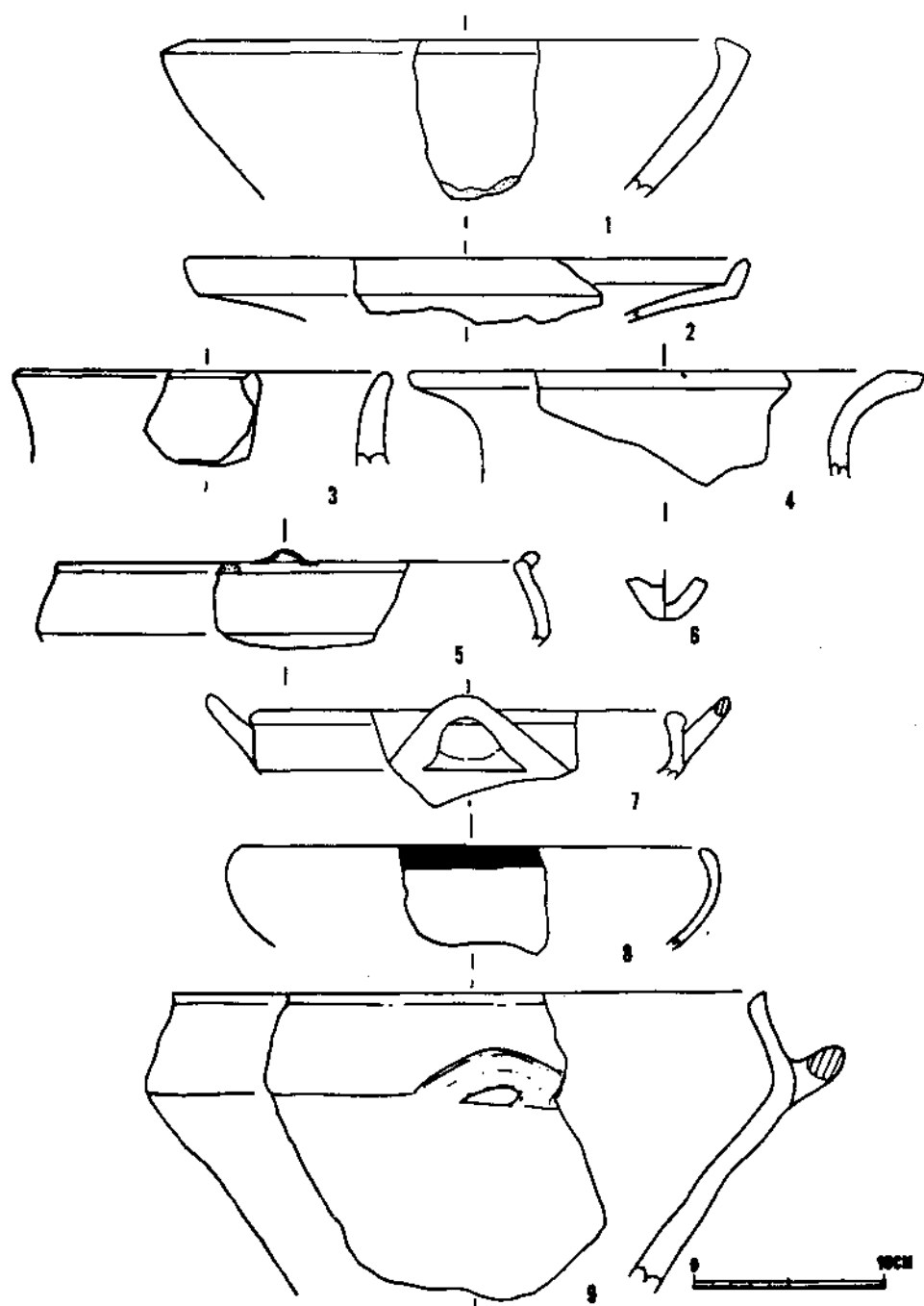
Resim: 2- Yoğunhisar

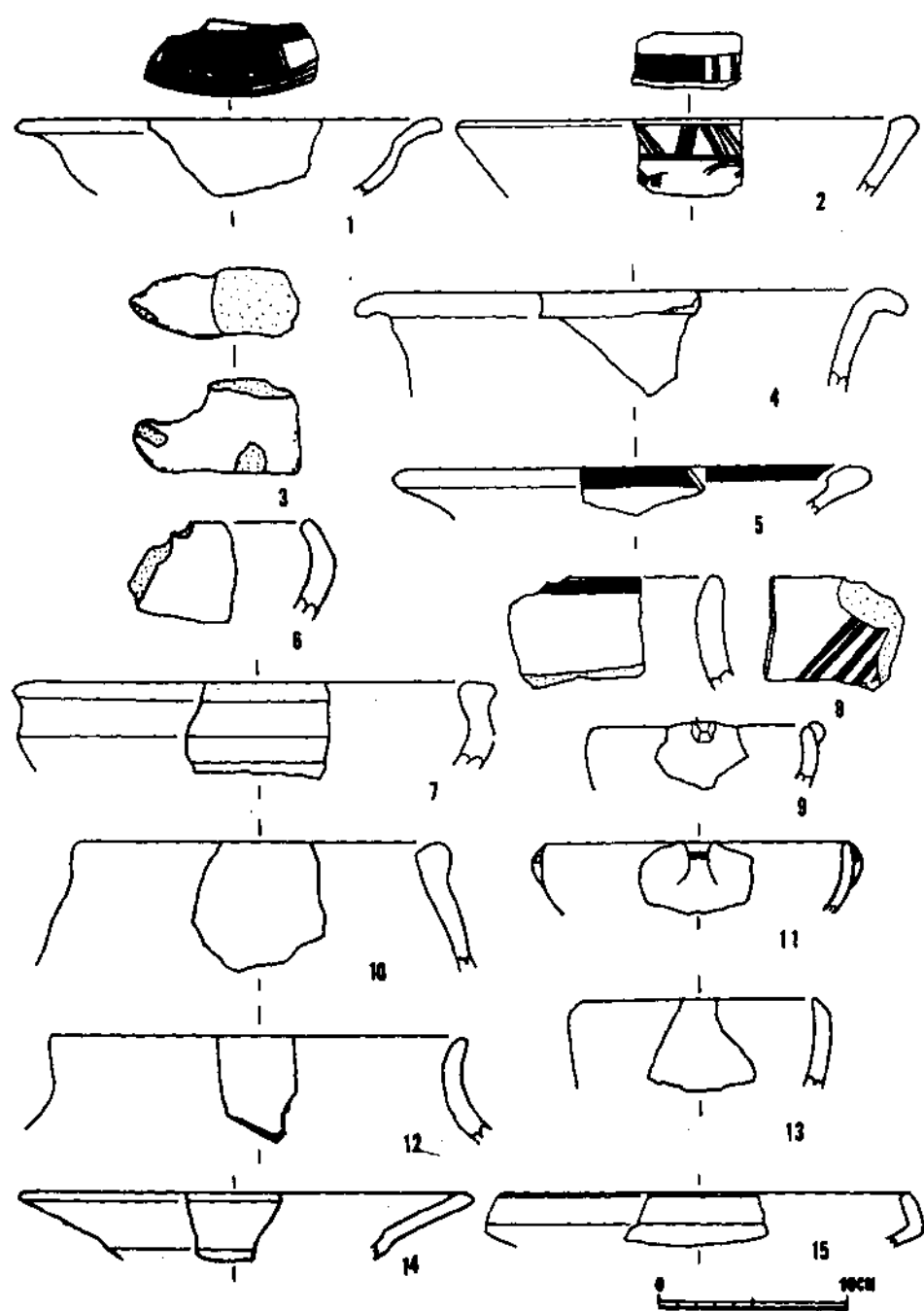
Resim: 3- Sulu (Sarıkaraman)

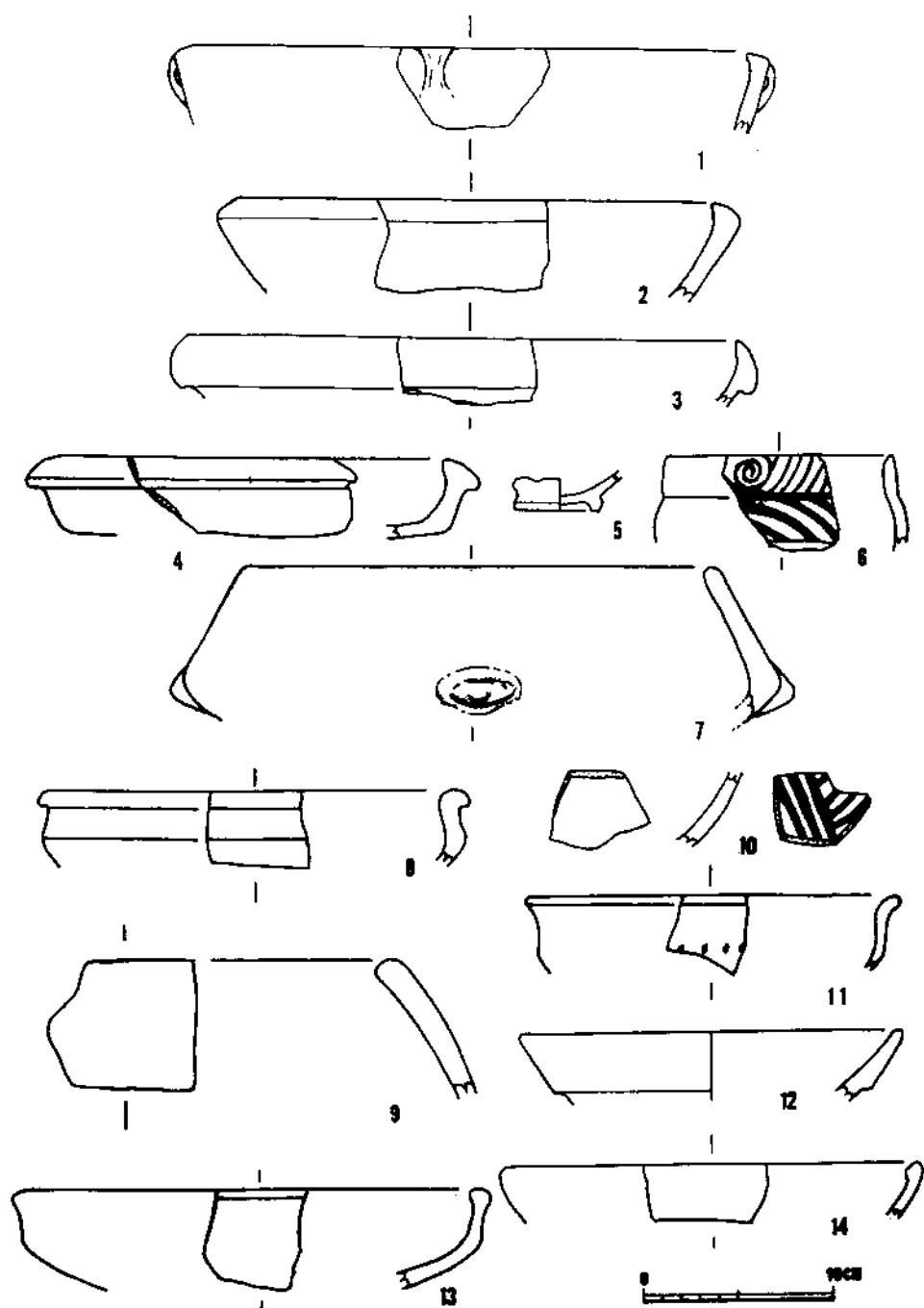
Resim: 4

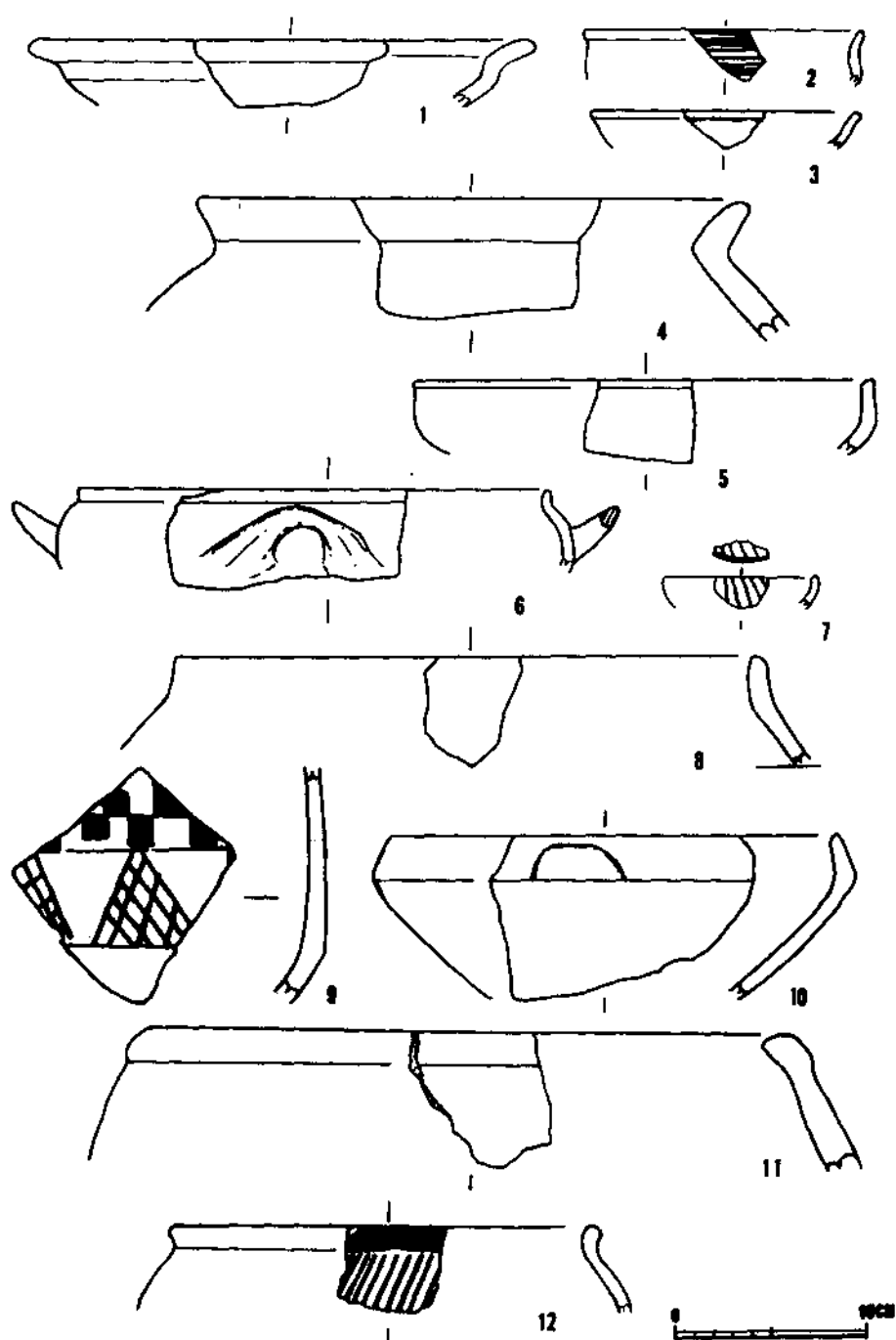
Resim: 5

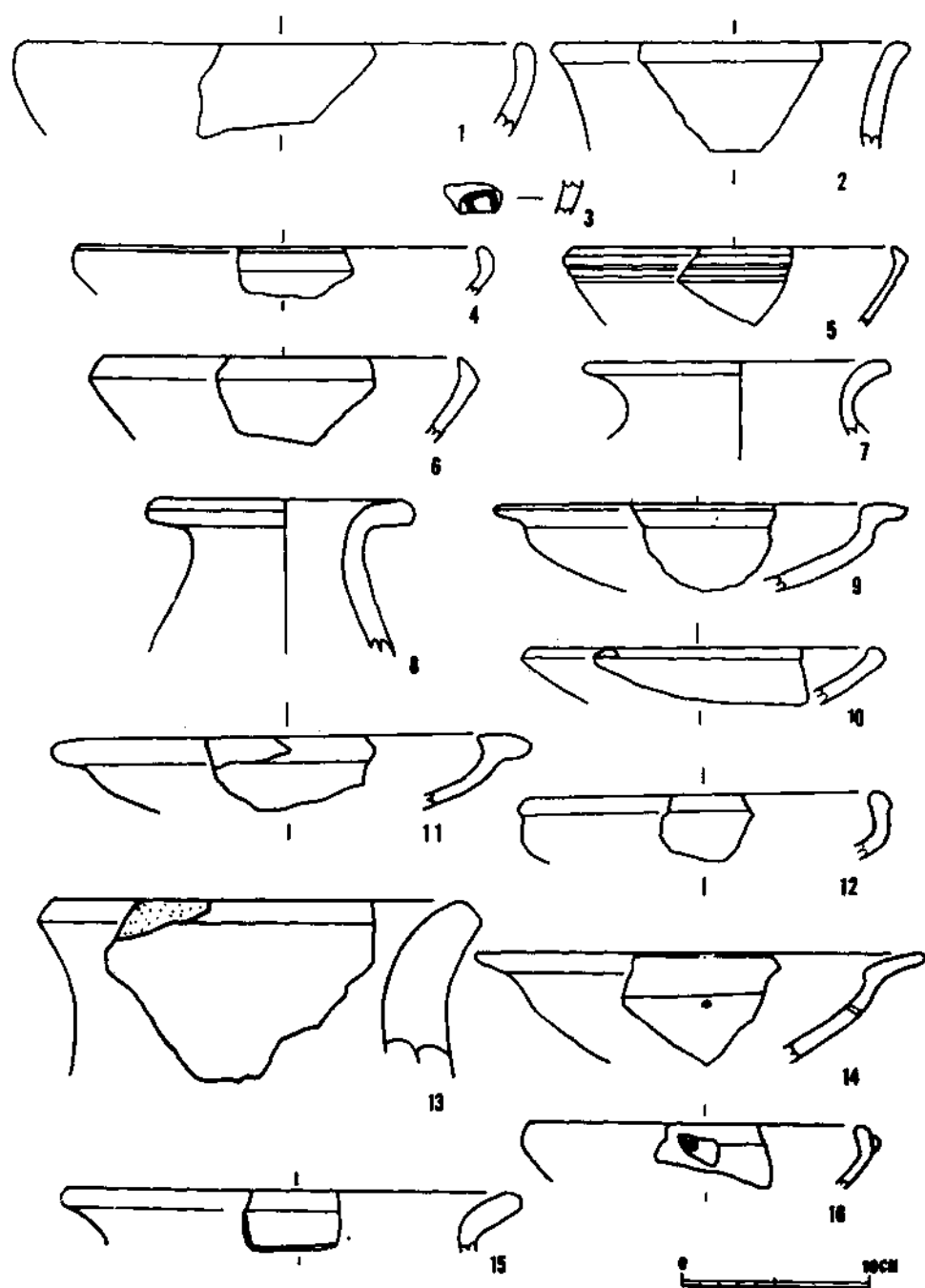
Resim: 6

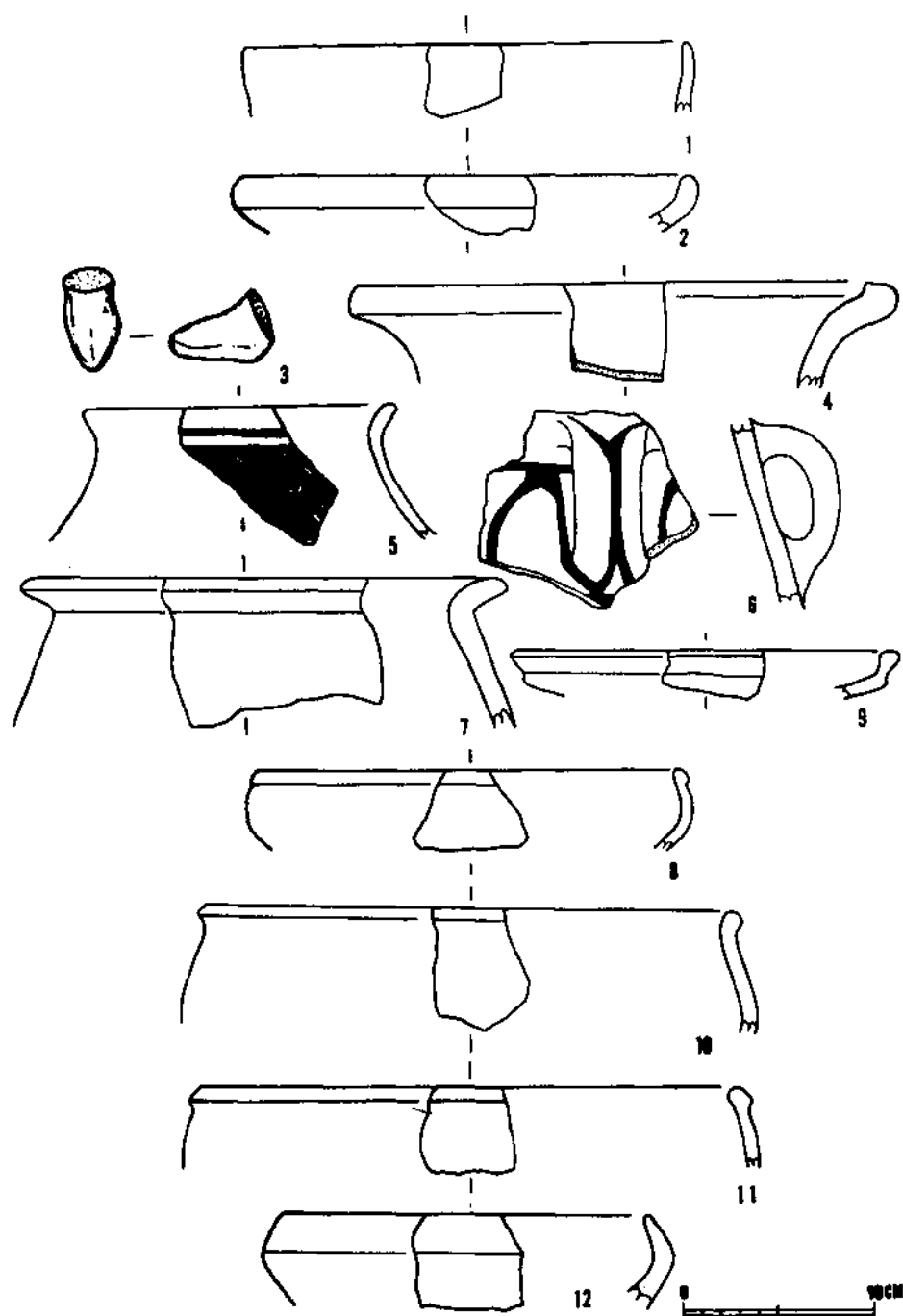

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 10

1990 YILINDA KÜTAHYA, BİLECİK VE ESKİŞEHİR İLLERİNDE YAPILAN YÜZEY ARAŞTIRMALARI

*Turan EFE**

Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ve İ.Ü. Edebiyat Fakültesi'nin maddi katkıları ile gerçekleştirdiğimiz bu seneki çalışmalarımız, araştırma bölgesinin kuzey kesiminde -kabaca Bilecik İli hudutları içinde- yoğunlaştırılmıştır. Ekibimizde Bakanlık temsilcisi olarak Tekirdağ Arkeoloji Müzesi araştırmacılarından Sayın Erol Şeftalioğlu, öğrencilerimizden de Göksel Şazcı, Gülseren Balta ve Meltem Tanrıverdi görev almışlardır. Yukarıda adı geçen kurumların yöneticilerine ve aynı zamanda, büyük bir gayret ve özveri ile çalışan ekip üyelerine sonsuz teşekkürü zevkli bir görev sayarım.

Ayrıca, çalışmalarımız sırasında büyük ilgi ve yardımlarını gördüğümüz Eskişehir Müzesi'nin eski ve yeni müdürleri Sayın Fuat Özçatal ve Sayın Metin Pehlivaner ile müze araştırmacıları Sayın Gülşen Yumrukçağlar ve Dursun Çağlar'a; bu arada Bilecik ili ve çevresindeki incelemelerimizde her türlü yardımı esirgemeyen Sayın Süleyman Balta ve Bilecik Belediye Reisi Sayın Akın Olcay ile Bozüyük Hüyüğü'nün kaybolan yerinin bulunmasında ve Bozüyük civarındaki ören yerlerinin saptanmasında bize büyük destek olan Bozüyük Belediye Reisi Sayın M. Talat Bakkalcıoğlu'na ve Öğretmen-Muhasebeci Osman Şenel'e minnet ve şükran duygularımı belirtmek isterim.

Araştırma yaptığımız alan üç ayrı bölgede incelenebilir:

- A. Eskişehir'den İnönü ve Bozüyük'e kadar olan ovalık kesim.
- B. Bozüyük-Pazaryeri arasındaki bölge.
- C. Bilecik'in kuzeyindeki Osmaneli ve Gölpazarı yöreleri.

* Yard. Doç. Dr. Turan EFE, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, 34459-İSTANBUL.

Araştırmalarımız sonucunda, bugüne kadar ziyaret edilen yerleşme yerlerinin tümü numaraları ile birlikte Resim: 1'deki haritada gösterilmiştir.

A. ESKİŞEHİR'DEN İNÖNÜ VE BOZÜYÜK'E KADAR OLAN OVALIK KESİM

Eskişehir'in kuzeybatısındaki Yukarı Söğütönü I (30), Yukarı Söğütönü II (29) ve Kuştepe (31) höyükleri, ekibimiz tarafından tekrar ziyaret edilmişlerdir. Her üç yerleşme de İT 2'ye ilâveten, Demircihöyük C-D katları arasına giren ve dolayısıyla bölgede Kalkolitik'ten İlk Tunç Çağı'na geçişi izlememize olanak veren önemli bir çanak çömlek grubu içermektedirler¹. Yukarı Söğütönü I Höyüğü'nün tepe kısmından topladığımız çanak çömlek, aşağı yukarı Demircihöyük'ün Q evresine tarihlendirilmelidir (Resim: 2). Bu şekilde 1985 yılında, höyüğün tepesine yakın doğu tarafında tesadüfen bulduğum ve Eskişehir Müzesi'ne teslim ettiğim pişmiş toprak figürinin tarihlendirilmesi de mümkün olmaktadır (Resim: 3:3, 4:3). Demircihöyük'te birçok örnekleri bulunmuş olan bu tip disk yüzlü idollerin, İT 2'de İznik-İnegöl ve Eskişehir'den Afyon ve hatta Göl-ler Bölgesi'ne kadar olan geniş bir bölgede ortaya çıktığı bilinmektedir². Kuştepe'nin batı eteğinde bulunan figürin parçası ise büyük olasılıkla, İT 2 öncesi katlardan gelmektedir (Resim: 3:2, 4:2).

Tekrar ziyaret ettiğimiz Kanlıtaş'tan da bol miktarda çanak çömlek parçası ve taş aletler topladık. Burada ayrıca, Anadolu'da bugüne kadar tam bir benzerine rastlanmamış olan pişmiş topraktan bir figürin de ele geçirilmiştir (Resim: 3:1, 4:1). Söz konusu yörede ilk defa ziyaret ettiğimiz yerleşme yerleri ise şunlardır:

Oklubalı (39)

Höyük, aynı adla anılan köyün kuş uçuşu 1.5 km kadar kuzeybatısında yer almaktadır; 150 m çapında ve 15 m yüksekliğindedir; İT 2-3, 2. binyıl ve Klasik Devir malzemeleri içermektedir (Resim: 5). Kuzey etekte, yer yer büyük taşlardan inşa edilmiş sura ait bir kısım, tahribat sonucu açığa çıkarılmıştır (Resim: 6).

Çukurhisar (40)

Eskişehir'in 16 km kadar kuzeybatısında, aynı adla anılan köy ile Eskişehir-Bozüyük karayolu arasında yer alan bu höyük, 160 m çapında ve

- 1 Bir başka yerde daha detaylı bir şekilde ele alınmış olan bu grup malzeme ile temsil edilen evre tarafımızdan "İlk Tunç Çağı'na Geçiş Evresi" olarak adlandırılmıştır. T. Efe "Eskişehir Yöresindeki Bazı Höyüklerde Saptanmış olan İlk Tunç Çağı'na Geçiş Evresi Çanak Çömleği" *Anadolu Araştırmaları* XIII (baskıda).
- 2 M. Korfmann, "Eine Weibliche Gottheit in der Frühbronzezeit Anatoliens" *Prähistorische Zeitschrift* 54, 1979 s.187-200.

16 m yüksekliğindedir. Burada Kalkolitik Devir içlerinden İlk Tunç Çağı sonlarına kadar kesintisiz bir yerleşme söz konusu olabilir; ayrıca en üstte Roma yerleşmesi de bulunmaktadır.

Demircihüyük ve Mezarlığı (41)

Çalışmalarımız sırasında, daha önce kazısı yapılmış olan Demircihüyük ile batısında yer alan Mezarlık kazısı da (Demircihüyük-Sarıkent) ziyaret edilmiştir³.

Bahçehisar (42)

Bölgenin en büyük yerleşme yerlerinden biri olan Bahçehisar⁴, İnönü kasabasının 5 km kadar kuzeybatısında, 400 m uzunluğunda ve 7.5 m yüksekliğinde oval bir höyüktür (Resim: 7), Kuzeydeki taraf daha yüksek olup yukarışehir görünümü vermektedir. Burada İT 2-3 yoğun bir şekilde temsil edilmektedir. İT 3 sonlarına, diğer bir deyişle, 2. binyıl başlarına tarihlenen çanak çömlek (Resim: 8,9), Orta Anadolu 'Geçiş Devri'ninki (Übergangsperiode) ile gerek mal grupları, formlar ve bezeme, gerekse kalite bakımından büyük benzerlik göstermektedir; dolayısıyla Demircihüyük Orta Tunç Çağı malzemesinden daha eskiye tarihlenmektedir. Yüzeyde ayrıca Klasik Devir ve Bizans yerleşmeleri de söz konusudur.

Yapraklı Mevkii (43)

Bozüyük'ün 11 km kadar doğusunda, Bozüyük-Eskişehir karayolu-nun hemen solunda yer alan bu yayvan tepe üzerinden çok az malzeme ele geçirilebilmiştir. Bulunan çok az sayıdaki çanak çömlek parçası, Geç Kalkolitik ve Klasik Devir'e tarihlendirilebilir. Orta kısma defineciler tarafından bir çukur açılmıştır. Bir köylü bize, yakın zamana kadar bu çukurun kenarında kesme taşların durmakta olduğunu söyledi; dolayısıyla bunlar mezar odasına ait olabilir. Bu durum, tepenin aynı zamanda tümülüs olarak kullanılmış olabileceğini göstermektedir. Tepenin hemen kuzeydoğusunda ikinci bir tümülüs bulunmaktadır.

3 Mezarlık ve buluntuları hakkında ekibimize bilgi veren kazı başkanı Sayın Dr. Jürgen Seeher'e ve ekibine en içten teşekkürlerimizi sunarız.

4 D. French'in yakındaki Kandilli köyünün adını vermiş olduğu bu höyük, yöre halkı tarafından Bahçehisar olarak bilinmektedir. D. French, *Anatolia and the Aegean in the Third Millennium B.C.*, 1969, fig. 35 (yayınlanmamış doktora tezi).

Hüyük (44)

Bozüyük'ün 3 km kadar doğusunda, demiryolunun hemen kuzeyinde, Suludere Mevkii denilen yerde yer alan bu hüyük⁵, 78 m çapında ve 8 m yüksekliğindedir (Resim: 10). Burada İT 3, 2.binyıl ve Klasik Devir malzemeleri ele geçirilmiştir. Ova seviyesinde, tüm hüyüğü kapsayan kuvvetli bir yangın söz konusudur.

Bozüyük (45)

1895-96 yıllarında, İstanbul-Ankara demiryolunun yapımı sırasında, ova seviyesine kadar tamamen ortadan kaldırılmış olan bu hüyüğün toprağı, yakınındaki bataklık alanın doldurulmasında kullanılmıştır. Bu çalışma sırasında ele geçirilen buluntular, daha sonra yayınlanmıştır⁶. Bozüyük kasabası civarında, demiryolu hattı üzerinde bir yerde olması gerek hüyüğün yeri zamanla kaybolmuştur. Demircihüyük kazı ekibinin 1975-78 yılları arasında yaptığı arama çalışmalarında da bir sonuca ulaşılamamıştı. Ancak hüyükte yapılan çalışmalar sırasında çekilmiş olan birkaç fotoğraf, 10 sene kadar önce Atina, Alman Arkeolojisi Enstitüsü'nde ortaya çıkmıştır⁷. Bu fotoğraflardan birinde arka plânda görülen tepeler, hüyüğün yerinin saptanmasında, bize büyük yardımcı olmuştur⁸. Bu şekilde, hüyüğün bulunabileceğini tahmin ettiğimiz bölgede bazı yaşlı mahalle sakinleri ile görüştük. Bunlardan biri bize, babasından duyduklarına dayanarak tren istasyonunun 100 m kadar batısında, hüyüğün bulunabileceği yeri gösterdi. Nitekim burada yaptığımız yüzey araştırmasında, hüyüğe ait çanak çömlek parçaları ele geçirdik (Resim: 12). Ekibimiz tarafından çekilen Resim 11'deki fotoğrafta, ön tarafta hüyüğün bulunduğu kısım, arkada da Koerte'nin fotoğraflardaki tepeler görülmektedir.

B. BOZÜYÜK-PAZARYERİ ARASINDAKİ BÖLGE

Aşağıda ele aldığımız bu bölge yerleşme yerleri daha önce D. French tarafından ziyaret edilmiş ve bilim dünyasına tanıtılmışlardır⁹.

5 Bu hüyük, yöre halkı tarafından 'Küçük Hüyük' olarak bilinmesine rağmen, daha önce bilim dünyasına "Hüyük" olarak tanıtılmıştır: K. Kökten, "Kuzeybatı Anadolu'nun Tarihöncesi Hakkında Yeni Gözlemler" *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, IX, 1951, s.209.

6 A. Koerte, "Ein Altphrygischer Tumulus bei Bos-oyuk, Lamunia" *Athenische Mitteilungen* 24, 1899, s. 1-45. Bozüyük buluntuları için ayrıca bk: T. Efe, *Demircihüyük. Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975-1978. Die Keramik 2 C. Die Frühbronzezeitliche Keramik der Jüngeren Phasen (ab Phase H)*, 1988, s.80 vdd.

7 Bu fotoğraflardan iki tanesi yayınlanmıştır. Efe, a.g.e. lev. VII: 1,2.

8 a.g.e., lev. VII, 2.

9 D. French, "Prehistoric Sites in Northwest Anatolia I. The İznik Area" *Anatolian Studies* XVII, 1967, s.49-97.

Demirköy (46)

Bozüyük-Bilecik arasında, Bozüyük'e kuş uçuşu 10 km mesafede, aynı adla anılan köyün kuzeydoğusunda ve nehrin 50 m kadar doğusunda yer alan bu höyük, 105 m çapında ve 9.5 m yüksekliğindedir (Resim: 13). Batı tarafta, höyüğün üzerinde yükseldiği ana kaya kısmen görülmektedir. Doğu taraf tahrip edilmiş ve burada oluşturulan teras üzerine yapılar inşa edilmiştir. Ziyaretimiz sırasında, terasın gerisindeki profilin önüne duvar çekilmekteydi (Resim: 14). Üç-dört metre yükseklikteki bu profilin dip kısmına açılmış olan temel çukurundan çıkarılmış toprak içinde bazı önemli çanak çömlek parçaları ele geçirdik. Bu çukurun hemen üzerine gelen kısımda, kuvvetli bir yangın katı yer almaktadır. Her iki kattan toplanmış olan çanak çömlek profillerine ait örnekler Resim 15-17'de görülmektedir. Bunların çoğu Beycesultan 'Geç Kalkolitik 4' profillerini hatırlatmaktadır. Yangın katının hemen üzerinden topladığımız çanak çömlek parçalarına ait birkaç örnek de Resim 16:5-7, 18'de verilmiştir. Burada söz konusu olan çanak çömleğin hemen hemen hepsi, bölgeye has kırmızımsı kahverengi açık, ince kum ve mika katkılı, iyi fırınlanmış bir mal grubu ile temsil edilmektedir. Demircihöyük mal grubu 2b ile büyük benzerlik gösteren bu grup, bir başka yerde tarafımdan 'Demirköy Malı' olarak adlandırılmıştır¹⁰. Bu malzeme içinde siyah açkılıların oranı yok denecek kadar azdır (Resim 15:1). Demirköy'de ayrıca İT 3 ve 2.binyıl malzemesi de ele geçirilmiştir.

Pazaryeri II (47)

Çapı 150 m yüksekliği de 5 m civarında olan Pazaryeri'nin 3 km kadar doğusunda yer alan höyük, Orta ve Geç Kalkolitik, İT 1, İT 3 ve 2 binyıl malzemeleri içermektedir. Demirköy malı burada da temsil edilmektedir.

Pazaryeri I (48)

Pazaryeri'nin 2.5 km doğusunda, Pazaryeri-Bozüyük karayolunun güneyinde, doğal bir yükselti üzerinde yer alan bu höyüğün çapı 75 m, yüksekliği de 4 m kadardır. Burada Geç Kalkolitik, İT 3 ve 2. binyıl malzemesi ele geçirilmiştir.

Kınık (49)

Pazaryeri'nin kuş uçuşu 5 km kadar kuzeybatısında, Kınık köyü sağında, köye götürülen yolun hemen sağında ve anayola 300 m kadar mesafede yer alan bu yayvan höyük, 150 m çapında ve 4 m yüksekliğindedir. Doğu taraf İlk Tunç Çağı ve az miktarda 2. binyıl malzemesi verir-

10 Efe, supra, no.7.

ken, batı taraf Orta Kalkolitik'e tarihlendirebileceğimiz bir çanak çömlek grubu içermektedir. Söz konusu grup Orman Fidanlığı, Kanlıtaş ve İznik Gölü kıyısındaki Ilıpınar'dan tanıdığımız 'Vinça Grubu' malzeme ile büyük benzerlik göstermektedir. Burada ayrıca Geç Kalkolitik Devir de temsil edilmektedir.

C. BİLECİK'İN KUZEYİNDEKİ OSMANELİ VE GÖLPAZARI YÖ-RELERİ.

Yılık Hüyük (50)

Bilecik ilinin kuzeyinde, Cumalı köyünün 2 km kadar güneydoğusunda yer alan hüyükte, 1986 yılında Eskişehir Müzesi tarafından küçük çapta bir çalışma yapılmıştır¹¹. Söz konusu müze müdürlüğünün izni ile, ekibimiz bu hüyüğü de ziyaret ederek malzeme toplamıştır. Burada Kalkolitik Devir'e tarihlendirebileceğimiz birkaç parça haricinde, İT 1-2 ve Geç İT 3 malzemeleri ele geçirilmiştir.

Çakılası Tepesi (50)

Osmaneli'nin kuzeybatısındaki dağlık bölgede, Düzmeşe köyünün 4 km kadar batısında ve Çiftlik köyünün hemen kuzeydoğusundaki doğal bir tepe üzerinde yer alan bu hüyük, 70 m çapında ve 5.5 m yüksekliğindedir. Buradan topladığımız malzeme esas olarak Geç Kalkolitik/İT 1'e tarihlendirilebilir; hüyüğün güneyindeki yamaçta ve aşağıdaki düzlükte de Klasik Devir yerleşmesi bulunmaktadır.

Taşlıtarla (52)

Osmaneli'nin kuş uçuşu 3 km kadar doğusunda, Sakarya nehri ile Yenicekebir köyü arasında, nehir boyunca yer alan ilk yükseltilerden biri üzerinde, Taşlıtarla olarak bilinen düzlükte, büyük bir alanı kaplayan bir İlk Tunç Çağı mezarlığı saptanmıştır. Yoğun çakıllaşlı yüzeyde çanak çömlek parçaları (Resim:19) ve taştan bir topuz başı (Resim:20) ele geçirilmiştir.

Zincirlikuyu (53)

Vezirhan'ın 4 km kadar doğusunda ve Vezirhan-Gölpazarı karayolunun 1.5 km kadar kuzeyinde, Üyük köyüne götüren yolun hemen batısında yer alan bu hüyük, Kılıç Kökten tarafından Zincirlikuyu olarak tanıtılmıştır¹²; ancak Eskişehir Müzesi'nce Medetli Hüyük olarak tescil

11 Nurullah Aydın, "Eskişehir Müzesi'nce Yürütülen Yılık Hüyük Kazısı" *Eski Eserler ve Müzeler Bülteni* 9, Ocak-Mart 1987, s.32-34.

12 Kökten, supra no. 5, s.208.

edilmiştir. Hüyüğün batı tarafı önemli ölçüde tahrip edilmiş ve üzerine - bir köylünün anlattığına göre- DSİ tarafından çakıltası yığılmıştır. Bu sebeple, hüyüğün gerçek büyüklüğü hakkında sağlıklı bir bilgi edinilememiştir. Ele geçirilen az miktardaki malzeme İT 3 ve Klasik Devir'e tarihlenmektedir.

Yassı Hüyük (54)

Kurşunlu köyünün 2 km kadar kuzeydoğusunda, ovanın orta yerinde yer alan bu hüyük- adından da anlaşılacağı üzere- yayvandır; 160 m, çapında ve 1.70 m yüksekliğindedir (Resim: 21). Burada İT 2/3 ve Son Tunç (?) devirlerine tarihlenen malzeme grupları saptanmıştır (Resim: 22).

Arıçıklar/Aracaklar (55)

Gölpazarı'nın 4 km kadar doğusunda, Arıçıklar köyüne ayrılan yolun hemen sol tarafında yer alan ve bölgenin bilinen en büyük hüyüğü durumundaki Arıçıklar Hüyük 235 m çapında ve 21.5 m yüksekliğindedir (Resim: 23)¹³. Yüzeyde yoğun bir Klasik Devir malzemesi söz konusudur; İlk Tunç Çağı'na tarihlendirilebilecek sadece bir-iki parça ele geçirilebilmiştir.

Burney tarafından sözü edilen Kurşunlu yakınlarında, aynı adla anılan tepe üzerinde ise, herhangi bir arkeolojik malzeme ele geçiremedik¹⁴.

Bu şekilde, Bilecik ilinin batı kesimini kabaca taramış olduk. Önümüzdeki sene, araştırma bölgesinin kuzey kesiminde eksik kalan bazı işlerimizi tamamladıktan sonra, Kütahya'nın güneyine geçerek Altıntaş bölgesinde araştırmalarımızı sürdürmeyi tasarlamaktayız.

13 Bu hüyük K. Kökten tarafından 'Aracaklar' olarak tanıtılmıştır: a.g.e., s.209.

14 C.A. Burney, "Northern Anatolia Before Classical Times" *Anatolian Studies* 6, 1956, s. 179-203, sayfa 181'deki haritada 7 no.lu yerleşme yeri.

KATALOG

Res: 2 Yukarı Söğütönü I yüzey malzemesi

1. Kâse parçası: Hamur ince ve kahverengidir. Astarlı yüzey kırmızımsı kahverengidir ve çok iyi aklıdır.
2. Kâse parçası: Siyah ağız kenarlı mal (black topped). Yüzey astarsızdır ve iyi aklıdır. İç yüzeyde yiv bezeme vardır.
3. Kâse parçası: Hamur açık kahverengidir. Astarlı yüzey kırmızımsı kahverengidir ve çok iyi aklıdır.
4. Kâse parçası: Anarköy Malı. Hamur kırmızımsı kahverengidir. Yüzey kırmızımsı kahverengi astarlıdır ve çok iyi aklıdır.
5. Kâse parçası: Hamur kahverengidir. Yüzey kırmızımsı kahverengi astarlıdır ve çok iyi aklıdır.
6. Büyük kâse parçası. Hamur kahverengidir. Yüzey kırmızımsı kahverengi astarlıdır ve aklıdır.

Res: 3 ve 4. Figürinler

1. Pişmiş toprak figürin (Kanlıtaş yüzey buluntusu). Kolların ucu ve alt taraf kırktır. Astarsız yüzey açık kahverengidir ve az aklıdır. Hamur az mika katkıdır. Başta gözler ve ağız belirtilmemiştir; burun çok belirgindir. Başın arka tarafı içbükeydir. Gövde silindirikdir. Dip taraf, kırık olan kısımda, hafif öne doğru kıvrılmaktadır ve küt bir şekilde şekillendirilmiş olabilir. Eskişehir Arkeoloji Müzesi, env. no. A. 287-90.
2. Pişmiş toprak figürin (Kuştepe yüzey buluntusu). Baş, kollar ve bacaklar kırktır. Hamur taşcık ve mika katkıdır. İyi düzeltilmemiş yüzey astarsızdır; önde açık kahverengi, arkada siyahtır. Göğüsler belirtilmemiştir. Eskişehir Arkeoloji Müzesi, env. no. A. 285-90.
3. Pişmiş toprak figürin (Yukarı Söğütönü I yüzey buluntusu). Bir bacağın yarısı, diğerinin ucu kırktır. Hamur ince ve az mika katkı içermektedir. Baş disk yüzlüdür ve arka kısımda yassı bir çıkıntı (polos) içermektedir. Kulaklar iki deliklidir. Küt olan kollarda birer, göbek kısmında ise dört noktacı bulunmakatadır. Ayak küçük bir çıkıntı şeklinde belirtilmiştir. Eskişehir Arkeoloji Müzesi, env. no. A. 51-86.

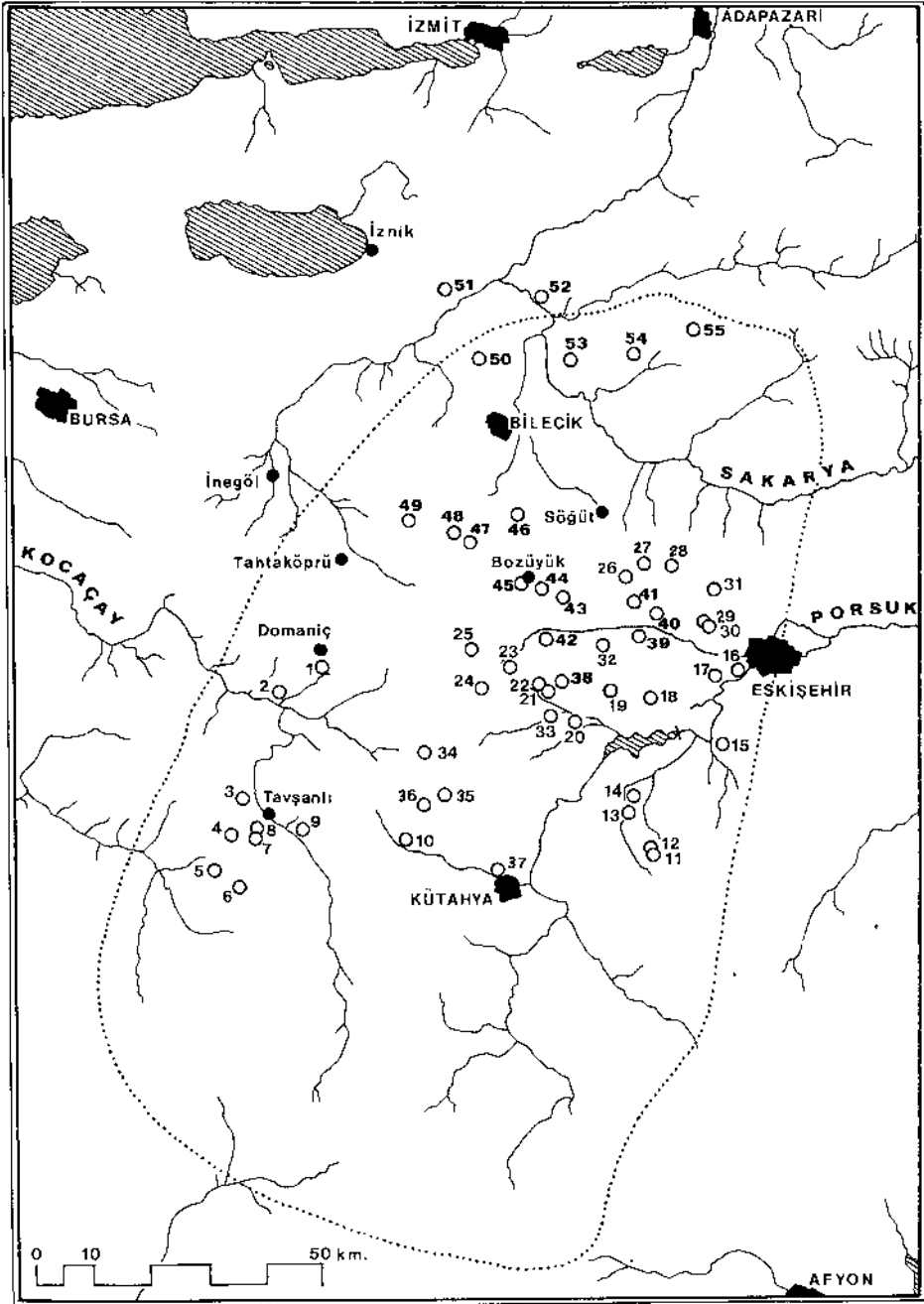
Res: 15, 17. Demirköy, Yangın katı altından gelen malzeme.

1. Kase parçası. Siyah aklı mal. Hamur kahverengi özlüdür, ince kum ve mika katkıdır. Yüzey iyi düzeltilmiş ve iyi aklıdır.
2. Kâse parçası. Demirköy Malı. Hamur kırmızımsı kahverengidir ve mika katkıdır. Dış yüzey kırmızı astarlıdır. İç yüzeyde yatay çizitler halinde boya bezeme vardır.
3. Kâse parçası: Demirköy Malı. Hamur kırmızımsı kahverengi ve mika katkıdır. Astarsız yüzey dikey açığı izleri içermektedir.
4. Kâse parçası: Demirköy Malı. Hamur koyu gri özlüdür ve mika katkıdır. Kırmızımsı kahverengi yüzey astarlıdır ve iyi aklıdır.
5. Kâse parçası. Demirköy Malı. Hamur kırmızımsı kahverengi ve mika katkıdır. Astarlı yüzey kırmızımsı kahverengidir ve iyi aklıdır. İç yüzey altta dikey açığı izleri içermektedir.
6. Kâse parçası. Demirköy Malı. Hamur gri özlüdür ve mika katkıdır. Astarsız yüzey dışta koyu gri, içte kırmızımsı kahverengi ve koyu gridir. Dışta yatay, içte alt kısımda dikey açığı izleri vardır.
7. Kâse parçası. Demirköy Malı. Hamur kırmızımsı kahverengi ve mika katkıdır. Yüzey astarlı ve iyi aklıdır.

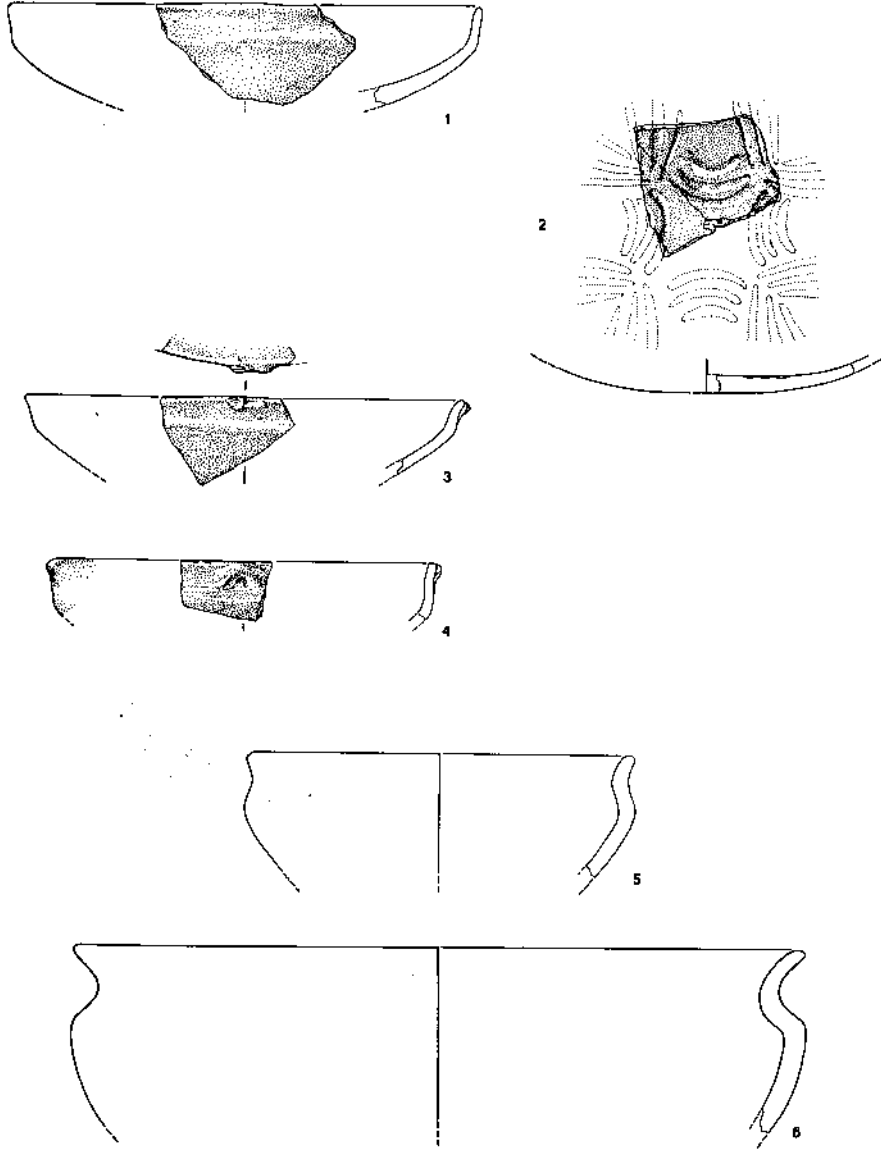
8. Büyük kâse parçası: Demirköy Malı. Hamur kırmızımsı kahverengidir ve mika katkılıdır. Astarsız yüzey açıktır.
9. Derin kâse parçası. Demirköy Malı. Hamur gri özlüdür ve mika katkılıdır. Astarlı yüzey kırmızımsı kahverengi ve açıktır. Dışta, ağız kenarı altında dikey olarak yerleştirilmiş bir tutamak vardır.
10. Üçayak parçası: Hamur kahverengidir; yoğun taşcık, kum ve mika katkı içermektedir. Astarsız yüzey iyi düzeltilmiştir.

Res: 16-18. Demirköy yangın katından (1-4) ve hemen üzerinden (5-7) gelen malzeme.

1. İlmik kulplu kâse parçası. Hamur kırmızımsı kahverengi ve mika katkılıdır. Astarlı yüzey dışta kahverengi, içte siyah ve kahverengidir; çok iyi açıktır.
2. İlmik kulplu kâse parçası. Demirköy Malı. Hamur gri özlüdür ve mika katkılıdır. Astarsız yüzey kahverengidir ve az açıktır.
3. Kâse parçası: Demirköy Malı. Hamur kırmızımsı kahverengi ve mika katkılıdır. Astarsız yüzey kırmızımsı kahverengi ve açıktır.
4. Kâse parçası: Hamur koyu gri özlüdür ve az mika katkılıdır. Astarsız yüzey açık kahverengidir ve açıktır.
5. Amfora boyun parçası: Demirköy Malı. Hamur kahverengi ve koyu gridir; taşcık ve mika katkılıdır. Az açkılı yüzey kahverengi ve ıslıdır; iyi düzeltilmemiştir.
6. Gaga ağızlı testi parçası: Demirköy Malı. Hamur koyu gri özlüdür; seyrek taşcık ve mika katkılıdır. Astarlı yüzey kırmızımsı kahverengidir ve açıktır.
7. Kulp parçası: Demirköy Malı: Kırmızı ve koyu gri renkli hamur ince ve kompakttır; mika katkılıdır. Astarsız yüzey kahverengidir ve kısmen ıslıdır. Dip kısım dış tarafta yassılaştırılmıştır. Orta kısım dışta boğumludur.

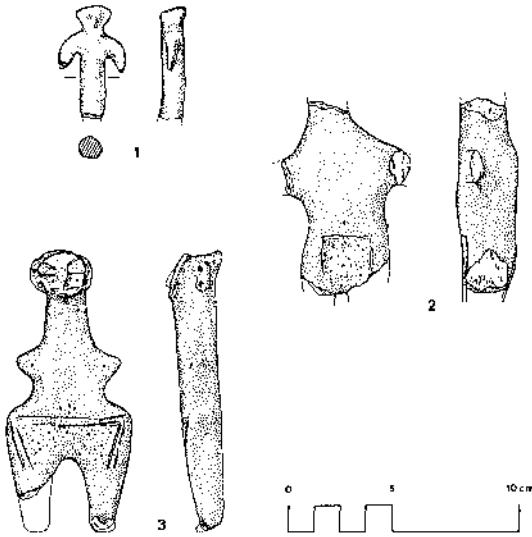
Resim: 1- Araştırma bölgesi ve bugüne kadar ziyaret edilen yerleşme yerleri

Resim: 2- Yukarı Söğütönü I, İT 2 kâse profilleri

Resim: 3- Pişmiş toprak figürinler: 1. Kanlıtaş, 2. Kuştepe, 3. Yukarı Söğütözü I

Resim: 4- Pişmiş toprak figürünler (bk. Resim: 3)

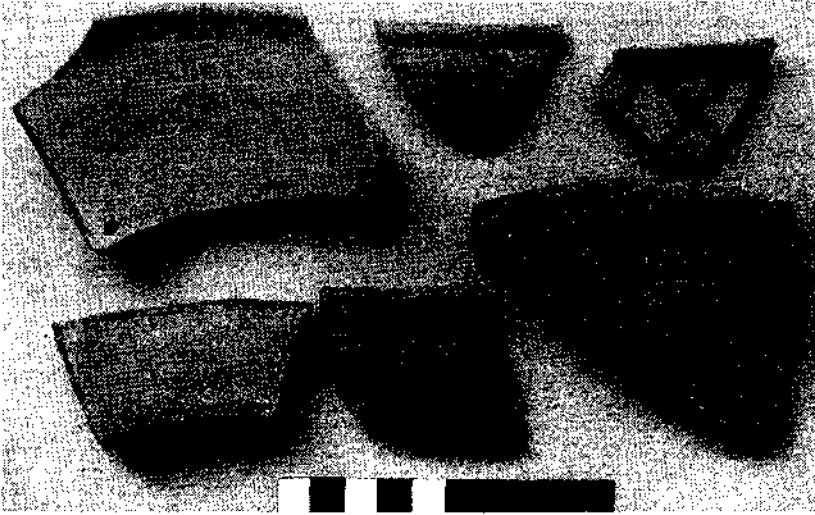
Resim: 5- Oklubalı, güneydoğudan

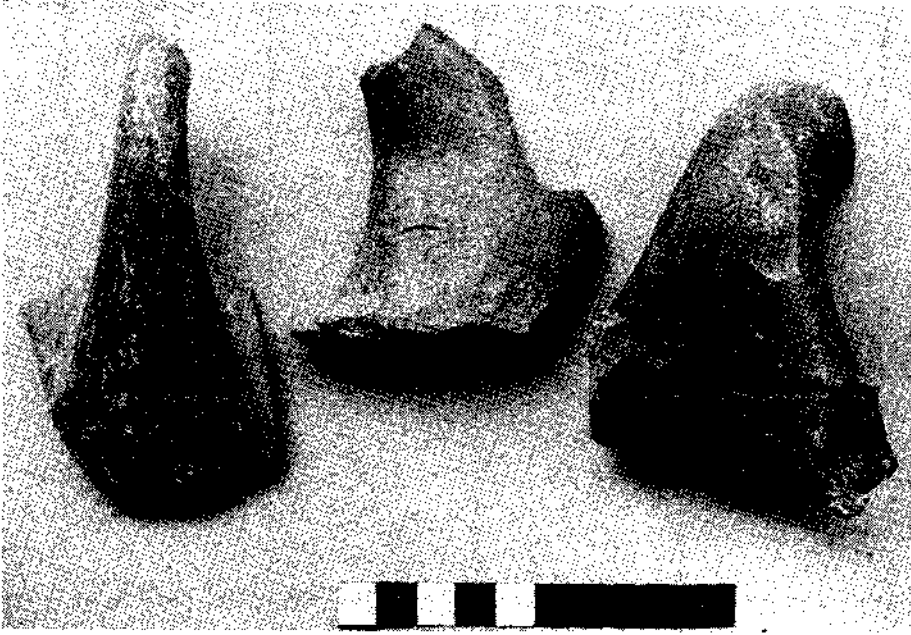
Resim: 6- Oklubalı, sur kalıntısı

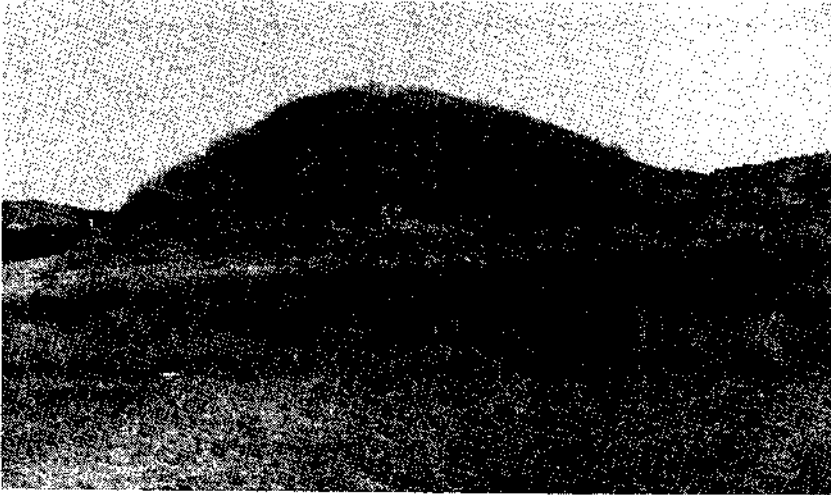
Resim: 7- Bah  chisar, do  udan

Resim: 8- Bah  chisar, İT 3   anak-   mlek par  aları

Resim: 9- Bahçehisar, İT 3 gaga ağız ve kulp parçaları

Resim: 10- Höyücek, güneybatıdan

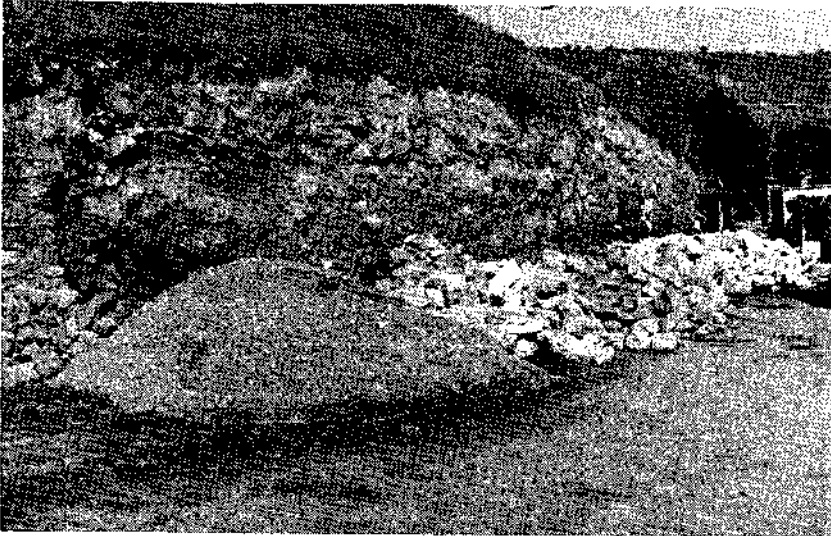
Resim: 11- Bozüyük

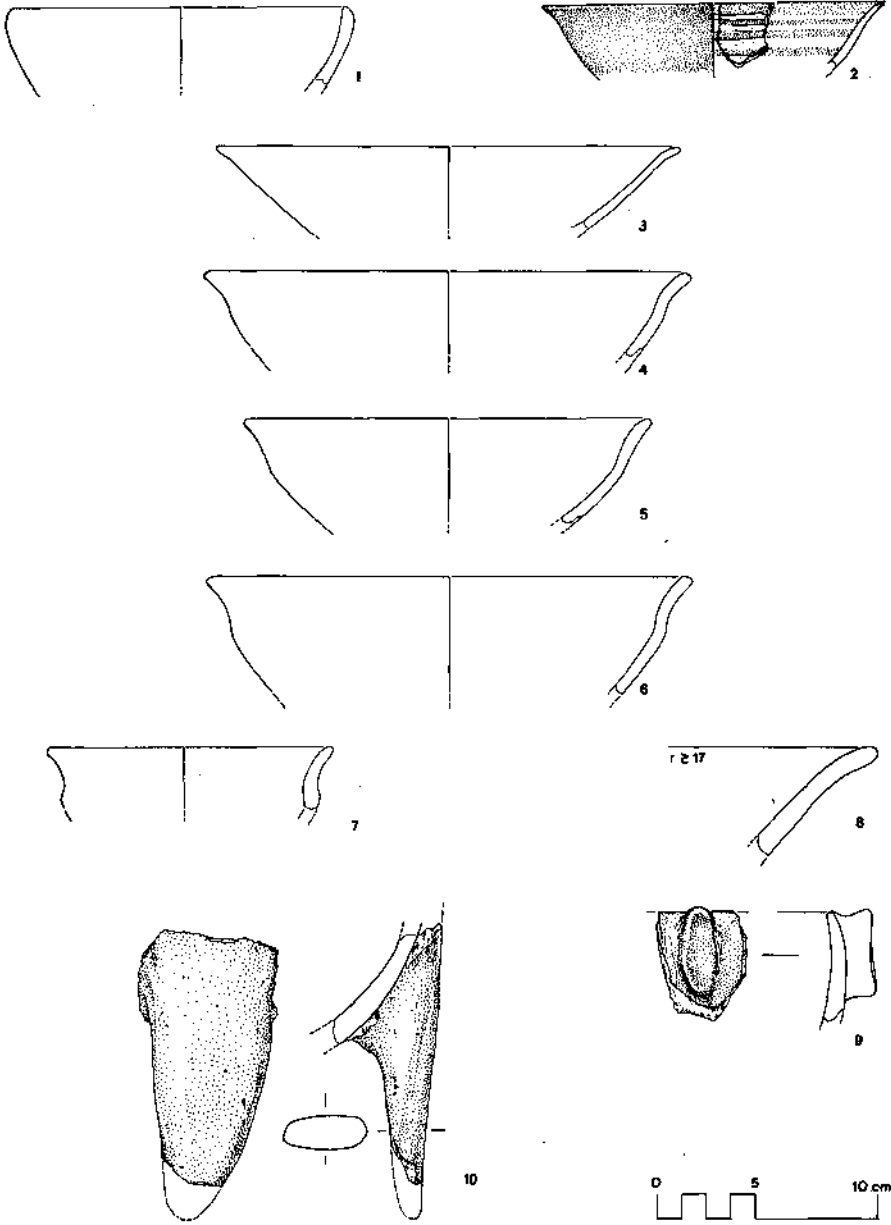
Resim: 12- Bozüyük, çanak-çömlek parçaları

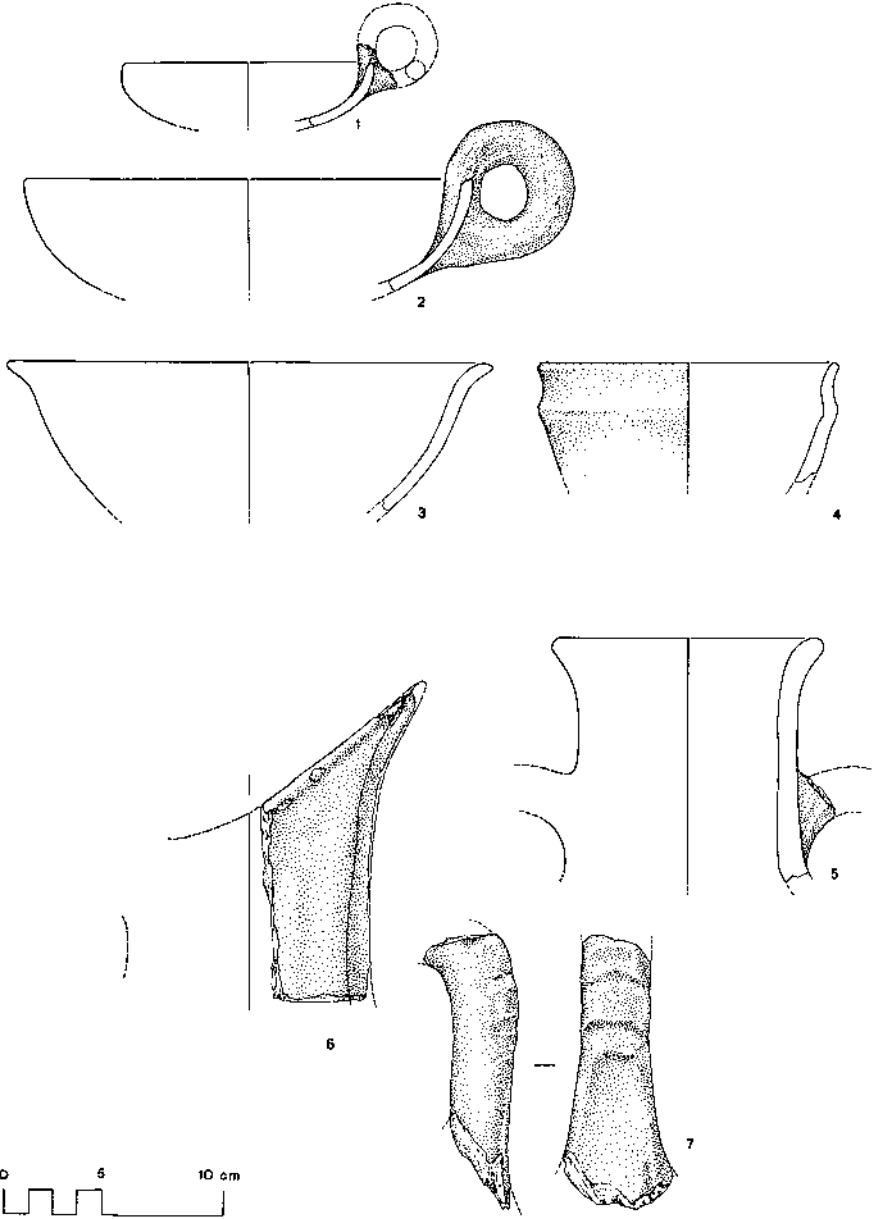
Resim: 13- Demirköy, dereden

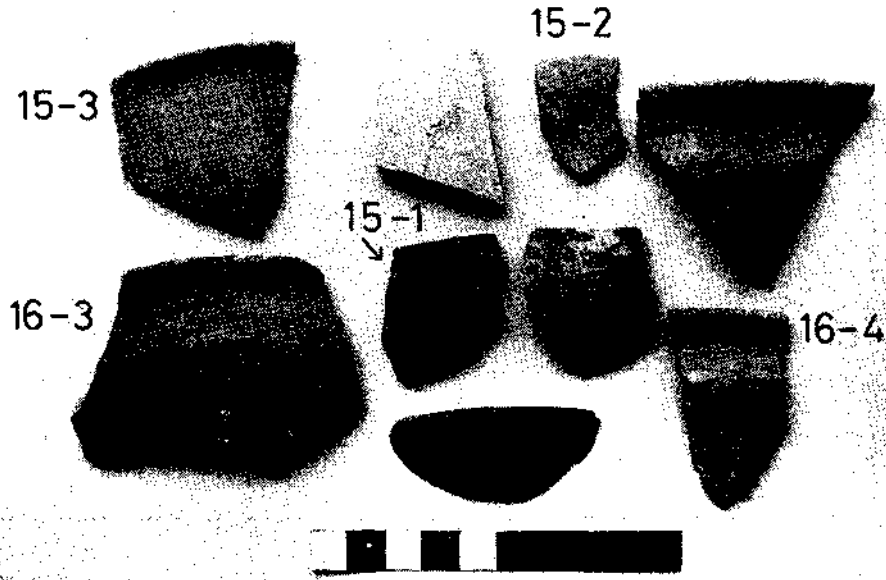
Resim: 14- Demirköy, doğu profili

Resim: 15- Demirköy, Geç Kalkolitik çanak-çömlek profilleri

Resim: 16- Demirköy, Geç Kalkolitik kâse profilleri (1-4) yangın katı üzerinden gelen parçalar (5-7)

Resim: 17- Demirköy, Geç Kalkolitik çanak-çömlek parçaları

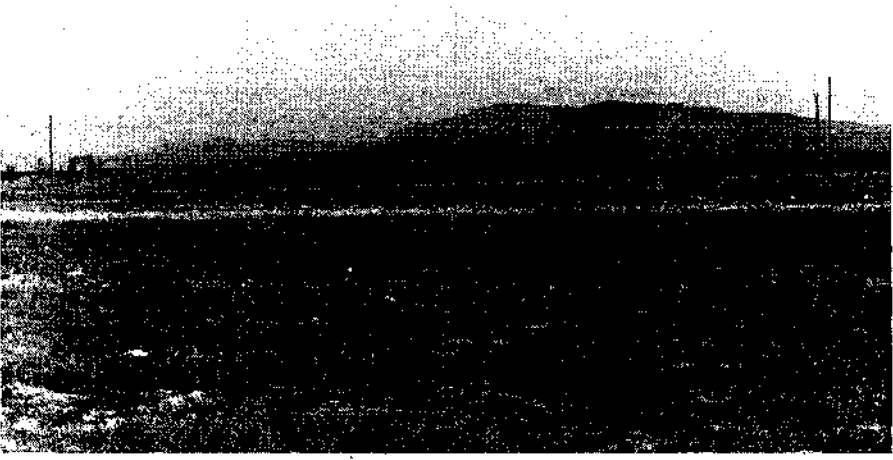
Resim: 18- Demirköy, İT, 1 çanak-çömlek parçaları

Resim: 19- Taşlıtarla, çanak-çömlek parçaları

Resim: 20- Taşlıtarla, topuz başı

Resim: 21- Yassı Höyük, güneybatıdan

Resim: 22- Yassı Höyük, çanak-çömlek parçaları

Resim: 23- Arıcıklar/Aracaklar, g neybatıdan

1990 YILI YAZ AYLARINDA ANKARA GÖLBAŞI VE HAYMANA İLÇE SINIRLARI İÇİNDİ GERÇEKLEŞTİRİLEN SATIH ARAŞTIRMALARI

*Hayri ERTEM**

Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleriyle 1990 yılı yaz aylarında Ankara ili Gölbaşı ve Haymana ilçelerindeki eski yerleşim yerlerinde tarafımdan yapılan yüzey araştırmaları 25 Haziran 1990 tarihinde başlamış ve 22 Ağustos 1990 tarihinde son bulmuştur. Bakanlık temsilcisi Gönül Ertem ile birlikte başkanlığım altındaki ekip Y. Doç Dr. Cem Karasu ve Hititoloji Yüksek Lisans öğrencisi Savaş Özkan Savaş'tan oluşmuştur. Yardımlarından dolayı kendilerine teşekkür ederim. Ayrıca, maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen Gölbaşı Ziraat Müdürlüğü, Oyaca Belediye Başkanlığı ve Haymana Kaymakamlığı ilgililerine de teşekkür ederim.

Hemen hemen yok denecek kadar sınırlı maddi olanaklarla 2 aya yaklaşık süre içinde Ankara ilinin çok yakınındaki bu ilçelerde, Ulu Önder Atatürk'ün emirleriyle von der Osten tarafından 1930 yılında Gavurkale'de yapılan 10 günlük bir sondaj çalışmasından bu yana, Hacılar ve Karaoğlan müstesna, hiçbir araştırmanın yapılmamış olması dikkate alınarak yapılan yüzey araştırmaları sonucunda üçü düz yerleşim alanı, 19 höyük ve mezarlık olmak üzere 24 yer tespit edilebilmiştir. Araştırmalara maddi olanaksızlıklar nedeniyle, Haymana ilçesinin Yenice-Soğulca hattının güneyinde devam edilememiştir.

Araştırmalarımız, saha olarak 3'e ayrılarak yapılmıştır:

1. saha Gölbaşı-İkizce-Oyaca-Dereköy-Türkhöyük-Soğulca- Haymana, 2. saha İkizce-Boyalık-Culluk-Çalış-Durupınar-Karacaören Güzelce-kale - Balçıkhisar - Bostanhöyük - Yenice - Haymana, 3. saha ise Gölbaşı-Çimşit arasıdır.

* Prof. Dr. Hayri ERTEM, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sıhıhye- ANKARA.

1- Birinci etapta ekibimiz Haymana karayolu üzerinde, Gölbaşı sınırları içinde bulunan *Gökçe Höyük* (bir diğer adı Çerkezhöyük)'e gelmiştir. Höyük köy içinde bulunmakta olup Gölbaşı'na uzaklığı yaklaşık 15 km dir. Yerleşim alanı olarak aşağı-yukarı 200 m çapında ve en yüksek yeri 6-7 m kadardır. Tepe olan kısmı oldukça tahrip edilmiştir. Yüzey toplanmasında elde edilen seramiklerin yüzde doksanı Erken Bronz Çağı'na aittir. Az miktarda Klasik Devir denilebilecek seramik bulunmaktadır. EBC seramikleri arasında çeşitli mutfak kapları ağırlık kazanmakta olup, el yapımı, bordo ve siyah renkte olup perdahlıdır.

Gökçe Höyük'ün 3-4 km kuzeydoğusunda bulunan ve von der Osten'in de Gavurkale Kılavuzu'nda işaret ettiği Yavrucak yakınındaki *Böylek Tepe* ise aşağı-yukarı 250x150x20 m ölçülerinde olmasına ve iyi korunamamasına rağmen üzerinde belirgin bir seramik bulunamamıştır.

Ekibimiz Haymana istikametinde, bu ilçeye kadar, arazi taramasına devam ederek bu yörede şu eski yerleşim yerlerini tespit etmiştir:

Kültepe Höyük:

İkizce'ye 2 km uzaklıkta, Haymana karayolunun doğusunda, yola yaklaşık 200 m uzaklıktadır. Yerleşim yeri olarak ölçüleri aşağı-yukarı 200x150 m, yüksekliği ise tabandan 15 m kadardır. Höyük kısmında ele geçen seramikte ise daha çok Klasik Devir ağırlık kazanmaktadır. EBC'na ait seramiğin çoğunu yine mutfak kaplarına ait parçalar oluşturmaktadır.

Taşkın Mevkii

İkizce'nin yaklaşık 2 km doğusunda, geç devirlere ait (belki İslamî) bir mezarlıktır.

Seyrek

İkizce Kültepe Höyüğü'nün doğusunda, İkizce'ye yaklaşık 4-5 km uzaklıkta bulunan bir mezarlık olup, bu da büyük bir olasılıkla İslamî devirlere aittir.

Külhöyük

İkizce-Oyaca arasında, Boyalık-Çalış köy yolu üzerinde, Haymana karayoluna yaklaşık 2-3 km uzaklıkta, 200x100x15 m ölçülerinde olup, höyüğün konumu doğu-batı doğrultusundadır. Höyük 1978 yılından beri bilinmektedir. Höyüğün üstü düz ve geniştir. Sadece batı yönünde bir yükselti bulunmaktadır. Höyüğün kuzeyinde köy yoluna bakan eteğinde

bir teras oluşturulmuştur. Batı ve kuzey-batı eteklerinde köylüler tarafından, define aramak maksadıyla, sur ve 3 poterne ait blok taşlar ortaya çıkarılmıştır. Bu poternler 40-50 m aralıklarla sıralanmaktadır. Höyüğün özellikle batı ve kuzeybatı eteklerinde sura ait iri taşlar izlenmektedir. Poternlerin yapılış tekniği Boğazköy ve Alacahöyük poternlerinden biraz ayrılmakta, Keban bölgesinde Korucutepe'de ele geçen ve hafirlerinin de-yimiyle "yeraltı geçiti" denilen dehliz ile Prof. Bahadır Alkım tarafından keşfedilen, Gedikli Höyüğü'nün 5 km kuzeydoğusunda Kırıskal Höyük'teki "yeraltı dehlizi"ne ve Alishar örneklerine benzerlik göstermektedir. Bu poternler, höyük içine doğru yamacın yükseltisine uygun bir biçimde takip edilebilmektedirler. Giriş kısmı açık bir şekilde görülen batı uçtaki poternin iki kanat duvar taşları bindirme tekniği ile yerleştirilmiştir. Üstte daralan kanatların üzerine düz ve iri taşlar konmak suretiyle yeraltı geçiti ya da potern oluşturulmuştur. Tabandan ise iki kanat arasında 40-50 cm aralıkla uzatılmış 2 adet yekpare taş, belki de kanatlara destek vermek amacıyla konmuş, ya da merdiven basamağı olarak kullanılmış olabilir. Bu poternin giriş kısmındaki ölçüleri tabanda eni yaklaşık 130, üstte 35, yükseklik ise 150 cm dir. Kanımıza göre bunlar Eski Hitit Devri'ne tarihlendirilebilirler.

Gerek höyük üzerinde ve gerekse, özellikle kuzey eteklerinde yapılan seramik toplamalarında Eski Hitit, Koloni ve Erken Bronz çağlarında yerleşime sahne olduğu anlaşılmaktadır. Toplanan seramikler arasında ağız kenarları içe ve dışa dönük kaplara ait parçalar çoğunlukta olup, kırmızı renkte ve perdahlıdır. Bazılarında çark izi görülmektedir. İçlerinden biri oldukça ilgi çekicidir. Çok iyi fırınlanmış, adeta taşlaşmış görünümde, orta büyüklükte bir kabin, belki de testi, kaidesine yakın bir yerden bir parçadır. Dış yüzeyde oldukça fazla aşınmış, muhtemelen kabartma olarak yapılmış bir tasvire ya da hiyeroglif işaretlerine benzer izler görülmektedir. Kesin birşey söylemek şu anda mümkün değildir. Parça üzerinde biraz daha çalışmak gereklidir. Diğer kazı merkezlerinde benzer örneklere rastlanılmamıştır. Fakat biz iyimserlikle bu parçanın Hitit Devri'ne ait olabileceğini söylemek istiyoruz.

Genelde seramikler, kaliteli ve iyi fırınlanmışlardır. Tüm höyük bir köylünün mülkü olup halen üzerinde tarım yapılmaktadır. köylülerin kaçak kazı yapmaları nedeniyle, gerek höyük üstünde ve gerekse potern ve surda tahribat yoğunlaşmıştır.

Höyük, Gavurkale Hitit kaya abidesine oldukça yakın bir yerde olup, kuşuçuğu uzaklığı 4-5 km dir.

Topkaya

Külhöyük'ün 1 km uzağında, doğu yönündedir. Klasik Devir'de küçük bir yerleşim yeri olarak kullanılmış olduğu ele geçen seramikten anlaşılmaktadır.

Yaprağinkale

Topkaya'nın 1 km doğusundadır. Batı yamacında, Topkaya gibi küçük bir Klasik Devir yerleşim yeri bulunmaktadır. Muhtemelen gözetleme yeri olarak kullanılmış olabilir.

Höyük¹

Halen kullanılmakta olan Ankara-Haymana karayolunun doğusundan geçecek olan yeni yol üzerinde bulunmaktadır. Oyaca'ya Dereköy yönünde 2 km uzaklıkta olan höyük aşağı-yukarı 100x75x8 m ölçülerindedir. Höyük üzerinde irili ufaklı temel taşları görülmektedir. Ele geçen seramik parçalarına göre höyüğün Eski Hitit, Koloni ve Erken Bronz çağlarında iskân görmüş olduğu anlaşılmaktadır. Höyük üzerinde çok ot olduğundan az miktarda ele geçen seramikler arasında, özellikle EBC'na ait ağız kenarları içe ve dışa dönük, kırmızı ve bej renkte kap parçaları çoğunluktadır. Höyükte tahribat görülmemektedir.

Bundan sonraki araştırmalar Haymana ilçesinin kuzeybatısına, Dereköy-Durutlar-Türkhöyük yöresine kaydırılarak bu güzergâh üzerinde bulunan, Gâvurkale dışında, *Karaömerli* köyü içinde yapılan araştırmalarda, erozyona uğramış küçük bir yerleşim yeri tespit edilmiş, iskândan hemen hemen herhangi bir iz kalmamış olduğu anlaşılmıştır. Satıhta, pek çok yerde konglemeraların ortaya çıktığı gözlenmiştir.

Karaömerli'nin batı yönünde, höyük olarak, iki yerleşim yerine daha rastlanmıştır. Bunlar *Kale* ve *Türkhöyük*'tür.

Kale

Türkhöyük köyüne yaklaşık 2-3 km uzaklıkta, köy yolunun Türkhöyük yönünde 200 m güneybatısında, 100 m çapında, 10 m yüksekliğinde bir höyüktür. Seramik çok az olup, Klasik Devir kökenlidir. Höyük üstünde, köylülerin taş almak maksadıyla oluşmuş temel yerleri gözlenmektedir.

1 Çevresinde yeni bir yerleşim yeri olmadığından adı öğrenilememiştir.

Türkhöyük Höyüğü

Türkhöyük köyünün bitişiğinde olup, kuzeybatıya doğru bir dil şeklinde alçalarak devam etmektedir. Ölçüleri yaklaşık 250x200x30 m dir. Üstü çok ot kaplı olduğu için seramik az toplanabildi. Eldeki verilere göre Frig ve Erken Bronz Çağı'nda iskân gördüğü anlaşılmaktadır. Doğu eteğinde mezar taşına benzer, bir yüzü kesilerek yiv oluşturulmuş, yaklaşık 1,5 m uzunluğunda, ne maksatla kullanıldığı bilinmeyen bir taş görülmüştür.

2. İkinci etapta İkizce-Boyalık-Culluk-Çalış-Durupınar-Karacaören-Güzelcekale-Balçıkhisar-Bostanhöyük-Yenice-Haymana güzergâhı takip edilerek bu yörede şu eski yerleşim yerleri tespit edilmiştir:

Karacaören

Ankara-Konya karayolunun güneybatıya ayrılan Haymana-Polatlı asfalt yolu üzerinde olan Karacaören köyünün bitişiğindeki höyük, eteklerindeki yerleşim alanıyla birlikte uzunluğu aşağı-yukarı 300 m, genişliği 150, yüksekliği ise 10-15 m kadardır. Höyük üstü ve eteklerde yapılan araştırmalara göre çok çeşitli, kaliteli ve bol Eski Hitit ve Erken Bronz Çağı seramiğine rastlanmıştır. Kap formları arasında yayvan gaga ağızlı kaplara, ağız kenarları içe ve dışa dönük tabak ve vazolara, küp ağızlarına ait parçalar vardır. Çoğu iyi fırınlanmış ve perdahlanmış olan bu parçalar siyah ve bordo renktedir.

Güzelcekale

Karacaören'den güney yönünde Balçıkhisar'a gelinirken batıya, Güzelcekale'ye sapılarak burada düz bir yerleşim yeriyle karşılaşmıştır. Yenice bucağına 6 km uzaklıktadır. Bu düz yerleşim alanı, kuzeybatı yönünde küçük ve alçak bir höyüğe kadar uzamakta, böylelikle her iki yerleşim yerinin uzunluğu aşağı yukarı 300 m ye, genişliği 150 m ye, höyüğün yüksekliği de 3-4 m ye ulaşmaktadır. Gerek höyük ve gerekse düz sahada ele geçen seramiğe göre sadece Bizans Devri'nde yerleşmeye uğradığı tespit edilmiştir.

Balçıkhisar I

Güzelkale'nin güneyinde, asfalt yol üzerinde, köyün içinde, üzerine cami inşa edilip bahçe duvarı ile çevrilmiş olan höyük, yaklaşık 150 m uzunluğunda, 100 m genişliğinde ve 10-12 m yüksekliğindedir. Üzerindeki seramik buluntusuna göre Erken Bronz Çağı yerleşiminin zengin ve

kesif olduğu söylenebilir. Ele geçen seramikler arasında genellikle kırmızı, perdahlı, iyi fırınlanmış, el yapımı, bazılarının ağız kenarları içe dönük kaplara ait parçalar daha çok dikkati çekmektedir. Bu arada altı düz toprak kaplar, içleri boyalı ya da boyasız, kaliteli küçük vazolar da vardır. Ayrıca, gerek köy mezarlığında, gerek köy içindeki mescitin duvar kenarında ve gerekse bir evin kapısında Yunanca kitabe ve stellere rastlanılmış olup nereden getirildikleri öğrenilememiştir. Yunanca yazılı kitabe M.S. II. yüzyıla ait olup, üzerinde "13. lejyondan asker Gaius Lulius Aquila (anne ve babasının) ebeveyninin hatırası için (bu steli dikti)" ifadesi yer almaktadır².

Balçıkhisar II

Balçıkhisar I'den yaklaşık 1 km güneybatı yönünde, ölçüleri yaklaşık 100x80x8-10 m olan höyük, seramik buluntusuna göre Balçıkhisar I özelliğini göstermektedir (EBÇ).

Bostanhöyük

Balçıkhisar'n 6 km güneyindeki bu höyük, çeşitli tahribata uğrayarak bir hayli küçülmüştür. Yakın bir gelecekte tamamen ortadan kalkma tehlikesiyle karşı karşıya gelmiş bulunmaktadır. Toprak kesitinden alınan seramik örnekleri, buranın da büyük ölçüde Erken Bronz Çağı yerleşimine sahne olduğunu göstermektedir. Bej zemin üzerine boya ile yapılmış çizili seramiğin Galat ya da Hellenistik olabileceğini Prof. Dr. Cevdet Bayburtluoğlu ve Prof. Dr. Coşkun Özgünel söylemişlerdir. Kendilerine bir kez daha teşekkür ederim

3- Üçüncü etapta saha olarak dar ve uzun olan Gölbaşı-Çimşit arasında, Karaoğlu eski yerleşim yerinden başka, Mogan Gölü'nün doğu kenarında *Karaoğlu Çayırı mevkiinde*, Gölbaşı Ziraat Müdürlüğü'nün arazisi üzerinde, düz bir Klasik Devir yerleşim yeri tespit edilmiş, bir binaya ait, harçla yapılmış temel kalıntıları gözlenmiştir.

Gölbaşı'ndan Çimşit yönünde karayolundan Ahıboz-Karagedik'e sapılmış, *Karagedik* köyü içinde bir höyük tespit edilmiştir. Höyük üstü yerleşim alanı erozyona uğramış, tepede sadece temel taşlarından bazıları kalabilmiştir. Eteklerde çok az miktarda Klasik Devir seramiğine rastlanmıştır.

Daha sonra Çimşit yönünde ana yola çıkılmış, Soğulcak yakınında, batıda, Selametli yönüne sapılmış, orada *Kale* denilen mevkie gelinmiş,

2 Kitabeyi okuyan ve tercüme eden Doç. Dr. Sayın Çetin Şahin'e teşekkür ederim.

yapılan araştırmalarda buranın I. bin ve Klasik Devir'de yerleşim gördü-
gi anlaşılmıştır. Tepenin oldukça yüksek olduğu özellikle dikkati ek-
mektedir. Daha sonra Konya karayoluna çıkışta *Gence*'ye gelinmiş, ana-
yolun doğusunda, anayola bitişik bir tarla üzerinde düz bir yerleşim
alanında Klasik Devir seramiği ele geçmiştir.

Son olarak, Gölbaşı'na 65-70 km uzaklıkta olan *Çimşit* köyüne gelin-
miştir. *Çimşit*'in içinde olan hyk, yaklaşık 200 m çapında, 10-12 m
yüksekliğindedir. zerinde yaptığımız satıh toplamalarına göre yoğun bir
Erken Bronz ağı ve Eski Hitit yerleşimine sahne olduğu anlaşılmakta-
dır. Seramik parçalarına göre kırmızı, yayvan gaga ağızlı testilerin, bej
renkli ve ark izli kpklerin, küçük ölçülerde ağız kenarları ie ve dışa
dönük tabak ve kapların olduğu ortaya çıkmaktadır.

Gölbaşı ilçe sınırları içinde bulunan, Balâ yolu üzerinde Oğulbey k-
yöne 1 km uzaklıkta *Kaleboğazı* mevkiindeki gerek hyk ve gerekse
Kale zerindeki yüzey araştırması bize her iki yerin I. bin yıl ve Klasik
Devir'de iskân gördüğünü açıklamaktadır. Seramik parçaları arasında biri
kulp ve diğeri bir kabın karın kısmına ait 2 parça, burada özellikle Frig
iskânının varlığını söylememize yardımcı olacağı kanısındaız.

YALIKAVAK BATIĞI-1990 SUALTI ARAŞTIRMASI

*Cemal PULAK**

Sualtı Arkeolojisi Enstitüsü'nün (INA) 1990 sezonu sualtı araştırması 17-22 Ekim tarihleri arasında Muğla ili kıyılarında yapılmıştır¹. Cemal Pulak başkanlığındaki araştırmaya INA'dan George Bass, Donald F. Frey, Robin Piercy, Donald Rosencrantz, Murt Tilev, Tufan Turanlı ile Henri Delauze başkanlığındaki Comex ekibi katılmışlar; Kültür Bakanlığı temsilciliğini Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'nden Bahadır Berkaya yapmıştır.

Araştırma Bodrum'un kuzeybatısındaki Yalıkavak kasabasının kuzeyinde bulunan ve yöre halkı tarafından Gemitası olarak bilinen ufak bir kayalığın çevresinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın amacı, 1967 yılında George Bass başkanlığındaki Pennsylvania Üniversitesi ekibince bulunan ve o zamandan bu yana Yalıkavak Batığı olarak anılan bir batığı tekrar saptamak ve yeni teknolojinin olanaklarıyla batıktaki malzemeyi daha detaylı biçimde incelemektir.

Yalıkavak Batığı'nın tarihçesi kısaca şöyle özetleyebiliriz. Süngerci Mehmet İmbat 1963 yılında Yalıkavak açıklarında çektiği kangavasıyla denizden tunç bir zenci çocuğu heykeli çıkarır (Resim: 1 ve 2). Tunç heykelin heykel taşıyan antik bir batıktan gelebileceği düşüncesiyle George Bass ertesi yıl *Asherah* adlı denizaltısı ile çevrede batık araştırmalarına başlar; *Asherah*'nın sivil amaçla kullanılmak üzere inşa edilen ilk denizaltı olması bakımından sualtı arkeolojisi tarihinde de özel bir yeri vardır. Su altında taranacak alanın çok geniş olmasının yanı sıra, açık denizde karşılaşılan kötü hava koşulları nedeniyle denizaltı çalışmaları sonuçsuz kalır. Batığın denizaltı ile bulunabilmesi için en azından taranacak alanın daraltılması gerekmektedir. 1965 yılında yine aynı bölgede kangavayla Tanrıça Fortuna olduğu sanılan ikinci bir tunç heykelin (Resim: 3) çık-

* Cemal PULAK, Institute of Nautical Archaeology P.O. Drawer HG College Station, Texas 77841.5137.

1 G.F. Bass, "Yalıkavak 1990", *INA Newsletter* 17.4 (1990) 18-21.

masıyla batığın bulunduğu alan Gemitaşı açıkları olarak sınırlandırılır². O zamanların yeni teknolojik buluşu olan ve ilk olarak Yalıkavak Batığı'nın aranmasında kullanılan sonar cihazlarının da yardımıyla batık 1967 yılında 80 metre derinlikte tespit edilir. Gerek aynı yıl denizaltı ile yapılan incelemeler sonucunda, gerekse de ertesi yıl batığa indirilen televizyon cihazı ile çekilen fotoğraflarda, batıkta başka tunç heykel saptanamaz³. Bütün bu çalışmalara rağmen, daha sonraki yıllarda yine Gemitaşı açıklarında kangavaya takılan çıplak bir atlet heykelinin portakal yüklü bir kamyon ile yurtdışına kaçırıldığı söylentileri duyulur. Böylelikle, Yalıkavak Batığı'nın yeni teknolojinin elverdiği olanaklarla daha detaylı biçimde incelenmesi gerekliliği doğar. Bu arada, batıktan çıkan zenci çocuk ve Tanrıça Fortuna heykelleri temizlenerek Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'nin Helenistik Dönem salonundaki daimi yerlerini alırlar.

Batığın son olarak incelendiği 1968 yılından bu yana dalış ve sualtı teknolojilerinde olağanüstü gelişmeler kaydedilmiştir. 1990 araştırmasında bu teknolojiyen faydalanarak Yalıkavak Batığı'nı tekrar etrafıca incelemek, batıktaki olası heykel ve heykel parçalarını saptayarak çalışmalara önlemek amacındaydık. Basıncı hava ile yapılan dalışların limiti normal şartlarda 45 metre olarak sınırlandırılmıştır; daha derine yapılacak dalışlarda ise özel yöntemlerin kullanılması gerekmektedir. 80 metre derinlikteki bir batığın gerektiği biçimde incelenebilmesi çok özel dalış teknikleri ve ekipmanları gerektirdiğinden, INA, Yalıkavak Projesi için, dalış konusunda dünyanın en önde gelen isimlerinden Fransız Comex firması ile işbirliğine girmiştir.

Comex başkanı Henri Delauze kaptanlığındaki *Minibex* adlı araştırma gemisi, sualtı kameraları, uzaktan kumandalı dalış aracı (ROV), sonarları ve gemiye bağımlı, *Ramora* isimindeki tek kişilik denizaltısı ile Yalıkavak çalışmalarına katılmıştır. Araştırmanın ilk üç gününde kıydan alınan kerterizler ve *Minibex*'in sonarı ile batığın konumu saptanmış, geri kalan bölümünde ise batık uzaktan kumandalı dalış aracı (ROV) ve denizaltı ile incelenmiştir. Her ne kadar uzaktan kumandalı dalış aracının renkli televizyon görüntülerinde batıktaki malzemenin tümünü yakından görmek mümkün olmuşsa da, ne olduklarını ekranda kesin olarak saptayamadığımız birkaç buluntuyu daha yakından incelemek amacıyla *Ramora* ile dalışlar da yapılmıştır (Resim: 4). Cemal Pulak, George Bass ve

- 2 G.F. Bass, "Underwater Archaeological Explorations in Turkey, "National Geographic Society Research Reports, 1965 Projects (1971) 15-22.
- 3 G.F. Bass, "New Tools for Undersea Archaeology, "National Geographic Magazine 134.4 (1968) 417-22; G.F. Bass ve M. Katzev, "New Tools for Underwater Archaeology", Archaeology 21.3 (1968) 169-70; G.F. Bass ve L.T. Joline, "Problems in Deep Wreck Identification," Expedition 11.1 (1968) 9-12.

Henri Delauze tarafından yapılan bu dalışlarda söz konusu parçaların seramik malzeme olduğu anlaşılmış, yapılan detaylı taramalara rağmen batıkta herhangi bir tunç heykel veya heykel parçasına rastlanmamıştır.

Yapılan çalışmalar, Yalıkavak Batığı'nın İ.Ö. 2. yüzyıl sonlarında veya İ.Ö. 1. yüzyıl başlarında batan yüzlerce İstanköy ve Rodos amphoralarını taşıyan bir gemiye ait olduğunu belirlemiştir. Batıktaki amphoraların dağılımından geminin doğu-batı doğrultusunda dibe oturduğu anlaşılmaktadır. Çamur bir zemin üzerinde bulunan amphoralar 20 metre uzunluğunda, 5 metre eninde ve 1.5 metre yüksekliğinde bir yığın oluşturmaktadırlar. Yığının üzerinden defalarca geçen kangavalar üst sıralardaki amphoralardan büyük bir bölümünün kırılmasına neden olmuştur.

Amphoraların yanısıra, batıkta on kadar çeşitli ufak seramik kaba ve bazı kiremit parçalarına da rastlanmıştır. Yığının dış kenarlarında görülen ve kurşun olduğunu sandığımız birkaç parça, teknenin kurşun kaplı olabileceğini akla getirmektedir⁴. Zeminin çamur olması, diğer malzeme ile birlikte, gemiye ait bazı ahşap elemanların da gömülerek iyi korunmuş olabileceğinin belirtisidir. Batıkta herhangi bir tunç heykele rastlanmamış olması gemide başka heykel taşınmadığı anlamına gelmemektedir. Diğer bazı malzemelerde olduğu gibi, heykel veya heykel parçaları da tamamen çamura gömülmüş olabilirler. Ancak, bu derinlikteki bir geminin bugünkü teknolojinin olanaklarıyla kazılması çok masraflı olacağından böyle bir girişimde bulunmak şimdilik gerçekçi görülmemektedir.

Her ne kadar Yalıkavak Batığı 1990 araştırmasında yeni teknolojik malzemenin olanaklarıyla en ince biçimde incelenmişse de, batığın ileri bir tarihte dalgıçlar tarafından bizzat incelenmesi, gemide diğer heykellerin bulunup bulunmadığı konusunu daha iyi aydınlatması açısından yardımcı olacaktır. Kazı tutarının çok yüksek olmasının yanısıra, bu döneme ait bir batığın kazılması bize bilgi olarak pek fazla birşey kazandırmayacağı gibi, batığın derinliğinden dolayı dalgıçlar tarafından kolayca soyulamayacağı da göz önünde bulundurulursa, batığın tamamen kazılmasının bugün için gerekli olduğunu söyleyemeyiz.

4 Antik gemi karınalarının kurşun kaplamaları için bakınız: C. Pulak, "The Hellenistic Shipwreck at Serçe Limanı, Turkey," *American Journal of Archaeology* 91 (1987) 35.

Resim: 1- Kangavacı Mehmet İmbat'ın 1963 yılında
Yalıkavak açıklarında bulduğu zenci çocuk heykeli

Resim: 2- Bodrum Sualtı arkeoloji Müzesi'nde sergilenmekte olan zenci çocuk heykelinin bugünkü şekli

Resim: 3- Yalıkavak açıklarında bulunan ve Tanrıça Fortuna olduğu sanılan ikinci tunç heykel

Resim: 4- Ramora adlı tek kişilik denizaltıyla Yalıkavak Batığı'na yapılan inceleme dalışının tamamlanmasından sonra

ÇEŞME LİMANI VE YAKIN ÇEVRESİ SUALTI YÜZEY ARAŞTIRMASI

*ODTÜ Sualtı Topluluğu**

ÖZET

ODTÜ Sualtı Topluluğu, Batık Araştırmaları Grubu 20-29 Nisan 1990 tarihinde, 1770 Osmanlı-Rus Deniz Savaşı'ndan kalan enkazların yerini tespit ve bunların görsel belgeleme çalışması için Çeşme Limanı ve yakın çevresinde sualtı yüzey araştırması amacıyla bir seri keşif dalışları gerçekleştirmiştir (Çizim: 1). Bu rapor, savaş ile ilgili yazılı kaynak taraması ve araştırma gezisinin sonuçları hakkında bilgiler içermektedir.

GİRİŞ

1764 yılında Lehistan Kralı III. August'un ölümü ile başlayan ve 1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşması ile sonuçlanan Osmanlı-Rus ilişkilerindeki bir perdenin Çeşme'de geçen üç günlük bir kesitinden kalan batık savaş gemileri incelenmiş ve tarihin bu dönemi ile ilgili bulgular yorumlanmaya çalışılmıştır.

AMAÇ

1988 Nisan ayında Çeşme Limanı'na keşif dalışları için ilk gezisini yapan BAG ekibi; liman içinde, Kaleyeri Feneri etrafında ve Rus Kilisesi Mevkii denen yerde birer dalış yapmıştı. Bu gezi sırasında, liman içinde birçok gemi enkazları tespit edildi.

1990 Nisan ayında yapılan sualtı yüzey araştırma gezisinin amacı ise gerek liman içindeki gerekse liman dışındaki enkazların yerlerini ve konumlarını tespit ederek yeterli görsel verileri toplamaktır. Hedef; Liman Ağızı, Fener ve Pruva Batığı noktaları arasındaki üçgen alan ve Çeşme Limanı içiydi (Çizim: 2) Yazılı kaynaklardan saptadığımız başlıca 3 enkazın (ki bunlardan iki tanesi savaşta başrol oynadı ve her ikisi de amiral-

* ODTÜ Sualtı Topluluğu, Batık Araştırmaları Grubu, P.K. 420-06444-ANKARA.

lik gemileriydi) yerlerini kesin tespit etmek ve boyutlarını ölçmek bizim için daha da önemliydi. 1988 yılından 1990 yılına kadar geçen sürede Çeşme Limanı içersinde bir feribot iskelesi ve yardımcı rıhtım elemanlarının inşaatının sürdüğünü biliyorduk.

Çalışmamız özellikle görsel veri toplamak biçiminde plânlandı.

YÖNTEM

Öncelikle, elimizdeki ve Dz. Kuv. kütüphanesinde bulunan yazılı kaynaklar tarandı. Özellikle Rusların Akdeniz'deki bu seferine katılmış bir İngiliz subayının anıları bize birinci elden bilgi sağladı. Bu bilgilerle hedeflerimizin belirlenmesi kolaylaştı. Araştırma bölgesi ve dalış noktaları şunlardı:

1) Liman içi alan 2) Liman dışı bölge

Liman içinde tüm taban taranacaktı. Bu amaçla, yaklaşık bir mil enindeki limanın her iki kıyısından 30 m aralıklı noktalar karşılıklı olarak hayali çizgilerle birleştirildiği zaman zig-zag arama mekiği ortaya çıkıyordu (Çizim: 3) Bu hatlar üzerinden ikişer kişilik arama timleri pusula okuyarak dibi araştıracaklardı. Birbiri ile kesişen zig-zag hatlar yaratılmasıyla bazı kesişim alanlar birden fazla defa görülecek ve enkazların atlanması olasılığı azalacaktı.

Yazılı kaynaklara göre üzerinde durmamız gereken önemli yerlerden bir tanesi de, limanın kuzeydoğu ucunda batan iki ateş-gemisini aramaktı. Ama bu alanda bir balıkçı barınağı yapıldığını görünce hiçbir şansımızın kalmadığına inandık. Buna rağmen, bu alanın yakın çevresinde yapılan arama boş sonuç verecekti.

Liman içindeki aramalar ikişerli timler halinde gerçekleşti. Her tim bir yüzey şamandırası taşıyordu. Satihta da bir dalıcı şnorkelli olarak bu şamandırayı izliyordu.

Limana bazı atıksu deşarjları olduğu için bu bölge mikrobik bakımdan kirliliği olarak değerlendirilmelidir.

Liman dışında ise eşderinlik hatları takip edilerek üçer/ikişer kişilik timler halinde pusulalı aramalar yapılacaktı. Bu aramalar yer yer sualtı motorsikleti ve tekneden iple çekilen kendi imalimiz, sualtı-kayağı yardımıyla desteklenecekti. Bu basit tahta aparat üzerine tutunan dalıcı tabanı görebileceği derinlikten geniş bir alanı hızla tarayacaktı.

Zaten bir enkazın yerini geçen geziden biliyorduk. Geriye aranacak iki enkaz kalmıştı. Bunlardan bir tanesinin, yazılı kaynaklara göre, bilinen enkaza çok yakın olması gerekiyordu. Daha önce de belirtildiği gibi esas arama bölgesi; Feribot iskelesi, Pruva Batağı Mevkii denilen yer ve Kaleyeri Feneri noktalarının oluşturduğu üçgenin içiydi.

SONUÇLAR

1. Bölge: Liman İçi

Liman içindeki taramalar sonucunda saptanan önemli bir gerçek şuydu: gemi enkazları kurtarılamaz biçimde tahrip edilmişlerdi. Feribot İskelesi ve bağlı rıhtım kolaylıkları inşaatı nedeniyle, limanda önce bir derinleştirme kazısı yapılmıştı. Bu kazıma işlemi iskele ve rıhtım etrafında daha derin tutulmuştu. Ardından, dolgu maddelerinin (taş, çakıl, toprak) dökülmesi sonucunda; ince çamur (silt) liman içine yağmıştı. Tüm tabanın üstü bu tabaka ile örtülmüştü. Rıhtıma paralel bulunan çukurların en derini 7 metreyi buluyordu. Limanın doğal taban örtüsünün üzeri yaklaşık 50 cm çamur ile kaplanmıştı. Oysa 1988 yılında burada yaptığımız inceleme dalışlarında taban çakıllı kum ve çok az balçık içeriyordu.

Aramalar sırasında tabana saçılmış ve eski döneme ait olduğu belli olan birçok tahta ve kalas parçaları bulundu. Tam rıhtımın yapıldığı anda; 1988 yılındaki araştırmalarımızda iki enkazı incelemiştik. 1990 çalışmasında ise aynı yerde tahrip edilmiş vaziyetteki 3 enkazı çukurların gemileri ortadan yarmaları nedeniyle saptayabildik. Çukur duvarlarında balçığın altındaki enkazın omurgası ve buna bağlı, kepçelerin parçaladığı, postalar bir fosil gibi yatıyordu. Bazı enkazları kepçeler boylamasına tam simetrik koparmışlardı. Enkazların üzerinde ve çukurlarda, liman taşlarının altına sıkışmış olarak duran tahtalar/kalaslar vardı. Bazı tahtaların üzerindeki saplama delikleri kolaylıkla görülebilmektedir. Yine aynı alanlarda, taş top gülleleri saptadık. 1988 gezisinde buralarda mermer gülleler de görmüştük.

Enkazların bu ilginç profillerini ve kalasları jalon çubukları da kullanarak fotoğraf ve video-film aldık. Böylece nispi bir ölçekleme ve orantılama yaratılmış olundu. Bir çukurun içinde hangi döneme ait olduğunu bilemediğimiz kırık fincan parçası ve renkli cam kırıkları bulduk. İskele ayakları altında yapılan incelemelerde hiçbir enkaz izine rastlamadık. Liman ağzına doğru yapılan aramalarda yer yer anfora kırıkları (boyun kısımları sağlam) görüldü. Ayrıca PTT önlerinde, halkın Kahve Batığı olarak bildiği bir sac enkaz bulundu. Bunun hemen ilerisinde birbirine ipe bağlanmış testi ve bakır kazan öbeği bulundu.

2. Bölge: Liman Dışı

Öncelikle Rus Kilisesi Mevkii denilen yerde kıyıdan 300 m açıktaki yaklaşık 17-25 m derinlikte yatan enkazı kısa bir aramadan sonra bulduk. Bu enkaza 1988 yılında da bir dalış yapılmış, ancak hiçbir fotoğraf veya film çalışması yapılmamıştı.

Enkazın pruvası 17 m de ve kıyıya doğru dik açı yapacak biçimde ve kış kısmı ise 25 m civarında en az 5 derecelik bir eğimle tabanda yatıyor.

Tahtalar kalafatlama işlemine uğradıkları için, ahşap kısmın dışı bir kabuk gibi sağlam kalmış, içi ise zamanla denizkurtları tarafından yenmiş.

Pruvadan çıkan kemereler ve karina kaplamaları kolayca seçilebiliyor. Gemilerin büyük bir patlama ertesinde yanarak battıklarını hatırlarsak, teknenin üst yapısına ait kısmı bulmak zaten olası değildir. 20 m de birçok irili ufaklı taştan top gülleleri var, ama herhangi bir topa rastlamadık. Batığın yanlarında zemin üzerine ve/veya ahşap kısım üzerine bazı seramik ve metal parçalar var. Enkazın uzunluğu kabaca 30 m kadar. Kış kısma yaklaşıldığında, tabana göre daha yüksek kabarıklık farkediliyor. Bu tümseğin üstü taban örtüsü (kum, erişte, balçık) tarafından kaplanmış. Bize göre, muhtemelen bu kabarıklığın altında birşeyler var. Bu geminin Burcuzafer olduğuna dair herhangi bir ipucu yakalamak ve tanımlamada sonuca gidebilmek oldukça zor. Ancak bu tümsek kısma örnekleme için bir sonda yapılırsa, belki bazı tanımlayıcı bulgulara rastlanabilir.

Enkazın etrafında 20 m yarıçaplı bir alan içerisinde yapılan dairesel aramada ise, bazı tahta parçaları, kemikler ve birkaç matoforma görüldü. Ama, yazılı kaynaklara göre birbirine çok yakın battığı söylenen amirallik gemilerinden ikincisini bulamadık. Diğer bazı kaynaklara göre ise, Rus Amirallik Gemisi, Yvestafiy, Burcuzafer'e göre daha kıyıda batmıştı. Bu bilgi ışığında sığ sularda gerek scuba, gerekse serbest dalış yardımıyla aramalar yapıldıysa da hiçbirşeye rastlanılmadı. Ayrıca 30 m eşderinlik hattı boyunca yapılan aramalar da bir sonuç vermeyince, buradaki fotoğraf/film çalışmamızı tamamlayarak fener etrafının taranmasına başladık. Eğer daha kıyıda bir enkaz bulunsaydı, bu geminin Burcuzafer olma ihtimali çok artacaktı. Daha derinde birşey bulunsaydı tam tersi veya hiçbirisi geçerli olacaktı.

Kaloyer Feneri etrafında yapılan taramalarda ise tek önemli sonuç, 27 m de rastladığımız, tamamen yanarak batmış ve kömür halindeki bir enkazdı. Batığın eni 5 m ve uzunluğu ise yaklaşık 25 m civarındaydı. Gemi yanarak battığı için, doğal olarak bu ölçüler onun orijinal boyutları

değildi. Gemi, muhtemelen o zaman da eriştelik olan bir zemin üzerinde yaklaşık 30 derecelik bir eğimde yatıyordu. Tam 27 metrede, geminin direklerine ait olabilecek iki kazık (1 m) vardı. Teknenin başını ve kıçını tanımlamak çok zor. Yanık tahta parçaları 30 m derinliğe kadar uzanıyor. En sığ kısım 12 m de bitiyor. 12 metreden sonra kayalık taban başlıyor. Geminin boyu daha uzun olsa bile bu sığ suda ve sert taban üzerinde sağlam kalması olanaksız. Zaten derine indikçe ve tabandan 5 m kadar yükselince omurga hattı hemen belirginleşiyor. Enkazın etrafını eriştelik sarmış durumda.

Yazılı kaynaklarda, Yvestafiy'in yardımına koşarken bir Rus şalupa-sının batırıldığı yazdığı için, hemen bu gemi o mu? sorusu zihinlerde çağrışıyor. Ama olayın geçtiği yer ile fener arasında en az 1 millik bir uzaklık olduğunu düşünürsek, bize göre bu olasılığın yüzdesi azalıyor. O zaman, bu kömür haline gelmiş tekne hangisi veya hangi döneme ait?

Buranın da detaylı fotoğrafları ve video filmi alındı, boyutsal ölçümler yapıldı.

Fenerin hemen etrafını çevreleyen kayalık ve kumluk üzerinde çeşitli dönemlere ait olduğu sanılan farklı formlarda, birçok amfora kırığı ve dö-küntüleri var. Enaz 4 yerde balast taşlarının kümelerine rastladık. 2 yerde ise taşlaşmış ahşap parçaları ile bunlara saplı ya da uyumlu bir dağılım gösteren çok sayıda sarı (bronz/bakır) çiviler ve saplamalar gördük. Bu bölgede derinlik 7 metreyi pek aşmıyor. Fenerin doğu yanında, hemen dibinde ise hangi döneme ait olduğunu anlayamadığımız, birbirine üzerlerine açılan oyuklara kurşun dökülerek bağlanmış, 1-1.5 m yarıçapında ve herbiri yarı daire biçiminde ve 15 cm kalınlığında 2 adet değirmen taşı veya benzeri bir şeye rastladık.

Sağlık olması nedeniyle amforaların hemen hemen hepsi kırık vaziyette. Sağlam olanlar ise kayaların arasında sıkışarak yüzey hareketlerinden etkilenmeden korunabilmişler. Bu alanda da fotoğraf ve film çekildi.

VARGI

Liman içindeki enkazlar için yapılacak birşey kalmamış. Liman ve feribot iskelesi inşaatı nedeniyle, buradaki enkazlar tamamen tahrip olmuşlar. Tahrip edilmiş batıkların son durumları, BAG üyeleri tarafından yeterli olacak düzeyde belgelenmiştir.

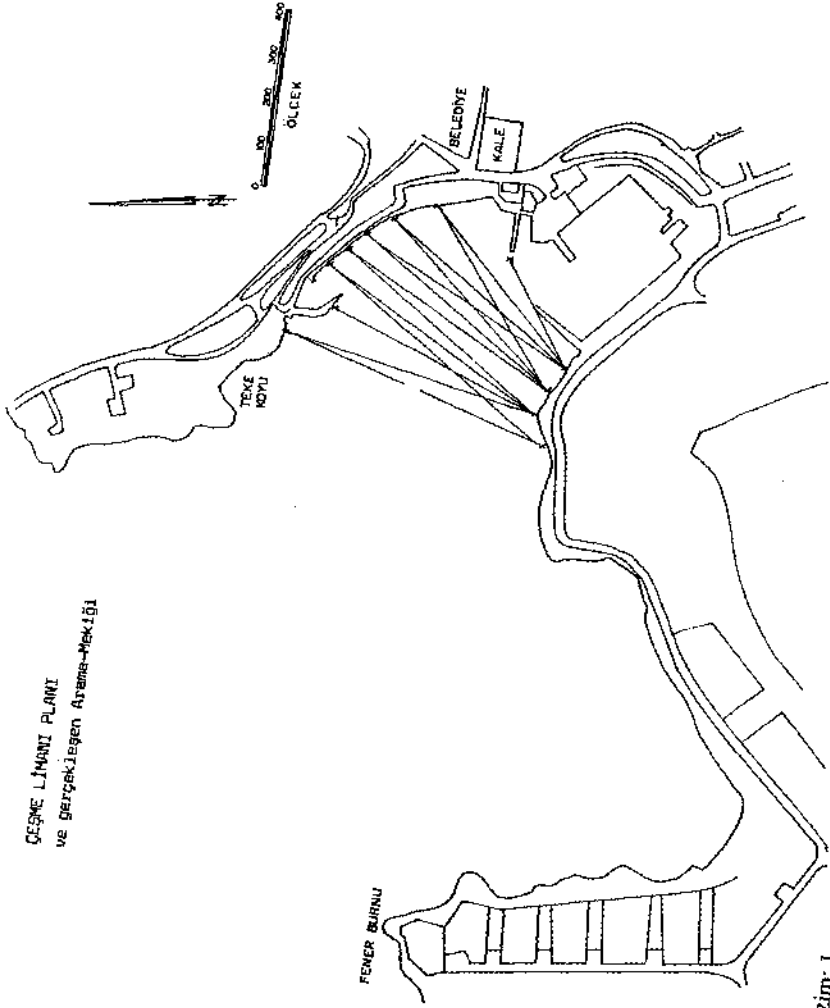
Liman dışındaki batıklara gelince; özellikle 17-25 m batığı için bir örnekleme kazısı yapılırsa, geminin tanımlanabilmesi kolaylaşır veya sağlam ipuçları elde edilebilir. Ayrıca yakın bölge içinde olması gereken

ikinci enkazın bulunabilmesi için kıyıya paralel olarak ve de üçgen içinde bizim taramaya zamanımızın yetmediği alanlar iyice aranmalıdır. Böylesi ayrıntılı ve titiz bir arama sonucunda, fener yanında bulunan enkazın da değerlendirilmesi sağlıklı olacaktır.

Bunların yanında, Kurtaran gemisi dalgıçları tarafından çıkarılan top ve diğer eşyaların İstanbul Deniz Müzesi'nde olduğunu biliyoruz. Bu eşyaların incelenmesi ve Kurtaran gemisinin gemi jurnaline dayanarak, Puruva Batığı'nın tanımlanması daha kolaylaşacaktır.

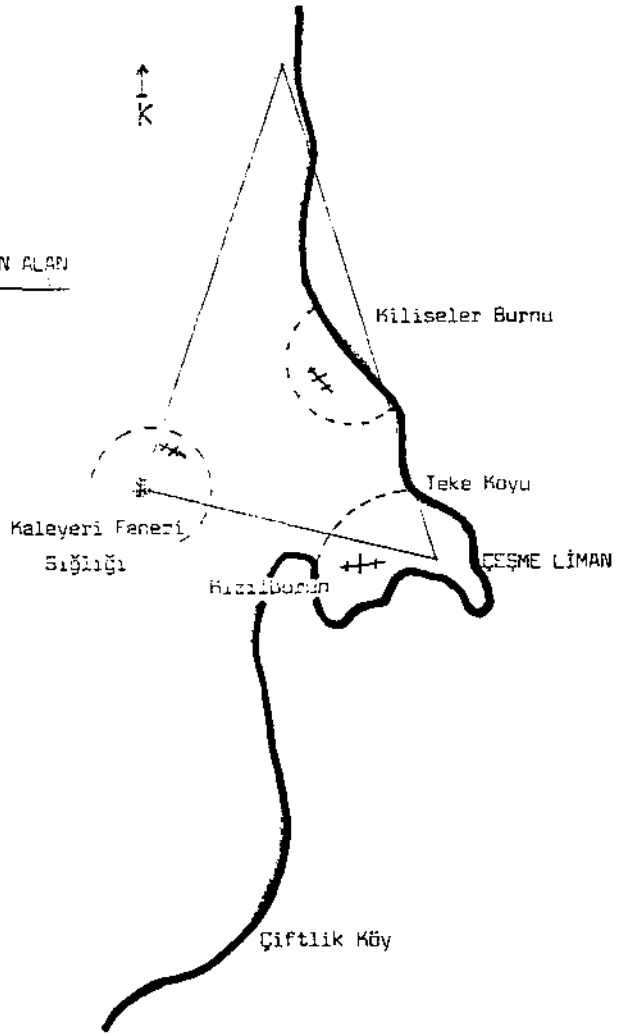
Fener etrafındaki, Antik döneme ait döküntüler de ayrı bir inceleme konusu olabilir.

GEŞME LİMANI PLANI
ve Gerçekleşen Arama-Merkezi

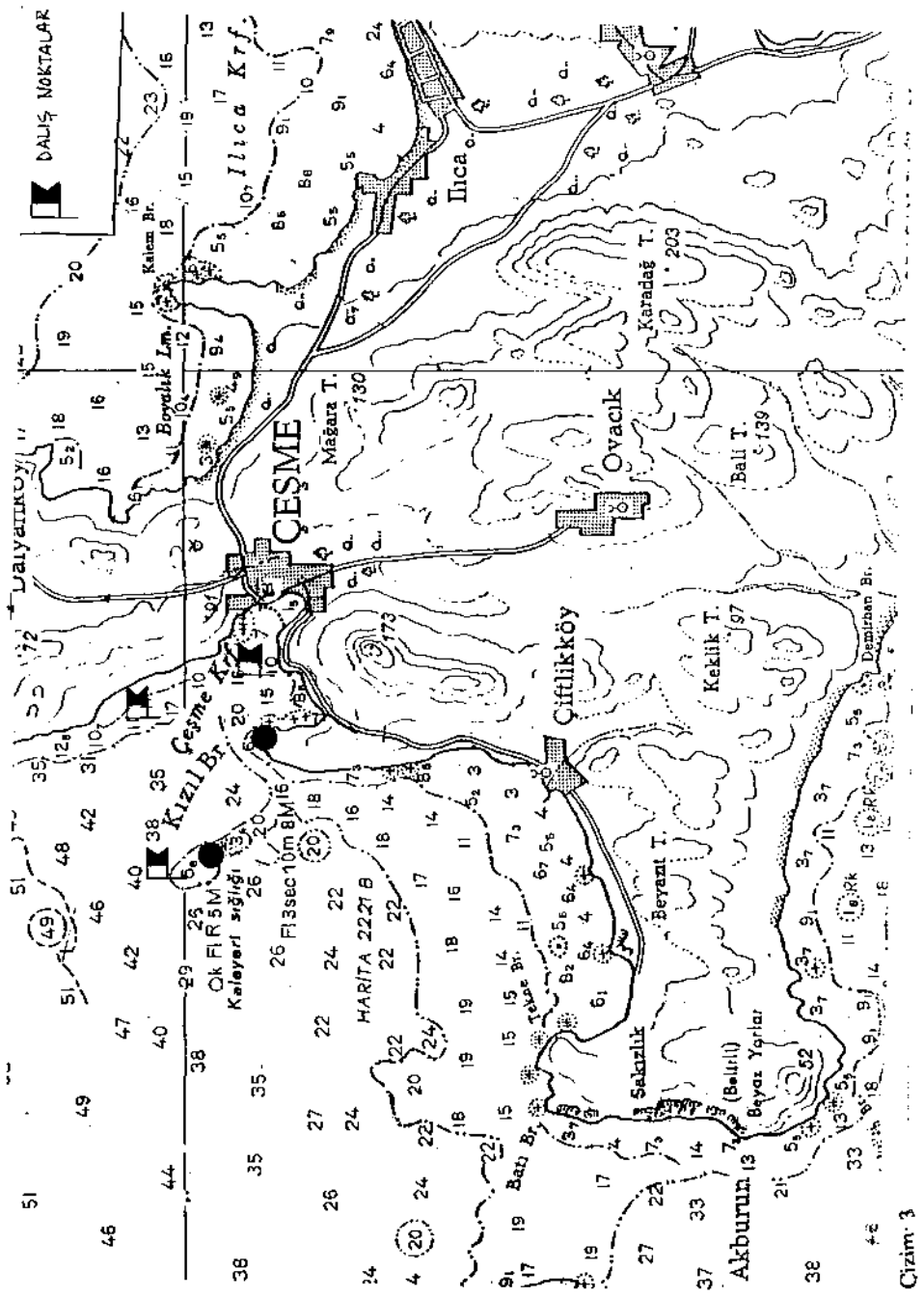

TARANMASI GEREKEN ÜÇGEN ALAN

— Taranmış alanlar

Çizim: 2

BERICHT ÜBER DIE EPIGRAPHISCHE UND NUMISMATISCHE LANDESAUFNAHME IM SAMSUN İLİ 1990

*Gerhard KAHL**
Eckart OLSHAUSEN

1990 fand- wie bisher unter der Leitung von Prof. Olshausen- die dritte Campagne zur Aufnahme der antiken Inschriften im Gebiet des Samsun İli statt. Das Bild zeigt die bisher besuchten Dörfer. Ein voller roter Punkt markiert einen Inschriftenfund. Ein roter Splitter in der Markierung weist auf sonstige eindeutig antike Überreste (Kapitelle, Sarkophage, Säulen, Torkelsteine) hin. Halbe rote Punkte markieren Dörfer, in denen Anderson und Cumont um die Jahrhundertwende Inschriften fanden, die wir jedoch bisher nicht wiederauffinden konnten. Das bisherige Ergebnis besteht in 132 aufgefundenen antiken Inschriftsteinen, wovon 103 bisher unveröffentlicht sind. 353 Dörfer besuchten wir dabei.

Der weitaus größte Teil der ohne Grabung auffindbaren Inschriften dürfte damit erfaßt sein. Bemerkenswerterweise stammen die gefundenen Inschriften fast ausschließlich aus dem Gebiet der Phazemonitis, dem östlichen Teil Paphlagoniens, der im Süden des Samsun İli liegt. Das Küstengebiet dagegen erwies sich bisher als unergiebig. Das Ziel der epigraphischen Landesaufnahme besteht jedoch in der vollständigen Erfassung des Untersuchungsgebietes, weshalb wir dieses Jahr einige Touren unternahmen, die vor allem der Überprüfung dienten, ohne daß die Aussicht auf Inschriftenfunde besonders groß gewesen wäre. In Gebieten, in denen wir weder Inschriften, noch sonstige antike Überreste vorfanden, begnügten wir uns mit Stichprobentouren, die den Charakter von Sondierungsschnitten hatten. Jedes einzelne Dorf aufzusuchen in Gebieten, die offensichtlich keine erhebliche antike Besiedlung besaßen, erscheint uns als ein nicht zu vertretender Aufwand.

Ein neues Hilfsmittel erprobten wir im vergangenen Jahr erstmals, indem wir ein Infrarot-Satellitenbild zu Hilfe nahmen und gezielt in sol-

* Gerhard KAHL, Prof. Dr. Eckart OLSHAUSEN, Universität Stuttgart Hist. Institut, Abt. Alte Geschichte, Keplerstr. 17. 7000 Stuttgart 1-ALMANYA.

chen Gebieten suchten, die die charakteristische Vegetation der als inschriftenträchtig bekannten Gebiete aufweisen. Dabei stießen wir erstmals im Küstengebiet westlich von Samsun auf ein kleines Gebiet mit verdichteten antiken Überresten, aus dem auch zwei schöne hellenistische Grabstelen herstammen.

Parallel zur Inschriftensuche begannen wir im letzten Jahr die Aufnahme der antiken Münzen im Museum von Samsun. In diesem Zusammenhang möchte ich es nicht versäumen, Herrn Mustafa Akkaya, dem Direktor des Archäologischen Museums in Samsun für seine freundliche Unterstützung zu danken. In diesem Jahr werden wir uns ausschließlich den Münzen widmen und versuchen, die Aufnahme abzuschließen, um dann im nächsten Jahr uns wieder auf die Inschriften konzentrieren zu können.

Von den im letzten Jahr aufgefundenen Inschriften möchte ich hier eine vorstellen, die vielleicht für einen breiteren Kreis von Interesse ist. Es handelt sich um einen Volksbeschluß von Neoklaudiopolis, der eine Ehrung für Julia Mamaea zum Inhalt hat und der den bisher unbekannten Statthalter P. Alfius Avitus nennt. Die Entdeckung dieses Steines stellt einen ausgesprochenen Glücksfall dar, denn der Stein liegt in den Fundamenten der Kurşunlu Camii in Vezirköprü, die im vorigen Jahr restauriert wurde, wobei auch ein Teil der Fundamente freigelegt wurde, so daß wir den Stein dort entdecken konnten. Wahrscheinlich wird der Stein in diesem Jahr bereits wieder zugedeckt sein.

- ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ
 [[ΙΟΥΛΙΑ[N M] ΑΜΑ[ΙΑΝ]]
 [[ΣΕ]Β(αστῆν) · (vac) ΜΗ[ΤΕΡΑ]]
 [ΤΟΥ [Κ]Υ[ΡΙΟΥ ΗΜ]ΩΝ]
 5 [[ΘΕΙΟ]ΤΑΤΟ[Y] (vac)]
 [[ΑΥΤΟΚΡ]ΑΤΟ[ΡΟΣ]]
 [Μ · ΑΥΡ · ΣΕΟΥΗΡΟΥ]
 [ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ]
 Η ΒΟΥΛΗ ΚΑΙ Ο
 10 ΔΗΜΟΣ ΝΕΟΚΛΑΥ
 ΔΙΟΠΟΛΕΙΩΝ

ΕΠΙ · Π · ΑΛΦΙΟΥ
 ΑΥΕΙΤΟΥ ΠΡΕΣΒ(ευτοῦ)
 ΚΑΙ ΑΝΤΙΣΤΡ(ατηγοῦ) · ΤΟΥ
 15 ΣΕΒ(αστοῦ) · ΑΡΧΟΝΤΟΣ
 ΚΑ · ΦΑΛΚΩΝΟΣ
 ΕΠΙΜΕΛΗΘΕΝ
 ΤΩΝ · ΑΝΤ · ΑΝ
 ΤΩΝΕΙΝΟΥ
 20 ΚΑΙ ΑΥΡ · ΗΛΙΑΔΟΥ
 ΕΝ ΤΩ ΣΚΘ
 [ΕΤΕΙ]

Die Inschrift gehört in die Zeit des Kaisers Severus Alexander dessen Name trotz Rasur gut zu lesen ist. Darüber hinaus ist sie datiert. Die Jahreszahl in der letzten Zeile gibt das Jahr 229 an. Da die paphlagonische Ära am 6. Oktober des Jahres 6 v. Chr. beginnt, ist es das Jahr 224/225 n. Chr. - das 3./4. Regierungsjahr Alexanders.

Publius Alfius Avitus ist, wie gesagt, als Provinzstatthalter hier bisher noch unbekannt, für seine Laufbahn konnte ich bisher keine weiteren Quellen finden. Wahrscheinlich ist er jedoch der unmittelbare Nachfolger des L. Iulius Apronius Maenius Pius Salamallianus, der wie Alfius Avitus den Titel eines *legatus Augusti pro praetore* trägt und auf Meilensteinen aus der Gegend von Vezirköprü (Neoklaudiopolis) faßbar ist. Salamallianus gehört ebenfalls der Zeit des Severus Alexander an. Salamallianus ist jedoch schwerer zu datieren als Avitus. Als näherer Anhaltspunkt für die Datierung dieses letzteren könnten lediglich die Meilensteine dienen, auf denen in der Titulatur des Severus Alexander dessen zweites Konsulat noch nicht erscheint. Wenn die fehlende Nennung des zweiten Konsulats des Severus Alexander, das auf das Jahr 226 fällt, als tragfähige Datierungsgrundlage betrachtet wird, ergibt sich als Datierung für die Statthalterschaft des Salamallianus die Zeit vor 226. Bedenkt man auch den Umstand, daß Salamallianus mit Straßenbauarbeiten in der Gegend von Neoklaudiopolis befaßt war, so erscheint die Zeitspanne zwischen Alfius Avitus, der im Herbst 224 sicher noch im Amt war, und dem Jahresende 225 als zu kurz und man wird ihn eher in die Zeit vor der Statthalterschaft des Alfius Avitus setzen müssen.

Es bleibt die Frage, wie die Bezeichnung der Provinz lautete, an deren Spitze Alfius Avitus und sein Vorgänger standen. David French¹ hat die Vermutung geäußert, daß bereits in der Zeit des Septimius Severus die Provinz Pontus entstand, unter Einschluß des östlichen Teils Paphlagoniens mit Neoklaudiopolis, das seit der früheren Kaiserzeit zu Galatien gehörte. Nun ist Salamallianus tatsächlich durch *Cursus*inschriften als Statthalter von Galatien nachgewiesen. Von daher liegt es nahe, die Meilensteine aus der Gegend von Neoklaudiopolis mit seiner galatischen Statthalterschaft in Verbindung zu bringen. Dann müßte man auch Alfius Avitus als Statthalter Galatiens betrachten. Auszuschließen ist jedoch nicht die Möglichkeit, daß die galatische Statthalterschaft des L. Apronius Maenius Pius Salamallianus in die Zeit vor Severus Alexander fällt, und daß er in der Zeit zwischen 222 und 224 Statthalter in Pontos war.

Ein der Gründe für die Annahme einer selbständigen Provinz Pontos war für D. French der Umstand, daß sich seit Septimius Severus eine Reihe von drei Statthaltern, deren Provinz nicht explizit genannt ist, lediglich außerhalb des eigentlichen Galatiens nachweisen läßt, in einem Gebiet, das später mit Sicherheit zu einer pontischen Provinz gehörte. (L. Petronius Verus, L. Iulius Apronius Pius und Q. Iulius Proculianus). Dieses Argument von Herrn French erhält nun durch die neue Inschrift von Vezirköprü und einen weiteren Statthalter zusätzlichen Nachdruck. Eine Entscheidung dieser Fragen kann wohl nur durch neue Inschriften erhofft werden.

1 Milestones of Pontus, Galatia, Phrygia and Lycia, ZPE 43 (1981) 149-174 bes. 161 f.

